ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

2

KAPAK
AYCAN GRAFİK

DİZGİ
DİZGİEVİ

KAPAK HATTI
TALİP MERT

SON OKUR
Dr. HÜSEYİN AKKAYA
Dr. MUHAMMED GÜR

MONTAJ
GİZ AJANS

BASKI
UMUT MATBAASI

CİLT
MUTLU

YAYINCI
ZEHRAVEYN

AZİM DAĞITIM MERKEZ: GÖZTEPE MAH. İNÖNÜ CAD. SARAY SOK. NO: 17
34550 MAHMUTBEY/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 445 88 80 (3HAT)
FAX: +90 (0) 212 445 88 83

AZİM BAYAZIT: B.REŞİT PAŞA CAD. YÜMNİ İŞMERKEZİ NO:22
VEZNECİLER/BAYAZIT/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 520 13 76 – 528 31 87
E-mail: bilgi@azimnora.com

Sadeleştirenler

Prof. Dr. İsmail Karaçam
Yrd. Doç. Dr. Emin Işık
Dr. Nusrettin Bolelli
Abdullah Yücel

Bakara Sûresi
(Devamı)

DUA: Esasen davet gibi çağırmak mânâsına masdardır. Sonra küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya meydana gelen talep ve niyaz mânâsına âdet olmuş ve isim olarak da kullanılmıştır ki dua dinledim, dua okudum denir. Duanın hakikati, kulun, şanı yüce olan Rabbinden mütevazi bir şekilde medet, ihtimam ve yardım dilemesidir.

İlimden dem vuran bazı cahiller, duayı faydasız bir şey zannetmişlerdir. Bunların başında yaratıcı kudreti, bir kör kuvvet zanneden kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka "icab" veya "cebir" nazariyelerine saplananlardan da bu konuda birtakım şüpheler ileri sürmeye kalkışanlar olmuştur. Şöyle ki:

1- Dua ile istenen, Allah yanında ya olacağı bilinmektedir veya bilinmemektedir; olacağı bilinmekteyse, olması vacibdir, duaya hacet yoktur. Olacağı bilinmemekteyse olması imkansızdır, yine duaya hacet yoktur.

2) Bu âlemdeki bütün olayların, ezelî olan bir müessir (etken)e dayandığında şüphe yoktur. O halde bu ezelî etkenin, ezelde varlığını gerekli kıldığı şeyin olması vacibdir. Gerekli kılmadığının da olması imkansızdır. Bunlar ezelde sabit ve takdir edilmiş olunca duanın da elbette tesiri olamaz. Bu nokta değişik deyişlerle de ifade edilir.

Derler ki kaderler, geçmiş; kazalar yakındır. Dualar bunu ne artırır, ne de eksiltir. O halde duanın faydası ne?

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bile: قَدَّرَ اللّٰهُ الْمَقَادِيرَ قَبْلَ اَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِكَذَا وَكَذَا عَامًا "Allah kaderleri, halkı yaratmadan şu kadar ve şu kadar sene önce takdir etti."(1) Yine: جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ *"Olacak şeylerde kalem kurudu."* (2) buyurmamış mıydı? اَرْبَعٌ قَدْ فُرِغَ مِنْهَا : اَلْعُمُرُ وَالرِّزْقُ وَالْخَلْقُ وَالْخُلُقُ "Dört şeyden feragat hasıl olmuş, onlar bitirilmiştir; ömür, rızık, yaratma ve huy."(3) hadisi de rivayet edilmiş değil midir? O halde duadan ne fayda?

3- Allah, gaybları bilmektedir. Gözlerin hain bakışını, kalblerin gizli tuttuğu niyetleri bilir. O halde duaya ne hacet? Cebrail (a.s.) bile bu meâldeki kelâm ile ihlas ve kulluğun en yüksek derecesine ermiş, Hz. İbrahim ateşe atılırken: حَسْبِي مِنْ سُؤَالِي عِلْمُهُ بِحَالِي *"Bana o kimse yeter ki isteğim, O'nun, hâlimi bilmesidir."* demekle dostluk makamını kazanmıştır diyorlar. Aklî deliller ve sahih hadislerle sabit olduğuna göre, doğru kimselerin makamlarının en yükseği, Allah'ın kazasına razı olmak değil mi? Dua ise nefsin isteğini, Allah'ın isteğine tercih ve insanlık hissesini talep ve aramak demek olduğuna göre buna ters olmaz mı?

Fâtiha sûresinde açıklandığı üzere bir kudsî hadiste: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْئَلَتِي اَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ *"Her kimi, benden istemekten benim zikrim meşgul ederse, ben ona, isteyenlere verdiğim şeyin en üstününü veririm."* (4) buyurulmamış mıdır? Bundan dolayı duayı terk etmenin daha evla olduğu bu yönleriyle sabit olmaz mı demeye kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı aklı başında olanların ve âlimlerin büyük çoğunluğu, duanın, kulluk makamlarının en önemlisi olduğunda şüphe etmemişlerdir. Bu hususta aklî ve naklî pek çok deliller vardır:

1- Görülüyor ki yukardaki şüphelerin başı, kader meselesinden "cebir" ve "icab"a dayanmaktadır. Halbuki bununla duayı inkara kalkışmak çelişki olur. Çünkü bu durumda insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi, ezelde olacağı bilinen bir şey ise, o dua her halde yapılacaktır. Buna şüphe atarak iptale çalışmak, cebir ve kaderden bahsetmek mânâsızdır. Eğer olmayacağı biliniyorsa inkara kalkışmaya hacet yoktur. Dua zaten yapılmayacaktır. Ezelde duaya bağlı olarak takdir edilen taleblerin de her halde dua şartıyla olacağının bilinmiş olması lazım gelir.

(1) Tirmizî, Kader, 18; Müslim, Kader, 16.
(2) Tirmizî, İman, 18; Keşfü'l-Hafâ, I, (Nr: 1071) 399.
(3) Mecmua, VII, 195.
(4) Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 6; Münavî, Feyzü'l-Kadir, II, 34.

Meselâ yemek yemek şartıyla doyması takdir edilmiş olanın, istemek ve azmetmek şartıyla muvaffak olacağı takdir edilmiş olanın doyması, muvaffak olması, yemeye, istemeye ve azme bağlı olduğu gibi, dua da öyledir.

Bundan dolayı birinci ve ikinci şüphelerde mutlak olmak üzere yapılan tekrar etme eksiktir. Taleb ile, dua ile kayıtlı olarak, olacağı bilinen takdirler vardır.

2- Cenab-ı Allah her şeyden öncedir. Bu mânâ iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkum olan Allah değil, yaratıklardır. Kaderler önce ise, Cenab-ı Allah da kaza ve kaderden öncedir. Dua, bu önceliği ikrar ve itiraf olduğu için kulluk makamlarının en önemlisidir. Bize gelince, Allah Teâlâ'nın ilmi, kaza ve kaderin niteliği, akıllarımızın dışındadır. Kaderin sırrı, meydana gelmesinden önce bilinemez. Bu şekilde Allah'ın hikmeti, kulun ümit ile korku arasında koşup korunmasını gerekli kılmıştır. Ümit ve arzu, başarının sebebi; korku ve çekinme, başarının düzenleyicisidir. Yaşamak, bu iki özelliğin dengesidir. Varlıkla yokluk arasında dönüp dolaşan mümkinin mahiyeti de budur. Bunun için Allah'ın ilmi, hepsini kuşatmıştır. Allah'ın kaza ve kaderi herkes için geçerli olmakla beraber sorumluluk da doğrudur. Biz, hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz; hem de iradenin ve azmin bir kanun olduğunu biliriz. Ümit ve korku, talep ve azim kanunlarının birisi de duadır. Bütün olaylar sebeplere bağlı ise, dua da o sebeplerden biridir.

3- Ashab-ı Kiram, Resulullah'a cebir ve kader meselesini sormuşlar: "Ey Allah'ın Resûlü nasıl görürsün? bizim amellerimiz, bitirilmiş bir şey midir, yoksa yeni başlayan bir iş midir?" demişler. شَيْءٌ قَدْ فُرِغَ مِنْهُ *"Bitirilmiş bir şeydir."*(1) buyurulunca: "O halde amel nerede kalır?" sorusunu sormuşlardı. Bunun üzerine: اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ "Çalışınız, herkes kendisi için yaratılmış olan şeye kolaylıkla ulaşır."(2) buyurulmuştu. Hem kaderin geçtiğini, hem de kolaylığa kavuşmuş olmak için çalışıp amel etmenin lüzumunu göstererek, işin ne cebir ve ne sırf icab, ne de mutlak hürriyet olmadığını; belki ikisi arasında orta bir yol ve icab ile seçimin toplamı "iki iş arasında bir iş" olduğunu göstermiş, boyun eğdirmemiş, kolaylığa erdirmiştir. Şaşıranlar, bu orta noktanın ya aşırısına veya ihmaline düşenlerdir.

---

(1) Münavî, Feyzü'l-Kadir, II, 12; Tirmizî, Tefsîru Sûreti, 12/3.

(2) Buharî, Kader, 4, Tefsiru Sûreti, 92/3,5,7, Edeb, 120, Tevhid, 54; Müslim, Kader, 6,7,8; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11,3, Kader, 3; Ahmed b. Hanbel, IV, 67; Ebu Davud, Sünnet, 16; İbn Mace, Mukaddime, 10, Ticârât, 2.

4- Duadan maksat bildirmek değil, kulluk göstermek; tevazu ve alçak gönüllülük arz ederek müracaatta bulunmaktır. Maksat bu olunca, kaza ve kaderine rıza ile beraber Allah'a dua etmek, insanlık hissesini tercih değil; Allah'ın kudretine her şeyden fazla saygı duymaktır. Bu da en büyük makamdır. Cebrail'in ve Hz. İbrahim'in zikredilen sözleri de yerine göre duanın en beliğ olanıdır. İstenenin açıkça ifade edilmesi, duanın zaruretlerinden değildir. Zaman olur ki edep ve yerini bilen huzur ehli için hâl, sözden daha edepli olur. "Ey Rabbim huzurundayım, hâlim sana malum." demek, söyleyenin makamına, kalbinin doğruluk ve ihlas derecesine göre, en belağatlı dualardan daha belağatlı olur. Daha doğrusu dua açık olduğu gibi kinaye ve ima ile de olur. Bu bakımdandır ki ikram sahibi ve çok cömert olan Allah'a karşı hamd ve övgü arz etmek, duayı da içine alır. Bu sebeple: أَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ *"Duanın en üstünü, Allah'a hamd olsun, demektir."* (1) buyurulmuştur.

5) Dua hakkında naklî deliller o kadar çoktur ki, bunları ancak kâfirler inkar edebilirler. Bu cümleden olarak bu âyetten başka: أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ *"Bana dua ediniz ki size icabet edeyim."* (Ğâfir, 40/60), أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً *"Rabbinize yalvara yalvara ve için için dua ediniz."* (A'râf, 7/55), أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ *"Yoksa sıkıntıya düşen kimseye, kendisine dua ettiği zaman icabet eden mi?"* (Neml, 27/62), قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ *"De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne kıymet verir?"* (Furkan, 25/77), فَلَوْلَا اِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ *"Hiç olmazsa böyle şiddetimiz geldiği zaman bari yalvarsaydılar. Fakat onların kalbleri katılaşmıştır."* (En'âm, 6/43) gibi nice âyetler vardır. Bunların sonuncusu gösteriyor ki Allah, dua edip istemeyenlere gazab eder. Daha önce Fâtiha sûresinin, dua ve mesele ta'limi sûresi isimlerini de taşımakta olduğu ve bununla dua âdâbının öğretildiği geçmişti.

Duanın önemini anlamak için, yalnız konusu üzerinde bulunduğumuz âyeti düşünmek yeterli olacaktır. Çünkü Cenab-ı Allah, kitabının on dört yerinde soru ve cevabı zikretmiştir ki bunların bazısı: ... يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلْ *"Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki..."* (İsrâ, 17/85), ...يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ *"Ey Muhammed! Sana dağların kıyametteki halini sorarlar. De ki..."* (Tâhâ, 20/105), ...يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ *"Ey Muhammed! Sana kıyametten sorarlar, ne zaman kopacak? diye. De ki..."* (A'râf, 7/187) gibi itikatla; bazısı da: يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ...قُلْ *"Ey Muhammed! Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki..."*

(1) İbn Mace, Edeb, 55.

(Bakara, 2/215), ...يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ *"Ey Muhammed! Sana içkiden ve kumardan soruyorlar. De ki..."* (Bakara, 2/215) gibi ibadetle ilgilidir.

Bunların cevapları da üç şekilde gelmiştir: Çoğunda قُلْ yerinde فَقُلْ buyurulmuştur ki, bu «فَ» da cevabın çabukluğuna ve hemen tebliğine tenbih vardır.

Üçüncüsü de dua hakkındaki bu âyettir ki burada: اِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنِّى *"Kullarım sana benden sordukları zaman..."* âyetinde قُلْ veya فَقُلْ diye açıkça söylenmeyerek cevabında doğrudan doğruya فَاِنِّى قَرِيبٌ *"Ben yakınım."* buyurulmuş, vasıta kaldırılmış, yakınlık da duaya icabetle açıklanmıştır ki bunda büyük bir incelik vardır. Cenab-ı Allah, duada kulu ile kendisi arasına bir vasıtanın girmesini istemiyor ve sanki diyor ki: "Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtac olabilirse de, dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur."

"Ben yakınım" buyurulup "kullarım bana yakındır" buyurulmaması da gayet anlamlıdır. Çünkü kul, varlığı mümkün olduğundan, kul olması yönüyle yokluğun merkezinde ve faniliğin en aşağı noktasındadır. Bunun Hak Teâlâ'ya bizzat yaklaşması mümkün değildir. Bu bakımdan yakınlık kul tarafından değil, Allah tarafındandır. Şimdi bu iki nükte düşünülürse, şu gerçeğe erilir ki dua eden kimsenin gönlü, Allah'tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe gerçekten dua etmiş olmaz. Allah'tan başka şeylerin hepsinden uzak olduğu vakit de Hakk'ın birliğinin marifetine dalar. Bu makamda kaldıkça kendi hakkını düşünme ve insanlık nasibini talepten kaçınır, bütün vasıtalar kaldırılır ve o zaman Allah'ın yakınlığı hasıl olur. Çünkü kul, kendi arzusuna yönelik olduğu sürece Allah'a yaklaşamaz, o arzu engelleyici bir vasıta olur. Bu, kaldırıldığı zaman ise: وَاُفَوِّضُ اَمْرِى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz ki Allah kullarını görür."* (Ğâfir, 40/44) âyetindeki havale, tam bir samimiyetle ortaya çıkmış bulunur. Göz, Hakk'ın gözü olarak görür; kulak, Hakk'ın kulağı olarak işitir; kalb Hakk'ın aynası olarak bilir, duyar, ister. O zaman milyonlarca sebeplerin, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, Allah'ın dilemesi hükmüyle, "ol" demekle oluverir.

İşte dua, böyle bir yakınlık vasıtasıdır ve dolayısıyla ibadetlerin en üstünüdür. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ "Dua, ibadetin iliğidir."[1] buyurmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte ise: اَلدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ "Dua ibadetten ibarettir."[2] diyerek: اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ *"Bana dua ediniz ki, size icabet edeyim."* (Ğâfir, 40/60) âyetini okumuştur.

---

(1) Tirmizî, Daavât, 1.

(2) İbn Mace, Dua, 1; Tirmizî, Daâvât, 1, Tefsîru Sûreti, 2/16,40; Ahmed b. Hanbel, IV, 267, 271, 276.

Dikkat edilirse görülür ki duayı önemsemeyenler, ibadeti önemsemeyenlerdir. Bunlar ise Allah'ın yakın olduğunu ve duaya cevap verdiğini bilmeyen ve hatta Allah'a ortak kabul edenlerdir. Bunlar, Hakk'a yalvarmaktan kaçınırlar da yaratıkların takdirine kavuşmayı cana minnet bilirler.

İşte Cenab-ı Allah bu konudaki bütün şüpheleri defetmek ve kullarını irşad için duanın önemine ve oruç halinin, buna en uygun bir hal olduğuna işaret ederek oruç emrinden sonra Peygamberine buyuruyor ki:

Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım, bana dua ettiği zaman, dua edenin duasına cevap veririm. Öyle ise فَلْيَسْتَجِيبُوا لِى **onlar da benim emirlerime candan icabet edip, tutunsunlar.** وَلْيُؤْمِنُوا بِى **ve bana inansınlar, orucun faziletleri hakkındaki açıklamalarımı tasdik etsinler** لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ **ki rüşdlerine ersinler, doğruca arzularına kavuşabilsinler.**

Bilinmektedir ki dua ile emirler, aynı sîga (kip) ile yapılan birer taleptirler. Bir düşkünün: "Aman yetiş!" diye bağırışı, bir dua; buna karşı yardım edecek birinin: "Haydi kalk!" demesi bir icabet ve bir emirdir. Küçüklerin yardım istemesine yardımla cevap vermek, büyüklüğün alâmeti olduğu gibi; büyüğün emrine itaat de edep gereği olmasından başka küçüklerin menfaatleri icabından, akıl ve hikmet gereğinden olan bir görevdir. Aklın gereği üzere harekete ise rüşd (erginlik) denir.

Büyüklerin büyüğü, âmirlerin âmiri, hâkimlerin hâkimi olan Allah Teâlâ ise, ululamaya ve şükretmeye en layık olan mutlak büyüktür. Bilinmekte olan deyiş ile her yerde hâzır ve nâzır, yaratıklarının her türlü ihtiyacını çabucak yerine getirmeye kâdir ve onlara, kendilerinden daha yakındır. أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ *"Bana dua ettiği vakit dua edenin duasına icabet ederim."* diye ayrıca bir icabet vadinde de bulunmuştur.

İşte o büyük Allah'tır ki kullarına ve sırf kullarının menfaati hesabına birtakım hükümler koymuş ve bu konuda oruçla ilgili emirler vermiştir. Allah, o yücelik ve büyüklüğü ile kendini kullarından uzak tutmaz ve taleplerine icabet ederse, acizlik ve yokluk içinde koşan kulların, O'nun emirlerine icabet ve candan sarılıp itaat etmelerinin lüzumu, edep ve ahlâk açısından öncelikle sabit olacak bir farz teşkil eder. Hatta sadece ahlâk değil, akıl ve menfaatin gereği olan bir rüşd ve doğruluk olur.

Bu bakımdan ancak Allah'a ve hükümlerine iman ile icabet ve itaat edenlerdir ki akıl ve rüşdlerini ispat etmiş olurlar ve arzularına doğruca erebilirler. Bu şekilde âyet, oruç hükümlerinin icrasına riayeti ilan için belağatlı sebepleri ve

hikmetleri kapsayan kuvvetli bir buyruk olmuştur. Bu kuvvetli buyruk, mutlak oluşu ile bütün emir ve hükümleri kapsamakta ise de özellikle oruç emrini takip etmesi dikkate değer. Oruç, nefsin arzularına aykırı bir yükümlülük olarak göründüğü için diğerlerinden daha zor ve zahmetli kabul edileceğinden, bu özel pekiştirme ile, ihmal edilmesinden sakındırılmıştır. O halde dua hakkındaki geniş açıklamayı, gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim.

Rivayet ediliyor ki başlangıçta müslümanlar oruç tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılıncaya veya uyuyuncaya kadar yiyip içebilirler ve karı koca ilişkisinde bulunabilirlerdi. Yani imsak, yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gün Hz. Ömer yatsıdan sonra hanımıyla ilişkide bulundu ve hemen pişmanlık duyup Peygamber'in huzuruna geldi, özür beyan etti. Derken orada hazır bulunanlardan bir takım kimseler de yatsıdan sonra aynı şeyi yaptıklarını aynı şekilde itiraf ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ
الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ
أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ
بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ
الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ
وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

187- Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız, size helâl kılındı. Onlar,

sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtü durumundasınız. Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi bildiği için müracaatınızı kabul buyurdu ve sizi bağışladı. Şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizler için yazdığını isteyin. Ta fecrin beyaz ipliği siyah iplikden size seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun. Bununla beraber siz mescitlerde îtikaf halinde iken onlara yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, sakın onlara yaklaşmayın. Allah, âyetlerini insanlara böyle açıklıyor ki sakınıp korunsunlar.

Ey müminler أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ **Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı.** Gecenin hangi saatinde olursa olsun herkes eşiyle karı koca ilişkisinde bulunabilir. Önceden olduğu gibi yatsıdan veya uykudan sonra geceleyin cinsî temas oruca engel olmaz. Buna aykırı olarak كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi."* (Bakara, 2/183) ifadesinden çıkarılan geçmiş şeriatlerin hükmü, yine ilk oruçta Peygamberin sünnetinden alınmış olan eski hüküm bundan sonra kaldırılmıştır. Böylece Ramazan orucu, önceki oruçları kaldırmıştır ki bundan kitabın, sünnetin hükmünü kaldırmasının caiz olduğu da anlaşılır.

REFES: Çirkin söz, yani kinaye olarak söylenmesi gereken şeyi açık söylemektir ki kinaye olarak cinsî birleşmeye de denir. Burada bu mânâda olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Yani sözlü refes değil, fiilî refestir.

Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetine kolaylık dilediğinden orucun vaktini kısaltmış, geceleri neshetmiş, cinsi birleşmeyi helal kılmıştır. Çünkü هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ **onlar sizin elbiseniz, örtünüz,** وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ **siz de onların elbisesi, örtüsüsünüz.**

Bu açık bir istiaredir. Açıklanacak olursa mânâ şu olur. İki noktadan böyle birbirinizin elbisesi durumundasınız:

a) Bir taraftan elbise gibi birbirinize sarılır, sarmalaşırsınız,

b) Diğer taraftan elbisenin ayıpları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi, her biriniz, diğerinin hâlini gizleyip örter, namusunu muhafaza edip, günahlardan korur. Aranızda böyle bir beraberlik ve ilişki vardır. عَلِمَ اللّٰهُ **Allah bilmektedir ki,** اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ **bundan önce muhakkak siz, kendinize hiyanet ediyordunuz.** O beraberlik dolayısiyle sabredemiyor, nefislerinizi, sevabın eksiltilmesine ve azaba maruz kılarak kendinize haksızlık ediyordunuz. فَتَابَ عَلَيْكُمْ **Bundan dolayı Allah, sizin yüzünüze baktı, tevbenizi kabul,** وَعَفَا عَنْكُمْ

ve sizden oruç gecesi cinsî münasebet günahını af edip sildi. فَالْـٰٔنَ **şimdi** بَاشِرُوهُنَّ **onlara yaklaşın,** وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ **ve Allah'ın sizin için ezelde yazdığı, takdir ettiği, Levh-i Mahfuz'a nakşettiği nesli isteyin.** Diğer bir mânâ ile Allah'ın meşru kıldığı üreme yolunu arayın. Üçüncü bir mânâ ile Kadir gecesini arayın.

MÜBÂŞERET: Beşere, beşereye gelmek, yani çıplak deri, deriye dokunmaktır. Bu münasebetle cinsî ilişkide mübâşeret denir ki burada maksadın bu olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Bu بَاشِرُوا *"Mübaşeret ediniz, yaklaşınız!"* emrinin, كُلُوا "yiyiniz" gibi ibâha (mübahlık bildirmek) üzerinde de ittifak edilmiştir. Yani, "Mübaşerette bulununuz." demek, "Cinsî münasebette bulunabilirsiniz, yasak değildir." demektir. Bunun arkasında وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah 'ın sizin için yazdığı nesli isteyin."* ifadesi, şunu gösteriyor ki birleşmeden maksat çocuk olmalı, yalnızca şehevî arzuyu tatmin peşine düşülmemelidir. Çünkü şehvetin yaratılmasının ve nikahın meşru kılınmasının hikmeti, üreme ve cinsin devamıdır. Sadece şehveti tatmin değildir. Bu وَابْتَغُوا "isteyin" emrinin, azli yasaklamak olduğu da söylenmiş ise de, "ibtiğa" fiilinin mef'ulü olan مَا açık olmadığından kesin değildir. Ancak hadislerden de anlaşıldığı üzere mekruh olduğuna işaretten de uzak kalamaz.

Kısaca oruç gecesi, o şekilde cinsî münasebette bulunun, وَكُلُوا وَاشْرَبُوا **ve yiyin, için** حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ **ta siyah iplikten beyaz iplik size seçilinceye kadar bunlar helal ve mübahtır.** Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz iplik bilir misiniz? مِنَ الْفَجْرِ **Fecirden olan, fecr-i sadıktan bir parça bulunan beyaz iplik.** Yani sabahleyin şafak sökünceye, tan yeri iplik gibi ağarıncaya kadar, bütün gece bunlara izin vardır. İmsak vakti, sabahın bu beyaz ipliğin ortaya çıkacağı andır. Burada حَتّٰى kelimesinin sonrası, öncesine; ıstılahî tabiri ile gaye mugayyâda dahil olmadığı için, beyaz iplik seçildiği zaman imsakın da başlamış bulunması farzdır. Şüpheli olursa yememek müstehabdır. Yenirse kaza lazım gelmez. Çünkü seçilip ortaya çıkmak kesin bilgi demektir.

Bu مِنَ الْفَجْرِ "fecirden ibaret" kaydının, sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Bundan önce bazı kimseler biri beyaz, biri siyah iki iplik alır; bunlar birbirinden seçilinceye kadar ims'ak yapmazlarmış. Bu hadise üzerine مِنَ الْفَجْرِ "fecirden ibaret" açıklaması nazil olarak, kastedilen mânâ açıklanmış; beyaz iplik hakikat olmayıp, bilinen bir mecaz olan fecrin başlangıcı olduğu ve şer'î günün buradan başladığı anlaşılmıştır.

Bunun için usûl ilminde bu beyanın, ihtiyaç vaktinden sonra olup olmadığı

münakaşa edilir ki doğrusu değiştirme beyanının, ihtiyaç vaktinden geri bırakılması caiz değildir. Bu rivayete göre ihtimalin kalkması, değişme beyanı değil; tebdil beyanı, yani nesih sayılması gerekir. İmsakın hakikati, fecr-i sadık (doğru fecir)tır. Fecr-i kâzibe ancak "kâzib, yalancı" kaydıyla fecir denir. Bunun için günün başlangıcının ve imsakın vacib oluşunun, fecr-i sadıkın başından başladığına dair icma (ittifak) vardır. Böyle olmakla birlikte buna şöyle bir soru yönetilmiştir: Beyaz ipliğe benzeyen sabah beyazlığı, fecr-i kâzibin beyazlığı olmalıdır. Çünkü bu, dik ve uzun olduğundan ipliğe benzer. Fecr-i sadıkın beyazı ise ufukta daire şeklinde olur. Bu yüzden imsakın, fecr-i kâzibden başlaması lazım gelmez mi? Cevab: Lazım gelmez. Çünkü yemenin haramlığını göstere-cek olan beyazlık miktarı, fecr-i sadıkın başlangıcı ve ilk anıdır. Fecr-i sadık, ilkin yayılmadan önce küçük ve ince olur. Ufukta daire şeklinde olması, ipliğe benzetilmesine engel değildir. Hatta fecr-i kâzib ile fecr-i sadık arasında şöyle bir fark vardır: Fecr-i kâzib incecik doğar, fecr-i sadık önce incecik görülür ve uzayarak yükselir. Beyaz iplik burada bilinmektedir. Bundan dolayı öyle bir soruya asla yer yoktur.

Ebu Hüreyre hazretleriyle Hasen b. Salih b. Cinnî, cünüb olup da gusletmeden sabahlayanın orucunun sahih olmayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Fakat bu âyette fecrin açılmasına kadar cinsî münasebet caiz kılınmış olunca, guslün sabaha ertelenmesi de zaruri olarak caiz kılınmış olacağından âlimlerin çoğunluğuna göre vaktinde imsak eden kimsenin cünüb de olsa orucu sahih olur.

İşte bu izin içinde fecrin, beyaz iplik gibi doğu ufkunda görülmeye başladığı anı aşmamak şartıyla gecenin sonuna kadar yiyip içiniz, cinsî münasebette bulununuz, ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ **sonra o andan itibaren tutup, ertesi geceye kadar orucu tamamlayınız, orucu tam olarak tutmuş bulununuz.** Yani yalnız yiyip içmekten ve cinsî münasebetten değil, bunlara ilave olmak üzere, bedeninizin iç kısmına herhangi bir şeyin girmesinden oruç niyetiyle kendinizi menediniz. İşte meşru olan oruç, böyle niyetle fecrin başlangıcından günün sonuna kadar, tam olarak kendini oruca mani olacak şeylerden alıkoymaktan ibarettir. Orucun şer'î mânâsı, bu tafsilat ve buna bağlı açıklamalar çerçevesinde sözlük mânâsına ilave edilen kayıtlar ve şer'î sınırlarla sözlükteki imsaktan, özel bir türdür. Bu kayıtlar da imsak vaktinin ölçüleridir. اَتِمُّوا الصِّيَامَ *"orucu tamamlayınız"* sözü, oruç niyetini gerektirdiği gibi ثُمَّ "sonra" sözü de bu niyetin, gündüzün de olabileceğini gösterir. İbadetler, isteğe bağlı birer fiil olmaları bakımından iste-

mek demek olan niyetle beraber olmaları, mahiyetlerinin gereğinden bulunduğu gibi, إنّما الأعمال بالنيّات *"Ameller ancak niyetlere göredir."* [1] hadis-i şerifi gereğince, şeriatın genel kaidelerinden olduğu da bilinmektedir.

Bu bakımdan orucun farzları üçtür: a) vakit, b) niyet, c) imsak. Bu âyet gereğince orucun vakti, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan şer'î gündür. Güneşin doğuşundan batışına kadar olan örfî veya astronomik gün değildir. Niyetin de, günün çoğuna eklenmiş olması gerekir. Fakat kendini oruca mani şeylerden çekme işinin, günün başından sonuna kadar bütün günde tamamen bulunması farzdır.

Beyaz ipliğin görülmesinden itibaren tutulmazsa oruç sahih olmaz. Gecenin başından sonuna kadar hiçbir bölümü, orucun vakti değildir. Bunda orucu bozan şeylerin hepsi mübahtır. Bazı kimseler, fecirden güneşin doğuşuna kadar sabah vaktinin, şer'î güne dahil olmasına dayanarak, güneşin batışından kızıllığa kadar, yani akşam vaktinin de kıyasen gündüzden sayılması lazım geleceği ve hatta yıldızlar doğuncaya kadar orucun devam etmesi gerekeceği görüşüne sahip olmuşlarsa da bu kıyas fasiddir. Çünkü günün başında مِنَ الْفَجْرِ "fecirden" buyurulmuş, sonra tamamlamaya: اِلَى اللَّيْلِ "geceye kadar" ile son verilmiştir. Güneşin batmasından sonra, doğu tarafından karanlık ortaya çıkar çıkmaz da akşam olmuş, örfî gece girmiştir. Burada gayenin mugayyaya dahil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı değiştirmek demektir. Zaten nüzul sebebinden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar olan zaman, gecelerin oruca dahil olduğu geçmiş zamanda bile dahil değildi.

Bununla beraber Caferiye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı görmeden iftar etmezler. ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى اللَّيْلِ *"sonra orucu geceye kadar tamamlayınız"* emrine dikkat edilir ve orucun sözlük mânâsının da kendini çekip tutmak demek olduğu düşünülürse; şer'î orucun, sözlükteki tutmak mânâsından hiçbir eksiği olmaması, sırt ve karın bütün organların oruç üzere bulunmasının gereği anlaşılır. Mesela, dilin orucu, yalandan, dedikodudan, gereksiz sözlerden onu tutmak; gözün orucu, şüpheli yerlere bakmaktan onu alıkoymak; kulağın orucu, çalgı ve oyun aletleri gibi şeyleri dinlemekten uzak durmak olduğu gibi; nefsin orucu, şehvet ve arzulara karşı kendini tutmak; kalbin orucu, dünya sevgisinden uzak durmak; ruhun orucu, nimetlerden ve ahiret lezzetlerinden kendini tutmak; sırrın orucu, Allah'tan başkasını görmekten kendini uzak tutmaktır. Tamamlama

(1) Buharî, Bed'ü'l-Vahy, 1, Itk, 6, Menâsiku'l-Ensar, 45, Talak, 12, İman, 41, Nikâh, 5; Müslim, İmaret, 155; Ebu Davud, Talak, 11, Fedâilu'l-Cihad, 16; Nesaî, Tahare, 59, Talak, 24, İman, 19; İbn Mace, Zühd, 26.

emri, bütün bunlara delalet ederse de hepsinin vücub yoluyla olduğu iddia edilemez. Öncesinde özellikle yeme, içme ve cinsî münasebetten söz edilmiş olması karinesiyle farz olan imsak, bunlardan ve bunlara ait olan şeylerden bedenin içi hükmünü taşıyan iç kısmını tutup alıkoymaktır ki bu da gusülde yıkanmayan yerlerdir. Bunun dışındakiler mendub ve fazilet cinsindendir, orucun adabındandır. Bu şekilde İslâmî oruçta geceler, vakitten hariç tutulmuş ve başka zaman helâl ve mübah olan şeyler, oruç gecelerinde de helâl kılınmış olduğundan, ey müslümanlar! gündüzleri oruç tutmakla beraber, geceleri bunları yapabilirsiniz. Fakat وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِى الْمَسَاجِدِ **siz mescitlerde itikaf halindeyken ne gece, ne de gündüz kadınlarınızla asla cinsî temasta bulunmayınız.**

Sözlükte itikaf, bir yerde kendini hapsederek durup beklemektir. Dinî açıdan bir mescitte itikaf niyetiyle durmaktır. Buradaki mescit kaydı, işte bu dinî mânâyı tayin eder. Başka bir kayıt bulunmadığı için bu bekleyiş, bir saat bile olsa, şer'î itikaf bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammed'in zahir rivayeti de böyledir. Bu durumda itikafta orucun şart olmaması lazım gelir. Buna nafile itikaf denir ki oruçlu oruçsuz sahih olur. Fakat âyetin gelişine bakılırsa itikafın, orucu gerektirdiği anlaşılır. Zira, لَا تُبَاشِرُوهُنَّ *"Onlarla cinsi münasebette bulunmayınız."* yasağı, oruç gecelerindeki cinsî münasebetin mübah olduğu hükmünü tahsis yerinde olmakla, itikafta orucun şart olduğuna ve bundan dolayı itikaf müddetinin bir günden daha az olamayacağına delalet eder ki bu da asıl şer'î itikaftır. لَا اعْتِكَافَ اِلَّا بِالصَّوْمِ *"Oruç olmadıkça itikaf yoktur."* (1) hadisi de bunu teyid eder.

İmam-ı Azam'dan bunun ancak büyük bir camide olabileceği ve en azından beş vakit namaz kılınan bir mescitten başkasında sahih olamayacağı rivayet edilmiştir. لَا اعْتِكَافَ اِلَّا فِى الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ *"Câmi bir mescitten başkasında itikaf olmaz."* (2) hadis-i şerifi gereğince mescit, mükemmeline yorumlanmış demektir. Ancak kadınlar için evlerindeki mescitten başkasında itikaf caiz olmaz. Peygamber (s.a.v.) bunu yasaklamıştır. İtikaf, şarta bağlı veya kesin adakla vacib olur. Ramazanın son on günü içinde, yani yirmisinden sonraki günlerde müekked sünnet, diğerleri müstehabdır. Çünkü Buharî ve Müslim'de de rivayet edildiği üzere Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, Medine'yi teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın son on gününde itikafa devam etmiştir. Ancak bir defasında temiz eşlerinden Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Hz. Zeyneb'in de sonradan gelip Mes-

---

(1) Dârimî, Mukaddime, 20; Muvatta, İtikaf, 4 (bab, 2).

(2) Ebu Davud, Savm, 80.

cid i Şerif'te birer çadır kurarak itikafa girmeleri üzerine bunları menetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda itikafı terk edip ta Şevval'in ilk on gününde itikafa girmiştir. Bu ise hiç terketmemeye denktir. Bunun için Zührî demiştir ki: "Acaba insanlar itikafı nasıl terk ediyorlar? Halbuki Resulullah, bazı şeyleri yapar, terkederdi. İtikafı ise vefatına kadar terketmedi."(1) Bu kadar devamın, vacib olduğuna delil olması lazım gelirdi. Fakat ashabdan itikaf yapmayanlar da bulunuyordu ve Resulullah, bunlara bir şey demiyordu. Onların bu hâlini reddetmemekle beraber devam etmek ise vücub delili değil, sünnet delili olur. Bununla beraber bir Ramazanda bırakmış olması da vacib olmadığına delalet edebilir. Fakat Şevvalde yine yapmış olması da itikafsız hiçbir sene geçirmediğini ispat eder. Bundan dolayı yapmayanları hoş görmesi yönü olmasaydı, hiç olmazsa senede bir itikaf vacib olurdu.

İtikaf, eski şeriatlerdendir. Katâde'den rivayet edilmiştir ki öncekileri bir adam itikafa girerdi ve arada çıkar, eşiyle yatar, yine dönerdi. Bu nass ile, bu durum yasaklanmıştır. Bu yüzden İslâm şeriatinde kadınlarla cinsî münasebette bulunmak itikafı bozar. Önceki gibi burada geçen "mübaşeret" kelimesinden maksat da cinsî münasebettir. Fakat İmam Şafiî hazretlerinden bir rivayette bu ikincisi, cinsi münasebetten daha geneldir ve iki cildin birleşmesi mânâsınadır ki buna göre şehvetle kadına dokunmak da itikafı bozar. تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ **İşte anılan hükümler, Allah'ın koyduğu kanunlardır, yahut yasak sınırlardır.** فَلَا تَقْرَبُوهَا **Bu yüzden onları aşmak öyle dursun, onlara yaklaşmayın bile.**

Nitekim bir hadis-i şerifte de: اِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَحِمَى اللّٰهِ مَحَارِمُهُ فَمَنْ رَتَعَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ اَنْ يَقَعَ فيهِ "Her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da yasakladığı, haram kıldığı şeylerdir. Koru etrafında otlayanlar da içine düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır."(2) buyurulmuştur. Böylece haram ve yasaklara yaklaşmaktan sakındırılmıştır ki fıkıh ilminde bundan sedd-i zerîa (zararı önleme) kaideleri çıkarılmıştır. كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ **Görüyorsunuz ya Allah insanlara, koyduğu hükümleri gösterecek âyetlerini böyle edebî bir beyan ile açıklıyor.** لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ **Ki korunabilsinler, emir ve yasaklarına aykırı davranmaktan sakınıp, Allah'ın korumasına kavuşmuş olsunlar.**

Şimdi ey müminler! Bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal edip tamamladıktan ve Allah'ın yasak sınırlarına yaklaşmama terbiyesini aldıktan sonra siz yine, كُلُوا "yiyiniz" iznine dönerek, bayram yaparak yiyip içeceksiniz. Yiyin, fakat:

---

(1) Buharî, İtikaf, 6; Müslim, İtikaf, 5.
(2) Buharî, İman, 39; Müslim, el-Müsakât, Buyû, 1; Dârimî, Buyû, 1; Tirmizî, Buyû, 1; İbn Mace, Fiten, 14.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ
لِتَأْكُلُوا فَر۪يقاً مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

188- Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günah ile yemek için, o malları hakimlere rüşvet olarak vermeyin.

Bu âyet, çok büyük bir hukukî ve sosyal esası içine almaktadır. Bu öyle bir sosyal hayat tesisinin başlangıcıdır ki buna riayet eden insanlar, mahkûmluk bağından kendilerini kurtararak mutlulukla yaşarlar, zalimlerin zulüm pençesine düşmezler. Ancak bunu hakkiyle tatbik edebilmek, oruç gibi nefsî terbiye ettirecek ibadetlerin kıymetini bilmek ve onu güzel bir şekilde eda edip "nefs-i mutmainne" makamını elde etmekle mümkün olur. Buna işaret için bu âyet, oruç âyetlerini takib etmiştir. Şöyle ki:

Ey müminler! Yiyin, fakat وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ **birbirinizin mallarını aranızda batıl bir şekilde (meşru bir sebep olmaksızın) yemeyin.**

Bir malın haram olması, ya kendisindeki bir mânâdan veya kazanma şeklinden dolayıdır.

Birinci kısım: Malların aslı, ya madenlerden, ya bitkilerden veya hayvanlardandır. Madenler yerin parçalarıdırlar. Bu yüzden zehir gibi, yiyenlere zararlı olma yönünden başka bir şekilde haram olmazlar. Bitkilerin de hayatı, sağlığı veya aklı yok edenlerden başkası haram olmaz. Hayatı yok edici olanlar, zehirler; sağlığı ortadan kaldırıcı olanlar, tedavi dışında kullanılan ilaçlar; aklı yok edici olanlar da sarhoşluk verenlerdir. Hayvanlara gelince, bunlar yenen ve yenmeyen kısımlarına ayrılır. Yenmesi helâl olan da şer'î usûl ile kesilmedikçe helâl olmaz. Kesilenin de bütün parçaları helâl değildir. Hayvanın işkembesinde bulunan yem kalıntısı ve kan haramdır ki tafsilatı fıkıh kitaplarındadır.

İkinci kısım: Elde edilmesi yönündeki bozukluktan dolayı haram olanlardır. Şimdi bir malı almak ya irade dışı bir sebeple olur, miras gibi. Yahut da alanın isteğiyle olur. Bu da ya sahibinden alınmış olmaz, kazanıp elde etme gibi. Yahut da sahibinden alınmış olur. Bu da ya zorla alınır, veya karşılıklı rıza ile. Zorla alınan, ya mülkiyetin masumluğu düştüğünden dolayı alınır, ganimetler gibi. Yahut da alanın, o şeyi hak etmiş olmasından dolayı alınır, zekat vermekten kaçınanların zekatı ve vacib olan nafaka gibi. Karşılıklı rıza ile alınan da ya bir karşılıkla alınır, alış-veriş, mehir ve ücret gibi. Yahut da karşılıksız olarak alınır, hibe ve vasiyet gibi. Böylece kazanma ve elde etme için altı kısım, ortaya çıkar ki, tafsilatı, fıkıh kitaplarındadır.

Düşününüz, Ramazan günleri, lezzetlerinden ve kendi öz malını bile yemekten Allah'ın emrine uyarak nefsini yasaklayan insanlar, sonra başkalarının malını haksız olarak nasıl yerler? Elin malına nasıl göz dikerler? Elbette bunlara yaraşan daima helâl yemektir. Sakın haksız mal yemeyin. وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ **Yiyip de insanların mallarından bir kısmını günahla, günahkârlıkla yiyesiniz diye, mallarınızla hakimlere, hükümetlere düşmeyin.** Halkın mallarından yemek için hakimlere, hükümetlere bağlanmayın, rüşvet vermeyin, وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **yani bunları bile bile yapmayın.**

Muamelelerinizde birbirinizin malına ve hukukuna iyi riayet ederseniz, yaptığınız anlaşma ve sözleşmelerde haksızlıktan, tartışmaya sebep olacak ve işi mahkemelere düşürecek bozuk şartlardan sakınırsanız; hakimlere, hükümetlere boyun eğmekten kurtulursunuz. Her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman, gerek hakimi ve gerek birbirinizi yalan dolan, şarlatanlık ve rüşvet gibi batıl sebeplerle ikna ve bağlamaya uğraşmazsanız; hakimlerinizi bozmamış, zulme meydan vermemiş, haksız yere birbirinizin malını yememiş, yedirmemiş olursunuz. Hatta mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile sırf bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısınız, hakkın aslını gözetmelisiniz. Nihayet hüküm ve hükümeti, yeme yeri sayarak halkın malını yemek için hükümeti vasıta edip bağlanmaktan sakınırsanız; hükümetiniz yükselir, hâkimiyetiniz artar. Vazifeler hakkiyle görülür. Allah'ın kullarının işi hakkiyle düzeltilir, haksızlığa sed çekilir, bunun sonucunda siz mutlu bir hayat yaşarsınız.

BATIL: Sözlükte zâil, yani varlıkta durmayan, yok olan demektir. Bundan dolayı بِالْبَاطِلِ "batıl sebeplerle": yok yere, haksız, gerçek sebep olmaksızın, itibara değer meşru bir sebep olmaksızın demek olur.

Haksız yere mal yemeye kalkışmak bütün kötülüklerin başıdır. Bundan

sakınmanın, dinî terbiyenin istenen en büyük neticesi olduğu, bu âyetin, oruç âyetlerini takib etmesinden anlaşılır.

Rivayet edilmiştir ki Abdân el-Hadremî, İmrü'l-Kays el-Kindî'den bir parça yer dava etmişti ve delili yoktu. Bundan dolayı Resulullah İmriü'l-Kays'a yemin ettirmeye karar verdi. O da yemin etmek istedi. Hemen Peygamber (s.a.v.): إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا *"Gerçek şu ki, Allah'a olan ahidlerini ve yaptıkları yeminlerini az bir para karşılığı satanlar..."* (Âl-i İmrân, 3/77) âyetini okudu. Okuyunca İmrü'l-Kays yeminden çekindi ve adı geçen araziyi Abdan'a teslim etti. Bunun üzerine, işte bu, وَلَا تَاْكُلُوا "yemeyiniz" âyeti nazil oldu.

Bir de iki hasım, Peygamberimizin huzuruna muhakeme olmaya gelmişlerdi. "Resulullah buyurdu ki: "Ben de sizin gibi bir insanım, siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz. Olabilir ki bir kısmınız delilini diğerinden eksik ifade eder. Ben de dinlediğime göre hüküm veririm. Bundan dolayı her kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şeye hüküm verirsem, ona bir ateş parçasını hüküm vermiş olurum.' Bunun üzerine taraflardan ikisi de ağladılar ve her biri: 'Benim hakkım arkadaşımın olsun.' dedi. Resulullah da: 'Haydi bakınız, araştırınız, sonra kur'a atınız. ondan sonra da birbirinizle helâlleşiniz' buyurdu. "[1]

Yukarıda kıble meselesi münasebetiyle hacc ile ilgili söz geçmiş ve tavaftan bahsedilmişti. Fakat henüz müminler için engeller ortadan kalkmamış bulunduğundan haccın hükümlerinin açıklanmasına sıra gelmemişti. Şimdi orucun farzından sonra İslâm binasının beşincisi olan haccın hükümlerine geçme sırası gelmiş ise de, bu hususta daha bazı hazırlıklara ihtiyaç bulunması ve bunların vakit ve zaman ile de ilgili olması sebebiyle şer'î bakımdan bir zaman ölçüsü tayini, hikmet ve menfaat gereği olduğundan; oruç ve yeme için ayın görülmesi meselesi münasebetiyle bir yönden eksiği tamamlama, diğer yönden hazırlık olmak ve aynı zamanda başlı başına bir terbiye kânunu olacak pek mühim öğütleri de içinde taşımak üzere buyuruluyor ki:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاق۪يتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ
بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَاْتُوا الْبُيُوتَ

(1) Müslim, Akdiye, 4,5; Buhari, Mezalim, 16, Ahkam, 20,29,31.

مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

189- Sana hilâllerden soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için de, hac için de vakit ölçüleridir. Bununla beraber iyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir. Fakat iyiliğe eren, kötülükten korunan kimsedir. Evlere kapılarından gelin, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

EHİLLE: Hilâlin çoğuludur. Hilâl: اول حال القمر حين يراه الناس "Ayın insanlara ilk göründüğü sıradaki hâlidir." Bu tariften anlaşılır ki hilâl kelimesi, görme mânâsını taşımaktadır. Hatta görülmesi üzerine haykırıldığından dolayı, bu isimle adlandırıldığı beyan olunuyor. Zira bu maddenin mânâsının esası, sesi yükseltmektir ki dilimizdeki "ay!.. sesi de buna uygundur. Bundan dolayı henüz görünmesi mümkün olmayana gerçek olarak hilâl denmez. Ayın başından iki gece hilâl adını alır. Çünkü ilk görünüşü bunlardan birinde olur. Sonra ay adını alır. Ebu'l-Heysem demiştir ki: "Kamere, ayın başından iki gece, yine ayın sonundan da iki gece hilâl denir. Arasında da "kamer (ay)" adı verilir."

"Mevâkît" kelimesi, vakit maddesinden "mikat"ın çoğuludur. Va'd, miad gibi vakit, bir iş için farz kılınan zamandır. Zaman geçmişe, hâle, geleceğe ayrılan müddettir. Mutlak müddet de bütün hareketin uzamasıdır. Mikat, belirli bir yer mânâsına da gelir ki Mekke'ye dışardan gelenlerin ihramsız geçmesi caiz olmayan yerler demek olan ihram mîkatları bu mânâdadır. Buna göre mîkat müşterek bir lafızdır. Bununla beraber ihram mîkatları, mekanlardan olmakla beraber; bunlara ulaşma, ihramın vacib olduğu zamanı göstermesi itibariyle bir vakit alâmeti sayılabilirler. Mîkat, vakit nişanesi diye tarif edilirse manevi müşterek olması da mümkündür.

Ey Muhammed! Ramazan ayı dolayısıyla يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ **sana hilâllerden sorarlar, yahut soruyorlar.** İbnü Abbas, Katâde, Rebi' ve diğerlerinin nakline göre müslümanlardan bazıları: "Hilâlin eksilmesinin, tamamlanmasının, güneşe aykırı oluşunun faydası ne?" diye sormuşlar ve rivayet edilmiştir ki bunu Ensardan Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ğunm: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu ne hâldir?

Hilâl, iplik gibi incecik beliriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile önceki hâline dönüyor." [1] diye sormuşlardı.

Bundan başka yine rivayet olunuyor ki:

1- Cahiliye devrinde bir erkek bir şeye niyet eder de zor gelirse, evine kapısından girmez, arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalırmış.

2- Ensardan bir kısmı umre yaptıkları vakit gökle aralarına bir engel sokmazlar, bundan sakınıp zahmete girerlermiş. Bu yüzden ihrama girdiklerinde eğer acil bir ihtiyaçları varsa eve, bağa, çadıra kapılarından girmezlermiş. Bina sahibi olan mahalle halkı evin arkasından bir delik deler, oradan girer çıkar veya arkadan bir merdiven atar, damdan aşarlar; çadır halkı olan göçebeler ise çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu cahiliye adetini بِرٌّ "iyilik" sayarlarmış.

3- Cahiliye halkı ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler, oradan girer çıkarlarmış. Ancak dinî gayretlerinden dolayı "humûs = kahramanlar" denilen kabileler, yani Kureyş, Kinâne, Huzâa, Sekif, Haysem, Amir ibn Sa'saa oğulları, Nasr ibn Muaviye oğulları ihramlı oldukları zaman dinî işlerde kuvvetlilik davasıyla evlerine girmezler, çadırda gölgelenmezler, tere yağı ve keş yemezlermiş.

Bir gün Resulullah ihrama girmiş. Bir de ihramlı birisi varmış. Resulullah ihramla harab bir bağın kapısından girmiş. O adam da görüp arkasına düşmüş. Ona "Çekil!" denmiş. O da "Niçin?" diye sormuş. "Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin." buyurmuşlar. O adam durmuş da "Ey Allah'ın Resulü! Ben senin sünnet ve irşadına razıyım. Sen girdin, ben de girdim." demiş.[2] İşte zikredilen soru ile beraber, bu hadiselerden biri bu âyetin inmesine sebep olmuş; bu adetler, bu şiddetler, bu aksilikler de kaldırılmıştır. قُلْ **Bu soruya cevap olarak de ki :** هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ **O hilaller, insanlar için ve hac için mîkatlardır, vakit işaretleridir.** İnsanlar, vakte ihtiyacı olan işlerinin ve özellikle haccın vakitlerini bunlarla tayin ederler ki bu mânâ: وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ *"Allah aya menziller tayin etti ki yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz."* (Yunus, 10/5), وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ *"Biz, geceyi ve gündüzü iki alâmet yaptık. Sonra gece alâmetini giderip gündüz alâmetini gösterici kıldık ki Rabbinizden lütuf talep*

(1) Alûsî, Ruhu'l-Meânî, II, 71.

(2) Abdülfettah el-Kâdî, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 28.

edesiniz, yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz." (İsrâ, 17/12) âyetlerinde de ayrıca açıklanmıştır.

Açıklaması:

Aylarla zaman takdirinde, yani ayın bir zaman ölçüsü kabul edilmesinde insanlara birtakım faydalar vardır ki bunların bir kısmı dine, bir kısmı da dünyaya aittir.

Dinî olanlar:

1- شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ *"O Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indirildi."* (Bakara, 2/185).

2- Hac: اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ *"Hac, belirli aylardadır."* (Bakara, 2/197).

3- a) Ölüm iddeti: يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا *"Kocaları ölen kadınlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."* (Bakara, 2/234).

b) Âdetten kesilmiş olan kadınların iddeti: فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ *"Onların iddeti üç aydır."* (Talâk, 65/4).

4- Vakitlere bağlı adaklar ve hilâl ile bilinebilecek mendub bir oruç.

Dünyaya ait olanlar da ödünç alıp verme, kiralar, vaadler, hamilelik ve emzirme müddeti ve bunlara benzer şeyler olmak üzere pek çoktur. Günler ve günlerin bölümleri olan saatler için, namaz vakitlerinde olduğu gibi, günün de bir mîkat olduğunda şüphe yoksa da pek çok işler için ay hesabı daha lüzumludur. Ayın değişiklikleri, yaratılış itibariyle bu hususta güneşin durumundan vakit hesabına daha çok elverişli ve halk için kolaydır. Ay yaratılış itibariyle başlı başına bir ölçü olmalıdır. Güneşin hacminde bir değişme görülmediğinden dolayı yeryüzüne göre doğuş yerlerindeki değişiklikleri ve burçlar üzerindeki hareketleri gizli işlerden olmakla ay denmesine münasip olmayacağı gibi, güneş yılında ay, açık bir ölçü değil; nihayet dört mevsime veya seneye göre itibarî ve gizli bir ölçü bölümüdür. Halbuki ay, dörtlükleriyle, haftaların da gerçekten ölçüsüdür. Dünyanın her tarafında hafta hesabının birliği de bu ölçünün yaratılışa uygunluğundan dolayıdır. Nihayet ay, geceleri itibariyle gün hesaplarına da açık bir alâkaya sahiptir. Buna göre günlerin isimleri genellikle buna tatbik edilerek yedi olmuştur.

İşte insanların faydası açısından ayın değişmesinin açık hikmeti, vakit hesabı için böyle bir ölçü olmasıdır. Bunun için güneş yılı hesabında uydurma suretiyle de olsa bir ay hesabına mecburiyet vardır ki buna tabi olmak, insanlara gerçekten çok, kuruntu ve varsayımlara sapma alışkanlığı verir.

Bunlardan başka ayın cisminde her gün görülmekte olan bu değişiklik, gök cisimlerinin de değişikliğe uğramakla karşı karşıya bulunduğuna ve yok olmasının mümkün olacağına açık bir misal teşkil eder. Bu itibarla Allah'ın kudret ve birliğinin büyük alâmetlerinden olan göklerin yaratılışı içinde ayın, düşünürlerden başka en basit insanlara bile âlemlerin Rabbi olan Allah'ın iradesini anlatan seçkin bir mucize ve O'na kulluk etmek için vakit tayinine delâlet edecek ilâhî bir işaret olduğunda da şüphe yoktur. تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا *"Gökte burçlar yaratan, orada bir kandil ve aydınlatıcı bir ay yapan Allah'ın şanı ne yücedir."* (Furkan, 25/61). Bütün bu mânâlar هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ *"O hilâller, insanlar için vakit ölçüleridir."* cevabında toplanmış ve oruçtan sonra sözkonusu olan hacca dikkat çekmek için özellikle وَالْحَجِّ "Hac" kaydı da zikredilmiş, anılan soruya böylece bir hikmet cevabı verilmesi emredilmiştir.

Bu soru ile, adi sebepleri, gök bilimi gereğince astronomik sebeplerin açıklanmasını isteyenler de bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle, şunu da ilave et: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا **Bununla beraber, iyilik ve hayır denilen özellik, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir.**

Bu ifadenin bir gerçek mânâsı, bir de kinaye mânâsı vardır. Gerçek oluşu itibariyle, cahiliye halkının ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi; kinaye mânâsı itibariyle de Resulullah'a gök bilimi sorusu sormak, hikmeti ve Allah'ın hükümlerini açıklayıp tebliğ etmek için gönderilmiş olan Peygamberi -hâşâ- bir gök bilimci ve Kur'ân'ı bir astronomi kitabı yerine koymak ve normal bilgilerin maksatlarıyle peygamberlik ilminin istediği şeyleri birbirinden ayıramamak, işe tersinden başlamak demektir. İşlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, iyilik ve hayır, böyle aksilikle değildir. وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى **İyilik sahibi, ancak Allah'tan korkup, korunandır.** Yani Yukarıda: لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ *"Yüzünüzü... çevirmeniz iyilik değildir."* âyetinde: وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ *"Fakat hayır ve iyilik, Allah'a, ahiret gününe, kitaba ve peygamberlere iman edenlerin davranışlarıdır."* ifadesinden وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ *"İşte takva sahipleri onlardır."* (Bakara, 2/177) ifadesine kadar vasıfları anlatılan kimselerdir. Bu cümleden olarak peygamberin arkasına düşerek bağın kapısından girip gölgelenen kimsedir. Bunu bilin. وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا **Ve evlere kapılarından gelin.** İşlere doğru yoluyla, uygun şekilde girişin, eksiklik etmeyin, bir soru sorarken de halinizi bilin, gereksiz şeylerle uğraşmayın. Bu cevap ve bu emir, çok anlamlı bir darb-ı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da peygambere hilâlin

değişmesinin astronomik sebebini sormaktan şimdi vazgeçin. Önce kavminizin cahiliye adeti olan şu aksiliğin ortadan kaldırılmasıyla kurtuluşunuzu düşünün ve onun sebeplerini sorun. وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **Kurtuluşa ermeniz için de Allah'tan korkun** ve yukardaki takva özelliklerini kazanarak Allah'ın koruması altına girin ve şu emri dinleyin:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾
وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ
وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ
الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ
حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ
إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ
قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى
عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَأَنْفِقُوا
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ
اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

Meâl-i Şerifi

190- Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez.

191- Onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. O fitne, öldürmeden daha şiddetlidir. Yalnız Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Fakat sizi öldürmeye kalkışırlarsa, hemen onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.

192- Artık şirkten vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

193- Hem bir fitne kalmayıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın . Vazgeçerlerse, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.

194- Hürmetli ay hürmetli aya ve bütün hürmetler birbirine karşılıktır. O halde kim size saldırdıysa, siz de ona yaptığı saldırının aynıyle saldırın da ileri gitmeye Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir.

195- Allah yolunda mal harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin. Çünkü Allah güzellik ve iyilik edenleri sever.

Baştaki وَقَاتِلُوا olduğu ve Resulullah'ın, o zaman savaşanla savaşır, elini çekenden de el çeker bulunduğu ve Berâe (Tevbe) Sûresindeki: وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً *"Müşriklerle topyekün savaşın."* (Tevbe, 9/36) diye genel olarak savaş emredilinceye kadar böyle yaptığı, Rebî' b. Enes (r.a.)'den rivayet edilmiştir.

Müslümanlar, önce müdafaa şeklinde de olsa savaştan menedilmişler ve her ne olursa olsun sabır ve anlaşmaya memur kılınmışlar, daha sonra savaş âyetleriyle bu yasaklama kaldırılmıştır. Fakat savaş âyetleri iki çeşittir: Bir kısmı sadece izin ve cevaz ifade eder; bir kısmı da savaş ve cihadı emrederek vücub ifade eder. Bu âyet ise sadece savaş âyeti değil, savaşmayı emreden âyettir.

Hz. Ebu Bekr es-Sıddîk, Zührî ve Saîd b. Cübeyr gibi birçok kimselerden savaş hakkında nâzil olan ilk âyetin Hac Sûresindeki: أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا *"Kendilerine savaş açılan müminlere savaş için izin verildi. Çünkü onlara zul-*

mediliyordu." (Hac, 22/39) âyeti olduğu da rivayet edilmiştir. Bu bakımdan Rebi' rivayetinin mânâsına göre, bu قَاتِلُوا "savaşınız" âyetinin, ilk savaş emri âyeti olması gerekir. Tefsir alimlerinin çoğunun görüşü de budur.

Bu emir: فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ *"Allah'ın emri gelinceye kadar siz onları af ediniz, onlara aldırmayınız."* (Bakara, 2/109) âyetinde vaad edilmiş olan emirdir. Bu savaş emirleriyledir ki son peygamberin, kılıç ve cihadla emredileceği hakkında geçmiş kitaplarda özel vasıfları da ortaya çıkmış, bu şekilde de ilâhî mucize gerçekleşmiştir.

Bu âyetin, kendisinden sonra gelen kısımla veya Berâe (Tevbe) Sûresindeki: وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ *"Müşriklerle topyekün savaşınız."* (Tevbe, 9/36) âyetiyle neshedilip edilmediğinde ihtilaf edilmiştir.

Birincisinin, düşman hücumuna karşı savunma harbine mahsus bir emir olduğuna taraftar olanlar neshedildiğine; doğrudan harb ilanına da ihtimali olduğunu anlayanlar da muhkem olduğuna kânidirler. Gerçi Berâe (Tevbe) Sûresindeki âyetlerde, doğrudan Allah yolunda harb ilanının ve taarruz savaşının da meşru ve icabına göre vacib olduğunda ihtilaf yoksa da; mesele birinci emrin, bugün mensuh mu, yoksa kendisiyle amel edilir mi olduğunu tayin etmektir.

Peygamberimizin, Medine'ye ilk hicret senesinden itibaren seriyyeler tertib edip etrafa gücünü büyük gösterdiği; fakat bunların sırf emniyet ve huzurun teminini sağladığı, etraftaki düşmanların hâl ve durumlarını keşfetmek için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından savaşa girilmedikçe bunlara harb ve öldürme emri verilmediği bir gerçektir. Hatta Bedir, Uhud, Ahzab, diğer ismiyle Hendek savaşlarının hep müdafaa zaruretiyle yapılmış harbler olduğu ve bu hâlin birçok zaman devam ettiği de muhakkaktır. Ama savaş hakkında ilk varid olan izin ve ilâhî emirler, yalnız müdafaa harbine mahsus olup peygamberi, doğrudan harp ilanı ve taarruzdan dinen ve şartsız olarak men mi ediyordu? Yoksa bu hususu, siyasetin gereğine tabi tutarak sonraki emirler gibi, icabına göre taarruza da müsait olduğu halde, tatbikini bugünkü gibi görüş ve siyasete mi bırakıyordu? Kısaca bu konudaki sonradan gelen naslar, esas itibariyle neshedici midir? Yoksa beyan edici ve açıklayıcı mıdır? İşte mesele budur. Rebî' rivayetinin zahirine göre neshedildiği, Hz. Ebu Bekr rivayetinin zahirine göre de muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve kullanılması mümkün iken neshedildiğine hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessir muhkem olduğu görüşüne sahiptir ki biz de buna ta-

raftarız. Râğıb der ki: "Önce özellikle yumuşaklık, öğüt ve güzel mücadele ile emredilmiş, sonra savaşa izin verilmiş, sonra haktan kaçana karşı harp ve çarpışma ile emrolunmuştur ki bunlar derece derece siyasetin icabına göre varid olmuş emirlerdir."

Bu noktada Avrupalıların, İslâm dini hakkında iki çelişkili fikir yaymakta olduklarını görüyoruz:

1- Bir kısmı, doğrudan harp ilanının kararlaştırılmış, caiz bir mesele olduğunu bahane ederek İslâm'ın, saldırgan ve sırf kılıç kuvvetiyle yayılmış bir din olduğunu iddia etmek suretiyle onun ilmî, edebî, hukukî, ahlâkî, sosyal bakımdan müsbet olan manevî nüfuzunu inkar etmek istiyor. Bu fikir, İslâmî delillerin ilmî kuvvetine karşı koyma imkanı göremediklerinden dolayı; İslâm'ın hiç bir dinde görülmemiş olan yayılma mucizesini, sırf kılıç kuvvetine dayandırarak onu Hıristiyanlık taassubuyla hissî bir yoldan vurmak isteyen eski Hıristiyanların neşriyat kalıntılarıdır. Halbuki bunlar, bu saldırı ile kendi davalarını iki yönden çelişkiye düşürmektedirler. Çünkü bir taraftan Hıristiyanlığın emrine aykırı olarak, Haçlılar devrinden beri Hıristiyanları hep silaha ve tecavüze sevketmişler; diğer taraftan da genel olarak harbi, din fikrine ters göstermekle hem kendilerini, hem de mensub oldukları geçmiş ilâhî kitapları yalanlamışlar; aynı zamanda bununla son Peygamber'in cihad ile görevlendirileceği hakkında geçmiş kitaplardaki mucizeleri gizlemek istemişlerdir.

İslâm'ın sırf kılıçla yayıldığı iddiası, tarihe ve İslâm'ın hükümlerine karşı iftiradır. Gerçek şu hadis-i şerifin içindedir: إِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لاَ يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ "Allah Teâlâ, Kur'ân ile defetmeyeceği bazı kötülükleri kılıç ile defeder." (1)

İlmî ve aklî deliller söz anlayan, ilme saygı duyan, insafı olanlar içindir. Bunları tanımayan ve fırsat bulduğu zaman her hakkı ve her çeşit mukaddesatı çiğneyen ve çiğnemek için bekleyenlerin bozgunculuğunu önlemek, ancak kılıçla mümkün olur. Bunun için aslında iyi bir şey olmayan harp, ilim ve akıl, öğüt ve irşad dinlemeyen ve sırf şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelere göre şerrin en zararsızı olur. Böylece itibarî bir güzellik kazanır. İcabına göre müdafaa, icabına göre taarruz harplerine girişmek, dini bir vazife ve güzel görünen bir şey bile olur. Böyle olması için de bunun ancak Allah yolunda, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu niyetle hareket edilmesi lazım gelir. Çünkü başka maksat takib edenler, fitneyi defetme bahanesiyle daha

---

(1) en-Nihâye fi-Garîbi'l-Hadis, V, « و ز ع » maddesi; İbn Manzûr, Lisanü'l-Arab, 8/390.

büyük fitneler icad ederler. Zulme boyun eğmek, zulmü desteklemek olduğu zaman, dinin gereğine aykırı olacağı gibi; hak ve hayrı genelleştirmeye çalışmamak da din fikrine aykırıdır. Fitneler hem bastırılmalı, hem önüne geçilmelidir. Hak ve hayra engel olan şeyler ortadan kaldırıldığı zaman İslâm, her hâlde bütün insanlığın koşarak geleceği tek ilâhî dindir.

2- Buna karşılık ikinci kısma gelince bunlar: "İslâm dininde harb yalnız müdafaa halinde meşru kılınmış, müdafaa mecburiyeti olmadıkça harb caiz görülmemiş ve İslâm silahla değil; silahı terk etme teorisiyle, ilim ve akla, hak düşünceye verdiği önemle, ikna gücü ve diliyle yayılmıştır." diyorlar. Bunlar İslâm'ı savunur gibi görünerek Kur'ân'daki bütün savaş emirlerinin, müdafaa harbine mahsus olduğunu ve müslümanlıkta doğrudan harp ilanına ve taarruza cevaz olmadığını iddia ediyorlar. Bunlar da Avrupa ve Hıristiyanlık açısından daha ince ve derin bir siyaset fikri takib eden, bazı yeni kalem sahiplerinin fikirleridir. Bu zatlar, pek alâ bilirler ki harbin caiz olmasının müdafaa hali ile sınırlı olması, netice itibariyle müdafaa imkanının da çekilip alınmasına sebeptir. Gerektiğinde düşmanın önüne geçebilmek için doğrudan taarruz edebilme hakkından mahrum olanlar, her zaman denemezse de çoğunlukla müdafaa gücüne de sahip olamazlar. Bu ise müdafaa hakkının da alınması demektir.

Bunu bildikleri için işgalleri altına aldıkları müslümanları maddi ve manevi bakımdan, silahtan soyutlamak için görünürde İslâm dininin lehinde görünen telkinlerle yine İslâm aleyhinde ince bir tertib yapmış oluyorlar.

Birinciler: "Müslümanlık ne fena şey! Çünkü silah emrediyor." diyorlar. Berikiler de: "Müslümanlık ne iyi şey! Çünkü silahı bırakmayı emrediyor." diyorlar. Bu iki fikir, netice itibariyle müslümanların silahını almak maksadında birleşiyor. Yeni olan, bu ikinci fikri gerçekten insanlık ve İslâmiyet lehinde ilmî bir fikir zannederek bu sayede İslâm'ın yayılmasına hizmet edeceğiz hayaliyle desteklemeye ve yukarıdaki nesih meselesini aksine yorumlamaya çalışan bazı İslâm yazarlarını da işitiyoruz. Bunlar da, onlara uyarak ilk nazil olan ve neshedildiği rivayet olunan savaş âyetlerinin, hem müdafaaya mahsus olduğunu, hem de neshedilmemiş bulunduğunu iddia ettikleri gibi; sonra nazil olan ve müdafaaya mahsus olmadığı açık ve üzerinde ittifak sağlanmış bulunan âyetleri de aksine sırf müdafaaya mahsus göstermek istiyorlar. Sonradan gelenin, öncekinin açıklaması veya hükmünü kaldırıcısı olması lazım gelirken önceki, sonrakinin beyanı veya neshedicisi imiş gibi idare-i kelâm ediyorlar. Bunlar, İslâm'ın asıl ruhu olan hak ve hakikat fikrini bırakıp yanlış bir ümid için aksini

desteklemek demektir.

Doğrusu İslâm dininde ilk emirlerden itibaren müdafaa hakkı meşru olduğu gibi, ihtiyaç hâlinde, Allah yolunda olmak üzere taarruz hakkı da meşrudur. Hatta gerektiğinde bir vazifedir. Ancak bu mânâ iledir ki bu ilk emir neshedilmiş değildir, denebilir. Allah yolunda olma kaydı, her harbin esasıdır. Bu, düşünülmedikçe harp ve çarpışmaya asla cevaz yoktur.

Bundan dolayıdır ki Avrupalıların düşündükleri mânâ ile, "Saldırgan harbin, İslâm dininde yeri yoktur." demek caiz olabilir. Din fikrine ters düşecek harp de ne müdafaa, ne taarruzdur. Allah yolunda ve hak bir iş uğrunda olmayan, tağut fikri ve sırf saldırma maksadiyle olandır. Halbuki İslâm'da harp halinde bile, harbi güzel gösterebilecek gayeye aykırı olarak saldırma haramdır. Bunun için taarruz harbinde de riayet edilmesi gereken harp hukuku vardır. Bunu, insanlık tarihinde ilk önce İslâm dini ortaya koymuştur. وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ *"Haksız yere taarruz etmeyiniz. Çünkü Allah, haksız taarruz edenleri sevmez."* (Bakara, 2/190). Bu bakımdan, "İslâm dini sırf silah kuvvetiyle yayılmış bir saldırı dinidir." demek, sırf iftira olduğu gibi, "İslâm'ın yayılmasında silahın hiç hizmeti yoktur." demek de Kitap ve Sünnete aykırı bir yalan olur.

İslâm, sırf silah kuvvetiyle yayılmış olsaydı, o silahı tutan ellerin, az bir zaman içinde nasıl toplanıverdiğini, Kisraların, Kayserlerin silahlarına nasıl galip geldiklerini izah etmek mümkün olmazdı. Bu, kesinlikle gösterir ki dinin kendisi ve peygamberlik mucizeleri, silahtan önce başlı başına üstünlüğünü yürüten yegane faktördür. Bununla beraber, İslâm'ın feyzi, silahsız olarak yalnız maneviyatla sınırlı olsaydı, Resulullah'ın silah kullanmasına ve Kur'ân'ın savaş emirleri vermesine hiç de lüzum kalmazdı. Bu da kesin olarak gösterir ki din işinde silahın da önemli bir yeri vardır. Bütün gerçek, اِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لَا يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ *"Allah Teâlâ, Kur'ân ile defetmeyeceği bazı kötülükleri kılıç ile defeder."* (1) hadis-i şerifinde toplanmıştır. Dinin ruhu, bunların sınırlarını önce ayırd edip, sonra tatbik etmektir. اَلرَّاْىُ قَبْلَ شَجَاعَةِ الشُّجْعَانِ هُوَ اَوَّلٌ وَهُوَ الْمَحَلُّ الثَّانِى *"Görüş, şecaat sahiplerinin cesaretinden önce gelir. O ilktir, öbürü ise ikinci sıradadır."*

Rivayet edildiğine göre Hudeybiye senesi müşrikler, Resulullah'ı Kâbe ziyaretinden menetmişler, gelecek sene gelmesi ve Mekke-i Mükerreme'nin üç gün süreyle boşaltılması şartıyla bir antlaşma da yapmışlardı. Ertesi sene (Hicrî, 7) Resulullah, bu antlaşma gereğince kaza umresi için döndüğünde müslümanlar, müşriklerin verdikleri sözde durmayacaklarından endişe etmişler, Harem-i

---

(1) en-Nihâye fî-Garîbi'l-Hadîs, V, « وزع » maddesi; İbn Münzir, Lisanü'l-Arab, 8/390.

Şerif'te ve haram ayda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki bu âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur.

Bunların, haccın hükümlerini açıklama hususunda sevk olunmuş bulunması, bunu teyid etmekte ve tilavet tarzı, kendisinden sonraki kısmın da beraber nâzil olduğunu bildirmektedir. Bu âyetlerin, bu gelişi düşünülünce anlaşılır ki bu savaş ve öldürme emirleri, İslâm kıblesinin selameti, antlaşma hükümlerinin muhafazası ve hac farizasının edasının sağlanması açısından engelleri kaldırma gereğine dayanmaktadır. Bunlar da Hz. Ebu Bekir rivayetinin mânâsının kuvvetini bildirmektedirler. Gelelim mânâya:

Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda savaş da edin,** الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ **o kimselerle ki, sizinle fiilen savaşıyor veya savaşacaktır.**

Allah yolunda savaş, hak din uğrunda sırf i'lâ-yı kelimetullah (Allah kelâmını üstün getirmek) için cihad demektir ve bu husus, savaşın meşru olması için فِى سَبِيلِ اللّٰهِ "Allah yolunda" olmak üzere iyi bir niyetin lüzumunu ifade etmektedir. "Müfâ'ale babı" fiilin önce fâil, sonra mef'ûlden meydana geldiği hususunda açık olduğu için, الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ "sizinle savaşanlar" sözü harp ve öldürmeye taarruzun, düşman tarafından olmasını bildireceğine göre, bu emrin, yalnız müdafaayı meşru kıldığı ve bundan dolayı, وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları nerede yakalarsanız öldürün."* (Bakara, 2/191), وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ *"Onları nerede bulursanız öldürün."* (Nisa, 4/89), قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ *"Kafirlerin size yakın olanlarıyla savaşın."* (Tevbe, 9/123), وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً *"Müşriklerle topyekün savaşın."* (Tevbe, 9/36) emirleriyle neshedilmiş bulunduğu, yukarıdaki şekilde nakledilmişse de قَاتِلُوا "savaşın" fiili de aynı babdan olduğu için bu noktada bir çelişki şüphesi bulunacağından birini veya her ikisini sırf iki kişi arasında müşareket mânâsına yorumlamak gerekir. Bu mânâ ile bilfiil çarpışmak, taarruz ve müdafaadan daha genel olur. Nitekim Ebu Hayyân tefsirinde الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ *"sizinle savaşanlar"* ifadesinin zâhiri, "Doğrudan veya müda-faa şeklinde haklı olarak savaşı yerine getirmek demektir."(1) diye taarruz veya müdafaadan daha genel olduğu gösterilmiştir. Bir de muzari fiilin geleceğe de ihtimali vardır. Bu durumda «يُقَاتِلُونَكُمْ» savaşa ehliyet ve kudreti olup da harp edecek halde bulunanlar demektir. Bu mânâ, Hz. Ebu Bekir'den ve Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilmiştir. Bunda birincisi, öncelikle sabit olur. Genel mânâda müştereklik veya genel mânâda mecaz lazım gelmez. Birincisinde kuşatanlar veya harp ilan eden-

(1) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, II, 65.

ler hariç kalır. İkincisinde bunlar da girer. Harp ilan etmeyen veya kadın, çocuk, çok yaşlı, manastırdaki rahibler gibi çoğu zaman harb etme kudretine sahib olmayanlar hariç kalır. Bunlarla savaş caiz olmaz. Son emirlerde de durum böyledir. O halde bu iki mânâya da ihtimali olan bu âyet mensuh değildir.

Bu şekilde savaşın, وَلَا تَعْتَدُوا **fakat gerek savaşta ve gerekse diğer hususlarda Allah'ın emirlerini ve tayin ettiği sınırları aşmayın.** Taarruzda haksızlık yapmayın. Yani bu arada harbe kalkışmayanları, kadınları, çocukları, rahipleri, harb zamanında zayıflığından ve acizliğinden dolayı genel durumuna göre savaşacak bir halde olmamakta bunlar gibi olanları da öldürmeye kalkışacak kadar ileri gitmeyin. Yine aynı şekilde öldürme işinde "müsle" yapmayın. Yani öldürdüğünüz kimselerin burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmeye kalkmayın.

Nitekim çocukları, kadınları, manastırlarda bulunanları öldürmekten ve yine "müsle"den Resulullah'ın menettiği, geniş eserlerle sabittir. Resulullah'ın halifesi Hz. Ebu Bekr es-Sıddîk'ın da kumandan Yezid b. Ebi Süfyan'a harb hukukunu içine almış olarak yazdığı vasiyetlerde bunları ve yine çok yaşlı olan kimseyi öldürmekten, imar edilmiş bir şeyi tahribden, yemekten başka bir maksat için sığır ve koyun kesmekten, meyveli ağacı yakmak ve diğer bir suretle bozmaktan menetmişti. Bu arada bazı müfessirler, harb ilanı haberi ulaşmadan, birden bire basmanın da sınırı aşma cümlesinden olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da yukarıda zikredilen "mukâtele" (çarpışma) mânâsından dolayı bu sınırı aşmayı bizzat taarruza yormuşlar ve bu sebeple neshedildiğine de hükmetmişlerdir ki bu Rebi'in görüşüdür. Buna göre, "neshedilmiştir", denmenin mânâsının, doğrudan taarruz mutlak olarak sınırı aşma değil; durumun gereğine göre meşrudur demek olduğu unutulmamalıdır. Kısaca, açıklandığı üzere sınırı aşmayınız, اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez,** onları sevaba değil, azaba layık görür.

Allah yolunda savaşın وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **ve onları nerede yakalarsanız öldürün.** Hıll (harem dışı) ve harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, böyle yapın وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ **ve sizi çıkardıkları yerden, yani Mekke'den onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın.**

Burada bu çıkarma emri, temkinle ilgili bir emirdir. Bu vaad Mekke'nin fethi ile yerine getirilmiştir. Gerçi öldürme, aslında fena bir şeydir. Fakat وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ **fitne de öldürmeden daha şiddetlidir, daha ağırdır.** Çünkü öldürmenin zahmet olması çabuk geçer, fitneninki devam eder. Öldürme, insanı

yalnız dünyadan çıkarır. Fitne ise hem dinden, hem dünyadan eder. Bunun için fitneye tutulmaktan ise o fitneyi çıkaranları öldürmek veya ölmek, yahut da çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette daha iyidir. "Ehven-i Şerreyn" (iki şerrin en zararsızı) tercih edilir." kaidesi de bu gibi naslardan çıkarılmıştır.

FİTNE: Aslı, sözlükte, karışığını almak için altını ateşe koymaktır. Bundan sıkıntı ve belaya sokmak mânâsında kullanılmıştır ki burada bu mânâyadır. Yani vatandan çıkarmak gibi, insanları azaba uğratacak bela ve sıkıntı öldürmekten daha ağırdır. Ölümden daha ağır ne vardır, demeyiniz. Çünkü ölümü temenni ettiren durum, ölümden daha ağırdır. Bu sözün gelişinde insanı vatanından çıkarmanın da ona, ölümü temenni ettirecek fitne ve sıkıntı cümlesinden olduğuna işaret vardır. Şirk küfrü yaymak, dinden dönmek, Allah'ın yasaklarını çiğnemek, genel sükuneti bozmak, vatandan çıkarmak hep birer fitnedirler. Müminin -Allah korusun- dönüp kâfir olması, öldürülmesinden ağırdır. Doğru yola girmiş olan müminlerden bazı kimseler, Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürülmek için azaba uğratılıyor, onlar da, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır onlar diridirler."* (Bakara, 2/154) ilâhî emri gereğince ölmeyi göze alıp Allah'ın izni ile dayanıyorlardı. Bu şekilde haram ayda ashabdan bazılarını müşrikler öldürmüşler, bu da müslümanların gücüne gitmişti. İşte bütün bunlar وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ *"Fitne öldürmeden daha ağırdır."* prensibinde özetlenerek harb ilânının sebebi kısaca ifade buyurulmuş ve müslümanlar fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda ya gazi veya şehid olmaya teşvik edilmiştir. Nüzul sebebi özel ise de söz, fitnenin mahiyetinin, öldürmenin mahiyeti ile karşılaştırılmasını ifade ettiğinden hüküm geneldir.

Bununla beraber, وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ **Mescid-i Haram yanında, Mekke içinde önce onlar sizinle savaşa başlamadıkça, siz de onlarla savaş etmeyiniz.** Fakat, فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ **Onlar sizinle savaşır da sizleri öldürürlerse, siz de onları öldürünüz.** كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ **Kafirlerin cezası böyledir.**

Hamze, Kisaî, Halef-i Âşir kırâetlerinde: وَلَا تَقْتُلُوهُمْ ... حَتّٰى يَقْتُلُوكُمْ ... فَاِنْ قَتَلُوكُمْ okunur ki, "Mescid-i Haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz, eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz." demektir.

Bundan anlaşılır ki Kâbe haremi ve Mekke-i Mükerreme içinde taarruz suretiyle öldürmek caiz değildir. İlk vazife yalnız çıkarmaktır. Fakat orada

öldüren, öldürülür. Hatta Mekke içinde bir öldürme yapan kimse Kâbe haremine sığınırsa orada yine öldürmek caiz değildir. Çıkarılır da kısas yapılır. وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا *"Hani biz Kâbe'yi, insanlar için sevab yeri ve her türlü düşman taarruzundan emin bir sığınak yapmıştık."* (Bakara, 2/125), وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا *"Ona giren her türlü tecavüzden emin olur."* (Âl-i İmran, 3/97). Fakat Harem-i Şerif içinde öldürme yapan orada öldürülür. Bu emir, kendinden önceki kısmı tahsis etmektedir.

"Ahkâm-ı Kur'ân"da denilir ki: "Bir hitapta nâsih ve mensûh bulunamayacağı, tilavet birliği ve iniş nizamı da bu iki âyetin bir hitapta nazil olduğunu bildirdiği ve aksine sahih bir nakil mevcut olmadığı cihetle, وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *'Onları nerede bulursanız öldürün.'* ifadesi kendinden önceki kısmın hükmünü kaldırıcı olmayıp açıklayıcı olduğu gibi bu nehiy (yasaklama) de وَاقْتُلُوهُمْ *'Onları öldürün.'* emrinin tamamını neshedici değil, tahsis edici olur. Sonra bu nehiy de hiçbir emirle neshedilmiş değildir, muhkemdir. Gerçi, فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ *'Müşrikleri nerede bulursanız öldürün.'* (Tevbe, 9/5) emrinin sonra nâzil olduğunda ihtilaf yoksa da bunun, وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *'Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın,'* yasağına bağlı olarak amel ettirilmesi mümkün olduğuna göre neshe delâleti yoktur. İbnü Abbas, Ebu Şüreyh, Huzâî ve Ebu Hüreyre hazretlerinden rivayet olunduğu üzere Mekke'nin fethi günü Peygamber (s.a.v.) irâd buyurduğu hutbede:"Ey insanlar! Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı gün, Mekke'yi hürmetli kıldı ve o benden önce kimseye helâl kılınmadı. Benden sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde helâl kılındı ve yine kıyamet gününe kadar hürmetli oldu."(1) buyurmuştur ki bu bir saat de müşrikler tarafından orada öldürme olayının meydana getirildiği saat demektir. Bu hadis-i şerif, bu âyetteki mukayyed (şartlı) yasaklamanın muhkem olduğuna delâlet eder. Buna karşı Rebi' ve Katâde'nin, Peygamber'den bir rivayet olduğu bilinmediği halde buna mensûh demeleri, kendi ictihadları olmak üzere kabul edilebilir..."(2) Bu şekilde bu hüküm bakîdir, nesih sabit değildir.

فَإِنِ انْتَهَوْا **Eğer onlar küfürden vaz geçerlerse,** فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Allah da çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.** وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ *"Sizi çıkardıkları yerden, onları çıkarın."* kaydının delâletiyle, bu âyetin, Kitab ehli hakkında olmayıp, Arap müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır. Kitab ehlinin vergi ile boyun

---

(1) Buharî, İlim, 37, Cenâiz, 76; Tirmizî, Hac, 1, Diyât, 13; İbn Mâce, Menasik, 103.

(2) el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, I, 323.

eğmesi de makbul olabildiği halde, Arab müşrikleri ya İslâm'a girmeye veya kılıca mahkumdurlar. Bu nokta şu âyetle delillendiriliyor:

وَقَاتِلُوهُمْ **Onlarla o şekilde savaşın ki,** حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ **hatta fitne, yani şirk ve ayrılık olmasın da,** وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ **din hep Allah için olsun, yalnız Allah'a boyun eğilip, itaat edilsin.** Halbuki, اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ *"Allah katında gerçek din İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 3/19). Bu bakımdan, bunlarda gerçek tevhid dini olan İslâm'dan başka bir din bulunmasın. Fitnenin başı olan şirk kalksın. Bunun için Peygamber (s.a.v.): "Ben bu insanlarla "Lâ ilâhe illallah" diyecekleri ana kadar savaşmakla emredildim. Onu dedikleri zaman benden canlarını kurtarırlar."(1) buyurmuştur.

Diğerleri cizye ile de kanlarını korumaya sahip olabilecekleri halde, bunlara bu izin verilmemiştir. Bundan başka özellikle Mekke'de müslümanlardan başkasının ikametine de izin verilmemiştir. Bundan dolayı, فَاِنِ انْتَهَوْا **küfürden vaz geçip, İslâm'ı kabul ederlerse,** فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ **artık zalimlerden başkasına savaş düşmanlığı yoktur.**

İyi ama bu savaş, âdete göre muharebenin yasak olduğu haram aya tesadüf ederse ne olacak? اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ **Haram ay, haram aya; hürmetler, hürmetlere kısastır.** Burada hürmet, muhafaza ve saygı gösterilmesi vacib olan, el uzatılması caiz olmayan şey demektir ki malları da içerir. Bu atıfta tahsisten sonra genelleştirme vardır. Bu bakımdan: فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ **Her kim size saldırır, hürmet ve masumluğunuzdan bir şey bozarsa,** فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ **onun size saldırdığı kadar, yani aynısı olmak şartıyla siz de ona, karşılık olarak saldırınız.** Çünkü, وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür."* (Şûrâ, 42/40) Bir tecavüze karşı ayniyle karşılık vermek tecavüz değil, tecavüzün cezasıdır. اَلْبَادِي اَظْلَمُ *"Kötülüğe ilk başlayan daha zalimdir."* (2) Buna tecavüz ve sınırı aşma denilmesi, fiilin kendisindeki benzerlik dolayısıyla bir müşâkeledir.

Aslında çirkin olan bir şey, böyle bazı şartlar altında itibarî bir güzellik kazanır. Bundan dolayı ilk başlayanın fiili, gerçekten ve hükmen çirkin ve sırf zarar olduğu halde, onun tepkisi demek olan karşısındakine bir hak vermiş olur. Böyle olabilmesi ise benzeri olma şartına bağlıdır. Benzerine riayet mümkün olmayan hususlarda kısas yapılmaz. Kıymetli şeyler birbirine takas edilmez. Hukukun derecelerine uymak gerekir. Mesela: gasbedilen bir şey mevcud ise aynen

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 333 (888)

(2) Buharî, İman, 17,28, Salât, 28; Müslim, İman, 32,36; Ebu Davud, Zekat, 1; Nesâî, Zekat, 3.

alınır. Misliyat (aynı şeyler)tan ise, aynı cinsten misli ile; değil ise malî misli olan kıymeti ile ödettirilir.

Kısaca meşru olan, kayıtsız şartsız karşılık vermek değil, ayniyle karşılık vermektir. Misle riayet edilmeyince, doğrudan bir zarar meydana getirilmiş ve zarara zarar ile karşılık verilmiş olur. Halbuki İslâm'da, لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ *"Doğrudan zarar vermek caiz değil, zarara zararla karşılık vermek de caiz değildir."* (1) Fakat zararı ortadan kaldırmak lazımdır. Zarar ise zarurî olarak misli ile takas edilerek ortadan kaldırılabilir. Yoksa diğer bir zarar ortaya atılmış olur. Takas demek olan kısas kelimesi, bu aynı olma mânâsını taşıdığı halde yanlışlık yapılmaması ve hükümde asıl maksat olduğu gösterilmemesi için sonuç olarak ayrıca da delil getirilmiştir.

İşte aynı ile olması şart koşulan, اَلْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ *"Hürmetler, hürmetlere kısastır."* genel kaidesi gereğince, haram ay da aynı haram aya takas edilir. Düşmanlar, geçen Hudeybiye senesi Zilkâde ayında müslümanlara taş ve ok atarak savaşa kalkışmakla bu haram ayın hürmetini çiğnediler. Bu sene de bunu bahane ederek antlaşma hükmünün yürütülmesine engel olacakları zannında bulunuyorlar. Siz de buna aynıyla karşılık vererek aynı Zilkâde ayında savaştan sakınmazsınız. Hasen'den rivayet edildiğine göre, Arab müşrikleri Hz. Peygamber'e: "Haram ayda savaşı yasaklasan!" demişler. "Pek iyi!" buyurmuş. Müşrikler, bunu fırsat bilip, haram ay içinde sözleşmeyi değiştirmeyi kurmuşlar. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.(2)

Fakat İbn Abbas, Rebi' b. Enes, Katâde ve Dahhâk'ten rivayet edildiğine göre Kureyş, Hudeybiye senesi Resulullah'ı ihramlı olarak haram ay olan Zilkâde ayında, haram belde olan Mekke'den geri çevirmişlerdi. Cenâb-ı Allah da ertesi yıl yine Zilkâde'de Resulünü Mekke'ye soktu da umresini kaza ettirdi. Bunu, geçen Hudeybiye senesi meydana gelen men ve engellemeye takas etti. Nüzul sebebi de bu oldu ki birincisine göre âyet, Mekke'ye girmeden önce inmiş olup görünürde emir ve inşa ve zımnen (kapalı şekilde) geleceğe ait vaad ve haberdir. İkinciye göre de girdikten sonra inmiş ve müşriklere: "İşte bu geçen senekine kısastır." diye açıkça ihbarı (haber vermeyi) ve bununla beraber haram ayda doğrudan başlama şeklinde olmaması şartıyla savaşı mübah kılma emrini içine almış bulunmaktadır. Âyetin gelişi birincisine daha uygundur. Her halde

---

(1) Dârekutnî, III, 77, IV, 227,228; Keşfü'l-Hafâ, II, 491; İbn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta, Akziye, 31; Ahmed b. Hanbel, V, 327.

(2) Kurtubî, el-Câmiu Li-Ahkâmi'l-Kur'ân, II, 354.

bu âyetler, "kaza umresi yılı" diye söylenen hicretin yedinci yılında Kâbe ziyareti esnasında inmiştir. Ancak daha sonra "haram ay âdeti" mutlak olarak neshedilmiş olduğundan, bu âyetin, haram ayda doğrudan ve ilk olarak harp ilanına izin vermeyen hükmü, بَرَاءَةٌ berâe" âyetleriyle kaldırılmıştır. Bunda ittifak vardır. Bundan başka ayniyle karşılık verme hakkındaki genel hükümleri ise ittifakla bakîdir.

Bunları yapınız, kendinizi koruyunuz, وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki,** أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ **her halde Allah, korunanlarla beraberdir.** Ayniyle karşılık vermek caiz ise de kayıtsız olarak korunmanın gereklerinden değildir. Tatbikinde aynını geçmemek için iyi dikkat ediniz, Allah'tan korkunuz ve en iyi şekil hangisi ise onu yapınız ve her halde korununuz, müttakî olunuz, korunma âyetlerini unutmayınız. Bundan anlaşılıyor ki: إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ *"Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir."* (Bakara, 2/153) âyeti mutlak değildir. Sabır, sakınma şartına bağlıdır ve yerine göre dereceleri vardır. Meydana gelmiş musibetlerle henüz olmamış musibetlere karşı sabrın farkı vardır. Defedilip kaldırılmasında mümkün olduğu kadar sürat gösterilecek hususlar vardır. Korunurken de korunma âyetlerinde: وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَاْسِ *"Sıkıntılı ve geniş zamanlarında ve savaş anında sabrederler."* (Bakara, 2/177) ifadesinin kapsamı unutulmamalıdır. Evlere kapılarından girilmelidir. Şu da hatırda tutulmalıdır ki, harp ve çarpışma denilen şey, parasız ve malsız olmaz, masraf da ister. Bunun için: وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda infak da yapın.** Mal hazırlayıp harp ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vergi, yardım verin. Fakat yalnız mal kazanmak sevdasına düşüp de, وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ **Kendi kendinizi tehlikeye de bırakmayın.** Sadece para kazanma ve istirahat etme sevdasının, insanları, esirlik istilası ve mahkûmluk gibi büyük tehlikelere düşüreceğini, bu tehlikenin önüne geçmenin ancak Allah yolunda harbetmek ve harbe alışmakla mümkün olacağını unutmayın.

Bu âyetin gelişi ve nüzul sebebi, Allah yolunda harb ve çarpışmadan ve o uğurda mal harcamadan kaçınmanın bir tehlike olduğunu hatırlatmak içindir. Tirmizi ve Ebu Davud'da da tahric olunduğu üzere rivayet ediliyor ki: "Emeviler devrinde Abdurrahman b. Velid kumandasında bir İslâm ordusu, Kostantiniye yani İstanbul şehrine gaza etmişti. Ebu Eyyub el-Ensarî hazretleri de bu askerler arasındaydı. Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı. O sırada müslümanlardan bir zat, kaledeki düşman üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören İslâm cemaati: 'Bırak, bırak! Lâilahe illallah, kendi kendini tehlikeye atıyor.' demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebu Eyyûb el-Ensarî: 'Ey

müslümanlar! Bu âyet biz Ensar topluluğu hakkında nazil oldu. O vakit ki Allah Peygamberine yardım etti ve dini olan İslâm'ı galibiyete mazhar kıldı. O zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı? demiştik. Allah Teâlâ: وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *'Allah yolunda sarfediniz. Kendi kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayınız.'* (Bakara, 2/195) âyetini indirdi. Bundan dolayı kendini tehlikeye atmak, mallarımızın başında durup, onları ıslah ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir.' demiştir. Bunun üzerine hiç durmayıp Allah yolunda cihada girişmiş ve nihayet şehid olup, İstanbul'da defnolunmuştur."(1)

Ebu Eyyub el-Ensarî böylece kendini tehlikeye atmanın, Allah yolunda cihadı terketmek demek olduğunu ve âyetin bu hususta nazil olduğunu haber vermiştir. İbnü Abbas'tan, Huzeyfe'den, Hasen, Katâde, Mücâhid, Dahhak'tan da böyle rivayet edilmiştir. Bera' b. Âzib ve Ubeyde es-Selmanî hazretlerinden, "Elleriyle kendini tehlikeye atmak, günah işlemekle mağfiretten ümidi kesmek"(2) demek olduğu da rivayet edilmiştir. Bunun, infak karinesiyle: "Harcamada israf edip, yiyecek, içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak" mânâsına olduğu da söylenmiş, "Düşmana tesir etmeyecek bir şekilde harbe atılmak" demek olduğu da belirtilmiştir ki Ebu Eyyub'un itiraz ettiği ve nüzul sebebini söylediği cemaatin görüşü de bu idi.

"Sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna engel olmayacağından" ve bu mânâların toplanmasında da çelişki ve terslik bulunmadığından âyetin tamamına şamil olması da caizdir. Bunun için İmam Muhammed, "Siyer-i Kebir"inde der ki: "Tek başına bir adam, bin kişiye hücum edecek olsa, eğer kurtulma veya düşmanı kırma ve tesir etme ümidi varsa, sakınca yoktur. Kurtulma veya düşmanı kırma ümidi yoksa mekruhtur. Çünkü müslümanlara bir faydası olmaksızın kendini ölüme atmış olur. Bunu yapacak olan kimse ya kurtulmak veya müslümanlara bir faydası bulunmak ümidi olursa yapmalıdır. Kurtulma ve düşmanı kırma ümidi olmadığı halde diğer müslümanlara cesaret versin ve böylece düşmanı tepelesinler diye misal gösterilecek bir örnek olmak üzere yaparsa sakınca yoktur..."

Bu yasaklama sahihtir. Bundan dolayı dine veya müminlere hiçbir menfaati olmaksızın kendini öldürmek uygun değildir. Fakat kendini öldürmede dine ait bir menfaat varsa; o zaman da bunu yapmak, pek şerefli bir makam olur ki Ce-

(1) Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 3 (2972); Ebu Davud, Cihad, 22.

(2) Beyhakî, es-Sünen'ül-Kübra, IX, 45.

mub-ı Allah, Resulullah'ın ashabını bununla övmüştür: إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ *"Allah, müminlerden canlarını ve mallarını kendilerine cennet vermek üzere satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşırlar da öldürürler ve öldürülürler."* (Tevbe, 9/111). Yine: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ قُتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler. Rableri yanında rızıklanırlar."* (Âl-i İmrân, 3/169) buyurmuştur. Ebu Eyyûb el-Ensarî hazretleri de bu makamı göstermiştir. Bundan dolayı sırf huzura düşkünlükte tehlike bulunduğu gibi, harp bakımından da tehlike bulunabilir. O da düşmana tesir icra etmeyecek, boş yere bir müslümanı yok edecek olan husustur.

Müslümanlara faydası olmadığı gibi aksine zararı bilinirse, o zaman harbe atılmak ve kendini öldürmek hiç caiz olmaz. Fakat insanlık gafleti, harbi, mutlak bir tehlike zannedebileceği için; bu âyet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıp, cihadı terketmenin tehlike olduğunu hatırlatma hususunda nâzil olmuş ve o şerefli makamı göstermiştir. Demek ki barış tehlikesi, ibare ile; savaş tehlikesi de işaret ile hatırlatılmıştır.

Ey müminler! Bunlara dikkat edin, وَاَحْسِنُوا **ve her hususta iyilikle muamele edin, yaptığınızı güzel yapın,** sizden asıl istenen, iyiliktir. Çünkü, إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِن۪ينَ **Allah hep iyilik edenleri sever.** Bunun için harcamayı da en güzel şekilde yapın ve herhangi bir kötülüğü, en güzel biçimde ortadan kaldırın. Aynı ile karşılık vermeyi, daha güzeli mümkün olmadığı zaman yapın. Kötülüğün cezası kötülük ise de, اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ *"Sen kötülüğü en güzel iyilikle bertaraf et."* (Müminûn, 23/96) emri gereğince kötülüğü de en güzel şekilde savın. Harbi de en güzel sebep, en güzel vasıta kabul edip en güzel şekilde yapın ve ancak Allah yolunda yapın. Yapın da:

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ
مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ بِه۪ٓ اَذًى مِنْ رَاْسِه۪ فَفِدْيَةٌ مِنْ
صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ

فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ
وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ
حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

Meâl-i Şerifi

196- Hac ve umreyi de Allah için tamam yapın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka yahut da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevab kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayana ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir.

Bu âyet de kendisinden önceki kısım gibi kaza umresi yılı denilen, hicretin yedinci yılında nazil olmuştur.

HACC: حج "Hâ"nın fethası ve kesresiyle önceden de zikredildiği üzere sözlükte kastetmek demektir. Fakat mutlak kasıt değil, büyük ve önemli bir şeyi kastetmektir. Dînen: Tahsis edilen bir zamanda, tahsis edilen bir yeri özel bir şekilde ziyarettir ki hac niyetiyle, tahsis edilen yer ve zamanda ihrama girip, Arafat'ta vakfe, sonra Kâbe'yi ziyaret tavafından ibaret olan mahsus (özel) fiillerdir. İhram, vakfe, tavaf, bu üç fiil, gerek farz ve gerek nafile haccın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Tahsis edilen yer ve zaman da şartın şartı olan şartlar cümlesindendir. Buna göre haccın şartları, rükünleri ve bunlardan başka vacibleri, sünnetleri, müstehabları, yasakları vardır. Şöyle ki:

A) Rükünleri: Vakfe ve tavaftır.

B) Şartları: Sahih olmasının şartı ve vücûbunun şartı olmak üzere iki çeşittir:

1- Sahih olmasının şartı: Müslüman olmak, niyet ile ihram, tahsis edilen yer ve zamandır. Hac aylarından önce hiç biri sahih olmaz.

2- Vacib olmasının şartı: Bu da ikidir:

a- Vacib olmasının kendi şartıdır ki İslâm, hürriyet, akıl, büluğ, hacca gitme gücü, vakit, İslâm yurdunda bulunmak veya düşman yurdunda ise haccın farz oluşunu bilmiş olmaktır.

b- Edasının vacib oluşunun şartıdır ki vücut sağlığı, hissî engeller bulunmaması, yol güvenliği, kadın hakkında iddet bekleme durumu olmaması, kocası veya bir mahreminin, yanında beraber bulunmasıdır.

C) Vâcibleri:

1- İhramı mîkattan veya bir sakıncası yoksa daha önceden giymek,

2- Arafat'ta vakfeyi, güneşin batışına kadar uzatmak,

3- Müzdelife'de de vakfe yapmak,

4- Safâ ile Merve arasında yedi şavt sa'y etmek,

5- Sa'yi, ona hazırlık olan bir tavaftan sonra yapmak.

6- Tahsis edilmiş olan yerde taş atmak,

7- Halk veya taksîr, yani başını kazıtmak veya saçlarını kısaltmak,

8- Mekke'ye dışardan gelenler için "tavaf-ı sader" denilen veda tavafı yapmak,

9- Tavafa Hacer'ül-Esved'den başlamak,

10- Tavafı sağdan yapmak,

11- Özrü yoksa tavafta yürümek,

12- Tavafta, cünüblükten ve abdestsizlikten temizlenmiş olarak bulunmak,

13- Avret yerlerini örtmek,

14- Tavafın yedi şavtından son üçünü yapmak (ilk dördü farzdır).

15- Sa'ye Safâ'dan başlamak,

16- Kıran ve temettu' haccı yapanlar için kurban kesmek,

17- Her yedi tavaftan sonra iki rekat namaz kılmak.

18- Şeytan taşlama ile tıraş olma arasındaki tertibe riayet etmek.

19- Kurban kesme günlerinde kurban kesmek.

20- Tıraşı yerinde ve zamanında olmak.

21- Ziyaret tavafını, kurban bayramının ilk üç gününde yapmak.

Bu vâciblerden biri terk edilirse kurban kesmek gerekir.

D) Sünnetleri:

1- Kudûm tavafı yapmak, yani Mekke'ye girince Kâbe'yi tavaf etmek.

2- Kudûm tavafında veya farz tavafta "remel" yapmak, yani tavafın üç şavtında -devrinde- harp meydanında savaşa çıkmış pehlivan gibi omuzlarını titreterek yürümek.

3- Safâ ile Merve arasındaki iki yeşil direk arasında koşmak.

4- Tahsis edilen günlerde geceleyin Mina'da yatmak.

5- Mina'dan Arafat'a güneş doğduktan sonra, Müzdelife'den Mina'ya da güneş doğmadan önce hareket etmek.

Bunlardan başka daha birtakım hususlar ki müstehabları ve edepleri ile beraber tafsilatı fıkıh kitaplarındadır.

E) Haccın Yasakları: Bu da iki çeşittir:

1- Şahsın kendinde yapmaktan men edildiği şeylerdir ki cinsi münasebet, saç ve kıl kesmek, tırnak kesmek, koku sürünmek, başını ve yüzünü örtmek, dikişli bir şey giymektir.

2- Başkasına yapmaktan men edildiği şeylerdir ki birisini tıraş etmek; gerek Harem ve gerekse Hıll bölgesinde av yapmaktır.

İhramdan çıkıncaya kadar bunların hiç biri yapılamaz, yapılırsa ceza lazım gelir. Gerçi Haremin ağacını kesmek dahi yasak ise de bu yasaklık, hacca ve ihrama mahsus değildir. Şâfiî mezhebinde Safâ ile Merve arasında sa'y ve bir görüşe göre tıraş veya saçları kısaltmak da haccın farzlarından ve hatta rükünlerindendir.

Haccın şer'î sebebi Beytullah'tır. Çünkü hac, ona muzaf olur da حِجُّ الْبَيْتِ "Beytin haccı" denir. Beyt ise bir olup tekrar edilmediğinden hac, müslümana ömründe bir kere fevren, yani ilk imkan senesinde farz olur. Sonraya bırakma yoluyla farz olup acele edilmesinin daha faziletli olduğu da rivayet edilmiştir. Bu âyetlerin nâzil olduğu kaza umresi yılında Peygamber efendimiz, Zilkâdede umre suretiyle Kâbe'yi ziyaret etmiş ve bir yıl önce müşriklerin engellemeleriyle

tamamlayamadığı umreyi bu şekilde kaza ettikten sonra antlaşmaya göre üç günden fazla Mekke'de kalamayacaklarından hacdan önce geri dönmüştü.

Ertesi yıl, hicretin sekizinci yılında Hudeybiye antlaşmasının müşrikler tarafından bozulmasından dolayı, Ramazan-ı Şerifte hareket edilmiş ve Ramazanın son on gününde Mekke fethedilmiş; Şevval içinde Huneyn savaşı, Taif kuşatması yapılmış, Resulullah, yine bir umre yaparak hac vaktinden önce Medine'ye dönmüştür. O sene Mekke'de vali bırakılan Attab b. Üseyd, Arab geleneğine göre insanlara hac yaptırmıştı. Daha ertesi hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber tarafından hac emiri tayin buyurulmuş, ilk olarak bu yıl İslâmî hac yerine getirilmişti. Bundan sonra Beyt-i Şerif'in (Kâbe'nin) çıplak olarak tavaf edilmemesi ve müşriklere hac yaptırılmaması ilan olunmuş ve nihayet hicretin onuncu yılında bizzat Resulullah, ilk ve son olarak haccı eda etmiş ve hac ibadetini tamamen öğretmişti. Bu seneye "Haccetü'l-vedâ" denilmiş ve ertesi yıl Peygamberimiz vefat etmiştir. Bundan dolayı Resulullah'ın yaptığı bu son haccın, farzı eda için olduğunda şüphe yok ise de öncekilerin farz olduğu sabit değildir. Bu, وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ *"Hac ve umreyi Allah için tamam yapın."* (Bakara, 2/196) emri, haccın aslının farz olduğunu kesin olarak ifade etmeyip, başlanmış olan herhangi bir hac ve umrenin tamamlanmasının vacib olduğunu ifade ettiğine göre hac, daha sonra: وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا *"Yoluna gücü yeten her kimsenin, o beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."* (Âl-i İmrân, 3/97) delili ile farz kılınmış ve Peygamber tarafından da ilk imkân senesinde ertelenmeden yerine getirilmiştir.

Bununla beraber haccın daha önce bu âyetlerle kaza umresi senesinde farz kılınmış olması düşünülmekte ve bu takdirde Peygamber tarafından gecikmeli olarak eda edilmiş olması da muhtemel bulunduğundan haccın farz oluşunun fevrî (tehirsiz) olup olmaması imamlar arasında ihtilaflıdır. İmam-ı Azam'dan iki rivayet vardır. Birini İmam Ebu Yusuf, diğerini İmam Muhammed tercih etmiştir. Daha sahih olanı, Ebu Yusuf rivayeti olan fevrîdir. İmam Mâlik'ten tercih edilen rivayet ise İmam Muhammed gibi sonraya bırakmadır.

Haccın hikmetine gelince, bunun, dini ve dünyevi birçok faydayı kapsadığı her türlü şüpheden uzaktır. Bu cümleden olarak kıble işinde açıklanan, اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا *"Nerede bulunursanız bulunun, Allah hepinizi bir araya getirecektir."* (Bakara, 2/148) ifadesinin yüce kapsamındaki sosyal birliği fiilen tecelli ettirecek olan en büyük ve en geniş bir kulluk nişanesidir ki bunun

şümûlünün genişliğini, yer küresi üzerindeki hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. Zira Kâbe-i muazzama kadar kutsallığı eski olan hiçbir tevhid mabedi yoktur. Kâbe'nin, İbrahim milletiyle ilgisi, bütün semavî dinlerce kabul edilmiş; hatta Hz. Adem'e kadar ulaştığı da rivayet edilegelmiştir.

Mekke'nin hürmeti, (saygınlığı) ta yeryüzünün yaratılmasıyla mevcuttur. Kâbe'yi haccetmek, insanlığı bütün esas kökeninden birleştirmeye yönelik ve buna yardımcı olduğu halde; ondan sonra ortaya konan mabedler ve yerler nispeten özel oluşlarından dolayı böyle herkesi birleştirmeye uygun değildir. Hatta bizzat Peygamber'in kabrinin toprağı Kâbe'den efdal olduğu halde, Kâbe için mevcud olan haccın sebepleri ve özellikleri bunda bile tasavvur olunamaz. Şu halde Allah nezdinde hacca en layık olan birlik kıblesinin, herhalde بَيْتٌ عَتِيقٌ "eski ev" yani Kâbe olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan başka Kâbe arayanlar, tevhide değil; şirk ve ayrılığa çalışmış olurlar.

Sonra hac, bir taraftan namaz gibi bedenî, diğer taraftan zekat gibi malî yönleri içeren toplayıcı bir ibadettir. Aynı zamanda cihad mânâsını da taşımaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte vârid olduğuna göre: "Hac, bir cihaddır, umre tatavvu (nafile)dur."[1] Yine bu münasebetledir ki burada hac meseleleri, cihad emirleriyle beraber nâzil olmuştur.

UMRE: Sözlükte ziyaret mânâsınadır. Dinî bakımdan ihram, tavaf, sa'y, sonra da tıraş olmak veya saçları kısaltmaktan ibaret olan özel bir ziyarettir. Umre, küçük bir hac demektir ki ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, tıraş olmak veya saçları kısaltmak vacibidir. Demek ki bunun hacdan mahiyet itibariyle farkı; vakfe rüknünün bulunmaması, sa'yin rükün olmasıdır. Hüküm itibariyle farkı da hac farzdır; umre ise farz değil, nafile bir ibadettir. Bununla beraber göreceğimiz üzere bunun da farz olduğunu söyleyenler vardır. Şimdi bir senenin hac aylarında, hac ile umrenin birlikte yapılması veya yapılmamasına göre haccın üç çeşidi vardır: bunlar da ifrad haccı, temettu' haccı ve kıran haccıdır.

a) İfrad haccı: Mekke'ye dışardan gelenlerin, mikattan yalnız hac niyetiyle ihrama girip, kudûm tavafını yaptıktan sonra hacla ilgili fiiller bitinceye kadar Mekke'de ihramlı olarak kalmalarıdır. Bunda umre bulunmayıp bir tek hac yapılmış olduğundan buna müfrid haccı veya ifrad haccı denir. Mekke'ye dışardan gelenlerin, ihramsız geçmeleri caiz olmayan mikat yerleri beştir: Zülhuleyfe, Zati ırk, Cuhfe, Karn, Yelemlem'dir.

---

(1) İbn Mace, Menâsik, 44.

b) Temettu' haccı: Mikattan umre niyetiyle ihrama girip, umre için tavafı ve sa'yi yaparak tıraş olup ihramdan çıkmak; sonra Mekke'de bir Mekke'li gibi kalıp, nihayet terviye gününde hac için haremden ihrama girerek haccı tamamlamak ve kurban kesmektir. Uzun süre ihramda kalmamak için umreden bu şekilde istifade edildiğinden dolayı buna temettu' haccı adı verilmiştir.

c) Kıran haccı: Mikattan hem umre ve hem de hac, ikisine birden niyet ile ihrama girip, Mekke'ye varınca önce umre için tavaf ve sa'y, sonra hac için kudûm tavafı ve sa'y etmek, daha sonra ihramdan çıkmaksızın sonuna kadar hac fiillerini yapmak ve kurban kesmektir. Cahiliye devrinde umre ile haccın, hac aylarında birlikte yapılması caiz değildi. Bu âyet, bunların meşru olduğunu açıklamak için nazil olmuş ve şükranesi olmak üzere kurbanı da vacib kılmıştır. Şöyle ki:

Yukardaki emirleri yerine getirin. وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ **Allah için hac ve umreyi de tamamlayın.** Yani isterse nafile olsun, hac ve umreden birine veya ikisine başladınız mı tamamlayın, eksik bırakmayın. Yahut da tamam olarak icra edin. Ne başından, ne de sonundan hiçbir eksik bulunmasın.

Geçen Hudeybiye senesi umreye başlanmış, fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine tamamlanamamıştı. Onun için bu sene nem onun tamamlanmasiyle kazası emredilmiş, hem de bu münasebetle inkişafa hazır bulunan haccın meşru kısımlarına da işaret buyurulmuştur. وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ *"Amellerinizi iptal etmeyin!"* (Muhammed, 47/33) yasağında da açıklanacağı üzere genel olarak nafileler bile başlamakla farz olur ve eksik bırakılırsa kazası lazım gelir. Bundan anlaşılır ki bu tamamlama emrinde henüz haccın veya umrenin doğrudan vacib olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Hac, bundan sonra وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"Beyt (Kâbe)i haccetmek, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."* (Âl-i İmrân, 3/97) nassı ile farz kılınmış ise de, umrenin doğrudan vacib olduğuna dair bir nas yoktur. Fakat birçok âlimler ve tefsirciler umrenin de vücûbunu, yani farz olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Âişe, İbnü Abbas, İbnü Ömer, Haşen-ı Basrî, İbnü Sîrîn, umre vacibdir demişlerdir. İmam Şâfiî de bunu tercih etmiş ve tamamlamanın vacib oluşunun, aslın vacib oluşunu gerektireceği görüşüne sahip olmuştur. Bunun tersine Abdullah b. Mes'ud, İbrahim Nahaî ve Şa'bi'den umrenin تَطَوُّعٌ "nafile" olduğu rivayet edilmiştir. Mücâhid de: وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ *"Allah için hac ve umreyi tamamlayın."* ilâhî sözünde "Biz hac ve umre ile emrolunmadık." demiştir. Aynı zamanda tamamlamanın mânâsında da seleften çeşitli rivayetler vaki olmuştur.

Hz. Ali'den, Said b. Cübeyr'den ve Tavus'tan rivayet edilmiştir ki: "Tamamlanmaları, ehlinin evinden bunlar için ihram etmektir."(1) demişlerdir. Mücahid: "Tamamlanmaları, bunlara girdikten sonra sonlarına ermektir" demiştir. Said b. Cübeyr ile Atâ: "Tamamlanmaları, bunları sonlarına kadar Allah için yerine getirmektir. Çünkü ikisi de vacibdir." demişlerdir. İbn Ömer ile Tavus'tan: "Tamamlanmaları, ifradlarıdır." diye rivayet edilmiş, Katâde de: "Umreyi tamamlamak, umreyi hac aylarının dışında yapmaktır." demiştir.

Görülüyor ki, bunların aslı ilk plânda iki mânâya yöneliyor: Birinde اتمّوا "Başladığınızı tamamlayın." demek, diğerinde de gerek başından ve gerekse sonundan tam yapın demek oluyor. Bir de tam yapmanın şeklinde ihtilaf edilmiş bulunuyor. Birinci mânâda doğrudan vücub ihtimali yoktur. Fakat ikinci de vacib olması da olmaması da muhtemeldir. Halbuki farziyet yani kesin vücub, ihtimal ile sabit olamayacağından, bu âyetten hac ve umrenin farz olduğunu anlamak mümkün olamaz. Bunun için Hanefi mezhebinde umre ayrıca farz olan bir ibadet değildir. Hac da dahil, hayır ve nafile kabilinden bir ibadettir. Her nafile gibi başlamakla vacib olup tamamlanması lazım gelir. Gerçekte umreye "hacc-ı asgar" (küçük hac) denir. Böyle olduğu halde büyük hacda dahil olmayan müstakil bir hac farz olsaydı iki hac farz olması gerekirdi. Halbuki Akra b. Habis: "Hac her sene midir, yoksa bir kere midir, ey Allah'ın Resulü?" sorusuna cevaben Resulullah'ın: "Bir keredir, fazlası nafiledir."(2) buyurduğu sabittir. Yine Câbir hadisinde: "Umre kıyamet gününe kadar hacda dahildir." ve "hac, cihad, umre nafiledir."(3) diye rivayet edilmiştir. Bundan dolayı umrenin doğrudan vücubuna kesin delil bulunmamakla beraber, vacib olmadığına dair sahih haber de vardır.

Fakat gerek hac ve gerekse umreye nafile olarak da başlanmış olsa, bütün nafilelerde olduğu gibi başlamak ve gerekli kılmakla vacib olacaklarından tamamlanmalarının farz olduğunda da şüphe yoktur. Bu bakımdan: فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ **İhramdan sonra ihsar meydana gelir, zorlayıcı bir engele tutulup, hacdan veya umreden kalırsanız** , فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ **kurban cinsinden kolayınıza gelen bir şey lazımdır.**

HEDY (الْهَدْيُ): Deve, sığır, davar cinsinden Beytullah'a hediye edilen kurbanlıkların ismidir ki en azı bir koyun veya keçidir. بَدَنَة "Büyük baş hayvan"ın

(1) Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, I, 504.

(2) Ebu Davud, Menâsik, 1; Nesâî, Menâsik, 1.

(3) İbn Mace, Menâsik, 44.

yedide biri de yeterli olur, تَمْر ve تَمْرَةٌ gibi tekiline de "hedye" denir.

İhsar, sözlükte mutlak men (yasaklama) mânâsınadır. Dini bakımdan, ihramdan sonra şer'î bir özürle haccın vakfe ve tavaf iki rüknünü de yerine getirmekten veya umreden menedilmiş olmaktır. Âyette ihsar, mutlaktır. Bundan dolayı gerek düşmanın engellemesi, gerekse kırıklık gibi bir hastalık ve topallık gibi bir sakatlık veya harcanacak malın kayboluşu yahut da kadın hakkında mahreminin bulunmaması engellerinin alıkoyması da ihsardır.

Fakat İmam Şâfiî, nüzul sebebi dolayısıyla yalnız düşmanın engellemesine tahsis etmiştir. Başlanmış olan hac ve umrenin tamamlanmaları vacib olunca, ihramdan sonra ihsara uğrayanların, bunları tamamlamadıkça en azından bir sene ihramdan çıkamamaları gerekeceği, bunun ise pek zor bir iş olacağı için kolaylaştırma bakımından ihsar halinde meşru olarak ihramdan çıkabilmek üzere kurban göndermek vacib kılınmıştır. Fakat, وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ **kurbanlık, varacağı yere ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz.** Yani ihramdan çıkmayınız. Bundan dolayı ihsara uğrayan ihramlı bir kimse, ihramdan çıkmak isterse Harem-i Şerife kolayına gelen bir kurban gönderir. Gönderdiği kimse ile bir gün kararlaştırır. O gün gelip de kurbanının kesildiği zannı hasıl olduğu zaman başını tıraş edip ihramdan çıkabilir. Çünkü kurbanın varacağı yer, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık."* (Maide, 5/95) ifadesinin delaletince Harem'in içidir. Abdullah b. Mes'ud, İbn Abbas, Atâ, Tavus, Mücâhid, Hasen, İbn Sîrîn bu görüştedirler. Hanefilerin ve Süfyân-ı Sevrî'nin görüşleri de budur. Fakat İmam Mâlik ve Şâfiî, ihsara tutulan kimse için kurbanın varacağı yerin, ihsar yeri olduğunu ve yerine ulaşmasının da o mevkide kesilmesinden ibaret bulunduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın zahirine aykırı olan bu mânâya gitmelerinin sebebi de Hz. Peygamber'in Hudeybiye ihsarında kurbanını bulunduğu yerde kesmiş olmasıdır. Hudeybiye mevkii ise Harem'in dışında Hıll kısmındadır. Fakat Hudeybiye'nin bir tarafı Hıll, bir tarafı Harem'dir. Resulullah'ın konak yeri Hıll'de, namazgâhı da Harem tarafındaydı. Yani ihsar yeri, Hudeybiye'nin Mekke altına doğru olan tarafıydı ki burası Harem bölümündendir. Resulullah'ın kurbanını Harem'de boğazlamış olduğu da Zührî'den açıkça nakledilmiştir. Bu bakımdan âyetin nassını, zahirinin aksine yorumlamaya gerek yoktur. Demek ki her iki takdirde kurban kolay gelmezse, kolay gelinceye veya tavaf edinceye kadar ihsara tutulan kimse, ihramında kalmaya mecbur olacaktır. Kurbanlık gönderen de yerine ulaşmadan önce tıraş olamayacaktır. Ancak, فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا **ihramda bulunan sizlerden gerek ihsara**

tutulmuş ve gerekse tutulmamış herhangi biriniz tıraşa muhtac olacak derecede hastalanır, أَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ **yahut başında kehle (bit) ve yara gibi bir eziyeti bulunur da vaktinden önce başını tıraş ederse,** فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ **ona da oruç veya sadaka yahut da kurban, bu üç çeşidin birinden bir fidye vacib olur.**

Bunun nüzul sebebi, Ka'b b. Ucre hadisesi olmuştur. Meşhurdur ki Hudeybiye senesi Resulullah Ka'b b. Ucre'ye uğramış, başının bitlendiğini görmüş, "Galiba bitlerin sana eziyet veriyor?" diye sormuş. "Evet, ey Allah'ın Resulü" deyince: "Tıraş ol da üç gün oruç tut veya altı yoksula bir fark hurma tasadduk et yahut da bir koyun kurban kes." diye emretmişti.[1] Bir fark, üç sa'dır. Bu hadisin bir rivayetinde altı sa' tabiri vardır ki bu daha uygundur. Nüzul sebebi ihsar ve kehle (bit) eziyeti olmakla beraber, âyetin mânâsı ihsara tutulan, tutulmayan, her türlü hastalık ve eziyet hususunda geneldir. Hastalık ve eziyet, baş tıraşına muhtaç kılabileceği gibi, elbiseye ve koku kullanmaya da ihtiyaç duyurabilir. Bu şekilde hüküm, ihram hâlindeki hac yasaklarının hepsini içine alarak fidye şartıyla ruhsatı kapsar ki geniş açıklaması fıkıh kitaplarındadır. فَاِذَا اَمِنْتُمْ **Sonra ihsardan emin olduğunuz, yahut güven ve genişlik içinde bulunduğunuz zaman,** فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ **her kim hac zamanına kadar umre ile istifade etmek,** yani umreyi hacla birleştirerek kıran haccı yapmak veya umre ihramından çıkmakla hac ihramına kadar serbest kalmak ve ihram yasaklarından yararlanmak **suretiyle temettu' haccı yapmak isterse,** فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ **bu temettu' sebebiyle kurban çeşitlerinden kolayına gelen bir şey vacibdir.** Yani kıran haccı veya temettu' haccı yapanların, kurbanlık gönderip, sonunda bir kurban kesmeleri vacibdir.

Bu kurban, İmam Şâfiî'ye göre zorlama kanıdır, sahibi yiyemez. Çünkü ona ve İmam Mâlik'e göre ifrad haccı, temettu' ve kırandan daha efdaldir. Onun için bu kurban, umre ile haccın birlikte yapılmasından doğan eksikliği telafi içindir. Fakat biz Hanefilere göre bu kurban şükür kanıdır. Çünkü aslında kıran, temettu'dan; temettu' da ifraddan daha efdaldir.

Böyle cahiliye adetini nesheden kıran veya temettu' suretiyle iki ibadetin birden edasına muvaffak olmak, ayrıca şükrü gerektiren bir nimettir ve kurban bunun içindir. O halde bundan sahibi de yiyebilir. Bu ihtilafın sebebi de "veda

---

(1) Buharî, Muhsar, 5,6,8, Merdâ, 16, Tıb, 16, Keffaret, 1; Müslim, Hac, 80-84; Ebu Davud, Menâsik, 86; Muvatta, Hac, 238; Ahmed b. Hanbel, 4/24,242.

haccı"nda Resulullah'ın haccının, hangisi olduğu hakkındaki rivayetlerin farklı oluşudur.

Bu konuda en büyük, en güzel ve en kapsamlı esas, Sahih-i Müslim'de, İbnü Ebî Şeybe, Ebu Davud, Neseî, Abd b. Hamid, Bezzar ve Dârimî Müsnedleri gibi diğer hadis kitaplarında rivayet olunduğu üzere Cafer-i Sadık hazretlerinin babası vasıtasıyla Cabir b. Abdullah (r.a.) hazretlerinden gelen sahih rivayettir. Geniş bilgi için yerine ve bu cümleden olarak Hanefi fıkhından Hidaye şerhi Fethü'l-Kadir'e müracaat edilebilir.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **Bundan dolayı her kim kurbanlığı bulamazsa,** فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ **üç gün hacda, yedi de döndüğünde oruç tutması gerekir.** Hacdaki hac ayları içinde tutulur ki müstehab olan Zilhiccenin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günleridir. Dönüşteki de hac fiillerini bitirince ve Şâfiî'ye göre ailesine kavuştuğunda tutulmalıdır. تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ **İşte kurban yerine geçecek olan bu oruçlar, toplam itibariyle tam ondur.** Sakın ikisine de ihtimali vardır veya muhayyer bırakılmıştır, şeklinde üç veya yedi gün yeter zannedilmesin. ذَلِكَ **Anlatılan temettu'** veya Şâfiî'ye göre kurban hükmü ve oruç, لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **ailesi Mescid-i Haram civarında oturanlardan olmayan kimseler içindir.** Bunlar, oturdukları yer mikat dışında olan ve Mekke'ye uzaktan gelmiş bulunanlardır. Çünkü mikat halkı ve onlardan beridekiler, Mekke'ye ihramsız girebildikleri için Mekke halkı hükmündedirler. Mekke'den çıkanlar da mikatı geçmedikçe, Mekke'ye yine ihramsız dönebilirler. Bundan dolayı Mescid-i Haram civarında oturanların gerçekten ve hükmen dışında bulunanlar, mikatın gerisinde bulunan âfâkiler demek olur.

Fakat İmam Şâfiî bunları, Mekke'de namazları seferi kılacak kadar bir yolculuk mesafesinden gelenler; Tavus, Mekke haremi dışından olan Hıll halkı; İmam Mâlik de Bizzat Mekke halkının dışındakiler diye anlamışlardır.

Kısaca kıran ve temettu' haccı, mikat dışında oturan halktan bulunan ve Mekke'ye ihramsız girmeleri caiz olmayan âfâkiler hakkındadır. Âfâki olmayan Harem ve Hıll halkı ancak ifrad haccı yapmalıdırlar.

İşte hac ve umreyi böyle Allah için tamamlayınız, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'a isyandan sakınınız, özellikle hac işinde son derece takva sahibi olunuz,** وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah'ın azabı pek şiddetlidir.**

Gelelim haccın vaktine:

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا
فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا
فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ
مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ
وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمْ
مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا
فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ
خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً
وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ اُولٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ
مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

Meâl-i Şerifi

197- Hac, bilinen aylardadır. Her kim o aylarda hacca başlayıp kendisine farz ederse; artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Siz hayırdan ne işlerseniz, Allah onu bilir. Kendinize azık edi-

nın. Şüphesiz ki azıkların en hayırlısı Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri! Benden korkun!

198- Rabbinizin lütfunu istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Haram yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten şaşırmışlardandınız.

199- Sonra insanların akıp geldiği yerden siz de akıp gelin. Allah'tan bağışlanmanızı isteyin. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

200- Nihayet hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman, önceleri babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan kimisi: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver!" der. Onun için ahirette hiçbir kısmet yoktur.

201- Yine onlardan: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ve ahirette de bir güzellik ver ve bizi ateş azabından koru!" diyenler vardır.

202- İşte onlar için, kazandıklarından bir nasib vardır. Allah, hesabı çok çabuk görür.

الْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ **Hac bilinen aylardır.** Yani haccın vakti öteden beri insanlar arasında belli olan aylardır. İslâm şeriatı, bu belli ayları değiştirmemiş, fakat cahiliye devri Arapları نسئ "Nesî" dedikleri usûl ile bazan hac mevsimlerini de-ğiştirdiklerinden dolayı, bilinen vaktin aslını tesbit edip iyice yerleştirmiştir. Bu bilinen aylar, Şevval ve Zilkâde ayları ile Zilhicce ayının onuna kadar olan süredir. İbnü Abbas, İbnü Ömer, Nehaî, Şa'bî, Mücâhid ve Hasenü'l-Basrî hazretleri, onuncu gününün de dahil olduğunu açıklamışlardır ki Hanefî mezhebinin görüşü de budur. Haccın son bir rüknü olan ziyaret tavafı bu gün yapılır. Bununla beraber İmam Şâfiî, Zilhiccenin ancak dokuzunu saymış; Arafat'ta vakfeye yetişemeyenin, kurban kesme günü olan onuncu günü, imsak vaktinin girişi ile, haccının geçmiş olacağını düşünerek bu günü hac vaktinden saymamıştır.

İmam Malik hazretleri de cem'in (çoğulun) en az miktarı üçtür diye Zilhiccenin hepsinin, hac aylarına dahil olduğunu söylemiştir ki Urve b Zübeyr'in görüşüdür. Fakat gerek bu ve gerekse Şâfiî'nin görüşü, örf ve adete aykırıdır. Şu hâlde haccın vakti, bilinen bu iki ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının hac

vaktinde dahil olması, cem'i kıllet ile "eşhür aylar" denmesine yeterli görülmüştür. Hac fiilleri, bir taraftan namaz vakitleri gibi zarfa, bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi ölçüye benzeyen bu vakit içinde yapılır. Cahiliye devri Araplarının yaptığı gibi bu vakti değiştirmek caiz olamaz. Acaba haccın önceki şartlarından birine, yani ihrama da bu vakitten önce başlanamaz mı? Şâfiî: "Hayır, böyle bir ihram, ancak umre olur." demiştir. Fakat bütün Hanefiler, İmam Mâlik, Sevrî ve Leys b. Sa'd, hac vaktinden önce gerek umre ve gerekse hac için ihramın caiz olduğu ve ancak gerek ifrad, gerek temettu' ve gerekse kıran şekillerinde geri kalan fiillerin, bu aylar içinde yapılmasının lazım geldiği görüşündedirler. Yani hac vaktinden önce hac ihramı, haram değil; sünnete aykırı olduğundan mekruhtur. يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ *"Ey Muhammed! Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanların vakitle ilgili işleri ve hac için zaman ölçüleridir."* (Bakara, 2/189) âyetinde bu izne işaret vardır ki geniş açıklaması, "Ahkâm'ül-Kur'ân"da ve fıkıh kitaplarındadır.

Şimdi hac vakti, bu bilinen ve kararlaştırılmış olan aylar olunca, فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ **Her kim bu aylarda haccı farz kılar; yani ihram, telbiye veya kurbanlık göndermekle kendine gerekli kılarsa,** فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ **artık hac günlerinde ne cinsel ilişki veya cinsel ilişki ile ilgili sözler, ne yasak şeyleri işlemekle şer'î sınırlardan çıkmak, ne de hizmetçileri veya arkadaşları ile mücadele ve tartışma, hiç biri yoktur.** Sadece aslında yasak ve çirkin olan şeylerden başka normal durumlarda mübah olan şeylerin bir kısmı da hacda yasaktır. Hac böyle tam bir temizlik, tam bir bağlılık ve eşitlik üzere bir uyum ve düzen içinde yapılmalıdır. Burada haccın ahlâkî gereklerine kapsamlı bir tenbih vardır ki geniş açıklaması, fıkıh ve hac ibadeti ile ilgili kitaplarda aranmalıdır. Böylece hacda namaz, oruç ve zekatta bile bulunmayan ferdî (bireysel) ve sosyal bir nefis terbiyesi, bir ahlâkî alıştırma hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır.

Bu temizliklerle beraber, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **gücünüzün yetebildiği herhangi bir hayır yaparsanız,** يَعْلَمْهُ اللّٰهُ **Allah onu bilir.** Yani ecrini ihsan eder. Fakat hiçbir kötülüğünüzü görmek istemez. O halde, وَتَزَوَّدُوا **bütün hazırlığınızı görün.** Azığınızı, yol ihtiyaçlarınızı iyice hazırlamış bulunun da takva sahibi olun. فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى **Çünkü en hayırlı azık takvadan ibarettir.**

Âyette geçen "zâd" kelimesi, yiyecek, içecek, giyecek, binecek ve diğer ihtiyaçlara harcanacak mal demektir ki dilimizde "levazım" denir. Bunun azık

diye tercemesi bilinmektedir. Gerçi azık daha çok yiyecek ve içeceğe denmektedir. Fakat "zâd" da bu şekilde kullanılmaktadır. Çünkü bunlar en zorunlu olanlarıdır. Deniliyor ki Yemenliler hacca azıksız olarak gelirler ve "Biz Allah'a tevekkül ediyoruz, O'na güveniyoruz." derler, neticede halka yük olurlardı. Bu bölüm onlar hakkında inmiş, dilencilikten ve halka yük olmaktan korunup sakınmaları için azık edinme emri verilmiştir. Bu şekilde bu âyet-i celile gösteriyor ki takva, istenilen şeylerin en özelidir. Her fenalıktan korunup takva mertebesine ermek için de azığını ve gerekli şeylerini hazırlamak lazımdır. Bunu hazırlamayan ve hazırlamak için çalışmayanlar, ihtiyacın sevki ile kötülüğe düşebilirler. Aynı zamanda insanların diğer azıkları ne kadar bol olsa, takva hisleri bulunmadıkça yine mutlu olamazlar, kötülükten korunamazlar, helak edici şehvetlere bir ihtiyaç gibi atılırlar. Şu halde azık hazırlamak, takvaya sebep olacağı gibi, takva hissi de azık hazırlamak için en büyük bir etkendir. Buna göre hayırlı azık takva ve takva en hayırlı azık demektir. Bu âyet-i celile, bu şekilde şunu da anlatıyor ki insan için iki yolculuk kararlaştırılmıştır. Birisi dünyada yolculuk, birisi de dünyadan yolculuktur. Dünyada yolculuk için yiyecek, içecek, binecek ve gerektiğinde harcayacak azık ve yiyecek lazım olduğu gibi, dünyadan yolculuk için de azık lazımdır. Bu da Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmekle Allah'ın koruması altına girmek ve Allah'tan başkasından yüz çevirmekle, Allah'tan başkasına ihtiyaç arzetmemekledir ki bu takva azığı, öbüründen daha hayırlıdır.

Bunu bilip her iki yolculuk için hazırlığınızı iyi görün, وَاتَّقُونِ **ve benim emirlerime aykırı davranmaktan sakınıp, benden korkun.** يَٓا اُولِي الْاَلْبَابِ **Ey temiz ve tam akıllılar!** Böyle takva hissi ile ihtiyaçlarınızı iyi hazırlamak, ilâhî emir ve tam akıl gereği olduğu için, لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ **Rabbinizin herhangi bir lütuf ve ihsanını istemenizde size hiçbir vebal ve günah yoktur.** Yani isterse hac aylarında olsun, kazanç ve ticaretle rızıklarınızı, ihtiyaçlarınızı kazanmaktan yasaklanmış değilsiniz. Geçen emirlere uymak şartıyla hac ticarete, kazanca engel değildir.

Deniliyor ki Araplar cahiliye devrinde hac mevsimlerinde Ukaz, Mecenne, Zülmecaz gibi pazar ve panayırları açarlar ve onlardan geçimlerini sağlarlardı. İslâm dini gelince hacda bunlardan sakınmaya başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında inmiştir.

Sonra, فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ **Arafat'tan akıp gittiğinizde,** yani arefe günü Arafat dağında cemaatle birlikte vakfeden boşanıp aktığınızda, فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ

الْحَرَامِ **Meş'ar-i Haram yanında yani Müzdelife'de Allah'ı zikredin** ki bu gece, akşam ve yatsı namazlarının burada birlikte kılınması, bu zikir emrinin yerine getirilmesidir. Çünkü namaz en büyük zikirdir. Bundan başka, وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ **ve Allah size böyle güzel hidayetler bahşettiği gibi, siz de orada vakfe yapıp, telbiye, tehlil ve dualarla, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle O'nu anın.** وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّٓالّٖينَ **Bilirsiniz ya siz bundan önce sapıklıklar içindeydiniz.** İman ve ibadetten haberiniz yok, ne yaptığını bilmez şaşkınlar topluluğundandınız.

ARAFAT: Arefe günü hacıların vakfeye durdukları dağın adıdır ki Mekke'ye on iki mil mesafededir ve oradaki dağların en yükseğidir. Zilhiccenin sekizinci gününe "terviye günü" dendiği gibi, dokuzuncu gününe de "arefe günü" denir ve bu gün Arafat'ta vakfeye çıkılır. Esas itibariyle "arefe" kelimesinin çoğulu veya çoğulu gibi olan "Arafat" isminin, bu dağa ne sebeple özel isim olduğu ve bunun doğrudan konulmuş bir isim mi, türetilmiş veya nakledilmiş mi olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Türetilmiş olduğu görüşünde bulunanlar da tanımak mânâsına "marifet"ten veya "itiraf"tan, yahut da güzel koku mânâsına "arf"tan türetilmiş olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar sebebiyle isimlendirilme şekli kesin olarak tesbit edilmiş değilse de her biri Arafat dağının bir özelliğini göstermiş olması itibariyle isimden çok o ismin sahibinin anlatılmasına yararlı olmuştur.

Hz. Âdem ile Havva'nın burada karşılaşıp birbirlerini tanımış olmaları; Hz. İbrahim'in, burayı görünce geçmiş vasıflarla tanıması, yine onun, Cebrail'in hitabı ile hac ibadetini burada tanımış olması; Hz. İsmail'in, annesinden bir müddet ayrılıp sonra burada karşılaşarak tanışmış olmaları; hacıların burada birbirleriyle güzel bir şekilde tanışmaları; burada vakfeye duranların, Hak Teâlâ'nın, Rabliğini ve yüceliğini, herkesin O'na muhtaç oluşunu ve O'nun hiçbir şeye muhtaç olmayışını ve insanlığın miskinlik ve ihtiyacını itiraf etmeleri; nihayet hacıların, günah pisliklerinden temizlenerek Allah katında cennetlere layık olan güzel manevi bir koku kazanmaları gerçekten Arafat dağının özelliklerindendir. Arefe ve Arafat, ikisi de bu dağın adıdır. "Arefe günü" buna bağlıdır, bunun günüdür. "Kâfirleri ümitsizliğe düşürme günü", "dini tamamlama günü", "nimeti tamamlama günü", "Rıdvan -rıza- günü" isimleri de Arefe gününün özel isimlerindendir.

MEŞ'AR-İ HARAM: En sahih rivayete göre Müzdelife'de "Kuzah dağı" adı da verilen ve üzerinde "Mîkâde" denen, "hürmet edilen alamet" demek olan

silindir şeklinde bir taş bulunan tepedir. Önceleri odunlarla ocaklar, Harun Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı. Nihayet üzerine bina yapılmıştır. Asıl Meş'ar-i Haram bu, Meş'ar-i Haram'ın yanı da Müzdelife'dir. Arafat'ın "Urene" vadisinin içinden başka her tarafı vakfe yeri olduğu gibi Müzdelife'nin de "Muhassir" vadisinden başka her tarafı vakfe yeridir. عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ *"Meş'ar-i Haram'ın yanında"* buyurulması, Muhassir vadisinin istisnasıyla Müzdelife'ye ve meş'arin yakınında zikrin daha faziletli olduğuna işarettir. Gerek Arafat ve gerekse Müzdelife vakfeleri hakkında birçok hadis-i şerifler vardır. Bu cümleden olarak, Resulullah: اَلْحَجُّ عَرَفَةُ فَمَنْ اَدْرَكَ الْعَرَفَةَ فَقَدْ اَدْرَكَ الْحَجَّ "Hac, Arefe demektir; Arefe'ye yetişen, hacca yetişmiş olur."(1) Yine aynı şekilde Müzdelife'de: مَنْ صَلّٰى مَعَنَا هٰذِهِ الصَّلٰوةَ وَوَقَفَ مَعَنَا هٰذَا الْمَوْقِفَ وَقَدْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذٰلِكَ لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضٰى تَفَثَهُ "Bizimle beraber bu namazı kılan ve bizimle beraber şu vakfe yerine duran ve ondan önce gece veya gündüz Arefe'de vakfe yapmış olan kimsenin haccı tamam olur ve tavaf yapıp ihramdan çıkması zamanı gelir."(2) buyurmuştur.

Herkes Arafat'ta vakfe yaparken Kureyş ve onların dindaşları olanlar, yani yukarılarda açıklandığı üzere dinî kahramanlık iddiasıyla "humûs" adıyla anılanlar, Arafat'a çıkmazlar da cemaatleriyle Müzdelife'de dururlar ve: "Biz Allah'ın dostlarıyız, Haremin hizmetçileriyiz." diye diğer insanlardan öne geçmek ve üstün olmak isterler, onlarla vakfe yerinde eşitliğe razı olmazlardı. Bu sebeple şu âyet inmiş ve Arafat'ta bulunmanın vacib olduğuna işaret için buyurulmuştur ki: ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ **Bundan sonra insanların öteden beri akıp geldiği yerden, yani Arafat'tan akıp geliniz,** yalnız Müzdelife ile yetinip eşitliği bozmayınız. وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ **ve şimdiye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allah'tan bağışlanma dileyiniz.** اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Şüphe yok ki Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.** Siz bağışlanma dilerseniz, rahmetiyle O, günahlarınızı bağışlar da muhaliflere mahsus olan azabından korur. Şüphe yok ki, genel olarak akıp gelmenin Arafat'tan yapılmasının lüzumlu oluşu, hacda herkesin Arafat'ta bulunmasına bağlıdır ve Arafat'a yetişmeyen, hacca yetişmemiş olur. فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ **Sonra hacla ilgili ibadetlerinizi bitirdiğinizde,** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ **önceden atalarınızı anıp, zikrettiğiniz gibi şimdi de öyle** اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا **ve hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikrediniz.** Bu zikir emri de haccın arkasından Mina günlerine işarettir. İslâm'dan önce

(1) Tirmizî, Tefsir, 2/22; Ebu Davud, Menâsik, 68; İbn Mace, Menâsik, 57; Dârimî, Menâsik, 54.
(2) Aynı kaynaklar ve Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 5/116, 5/173.

Araplar, âdetleri üzerine hac ibadetlerini bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındaki yerde dururlar, atalarının övgülerini ve özel günlerini anıp hatırlarlardı. Bunun yerine şimdi Mina'da Allah'ın zikri ile meşgul olmak emredilerek o adetin kaldırılmasına ve bundan başka hacdan alınan kutsal uyanışın devamının gerektiğine işaret buyuruluyor ki şeytan taşlamak ve tekbirler almak, bunun son ve seçkin bir hatırasıdır ve bu şekilde kelime-i tevhiddeki şirki kaldırma mânâsı, bütün amelî gerekleriyle yapılarak gösterilmiş olmaktadır.

Bu âyetle gösteriliyor ki haccın elde edilen sonuçları, yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada durarak onları hatırlama hayaliyle gururlanmak değildir. Aile ve yakınlarından, vatanından ayrılıp mallar harcayarak, sıkıntılara katlanarak hac yolculuğuna dayanan, gurbetin, ihram ve vakfenin ruha ve bedene ait tesirleri altında bütün bir sosyal denize dalıp, eski ve mukaddes bir tarihin yüce prensipleri arasında insan hayatının uğradığı değişiklikleri, âlemin ince safhalarını seyreden, fanilerin acizliklerini, bakî olanın, ebedîlik sırrını sezen akıllı ve olgun insanların, bu ibadetten alacakları ruhî uyanış, her türlü şirk eserlerini atıp tam birliğe doğru yürümek, nefsin şahsî, ailevî ve kavmî gururunu, tabiatın şehevî arzularını, ruh levhasının batıl ve yok olucu nakışlarını silip Allah'a dua ve yalvarış ve istiğfarla ve başka şeylerden ilgiyi kesmekle daimî zikir içinde duyguları arz etmek ve kalblerde tek olan Allah'ın nurunun tecellisini (ortaya çıkışını) görmek gibi güzel bir sonuç ile sonuçlanmalıdır.

Böyle ama, insanların hepsi, bu gayeye ermek için zikir ve dua eder mi dersiniz? Hayır, فَمِنَ النَّاسِ مَنْ **Şu insanların bir kısmı vardır ki,** يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا **Ey Rabbimiz! Bize vereceğini dünyada ver, der,** وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ **ve bunun ahirette hiçbir nasibi veya isteyeceği bir payı olmaz.** Göreceği bütün yardım ve lütuf dünyaya mahsustur.

İmam Fahreddin Razî tefsirinde der ki: "Mutlulukların mertebeleri üçtür: Ruha ait, bedene ait ve dışarıya ait. Ruha ait mutluluk ikidir. Birisi ilimle görüş kuvvetinin tamamlanması, biri de üstün ahlâk ile amel kuvvetinin tamamlanmasıdır. Bedene ait mutluluk da ikidir. Sağlık, güzellik. Dış mutluluk da ikidir. Mal, makam. اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا *'Bize dünyada ver.'* talebi de bu kısımlardan her birini içine alır."(1) Çünkü ilim, dünyada süslenmek ve emsalinden öne geçmek için istenirse dünyadan olur. Yine aynı şekilde üstün ahlâk da dünyada başa geçmek ve dünya menfaatlerini zapt ve idare etmek için istenirse bu da dünyadan olur. Öldükten sonra dirilmeye ve kâinatın sonuna imanı olmayanlar da gerek ruha ve

(1) Fahrü'r-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, V, 188.

gerekse bedene ait herhangi bir fazileti isterlerse ancak dünya için isterler. وَمِنْهُمْ مَنْ **Yine insanlardan diğer bir kısım vardır ki,** يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ **"Ey Rabbimiz! Bize hem dünyada hasene (iyilik), hem ahirette hasene (iyilik) ver ve bizi ateş azabından koru!" der, böyle dua ederler.**

HASENE: İnsanın nefsinde, bedeninde, durumlarında kavuşmakla sevineceği her nimettir ki isim mânâsıyla güzel ve güzellik demektir. Esasen hasen yani güzel, sevince sebep olan ve arzu edilen herhangi bir şey demektir ki hüsün, güzellik onun nefsinde etkili olan özel bir hâldir. Buna göre hüsün (güzellik), aslında ortada bulunan bir iş olmakla beraber, kıymeti sübjektif tesirleri itibariyledir. Yani hüsün, istihsan (güzel saymak)dan önce gelir. Fakat ortaya çıkışı onunladır. Bunun için güzel üç çeşittir: Ya akıl ve basiret yönünden güzel bulunmuş, veya heves yönünden güzel bulunmuş, yahut da hüsün yönünden güzel bulunmuş olur. Halk güzelliği hissiyle ve genellikle gözüyle arar. Kur'ân'da bulunan hüsünler (güzellikler) ise genellikle basiret yönünden güzel bulunmuş olanlardır.

Hasen, hasene ve hüsnâ arasında fark şöyledir: Hasen, hem zatlara hem mânâlara söylenir. Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca manevi şeylerde bilinmektedir. Hüsnâ ise ancak manevi şeylerde söylenir. Kavuşulması, başlangıçta sevince sebep olan hasenelerin bir çoğu, sonu ve neticesi itibariyle felakete de sebep olabilir. Bu bakımdan asıl hasene, akıl ve basiret açısından güzel olan, sonucu iyi hasenelerdir (iyiliklerdir). Bunun için yalnız başlangıcı dikkate alarak dünya hasenesi (iyiliği) istemek, akıl işi değildir. Bunu isteyenler, o güzellik sevincinin her hâlde rahatsızlığını, belasını görürler. Önceki kısımdan olan insanlar, istediklerinin başlangıçta olsun bir hasene olup olmadığını da hesaba katmayarak sadece "ver ve dünyada ver" diyorlardı. Buna karşılık olan basiret sahipleri ise başı ve sonu gözeterek "Ey Rabbimiz! Hem dünyada hasene, hem ahirette hasene ver!" derler. Hatta bu kadarla da yetinmeyip, ateş azabından mutlak bir korunma da talep ve dua ederler.

Ehl-i Hakk'ın hâli lezzet, kâli lezzettir bütün.
Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmûm (kederli) olma hiç.

O halde böyle dünya ve ahiret haseneleri nelerdir? Tefsirciler diyorlar ki: Dünyada sağlık, geçinecek rızık, hayırda başarılı olmak, ahirette de sevabdır. Hz. Ali'den bir rivayette: "Dünya hasenesi, saliha bir kadın, ahiret hasenesi hu-

ridir, ateş azabı da kötü karıdır."[1] diye vârid olmuştur ki misal ile açıklamadır.

Kısaca insanların bir kısmı yalnız dünyayı, bir kısmı da hem dünya ve hem ahiret güzelliğini ister, أُولٰٓئِكَ **işte bu iki kısım insanlar yok mu?** لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا **bunların ikisinin de istek ve dua şekillerine göre kazançlarından bir nasibi vardır.** Öncekiler yalnız dünyada bir nasib alır, ahiretten mahrum kalır. Berikiler de hem dünyadan hem ahiretten nasib alırlar. وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ **Allah da hesabı çabuk görendir, bütün bunların hesabını bir anda görebilir.** Tefsircilerin çoğu أُولٰٓئِكَ *"onlar"* ism-i işaretinin ikinci kısma ait ve nasîbin onlara mahsus olduğunu göstermişlerse de Ebu Hayyan'ın açıkladığı üzere her iki kısmı içine alması, مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ *"Her kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz. Ama onun için ahirette hiçbir nasib yoktur."* (Şûrâ, 42/20) âyetine pek uygundur.[2]

Şimdi bunları dikkat nazarına alıp, niyetinizi iyice düzeltin:

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي اَيَّامٍ
مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ
عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾
وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ
عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ
لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾
وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ

(1) Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, I, 91.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., II, 106.

الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ
كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ
﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا
أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي
ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾ سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ
وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ
مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

Meâl-i Şerifi

203- Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin (tekbir alın). Bunlardan kim iki gün içinde (Mina'dan) dönmek için acele ederse ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur. Ama bu, takva sahipleri içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, siz ancak O'nun huzuruna varıp toplanacaksınız.

204- İnsanlardan kimi de vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözleri senin hoşuna gider ve o kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Halbuki O, İslâm düşmanlarının en yamanıdır.

205- İş başına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, ekini ve nesli helak etmek için koşar. Allah ise bozgunculuğu sevmez.

206- Ona: "Allah'tan kork!" dendiği zaman da kendisini onuru (gururu) günah işlemeye sevkeder. Cehennem de onun hakkından gelir. O ne kötü bir yataktır!

207- Yine insanlardan kimi de vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder. Allah ise kullarına çok merhametlidir.

208- Ey iman edenler! Hepiniz barış ve selamete girin de şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır.

209- Size bunca deliller geldikten sonra yine kayarsanız, iyi bilin ki, Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

210- Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin. Halbuki bütün işler Allah'a döndürülüp götürülür.

211- İsrailoğullarına sor: Biz onlara ne kadar açık âyetler vermiştik. Fakat Allah'ın nimetini her kim kendisine geldikten sonra değiştirirse, şüphe yok ki, Allah'ın azabı çok şiddetlidir.

212- Dünya hayatı, inkar edenler için bezendi. (Onlar), iman edenlerle eğleniyorlar. Halbuki takva sahibi olan o müminler, kıyamet günü onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ **Ve özellikle sayılı günlerde Allah'ı tekbirle zikredin.** Ki, bu günlere teşrik günleri denir. Hacla ilgili âyetlerde bir اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ *"sayılı günler"*, bir de اَيَّامًا مَعْلُومَاتٍ *"bilinen günler"* vardır. اَيَّامٌ مَعْلُومَاتٌ *"bilinen günler"* Zilhiccenin ilk on günü veya "eyyâm-ı nahir" (yani Zilhiccenin on, onbir ve on ikinci günleri), اَيَّامٌ مَعْدُودَاتٌ *"sayılı günler"* de ittifakla "Eyyâm-ı teşrîk" (yani Zilhiccenin onbir, on iki ve on üçüncü günleri) ile tefsir edilmiştir. Teşrîk, yüksek sesle tekbir almaktır. Hz. İbrahim'e nisbet edilen ve yüksek sesle alınan ve bilinmekte olan hususî tekbire teşrîk tekbiri denir. Arefe günü sabahından kurban bayramının dördüncü günü akşamına kadar tekbir ve zikir günleridir ve

"sayılı günler" bunun beşine de muhtemeldir. Böyle olmakla birlikte birincisi arefe, üçü eyyam-ı nahir, beşincisi yalnız teşrîk günüdür. Fakat "teşrîk günleri" deyimi, özellikle Zilhiccenin on birinci, on ikinci, on üçüncü, yani Kurban bayramının ikinci, üçüncü, dördüncü günlerine denir ki bu günler Mina'da tekbir alıp taş atma günleridir. Aynı zamanda bu günler, kurban etlerini serme günleridir ki teşrîkin bir mânâsı da budur. Şu halde tekbir günleri, beşe kadar ulaşıyorsa da, arefe ve bayram günü zikir ve tekbiri "eyyâm-ı malûmata" yani bilinen günlere dahil olduğundan hac ibadetlerinin yapılmasından sonrası ile ilgili olan "eyyâm-ı ma'dudât" yani sayılı günlerin zikredilmesi, özellikle "teşrîk günleri" denen bu üç gün demek olur. فَمَنْ تَعَجَّلَ *"Kim dönmek için acele ederse"* ifadesinin gelişi de bunu teyit etmektedir. Hacdan sonra şeytan taşlamak, Kur'ân'da açıkça anlatılmamış, fakat bunun ayrıca Allah'ı tekbir etmeye (Allah'ı büyüklemeye) bir sebep olduğuna işaret buyurulmuştur. Rivayet edildiğine göre bu günler, Hz. Ömer (r.a.) çadırında tekbir alır ve etrafındakiler de alır, hatta yolda ve tavafta bulunan bütün halk tekbir alırlardı. Kısaca yukarıdaki, فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ *"Atalarınızı andığınız gibi, şimdi de Allah'ı anın."* (Bakara, 2/200) âyeti, mutlak zikri; ona atfedilen, وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖٓى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ *"Sayılı günlerde Allah'ı zikredin."* ifadesi ise teşrik tekbiri ile özel zikri emretmektedir ki özetle mânâ şudur:

Arefe ve nahir (Kurban bayramı günün)de bilinen zikirlerden başka, hac ibadetinin bitişiyle hacıların dönmesi için sayılı olan üç teşrîk günleri içinde de, namazların arkasında ve taş atmak gibi diğer sebeplerle açıktan tekbirler alarak Allah'ı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖى يَوْمَيْنِ **Şu halde bu arada her kim iki gün içinde işini bitirip «نَفْر» yani vatanına hareket için acele ederse** فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ **onun üzerine günah yoktur.** Fakat bir gün içinde değil. Bu sebeple, bu iki günün birincisine يَوْمُ الْقَرِّ yani "karar günü" denir ki bu günde Mina'da bulunulur. İkincisine de يَوْمُ نَفْرٍ اَوَّلَ *"birinci hareket günü"* denir ki hacıların bazıları bu gün Mina'dan hareket eder. Bu iki gün, bayramın ikinci ve üçüncü günleri olup hem eyyâm-ı nahirden, hem eyyâm-ı teşrîktendirler. وَمَنْ تَاَخَّرَ **Ve Her kim geri kalıp da şeytan taşlamasını** يَوْمُ نَفْرٍ ثَانٖى *"ikinci hareket günü"* **denilen ve son teşrik günü olan üçüncü güne bırakırsa** فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ **ona da günah yoktur.** Acele etmek ve geri kalmak muhayyerdir. **Fakat bu muhayyerlik ve günah olmayışı,** mutlak değil, لِمَنِ اتَّقٰى **takva sahibi olan hacı içindir** ve onun kalbine heyecan düşürmemek, ilâhî bir taleptir. Çünkü takva sahipleri, en küçük bir kusurdan sakınır ve aslında Allah katında hacı, böyle takva sahibi olanlardır. Bu sebeple, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **hepiniz de Allah'tan korkunuz.** وَاعْلَمُوٓا **ve biliniz**

ki, اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ siz ancak O'nun huzuruna toplanacaksınız.

Böyle iken, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **insanlardan bazısı vardır ki, onun dünya hayatı hakkındaki sözleri, senin hayretini celbeder ve çok beğenecek olursun.** وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِى قَلْبِهِ **O, kalbindekine Allah'ı şahit de tutar,** kalbime, vicdanıma Allah şahittir ki bu böyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı tatlı diller dökerek seni kandırmak için parlak parlak sözler söyler. وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ **Halbuki, gerçekte onun düşmanlığı yamandır** ve aslında murdar olan kimselerin düşmanlığı pek yaman, pek gaddar olur. وَاِذَا تَوَلّٰى **Senden ayrılınca veya bir iş başına gelince,** سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ **yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak ve ekinleri, nesilleri mahvetmek için koşar, dolaşır.** وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ **Allah da bozgunculuğu sevmez, fesada razı olmaz.** Buna göre, وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ **o bozguncuya: "Allah'tan kork", denilince de** اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ **onu izzet-i nefsi tutar, daha fazla günaha sokar.** فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ **Ona da cehennem yetişir.** وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ **Bu cehennem de ne kötü yataktır.**

CEHENNEM: Azab yurdu olan ateşin özel ismidir ve müennes (dişi) dir. Arapça "Cehman" kelimesinden alınmış olup bu da "cehm"den türetilmiştir. Cehm, sert ve çirkin olmak; cehman dibi görünmez derin kuyu demektir. Şu halde «فَعَنَّلٌ» vezninde cehennem, alem (özel isim) ve müennes olduğundan dolayı gayr-ı munsarıf olmuştur. Bunun "Kehennam"dan Arapçalaştırılmış, yabancı bir kelime olduğu ve gayr-ı munsarıf oluşunun, ucme ve alem olmasından kaynaklandığı da söylenmiştir.

Bu âyetler, Sekîf Oğullarından Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Bu münafık, Zühre Oğullarının kendisiyle andlaşma yaptığı bir kimseymiş. Hz. Peygambere gelmiş, müslüman olduğunu açıklamış. Diller dökerek muhabbetten söz etmiş, yeminler etmiş, sonra Peygamberin huzurundan çıkınca müslümanların bir çiftliğine uğramış, ekinleri yakmış, hayvanları telef etmişti. Nüzul sebebi bu olmakla beraber, âyetin mânâsının, bu gibi vasıflarla vasıflanmış olan münafıkların hepsini kapsadığını, tefsircilerin birçok araştırıcıları açıklamışlardır. Bu münasebetle âyet, bir iş başına geçirilecek insanların, dillerine bakılmayıp durumlarının incelenmesi gerektiğini bildirmek için, insanlardan üçüncü bir kısmın özelliklerini göstermiştir.

Bununla beraber insanların, bütün bunlardan başka seçkin bir kısmı vardır. Şöyle ki: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ **İnsanlardan bazısı da vardır ki,** يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاۤءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın rızasına ermek için canını bile verir,** yahut Allah rızası için dünyasını ve hatta canını bile verir **de kendini ebedî olarak satın alır.** O bilir

ki mülk kendisinin değil Allah'ındır. En üstün gaye mal değil, Allah'ın rızasıdır. Allah rızası için canını veren, kendini ebedî acılardan kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur. Bunlar, Allah'ın hâs (seçkin) kullarıdır. Din ve ibadet uğrunda sıkıntılara katlanırlar, Allah yolunda harp ve cihad alanlarında canlarını ortaya atarlar veya öldürüleceğini de bilse iyiliği emredip, kötülükten menederler. Bunların, bütün gözettikleri nokta, Allah rızasıdır. Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar, kendilerini ne dünyaya, ne ahirete değil; ancak Allah'a satarlar ve Allah'ın rızasını almakla da kendilerini, Allah'tan başka bütün şeylerden ve nefs-i emmârelerinden (kötülüğü emreden nefislerinden) satın almış, âzâd etmiş olurlar. Bunlar, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *"Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, ahirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!"* (Bakara, 2/201) diyenlerden daha mutludurlar. Nefs-i râdiye (Allah'tan razı olan nefis) makamından da geçip, nefs-i merdıyyeye (Allah'ın, kendisinden razı olduğu nefse) ererler. وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ **Allah da kullarına çok şefkatlidir.** Büyük şefkatinden dolayıdır ki onlara takvayı teklif ve tavsiye etmektedir. Kulların kendi rızaları, onları Allah'ın rızası kadar esirgemez. Kendi rızasını Allah'ın rızasında, kendi iradesini Allah'ın iradesinde fâni kılmış (yok etmiş) olanlar, selamet ve saadetin en yüksek derecesine ererler. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar, şeytanî bir gururla kendi gönüllerinin eğilimlerini, sırf Allah'ın rızası zannederek taassub ve cahiliye gayreti ile Allah'ın şeriatının aksine hareket eder ve kendilerini faydasız yere tehlikeye atarlar. Allah'ın emrettiği yerde ölmeyi istemez yasakladığı yerde gönlünün zorlamasına uyarak intihar etmeye kalkışır. Bu iki durumu ayırd etmek için Resulullah'ın ashabının hâlleri ile hâricîlerin hallerini karşılaştırmak yeterlidir. Meselenin ruhu, sırf Allah rızası için olmaktır ki bu da Allah'ın şeriatına bakarak, hareketleri Allah'ın emirlerine uydurmakla olur. وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayınız."* (Bakara/ 2/195) âyetine bak.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında üç rivayet vardır:

Birincisi: İbnü Abbas'tan Süheyb b. Sinanı Rûmî hazretleri hakkında indiği rivayet edilmiştir. Mekke müşrikleri bu zatı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkencelerle azab etmişlerdi. Suheyb, Mekkelilere karşı: "Ben ihtiyar bir adamım, malım ve servetim de var. Benim sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size hiç zararı olmaz. Ben bir söz söyledim, ondan caymayı iyi görmem. Malımı ve servetimi size veririm, dinimi sizden satın alırım." demişti. Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi. Oradan kalkıp, Medine'ye gelirken bu âyet

inmişti. Medine'ye girerken Hz. Ebu Bekir rast gelmiş: "Alış-verişin kârlı olsun ey Suheyb!" demişti. O da: "Senin alış-verişin de zarar etmesin." demiş, "O ne?" diye sorduğunda: "Allah Teâlâ, senin hakkında bir âyet indirdi." deyip, bu âyeti okumuştu.

İkincisi: Hz. Ömer ve Ali'den iyiliği emredip, kötülükten meneden bir zat hakkında inmiştir, diye rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hicret gecesi Resulullah'ın yatağında yatan Hz. Ali hakkında indiği rivayet edilmiştir.

Geçen açıklamaları dinledikten sonra şu hitaba dikkat ediniz:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَٓافَّةً **Hepiniz böyle tam bir teslimiyet ve bütün varlığınızla barış ve selamete giriniz, kâmil bir müslüman olunuz.** وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ **Şeytanın adımlarına, insanları yoldan çıkaran kâfirlerin ve sapıkların söz ve hareketlerine uymayın, isyan, bölücülük ve şeytanlık yollarına sapmayın.** اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ **Çünkü o şeytan size gizli de gelse her halde açık bir düşmandır.** İkinci bir mânâ ile: O, sizin Allah ile ve birbirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır. Üçüncü bir mânâ ile: O, sizi şaşırtmak için beliğ (belagatlı) ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır.

ES-SİLM اَلسِّلْم : Nâfî, İbn Kesîr, Kisâî, Ebu Ca'fer kırâetlerinde "sîn"in fethasiyle, فِى السَّلْمِ şeklinde, diğerlerinde kesresiyle فِى السِّلْمِ şeklinde okunur ki, mânâ birdir. İkisi de barış ve selamet demektir. Bu da aslında İslâm'ın, boyun eğme mânâsıyla ilgilidir. İslâm, Allah'a boyun eğmek ve ihlas demek olduğu gibi, bir de buna dayanmakla selamete girmek mânâsını ifade ediyor. Şu halde bu âyet ile iman ve İslâm'ın manası, dünya ve ahirette, barış ve selamete girmek demek olduğu anlatılarak bütün iman edenler, İslâm'ın kemaline davet olunuyor. Nitekim bir hadis-i şerifte olgun müslüman: اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ "Müslüman odur ki müslümanlar, onun dilinden ve elinden selamet bulur." (1) diye tarif edilmiştir. Bu ise müslümanın elinden ve dilinden diğerlerini gücendirecek hiçbir zarar ve eziyet çıkmayıp, aksine selamet ve menfaat sebepleri çıkması gerektiğini bildirmektedir ki, مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ *"Kim iyilik yaparak kendisini ihlas ile Allah'a teslim ederse..."* (Bakara, 2/112) âyetinin yüce mânâsının, tam olarak tatbikiyle bütün hukukî ve ahlakî kânunlara riayeti emret-

(1) Buharî, İman, 4, 5, Rikak, 26; Müslim, İman, 64, 65; Ebu Davud, Cihad, 25; Tirmizî, Kıyamet, 52; Nesaî, İman, 8, 9, 11; Ahmed b. Hanbel, II, 160,163, 187.

mektedir. Savaş ve hac âyetlerinden sonra ruh halleri bakımından insanları dört sınıfta özetledikten sonra müminlere bu âyetle hitap edilmesi, haccın, sosyal uyanıştaki önemine ve tevhid inancı ile cihad ve haccın istenen sonucunun, genellikle barış ve selamet temini olduğuna ve bu konuda üstün ahlâkı, hukukî ve sosyal incelikleri içeren geniş bir amelî şeriatın bütün kapsamıyla tatbikinin gerekliliğine dikkat çekmektir.

Bundan dolayı ey müminler! Allah'ın emirlerine boyun eğmekle öyle mükemmel bir sosyal görünüm ve öyle muntazam bir İslâm yurdu meydana getiriniz ki aranızda isyandan, kavga ve anlaşmazlıktan, birbirinize eziyetten, eğrilikten, Allah'ın haklarına ve kulların haklarına tecavüzden, kısaca Allah rızasına aykırı hareketlerden eser bulunmasın da, herkes, güven ve karşılıklı sevgi, rahatlık ve tam bir huzur içinde vazifeleriyle meşgul olsun, geleceğine ve ahiretine tam bir sevinçle yürüsün ve bunu bozacak fesatlara meydan verilmesin. Dünya hayatı hakkında parlak sözler söyleyip de kalbleri en merhametsizce düşmanlıklarla dolu olan, şeytanca hareket edenlerin arkasından gidilmesin.

فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ **Size beyyineler, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, barışa ve selamete girmekten ayrılırsanız,** فَاعْلَمُوا **biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah, gerçekten aziz ve hakimdir, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.** Benzeri bulunmaz, yenilmeyen gâlib, güç ve kuvvet sahibidir ki hükmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emrini derhal yerine getirir. Bununla beraber hikmet sahibidir, her hikmeti bilir, yaptığını hikmetle sağlam olarak yapar. İnsanların barış ve selametle, İslâm nizamı ile yaşaması da hikmetindendir. Azîz olan Allah, bu nizama karşı gelen ve şeytanlık yollarına sapıp, tevhid hükmünü ve barış hükümlerini bozmaya çalışan günahkârların haklarından gelir, belalarını verir, eğer tehir ederse (geriye bırakırsa) o da hikmetindendir. Böyleleri, هَلْ يَنْظُرُونَ **başka bir şeye bakmazlar,** اِلَّٓا اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فٖى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ **ancak beyaz buluttan gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allah'ın ve meleklerin onlara gelivermesine,** وَقُضِىَ الْاَمْرُ **ve işin bitirilivermesine bakarlar.**

وَالْمَلٰٓئِكَةُ Ebu Cafer kırâetinde olduğu üzere ظُلَلٍ üzerine atfedilerek esre ile وَالْمَلٰٓئِكَةِ şeklinde okunduğuna göre: "Bunlar, artık başka bir şeye değil, ancak beyaz buluttan gölgelikler ve melekler içinde Allah'ın onlara gelivermesine ve işi bitirip, akıl ermez, ümit edilmez bir şekilde kendini ve Allah'lığını onlara gösterivermesine bakarlar." Allah, لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ *"Kendisinin benzeri gibi bir şey yok."* (Şûrâ, 42/11) olduğundan cisim şeklinde gelip gitmekten münezzeh

(uzak)tir. Şu halde bu âyet, birçok vecih ve mânâlara muhtemel ve müteşabihtir (mânâsı açık değildir). Bunun, muhkemlere (mânâsı açık ve kesin olan âyetlere) müracaatla tevilinde başlıca iki mânâ vardır: Allah'ın gelmesi, Allah'ın emir ve iradesinin, tam bir kudret ve şiddetle ortaya çıkmasından kinayedir. Sadece buna bakmak da bu günahkârların cezalandırılmaları hususunda her türlü sebep ve vasıtalar bitmiş, tükenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan Allah'ın emir ve iradesinin ortaya çıkışı kalmış olması demektir ki bakmak, durup beklemek demek olur. Buluttan yağmur umulursa da, beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar, o sırada Allah'tan rahmet ümit etseler bile âdete aykırı bir ümit olacağından, böyle rahmet ümit ederken yağmur yerine ateş çıkması gibi birden bire belalarını buluvermeleri düşünülmüş olur. İkinci olarak, Allah'ın gelmesi, muhal (imkansız) olduğundan bunların, Hakk'm emrine imanlarını imkansız bir şeye bağlamış oldukları ve doğru haberler ve delillerin yol göstermesiyle meydana gelen uyarıya ortaya çıkmasından önce inanmayacakları ve dolayısıyla hiç ihtimal vermedikleri bir anda belalarını bulacakları ifade edilmiş olur. Her iki takdirde bu mânâların müteşabih olarak ifade edilmiş olması, bunların, âlemin nizam ve intizamını bozma yoluna sapmalarından dolayı, işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve insan kudreti içerisinde işleri düzene koyma ihtimali kalmayacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir şekilde belalarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kinayenin birleştirilmesi mümkün olacağına göre özetle mânâ şu olabilir: Böyle günahkârlar, أَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً *"Bize Allah'ı açık bir şekilde göster."* (Nisa, 4/153) diyen Musa kavmi gibi Allah'ı görmedikçe akıl ve nakil yolundan doğru haberler ve açık deliller ile iman etmek istemez ve meydana gelişinden önce hiçbir uyarıya kulak asmaz, Allah'a ve Allah'ın korkutup uyarmalarına inanmak için, Allah'ın kendisini bütün kudretiyle açıktan gösterivermesini ve gelecek musibetlerin fiilen başlarına gelivermesini gözetirler. Bunun için ilim ve imana önem vermezler de şeytanlık peşinde koşarlar. Barış ve selameti bozarlar; dinden, imandan faydalanıp da felâketten kurtulmak istemezler. Böyle olduklarından dolayı işler, insan akıl ve kudreti içersinde düzenlenebilmekten öyle çıkar ve durumları o kadar bozulur ki belalarını bulmaları için yalnız Allah'ın emir ve iradesinin ortaya çıkması kalır. Çünkü onsuz da hiçbir şey olmaz. O zaman da her iş biter, kıyametler kopar insanlara geçmişte kazandıklarından başka birşey kalmaz.

وَإِلَى اللّٰهِ تَرْجِعُ الْأُمُورُ **Önce ve sonra bütün işler, zorunlu olarak Allah'a döndürülür veya ancak Allah'a döner.** Çünkü İbnü Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef'ül-Âşir kırâetlerinde daima "tâ"nın fethası ve "cîm"in kesresiyle تَرْجِعُ oku-

nur. İşlerin Allah'a döndürülmesi ve dönmesi zorunlu olunca da O'nun emirlerine, isteklerine karşı gelmeyip hep birlikte barış ve selamete girmek gerekir. Aksine hareket edenlerin durumuna misal ararsan, سَلْ بَنِى اِسْرَائِيلَ **İsrail oğullarına sor.** كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ **Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik.** Onlar, bu âyetleri dinledikleri zaman ne oldular, dinlemeyip durumlarını değiştirdikleri zaman ne oldular? وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ **Allah'ın nimetini (bunlar gibi) her kim değiştirir, bozar da zarar ve bozgunculuk peşinde koşarsa,** فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Allah'ın onlara cezası da her halde pek şiddetlidir.** Bu gibi bozgunculukları da dünya debdebesine tutkunluklarından dolayı kâfirler yapar; çünkü زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **dünya hayatı, kâfirler için çok süslenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalbleri, bu alçak hayatın sevgisiyle dolmuştur.** Bu sebeple bunlar, dünyadan başka birşey istemezler. وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ve Resulullah'a iman edip, dünyaya iltifat etmeyen müminlerden bir kısmını ve özellikle sabreden fakirleri küçümserler.** وَالَّذِينَ اتَّقَوْا **Takva sahibi olan o müminler ise** فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **kıyamet gününde onların üzerindedir.**

Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler, cehennemin en aşağı tabakasında inleyecekler; bu takva sahipleri de cennet-i âlâda salına salına, nazlı nazlı dolaşan kimseler olacaklardır. Bu, Allah'ın bir kısmetidir. وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ **Ve Allah, gerek dünyada ve gerekse ahirette dilediğine hesapsız rızık verir.**

Ebu Cehil ve arkadaşları, Allah'ın bahşettiği servetlerle zevk ve safaya dalarlar da ahireti inkar ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir b. Fihr, Habbâb, Bilal hazretleri gibi müminlerin fakirleriyle, "O, bizim peygamberimiz olsaydı O'na bizim ileri gelenlerimiz tâbi olurdu." diye eğlenmek isterlerdi. Abdullah b. Übey ve arkadaşları da zevk ve safaya dalarlar ve müminlerin zayıflarıyla alay etmek isterler, "Şunlara bakın! Muhammed, bunlarla gâlip geleceğini zannediyor." derlerdi. Kurayza Oğulları, Nadir Oğulları, Kaynuka Oğulları Yahudilerinin âlimleri de muhacirlerin fakirleriyle eğlenmek isterlerdi. İşte bu âyetin nüzul sebebi, bu olaylardan birisi olmuştur ve bu konuda bu şekilde üç rivayet vardır.

İşte ahireti ve dünyanın sonunu düşünmeyip, sadece dünya hayatına meylederek sevgi beslemek; öteden beri insan cinsinin asıl yaratılıştaki birliğini bozan, barış ve sükuneti ihlal eden, gelip geçici bir sebep ve bir hatanın başıdır. Aslında:

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ
اللّٰهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ
اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ
فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ وَاللّٰهُ
يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ
اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ
الْبَاْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

Meâl-i Şerifi

213- İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular, aralarındaki hırs ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah kendi izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

214- Yoksa siz, kendinizden önce gelip geçenlerin hali (uğradıkları sıkıntılar) başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara

öyle yoksulluklar, öyle sıkıntılar dokundu ve öyle sarsıldılar ki, hatta peygamber ve beraberinde iman edenler: "Allah'ın yardımı ne zaman?" derlerdi. Bak işte! Gerçekten Allah'ın yardımı yakındır.

Hatırlatma: كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ *"İnsanlar tek bir milletti. Ve Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi"* âyeti, اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللّٰهُ *"İnsanlar tek bir milletti sonra görüş ayrılığına düştüler de Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi."* demektir. Çünkü âyetin daha öncesi ve daha sonrası bunu gösterdiği gibi, وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّآ اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا *"İnsanlar ancak bir tek milletti. Sonra görüş ayrılığına düştüler."* (Yunus, 10/19) âyetinde bu kayıt açıkça yer almaktadır. Bundan başka Abdullah b. Mes'ud kırâetinde, bu âyette de فَاخْتَلَفُوا *"görüş ayrılığına düştüler"* şeklinde yer almaktadır ki bu kırâet mütevatir değilse de meşhur olduğundan gereğince amel etmek vaciptir. كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً **İlk başta bütün insanlar bir tek ümmetti.** Hz. Adem hikâyesinden de anlaşılacağı üzere, insanların hepsi bir kökten türemişlerdi. Yaratılmış oldukları ilk yaratılış gereğince, hak olan ilâhî kânuna göre hareket ediyorlardı. Bir tek toplum ve bir tek millettiler. İnsanlar yeryüzünde var oldukları daha ilk andan itibaren dinsiz ve toplumsuz yaşamış değillerdir. Hayvanların yaşantısı bile gözden geçirilirse görülecektir ki dünyaya ilk gelişinde anasının koynunda dahi olsa toplumsal bir ortamda yetişmeyen hiçbir hayvan yoktur. Her doğan bir tabiat üzere doğar. İnsanlar da yaratılışları gereği yaratılışın başında bir tek toplum idiler. Sonradan görüş ayrılıklarına düştüler de, فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ **Allah hakka itaatin ve ona uymanın sevabını müjdeleyen, hakka aykırı davranmanın ve karşı gelmenin cezasını anlatarak korkutan peygamberler gönderdi.** وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **Ve bunlarla birlikte hakka dair kitap da indirdi ki,** لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ **insanlar arasında görüş ayrılıklarına düştükleri konularda hakim olsun, çekişmeyi ve haksızlığı ortadan kaldırıp hakkı yerine getirsin.** Ebu Cafer kırâetinde "Ya"nın zammesi ve "kâf"ın fethasiyle meçhul kipi üzere لِيُحْكَمَ okunur ki, "İnsanlar arasındaki görüş ayrılıklarında Hak kitap ile hüküm olunsun, yürütme yapılsın." demek olur. Her iki halde de hüküm ve yürütmenin sebeb ve amacı sadece hakkı orta yere koyup tanıtmak değil; hakka uygun olarak görüş ayrılıklarının giderilmesi ve barış ortamının kurulması olduğu anlaşılır. Sonra insanlar bu indirilmiş kitap hakkında da görüş ayrılıklarına düştüler. وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ **Kitapta görüş ayrılıklarını çıkaran da**

başkaları değil, الا الَّذِينَ اُوتُوهُ ancak o kitaba nail kılınmış olan Kitap ehlidir. Hem bunlar bu görüş ayrılığını, مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ kendilerine açık âyetler, anlamı açık ve kesin hüküm bildiren deliller geldikten sonra aralarındaki azgınlık ve kıskançlıktan, ileri gitmek ve peygamberlerle bile yarış etmek iddiasından dolayı çıkardılar. Eğer bu görüş ayrılığı açık ve kesin hükümlü âyet ve delil bulunmayan, âyetlerde değinilmeyen noktalarda açıklanmamış delilleri ve hakkı araştırmak için olsaydı, insanların görüş ayrılıklarını olabildiğince azaltacak şeriatın izin verdiği bir ictihat olabilirdi. Ancak bunlar böyle yapmadılar. Deliller geldikten sonra hakkında nas bulunan konularda görüş ayrılığına düştüler. Oysa nassın bulunduğu konularda ictihada izin yoktur. Bu gibi âyetlerden dolayıdır ki bu kaide, fıkıh ilminin, her konuya uygulanabilecek genel kurallarından birini oluşturmuştur. Hakkında açık ve kesin hüküm bildiren âyet bulunan noktalarda ictihat etmek, insanlar tarafından hak kânuna aykırı olarak, kendi kendine kânun koymaktır. Bu ise hakka uygun olarak görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak değil, karşı ve zıt görüş ileri sürmektir. Böylece Kitap ehli, insanların dünya sevgisi ile çekişmelerine ve görüş ayrılıklarına tam anlamı ile hakim olmak için bahşedilmiş bulunan hak olan kitabın âyetlerine ve delillerine karşı azgınlıkla ve haddi aşmakla yeniden görüş ayrılıkları çıkarmak suretiyle insanların akıllarını karma karışık ettiler. Hukuk ayaklar altında çiğnendi, ahlâk ve toplum düzeni bozuldu, nimetler sona erdi, bunun sonucu olarak da hatır ve hayale gelmez belalara düştüler. فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ **Sonra, Allah bunların görüş ayrılığına düştükleri hakka, Hz. Muhammed'i göndererek ve Kur'ân'ı indirerek kendi izni ile iman edenlere doğru yolu gösterdi.** وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **Ve işte Allah böyle dilediğine doğru yolu gösterir ve doğrultur.**

İnsanlığın yeryüzüne geldiği ilk andan Hz. Muhammed'in gönderilişine kadar geçen insanlık tarihinin bir özeti olan bu âyet-i kerime insanlığın yaratılışını, peygamberlik olayını, hukukun kaynaklarını, kanun koymanın nedenlerini, hükümetin yürütülmesinin sırlarının aslını kapsayan büyük bir sosyoloji ilminin temellerini içermektedir. Bu nedenle tefsir bilginlerinin bu noktadaki ilmî görüşlerini özetlemek yararlı olacaktır:

Yukarda "Vasat Ümmet" (Orta yolu benimseyen ümmet) de görmüştük ki ümmet, insan gruplarının uyup izledikleri topluluk diye tanımlanmıştı. Ancak bu mânâ, daha çok "ümmet-i vasat" (orta yolu benimseyen ümmet) ismini vermeye yaraşan özel bir anlamdır. Oysa bu "vasat" (orta yolu benimseme) kaydın-

dan soyut olarak ümmet, "Bir şey üzerine toplanıp birbirine uyan topluluk" demektir ki "uymak" anlamına gelen "itimam"dan alınmadır. Bu âyet ise, geçmişte insanların bir tek ümmet olduklarını açıklıyor. Dolayısıyla bu nokta araştırmaya değer bir noktadır. Ve bu noktada tefsir bilginleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

1- Gerçeği arayıp ortaya çıkaran bilginlerin çoğunluğu, ilk insanların, Allah'ın birliğine iman ettikleri ve insanların bir tek din üzere bir araya gelmiş bir tek millet oldukları görüşündedirler. Âyetin devamında, "Peygamberlerin, görüş ayrılıkları üzerine gönderilmiş olduklarının açıklanması da bunu gösterir." diyorlar. Ve zaten, insanların yaratılışında "Tevhid" temel kural, şirk, küfür ve görüş ayrılığına düşmek kural dışıdır. Kayıtsız ve şartsız olarak, "Vahdet" ve "görüş ayrılığı olmaması"ndan söz edildiği zaman, Hakk'ın tevhidi ortaya çıkar. İlk insanların birliklerini, şirk, küfür ve görüş ayrılıkları üzerine birleşme şeklinde yorumlamak için ortada haklı bir delil yoktur. Kesin olarak yaratıcının birliği duygusu ve düşüncesi, insanın içindeki duygularda, birçok ilâhın var olduğu duygu ve düşüncesinden önce gelir. Müşriklik, tevhidden sonra, ilâh üzerinde görüş ayrılıklarından ortaya çıkan çekişmenin ifadesidir. Buna göre dinler tarihinde, daha önce geçmiş insan topluluklarında eski gibi görünen şirk ve küfür, temel ve yaratılıştan var olan birliğin bozulmasından kaynaklanan gelip geçici ikinci bir durumdur. Her doğan çocuk Hakk'a karşı samimi olarak doğar; nankörlüğü, yalancılığı sonradan öğrenir. İnsanlık ailesinin fertleri çoğaldıkça, insanların amel ve arzularının birbiri ile çelişmesi çoğalmaya başlamış, bundan da görüş ayrılıkları ve şirk ortaya çıkmıştır. Yüce Allah'ın ilâhî irşadı ile, insanların akılları ilerledikçe tevhid yoluna dönülür olmuştur. Dolayısıyla barış ve İslâm'ın temeli olan Hakk'ın tevhidi (Allah'ın birliği) inancı, insanlığın ilk yaratılışında var olan ve Hz. Adem'den itibaren Adem oğullarının hislerine aşılanmış bulunan ezelî ve mutlak bir temeldir.

Bu görüşü ileri sürenler, bu "tek ümmet"in kimler olabileceğinde çeşitli rivayetler nakletmişlerdir: Mücahit'ten, "Bu tek ümmet, yalnız Âdem'dir." dediği nakledilmiştir. Buna göre Ümmet, اِنَّ اِبْرَاهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا *"Muhakkak ki İbrahim başlıbaşına bir ümmet idi. Tek bir hanif olarak Allah'a itaata koyulmuştu."* (Nahl, 16/120) âyetinde olduğu gibi, bir topluluğun yerine bedel bir tek kişi veya "önder" anlamı ile mecaz olarak bir tek kişiye de "ümmet" denildiği açıklanıyor. "Adem" sözcüğü bir özel isim olmayıp da, cins ifade eden bir özel isim olsaydı o zaman mecâz olmazdı. Ancak bu mânâ, yani Adem'in cins ifade

eden bir özel isim olması öteden beri bilinen anlama aykırıdır.

Âyette yer alan "Bir tek ümmet", Adem, Havva ve ruh olarak onun sırtından çıkarıldıkları sırada "Adem oğulları"ndan ibarettir ki bunlar fıtrat (bozulmamış yaratılış) üzere idiler. (Übeyy ve İbn Zeyd'den.)

Hz. Adem'in devrinden Hz. Nuh'un devrine kadar geçen on asrın insanları hak üzere idiler, görüş ayrılıklarına düşmeleri üzerine Hz. Nuh gönderilmiştir. (İbnü Abbas ve Katâde'den).

Görülüyor ki bu rivayetlerde, birlik yönünün, Hak kânun olduğunda görüş birliği bulunmakla birlikte, bunun bal arıları gibi bazı hayvanlarda olduğu üzere sadece bir yaratılış olarak içgüdü hâlinde bir tercih sözkonusu olmaksızın zorunlu olan bir araya geliş mi? Yoksa aklî ve fikrî gelişmelerle ilgili, öğretmeye ve tercihe dayalı bir birleşme midir? Yani insanlığın bir araya gelmesi, başlangıçta tabii ve zorunlu mu? Yoksa sun'î ve iradeye bağlı mıdır? Bugün bu görüş ayrılığı, Avrupa'nın Hukuk ve Sosyoloji bilginleri arasında hâlâ geçerlidir. Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre, insanlığın yeryüzüne geldiği ilk zamanlarda insanların bir araya gelmeyi düşünmesi ve bunu hissetmeleri yüce Allah'ın bunu gerekli kılması ile zorunlu, fiilî tatbikatı ve gelişmesi ise insanların seçimi ve tercihi ile olmuştur. Çünkü peygamberlik, çalışıp çabalamakla elde edilemeyen zorunlu bir ilimdir ve Hz. Adem peygamberdir.

2- İkrime ve Katâde gibi bazı tefsircilerin görüşlerine göre, söz konusu bir tek ümmet, küfür ve batıl din üzere idiler. Ve bir deyimle hayvanlar gibiydiler. Peygamberler geldiler, bu insanlara iman ve hak aşıladılar. İman edenler etti, etmeyenler etmedi. Bu şekilde mümin ve kâfir olmak üzere çeşitli milletler meydana geldi. Bunlar âyette, فَاخْتَلَفُوا *"görüş ayrılığına düştüler"* şeklinde bir ifadenin var sayılmasına gerek görmemişlerdir. Bu görüşe göre, bu bir tek ümmet, اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ *"Küfür, bir tek millettir."* kavramı uyarınca, "İmansızlıkta ortak, hak tanımaz, insan suretinde bir sürü hayvanlardır." demek oluyor, fakat bu şekilde şu üç soru ile karşılaşırız:

Birincisi: Âyetin daha sonraki ifadesine göre, peygamberlerin, görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve yeryüzünde hakkı yerleştirmek için gönderilmiş oldukları anlaşıldığı hâlde, eğer, فَاخْتَلَفُوا *"görüş ayrılığına düştüler"* hükmünü orda var saymazsak, peygamberlerin görüş ayrılıkları çıkarmak için gönderilmiş oldukları gerekecek ve gönderilmelerinin geri bırakılması anlamsız olacaktır. Bu itirazı tefsirciler önemli saymışlardır. Buna cevap olarak denilebi-

li ki: "İnsanlığın yeryüzüne geldiği ilk zamanlar tıpkı çocukluk dönemi gibi idi. Ve bunlarda küfrün anlamı, henüz ilâhî yükümlülük mevcut olmadığından dolayı 'iman etmemek' demekti. Peygamberler terbiye kânunu gereğince, derece derece aklın gelişip ilerlemesi sürecinin başında gönderilmişlerdir. Ve ayrılıklar çıkarmak için değil, ilerleme ve gelişme sağlamak için gönderildiler. Bunun üzerine ayrılık, iman etmeyenlerden çıktı, peygamberlerden değil." Bu cevap, zamanımızın Avrupasının görüş ve anlayışına uygun düşmektedir. Fakat o ilk durumlarını koruyanlara "ayrılık çıkardı" demek doğru olmayacağına göre, herhalde bu anlayış ve yaklaşıma göre, peygamberlere bir "ayrılık çıkarma" isnadı gerekir. Bu hüküm ise, âyetin ilerde gelecek ifadesine ve mazmumun ruhuna aykırıdır. Bundan dolayı tefsircilerin bu itiraza önem vermeleri yerindedir.

İkincisi: Hz. Adem, insanlığın babası ise, peygamber olmaması; peygamber ise insanlığın babası olmaması gerekecektir. Çünkü hem peygamber hem insanlığın babası olduğuna göre, evlatları küfür ile ona aykırı davranmış olacaklar; bu şekilde teklif (yükümlü kılmak) varsa da ilk insanlar "ümmeti vâhide" (tek ümmet) olmamış, görüş ayrılıklarına düşmüş olacaklardır. Oysa Hz. Adem'in insanlığın babası ve ilk peygamber olması üzerinde görüş birliği olan bir noktadır. Bu soru, birinci görüşe karşı sorulamaz. Çünkü Hz. Adem'in çocukları başlangıçta ona uymuşlar ve hak üzere "ümmeti vâhide" (tek bir millet) oluşturmuşlar, sonra görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bunun üzerine sayısız peygamberler gönderilmiştir. Ancak bu takdirde, النَّبِيِّينَ "Peygamberler" kelimesinde sonradan gelme durumu, Hz. Adem'den başkasına sarfedilmeyi zorunlu kılmaktadır. Arapçada başında "elif-lam" olan çoğul bir kelime en azından, üçten başlayacağı için, birden çok peygamberin gönderilmesi sonradan ortaya çıkan görüş ayrılıkları üzerine gerçekleşmiş olacaktır. Ve Hz. Adem'in gönderilmesi bu hükme dahil olmaz. Bu ise Hz. Adem'in insanlığın babası olmasına engel olmaz. Ancak bu mânâ, ikinci görüşe yeterli değildir.

Üçüncüsü: Bu görüşte, "ümmet" kelimesinin sosyal mânâsı da olumlu olarak gerçekleşmez ve bu durumda üçüncü bir görüşü benimsemek gerekir. Şöyle ki:

3- Burada "tek bir ümmet" demek, bir tek cins veya bir tek sınıf demektir. Yani bu ilk insanların üzerinde emirler ve yasaklar yoktu. Onlar hiçbir şer'i kânuna tâbi değildiler, herşeyin serbest olduğu bir dönemi yaşıyorlardı. فَبَعَثَ اللّٰهُ *"Allah gönderdi"* ifadesi gösteriyor ki şeriatler daha sonra peygamberler ile gelmiş ve bilinen anlamı ile din ve insanların sosyal bir görünüm alması o zaman

başlamış, iman ve küfür ayrımı o zaman ortaya çıkmıştır. O halde öncekiler, hayvanlar veya çocuklar gibi mükellef olmaktan bağımsız ve ilâhî hükümlerle yükümlü olmaktan uzak olmak itibariyle bir "cins" idiler veya bir cevherden ve bir babadan gelmiş olmaları açısından bir "sınıf" idiler. Çeşitli sınıflar, ırklar, milletler ayrılmış değildi, vatandaş ve yabancı yoktu. Dolayısı ile bunlara "bir tek ümmet" denilmesi, gerçek anlamı ile, din ve şeriatte bir araya gelmiş insan topluluğu demek değil; tek bir cins, veya tek bir sınıf demektir. Bu görüş Ebu Hayyan'da İmam Mâturidî hazretlerinin görüşü olarak ileri sürülmüştür.(1) Buna göre demek olur ki: İnsanlar ilk zamanlar, Avrupalıların "doğal durum" dedikleri gibi, kayıtsız ve şartsız bir bağımsızlık içinde bulunuyorlardı. Hiçbir yükümlülüğe ve hiçbir yasaklık durumuna boyun eğmiyorlardı ve üzerlerinde hiçbir âmir ve hâkim tanımıyorlardı. Henüz insanlar az, yeryüzü geniş, araziden elde edilen ürünler geçimlerine yeterli idi. Serbest serbest yaşıyorlar, yalnız insanların dışındaki hayvanlara karşı mücadele ediyorlardı. İnsanlar arasında mücadele ve mücadele ihtiyacı yoktu. Yaratılışları, durumları bir, fıtrî eğilimleri bir, hareket tarzları birdi. İlk babadan gördükleri gibi gidiyorlardı, hep böyle hareket edebilselerdi kânuna, hükûmete muhtaç olmayacaklardı. Ancak nesilleri çoğaldıkça, bulundukları yerler darlaştıkça yığılma ve karşılıklı engellemeler meydana geldi. Cahillik ve hayat sevgisi yüzünden görüş ayrılıklarına düştüler. Sınıf sınıf, grup grup oldular. İşte o zaman bu ayrılıkları ortadan kaldırmak için içlerinde yüce Allah'ın katından, geleceği gören, acı-tatlı haberler veren, iyiden, kötüden, helal ve haramdan, görev ve yasaklama kurallarından söz eden peygamberler gönderildi. Peygamberlerin dediklerine uygun davrananlar iman ile birleşti, aykırı davrananlar da bunlara karşı koymak için bir araya geldiler. Böylece "mümin" ve "kâfir" olmak üzere çeşitli milletler ortaya çıktı. Sonunda peygamberlerin sonuncusu evrensel tevhid için gönderildi. Bu açıklama, فَاخْتَلَفُوا "ayrılığa düştüler" ifadesini var saymaya ve âyetin devamına da uygun olabilir. Ancak bu takdirde, kelimenin söylendiğinde hemen akla geliveren ilk anlamına aykırı iki nokta ortaya çıkar:

Birincisi: Ümmet kelimesi, açık olan sosyal anlamında kullanılmamış olur.

İkincisi: Çocukluk devri gibi de olsa insanın her türlü kânundan uzak bir hürriyet ve kayıtsız şartsız herşeyin mübah sayıldığı bir devir yaşamış olduğu kabul edilemez. Bir yandan bütün hayvanlar, çoğalma prensiplerinde yaratılışa ait bir ana kucağı ve terbiye dönemi yaşamış, her canlı organ bile bir görev ve

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., II, 135.

yasaklık kânununa tabi bulunmuş olduğu; diğer taraftan, وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى *"Hani Rabbin: Adem oğullarının bellerinden zürriyetlerini alıp da onları kendilerine 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye şahit tuttuğu zaman, 'Evet, Rabbimizsin' dediler."* (Â'râf, 7/172) ezelî hitabı ile de bu nokta temelinden takviye edilmiş bulunduğu halde; insanın yaratılışını, dünyaya geldiği ilk zamanlarda basit bir biçimde bile olsa medeni ve sosyal prensiplerden ayrı olarak kabul etmek, hem istishap (geçmişte var olan bir hükmü aleyhinde onu çürüten bir delil olmadıkça şu anda da var kabul etmek, şu anda olan bir durumu hakkında bir delil olmadıkça geçmişte de var kabul etmek) deliline, hem de naklin delâletine aykırı olur. Dolayısıyla Hz. Adem'den itibaren bir mükellefiyet, yükümlülük sırrı kabul etmek zorunludur. وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ *"Şu ağaca yaklaşmayınız."* (Bakara, 2/35, Â'râf, 7/19) yasağı, yükümlü kılmanın ezelî olduğunu ifade ettiği gibi, Hz. Adem'in peygamberlik meselesi de bunu gerektirir. Nitekim insan yaratılış itibariyle medenidir ve "insan" sözcüğü "müâneset"ten türemiştir. Deniliyor ki bu da sorumlu tutulma ve sosyal bir varlık olma sırrının insan yaratılışında yerleştirilmiş bulunduğunu ifade eder. Bu ise bir hak kânundur ve imanın ve şeriatların prensibi ile ilgisi olan bir hak kânundur. Ve bunun mutlak olarak şuursuz bir olay olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bu bir zorunlu duygudur. Bununla birlikte şuursuz da olsa yine hak kânundur. Bunu inkâra değil imana başlangıç olarak almak gerekir.

4- Mûtezile mezhebinden Kadı Abdülcebbar ve ona tabi olanlar demiştir ki: Peygamberlerin gönderilmesinden önce insanlar aklî şeriatlere sarılma bakımından bir tek ümmet idiler. Aklî şeriat yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın varlığını ve sıfatını kabul ve nimetine şükürle hizmetinde bulunma; zulüm, tecavüz, yalan, cehalet, saçmalık ve benzerleri gibi aklın kötü gördüğü davranışlardan kaçınma esasına dayanmaktadır. Çünkü bunlar aklen kavranırlar. Madem ki ayette, فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ *"Allah, peygamberler gönderdi"* ifadesi, peygamberlerin gönderilişinin, zamanda daha sonralık ifade eden "fâ" ile sonradan olduğunu göstermiştir. Demek ki bunlardan önce yaşamış tek ümmetin birliği, peygamberlerden yararlanılmış olmayan bir şeriattır; böyle bir şeriat ise, aklın ürünü bir şeriat olabilir. Fakat Hz. Adem ilk insan ve peygamber değil miydi? O hâlde peygamberlerin gönderilmesinden önce, sırf akıl ile yükümlü olan insanlar varsayımı nasıl doğru olur? Kâdî Abdülcebbar bu soruyu kendine sormuş ve cevap olarak demiştir ki: Herhalde Hz. Adem başlangıçta çocukları ile, akıl ürünü olan şeriatta bir araya gelmişlerdir, sonradan Cenâb-ı Allah, kendisini çocuklarına Peygamber olarak göndermiştir. Ve herhalde onun peygamber-

liğinin ilk şeriatı ortadan kalkmış da insanlar akıl ürünü şeriatlara uymuşlar ve daha sonra diğer Peygamberler gönderilmiştir. Ebu Müslim Isfahânî de Kâdî'nin bu görüşünü tercih etmiştir. Bunlara göre akıl, Peygamberlerden önce "İlahî bir elçi" olmuş oluyor. Peygamberlik de akılları, kendi kendilerine kavrayamayacakları yararlı şeylere ve mükemmelliklere ulaştırmış oluyor. Fakat bu görüşte de isbatı mümkün olmayan iki nokta vardır. Birincisi: Aklın, hükümlerin dayanağı olan hüsün (güzel) ve kubuh (çirkin) ta bizzat hakim olup olmayacağı ve aklen vacip olan şeyin, amel açısından da vacip olmasını gerektirip gerektirmeyeceği meselesidir ki bu, "Usûl ilmi" ile "Akâid ilmi"nin önemli konularındandır. İkincisi: Başlangıçta insanların, adalet ve zulmü rakib bilecek ve üzerine muamele kuracak derecede aklen hüküm çıkarmaya güç yetirip yetiremeyecekleri ve bu kadar derin bir şuur ile hareket edip edemeyecekleri meselesidir. Bu iki nokta bu gün bile kesin değildir.

5- Bazı tefsir bilginleri de demişlerdir ki, âyet ilk başta bir tek ümmeti açıkça beyan ediyor. Fakat bunun iman üzere mi, yoksa küfür üzere mi olduğunu açıklamıyor. Bu nokta delile muhtaçtır. Dolayısıyla bu konuda hüküm vermeyip, العِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ *"İlim Allah katındadır."* diye durmak gerekir.

6- "Burada «النَّاسُ» dan maksat, ilk yaratılıştan bu yana bütün insanlar değildir. Bu 'tek ümmet' Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kavmidir. Peygamberlerden maksat da bunlardan sonraki Peygamberlerdir" diyen tefsirciler de vardır. Ve bu son görüş âyetin kendisinden önceki kısma bağlantısı açısından uygun gibiyse de, النَّاسُ âmm lafzını tahsis (fertlerinin tümünü kapsayan genel anlamlı "insanlar" kelimesini, fertlerinin bir bölümünü ifade eder biçimde özel anlamlı kılmak) zahire aykırı olduğu gibi; âyetin mânâsında genel görünen yüksek sosyal bir varlık olma sırrına da yeterli değildir. Biz de şunu hatırlatmak isteriz ki: Aklın en önemli değeri, illiyet (sebeplilik) kanunu gereğince, sebebden neticeye ve neticeden sebebe intikaldedir. Bu ise, içgüdü, yaratılış veya içgüdüsel akıl ve "bedihî = açık akıl" denilen, zorunlu prensiplere ve tecrübelere bağlıdır. Peygamberlik ise, teorilerin gayelerini bile zorunlu ilimler halinde kavrayan ve aşılayan ilâhî bir kuvvettir. Ve incelendiğinde, insanlığın sapıklıklarının, aklî ilerlemeler ile şehvete ait ilerlemelerin içiçe girmesinden ve akılların şehvet için kullanılmasından kaynaklanır. İlk yaratılış bu sapıklıktan uzak olduğu gibi, peygamberlik de gerek ilmî ve gerek amelî olarak bundan uzaktır. Mesela bal arılarının sanatı, şaşmak bilmeyen içgüdüsel bir sanattır. Ve bütün peygamberlikler de böyle şaşmak bilmeyen ilâhî bir vahiydir ki, وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ *"Rabbin*

bal arısına vahyetti." (Nahl, 16/68) âyeti ile buna işaret buyurulmuştur. Dolayısıyla bir yaratılış meselesi olan peygamberlik, bir taraftan akılların ve iradelerin başlangıcı, diğer taraftan sonudur. Bunun için bir "ilk peygamberlik", bir "ikinci peygamberlik" vardır. Kitap, ikinci peygamberliktedir, bu ikisi arasında hak tanımayan, azgınlık ve zorbalık üzere hareket eden bir küfür hâli vardır ki hak, kendi kudret ve iradesinden ibaret zanneder, genel barış ortamını bozar. İnsan ilk yaratılıştan itibaren insandır. Din, dil ve biraraya gelmenin başlangıcı o zamandandır. Hz. Adem'in peygamberliği ilk peygamberliktir, yeryüzüne ilk gelenlerin akılları bununla ilerlemiş; dünya sevgisi, çeşit çeşit şehvetler ve insanlığın görüş ayrılıklarına düşmeleri üzerine ikinci peygamberlik olayı meydana gelmiş ve kitaplar inmiştir. Dolayisıyla ilk görüşte olduğu üzere, ilk insanların ilk yaratılış ve ilk peygamberliğe dayalı, fıtrî iman ile hak kânun üzere bir tek ümmet olduklarını kabul etmek gerekir. Ve âyetin devamı, bize Hakk'ın birliğinin bu şekilde ezelî olduğunu ve toplumsal sırrın başlangıcını, ilahî irşadların yapılış şekillerini, hukukun ve kânun koymanın ilk şartlarını ve peygamberlerden sonra, onlarla yarış ederek açık naslara karşı görüş ayrılıkları çıkaran ve hukukun kurallarını zulüm ve zorbalıkla çiğnemeye kalkışanların ortaya çıktığını açıklamaktadır. O halde "nâs" (insanlar) kelimesini, genel anlamından ve "ümmet" kelimesini açık anlamından çıkarmaya bir neden yoktur. Mâturidî hazretlerinin görüşü olarak ileri sürülen bu görüş de bunun bir çeşit açıklaması olarak kabul edilebilir. Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki her peygamber,zamanında gönderildiği insanlar arasında üzerinde görüş ayrılığı olan Allah'ın emrini açıklayarak ayrılıkları ortadan kaldırmış ve tevhidi öğretmiştir. Bu konuda açık naslar ve kesin deliller getirmiştir. Bu nedenle müminlerin ve âlimlerin görevi, hakkında nas olan bir konuda görüş ayrılığı çıkarmak değil; nasların hüküm getirmediği hukuki olaylarda açıklanmayan delillerden hak ve gerçekleri araştırmakla görüş ayrılıklarını ortadan kaldıracak hükümleri çıkarabilmek ve böylece "icmâ-ı ümmet"in yollarını ilmen ortaya koymaktır. Kısacası, kişisel görüş ayrılıkları olmasaydı, insanlar hakime, hükme ve ceza hükümlerine muhtaç olmayacaklardı. Ve çeşitli milletler ortaya çıkmayacaktı. Savaşa, vuruşmaya, hükme, hükûmete gerek kalmayacak, fıtratın (yani yaratılışın) kânunları yeterli olacaktı. Mademki görüş ayrılığına düştüler ve ferdî anlaşmazlıklardan millî anlaşmazlığa da geçtiler. O hâlde Hak düşmanları ile boğuşmaya mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de kendi aralarında Hakk'a iman ve ona uymakla yardımlaşma ve Hakk'ın koruması sayesinde dünyada ve ahirette korunmak ve genel bir barış ortamını kurmakla yükümlü-

dürler. Ve Hz. Muhammed'in peygamberliği ile Kur'ân-ı Kerim, insanlığı bu şekilde başlangıcından sonuna kadar paralel bir biçimde Hakk'ın tevhidi (birliği)ne ve genel barışa erdirmek için gelmiştir.

Şimdi bu hidayet gelmekle ey Muhammed ümmeti! Siz, اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ **sizden önce geçen ümmetlerin durumu sizin başınıza hiç gelmeden, meşakkatler, sıkıntılar, çekmeden, bütün ilâhî hükümleri amelî ibadetler ile tatbik etmeden, sırf iman ile "dâr-ı selâm" (barış yurdu) olan cennete girivereceğinizi mi zannettiniz?** مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَاۤءُ وَالضَّرَّاۤءُ **o geçmiş ümmetlerin başına nice sıkıntılar ve çaresizlikler geldi de,** وَزُلْزِلُوا **sarsıldılar, o kadar sarsıldılar ki** حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ, **hatta başlarında bulunan peygamber ve onunla beraber iman edenler "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek dereceye vardılar. Ancak** اَلَٓا **iyi biliniz ki,** اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ **Allah'ın yardımı mutlaka yakındır. Siz bu iman ve hidayetten ayrılmadıkça, yakında o yardımı görecek, muradınıza ereceksiniz.** Resulullah, Mekke'de müşriklerin karşı gelmesinden sonra, muhacirler ile yurtlarını ve mallarını bırakarak Medine'ye hicret ettiği zaman, öncelikle Yahudilerin düşmanlıklarıyla karşılaşmıştı. Bu sebeple bu âyet indi. Uhud veya Hendek savaşları nedeniyle indiği de rivayet edilmiştir. Bu âyet gösteriyor ki "Ittırat" (düzgün bir biçimde olayların birbirini izlemesi) kanunu gereğince, Muhammed ümmeti, bütün eski milletlerin geçirmiş olduğu birtakım durumlarla yüzyüze gelecek, ayrılıklar görecek, karşı koymalara uğrayacak, sıkıntılar ve zorluklar geçirecek; sarsılmayıp dayananlar, sonunda başarılı olacaklardır. İlk yaratılışta olduğu gibi, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden itibaren de insanlığın yaratılışı hakkın gerçekleştiği noktada yeni bir gelişme sağlamaya başlayacak, اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ "Gerçekten zaman, Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı günkü şekline dönmüştür."(1) hadis-i şerifinin anlamına göre Hz. Muhammed'in asrı bütün ölçülere bir başlangıç olacaktır. Bundan sonra da dünyada hakka karşı yine azgınlık ve düşmanlık ortaya çıkacak, geçmiş milletler gibi gruplar meydana gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve ashabının yoluna giden ve kitapla, sünnetle ve cemaat ile korunmasını bilip, Allah'ın birliğine imanı amellerin en özeli kabul eden hak taraftarları fırka-i naciye (kurtuluşa eren grup), وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاۤءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ *"İnsanların içinden kimi vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder."* (Bakara, 2/207) âyetinin delalet ettiği mânâya uygun hareket ederek

---

(1) Buharî, Tefsir, 9/8, Bed'ü'lhalk, 2, Megâzî, 77, Edâhî, 5, Tevhid, 24; Müslim, Kasâme, 29; Ebu Davud, Menasik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37, 73.

sabır, sebat ve çabalarla, ilâhî yardıma erecek, hakkın üstün geldiğini görecek ve genel barışı kuracaklardır. Ve başarılı olmak için tarihten ibret alıp ona göre korunmalıdır.

Ayrılıklardan korunmak ve bu yardıma ermek için:

يَسْـَٔلُونَكَ
مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢١٥﴾
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا
وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ ف۪يهِ
قُلْ قِتَالٌ ف۪يهِ كَب۪يرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِه۪ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاِخْرَاجُ اَهْلِه۪ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ
وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ د۪ينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا
وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا
خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ
اُو۬لٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢١٨﴾

Meâl-i Şerifi

215- Ey Muhammed! Sana nereye infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayır olarak verdiğiniz nafaka, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak daha ne yaparsanız herhalde Allah onu bilir.

216- Savaş size farz kılındı, gerçi o size hoş gelmez. Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysa ki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki, siz bir şeyi seversiniz, oysaki o sizin için bir kötülüktür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

217- Ey Muhammed! Sana haram aydan ve o ayda savaşmaktan soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak, büyük bir günahtır. Bununla beraber Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkar etmek, insanları, Mescid-i Haram'dan menetmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günahtır ve fitne, öldürmekten daha büyük bir vebaldir. Onlar, güçleri yeterse, sizi dininizden döndürmek için sizinle savaşmaktan hiçbir zaman geri durmazlar. Sizden de her kim, dininden döner ve kâfir olarak can verirse artık onların bütün amelleri, dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. İşte onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır.

218- Şüphesiz ki iman edenlere, Allah yolunda hicret edip, cihad edenlere gelince, işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Ey Muhammed! يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ **Neye harcayacaklarını, yani ne gibi yerlere harcama yapacaklarını sana soruyorlar.** Uhud savaşında şehit olan çok yaşlı ve malı çok birisi olan Amr b. Camuh, Resulullah'a, "Mallarımızı nelere harcayacağız ve nerelere vereceğiz?" diye sormuştu. Bunun üzerine bu âyet indi. قُلْ Cevap olarak de ki, مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ **az veya çok hayır cinsinden, yani çeşit çeşit mallardan vacip veya nafile olarak Allah rızası için harcadığınız veya harcayacağınız mal** فَلِلْوَالِدَيْنِ **önce ana-babanız, ikinci olarak** وَالْاَقْرَبِينَ **en yakın akrabanız, üçüncü olarak** وَالْيَتَامٰى **ihtiyaç içindeki yetimler,** وَالْمَسَاكِينِ **yoksul fakirler,** وَابْنِ السَّبِيلِ **yolda kalmış yolcular içindir.** Babalarınıza dedelerinize bakmak ilk görevinizdir. Diğer yakınlarınız onları izler ve bu şekilde, اَلْاَقْرَبُ فَالْاَقْرَبُ *"Yakınlık derecesi daha yakından uzağa doğru"* kuralına göre, harcama yapmak vacib olur. Bunlardan başkasına da zekât ile vacip olarak ve diğer sadakalarla nafile olarak mal harcanır. Bunlardan başka, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **herhangi bir hayır daha yaparsanız** فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ **elbette onu Allah pek iyi bilir ve**

karşılığını verir. Bu hayır cinsinden olmak üzere, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ **genel barışı kuracak ve hakkı birleştirecek olan savaş üzerinize farz kılındı.** Yani Allah yolunda savaşmak üzerinize yazıldı, gerektiğinde bazen farz-ı ayn ve bazen de farz-ı kifaye olur. وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ **Oysa o sizin hoşunuza gitmez,** وَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bazı şeyler sizin için sırf hayır ve yarar olduğu halde, siz ondan hoşlanmayabilirsiniz,** savaş da böyledir, وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ **diğer bazı şeyler de sizin için kötü ve zararlı olduğu halde, siz ondan hoşlanıp sevebilirsiniz.** Hoşlanıp hoşlanmamak sadece bir duygudur. Sadece bununla iyilik ve kötülük, yarar ve hayır belirlenemez; bunlar gerçeği ve işlerin sonuçlarını bilmeye dayanır. Bunu da وَاللّٰهُ يَعْلَمُ **Allah bilir.** وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ **Siz bilmezsiniz.** İnsanlar ne kadar bildiklerini iddia etseler, yine bilmedikleri bildiklerinden çoktur. Uzun bir gelecekle ilgili olan bütün iyiliklerini ve kötülüklerini bilmezler. İnsan aklı, güzel ve çirkine tam olarak hakim olamaz. Bunlara hakim olan Allah'tır. Bu nedenle size yararınız için emirler verir, kötülükten korunmanız için yasaklar koyar. İnsanlar işin başında duygulara bağlıdırlar. O anda duyguları ile karşı karşıya gelen hoş ya da kötü şeylerin etkisine kapılırlar. Oysa bunların iyilik veya kötülük olması ilerde bunların sonucu olacak yararlara veya zararlara bağlıdır. Bu ise duygu anında bilinemez. Bazen uzun bir deneyime muhtaç olur. Ve çoğunlukla deneyimi de mümkün olmaz ve deneye kalkışma durumunda iş işten geçmiş olur. Allah, bunları kitabıyla ve tarihî örnekleriyle bildirir. Yukarıda kısaca özetlendiği gibi, insanlık tarihî azgınlık tecavüz ve ayrılık ile dopdolu olduğundan dolayı; genel barış ortamı sağlanıncaya kadar bu durum üzere savaş ve çarpışma, kaçınılması mümkün olmayan bir zorunluluktur. Allah, hakka bağlı olanların iyiliklerinin onların korunmalarında olduğunu bildiği için savaşı size farz kılmıştır. Gerektiğinde siz onu yapacak, Hakk'ın tevhidi ile tam bir barış ortamına gireceksiniz. Şehit olmalar, zaferler, ganimetler size "hayır" olacaktır.

Bu âyette savaş için zaman belirlenmediğinden dolayı, ey Muhammed! يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ **sana haram ayları, o haram aylarda savaş etmeyi soruyorlar.** Resulullah Bedir savaşından iki ay önce ve "İlk Bedir Savaşı"ndan döndükten sonra, amcasının oğlu Esed kabilesinden Abdullah b. Cahş'ı, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ukâşe b. Muhsın, Ukbe b. Gazvan, Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, Süheyl b. Beyzâ, Âmir b. Rebiâ, Vakıd b. Abdullah, Halid b. Bekr (Allah kendilerinden razı olsun) den oluşan bu sekiz kişi ile beraber müfreze olarak göndermiş ve kumandan olan Abdullah'a bir mektup vermiş ve iki gün gitmedikçe bu mektuba bakmamasını, sonra bakıp içindeki emri yerine getirmesini ve

arkadaşlarından hiç birine zorlamada bulunmamasını emretmişti. Abdullah iki gün yol gidince, mektubu açıp baktığında, فَاِذَا نَظَرْتَ اِلى كِتَابِى هذَا فَسِرْ حَتّى تَنْزِلَ بَطْنَ نَخْلَةَ بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ فَتَرَصَّدْ بِهَا قُرَيْشًا وَتَعْلَمْ لَنَا مِنْ اَخْبَارِهِمْ "Bu mektubuma baktığın zaman, hemen Mekke ile Taif arasındaki 'Batnı nahle' isimli yere varıncaya kadar yürü. Orada Kureyş'i gözetle ve haberlerini bize bildir." diye yazılı olduğunu görünce, "Sem'an ve Taaten" (başüstüne) dedi.(1) Sonra arkadaşlarına, "Resulullah bana, Nahle'ye varıp, Kureyş'i gözetlememi, haberlerini almamı emretti ve sizden herhangi birinize zorlamada bulunmayı, yani sizi zorlamayı bana yasak etti. Dolayısıyla hanginiz şehit olmak ister ve şehitliği arzularsa gelsin, istemeyen dönsün; bana gelince, ben Resulullah'ın emrini yapacağım." dedi ve hareket etti. Arkadaşları da beraber hareket ettiler, hiçbiri geri kalmadı, Hicaz'a doğru gittiler. Necran denilen bir madene vardıklarında, Sa'd b. Ebî Vakkas ile Utbe b. Gazvan'ın bir gün birbiri arkasına bindikleri binitleri kayboldu. Aramak için bu ikisi kaldılar, Abdullah ile diğerleri gittiler, Nahle'ye indiler. Derken oraya Kureyş'in kuru üzüm ve başka yiyecekler ve ticaret malları yüklü kervanı geldi. Kureyş'ten Amr b. Hadramî, Osman b. Abdullah b. Muğire ve kardeşi Nevfel b. Abdullah b. Muğire ve Hişam b. Muğire'nin kölesi Hakem b. Keysan vardı. Bunlar onların yakınlarına indiler, Ukâşe b. Muhsin bunlara yanaşıp baktı, başını da kazıtmış idi. Bunu gördükleri zaman emin oldular, فَلاَ بَاسَ عَلَيْنَا مِنْهُمْ "Bunlar bize birşey yapamaz." dediler. O gün Cumadelâhirenin sonu ve ertesi günü Receb idi, bu da Haram aydı. Bundan dolayı müslümanlar Receb girmeden çarpışmayı gerekli gördüler. Teym kabilesinden Vakıd b. Abdullah, Amr b. Hadramî'yi bir okla öldürdü. Osman b. Abdullah ile Hakem b. Keysan esir oldular. Nevfel b. Abdullah kaçtı, onu yakalayamadılar.Abdullah b. Cahş ve arkadaşları kervanı ve bu iki esiri alıp Medine'ye Resulullah'a getirdiler. Bu ganimet İslâm'da ilk ganimet ve bu öldürme müşriklerden ilk öldürme idi. Abdullah arkadaşlarına: "Bu ganimetin beşte biri Resulullah'ındır." demişti ve oysa o zaman daha "beşte bir" farz kılınmamıştı. Geldikleri zaman Resulullah: "Ben size haram ayda savaşı emretmemiştim." diye buyurdu. Abdullah: "Ey Allah'ın Resulü! İbnü Hadramî'yi öldürdük, akşam Recep hilâlini gördük; bilmiyoruz Recebde mi yoksa Cumadelâhirde mi bunu yaptık." dedi. Bundan dolayı Resulullah o ganimetten hiçbir şey almadı. Bunu görünce, bu kişiler mahvolduklarını zannettiler ve "Tevbelerimiz hakkında birşey inmedikçe kımıldamayız." dediler. Müslümanlardan bunlara: Bu hususta emrolunmadığınız bir şeyi yaptınız, size savaş emredilmediği halde haram aylarda savaş mı ettiniz?" diyenler oldu. Ku-

---

(1) İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, II, 10-11.

reyş de "Muhammed ve arkadaşları halkın geçinmeleri için gerekli şeyleri tedarik etmek üzere çalıştıkları ve korkuda bulunanların güvencede bulunduğu haram ayları helâl saydılar, Recep ayında kan döktüler." diye yaygara yaptılar. Mekke'de bulunan müslümanlar da "Bunlar bunu Cumâdelâhirede yaptılar." diye suçlamayı reddediyorlardı. Yahudiler de bununla, Resulullah aleyhine kendi hesaplarına تفائل "tefe'ül" ediyorlar (hayra yoruyorlar); Amr b. Hadramî'yi Vâkıd b. Abdullah öldürmüş, Amr: "Harb mamurlaştı, (imar edildi)", Hadramî: "Savaş hazırlandı", Vâkıd b. Abdullah: "Savaş ateşlendi" diyorlardı. Kısacası söz çoğaldı ve tefsircilerin çoğunluğuna göre, bu âyet, bunun üzerine indi.

قُلْ Ey Muhammed! Cevaben de ki قِتَالٌ فِيهِ bu ayda savaş, كَبِيرٌ büyük bir günahtır, وَ fakat صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ Allah yolundan, hak olan dinden alıkoyma وَكُفْرٌ بِهِ ve Allah'ı inkar وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ve Mescid-i Haram'dan yasaklama وَاِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ Mescid-i Haram halkını, Muhammed ve arkadaşlarını ondan çıkarmak da اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ Allah katında o savaştan ve diğer büyük günahlardan daha büyük bir günahtır. وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ Fitne de savaşmaktan daha büyüktür. Öyle halkı dışarı çıkarmak, şirk ve küfür, insanları daha baştan veya daha sonra İslâm'dan menetmek, dinsizliği yaymakla herkesi belaya sokmak, İbn-i Hadramî'nin öldürülmesinden, daha fecîdir, daha acıdır. **وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا Oysa fitne taraftarı olan düşmanlar güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar sizinle savaşıp duracaklardır. وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ Ve siz müslümanlardan herhangi biriniz dininden döner فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ de kafir olarak mürtetlikten tevbe etmeyerek giderse, فَاُولٰٓئِكَ artık bu nitelikle nitelenmiş olanların حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ bütün amelleri, İslâm halinde yaptıkları iyiliklerin, güzel amellerin hepsi dünyada ve ahirette boşa gider,** telafisi mümkün olmayacak bir biçimde tutulur, yaşama hakkı kalmaz. Uğraşıp didinmeleri boşa gider. **وَاُولٰٓئِكَ ve bunlar اَصْحَابُ النَّارِ cehennemliktirler. هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ O ateşte ebediyen, kalırlar.** Acaba o günah olan savaşı yapan müfrezeyi oluşturan kişiler ne olacak dersiniz? **اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا Kuşkusuz o iman edenler وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ve Allah yolunda hicret edip de fitnelere karşı cihad ve savaş edenler, اُولٰٓئِكَ işte bu yüce niteliklerle bezenmiş olanlar يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ Allah'ın rahmetini umarlar, umabilirler وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ Allah da bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.**

Harcamanın mal kazanmaya, savaşın da kalbin güçlenmesine bir uygunluğu vardır. Cahiller, tembeller, korkaklar da kumarı bir kazanç aracı; şarabı da bir kuvvet aracı gibi zannederek aldanırlar, bu nedenle:

يَسْـَٔلُونَكَ
عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا
اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ
فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ
اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

219- Ey Muhammed! Sana şarap ve kumardan soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür. Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin. İşte böylece Allah, size âyetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz.

220- Dünya ve ahiret hakkında (düşünürsünüz.) Sana bir de yetimlerden soruyorlar. De ki: Onlar hakkında yapacağınız bir ıslah, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla ıslah ediciyi bilir, birbirinden ayırd eder. Eğer Allah dileseydi, sizi zora koşardı. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

Ey Muhammed! يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ **Sana şarap içmeyi ve kumar oynamayı, şarabı ve kumarı soruyorlar.** Bunu soranlar Hz. Ömer ve Muaz ile bir-

İlkte sahabeden birtakım kişilerdi. "Ya Resulallah şarap hakkında bize bir fetva ver, çünkü aklı gideriyor." dediler ve bu âyet indi.

HAMR: Âyet metninde yer alan "hamr" kelimesi, örtmek anlamına masdar olduğu halde, çiğ üzüm şırasından keskinleşmiş ve köpüğünü atmış olan şaraba isim olmuştur. Çünkü şarab aklı bürüyüp örter ve bir deyim ile, kafayı dumanlar ki buna "humar" denilir. "Hamr" kelimesinin bu üzüm şarabına isim olarak verilmesi özel bir isimlendirmedir. Bu nedenle "hamr" kelimesi bir de genel olarak akla humar veren, yani "kafayı dumanlandıran şey" anlamına kullanılır ki bu mânâya göre sarhoşluk veren şeylerin hepsi "hamr"dır. İbnü Ömer hazretlerinden rivayet edilmiştir ki şarabı haram kılan âyet indiği gün, şarap beş şeyden: üzümden, hurmadan buğdaydan, arpadan, darıdan idi. Ve hamr, aklı bürüyüp örten demektir. Ebu Davud'da Numan b. Beşir'den rivayet olunduğu üzere, Resulullah (s.a.v.) إنّ من العنب خمرا وإنّ من التمر خمرا وإنّ من العسل خمرا وإنّ من البرّ خمرا وإنّ من الشعير خمرا buyurmuştur ki: "Üzümden bir şarap, hurmadan bir şarap, baldan bir şarap, buğdaydan bir şarap, arpadan bir şarap vardır."(1) demektir. Buna dayanarak İmam Mâlik ve Şâfiî ve bunlardan önce veya sonra gelmiş bir çok âlimler ve fıkıhçılar, Kur'ân'daki hamr (şarab)ın genel anlamı ile mutlak olarak sarhoşluk verici demek olduğuna ve dolayısıyla her çeşit sarhoşluk verici nesnelerin Kur'ân âyeti ile aynen haram bulunduğuna ve her birinin yalnız sarhoşluk verme derecesi değil, damlalarının bile içilmesinin ve kullanılmasının, alınıp satılmasının asla caiz olamıyacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bundan sonra Maide Sûresinde: إنّما الخمر والميسر والأنصاب والأزلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه *"İçki, kumar, putlar ve fal okları hep şeytanın işinden olan murdar bir şeydir. O halde ondan kaçının."* (Maide, 5/90) buyurularak aynen "rics", yani pis olduğu beyanı ile kaçınma emri buna dayandırılmıştır. Fakat İmam-ı A'zam Ebu Hanife hazretleri ile beraber sahabe ve tabiinden birçok alimler ve fıkıhçılar "hamr" kelimesinin açık ve kesin olan anlamı, özellikle üzüm şarabı olduğundan; inkarı, insanı küfre sokacak biçimde Kur'ân âyeti ile "li aynihi" (bizzat) haram olan şarabın bu olduğuna ve diğer sarhoşluk verici nesnelerin aynen ve bizzat değil, sarhoşluk verici olmalarından dolayı Kur'an'ın bu âyetine kıyası uygun düşerek, كلّ مسكر حرام *"Her sarhoşluk verici şey haramdır."* (2) gibi hadis-i şeriflerle haram olduklarına ve dolayısıyla hamrın aynen necis olması yüzünden bir damlasının bile

(1) Ebu Davud, Eşribe, 4; Tirmizî, Eşribe, 8, 65; İbn Mace, Eşribe,5; Ahmed b. Hanbel, II, 118.

(2) Buharî, Edeb, 80, Ahkâm, 22, Meğâzî, 60; Müslim, Eşribe, 73-75; Ebu Davud, Eşribe, 5, 7; Tirmizî, Eşribe, 1,2; Nesaî, Eşribe, 53, 40, 49; İbn Mâce, Eşribe, 9, 13, 14, Muvatta, Dahâyâ, 8; Ahmed b. Hanbel, I, 274, 289, 350.

içilip kullanılması kesinlikle haram ve müslüman için alınıp satılması caiz olmadığına; ancak üzüm şarabı bulunmayan ve ondan yapılmış olmayan diğer sarhoşluk verici nesnelerin haramlığı, ancak sarhoşluk verme niteliği ile sabit olduğundan, içilmekten başka bir şekilde kullanılmaları için, alınıp satılmasının da caiz olabileceğini söylemişlerdir. Demek olur ki Kur'ân âyeti, üzüm şarabının aynen, haramlığında kesin hüküm ifade eder. Bu âyetin diğer sarhoşluk verici nesneleri kapsamına alması sözcük olarak değil haramlığın hikmeti olan "sarhoşluk verme" sebebi dolayısıyla ve hadisi şeriflerin açıklamaları iledir. Kur'ân'daki sözcüklerin genel anlam ifade etmesi muhtemel ise de, özel anlamda olduğu gibi kesinlik ifade etmez. Buna göre, İslâm dininde genel olarak sarhoşluk veren şeylerin, sarhoşluk verici olarak kullanılmaları haram; fakat üzüm şarabı aynen ve mutlak olarak haramdır. Ve bunu inkar eden kâfirdir. Üzüm şarabının ve bundan yapılmış olan sarhoşluk verici şeylerin, bizzat kendisi necistir. Öbürlerinin ise necis olması şüphelidir. Mesela üzerine şarab, şampanya, rakı, konyak dökülmüş olanlar, her halde yıkamadıkça namaz kılamazlar. Fakat üzüm şarabından yapılmış olmayan ispirto, bira ve diğer sarhoşluk verici şeyler içilemezse de elbiseye veya bedene sürülmesi de namaza engel olur diye iddia edilemez. Ebu Hanife hazretleri bu şekilde şaraptan başka sarhoşluk veren şeylerin bizzat kendisinin ve damlasının necis ve haram olmadığına ve dolayısıyla sarhoş etme derecesine varmaksızın, fasıklara ve kâfirlere benzeme kastı da bulunmaksızın, kuvvet için az bir miktarda içilmesinin caiz olabileceğini söylemiş ise de, "Fethu'l-Kadîr" (1) de "Kitabu'l-Eşribe"de açıklandığı üzere, üç mezheb ile Hanefi mezhebinde dahi tercih edilen, مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ *"Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır."* (2) hadis-i şerifi gereğince, çoğu sarhoş edenin azının da haram olmasıdır. Şer'an içme açısından bütün sarhoş edici şeyler, âyetin genel anlamı ile hamr (içki)dır. Günümüzün fen bilimcilerinin, Kimya ilmine göre düşünceleri de "ihtimar" (kendiliğinden köpürüp kabarma, ekşiyip mayalanma) denilen kimyasal bir olay olma itibarıyla, her çeşit sar-hoşluk vericinin hamr özelliğinde ortak olmasıdır ki buna Arapça "el-kuhl" ke-limesinin frenkleştirilmişi olan "alkol", "el-küûl" veya sadece "küûl" derler. Bu, hamrın genel anlamına uygun ise de, aynı zamanda özel anlamının esas olduğuna da işaret etmektedir. Doktorluk ve tedavi açısından konuya bakınca, bu açıdan konu, فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ *"Kim mecbur kalırsa, diğerinin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartı*

---

(1) Bkz. İbnü'l-Hümam, Fethu'l-Kadir, VIII, 162.

(2) Ebu Davud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; Nesaî, Eşribe, 25; İbn Mâce, Eşribe, 10.

de..." (Bakara, 2/173) ruhsatına uyarak, zaruret ve zaruret hükmünde bulunan ihtiyaç meselelerinden birisi olur.

İslâm dininde şarabın ve sarhoşluk verici nesnelerin yasak edilmesi tedricen (aşama ile) olmuştur. İslâm'ın geldiği ilk zamanlar, henüz şarap mübahtı. Bu konuda derece derece dört âyet inmiştir. Önce Mekke'de, وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا *"Hurma bahçelerinin ve üzüm bağlarının meyvelerinden de, hem bir sarhoşluk verici şey çıkarırsınız, hem de bir güzel rızık."* (Nahl, 16/67) âyeti inmişti. O zaman müslümanlar da içerler, Hz. Peygamber ses çıkarmazdı. İkinci olarak yukarıda geçtiği üzere Hz. Ömer, Muaz ve diğer bazı sahabelerin, اَفْتِنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ فِي الْخَمْرِ فَاِنَّهَا مُذْهِبَةٌ لِلْعَقْلِ *"Ey Allah'ın Resulü, şarap hakkında bize bir fetva ver, çünkü o aklı gideriyor."* [1] diye hükmünü sormaları üzerine bu âyet indi ve ilk haram kılma bununla başladı. Bu âyette yasaklık açık olmakla birlikte caiz olma ihtimali de yok değildi. Bunun üzerine hemen terk edenler bulunduğu gibi, henüz terk etmeyenler de vardı. Sonra bir namaz olayı üzerine, لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın."* (Nisa, 4/43) âyeti indi. Bunun üzerine içenler pek azaldı ise de yine vardı. Bir gün İtban b. Mâlik, Sa'd b. Ebi Vakkas ile beraber birkaç kişiyi davet etmiş, içki içmişler, sarhoş oldukları zaman, övünmeye ve şiir söylemeye başlamışlar. Bu sırada Sa'd, Ensardan birinin hicvini (şiir yolu ile yerme) konu alan bir şiir okumuş, o da bir çene kemiği ile ona vurup başını yarmıştı. Bundan dolayı Sa'd, Hz. Peygambere giderek şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah'ın: اَللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا *"Allahım! Şarap hakkında bize yeterli beyanda bulun!"* diye, dua etmesi üzerine Mâide Sûresindeki: اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ... فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları hep şeytanın işinden olan murdar bir şeydir. O halde ondan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. İçki ile kumarda şeytan sırf aranıza düşmanlık ve kin düşürmeyi ve sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymayı ister. Artık vaz geçiyorsunuz değil mi?"* (Maide, 5/90,91) âyetleri inmiş ve bununla şarabın haramlığı son derece şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Hz. Ömer bunu dinleyince, "İnteheynâ ya Rabbî" yani tamamen vazgeçtik ya Rabbî demiştir.(2) Hz. Ali'nin: "Bir kuyuya bir damla şarap düşse, sonra oraya bir minare yapılsa, o minarede ezan okumazdım ve bir damla şarap bir denize düşse sonra o deniz kuruyup da yerinde otlar bitse orada hayvan gütmezdim."[3] dediği, Abdullah b. Ömer hazret-

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VI, 43.

(2) İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, II, 92.

(3) Zeynüddîn b. Abdü'l-Azîz, İrşâdü'l-İbâd, ilâ Sebîlir-Reşâd, 140.

lerinin de: "Bir parmağımı şaraba sokmuş olsam, o parmak bende kalmazdı, yani keser atardım."(1) dediği nakledilmiştir ki ilâhî emir üzerine Resulullah'ın ashabının, ne büyük iman ve takvaları bulunduğunu anlamalıdır. Allah cümlesinden razı olsun.

MEYSİR: Meysire gelince yüsür veya yesardan mimli masdar olarak kumar oynamak anlamınadır. Kumarda ya kolaylıkla zahmetsiz mal çarpmak veya çarptırmak vardır. Kumar demek de zar gibi ne olacağı belli olmayan tehlikeli bir şeye bağlanarak mal vermek veya almak demektir. Cahiliye devrinde Araplar gerek kendilerine ve gerekse Acemlerden ve diğerlerinden belledikleri "nerd" yani tavla, "satranç" ve diğerleri gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Kısacası frenklerin piyango dedikleri tarzda bölüşme yolu ile bir kumarları vardı ki bunu "hayır" bile sayarlar ve övünerek yaparlardı. Şöyle ki: Zar yerinde "ezlâm ve aklâ" denilen on adet okları vardı. Bunlara: Fezz, tev'em, rakib, hils, nafis, müsbil, muallâ, menih, sefih, vağd derlerdi. Menih, sefih, vağddan başka diğerlerinin bir hissesi bir payı olurdu. Meselâ, piyango çekilmek üzere, bir deve kesilir, yirmi sekiz hisseye ayrılır; fezze bir, tev'eme iki, rakibe üç, hilse dört, nefise beş, müsbile altı, muallaya yedi, hisse ayrılır. Menih, sefih vağd okları boş ve mahrumdur. Bu on kalemin hepsi "rebâbe" denilen bir torbaya atılıp adaletli kişinin önüne konulur, o da torbayı çalkalayıp elini sokar, katılan herkes adına bir ok çeker, hissesi bulunan ok çıkanlar belirlenmiş olan hisseyi alırlar, boş ok çıkanlar da mahrum kalırlar ve fakat devenin bedelini öderler. Hisse çıkanlar da da paylarına çıkan hisseyi fakirlere verirlerdi. Böylece meysir öncelikle diğer kumarlara göre ehven-i şer (şerrin en hafifi) görünen ve hayır zannedilen böyle dağıtım ve bölüşme; yani piyango tarzına denilmiş ve bundan, bütün kumarlara da "meysir" denilmiştir. Hatta bir hadis-i şerifte, çocukların aşık ve ceviz oynamalarının bile meysirden olduğu beyan edilmiştir. İki kişiden biri diğerine şu kadar yumurtayı yiyebilsen şu senin olsun demişti. Bunlar Hz. Ali'ye hüküm vermesi için başvurdular. Hz. Ali bu kumardır diye izin vermedi. Zaten hayır namına piyango haram olunca diğer kumarların haydi haydi haram olacağı anlaşılır. Şarap ile kumarın bir soruda bir araya getirilmesi de sarhoşluk veren şeylerle kumarın beraber bulunduklarına işarettir.

قُلْ Cevaben de ki: فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ bunlarda büyük bir zarar ve günah vardır. Genel olarak ikisi de malları telef ve insanları perişan eder. Çoğu zaman bunlar birbirini sürükler. Önce şarap aklı giderir; akıl ise hem dinin, hem

---

(1) a.g.e., aynı yer.

dünyanın dayanağıdır. Artık sarhoşlukla öyle cinayetler yapılır ve kumarbazlıkla öyle fenalıklara düşülür ki bunlar saymakla bitmez, ancak "büyük günah" adı ile anlaşılır. Bununla birlikte, وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ **bunlarda insanlara bazı yararlar da vardır.** Bu cümleden olarak biraz neşe ve lezzet duyulur, birçok ticareti yapılır. Korkaklara cesaret ve mizaca kuvvet gelir. Kumarda , bazıları bedavadan mal ele geçirir. وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا **Günahları da faydalarından, zararları yararlarından çok büyüktür.**

Şu halde yararları gerçek ve sağlam bir yarar değildir. Verdikleri neşe humar (aklı örtmek)a dönüşür. O gelip geçici cesaret, felaket nedeni olur. O gelip geçici mizaç kuvveti, sağlığı bozar; kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yüz zarar getirir. Buna tutulanlar yakalarını zor kurtarır. Kısacası neşe ve lezzetleri kişisel ve gelip geçici olduğu halde; zararları, ortaya çıkardıkları kötü sonuçlar, hem kişisel ve sosyaldir, hem bedensel ve hem de ahlâkidir. Bulaşıcı hastalıklar gibi herkese geçicidir. Cezasını başında çekmeyenler sonunda çekerler. Hayali olan bir parça kâr için, kesin ve genel bir zarara düşmek de akıl işi değildir. Zararı gidermek, yarar sağlamaktan önce gelir. Şu halde bunların aklen haram olması gerekir. Bu âyet de böyle delâlet-i iltizamiye (dolaylı bir delaletle) şer'an bunların haramlığını ifade etmiş olur. Kur'ân'da şarap hakkında başka bir âyet olmasaydı, sadece bununla şarabın haramlığı sabit olurdu. Ancak bu haram kılma, bizzat ifadenin kendi kelimesinden açıkça anlaşılan bir haram kılma olmazdı; aklına güvenerek zararlarını sınırlayıp ve yararlarından istifade edeceğini zannedenler bulunabilirdi. Bunun için, ashabı kiram arasında bu akla dayanan haramlıktan, şer'i haramlık anlamayan kişiler olmuş, daha sonra, ... رِجْسٌ فَاجْتَنِبُوهُ *"Murdardır, ... ondan kaçının"* (Maide, 5/90) emri ile açık ve mutlak bir şekilde şer'i haramlık meydana gelmiştir.

Kısacası, şarap içmeyiniz veya sarhoşluk veren şeyleri kullanmayınız, kumar oynamayınız, piyango ile hayır yapılır zannetmeyiniz; bunların, kötülüğü hayrından, günahı yararından çok büyüktür. Buna karşı, وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ **hayır olmak üzere sana ne harcayacaklarını yine soruyorlar,** مَاذَا يُنْفِقُونَ iki anlama gelir. Birisi nereye harcama yapılacağını sormak, diğeri de ne verilerek harcama yapılacağını sormaktır ki birincisinde, مَنْ لَهُ النَّفَقَةُ yani nafaka verilecek, mal harcanacak kimseler ve yerler, ikincisinde de verilecek mal, yani bizzat nafakanın kendisi sorulmuş olur. Yukarda birincisinin cevabı verilmişti. Şimdi kumarın yasak edilmesinden sonra, ikincisine cevap olarak, قُلِ **de ki** الْعَفْوَ **fazlasını harcayınız. Yani malınızın gerekli ihtiyaçlarınızdan fazlasını infak ediniz.** Pi-

yango, kumar gibi gayri meşru araçlarla değil, meşru nedenlere sarılarak mal kazanınız. Ve bu maldan kendinizin aile ve çocuklarınızın gerekli ihtiyaçlarına yeterli olanından fazlasını yukarda açıklanan yerlere ve hayır yerlerine harcayınız. Diğer ayetlerde de görüleceği üzere küçük çocuklar, eş, muhtaç olan ana-baba ve bunlarla aynı hükümde olan usul (dedeler, nineler), kişinin ailesinden ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerdendir ve bunların nafakası, kişinin kendi nafakasından sayılır. Dolayısıyla hayır yapacağız diye kendinizi ve bakmakla yükümlü olduğunuz ailenizi (ehl ü ıyal) nafakasız bırakmak caiz olmaz. Hayır yerlerine harcama bunların fazlasından yapılır. كَذٰلِكَ **İşte böyle** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ **Allah sizin için şer'i hükümlerine delalet eden, onları gösteren âyetler, nasslar, deliller açıklayacaktır ki,** لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ **siz bunları düşünesiniz, düşünüp te bunların amaçlarını öğrenesiniz ve gereğince amel edesiniz.** Şu kayda dikkat etmelidir ki, فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **O âyetleri hem dünya ve hem ahiret hakkında olmak üzere açıklayacaktır.** Böylece din ve İslâm şeriatı ne yalnız dünyaya ve ne de yalnız ahirete mahsus olmayacak, hem dünyayı ve hem ahireti kapsayacaktır. Ve bunda, رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *"Ey Rabbimiz! bize dünyada bir güzellik ver, ahirette de bir güzellik ver. Bizi ateş azabından koru."* (Bakara, 2/201) diye dua edenlerin duasına cevap bulunacaktır. Böyle olunca bu şeriattan yalnız dünya isteyen kâfirler de büsbütün mahrum kalmayacak, ahiretten payları olmamakla beraber dünyaları için yararlanacaklardır. Ve böylece Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin "Rahmeten li'l-âlemin" (âlemlere rahmet) olduğu ve İslâm dininin herkesi kapsayan bir Tevhid dini olduğu ortaya çıkacaktır. Ve bununla birlikte ahiret sevabı isteyenlerin sevapları artacak, bunlar iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamayı yüklenerek "Vasat Ümmet" (orta yolu benimseyen ümmet) olacaklardır. Açıklanacak deliller ve onların hükümleri böyle dünya ve ahireti kapsamakla, وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى **sana yetimleri soruyorlar.** Rivayet olunduğuna göre, Nisa Sûresindeki, اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا *"Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, karınlarına sadece ateş yiyip doldururlar ve yarın çılgın ateşe girerler."* (Nisa, 4/10) âyeti ínince insanlar yetimlerle bir arada olmaktan ve onların mallarına bakmayı üstlenmekten sakınır oldular. Bu iş onlara zor göründü ve Resulullah'a bu durumu arz ettiler, bunun üzerine bu âyet indi. قُلْ **Cevaben de ki** اِصْلَاحٌ لَهُمْ **yetimlerin durumlarını düzeltmek** خَيْرٌ **onları ihmal edip bırakıvermekten daha hayırlıdır.** Şu halde düzeltme amacıyla durumlarına karışıp mallarına el sürmek, onların yararlarını, geleceklerini gözeterek işlerine bakıp kendilerini eğitmek ve terbiye etmek ve mallarını artırmak her halde bunlardan

kaçınmaktan daha iyidir. وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ **Ve eğer siz onlardan kaçınmaz da onlara karışırsanız,** onları yanlarınıza alır, onlarla birlikte yaşar, onlarla birlik olur, onları evlendirmek suretiyle içinize alır, işlerine bakarsanız, فَاِخْوَانُكُمْ **onlar sizin (dinde) kardeşlerinizdir,** din kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha güçlüdür. İnsan olan kardeşini atamıyacağı gibi, müslüman olan da din kardeşini atamaz, kardeşlik hukukunu gözetir.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ *"Müminler ancak kardeştirler, onun için iki kardeşinizin arasını düzeltin."* (Hucurat, 49/10) âyetinden anlaşılan mânâ uyarınca kardeşliğin gereği ise, kardeşin durumunu düzeltmek ve onun yararına çalışmaktır. Aksi halde onlar size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler. Bu ise sosyal hayatımızda büyük gedikler açar. Bunun için evlenme yoluyla birilerine karışacak olursanız bu, din kardeşlerinizle olsun. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ **Allah da işleri bozucu olanı ve düzeltici olanı bilir ve bunları birbirinden ayırır ve ona göre mükafatlarını ve cezalarını verir.** Bunu bilmeli ve düzeltme adı altında işi bozmaya kalkışmamalıdır. وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ **Allah dileseydi, sizi zorluklara koşar, ağır yükümlülüklerle zahmetlere sokardı,** aciz bırakır, yetimlere hiç karıştırmazdı. Kendi derdinize düşer, onlara ne düzeltme ve ne de bozma, hiç bir şey yapmaya gücünüz yetmezdi. Bunun için Allah'ın verdiği güç ve kuvvete şükür olmak üzere, yetimlere ve güçsüzlere bozma ile değil, düzeltme ile davranınız. "Canım filan kimse yetimin hakkını yedi de ne oldu." demeyiniz. اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Herhalde Allah Aziz ve Hakimdir (çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir)** O'nun emri mutlaka yerini bulur. Mühlet verir, hemen yerine getirmezse de, bu hikmetindendir ve hikmeti siz bilmezsiniz. Bu konuda nice hadis-i şerifler de vardır. Bu cümleden olarak: يَهْتَزُّ الْعَرْشُ مِنْ بُكَاءِ الْيَتِيمِ "Yetimin ağlamasından Arş titrer."(1) Yine bunun gibi, اَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِى الْجَنَّةِ "Ben ve yetimin bakımını üstlenen kimse, Cennette şu iki parmak gibiyiz."(2) buyrulmuştur.

Din kardeşlerinizden olan yetimlerle birbirinize karışma olayını tamamlayan şeylerden biri de nikâ h ve nikâ h akrabalığı yoluyla karışmadır. Bu münasebetle mutlak olarak nikâh hakkındaki şer'i hükmü dinleyiniz:

---

(1) Kurtubî, a.g.e., 101.

(2) Buharî, Talak, 25, Edeb, 24; Müslim, Zühd, 42; Ebu Davud, Edeb, 123; Tirmîzî, Birr, 14; Muvatta, Şiir, 5.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ
مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ
حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ
يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ
اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

Meâl-i Şerifi:

221- Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın. Bir müşrik kadın, sizin hoşunuza gitse bile, iman etmiş olan bir cariye herhalde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de mümin kadınları nikâh ettirmeyin. Bir müşrik, sizin hoşunuza gitse bile, mümin bir köle elbette ondan daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise, kendi izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar düşünüp, öğüt alırlar.

Nikâh, sözlükte bir şeyi birşeye eklemek, katmak anlamından alınma olarak sözlük örfünde, sifah'ın yani zinanın zıddı olan ve cinsel birleşmeyi meşru kılan sözleşme anlamlarında kullanılır. Şer'an ise, "kadının kadınlığından yararlanma üzerine kurulan bir sözleşme" diye tanımlanır ki burada da söylenmek istenen budur.

Müşrik, Kur'ân dilinde iki anlama gelir ki biri zahirî, diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allah'a ortak koşan, birden fazla ilâh olduğu kanaatinde olanlardır. Bu anlama göre, Kitap ehline müşrik denmez. Hakikî müşrik de gerçekten tevhidi ve İslâm dinini inkar edenler, yani mümin olmayan gayr-i müslimlerdir. Bu anlama göre, kitap ehli olan Yahudiler ve Hıristiyanlar da müşriktirler. Çünkü bunlar, dıştan tevhide inandıklarını ileri sürmelerine

rağmen, gerçekte Allah'ın çocuğu olduğu kanaatindedirler. Hıristiyanlar, teslise (Allah'ın baba, oğul ve Rûhu'l-Kudüs olmak üzere üç olduğuna) inanırlar. Ve "Mesih, Allah'ın oğludur." derler. Yahudiler de "Üzeyr Allah'ın oğludur." demişlerdir. Böyle demekle birlikte onlar tevhide inandıklarını da iddia ederler. Demek ki her ikisi de dıştan dışa müşrik değillerse de, gerçekte müşriktirler. Bunun için mutlak olarak müşrik denildiği ve özellikle iman karşılığında söylendiği zaman, mutlak anlamı üzere kullanılmış demektir ve genel olarak kâfirleri kapsar. مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ *"Ne kitap ehlinin kafirleri ve ne de müşrikler Rabbinizden size her hangi bir iyilik inmesini istemezler."* (Bakara, 2/105) gibi, mutlak küfürle karşılıklı olarak söylendiği zaman da müşrik kâfirden daha özel olarak, Kitap ehlinden başkalarına ait olur. Bu âyette de, "Müşrikat" (müşrik kadınlar) ve "Müşrikin" (müşrik erkekler) mümin karşılığı olarak mutlak ve elif-lam'lı olarak içine aldığı fertleri daha çok kapsayan, genellik ifade eden bir sözcükle söylenmiş bulunduğundan zahirî ve gerçek, bütün müşrikleri yani bütün kâfirleri içine alır. Şöyle ki:

Ey iman ehli, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ **gerek dıştan dışa ve gerekse gerçek müşrik olan yani mümin olmayan kadınlardan hiç birini nikâhınıza almayınız. Onlarla evlenmeyiniz.** حَتّٰى يُؤْمِنَّ **Nihayet iman etsinler, o zaman evlenebilirsiniz.** وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ **Ve şunu mutlaka biliniz ki mümin olan bir cariye,** خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ **müşrik olan bir kadından daha hayırlıdır,** وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ **isterse o müşrik kadın sizi büyülemiş ve hayran bırakmış güzelliği, hâl ve tavırları, terbiye ve nezaketi son derece hoşunuza gitmiş olsun.** İmanlı bir kadın evli bir cariye bile olsa, mümin olması bakımından, nikâh ve evlenmeye kendisi ile aile kurulmasına gerekli olan iffet, dürüstlük, sadakat ve bağlılık açısından, hür ve pek güzel görünen imansız bir kâfir kadından çok yüksektir. Bunun için imansız kadınlarla evlenip de aile kurmaya kalkışmayınız. Burada müşrik kadından mümin kadın karşılığı söz edilmesi, müşrik kadınlardan maksadın iman etmeyen tüm kâfir kadınlar olduğunu ayrıca gösteren bir nassdır (delildir). وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ **Gerek zahirî, ve gerekse hakikî müşrik olsun ve gerek Kitap ehli olsun, gerekse olmasın mümin olmayan kâfir erkeklerin hiç birine de nikâh etmeyiniz.** Onları sizden hiç bir kız ve kadınla evlendirmeyiniz. حَتّٰى يُؤْمِنُوا **Nihayet o imansızlar, iman etsinler o zaman verebilirsiniz.** وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ **Ve hiç kuşkusuz mümin olan köle** خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ **herhangi bir müşrikten, imansız kâfirden hayırlıdır.** وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ **İsterse o kâfir sizi büyülemiş, kendisine hayran etmiş olsun,** hürriyeti, güzelliği veya serveti veya makam, mevki ve dünya talihi veya öteki halleri ve davranışı ile pek fazla gözünüze girmiş bu-

lunsun. Böyle bile olsa mümin olmayan kimseye hiçbir mümin ve müslüman kadını nikâ hlamayınız. أُولٰئِكَ **O imansızlar erkek olsun, kadın olsun** يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ **çıraları insan ve taş olan o belalı ateşe davet ederler, durumları ve sözleriyle ona çağırırlar.** وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِه۪ **Allah ise, izni ve emri ile cennete ve bağışlanmaya çağırıyor.** وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ **Âyetlerini ve hükümlerinin delillerini gafil insanlara açıklıyor ki,** لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **onları kafalarında canlandırıp akıllarını başlarına alsınlar.** Ve mümin olmayanların mutlaka müşrik olduklarını ve bunlarla nikâhlanma ve onları nikâ hlamanın zina ve şirk ile sonuçlanacağını anlasınlar, bu nokta derinden derine düşünmeye muhtaç değildir, bunu hatırlayıp zihinde canlandırmak yeterlidir. O halde ey iman edenler! Allah'ın emrini, çağrısını bırakıp da o erkek veya kadın kâfirlerle evlenmek veya onları evlendirmek suretiyle kendinizi ateşe atmayınız.

İslâm'ın geldiği ilk zamanlarda, müslümanlar gerek kitap ehli ve gerekse kitapsız genel olarak müslüman olmayanlarla kız alır verirlerdi. Bu arada Abdullah b. Revaha (r.a.) müslüman bir cariyesini hürriyetine kavuşturmuş ve onunla evlenmişti. Şereflerine düşkünlüklerinden kâfir kadınlarla evlenmeyi arzu eden insanlar, bir cariye ile evlendi diye onu yermişlerdi. Bir de aralarında Haşim Oğulları ile dostluk anlaşması olan Ebu Mersed Ganavî, Kennaz b. el-Husayn veya Mersed b. Ebi Mersed, Kureyş'ten Anak adında müşrik olan, ancak güzellikten payını almış bir kadınla evlenmek için, Resulalluh'tan izin istemiş, "İnneha tu'cibunî Ya Resulallah (o benim hoşuma gidiyor, Ya Resulallah!)." demişti. Yine bunun gibi, Huzeyfe b. el-Yeman, Velidei Sevda Hasna adındaki cariyesini azad edip onunla evlenmişti. Bu olaylardan birisi veya hepsi nedeniyle bu âyet indi, kâfirlerle evlenme ilişkisi içine girmek, yani gerek almak ve gerek vermek, ikisi de kesin bir biçimde yasak ve haram kılındı. Bunun haramlığının şiddetine bir uyarı için, genel olarak inanmayanlara "Müşrik" denmiş, وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *"Onlar gerek sana ve gerekse senden önce indirilen kitaplara inanırlar ve ahirete de kesin olarak iman ederler."* (Bakara, 2/4) âyetinin anlamı gereğince Hz. Muhammed'in tebliği uyarınca tek Allah'a inanan bir mümin olmayanların hepsinde, zahirî olmasa bile, hakikî bir müşriklik bulunduğu ve bunlarla nikâh yapmanın ateşe atılmak demek olduğu da özellikle hatırlatılmıştır ki haramlığın ne kadar şiddetli olduğuna bir uyarıdır. Ancak Maide Suresinde, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"...... sizden önce kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları da iffetlerinizi koruyarak, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, kendilerine mehirlerini verip nikâhladığınız takdirde size helâldir"* (Maide, 5/5) âyeti uyarınca bu âyetin

birinci fıkrasından Kitap ehlinin kadınları istisna olunarak, Kitap ehlinden kız almaya mekruh olarak ruhsat verilmiş; fakat ikinci fıkra muhkem olarak kalmış ve kız vermeye hiçbir şekilde izin verilmemiştir. الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ "*Erkekler, kadınları yönetmeye yetkilidirler.*" (Nisa, 4/34) ilâhi kânunu gereğince kadınlar kocalarının yönetimi altında bulunurlar. Dolayısı ile, bir mümin kadını, bir kâfir ile evlendirmek onu, o kâfirin yönetimi altına bırakmak ve onun davasına mahkûm etmek olacağından, o mümin kadını kesinlikle ateşe atmaktır. Ancak bu ilâhî kânunu bilen ve kendini ona göre idare edebilecek olan erkekler hakkında bu yönetim altına giriş ve çağrıya mahkûm oluş zorunlu ve kesin değildir. Bu şartlar altında, müslüman erkekler için ihtiyaç hâlinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun için bu âyetle yol gösterme ve hatırlatmadan sonra, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ "*Kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları*" (Maide, 5/5) âyetiyle gereğinde yalnız Kitap ehlinden kız almaya ruhsat verilmiş ve zururetler kendi miktarlarınca takdir olunacağından, bunun dışındakiler yine haramlıkta bırakılmıştır. Şunu da hatırlayalım ki, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ "*O yerde ne varsa hepsini sizin için yaratandır. Sonra semaya doğrulmuş iradesini göklere yöneltmiştir.*" (Bakara, 2/29) âyeti gereğince mallarda ve eşyada asıl kural, onların mübah olduğu ve haramlığına dair delil bulunmadıkça mübahlık ile amel olunacağı; fakat لَكُمْ مَا "*sizin için*" buyrulduğundan dolayı bu mübahlıkta insanların canlarının ve ırzlarının dahil olmadığı ve aksine mallardaki asıl kural olan mübahlık insanların canlarını, ırzlarını, haklarını ve yararlarını korumak için bulunduğudur. Kısacası can ve ırzda haramlık asıl kural olunca bir mübahlık ve izin delili bulunmadıkça can gibi ırzda da tasarrufta bulunmak haram olacağından nikâh kıyma izni, mutlaka bir delile dayalı olacaktır. Mübahlığına delil bulunmayan yerlerde nikâh kıymak haramdır. Yani o nikâh, nikâh değil zinadır. Bu nokta üzerinde iyi düşünülünce anlaşılır ki bu âyetteki kadın ve erkek müşrikler, kadın ve erkek müminlerin karşılığı olmasaydı da, zahirî müşrik anlamında olabilseydi, o zaman da müslüman kadınlarının diğer kâfirlere nikâh edilmeleri aslî haramlıkla haram olacaktı. وَالْمُحْصَنَاتُ Çünkü "hür ve iffetli kadınlar" ifadesiyle müslüman erkeklerin Kitap ehlinin kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmiş olduğu halde; müslüman kadınların Kitap ehlinin erkekleriyle evlenmelerinin caiz olacağına dair ne âyet, ne hadis hiçbir mübahlık delili gelmemiştir. Özet olarak, yakında geleceği üzere müslümanların kadınları, İslâm tohumları için şerefli bir tarladır. Ve müslümanlar genellikle tarlalarından ve ekin ektikleri yerlerden hiçbirini yabancılara çiğnetmemek, cinsel birleşmelerine izin vermemekle yükümlüdürler.

Mal tarlası olan vatan toprağını yabancılara çiğnetmek büyük bir felaket olduğu gibi, can ve din tarlası olan İslâm kadınlarını başkalarına çiğnetmek de felaketlerin felaketidir. Bunlar nikâh değil, onların çağrısına uyup canları ateşe atmaktır. أُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *" Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise -izni ile- cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar hatırda tutup, öğüt alırlar."* (Bakara 2/221).

Şimdi nikâh dolayısıyla:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ
قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ
فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَٓاؤُ۬كُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا
حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ
مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

Meâl-i Şerifi:

222-Ey Muhammed! Sana kadınların ay başı halinden de soruyorlar. De ki: O bir eziyettir. Onun için ay başı halinde oldukları zaman kadınlardan çekilin ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman ise Allah'ın emrettiği yerden onlara varın, yaklaşın Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.

223-Kadınlarınız, sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkun ve bilin ki siz mutlaka O'nun huzuruna varacaksınız. Ey Muhammed, müminleri

müjdele!

MAHÎZ: Mimli masdar, mekan ismi veya zaman ismi olabildiğine göre; hayız, (aybaşı kanı) hayız yeri, veya hayız zamanı demek olur. Hayız, aslında dilde seyelan (akmak) anlamında alınmış olarak kadınların âdeti olan kan akıntısının ismidir, rahimden zaman zaman gelen kirli bir tabii salgı olup kişilere ve durumlara göre süresi farklılık gösterir. Bununla birlikte en azı üç, en çoğu on gündür. İmam Şâfiî, en azı bir, en çoğu on beş gün olduğu ve İmam Malik, en az ve en çok müddetin belirlenmesinin mümkün olmadığı kanaatine varmışlardır. İki hayız arasındaki temizlik süresine "tuhur" denilir. Hayzın şer'î hükümleri, namaz ve oruca engel olması, mescide girmekten, Kur'an okumaktan ve mushafa dokunmaktan kaçınılması, kadının bununla bülüğa ermesi ve bu halde cinsel birleşmenin haram olmasıdır ki burada açıklanan da budur. Şöyle ki:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ **Sana hayız hakkında soru soruyorlar.** Burada ve daha önceki âyette atıf (ulama) vavı ile وَيَسْـَٔلُونَكَ buyrulması dolayısıyla bu soruların şarap ve kumarla birlikte sorulmuş olması ihtimal dahilindedir. Veya bu atıf, bu soruların müslümanlar tarafından sorulmuş olduğuna işarettir. Cahiliye Arapları hayızlı kadınlarla birlikte durmazlar, beraber yemek yemezlerdi. Yahudilerin ve Mecusilerin âdetleri de böyleydi. Hıristiyanlar ise hayza önem vermezler, cinsel birleşmede bile bulunurlardı. Nihayet ashabdan bir kaç kişi ile birlikte Ebüddehdah - Allah hepsinden razı olsun- Peygambere sordular, ifrat (aşırı gitme) ve tefrit (ihmalkâr davranma) arasında orta bir yol olmak üzere şu cevap indi:

قُلْ **De ki,** هُوَ اَذًى **o bir kirlilik, bir pisliktir.** Yani yaklaşana tiksinme ile eziyet verecek murdar bir şeydir. Kokusu fena, rengi bozuk, karışımı kirli, pis, değersiz bir salgıdır. فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ **Dolayısıyla kadınlardan hayız zamanına veya hayız yerine özel olmak üzere çekilin,** وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ **temizleninceye, temizlik haline girinceye kadar o kadınlara yaklaşmayın,** yani cinsel birleşmede bulunmayın veya dizlik altına (göbekle diz kapağı arasına) yanaşmayın. فَاِذَا تَطَهَّرْنَ **Temizlik sonunda temizlendikleri, yani boy abdesti alıp iyice temizlendikleri zaman,** فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ **onlara Allah'ın emrettiği yerden gidin,** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ **şüphe yok ki Allah insanlık gereği meydana gelebilecek kusurlardan dolayı çok çok tövbe edenleri sever.** وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ **Ve tertemiz olmağa çalışanları, terbiye ve ahlâka aykırı davranışlardan ve pislikten sıyrılıp pampak olanları sever.** O halde siz de Allah'ın sevdiği gibi olun ve Allah'ın sevdiklerini sevin. Rivayet olunduğuna göre Yahudiler, bir kimse

karısının önüne arkasından yaklaşarak cinsel birleşmede bulunursa, doğacak çocuğu şaşı olur derler ve bunun Tevrat'ta olduğunu söylerlermiş; Resulullah'a bu aktarılmış, كَذَبَتْ الْيَهُودُ *"Yahudiler yalan söylüyorlar."* (1) buyurmuş ve şu âyet inmiş: نِسَٓاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ **Ey erkekler kadınlarınız sizin tarlanızdır.**

HARS: aslında ziraat gibi ekin ekmek demek olup ekin yeri, ekilecek tarla anlamına isim de olur ki burada bu mânâdadır. Bu ifade ile kadının kadınlık organı bir yere, erkeğin spermi tohuma, doğacak çocuk da bitecek ürüne benzetilerek bir istiâre yapılmış ve bununla Allah'ın emrettiği ekin yeri açıklanmıştır ki anlam şu olur: Kadınlar sizin ekinliğinizdir, siz onlara insan ve müslüman tohumları ekip ürün olarak nesil, döl yetiştireceksiniz. فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ **Öyle ise tarlanıza (tarla anlamı unutulmamak ve ekin yerinden olmak şartıyla) dilediğiniz taraftan, hangi pozisyonda isterseniz gidiniz.** وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ **Ve bununla birlikte kendiniz için ilerisini gözetip ona göre ihtiyatlı bulununuz, sadece şehvetinizi söndürmekle meşgul olmayıp geleceğiniz için salih ameller ile hazırlık görünüz.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'a isyandan sakınınız da eğri yola gitmeyiniz.** وَاعْلَمُوا **Ve biliniz ki,** اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ **siz mutlaka Allah'a kavuşacak, O'nun huzuruna çıkacaksınız.** Dolayısıyla yüzünüzü güldürecek şeyler kazanın da rezil olacağınız şeylerden kaçının.

Ey Muhammed! Bu hükümleri ve irşadları tebliğ et, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ve bunları gönül hoşluğu ile kabul edip uygulayacak olan müminleri de müjdele.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ
اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٢٤﴾
لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ ف۪ٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِلَّذ۪ينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ تَرَبُّصُ

(1) Buhârî, Tefsîru Sûreti 2/39; Müslim, Talâk, 7, 8; Ebu Davud, Nikâh, 45; Tirmizî, Tefsiru Sûreti 2/25; İbn Mace, Nikâh, 29.

اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَٓاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا
الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ
بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ
اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ
فٖي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذٖي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ
وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٢٨﴾ اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ
فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرٖيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا
مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقٖيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ
اَلَّا يُقٖيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فٖيمَا افْتَدَتْ بِهٖ تِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا
غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقٖيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

Meâl-i Şerifi:

224-Sözünüzde durmanız, kötülükten sakınmanız ve insanların arasını düzeltmeniz için, Allah'ı yeminlerinize hedef veya siper edip durmayın. Allah, her şeyi işitir ve bilir.

225-Allah, sizi yeminlerinizde bilmeyerek ettiğiniz lağıv (herhangi bir kasıt olmadan, kanaate göre yanlış yere yapılan yemin)dan sorumlu tutmaz. Fakat kalbinizin kazandığı yalan yere yapılan yeminden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok halimdir.

226-Kadınlarından îlâ edenler (onlara yaklaşmamaya yemin edenler) için dört ay beklemek vardır. Eğer bu yeminlerinden dönerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

227-Yok eğer boşamaya karar vermişlerse, şüphesiz ki Allah söylediklerini işitir, kurduklarını bilir.

228-Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç adet süresi beklerler ve Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri, kendilerine helâl olmaz. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa gizlemezler. Kocaları da, barışmak istedikleri takdirde o süre içersinde onları geri almaya daha layıktırlar. O kadınların, üzerlerindeki meşru hak gibi, kendilerinin de hakları vardır. Yalnız erkekler için, onların üzerinde bir derece vardır. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

229- Boşamak (talak) iki defadır. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız da size helâl olmaz. Ancak Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korkmaları başka. Eğer siz de bunların, Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korkarsanız, kadının, ayrılmak için hakkından vazgeçmesinde artık ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın çizdiği hudududur. Sakın bunları aşmayın, Her kim Allah'ın hududunu aşarsa, işte onlar zalimlerdir.

230-Eğer kadını bir daha boşarsa, bundan sonra artık başka bir kocaya varıncaya kadar ona helâl olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın hududunu sağlam tutacaklarını ümid ettikleri takdirde öncekilerin birbirlerine dönmelerinde her ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın tayin ettiği hudududur. Bunları, bilen bir kavim için açıklıyor.

URDA: Gergi ve engel veya açıktan hedef gibi bir şeyle karşı karşıya olup duran demektir.

YEMİN: Aslında güç ve sağlamlık demektir. Bu nedenle sağ ele "yemin" denildiği gibi, "Bir sözü, Allah'ın adını özel bir biçimde anarak güçlendirmeye"

de şeriate göre yemin denilir ki söylediği sözü Allah huzurunda Allah'ı şahit tutarak O'nun büyüklüğü adına söylediğini göstermek suretiyle bir yüklenme ifade eder. Bunun için yalan yere yemin etmek, sonu pek tehlikeli ve korkulu bir günahtır.

İLÂ da aslında yemin etmek anlamınadır. Şeriate göre, karısı ile cinsel birleşmede bulunmamak üzere yemin etmektir.

TALÂK: Boşamak anlamına bir isimdir. Selâm, teslim gibi...

TATLÎK: Dil açısından boş bırakmak, salıvermek gibi bir şeyin bağını çözüp salıvermektir veya saldırıvermektir. Şeriate göre, nikâh bağını ortadan kaldırmaktır, dilimizde buna boşamak denilir.

MA'RUF: Marifet kelimesinden, aslında tanınmış anlamına sıfat olup bu kelimeden (akıl veya şeriat ile iyi tanınan her fiile isim) olmuş kapsamlı bir kelimedir ki bunun karşıtı münkerdir. Adaletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyilik etmek, cömertlik, tatlı dil, iyi davranış ve benzerleri gibi iyi görülen mânâlara ve güzel âdetlere hep "ma'ruf" denilir.

Ey müminler! وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ Bir de Allah'ı yeminlerinize, maruz (engel) kılıp durmayınız, اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ki sözünüzde durasınız, kötülükten sakınasınız, halkın arasını düzeltesiniz... Yani Allah'a çok yemin etmezseniz itaatkâr, müttaki, düzeltici olabilirsiniz veya iyilik takva ve dargınlıkları barıştırmak için de olsa Allah'a çok yemin etmeyiniz. Veya yeminleriniz bahanesiyle iyilik etmenize, fenalıktan korunmanıza, dargınlıkları barıştırmanıza Allah'ı ortada bir engel, bir sed gibi tutmayın. Yani bu gibi güzel işleri yapmayacağınıza yemin edip de Allah'ı bunlara engel tutmaya kalkışmayın. Önce böyle yeminler etmeyin; ikinci olarak, böyle hayrı terke dair olan yeminlerinizde durmak, Allah rızasına uygundur sanmayın. Nitekim bir hadis-i şerifte de yer almıştır ki: "Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra ondan başkasını daha hayırlı görürse, o hayırlı şeyi yapsın ve yeminine keffaret versin."[1] Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Revaha bir kırgınlık yüzünden eniştesi Bişr b. Numan'ın yanına gitmeyeceğine ve onunla konuşmayacağına ve kız kardeşi ile aralarını düzeltmeye çalışmayacağına yemin etmiş ve bunun üzerine, "Allah'a yemin ettim, artık yeminimi bozmam câiz olmaz." demişti. Bu âyet, bunun veya Hz. Ebu Bekr'in bir yemini hakkında inmiştir. Hz. Aişe demiştir ki bu âyet, Allah'a yemini tekrar etmenin aleyhinde inmiştir. Buna göre doğru yemin etmek

(1) Müslim, Eyman, 11, 13, 16; Tirmizî, Nüzûr, 6; Nesaî, Eyman, 15, 16.

yasaklanmış olunca, artık eğrisinin nasıl olacağı bir düşünülsün. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ **Allah semi'dir, yapılan yeminleri işitir,** عَلِيمٌ **Alîmdir, niyetlerinizi bilir.**

O halde her yemine karşılık sorumlu tutar mı? لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِٓي اَيْمَانِكُمْ **Yeminleriniz içindeki lağv kısmı ile Allah sizi sorumlu tutmaz.**

LAĞV: Önem verme seviyesinden düşük olan söz demektir. Lağv yemini de içinde bir kararlaştırma ve kasıt bulunmayan yemindir. Bu da bir şeye kanaatine göre yemin etmek ve sonra onun aksine olduğunun anlaşılmasıdır ki bunda yalan kastı yoktur. Fakat İmamı Şafii, lağv yeminini, konuşurken "hayır vallahi, evet vallahi" gibi sırf pekiştirme için söylenip yemin anlamı akla gelmeyen yemin sözcüklerine katmış ve bunda keffaret lazım gelmeyeceği kanaatine varmıştır. Ancak bu âyetteki sorumlu tutmadan maksat, ahirette sorumlu tutma olup dünya sorumluluğu olan keffaret demek olmadığı açıktır, o nokta En'âm Sûresinde gelecektir. Demek oluyor ki Allah yalan kastı bulunmayarak ve doğru zannedilerek yapılıp da gerçeğe aykırı olarak ortaya çıkan boşuna yeminlerden sorumlu tutmaz. وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ **Ancak, kalplerinizin kazancı ile, yalan kastıyla bile bile yalan olarak yapılan yeminlerden sorumlu tutar.** Buna "yemin-i gamûs" denilir ki keffareti yoktur, bunun günahından keffaret ile dahi kurtulunmaz. وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ **Oysa Allah'ın bağışlaması çok, hilmi (yumuşak muamelesi) çoktur.** Ve lağv yeminlerden, aslında günah olmadıkları için değil, bağışlamasının ve hilminin çokluğundan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat Allah böyle bağışlayıcı ve halim olduğu halde kalblerin kazancı ile kasten yalan yere yapılan yeminlerden sorumlu tutar. Yemin çeşitlerinden bir de "yemin-i mün'akide" vardır ki bununla gelecekte bir şey yapmağa veya yapmamağa karar verilir ve bu şekilde taliki (ilerdeki zamana yönelik) bir söz verme işlemi yapılır." Filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahi yapacağım veya vallahi yapmayacağım." tarzında yapılan yeminler, yemin-i mün'akidedirler. Bu çeşitten olmak üzere, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ **kadınlarından kaçınarak îlâ yapanlar, yani eşi ile, cinsel birleşme yapmamak üzere yemin edenler için,** تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ **dört ay bir süre vardır.** فَاِنْ فَٓاؤُ **Dolayısıyla, bu süre içinde,** «فیء» **fey yapanlar, yani yemini bozup davranışları ile yeminlerinin aksini yaparak dönerlerse,** فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **şüphesiz ki Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.** İlerde açıklanacak keffaret ile onları bağışlar. وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ **Ve eğer** «فیء» **fey yapmazlar (dönmezler) da îlâ ile boşamaya karar verirlerse,** فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **mutlaka Allah (semi) işiten ve (alim) bilendir.** Karar verilen boşama işidir ve onların niyetlerinin ne olduğunu bilir.

Îlâ ile, فئ fey yapmayıp (dönmeyip), boşamaya karar vermek konusunda selef bilginleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İbnü Abbas demiştir ki, îlâ yapanın eşine dönmemesi ve dört ayın geçirilmesi boşamaya karar vermek demektir.

İbnü Mes'ud ve Zeyd b. Sabit ve Osman b. Affan hazretlerinin görüşleri de budur. Bunlar bu dört ayın sonunda bâin bir talak (kesin bir boşama) meydana gelir demişlerdir. Hazreti Ali, İbnü Ömer ve Ebüdderda'dan iki rivayet vardır ki biri öncekiler gibidir. Biri de o süre geçtikten sonra ya eşine dönmesi veya boşaması seçeneklerinden birisini tercih etmek üzere koca tevkıf edilir ki Hz. Âişe'nin görüşü de budur. Üçüncü görüş Said b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Zühri, Ata ve Tavus'un görüşüdür ki dört ay geçince bir ric'î talâk (boşama) meydana gelir. Hanefiler birinci, Şafiî ve Mâlikîler de ikinci görüşü benimsemişlerdir. Boşama sözcüğü sarih (açık) olup biraz sonra görüleceği üzere ric'î boşama ifade ederse de, "azimet-i talak" (boşama kararı)nın kinâye sözler gibi beynunet (kesin boşama) ifade edeceği açıktır. Sonra azim (karar), kalbin bir fiili olduğu için ayrıca dil ile telaffuz edilmesi gerekli değildir. Îlâ yemini buna yeterlidir. Bir de bu âyette îlâ için eşine dönmek veya onu boşamak arasında başka bir şık yoktur. Dolayısıyla bu yemini bozmamak, onu boşamaya karar vermek demektir. Bu karar ile îlâ boşamaya niyet edilen kinâye sözlerinden olmuş olur ki bunlarla da bir bâin talâk meydana gelir. Îlâda artık koca başkaca bir de boşama yapsın diye beklenerek, bir üçüncü şık ortaya çıkarılamaz.

Şimdi yemin talâk sonucunu doğurunca, boşanmış kadınlara gelelim:

وَالْمُطَلَّقَاتُ Genel olarak boşanmış olan kadınlar, يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ kendilerini üç kurû' tutup beklerler. Herhangi bir nedenle kan görmeyenler, hamile olanlar, bir erkekle zifafa girmemiş olanlar, küçükler ve cariyeler başka âyetlerle burdaki genel hükmün dışında özel hükümlere tâbidirler. Kurû' ve akra', قرء kelimesinin çoğuludur ki zıt anlamlı sözcüklerden olarak, hayız ve tuhur (temizlik) anlamlarınına gelen ortak bir sözcüktür. Bu bakımdan mücmeldir. Bu sözcüğün anlamının belirlenmesi, anlamı bakıp araştırma ile açıklamaya bağlıdır. İmam Malik ve Şâfiî, bunu tuhur (temizlik) ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizî'de tahriç olunduğu üzere, Hz. Âişe'den rivayet olunan, طَلَاقُ الْاَمَةِ طَلْقَتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ "Cariyenin boşanması iki kez ve iddeti iki hayzdır."(1) hadisi ve buna uygun olarak İbnü Ömer'den İmam Şâfiî hazretlerinin de rivayet ettiği diğer hadisi şeriften anlaşılan iddette, "kar'"ın hayız demek olduğu

(1) Ebu Davud, Talak, 6; Tirmizî, Talak, 7; İbn Mace, Talak, 30; Dârimî, Talak, 17, 18.

açıklanmış ve sayısında fark varsa da bu açıdan cariye ile hür olan kadının iddetinde fark bulunmadığı üzerinde görüş birliği olan ve âyetin ilerdeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere beklemekten amacın rahmin temizliğinin ortaya çıkması olup bu temizliğin hayız ile anlaşılacağının açıkça belli olmuş bulunmasına ve fıkıh kitaplarında açıklanan daha bazı destekleyici delillerin ışığı altında Hanefi imamları bunu hayız ile tefsir etmişlerdir ki Raşit halifeler, Abdullah'lar (abadile) Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Ebüdderda, Ubâde b. es-Sâmit, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî ve Ma'bedilcühenî (Allah hepsinden razı olsun) hazretlerinin görüşleri de budur. Buna göre hür ve bâliğe olan boşanmış kadınlar tam üç âdet görünceye kadar kendilerini tutup bekleyeceklerdir.

وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖىٓ اَرْحَامِهِنَّ **Ve onlara Allah Tealâ'nın rahimlerinde yaratmış olduğu hayız veya cenin her ne ise onu gizlemeleri câiz olmaz ve saklamakla yararlanmaya kalkışmaları helâl değildir.** اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa bunları saklamazlar, olduğu gibi söylerler, bu konuda söz kendilerinindir.** وَبُعُولَتُهُنَّ BÜULE; "ba'l"in çoğuludur. Ba'l bir zamanlar tapılan bir putun ismi olduğu gibi yükseklik anlamı ile seyyid ve mâlik yani efendi, koca ve karı anlamlarına da gelir. Erkeklerin ba'li denilince, onların hanımları; hanımların ba'li denilince onların kocaları demek olur ki burada böyledir. O halde âyetin meâli: **Ve o boşanmış kadınların efendileri, yani onları boşayan ve fakat ric'î boşama (talâk) ile boşayıp henüz efendiliğini koruyan kocaları,** اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فٖى ذٰلِكَ **onları bu süre zarfında ric'at ile (dönerek) yine nikâhlarına almaya herkesten daha çok hak sahibidirler.** Hatta iddet süresinde erkek söz veya fiil ile ric'at (dönüş) yapmak ister de, kadın razı olmazsa söz erkeğindir. اِنْ اَرَادُوٓا اِصْلَاحًا **Eğer o efendiler aile arasında bir düzeltme (yani anlaşmazlığı ortadan kaldırmak) isterler, ona zarar verme ve ayrılmaları fikrinde bulunmazlarsa bunu yapabilirler.** Bu da hukuk açısından, yaptıkları boşamayı, bâin olarak yapmayıp ric'î olarak vermeleri ile anlaşılır. Buna rağmen içten içe amaçları geçinmek olmayıp kadının iddetini uzatarak ona zarar vermek gibi bir kötü niyyet ile ilgili olursa, sırf kalbî olan bu nokta da, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ *"Ancak kalplerinin kazancı ile, yalan kasdı ile, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerden sorumlu tutar."* (Bakara, 2/225) âyeti gereğince ilâhi sorumluluğu hak ederler. وَلَهُنَّ **Ve kadınlar için erkekler üzerinde,** مِثْلُ الَّذٖى عَلَيْهِنَّ **erkekler için kadınlar üzerinde bulunan haklara benzer,** بِالْمَعْرُوفِ **ma'rufa uygun olarak, yani tanınması ve korunması vacip (gerekli) hukuk mevcuttur ki** bunlar birçok âyetlerde açıklanmıştır. Bu âyetlerden olmak üzere, وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Onlarla güzel geçi-*

nin." (Nisa, 4/19), فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ *"Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır."* (Bakara, 2/229), وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Çocuk kendisine ait olana da, emzirenlerin yiyecekleri, giyecekleri uygun şekilde üzerlerine yükümlülüktür."* (Bakara, 2/233), اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ *"Erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler. Çünkü bir kez Allah birini diğerinden üstün yaratmış, bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar."* (Nisa, 4/34), وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً *"Ve aldığnız kadınlara mehirlerini gönül hoşnutluğu ile verin."* (Nisa, 4/4), وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا *"Ve eğer bir kadını bırakıp da yerine diğer bir kadın almak istiyorsanız, öncekine yüklerle mehir vermiş bulunsanız da içinden bir şey almayın."* (Nisa, 4/20), وَلَنْ تَسْتَطِيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ *"Kadınlarınız arasında her yönden âdil davranmaya ne kadar düşkünlük gösterseniz de yine güç yetiremezsiniz. Bari (birine) büsbütün meyledip de ötekini askıda kalmış gibi bırakmayın."* (Nisa, 4/129). Şimdi bu hükmün geneli içinde şu da anlaşılıyor ki nikâh esnasında mehir belirlenmemiş ise mehr-i misil de gerekir. وَ **Bununla birlikte,** لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ **erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır.** Evlenme amacında erkekler kadınlara ortak olmakla birlikte üzerlerinde bulunurlar, onları ve ellerindekini gözetir, muhafaza ederler, onları yönetir ve harcamada bulunurlar. Ailenin yükünü erkekler çekerler. Erkeklerin bu gibi yönlerden yerine getirecekleri fazla yükümlülüğe karşılık üstünlük ve dereceleri de fazladır; fakat bunu kötüye kullanmamalıdırlar. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah azizdir (çok güçlüdür), hakimdir (hüküm ve hikmet sahibidir).** Hükümlerine karşı gelenlerden intikamını alır ve onun hükümleri hikmetlerle ve yararlı şeylerle doludur. اَلطَّلَاقُ **Şer'î bakımdan nikâh bağının ortadan kaldırılması demek olan talak (boşamak),** مَرَّتَانِ **iki kezdir.** فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ **Boşamanın ardından hüküm de ya dönüp iyilikle yaşamak ve iyi muamele ile tutmaktır-**Demek ki, boşamak için açık bir irade beyanı olan boşama sözcüğü iki kez ric'î boşama ifade eder- اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ **veya dönmeyip iyilikle, güzellikle salıvermektir.** وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا **Ve önceden nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehirlerden boşama karşılığında bir şey almanız size helâl olmaz.** Bu helâl olmazsa diğer mallarından hiç olmaz. Erkekler buna tenezzül etmemeli, kadınlara baskı yapıp boşama bahanesiyle verdiklerini geri almaya veya onlardan yararlanmaya kalkışmamalıdır, böyle bir şey kesinlikle haramdır. اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ **Ancak o karı koca Allah'ın belirlemiş olduğu sınırlarda duramayacaklarında endişe ederler, sevişemeyip karı-koca hukukunu gözetemeyecekleri, meşru olmayan bir duruma düşecekleri**

zannında bulunurlarsa hüküm böyle değildir. فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ **O zaman ey hakimler! Bu ikisinin Allah'ın belirlediği şer'î sınırlarda duramayacaklarından korkar, bunu bazı belirtilerden anlarsanız,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ **o zaman kadının nikâh bağından kurtulmak için boşamaya karşılık, gerek mehir ve gerek diğer başka şeylerden verdiği bedelde ne veren karı ve ne de alan koca, ikisine de günah yoktur.** Bu şekilde mal karşılığı nikâhtan sıyrılmak caizdir. Ve bu, bir bâin talak (boşama) olur. Ve boşamanın da böyle, kadına dönülmesi caiz olmayan bâin diye bir çeşidi vardır.

Rivayet olunur ki Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün kızı Cemile, kocası Sabit b. Kays'i sevmezmiş. Resulullah'a gelmiş de, "Ya Resulallah! Ne ben, ne Sabit, başlarımızı hiç bir şey bir araya getiremeyecek. Vallahi dininde, ahlâkında bir ayıbını görmüyorum. Ancak İslâm'dan sonra küfre düşmeyi çirkin görüyorum; ona da buğzumdan, nefretimden (kinimden) tahammül edip dayanamıyorum. Bir gün perdenin bir tarafını kaldırıp baktım, karşıdan bir kaç kişi içinde gördüm; ne göreyim içlerinde en siyahı, en kısası en çirkin yüzlüsü o." demiş, sonra bu âyetin inmesi ile Sabit'ten mehir olarak aldığı bahçeyi ona verip hul' olmuş (mal karşılığında boşanmış)tu.(1)

تِلْكَ **İşte bu hükümler,** حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın belirlediği sınırlardır.** فَلَا تَعْتَدُوهَا **Artık bunları aşmayınız.** وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ **Ve her kim Allab'ın koyduğu sınırları aşmaya kalkışırsa,** فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **işte onlar zalimlerden ibarettirler.** Bu aşma ile kendilerini ilâhî gazap ve cezaya hedef kılacaklarından bu zulmü de en önce kendilerine yapmış olurlar. Âyette zamir ile yetinilmeyip de yüce Allah'ın isminin tekrar ortaya çıkarılıp zikredilmesi, ilâhî azameti hatırlatmak içindir.

فَاِنْ طَلَّقَهَا **Sözü edilen iki boşamadan sonra koca, o boşanması yapılmış kadını ona döndükten sonra veya iddet içinde iken bir daha boşarsa,** فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ **artık üç boşamadan sonra o kadın, o erkeğe hiç bir şekilde helâl olmaz.** Bu açık hükme karşılık ona helâl demek küfür olur. **Bu haramlık,** حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ **o kadın kendini diğer bir kocaya tam anlamı ile nikâh edinceye kadar,** Rifâa'nın hanımı hakkındaki, حَتّٰى تَذُوق۪ي مِنْ عُسَيْلَتِه۪ وَيَذُوقَ مِنْ عُسَيْلَتِكِ *"Sen onun, o da senin balcığını tadıncaya kadar..."*(2) hadisi şerifi ile açıklandığı üzere, balcağızını tadıncaya kadar devam eder. Öyle aralarında üç boşama meydana gelmiş olan erkekle kadının samimi bir aile kurmaları normal olarak ihtimal dahilinde değildir. Aralarında bir parça cazibe bulunsaydı, herhalde bir veya iki

(1) Nesaî, Talak, 53; İbn Mace, Talak, 22.

(2) Buharî, Şehâdât 3, Talak,4; Müslim, Talak, 1,2,4,5; Ebu Davud, Talak, 49; Tirmizî, Nikah, 27.

boşama ile yetinilir ve o zaman durumun düzelmesine kadar beklenebilirdi. Karı-kocalık ilişkisi ve ruhsal durumların, çok ince ve derin bir şey olması bakımından hakkıyla değerlendirilemeyip bazı arızalar yüzünden öfkelenme ve köpürme ile kesilmesine yönelindiği halde, çok geçmeden ruhun derinliklerinden pişmanlık kaynayabileceği gözönüne alındığından dolayı, Cenab-ı Allah üçe kadar boşamaya müsade etmiş ve bunların da kadının temiz bulunduğu "tuhur" zamanlarında yapılması sünnet kılınmıştır. Dolayısıyla birinci ve ikinci boşama birer deneme dersidir. Bu denemeler yapıldıktan sonra üçüncü kez boşamaya gerek gören ve Hakk'ın bahşettiği bu tecrübe dersinden yararlanmayı hiç de takdir etmeyen bir erkekle o kadın arasında ciddi bir aile hayatı olacağına ihtimal verilemez. Fakat o kadının elden çıkıp başkasının yatağına girmesi gibi acı bir ayrılıktan sonra bile, ruhlarının derinliklerinde önce hissedemedikleri bir evlenme ilgisi bulunduğunu takdir ederlerse, o zaman bunun ciddiyetine inanılabilir. Bu durumda, فَاِنْ طَلَّقَهَا **bu nikâhtan sonra bu ikinci koca şayet o kadını boşarsa,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا **bu kadın ile önceki kocanın birbirlerine tekrar dönüp her ikisinin hoşnutluğu ile nikâh olunmalarında bir sakınca yoktur.** اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ **Allah'ın şer'î sınırlarında duracaklarını zannederler, öyle bir ayrılıktan sonra, böyle birbirlerine bir ilgi duyarlarsa bunu yapabilirler.** وَتِلْكَ **Ve işte yukardan beri sıralanan bütün bu hükümler,** حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın, değiştirme ve aykırı davranmaktan korunmuş bulunan, belirlenmiş kesin hükümleridir ki,** يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Allah bunları, anlayıp bilecek olan ilim adamları zümresi için açıklar.** Sorumluluk yüklemek, mükellef kılmak herkese, anlamak ve açıklamak ilim ehlinedir. Kitap ve sünnet ile bunlara bazı açıklamalar daha katılacak ve bütün bunların ince yönlerini Peygamberlerin varisleri olan din âlimleri ve müctehid imamlar anlayacak, dallarını ve zaman zaman parça sonuçlarını onlar çıkarıp açıklayacaklardır. O halde ilimde derinliği olmayanlar bunları kendi kendilerine çözmeye kalkışmayıp âlimlere başvurmalıdırlar.

Siz şimdi şu açıklamalara dikkat ediniz:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ

ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا
نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٣١)
وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ
أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ
مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذٰلِكُمْ أَزْكٰى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٢٣٢)

Meâl-i Şerifi:

231-Kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirdiklerinde, artık kendilerini ya iyilikle tutun veya güzellikle salın. Yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak onları tutmayın. Her kim bunu yaparsa nefsine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini alay konusu edinmeyin, Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size kendisiyle öğüt vermek üzere indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayıp, düşünün. Hem Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.

232-Kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirdiklerinde, aralarında meşru bir şekilde rızalaştıkları takdirde, kendilerini kocalarıyla nikâhlanacaklar diye sıkıştırıp, engellemeyin. İşte bu, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen bir öğüttür. Bu, sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ **Kadınları boşadınız, onlar da bekleme sürelerini doldurdular mı, yani yukarda açıklandığı gibi bekleyecekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar mı** boşamak için irade beyanını açıkça ifade eden bir

sözcükle, "tallâktüha" (onu boşadım) demek bir ric'î talak ifade edeceğine göre, geçen hükme uygun olarak, فَامْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ya o süre bitmeden derhal karılarınıza dönüp, onları marufa uygun olarak güzelce tutunuz, اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ veya marufa uygun olarak salıveriniz. وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا Haklarına tecavüz ve düşmanlık etmek için, mesela hul' yapmaya (mal karşılığı boşamaya) mecbur edip ellerinden bir bedel kapmak için **onları zararla karşılayıp, kendilerine zarar vermek kastıyla tutmaya kalkışmayınız.** İyice geçinmek amacınız ve ümidiniz yoksa ilk boşamada güzelce salıveriniz de bir iddetle kurtulsunlar. İddetlerinin (bekleme sürelerinin) sonlarına doğru onlara dönüp, tekrar boşamak suretiyle iki veya üç kez iddet beklemeye mecbur etmeyiniz. وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **Bunu, bu zarar verme tutmasını her kim yaparsa,** فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ **mutlaka kendine zulmetmiş olur.** وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا **Bir de Allah'ın âyetlerini eğlence gibi tutmayınız.** Özellikle nikâh ve boşama hakkında çok ciddî olunuz. Çünkü ilâhî âyetleri hafife almak küfürdür.

Deniliyor ki bazıları nikâh, boşama ve köle azadı yapar, sonra: "Canım ben şaka yapıyorum." dermiş, bu nedenle bu âyet-i kerime inmiş ve bunun için Peygamber efendimiz, "Üç şeyin ciddîsi ciddî, şakası da ciddîdir: Nikâh, boşama ve köle azad etmek."(1) buyurmuştur.

Buna göre ey müslümanlar! Bu konuda şakadan, işi hafife almaktan son derece kaçınınız وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **da Allah'ın üzerinizde olan nimetlerini hatırlayınız.** و **Özellikle** وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِه۪ **size nasihat ve irşad olarak üzerinize indirdiği kitap ve hikmeti hatırda tutunuz.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Bu konuda Allah'tan korkunuz.** وَاعْلَمُوا **Biliniz ki** اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ **kuşkusuz ve şüphesiz Allah her şeyi bilendir.** Yaptığınız, yapacağınız, terk ettiğiniz ve edeceğiniz şeylerden hiç biri ona gizli kalmaz. Bu bakımdan siz O'nun nimetlerini unutur, bu kitabın ve hikmetin değerini bilmez, hukukuna saygılı olmaz, hükümlerini gözetmezseniz; düşünemeyeceğiniz çeşit çeşit cezanın başınıza geleceğini bilmelisiniz. Bu âyet Sabit b. Yesar hakkında inmiştir, buna Sinan-ı Ensarî de denilir. Bu adam, karısını boşamış, iddetinin çıkmasına iki üç gün kala, karısına dönmüş; yine boşamış, yine dönmüş, yine boşamış; böylece kadının zararına yedi ay geçmiş. O zaman henüz boşama sayısı sınırlanmamıştı.

ECEL: Hem süreye, hem de sürenin bitimine denilir.

BÜLUĞ da bir şeye erişmek demek olup kapsamı genişletilerek son derece

---

(1) Ebu Davud, Talak, 9; Tirmizî, Talak, 9; İbn Mace, Mukaddime, 7, Talak, 13.

yaklaşmak anlamına da gelir. Dolayısıyla ecelin büluğu, iddetin sonuna erip bitirmek veya sonuna yaklaşmak anlamlarına gelebilir. Oysa yukarda, وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فٖى ذٰلِكَ *"Kocaları da barışmak istedikleri takdirde o süre zarfında onları geri almaya daha layıktırlar."* (Bakara, 2/228) buyurulmakla ric'at (dönme) hakkının iddet içinde olma şartının bulunduğu anlaşılmıştı. Burada ise, فَاَمْسِكُوهُنَّ *"Onları tutunuz"* ifadesi, dönüş hakkını ifade ettiğinden bu karine ile bu âyette ecelin büluğu, iddetin sonuna yaklaşmak demek olduğu ortaya çıkar. Şimdi de iddetin bitmesinden sonraki hüküm açıklanmak üzere buyuruluyor ki: وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Bir de ey veliler veya ey müminler! Kadınları boşadığınız ve dolayısıyla onlar da ecellerine erdiği yani iddetlerini bitirdiği zaman,** فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ **eski kocalarıyla kendilerini evlendirmelerine, aralarında örfe uygun olarak karşılıklı rıza, hoşnutluk bulunduğu takdirde engel olmayın.** Kısacası iddet bittikten sonra ilk kocanın kendiliğinden dönme hakkı (ric'at) kalmaz, ancak kadının hoşnutluğu ile yeniden evlenilebilir. Buna da ma'rufa uygun olmak şartıyla hiç kimsenin ve hatta velilerin bile engel olmaya hakları yoktur. Mesela: şahitsiz veya mehr-i misilden daha az bir mehir ile razı olmak gibi marufa uygun olmayan biçimde olursa, o zaman kadının velisi engel olmaya yetkilidir. Buna göre iki boşamada hoşnutlukla iki kez nikah yenilemek caizdir. Fakat üçüncüsü yukarda açıklandığı şekilde başka bir kocaya varmadan helâl olmaz. Rivayet olunduğuna göre Ma'kıl b. Yesar, kız kardeşi Cüml'ü, Ebülvelid Asım b. Adiyy b. Aclan ile evlendirmiş, o da sonra bunu boşayıp bırakmış, iddeti çıktıktan sonra pişman olmuş, yeniden istemeğe gelmiş, kadın da razı olmuş; bunun üzerine, Ma'kıl de kız kardeşine "O seni boşadı sen yine ona varmak istiyorsun, eğer tekrar ona varırsan yüzüm yüzüne haram olsun." demişti. Yine bunun gibi Cabir b. Abdullah da amcasının kızını yasaklamıştı. Bu âyet bunlardan biri veya her ikisi hakkında inmiştir. Resulullah Ma'kıl'i çağırmış, bu âyeti okumuş; Ma'kıl da "Rabbımın emriyle burnum sürtüldü, Allah'ım, razı oldum ve emrine boyun eğdim." demiş ve kızkardeşini kocasına nikâh etmiş. Hz. Cabir de "Bu âyet benim hakkımda indi." dermiş. Ancak âyetin iniş sebebi bunlar olduğuna göre, boşayanlara başka, engel olmaktan yasaklananlara başka olması lazım geleceğinden, bu da طَلَّقْتُمُ *"boşadınız"* hitabı ile, لَا تَعْضُلُوا *"engel olmayın"* hitabının, ayrı ayrı kişilere yöneltilmesi ile ifadelerin birbirinden ayrılmasını gerektireceğinden âyetin ifade akışına (nazmına) uymayacağı düşüncesiyle âyete şu anlam verilmiştir: Ey kocalar! kadınlarınızı, boşadığınız ve bunu üzerine onlar da iddetlerini bitirdikleri zaman, onlara baskı yapıp da başka kocaya varmalarını engellemeyiniz. İki tarafın razı olması ile

meşru şekilde bir nikah ile gerek siz ve gerekse başkası, dilediklerine varsınlar. İbnü Abbas, Zühri, Dahhak demişlerdir ki bu âyet kadınlarını boşadıktan sonra onların başka bir kocaya varmalarına engel olan kocalar hakkında inmiştir. Çünkü cahiliyet taassubu ile bazıları boşadıkları kadınlara zulmederek baskı yaparlar, evlenmelerine meydan vermek istemezlerdi. Rivayetin güçlü olmasından dolayı çoğu tefsirciler birinci görüşe taraftar olmakla birlikte, dirayet açısından bu görüşü daha uygun görenler de vardır. Aslında bu iki anlam birbiri ile çelişik değildir, biri diğerini gerektirir. Fakat her birinde bir açıdan daha fazla yarar vardır. Âyetin geliş gayesi bakımından ikinci tefsire göre, bu âyetteki kocaların boşadıkları kadınların evlenmelerine engel olmalarının yasak edilmesi, öbür âyetteki kadına zarar vermek amacıyla onu tutma yasağının kapsamında dahil, bir bakıma onun tamamlayıcısı olacak, birinci tefsire göre ise buna karşılık başlı başına bir hüküm ifade etmiş bulunacaktır. İlâhî hitabın parçalanması sakıncası ise üç şekilde ortadan kaldırılmıştır: Birincisi, hitapta telvin (ifadeyi tek düzelikten çıkarıp çeşit çeşit ifade biçimi kullanmak) de bir çeşit iltifat olarak belağat çeşitlerindendir. İkincisi, "tatlîk" (boşama), sebebine isnad etmek suretiyle boşatmak anlamına da gelebilir. Ve böylece muhataplar değişmemiş, ikisi de "velilerden ibaret" olmuş olur. Ancak bunun Ma'kıl ve Câbir olaylarına uygun düşüp düşmeyeceği üzerinde durulması gereken bir noktadır. Üçüncüsü, diğer hitapların yalnız kocalara veya velilere ait olmayıp bütün ümmete yönelik olmasıdır ki böylece boşama, "hukukullah"ı, bir başka deyimle kamu hakkını ilgilendirdiğinden, toplumdan bir kaç kişinin yaptığı, toplumun tümüne nisbet edilmiş olur. Ve böyle isnat, gerek Arapların sözlerinde ve gerekse Kur'ân'da yaygın ve pek çoktur. Şahsî hukuk açısından boşayan kocalar, eşlerin yeniden evlenmelerine engel olanlar diğerleri olduğu halde, kamu hukuku açısından ikisi de bir topluma aittir. Ve bundan dolayı çoğu tefsircilerin görüşü, rivayet açısından kuvvetli olduğu gibi, dirayet yönünden de çok incedir. Ve gerçekten boşamada Allah hakkı bulunduğu da kabul edilmiştir.

Ey bütün muhataplar! ذٰلِكَ **Şu açıklanan ve önemli olan, kadınlara baskı yapmanın yasaklığı hükmü,** يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **siz insanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman eden her kişiye öğüt ve nasihata yaraşan bir hükümdür. Ey müminler!** ذٰلِكُمْ **Bu yok mu** اَزْكٰى لَكُمْ **sizin için en feyizli** وَاَطْهَرُ **ve en temiz, pek çok temizliği ve nezih olmayı gerektiren bir hükümdür.**

Şer'an ve insanlık açısından güzel olan, ma'rûfa uygun olarak kadının rızası ile nikahlanmasına engel olmamak bu konuda zorluklar çıkarmamak, baskı yap-

mamak, önce bunu yapabilecekler için ilâhî emre sarılmak olacağından bir hayır, bir sevaptır; sonra, karı ve koca için namus ve iffet açısından pek çok temizliği ve nezih olmayı gerektiren bir husustur. Çünkü nikahlanmalarına engel olunduğu takdirde -Allah göstermesin- kuşku altında kalmalarından korkulur. Çünkü kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler gizli bir şeydir. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ **Bütün bunların içyüzlerini ve insanlığın durumunun düzelmesiyle ilgili hükümlerin ve şer'i kanunların nasıl bir şey olduklarını Allah bilir:** وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ **Siz ise bunları bilmezsiniz, dışarda dolaşırsınız.**

Boşanmış kadınlar hakkında nikâhın sonuçları olan ve dolayısıyla nikâhlı kadınlarda da var olan ırda' (süt emzirme) ve nafaka gibi bazı hükümler daha vardır ki bunlar da aşağıda olduğu gibi açıklanır:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ
حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ
وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَآرَّ
وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا
فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ
مَآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

233-Anneler, çocuklarını, emzirmenin tamamlanmasını isteyenler için tam iki yıl emzirirler. Çocuk kendisine ait olan babaya da emzirenlerin yiyecekleri ve giyecekleri geleneklere uygun olarak bir borçtur. Bununla beraber herkes ancak gücüne göre mükellef olur. Çocuğu sebebiyle bir anne

de, çocuğu sebebiyle bir baba da zarara sokulmasın. Varise düşen de yine aynı borçtur. Eğer ana ve baba birbirleriyle istişare edip, her ikisinin de rızasıyla çocuğu memeden ayırmak isterlerse kendilerine bir günah yoktur. Eğer çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra bunda da size bir günah yoktur. Bununla beraber Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görür.

وَالْوَالِدَاتُ **Nikâh altında olsun, boşanmış olsun bütün anneler** يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ **çocuklarını tam iki sene emzirirler, emzirmeleri gerekir,** ilâhî hükme göre annelerin durumu budur. **Bu hüküm,** لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ **emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir.** Şu halde tam iki sene emzirme süresi, en çoğu olup, âyette açıklanacağı üzere bu sürenin azaltılması caizdir. وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ **"Mevludünleh" yani çocuk kendisi için doğmuş ve onun doğmasına sebeb ve nesebine sahip bulunmuş olan baba üzerine de,** رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ **o annelerin ücretleri başta olmak üzere yiyecekleri ve giyecekleri onlara vaciptir.** Fakat kayıtsız ve şartsız değil, بِالْمَعْرُوفِ **mar'uf kadar, yani babanın imkanına göre, iki tarafın durumuna uygun olarak bir hakimin uygun görebileceği ölçüde vaciptir.** Çünkü لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا **hiçbir kimse, gücünün yettiğinden başkasıyla yükümlü olmaz,** "teklîfi mâlâ yutak", insanı gücünün yetmediği şeylerle yükümlü kılmak mümkün olsa da yapılmaz. لَا تُضَارَّ İbn Kesir, Nafi'den Verş ve Yakup kırâetlerinde "râ"nın şeddesi ve ötresi ile لَا تُضَارُّ şeklinde; Ebu Ca'fer kırâetinde şeddesiz olarak "râ"nın sükunu ile لَا تُضَارْ şeklinde, Aşere'nin kalanlarında "râ"nın şeddesi ve fethi ile لَا تُضَارَّ şeklinde okunur ki şeddelilerde «ضَرَرٌ» dan ve müfaale babandan malum veya meçhul nehy-i hazır, sakin okunan kırâette, «ضَيْرٌ» den meçhul nehiydir. وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ **Ne çocuğu yüzünden anneye, ne de çocuğu yüzünden babaya zarar verilmeye kalkışılmaz.** Zarar vermeye kalkışılmasın, hiçbirine zarar verilmesin. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ *"Zarara, zararla karşılık vermek yoktur".* (1)

Baba yaşıyorsa rızık ve elbise böyle, ölmesi durumunda, وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ **varis üzerine de onun gibidir.** Bu varis ya babanın varisi veya çocuğun varisidir. Önce ölen babasına varis olan çocuğa, yeterli mal kalmış ise, o rızık ve nafaka ona; kalmadığı takdirde de o çocuğa o sırada varis olabilecek durumda bulunan "zi-rahim-i mahrem" yakınına (kendisine nikahı haram olacak derecede yakın olan akrabasına) veya asabesine (baba tarafından yakınlarına) vacip olur.

---

(1) İbn Mace, Ahkâm, 17; Hâkim, el-Müstedrek, II, 58; Ahmed b. Hanbel, I, 313.

فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا Şimdi ana ile baba iki seneden önce memeden kesmek isterlerse عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ ikisinin biri düşünüp, görüş alış verişinde bulunup hoşnut olmaları şartıyla, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ikisine de bunda bir günah yoktur. Ana ile baba birlikte görüş alış verişinde bulunurlarken her halde yavrularının yararını gözetirler. Böyle ikisinin görüş ve düşünceleri birleşip de hoşnut oldular mı, artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile, iyi niyetle işin ehlinden ve yerinde meydana gelen içtihattaki hata bağışlanmıştır. Fakat taraflar birbirleriyle görüş alış verişinde bulunmazlar veya birinin rızası olmadan yapılmış olursa, günah olur. İşte yukarda لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"emzirmeyi tamam yapmak isteyen kimse"*, bu görüş alış-verişinde emzirmeyi kesmeye razı olmayandır.

Ey babalar! وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ Bir de siz çocuğunuzu süt ana tutup emzirtmek isterseniz فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ vermek istediğiniz ücreti veya İbnü Kesir kırâetinde medsiz (uzatmadan) «اَتَيْتُمْ» okunduğuna göre İhsanı (ikramı) **örfe uygun ve şer'an güzel görülen bir tarzda güzelce teslim ettiğiniz takdirde, size bir günah yoktur.** Demek ki baba, çocuğuna süt ana tutup gerçek anneyi emzirmekten alıkoyabilecektir. Fakat süt anayı memnun etmelidir ki çocuğa iyi baksın. Dikkat ediniz, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'tan korkunuz** وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki** اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **her ne yaparsanız Allah onu mutlaka bilir. Dolayısıyla size ona göre ceza veya mükafat verir.**

Nikâh hükümleri boşamaya; boşama iddete ve nikâhın sonucu olan doğuma, emzirmeye ve nafakaya; nafaka da وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ *"varise düşen de aynen onun gibidir"* fıkrasında ölüme ve en sonunda âhiret hükümlerine ulaşmakla, şimdi de ölüm iddeti (kocası ölen kadının bekleyeceği süre) ve bu nedenle yeniden bazı âdâb (edepler) ve nikâh hükümlerinin açıklanması için buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ
اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ

فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ
سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ
حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ
النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى
الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى
الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ
فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ
الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا
الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ
وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا
أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

Meâl-i Şerifi:

234- İçinizden vefat edip de geride eşler bırakan kimselerin hanımları, kendi başlarına dört ay on gün beklerler. İddet (bekleme) sürelerini bitirdikleri zaman, artık kendileri hakkında meşru bir şekilde yapacakları hareketten size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

235-Böyle kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda size bir vebal yoktur. Allah biliyor ki siz onları mutlaka anacaksınız. Fakat meşru bir söz söylemekten başka bir şekilde kendileriyle gizlice sözleşmeyin. Farz olan iddet sona erinceye kadar da nikâh akdine azmetmeyin (kesin karar vermeyin). Bilin ki Allah gönlünüzdekini bilir. Öyle ise O'nun azabından sakının. Yine bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok yumuşaktır.

236-Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın. Eli geniş olan hâline göre, eli dar olan da haline göre ve güzellikle faydalandırmalıdır. Bu, iyilik yapanlar üzerine bir borçtur.

237-Eğer onları, kendilerine dokunmadan önce boşar ve mehri de kesmiş bulunursanız, o zaman borç, o kestiğiniz miktarın yarısıdır. Ancak kadınlar veya nikâh akdini elinde bulunduran kimse bağışlarsa başka. Ey erkekler! sizin bağışlamanız ise takvaya daha yakındır. Aranızdaki fazileti unutmayın. Şüphesiz ki Allah, her ne yaparsanız hakkiyle görür.

238-Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun.

239-Eğer bir korku hâlindeyseniz, yaya veya binekli olarak giderken kılın, (korkudan) emin olduğunuz zaman da böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde Allah'ı zikredin (namazlarınızı yine her zamanki gibi huşû ile kılın).

Bilindiği gibi bu doğuşun bir de ölümü vardır. وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا **İçinizden vefat edip de geriye eşler bırakan kimselerin hanımları da,** يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا **kendi başlarına dört ay on gün beklerler,** diğerlerine nikâh edilmezler, süslenmezler, görücüye çıkmazlar. Sonra bekleme sürelerinin sonuna erdikleri zaman, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ **artık kendi haklarında örfe göre, yani şeriatın reddetmeyeceği bir şekilde yaptıkları hareketlerde,** mesela süslenmek, evlenmeye namzed olacaklara görünmek gibi iddet (bekleme süresi) içinde yasaklı bulundukları kadınlık arzularını meşru şekilde açığa vurmalarında **size bir günah yoktur.** Gerek toplum ve gerekse idareciler iddetten sonra bunları, bu gibi meşru hareketlerden menetmeye kalkışma-

malıdırlar. İddetten sonra bunlar, tercih hakkına sahiptirler. Ancak gayri meşru hareketler başka, o zaman iş değişir وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **ve siz gizli, açık, iyi, kötü her ne yaparsanız, Allah ondan haberdardır.** Amellerinizin iyisine iyi, kötüsüne kötü karşılık görürsünüz.

İddetin hikmeti, وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın, rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz."* (Bakara, 2/228) âyeti celilesinden açıkça anlaşıldığına göre, rahmin temizliğinin ortaya çıkmasıdır ve bunda asıl olan da âdettir. Üç âdet, çoğunlukla üç ayda meydana gelebileceği gibi, her kadın da âdet görür bir durumda olmaz. Boşanmada kadının âdet görüp görmemesi de düşünmeye değer bir sebep olur. Bunun için boşanmada, âdet görenlerin iddetinin "kurû'" (temizlik veya âdet hali) ile, âdetten kesilmiş olanların da ona bedel aylar ile olması, sırf hikmet olur. Fakat ölüm, herkes için eşit bir sebeptir. Bundan kaynaklanan ayrılıkta kadının âdet görüp görmemesinin hiç hükmü yoktur. Bundan dolayı vefat iddetinin herkes için eşit ve peşipeşine olması da sırf hikmettir. Âdetten kesilme gibi bunun üç ay ile takdiri, bu eşitliğe yeterli değildir. Bütün âdet görenler açısından da eşitliği temin için daha fazlasına lüzum olabilir. Aynı zamanda ölüm iddetinin, boşanmadan daha fazla bir yas mânâsı taşıması da yaraşır. Kadın için nikâh nimetinin yok oluşu, her halde sevinçle karşılanacak bir olay sayılmamalıdır. Bununla beraber boşanmada teselli sebebi olacak bir nimet yönü de düşünülmektedir. Ölüm ise, hiçbir kimse için ferahlık ve sevinç sebebi değildir. Bunun tek tesellisi, اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ *"Biz Allah'ın kullarıyız ve gerçekten yine ona döneceğiz."* (Bakara, 2/156) imanıdır. Ölüm sebebiyle nikâh nimetinin yok oluşu, hassasiyeti ince ve iffet endişesi daha fazla olan kadın için boşanmadan daha çok bir yas sebebi olması gerekir. Bu hikmetlere dayanarak denilebilir ki ölüm iddetinin aylarla takdiri, âdet görenlerle görmeyenler hakkında eşitlik teminini ifade ettiği gibi; bunun dört ay on gün olması da çoğunlukla üç ayın, üç âdete denk, geri kalan bir ay on gün de en azından rahmin temizliğinin ortaya çıkması için bir ihtiyat ve durumu ortaya çıkarma olmakla beraber, ölüme ait yas mânâsını ifade etmiş olma hikmetiyle de ilgili görünmektedir. Bu müddetin, ceninin tam teşekkülü ve ruh üflenmesiyle ilgili bulunduğu da Eb'ü'l-Âliye'den ve Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir. Bununla beraber bu iddet müddeti, Fıkıh bakımından "mualle!" (bir sebebe bağlanmış) değil müteabbed"dir (kulluk ve Allah'ın emri gereği yapılacaktır). وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَٓاءِ **Vefat iddeti bekleyen kadınlara, isteme yani nikâh namzedliği cinsinden kinayeli sözler söylemenizde** اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖٓي اَنْفُسِكُمْ **veya ne kinaye yoluyla ne de doğrudan**

doğruya açıklamayıp, gönlünüzde gizlediğiniz arzu ve nikâh fikrinde de size bir günah yoktur. Gönlünüzden geçirebilirsiniz, "ne hoşsun, ne güzelsin, beğendim, iyi kadınsın"; hatta "evlenmek istiyorum" gibi kinaye yoluyla ifade edebilirsiniz. "Seninle evlenmek istiyorum, nikâhına talibim." gibi açıkça söylemeyerek kinaye ile anlatmak caizdir. Allah müsaade etmiştir. Çünkü: عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ **Allah biliyor ki iddet bitince siz onları anacaksınız, açıktan açığa nikâhlarına talip olacaksınız.** Bundan dolayı iddet içinde de düşünmenize veya sabretmeyip kinaye yoluyla arzularınızı açığa vurmanıza izin vermiştir. وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا **Fakat bu izni görüp de onlarla bir sırra, yani cinsel birleşmeye vaadleşmeyiniz.** اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا **Ancak güzel ve meşru bir söz söylemeniz, yani kinaye ile istemeniz veya diğer meşru konular hakkında konuşmanız başka.** وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ **Farz olan iddet, sona erinceye kadar nikâh düğümünü pekiştirmeyiniz.** Yani nikâh akdini iddet çıkmadan yapma azminde bulunmayınız. İddet içinde nikâh haramdır, yapmayınız. وَاعْلَمُٓوا **Ve biliniz ki** اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ **her halde Allah, gönlünüzdekini bilir.** فَاحْذَرُوهُ **Bundan dolayı öyle harama azmedip, karar vermekten sakınınız.** Fakat iddetten sonra nikaha, iddet içinde niyet اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖٓي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ *"veya gönlünüzde gizlemenizde bir sakınca yoktur, Allah biliyor ki (siz onları anacaksınız)."* ifadesi gereğince helâldir. وَاعْلَمُٓوا **Şunu da biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ **her halde Allah'ın bağışlaması ve hilmi (yumuşak muamelesi) çoktur.** Eğer öyle olmasaydı yukardaki şekilde kinaye ile anlatmaya izin vermezdi. İddet beklemekte olan bir kadına kinâye ile namzedlik ve hatta susup gönül bağlamak bile bir çeşit kusur, bir sabırsızlık olduğu halde, iddetten sonrasına ait olan samimiyet ve menfaatinizi gözeterek onlara müsaade etmiştir. Bunlardan anlaşılır ki kocalı veya ric'î talâk (dönüş yapılabilecek bir boşama) ile boşanmış bulunan kadınlara gerek açıktan ve gerekse üstü kapalı olarak hiçbir şekilde söz atmak caiz değildir. Ölüm iddeti beklemekte olan kadınlara üstü kapalı olarak evlenme teklifi caiz olmakla beraber; bütün iddet bekleyen kadınların ve kocalı kadınların, evlenme teklifi yapacak bir durumda bulunmaktan kaçınmaları vacibdir. Aksi takdirde dulların hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlike ile karşı karşıya bırakmış olurlar.

Boşama ve iddet meseleleri, böyle evlenme arz ve talebi ile ilgili, ince bir takım sosyal vazife ve adaba dayalı olunca, hukuk bakımından da bazı açıklamalara ihtiyaç duyulur. Nikâhlı kadınlar ilk plânda iki kısımdır: Mehir takdir edilmiş olan, olmayan. Bunlardan herbiri de iki kısımdır: Nikahtan sonra gerdeğe girilmiş olan, olmayan. Buna göre boşanmış kadınlar da bu şekilde dört

kısımdır: Birincisi kendisiyle zifafa girilmiş ve mehir takdir edilmiş olan ki bunların hükmü yukarıda anlatılmış; boşama üzerine haksızlıkla hiç bir şey alınmayıp, mehirlerinin tam olarak ödenmesi ve üç "kur' " (âdet veya temizlik süresi) kadar iddet beklemeleri gerektiği açıklanmıştı. İkincisi kendisiyle zifafa girilmiş olup mehri takdir edilmemiş bulunandır. Bunlara da aynı şekilde, وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki meşru hakları gibi, kadınların da hakları vardır."* (Bakara, 2/228) âyeti kerimesi gereğince mehr-i misil (emsaline ödenen mehir miktarı) gerektiği bildirilmiştir ki bununla ilgili daha bazı açıklamalar gelecektir. Üçüncüsü, kendisiyle zifafa girilmemiş ve mehir de kesilmemiş olan; dördüncüsü de kendisiyle zifafa girilmemiş, fakat mehir kesilmiş bulunandır ki bu ikisi de aşağıda gelecek iki âyet ile, bir de Ahzâb Sûresinde: فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا *"Sizin için (dokunmadan boşadığınız) kadınlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur."* (Ahzab, 33/49) âyetiyle açıklanacaktır. Şöyle ki:

Mehirsiz nikâh veya zifafa girmeden önce boşamak caiz olabilir mi? Çok bağışlayıcı ve yumuşak muamele edici olan Allah Teâlâ nezdinde bunların hükmü nedir denirse, لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ مَالَمْ تَمَسُّوهُنَّ (Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir kırâetlerinde «لَمْ تُمَآسُّوهُنَّ» şeklindedir. اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرٖيضَةً **Nikâhlınız olan kadınlara ne temas, ne de onlar için nikâhta farz olan bir mehir takdir edip söylemediğiniz; yani ne zifaf, ne de mehir takdiri, hiç birini yapmadığınız müddetçe onları boşamanız caizdir. Sırf bundan dolayı size bir günah yoktur.** Mehri söylemeden nikâh sahih olabileceği gibi, zifaftan önce boşamak da caiz ve geçerli olur. Fakat buna da dînî bir vecibe gerekli olur: وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ **Bundan dolayı onlara meşru şekilde bir mal verip yararlandırınız; öyle ki bu mal, durumu geniş olana kudretince, dar olana da kudretince olsun. Bunu bahşetmek,** حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنٖينَ **iyilere gerçekten vacibdir.** İsterse mehir söylenmemiş bulunsun, her nikâhın kadına mali bir menfaatle sonuçlanması gerekir. Mehir söylenmeden nikâhın sahih olması, mutlak olarak hiç bir şey lazım gelmez demek değildir. O zaman, وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki meşru hakları gibi kadınların da hakları vardır."* (Bakara, 2/228) âyeti mânâsız kalmış olurdu. Buna göre mehir kararlaştırılmadığı halde zifafa girilmiş olsaydı mehr-i misil gerekecekti. Zifaftan önce boşanmış olunca bu mahrumiyete karşılık bir bağış olsun verilmesi gerekir. Bu da fıkıhta açıklandığı üzere en az baştan başa bir kat elbisedir ki bunun da en az ölçüsü bir baş örtüsü, bir entari, bir çarşaf veya bunların bedelidir.

Ensardan bir zat, bir hanifiyye ile (İslâmdan önce Allah'ın birliğine inanan

ve Hz. İbrahim'in dininden olan bir kadını) mehir takdir etmeksizin evlenmiş, sonra da henüz gerdeğe girmeden boşamıştı. Bu âyet, bunun hakkında inmiş ve Resulullah (s.a.v.) buna, مَتِّعْهَا وَلَوْ بِقَلَنْسُوَتِكَ "Külahını satarak bile olsa o kadına bir mal (bağış) ver!" buyurmuştur. (1)

KADERUHU قَدَرُهُ : Nafi, İbnü Kesir, Ebu Amr, İbn Amir'den Hişam, Asımdan Ebu Bekir Şu'be, Yakub kırâetlerinde "dal"in sükunu ile «قَدْرُهُ» şeklinde, geri kalanlarda fethasiyle okunur.

CÜNÂH جُنَاحٌ : Aslında bir şeyi basıp meylettiren ağırlık demek olup zorluk, sıkıntı ve genel olarak günah ve vebal mânâsına da gelir ki "günah" kelimesinin aslı budur.

KADINA MESS: Temas, dilimizde dokunmak dediğimiz gibi cinsel ilişkiden kinayedir. Bu bir sır olduğundan açık delili bulunan halvet-i sahiha ile, yani engelden uzak olarak tenhaca beraber bulunmakla bilinir ve buna duhul (gerdeğe girme) denir. Bu şekilde gerdeğe girmeden önceki boşamada mehir kararlaştırılmamış bulunduğu takdirde talak-i bâin (yeni bir nikâh olmadan kadının tekrar alınamayacağı boşama) meydana gelir ve kadına bir mal verilmesi gerekir. وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ **Ve eğer onlara dokunmadan önce boşar,** وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً **ve bir mehir takdir edip kararlaştırmış bulunursanız ,** فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ **borcunuz, takdir ettiğiniz kararlaştırılmış olan mehrin yarısıdır.** اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ Ancak o kadınlar bunu bağışlayıp düşürürlerse اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ **veya nikâh düğümü elinde olan, akdedilmiş nikâha ve onu çözmek hakkına sahip bulunan kimse, yani boşayan koca fazlasını verirse o başka.** Burada bu ifade ile muhataptan gıyaba iltifat olunması (ikinci şahıstan üçüncü şahsa dönülmesi) bu özellikle fazla teşvik içindir. Rivayet edilmiştir ki ashabdan Cübeyr b. Mut'ım hazretleri böyle tamamını vermiş: وَاَنَا اَحَقُّ بِالْعَفْوِ *"Ben bağışlamaya daha layıkım."* demiştir. (Allah ondan razı olsun). Bununla beraber ilk bakışta bu kimseden maksat veli gibi görünür, veya kadın küçük olduğundan dolayı evlendirme yetkisine sahip olan velisi o yarıyı affetmiş bulunsun demek olur. Fakat önceki mânâyı desteklemek üzere buyuruluyor ki: وَاَنْ تَعْفُٓوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى **Ve affetmeniz (bağışlamanız) takvaya daha yakındır.** Belli ki küçük bir kızın hakkını düşürmekte bir takva ilgisi bulunamayacağından bunun mânâsı şudur: Kadının affetmesinden, sizin fazla vermeniz takvaya daha yakındır. وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ **Aranızda iyiliği de unutmayın, birbirinize karşı iyilik ve faziletle muamele etmeyi elden bırakmayın.** وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ *"Erkekler için kadınlar üzerinde fazla*

(1) el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, III, 202.

bir derece vardır." (Bakara, 2/228) âyetinin mânâsını hatırdan çıkarmayın. إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Çünkü her ne yaparsanız Allah onu görür. Yaptığınız iyilik ve ikramı zayi etmez.** Kadın affederse bu fazileti o elde etmiş olur; erkek fazlasıyla tamamını verirse, iyilik ve üstünlüğünü ispat etmiş bulunur. Bu bakımdan evlenme, boşama ve mal derdiyle dünyaya dalıp iyilik ve fazileti unutmamalıdır. Böyle olabilmek için de حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ **bilinen namazları** وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى **ve hele orta namazı üstlerine düşerek muhafaza ediniz. Her birini dikkatle gözetip vaktinde eksiksiz olarak yerine getirmeye devam ediniz.** وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ **Ve Allah için ayağa kalkıp divan durunuz,** yani Allah için kalkıp, önünüze bakarak, ellerinizi güzel bir şekilde tutup oynatmayarak sessiz ve sakin ve bir boyun eğme tavrı içinde Allah diyerek namaza durunuz.

KUNUT: Bir şeye öyle devam edip durmaktır ki taat, huşu, sukünet ve ayakta durmak mânâlarını içerir ve dilimizde buna "divan durmak" denir. Bunun için kunut taattir, kunut uzun süre ayakta durmaktır, kunut susmaktır; kunut huşu ve tevazu kanatlarını indirmek ve azaların sükuna kavuşmasıdır diye çeşitli bakımlardan tarif edilmiştir. Bir hadisi şerifte أَفْضَلُ الصَّلاَةِ طُولُ الْقُنُوتِ *"Namazın en faziletlisi kunutu (kıyamı) uzun olandır."* [1] buyurulmuştur ki kıyam demektir. Buna göre namazda kıyam ve kırâeti, duayı veya huşû ve süküneti uzatmaya da kunut denir. Nitekim, "Hazreti Peygamber bir ay kunut yaptı, bunda Arap kabilelerinden biri aleyhine dua ederdi." diye rivayet olunan Peygamber fiilinde kunut, duaya kıyamı (dua için ayakta durmayı) uzatmak demektir. İşte bu قُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Allah için kunut yaparak ayakta durunuz."* emriyle namazda özellikle Allah için niyetin ve iftitah (başlangıç) tekbirinin, kıyamın ve huşû ile dünya kelâmından sükut etmenin farz oluşu anlatılmıştır. Bu şekilde kıyam (ayakta duruş) namazın ilk rüknüdür (temelidir). فَاقْرَؤُا *"Okuyunuz"*, وَارْكَعُوا *"Rüku ediniz"*, وَاسْجُدُوا *"Secde ediniz"* emirleri gereğince kırâet, rükû, secdeler, kâde (oturma), sıralamada bundan sonradır. Her namazda önce divan durmak vardır. Bu sebeple namaz aslında bir kunuttur. Fakat vitir namazı gibi bazı namazlarda kıyam (ayakta durma) esnasında bir tekbir ile daha dua için kıyamı uzatmaya da özel mânâsıyla kunut denir ki kunut içinde kunut demek olur. Bundan dolayı, قَانِتِينَ "kânitîn" namaz kılanlar, huşû içinde bulunanlar, susanlar demek olur. Asıl kıyam, قُومُوا لِلّٰهِ *"Allah için ayakta durun."* ifadesinden açıkça anlaşıldığı için قَانِتِينَ "kunut yaparak" ifadesi, daha çok Allah'ın zikri ile durup huşû ile susmak mânâsına yorumlanmıştır. Ebu Amr eş-Şeybanî'den rivayet edilmiştir ki: "Biz başlangıçta Resulullah zamanında namazda konuşurduk. وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *Allah için*

(1) Müslim, Müsâfiriîn, 164, 165; Ebu Davud, Tatavvu', 2.

kunut yaparak ayakta durun." âyeti indi, bize susmak emredildi."(1) demiştir. Abdullah b. Mes'ud da demiştir ki: Biz Habeşistan'a gitmeden önce Hz. Peygamber'e namazda olduğu halde selâm verirdik, O da bize karşılık verirdi. Habeşistan'dan geldiğimde selâm verdim, karşılık vermedi, sonra bunu kendisine arz ettim. "Cenab-ı Allah dilediği emri yaratır, namazda konuşmamanızı da kesinlikle emretti." buyurdu.(2) Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edilmiştir ki: Bir adam Hz. Peygambere namazda selâm verdi. O da işaretle aldı. Selâm verdikten sonra buyurdu ki: "Biz namazda selâm alırdık, ama ondan menedildik.(3) Muaviye b. el-Hakem es-Sülemî hadisinde de Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Bizim şu namazımız yok mu, bunda insan kelâmından hiç bir şey yaraşmaz. O tesbih, tekbir ve Kur'an kırâetidir.(4) Bu âyetin inişinden sonra ashab-ı kiramdan her hangi birisi, namaza durduğu zaman, Allah korkusu ile uzağa bakmaktan, sağa sola dönmekten, bir çakılı itmekten, gönlünde dünya işleriyle ilgili bir kuruntu yapmaktan sakınırdı.

الصَّلَوَاتِ Kelimesinde, elif-lâm ahdi harici içindir ki maksat, günde beş vakit bilinen farz namazlardır. Bu ahd olmasaydı, bilinen bütün namazların farz olması gerekecekti ki buna güç yetmezdi.

VUSTÂ الْوُسْطَى : Evsat الأوْسَطُ ın müennesi (dişili) olarak ism-i tafdildir ki orta veya en faziletli demektir. Bunun için salat-ı vüstâ anlam itibarıyla orta namaz veya efdal (en faziletli) namazdır diye ancak iki görüş vardır. İsm-i tafdil, fazlalık ve eksikliği kabul eden şeylerden yapıldığı cihetle "mevt (ölüm)"ten "emvet (daha çok ölüm)" denmediği gibi; bir şeyin vasat (orta) olması da fazlalık ve eksikliği kabul etmeyeceği için, "evsat" ve "vustâ" kelimesinin tafdil mânâsında kullanılmasının doğru olmayacağı ve bu bakımdan "evsat" en hayırlı, en mütedil demek olup, salatı vüstanın da "efdal namaz" (en faziletli namaz) mânâsına olması gerekeceği de hatırlatılmıştır. Bununla beraber ism-i tafdilin, fiilin asıl mânâsına gelmesi de inkâr edilemeyeceği gibi, tavassutun (ortada olmanın) izafî veya hakikîsini düşünmek de mümkündür. Şu halde salât-ı vustâ "namazların en ortası" veya "ortası" demek de olabilir.

İşin aslına gelince, atıf, tegayür (başkalık) gerektireceğinden الصَّلاَةِ الْوُسْطَى

(1) Buharî, el-Amel fi's-Salât, 2; Müslim, Mesâcid, 35; Tirmizî, Tefsiru Sureti 2/33; Ahmed b. Hanbel, I, 435, 463.

(2) Buharî, Tevhid, 42; Ebu Davud, Salât, 166; Nesaî Sehv, 20; Ahmed b. Hanbel, I, 425.

(3) Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, II, 732.

(4) Nesaî, Sehv, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 447, 448.

"orta namaz", الصَّلَوَاتِ "essalevat"tan yani bilinen namazlardan başka bir namaz gibi görünürse de aslında الصَّلَاةِ "namaz", الصَّلَوَاتِ "namazlar" da dahil olduğundan bu atfın, fazla itina göstermek için hassı âmma (özel olanı, genel olana) atıf cinsinden bulunduğu en küçük bir düşünce ile anlaşılır ki genel olarak tefsircilerin rivayetleri de böyledir. Şu halde bu atıf, "ve melâiketihî ve Cebrail" (Allah'ın melekleri ve Cebrail) diye meleklere Cebrail'i atıf gibidir ve farz namazlar içinde salat-ı vüstâ (orta namaz) melekler içinde Cebrail'e benzer. Acaba bu hangi namazdır? Bunu kesin bir şekilde tayin etmek mümkün değildir. Tabiin'in büyüklerinden Said b. Müseyyeb hazretleri, salat-ı vüstâ hakkında Resullullah'ın ashabı şöyleydi, demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiştir. Bu konudaki görüşlerin özeti şöyledir:

1- Bu, ikindi namazıdır. Bu görüş, Hz. Ali'den, İbnü Mes'ud'dan, Ebu Eyyub'dan, bir rivayette İbnü Ömer'den, Semre b. Cündeb'den, Ebu Hüreyre'den, Utayye rivayetinde İbnü Abbas'tan, Ebu Said el-Hudri'den, bir rivayette Hz. Âişe'den, Hz. Hafsa'dan (R. anhüm), birçok tabiînden, İmamı Azam Ebu Hanife'den, bir kavlinde İmam Şafiî'den, Ahmet b. Hanbel'den ve Malik'in bazı arkadaşlarından rivayet edilmiştir ki Resulullah Efendimiz "Ahzab" savaşı günü, شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ مَلَأَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا "Bizi, orta namazı olan ikindi namazından meşgul ettiler. Allah kalblerine ve evlerine ateş doldursun."(1) buyurmuştur. Çünkü düşmanların savaş için hücumlarından dolayı "korku namazı" şeklinde olsun vaktinde kılamamışlar, güneşin batışından sonra kılmışlardı. Hz. Ali de "Biz orta namazı sabah namazı zannederdik. Nihayet Resulullah söyledi de bunun ikindi namazı olduğunu öğrendik." demiştir. Ebu Malik Eş'ari ve Semre b. Cündeb hazretleri de Resulullah'ın, الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ *"Orta namaz, ikindi namazıdır."*(2) buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bunun sebebi ve hikmeti olarak denilmiştir ki ikindi namazı vakti, herkesin ticaret ve geçim için en çok meşgul oldukları bir vakittir. Gece ve gündüz meleklerinin toplanma zamanıdır. Bir de şer'î günle, iki gündüz iki gece namazlarının ortasındadır. Bu bakımdan her iki mânâsıyla ortadır.

2-Sabah namazıdır. Bu da Hazreti Ömer'den, bir rivayette Hz. Ali'den, Ebu Musa, Muaz, Cabir, Ebu Ümame ve bir rivayette İbnü Ömer hazretlerinden ve Mücahid'den ve İmam Malik'ten ve bir kavilde İmam Şafiî'den rivayet edilmiştir. Bunun hakkında da Resullullah'ın, bir gün sabah namazını kılıp rukudan

---

(1) Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, I, 460, II, 220.

(2) Tirmizî, Salât, 19; Muvatta, Cemaat, 27, 28; Ahmed b. Hanbel, V, 12, 13, 22.

önce kunut da yaptığı, elini kaldırıp dua ettiği ve sonunda: هٰذِهِ الصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى الَّتِى اُمِرْنَا بِهَا اَنْ نَقُومَ فِيهَا قَانِتِينَ *"İşte bu, içersinde kunut yaparak (boyun eğerek) kılmamız emredilen orta namazıdır."* [1] buyurduğu Ebu Reca Utaridî hazretlerinden rivayet edilmiş ve Fahreddin Razî, tefsirinde daha çok buna atıfta bulunup delil getirmiştir.

3-Öğle namazıdır. Bu da İbn Ömer, Zeyd, Üsame, Ebu Said, Aişe hazretlerinden ve bir rivayette İmam-ı Azam'dan rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sabit (r.a.) şöyle rivayet etmiştir ki: "Hazreti Peygamber, öğle sıcağında namaz kılar, insanlar da kendilerini sıcaktan koruyacak barınaklarında bulunurlar, Cemaate gelmezlerdi. Resulullah, bu hususta söylendi. Cenab-ı Allah: وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى *'orta namazı'* âyetini indirdi ki maksat öğle namazıdır." Yine rivayet olunmuştur ki o zaman öğleyin Hz. Peygamberin arkasında ancak bir iki saf cemaat bulunurdu. Resulullah: لَقَدْ هَمَمْتُ اُحَرِّقَ عَلٰى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلٰوةَ بُيُوتَهُمْ "Vallahi şu namaza gelmeyen kavmin üzerlerine evlerini yakayım, diye gönlüme geldi. [2] buyurmuş, bunun üzerine bu âyet inmiştir; bir de öğle namazı, Resulullah'ın ilk defa Cebrail'in imamlığı ile kıldığı ilk namazdır. Bundan başka cuma namazı bu vakittedir. Bunun fazileti ise bilinmektedir.

4- Akşam namazıdır. Bu da Ebu Ubeyde es-Selmanî ve Kubeysa b. Züveyb (r. anhüma)dan rivayet edilmiştir. Çünkü bu namaz, ikâmet halinde ve yolculukta hep üç rekat olarak sabittir.

5- Yatsı namazı olduğu da bazı zatlardan nakledilmiştir.

6- Beş vakit namazın tamamıdır ki Muâz b. Cebel (r.a.) bu görüştedir. Gerçekte namaz, imanın aslı ile diğer ameller arasında ortada bulunan bir ibadettir. Bu itibarla "vüstâ" (orta oluşu) sıfat-ı kâşifedir (açıklayıcı bir sıfattır). Diğer taraftan namazda tertip sahibi olmanın, daha faziletli olduğunda söz yoktur. Bu ise, her gün beş vakit namazın tamamı itibariyledir.

7- Beş vakit namazdan, belirsiz olarak bir tanesidir. Tabiînin büyüklerinden Said b. Müseyyeb ve Ebu Bekir Varrak bu görüşe sahip olmuşlardır. Cenab-ı Allah, Ramazan ayında kadir gecesini, Esmâ-i Hüsnâ'sında (en güzel isimleri içersinde) İsm-i Azam'ını (en büyük ismini), cuma gününde icabet saatini gizlediği gibi; namazlar içinde de orta namazını gizlemiş ve bununla beraber muhafazasını emretmiştir ki; namazların hepsine devam ve muhafazasına itina

---

(1) Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, I, 461.

(2) Buharî, Ezan, 29; Ahkâm, 52; Nesaî, İmamet, 49; İbn Mâce, Mesâcid, 17.

gösterilsin. Böyle olduğunu Nafi, İbn Ömer'den rivayet etmiş, Rebi' b. Heysem de bu görüşe sahip olmuştur. Bir de bu âyet önce, وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى صَلَاةِ الْعَصْرِ *"orta namazını, ikindi namazını..."* diye inmişti. Hz. Hafsa'nın, kölesine yazdırdığı ve bu âyete gelince özellikle imla suretiyle yazdırdığı mushafta ve yine Hz. Aişe'nin mushafında böyle ve bir rivayette: وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ *"o ikindi namazıdır"* şeklinde olduğu, fakat bunun daha sonra neshedilip (kaldırılıp) yalnız, وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى kırâetinin kaldığı mütevatir kırâetlerle sabit ve Bera' b. Âzib hazretlerinden de özellikle rivayet edilmiş bulunduğu cihetle anlaşılıyor ki bu önce ikindi namazı olmak üzere tayin edilmiş olduğu halde, daha sonra tayini neshedilip kapalı bırakılmıştır. Tefsirci Kurtubî demiştir ki, sahih olan budur; çünkü deliller, birbirine zıt ve tercih şekli de yoktur.

Meşhur olan görüşler bunlardır. Bunlardan başka:

8- Cuma günü cuma namazı, diğer günlerde öğle namazıdır. Bu da Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.

9- Yatsı ve sabah namazlarıdır ki Ebu Hayyan'ın anlattığına göre Hz. Ömer ve Hz. Osman bu görüşe sahiptirler.

10- Sabah ve ikindi namazlarıdır ki Malikî fıkıhçılarından Ebu Bekir Ebherî'nin görüşüdür.

11- Özellikle cuma namazıdır.

12- Farz namazların hepsinde cemaattir.

13- Korku namazıdır.

14- Vitir namazıdır. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sehâvî bunu tercih etmiştir.

15- Kurban bayramı namazıdır.

16- Ramazan bayramı namazıdır.

17- Kuşluk namazıdır.

Tefsirci Ebu Hayyan Endelûsî, bunları özetleyerek der ki: "Bu görüşlerden her biri söylediği namazın fazileti hakkında vârid olan hadislerle, bir de bazısının, şu ve şu arasında ortada bulunmasıyla tercih edilmesi istenilmiştir. Halbuki bu bir delil değildir. Belirli bir namazın özel bir faziletinin bulunması; ne hepsinden faziletli olmasına, ne de orta namazdan Allah'ın muradının, o namaz olduğuna delâlet etmez. Bütün bu rivayetler arasında itimada en uygun olan

görüş; Hz. Peygamberin salat-ı asır (ikindi namazı) diye açıklama-sıdır..."[1]

İbn Cerir Taberî de tefsirinde bunu doğru göstermiştir.[2] Hanefîlerin de en çok taraftar olduğu görüş budur. Böyle olmakla beraber, bu kadar ihtilaf içinde bunun kesin bir tefsir olduğu iddia edilemez. Çünkü âyetten "salâtü'l-asr" (ikindi namazı) açıklamasının, okunuşunun neshedilmiş olarak kalması, belirleme hükmünün kaldırılmış olmasına yorumlanır. Yalnız okunuşun neshedilmiş olması, orta namazın bilinmesinin, beş vakit namaz gibi yerleşip tevatürle bilinmesine ve tayin edilmiş olmasına bağlıdır. Halbuki görüldüğü üzere beş vakit namaz, kesin olarak bilindiği halde bu öyle değildir. Bu ancak genel anlamı ile bilinmektedir. Gerçi "Ahzab" günü (Hendek savaşı günü) hadisi, en kuvvetli bir açıklamadır. Fakat bunun, o günkü ikindi namazına mahsus olması da muhtemeldir. Çünkü en çok engelle karşılaşan o olmuştur. Ve çok meşguliyet hikmetine bakılarak orta namazın, çoğunlukla ikindi namazı olduğunun söylenmesi, insanların çoğu için ikindi namazının, meşguliyetin çok olduğu bir zamana rastlamış olmasından ve böylece ortada kalmasındandır. Halbuki genel duruma bakılırsa, meşguliyetin çokluğu ve engeller, diğer namazlara da rastlayabilir. Bu bakımdan denilebilir ki her şahıs için engellerin çokluğu sebebiyle kılınması zor ve en çok ortada kalıp geçmesi muhtemel olan namaz hangisi ise, onun hakkında namazların en faziletlisi ve orta namazı da odur. Ve yukarıdaki şekilde her namaz hakkında rivayet bulunması, bu şekilde izah edilebilir ve ilk inişteki "salâti'l-asr" (ikindi namazı) açıklamasının, neshedilmiş bulunması da bunu teyid etmektedir. O halde orta namazı hakkında en sahih ve en itidalli söz, beş vakit namazdan herhangi birisinin olmasıdır.

Bütün namazlara itina gösterilmesini temin için, orta namazı kesin olarak tayin edilmemiş, ancak açık ve kesin buyurulmuştur ki:

Namazların hepsini ve hele orta namazı muhafaza ediniz ve Allah için kalkıp divana durunuz, فَاِنْ خِفْتُمْ **eğer korkarsanız;** düşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebepten ötürü şiddetli bir korkuya düşerseniz, فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا **yaya veya binekli, nasıl durabilirseniz öyle kılınız.** Yani durum neyi gerektiriyorsa ona göre nasıl ve ne tarafa durmak mümkünse öylece, isterse hayvan üzerinde ima ile olsun tek başınıza kılınız ve her halde mümkün olduğu kadar kılınız, terk et-

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., II, 241.

(2) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân, II, 351.

meyiniz. Bu şekilde gelişine göre namaza, صَلَاةُ خَوْفٍ "korku namazı" denir ki en şiddetli korku zamanındadır. Korku namazının, cemaatle kılınabilen diğer bir şekli vardır ki Nisâ sûresinde gelecektir. Onda korku, bundan azdır. Fakat düşmanla fiilen savaş sırasında bunların hiçbiri yapılamaz; hareket namazı bozduğundan, o zaman namazı kazaya bırakmak zorunlu olur. Nitekim Hendek savaşında "Ahzab" günü güneş batıncaya kadar böyle olmuş da Resulullah: ... شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ "*Bizi orta namazı olan ikindi namazından meşgul ettiler...*" (1) buyurmuş, dört namazı kazaya bırakmış ve güneş battıktan sonra sırasıyla kaza etmişti.

فَإِذَا أَمِنْتُمْ **Artık korkuyu atıp emniyet ve selâmete çıktınız mı,** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ **size o bilmediğiniz hükümleri ve bu arada namazın hükümlerini nasıl öğrettiyse, öylece Allah'ı zikrediniz,** namazlarınızı yine tam olarak kılınız ve diğer hükümlerini de yerine getiriniz ki şükretmiş olasınız. O hükümler içinde namazlara devam, bu üstünlük ve fazileti unutturmaz. Demek ki namazlar içinde orta namazı nasılsa, bütün şer'î hükümler içinde namazlar da öyledir ve bunu anlatmak için nikâh ve boşama meseleleri henüz bitmeden arada özellikle bu emirler verilmiştir. Ölümün ve boşamanın bahis konusu olduğu ve olacağı bir sırada fazilete sevk ve namazı emretmek ve korku ve güvence ile cihadı hatırlatmak ne kadar beliğ (belagatlı)dir! Bu uyanışla o hükümlerin geri kalan kısmını dinleyiniz:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

---

(1) Buharî, Tefsiru Sureti, 2/42, Cihad, 98, Megazî, 29; Müslim, Mesâcid, 202, 206; Ebu Davud, Salat, 5.

Meâl-i Şerifi:

240-İçinizden hanımlarını geride bırakarak vefat edecek olanlar, eşleri için evlerinden çıkarılmaksızın senesine kadar kendilerine yetecek bir malı vasiyet ederler. Bununla birlikte eğer kendileri çıkarlarsa, kendi haklarında yaptıkları meşru bir hareketten dolayı size bir sorumluluk yoktur. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

241- Boşanmış kadınlar için de meşru ve geleneğe uygun şekilde bir meta'(intifa hakkı) vardır ki verilmesi, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.

242-İşte akıllarınız ersin diye, Allah size âyetlerini böylece açıklıyor.

KIRÂET: وَصِيَّةٌ Ebu Amr, İbnü Âmir, Hafs rivayetiyle Âsım ve Hamza kırâetlerinde mansub وَصِيَّةً şeklinde, diğerlerinde ise merfu وَصِيَّةٌ şeklinde okunur. Abdullah b. Mes'ud kırâetinde de كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْوَصِيَّةُ şeklindeydi.

Tefsircilerin büyük çoğunluğu bu, ... وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ âyetinin inişinin, evvelki âyetten daha önce olduğunu, fakat okunuşta geri bırakıldığını söylemişlerdir. Bununla beraber tarih açıklanmış değildir. Önceki iddet, bu da nafaka içindir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا **Yine içinizden vefat edip de acıklı hanımlar bırakanlar,** وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ **eşleri için senesine kadar evden çıkarılmayarak geçinecekleri bir malı vasiyet edip bırakırlar.** Bunların, hanımları için böyle bir vasiyet hükmü vardır ki vasiyet yapılmasa bile hüküm verilir. فَإِنْ خَرَجْنَ **Bunun üzerine o hanımlar, kendiliklerinden çıkarlarsa,** فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ **o zaman kendi haklarında meşru bir şekilde yaptıkları hareketlerde size bir günah yoktur.** Nafaka haklarını, kendileri düşürmüş olurlar. وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah azizdir, hakimdir (çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir)**; meşru olanın aksine hareket edenleri veya meşru olan harekete müdahale edenleri hesaba çeker.

Burada nekre (belirsiz) olarak "ma'ruf", öncekinde (belirli bir kelime olarak) "bi'l-ma'ruf" buyurulması; bunun inişinin önce, öbürünün inişinin ise daha sonra bulunmasından dolayı olduğunu tefsirciler açıklıyorlar. Çıkış halinde günahın olmayışı gösterir ki bu bir sene tamamen iddet değildir. Çünkü iddet olsaydı, çıkışları günah olurdu. Şu halde bu âyet, birincisinden inişte de önce olsaydı, dört ay on gün iddet müddetiyle çelişkili olmazdı. O halde önce

olduğundan dolayı nafakaya ait olan bu müddetin, iddet müddetiyle neshedilmiş veya tahsis edilmiş olması gerekmezdi. Fakat şurasını unutmamak gerekir ki bu bir sene kadar intifa hakkı, vasiyet veya vasiyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere karı da kocasına dörtte bir veya sekizde bir hisse ile varis olacaktır. Bu şekilde miras âyetlerinin inişinden sonra varise vasiyet neshedilmiş (kaldırılmış) olduğundan, bu vasiyet de neshedilmiştir. Bundan dolayı kocası vefat eden eşlere kendi miras paylarından başka bir de nafaka vacib değildir. Bu âyet, İslâm'ın başlangıcında karıya miras yokken inmiş ve daha sonra miras ile hükmü kaldırılmıştır. Ve bu hükmün kaldırılması, karının aleyhine değil, lehine (yararına) olmuştur. Bir sene de iddet mânâsı düşünenler, bu neshin, sonradan inen iddet âyetiyle olduğunu da söylemişlerdir. Demek ki her iki takdirde neshedilmiştir. Ancak Mücahid'den mesken hakkında neshedilmediğine dair ayrı bir görüş vardır. İmam Şafiî de o görüşü benimseyerek, bunlara nafaka yoktur, fakat bir sene meskende oturma hakkı vardır demiştir. Mesken de nafakadan sayıldığı için, bu düşünce rivayet ve dirayet bakımından zayıftır.

Kocası vefat edenlerin nafakaları böyle. Bu açıklamanın sonunu, baş tarafına bağlamak için bu hususta ilk bahis konusu olan boşanmış kadınlara gelince: وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ **Boşanmış kadınlar için de şer'î bakımdan ve gelenekler açısından uygun şekilde bir mal, bir intifa hakkı (faydalanma hakkı) vardır ki,** حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ **verilmesi, Allah'tan korkanlara, takvanın en geniş mânâsıyla müminlere vacibdir.** Koca onu vermeli; vermezse, müslümanların hakimleri alıvermelidir. Bu mal, gerdeğe girmiş olanlar için iddet nafakası, girmemiş olanlar için de bir bağıştır (müt'adır). Fakat müt'a, yukarda geçmiş bulunduğundan burada asıl konunun iddet nafakası olacağı açıktır. Bunun geleneklere uygun olanı da kocanın gücüne göre, karının durumuna uygun olmasıdır. لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا *"Hiç bir kimse, gücünün yettiğinden başkasıyla mükellef tutulmaz."* (Bakara, 2/233), عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ *"Eli geniş olan kendi gücüne göre, eli dar olan da kendi gücüne göre"* (Bakara, 2/236). كَذٰلِكَ **İşte böyle** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ **Allah, hükümlerine delil olan âyetlerini size açıklıyor** لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **ki, aklınız ersin, akıl ve anlayış sahibi olasınız.** Allah'ın hükümlerini güzelce anlayıp lâyıkıyla tatbik edesiniz de "ölüm" denince, akıllarını kaçıranlar gibi olmayasınız:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

243- Görmedin mi o kimseleri ki kendileri binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı bir lütuf sahibidir. Fakat insanların pek çokları şükretmezler.

أَلَمْ تَرَ Çoğunlukla taaccüb ve takrir için kullanılır ki dilimizde "görmedin mi" ifadesi de böyledir. Rü'yet (görme) de gözle veya kalble olur. İkisi de «إلى» ile sılalanmaz (ulanıp bağlanmaz). Bundan dolayı أَلَمْ تَرَ إِلَى denildiği zaman bakmak veya ulaşmak mânâsını ifade eder ki, "Bakıp görmedin mi? Görmüş gibi bilmedin mi? İlmin, bu bilinen şeye daha yetişmedi mi? Ne garip. Hayır, sen onu bilirsin." yahut "Haberin yok mu baksana ne acayip!" demek olur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ **Görmedin mi? Haberin yok mu? Ne acayip, baksana şunlara ki,** خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ **binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için yurtlarından çıktılar.** فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا **Allah da onlara "ölün!" dedi** ثُمَّ أَحْيَاهُمْ **sonra bunlara yeniden hayat verdi. Öldükten sora dirilmeye erdiler.** Ölmeyelim diye kaçtıkları zaman korktukları başlarına geldi, öldüler fakat ölüm içine düşüp âdete göre "öldük!" dedikleri bir anda akla ve hayale gelmez bir şekilde tekrar hayat buldular. Demek ki Allah'ın hükmünden kaçılmaz ve hiç bir zaman Allah'tan ümit de kesilmez. Rivayet olunmuş ki vaktiyle Irak'ta Vasıt tarafında داوردان (Dâverdân) denilen bir kasaba varmış. Orada veba hastalığı ortaya çıkmış, halk bundan kaçmak için memleketlerinden çıkmışlar fakat hep telef olmuşlar, sonra Allah yine hayat vermiş. Bir de İsrail oğullarından, kendilerine cihad emredilmiş olan bir kavim savaştan korkup vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar. Fakat yine ölmüşler, perişan olmuşlar. Nihayet Allah, onlara tekrar hayat vermiş, Allah yolunda savaşmalarını emretmiş. Bir gün Hz. Ömer namaz kılarken geride iki yahudi varmış. Hz. Ömer rükûa varırken hava yapar, yani rükûda kollarını böğürlerine kısmayıp serbest ve aralıklı tutarak dizlerine kor ve karnını çekkin tutar ve bu şekilde rükûda mertçe

ve güçlü bir vaziyet alırmış. Bunu gören yahudilerin biri, diğerine "Bu o mu?" der. Hz. Ömer, namazı bitirince birisinin "Bu o mu?" dediğini söylemiş. Yahudiler: "Biz kitabımızda Allah'ın izniyle ölüleri dirilten Hazkil'in verdiğini verecek demirden bir boynuz (karn) buluyoruz demişler. Ömer'in: "Biz kitabımızda Hazkil ve İsa'dan başka Allah'ın izniyle ölüleri dirilten bulmuyoruz." demesi üzerine, "Biz, Allah'ın kitabında sana nakletmediği peygamberler buluyoruz demişler. Ömer de "evet" der. Bunun üzerine Yahudiler, ölüleri diriltmeye gelince, "Sana şunu söyleyeceğiz ki İsrail oğullarında veba meydana gelmişti. Bunlardan bir kavim çıktılar, bir mil gider gitmez Allah, bunları öldürdü. Bunlara bir duvar çevirdiler. Kemikleri çürüdüğünde Cenah-ı Allah, Hazkil'i gönderdi, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunları bu yüzden ölümden sonra tekrar hayata kavuşturdu." dediler diye de rivayet edilmiştir.

İşte bu âyet, bu kıssaların biri veya hepsi dolayısıyla inmiştir. Ve deniliyor ki Hazkil, Zülkifl (A.S.)dır. Âyetin gelişi, savaş kıssasına daha münasip gibi görünürse de âyette ölüm korkusu mutlak olduğu için gerek taun ve veba, gerekse savaş, her hangi sebeple olursa olsun, ölüm korkusuyla Allah'ın hükmünden kaçmak isteyenlerin hepsini içine almaktadır. Taun ve veba gibi salgınlarda herkes bulunduğu yerden kaçmaya kalkışmamalı, savaş gerektiği zaman da binlerle halk korkup vatanlarından kaçmamalıdırlar. Ölüm korkusuyla vatanlarını müdafaa ve Allah'ın emrini yerine getirmekten kaçınarak, sürü sürü yurtlarını terk eden binlerce kavimlerin, çok geçmeyip mahvoldukları, perişan oldukları ve sonradan Allah'ın izniyle yine hayat buldukları hakkında insanlık tarihi örneklerle doludur. Burada Cenâb-ı Allah, bütün bunları hatırlatırken ölümden, Allah'ın hükmü olan vazifeden kaçıp kurtulmanın imkanı bulunmadığını ve böyle yapanların, korktuklarına daha çabuk ve daha feci bir şekilde uğrayacaklarını ve hatta Allah'ın, dileyince hükmünü yerine getirmek için ölüleri bile dirilteceğini ve dolayısıyla, ölmekle kurtulacaklarını zannedenlerin de kurtulamayacaklarını anlatmış kısaca Allah'ın hükmünden kurtulmak için, ne ölümden kaçmanın, ne de ölüme koşmanın akıl işi olmadığını bildirmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ **Şüphe yok ki Allah'ın insanlara lütuf ve ikramı çoktur.** Böyle her türlü sebeplerin kesilmiş, artık hayata imkan kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ **Fakat insanların pek çoğu şükretmezler.** O'nun emirlerine karşı gelir ve kaçmakla kurtulacağız zannına düşerler. Ne budalalık! Ey müminler! Siz böyle olmayın:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

244- O halde Allah yolunda çarpışın ve bilin ki Allah, her şeyi işitir ve bilir.

245- Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da ona birçok katlarını ödesin. Allah darlık da verir, genişlik de verir. Hepiniz de O'na döndürülüp götürüleceksiniz.

KIRÂET: فَيُضَاعِفَهُ : Nâfi', Ebu Amr, Hamza, Kisâi, Halefi Âşir kırâetlerinde «فَا» nın zammesiyle فَيُضَاعِفُهُ şeklinde, İbnü Kesir ve Ebu Cafer kırâetlerinde «فَا» nın zammesi ve "ayn"ın şeddesiyle elifsiz فَيُضَعِّفُهُ , İbnü Âmir ve Yakub kırâetlerinde "fa"nın nasbı ve "ayn"ın teşdidiyle فَيُضَعِّفَهُ , Asım kırâetinde ise, râ'nın nasbı ve elif ile فَيُضَاعِفَهُ okunur. يَبْسُطُ Nâfi', Bezzî, Ebu Bekir Şu'be, Kisâî, Ebu Cafer ve Ravh kırâetlerinde "sin" yerine "sâd" ile يَبْصُطُ okunur.

Siz, bunlardan ibret alıp şükredin وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolunda savaşın, vazifenize bakın.** Anlaşıldı ki korkunun ecele faydası yok. Kesinlikle takdir edilmiş olanın da reddine çare yok. Ecel geldiyse Allah yolunda ölmek, gelmediyse kıymetli zaferler elde edip sevablar kazanmak var وَاعْلَمُوا **ve biliniz ki,** أَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah mutlaka işitir, bilir.** Gidenlerin ve kalanların ne söylediklerini işitir, kalblerinde neler gizlediklerini bilir. مَنْ ذَا الَّذِى **Şimdi kimdir o yiğit ki,** يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **Allah'a bir karz-ı hasen, yani gönülden koparak iyi niyet ve ihlâsla dişinden, tırnağından güzelce kırpıp bir ödünç versin, Allah yolunda mal harcasın da,** فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً **o da yarın ona, birçok defa katlayarak kat kat fazlasıyla versin,** yahut her kim öyle ödünç verirse, Allah da ona böyle kat kat verir. Bu katların miktarını ancak Allah bilir. Bununla beraber, كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ *"...bir tanenin hâli gibidir ki yedi başak bitirmiş, her başakta yüz tane var..."* (Bakara, 2/261) hesabıyla bire yedi yüz de de-

nilmiştir.

Rivayet olunuyor ki Ebu'd-Dehdah (r.a.): "Ya Resulallah! Benim iki bahçem var, birisini tasadduk edersem bana cennette iki misli var mıdır?" demiş. "Evet" buyurulmuş, "Dehdah'ın anası da yanımda mı?" demiş, "Evet" buyurulmuş, "Sabiyye de beraberimde mi?" demiş, "Evet" buyurulmuş. Bunun üzerine bahçelerinin en güzeli olan Huneyniyye adındaki bahçesini tasadduk etmiş, dönüp çoluk çocuğuna gelmiş, onlar da o bahçede bulunuyorlarmış. Hemen bahçenin kapısına durmuş, hanımı Ümmü Dehdah'a bunu nakletmiş. O da "Satın aldığın bahçeleri Allah mübarek etsin!" demiş. Çıkmışlar, bahçeyi teslim etmişler, bu âyet inmiş. Resulullah, "Ebu Dehdah için Cennette nice hurma ağaçları saçak atıyor." buyurmuş.

Bu ne lütuftur ki Allah kullarına böyle bir ödünç alma işi ilan ediyor ve bu bereketin, ihlas ve iyi niyetle kulun iradesine bağlı olduğunu da gösteriyor. Buna talip olunuz. Allah bu katlı ihsanı önceden niye yapıvermiyor, demeyiniz. Çünkü, وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ **Allah sıkar ve açar, gerek fertlere ve gerekse toplumlara bazen darlık verir, bazen de genişlik.** Darlıkta ümitsizliğe düşmemeli, genişlikte azıtmamalı her iki takdirde herkes hâline göre iyiliğe rağbet göstermelidir. Dişinden, tırnağından güzelce kesip Allah'a mal ve bedence isterse sıkıntılara tahammül etmek ve hiçbir şey bulamazsa سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ *"Allah'ı tesbih ederim, Allah'a hamd olsun, Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. Allah büyüktür."* (1) demek suretiyle olsun karz-ı hasen yapılmalı *"Allah'a güzel bir ödünç verilmeli"* dir ki sonu genişlik olsun. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ **Ve siz ne kadar kaçınsanız, sonunda o Allah'a döndürüleceksiniz.** Mükafat veya cezanızı mutlaka bulacaksınız.

Bunların gelişmesini aydınlatmak için:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ
مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا

---

(1) Buharî, Eyman, 19; Müslim, Tahâret, 1; Ebu Davud, Salat, 135; Ahmed b. Hanbel, I, 71, II, 158, 210.

وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَاۜ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَل۪يلاً مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ
بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ
مَلِكاًۜ قَالُٓوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ
وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ
بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ
عَل۪يمٌ ﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ
ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ
الْمَلٰٓئِكَةُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا فَصَلَ
طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَل۪يكُمْ بِنَهَرٍۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنّ۪يۚ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنّ۪ٓي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِه۪ۚ فَشَرِبُوا
مِنْهُ اِلَّا قَل۪يلاً مِنْهُمْۜ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُۙ قَالُوا
لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِه۪ۜ قَالَ الَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ
مُلَاقُوا اللّٰهِۙ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَل۪يلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَث۪يرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِۜ

وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا
رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ
الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ
وَآتَاهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ
بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾
تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

246- Baksana, İsrail oğullarının Musa'dan sonra ileri gelenlerine! Hani onlar, bir peygamberlerine: "Bize bir kumandan gönder de Allah yolunda savaşalım..." dediler. O da: "Size savaş farz kılınırsa, acaba yapmamazlık eder misiniz?" dedi. Onlar: "Bize ne oldu da yurtlarımızdan çıkarıldığımız ve çocuklarımızdan ayrıldığımız halde Allah yolunda savaşmayalım?" dediler. Bunun üzerine savaş kendilerine farz kılınınca da onlardan pek azı hariç, yüz çevirdiler. Ama Allah, o zalimleri bilir.

247- Peygamberleri onlara: "Allah, size hükümdar olmak üzere Talût'u gönderdi." demişti. Onlar: "Ona bizim üzerimize hükümdar olmak nereden geldi? Oysa hükümdarlığa biz ondan daha lâyıkız, ona maldan bir genişlik, bir bolluk da verilmemiştir." dediler. Peygamberleri de "Onu sizin başınıza Allah seçmiş ve ona bilgi ve vücut bakımından bir güç, bir genişlik vermiştir." dedi. Hem Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir, o her şeyi bilir.

248-Peygamberleri, onlara şunu da söylemişti: Haberiniz olsun, Onun hükümdarlığının alâmeti, size o tabutun gelmesi olacaktır ki onda Rabbi-

nizden bir sekine (sükûnet, gönül rahatlığı), Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiyye (kalıntı) vardır. Onu melekler getirecektir. Eğer iman etmiş kimselerden iseniz, bunda sizin için kesin bir ibret, bir alâmet vardır.

249-Tâlut, ordu ile hareket edince dedi ki: "Allah sizi mutlaka bir nehirle imtihan edecek. Kim ondan içerse, benden değildir. Kim de onu tatmazsa, işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka (bu kadarına ruhsat vardır)." Derken içlerinden pek azı hariç, hepsi de varır varmaz ondan içtiler. Tâlut ve beraberindeki iman eden kimseler nehri geçtiklerinde, "Bizim bugün, Câlut ile ordusuna karşı duracak gücümüz yok." dediler. Allah'a kavuşacaklarına inanıp, bilenler ise şu cevabı verdiler: "Nice az topluluklar, Allah'ın izniyle nice çok topluluklara galip gelmişlerdir. Allah, sabırlılarla beraberdir."

250-Câlut ve ordusuna karşı savaş meydanına çıktıkları zaman da şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Üzerlerimize sabır dök, ayaklarımızı sabit tut ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"

251-Derken, Allah'ın izniyle onları tamamen bozdular. Davud, Câlut'u öldürdü ve Allah, kendisine hükümdarlık ve hikmet (peygamberlik) verdi ve ona dilediği şeylerden de öğretti. Eğer Allah'ın, insanları birbirleriyle savması olmasaydı, yeryüzü mutlaka bozulur giderdi. Fakat Allah, bütün âlemlere karşı büyük bir lütuf sahibidir.

252-İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana hakkıyla okuyoruz. Şüphesiz ki sen o gönderilen resullerdensin.

KIRÂET عسبتم : Nâfi, "sin"in kesresiyle عَسِيْتُمْ şeklinde, diğerleri fethasiyle عَسَيْتُمْ şeklinde, okurlar. غرفة Nafi', İbnü Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer "gayın"ın fethasiyle غَرْفَةً , diğerleri zammesiyle غُرْفَةً okurlar. دَفْعُ اللهِ: Nafi', Ebu Cafer, Yakub, دِفَاعُ اللهِ şeklinde okurlar.

MELE' مَلَأ : Kavim, raht (cemaat, topluluk) gibi tekili olmayan bir çoğul isimdir ki toplandıkları zaman göz veya yer dolduran bir cemaat veya cemiyet anlamıyla insanların eşrafına; yani ileri gelen, görüş, fikir ve itibar sahibi olan, işleri bitirip, çözüm ve sonuca bağlayacak nitelik ve yetkiye sahip bulunan heyete denir. İbnü Atiyye demiştir ki: مَلَأ kelimesinin asıl kullanılışı, kavmin ta-

anlamınadır. İleri gelenlere مَلَأ denilmesi, benzetme yoluyladır. Yani ileri gelenlere, bütün bir kavmi temsil edebilmeleri bakımından onlar gibi مَلَأ «mele'» denir. Onun için ilerde göreceğiz ki sözler, fikir ve görüş sahiplerine nisbet edilmekle beraber, sorumluluk tamamına yöneliktir. Kısaca مَلَأ iki bakımdan kavmin büyük çoğunluğu demektir. Ferrâ açıklıyor ki bütün Kur'an'da مَلَأ ، رَهْط ، قَوْم ، نَفَر kelimeleri erkekler demektir, içlerinde kadın yoktur.

Ey görüş ve fikir sahibi! اَلَمْ تَرَ **Görmedin mi, baksana,** اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنٖى اِسْرَٓائٖيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى **Musa'dan sonra İsrail oğullarından o kalabalık topluluğa.** اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ **Bir vakit bunlar bir peygamberlerine**(1) ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ **bize kumanda edecek bir emir (kumandan) gönder, Allah yolunda savaşalım, dediler.** قَالَ **O peygamber,** هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا **size savaş farz kılınırsa yapmamazlık etmeyesiniz dedi,** damarlarına bastı, gerçeği gördü, tesbit etmek istedi. Cevap olarak قَالُوا **bütün topluluk,** وَمَا لَنَا اَلَّا نُقَاتِلَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ **biz niye Allah yolunda savaş etmiyelim?** وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَا **Halbuki yurtlarımızdan çıkarıldık ve çocuklarımızdan olduk, dediler.**

İntikam duygusu ve Allah'tan zafer ümidiyle savaş sebeplerinin fazlasıyla mevcut olduğunu söylediler. Bu sırada Mısır ile Filistin arasında yerleşmiş bulunan Amalika'nın başında Imlîk oğullarından Calut adında zorba bir hükümdar bulunuyormuş. Bunlar İsrail oğullarına galip gelmişler, vatanlarının birçoğunu zaptederek çocuklarını, hatta şehzadelerinden dört yüz kırk kişiyi esir edip götürmüşler, kalanlara vergiler bağlamışlar ve Tevratlarını bile almışlar. Bu sırada İsrail oğullarının bir peygamberleri yokmuş. Nihayet Allah'a yalvarmışlar. Allah Teâlâ bunlara peygamber sülâlesinden kalma tek bir kadından bir çocuk vermiş ve buna peygamberlik ihsan etmiş; bu sayede ümitlenmişler, bir taraftan onun peygamberliğini imtihan, bir taraftan da zafer ümidiyle savaşmak arzusuna düşmüşler. Bu sebeple ondan bu talepte bulunmuşlar ve böyle söz vermişler. İmam Kuşeyrî, bu noktada demiş ki, fakat iyi niyetlerine mal ve evlad endişesini karıştırarak hareket etmiş ve sırf Allah yolunda tam bir

---

(1) Eşmoil veya Şem'un b. Sa'be veya Yuşa b. Nun diye birkaç rivayet vardır. Yusuf'un torunlarından Yuşa b. Nun Musa'nın genç adamıdır ki Hz. Musa'dan sonra ona halef olmuştur. Şu halde Talut ve Davud zamanından çok önce olması itibariyle rivayetler en çok Eşmoil üzerindedir. Ancak bunun Eşmoil b. Bal b. Alkame veya Eşmoil b. Helkabe olduğu hakkında iki görüş vardır. Mukatil, Harun (a.s.) neslinden Eşmoil b. Bal demiş, Mücahid de Eşmoil b. Helkaba'dır demiş. Eşmoil, İsmail'in İbranicesidir. Âyette ismi açıklanmadığı gibi, لِنَبِيٍّ لَهُمُ diye nekre (belirsiz) olarak getirilmesi, hükmün şahsa değil, mutlak peygamberlik vasfına bağlı olması ve bu şekilde Hz. Peygambere de işareti içermesi içindir. (Müellif)

samimiyetle ilâhî emre boyun eğmeyip, yiğitlik göstererek harbe coşturmak için ayaklanmış bulunduklarından, maksatları tamam olmamış ve çoğunlukla rahata alışmış kimselerin âdeti olduğu üzere başlangıçta intikam duygusuyla yiğitlik göstermişler ve sonra iş sıkıya gelince davranışları sözlerine uymamıştır.

Gerçek şu ki, فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ **ne zaman ki savaş yazıldı,** emir verilip iş kesinlik kazandı, تَوَلَّوْا **geri döndüler.** Hareketleri, sözlerine uymadı, sözlerinde durmadılar, emre riayet etmediler. Savaş alanına gelirken yüz çeviriverdiler. اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ **Ancak içlerinden birazı müstesna bir makâm kazandılar ki** yakında görüleceği üzere bunlar, bir avuç su ile yetinenlerdi. Azlıklarına bakmadılar, sebat ettiler ve muzaffer oldular.

Bir hadisi şerife göre bu azınlıkta olanlar, "Bedir" ashabının sayısı kadardılar ki üç yüz on üç kişilermiş, demek olur. Sözlerinde duran ve başarıya ulaşan bu azınlıktan başkaları, başlangıçta harbe çoşturdular da savaş alanında bunları yalnız bırakıp çekiliverdiler. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **Allah da böyle zalimleri bilir, dolayısıyla onlara yapacağını da bilir.** Bu tezyîl (ilave) cümlesi, sözlerinde durmayan ve özellikle savaşa talip olup da sonradan dönenler hakkında büyük bir uyarıyı içermektedir. Burada لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ *"Benim ahdim (vadim) zalimlere ulaşmaz."* (Bakara, 2/124) ilâhî sözünü hatırlamak gerekir.

Harbin nasıl kesinlik kazandığına gelince:

Onlar öyle söylediler, وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ **o peygamberleri de onlara,** اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا **Allah size Talut'u emir (hükümdar) olarak gönderdi, dedi.** Buna karşı قَالُوا **o topluluk,** اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا **o bize karşı nerden hükümdar olacak? Yahut bizim üzerimize onun hükümdar olması nasıl olur?** وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ **Halbuki biz, hükümdarlığa ondan daha layıkız,** hükümdar olmak, ondan daha çok bizim hakkımız, وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ **ona bir mal genişliği, bolluğu da verilmiş değil,** diye itiraz ettiler. Cevap olarak قَالَ **o peygamber dedi ki:** اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ **Allah onu seçip ayırarak üzerinize kesin bir şekilde tayin etti** وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ **ve ona ilimde ve vücutta, maddi ve manevi bir çok gelişmeler ve güç verdi.** Vücutca iri, güçlü, kuvvetli, güzel; manevi bakımdan da din ilmi, siyaset, idare tekniği ve savaşta sizden yüksek yarattı. Fiilen hükümdarlık ve kumandanlık için esas olan şartlar da bunlardır. Yoksa varislik ve soy, asıl şart değildir.

Deniliyor ki İbrâni olan "Talut" ismi, Arapça «طول» maddesiyle de ilgili olarak kuvvet ve uzunlukta mübalağa mânâsını içermektedir. Bu bakımdan ilim

ve vücut kuvvetine bir ünvan gibidir. Aslında ucme (yabancı) bir özel isimden ibaret olsa da Kur'ân, Arapça açısından mânâsına işaretle bunu bir genel kural hâlinde tarif ve tesbit etmiştir. Talut'un ismi Süryanice Sayil ve İbranice Savil b. Kays imiş. Demek ki Talut lakaptır.

Şimdi, biz dururken Allah bunu niye böyle yapmış mı denecek? وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُ **Allah, mülkünü dilediğine verir.** Mülkün sahibi o, asıl mülk (hükümranlık) O'nundur. Hükümranlığa kavuşanlar, asaleten değil, ondan vekaleten kavuşurlar. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ **Hem Allah'ın rahmeti geniştir, o her şeyi bilir.** Rahmet ve ihsanı çoktur, dilediğini yapar. Daraltmasını, genişletmesi takip eder. Fakiri, zengin kılar, mülksüze mülk verir, vereceğini vermek için de hiç bir kayıt ve şarta tabi değildir, bilgisizlikten münezzehtir, yücedir. Hükümdarlığa layık olup olmayanları, kimlere niçin ve ne kadar müddet vereceğini de bilir. Buna karşı, "Biz dururken mülkünü Talut'a niye verdi? denemez. Ancak habere itimat edemeyecek kimseler, mantık açısından bu davanın önermesi (suğra) olan seçme meselesini (kaziyye), "ne malum?" diye reddedip, delil isteyebilirler. Bunu tamamlamak için, وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ **Bir de peygamberleri onlara dedi ki:** اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ **Talut'un hükümdar olmasının görünürdeki alâmeti ve peygamberliğin mucizesi, size tabutun gelmesidir.**

TÂBÛT: Sandık demektir. Bununla birlikte müracaat demek olan "tevb" maddesinden mübalağa sığası (kipi) olması bakımından dönüp dolaşıp gelinecek olan herkesin dönüş yeri meâlinde bir anlam da ifade eder. Bu tabuttan maksat da Tevrat sandığıdır ki Hz. Musa'dan sonra İsrail oğullarının isyanıyla ellerinden çıkmış, (Allah tarafından) kaldırılmıştı. Haberciler demişlerdir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e bir tabut indirmiş, içinde çocuklarından gelecek peygamberlerin suretleri (resimleri) varmış. Şimşir ağacından eni boyu üç iki (3x2) kadarmış. Âdem (a.s.)in vefatına kadar yanında kalmış, ondan sonra birer evladı miras yoluyla devralmışlar, nihayet Yakub (a.s.)'a intikal etmiş. Sonra İsrail oğullarının elinde kalmış, Musa (a.s.)'ya kadar gelmiş. Hz. Musa, Tevrat'ı buna kor, savaş yaptığı zaman öne geçirir, İsrail oğullarının gönülleri bununla huzur bulurdu. Vefatına kadar yanındaydı. Ondan sonra İsrail oğulları arasında elden ele geçti. Bir hususta muhakeme olacakları zaman buna müracaat ederler, aralarında hakim olurdu. Savaşa gittiklerinde önlerinde götürürler ve bununla teberrük ederek (bereket umarak) düşmanlarına karşı zafer ümid ederlerdi. Melekler bunu askerin başında tutar, savaşa girişirler, sonra tabuttan bir ses işittikleri zaman gâlip geleceklerine kesin bilgi edinirlerdi. Ne zaman ki İsrail oğulları is-

yana başlamışlar, fesada düşmüşler, işleri çığırından çıkmış; Allah, başlarına Amalika'yı musallat etmiş, bunlar galip gelmişler, tabutlarını da almışlar, götürmüşler, bir pisliğe, bir helaya bırakmışlar. Cenab-ı Allah, Talut'u hükümdar yapmak isteyince Amalika'ya bir bela vermiş, hatta tabutun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan ülkelerinden beş şehir de mahvolmuş, kâfirler bu belânın tabut yüzünden olduğu kanaatine varmışlar, onu çıkarmışlar, iki öküze yükletip koyuvermişler. Allah da bunun için dört melek görevlendirmiş, sürmüşler, Talut'un evine getirmişler. İşte İsrail oğulları, Talut'un hükümdarlığına delil istedikleri zaman peygamberleri, onun hükümdarlığının alâmetinin, tabutun gelmesi olduğunu söylemiş..."

Demek oluyor ki İsrail oğullarında tabut, mukaddes emanetlerden olup Hıristiyanlıktaki "haç" gibi bir mevkide tutulurmuş. Nitekim Hıristiyanların büyük haçları da buna benzer bir olay geçirmişti. Tabutun ta Hz. Âdem'den beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun insanların babası olan Hz. Âdem olmasıyla uyumu güçtür; aynı zamanda bu yaygın haberleri düşünmeksizin hemen yalanlamak da haksız olacağından İbnü Abbas hazretlerinden rivayet olunduğu üzere bunun zayi olmuş "Tevrat sandığı" olmasıyla yetinmek ve şu kadar ki bunu Hz. Musa yaptırmış olmayıp, daha eski tarihi bir sandık olduğunu da kabul etmek uygun olacaktır. Bununla beraber Ragıb'ın naklettiği gibi, "Tabut, kalb, Sekîne (huzur) ise ondaki ilimden ibarettir." de denilmiş. Çünkü kalbe: مُسْقَطُ الْعِلْمِ *"İlmin düşüp biriktiği yer"*, بَيْتُ الْحِكْمَةِ *"hikmet evi"*, تَابُوتُ عِلْمٍ *"ilim tabutu"*, وِعَاءُ عِلْمٍ *"ilim kabı"*, صُنْدُوقُ عِلْمٍ *"ilim sandığı"* isimleri de verilir. Gerçi bu, meşhur ve zahir olan görüşlere aykırı görünürse de onun gereği olan önemli iş'arî (işaret yoluyla çıkarılan) bir mânâ olduğu da inkar edilemez. Buna göre meâlin özeti: Onun hükümdarlığının gerçek alâmeti, isyan ve gururla zayi olmuş ve sizi perişan etmiş olan kalbinizin yerine gelmesi ve hakikate iman ederek huzur ve sükünete ermenizdir. Gerçek delil, objektif olmaktan çok sübjektiftir. Siz, bozgunculuk düşüncesiyle zayi olmuş kalbinizi bulup, davayı bırakarak ona biat ettiniz mi (uydunuz mu) mesele biter. Aksi halde Allah'ın ona verdiği kudret ve vereceği başarı, size hükümdarlığını, karşısında aciz bırakarak kabul ettirir. İşte onun hükümdarlığına kesin delil, bu zahirî (açık) ve batınî (gizli) tabutun gelmesidir. فِيهِ **O tabutta veya gelişinde** سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ **Rabbinizden bir sekine, Musa ailesiyle Harun ailesinin bıraktıklarından bir kalıntı vardır.**

SEKÎNE: Aslında sukûnet gibi (sukûn) kökünden ve vakar, sebat, güven,

gönül rahatlığı demektir ki dilimizde de sekinet (huzur) denir. Hafifliğin ve telaşın zıddıdır. Bir de tanınan ve kendisiyle huzur ve rahatlık hissedilen herhangi bir işarete, bir alâmete "sekine" denir. Mesela bir ordu için sancak bir sekinedir. Burada bunun ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır ki bazıları maddî ve bazıları manevîdir: Özel bir resim, hoş bir rüzgar, konuşan ilâhî bir ruh, cennetten altın bir tas ki, içinde peygamberlerin kalbleri yıkanır, rahmet, levha kutusu, belirli bir âyet. Bunların özeti başlıca şöyle toplanmıştır:

1- Sekine, İsrail oğullarında zebercedden veya yakuttan iki kanatlı ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir resimmiş, bir inilti yaparmış, inledikçe tabutu alıp düşmana doğru giderler, durdukça dururlarmış.

2- Hz. Ali'den: insan yüzüne benzer yüzü olan bir "rih-i heffafe = hoş, hafif bir rüzgar."

3- Sekine, Hz. Musa ve Harun ile onlardan sonraki İsrail oğullarının peygamberlerine inmiş kitaplardan Cenab-ı Allah'ın, Talut ve askerlerine yardım ihsan edip, düşmanları savacağına dair bazı müjdeler.

4- Ne olduğu bilinmeyen bir şey.

BAKİYYE'YE GELİNCE: Diyorlar ki bu da levhaların kırıkları, Musa'nın asası ve Tevrat'tan bir parça idi. Birinci mânâ üzere tabut'un, bir sakinlik sebebi olduğu da rivayet edilmiştir.

Mânânın özü: O tabutta veya gelişinde size Rabbinizden bir sukûnet, bir gönül rahatlığı ve Musa ailesiyle Harun ailesinden kalma kutsal şeylerden bir kalıntı vardır ki siz bununla huzur bulur, güven ve gönül rahatlığına erer, onlar gibi amel edersiniz, demek olur. Bu durumda tabut, içindekilerle kendisi bir sekinedir (rahatlıktır). الْاَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَاِنَّمَا اَوْرَثُوا الْعِلْمَ "Peygamberler ne bir altın, ne bir gümüş miras bırakmamış, ancak ilim miras bırakmışlardır."(1) hadis-i şerifi gereğince peygamberlerden kalma yadigâr kalıntısı ise ilme, din ve şeriata ait şeyler olur.

Fakat bu kalıntıyı ve o sekine ve huzuru içeren tabut nasıl gelir? تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ **Onu melekler, Allah'ın elçileri, kuvvetleri getirir.** Yerden getirir, gökten getirir, nasıl getirirse getirir, siz o tarafı düşünmeyin de gelirse bilin ki Talut hükümdardır. اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ **O tabutun gelişinde sizin için mutlaka bir gerçek alâmeti, ilâhî bir delil vardır.** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ **Eğer siz iman etmiş kimse-**

(1) Tirmizî, İlim, 19; İbn Mace, Mukaddime, 17; Darimî, Mukaddime, 32.

ler iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir. Bu bölüm, şunu da gösterir ki iman ehline yaraşan, hafiflik değil, vakar (ağır başlılık) ve sakinlik, kararlılık ve gönül rahatlığıdır. Bunda da peygamberlerin mirasının, ilim ve dinin büyük önemi vardır. Mukaddes emanetlerin de kalbin kuvveti için bir feyiz ve bereketi bulunduğu inkar edilmemelidir.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ **Ne zaman ki bunlar tamam olup, Talut askerleriyle hareket etti,** قَالَ **askerlerine hitaben şöyle dedi:** اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ **Allah sizi mutlaka bir ırmakla imtihan edecektir.** فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ **Dolayısıyla ondan her kim içerse** فَلَيْسَ مِنِّي **benden değil,** وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ **ve her kim ona ağzını sürmezse** فَاِنَّهُ مِنِّي **o şüphesiz bendendir, benim askerlerimden veya beni sevenlerdendir.** اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ **Ancak eliyle bir avuç alan içlerinden müstesna, bu kadarına ruhsat vardır.** Doğrudan doğruya ağızla içmeye izin yoktur. Talut bir hükümdar sıfatıyla bu emri, bu talimatı vermişken فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ **ırmağa gelince askerlerin birazı hariç, hepsi de ondan içtiler, emri dinlemediler.**

Rivayet olunuyor ki, bir adam bir avuç alır, kendine ve hayvanına yetermiş, fakat saldırıp içenlerin dudakları morarır, hararetleri artarmış. Bu bakımdan onlar ırmağın berisinde dökülüp kaldılar فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ **da Talut ile iman eden beraberindeki kimseler ırmağı geçince** قَالُوا **kalanlar geriden** لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ **bu gün bizim Calut ve askerleriyle savaşacak gücümüz yok dediler.** Yahut bunlar değil de ırmağı geçmiş olan müminlerin zayıf kısmı düşmanın çokluğunu görünce, ümitsizliğe düşüp birbirlerine böyle söylediler. Çünkü müminlerin de imanda dereceleri farklıdır. Söylediler de ne oldu? قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ **Her halde Allah'a kavuşacaklarını bilen ve bunu bekleyenler,** yani ölümden kaçmanın mümkün olmadığını, bugün bu savaşta ölmezse diğer bir gün mutlaka öleceklerini ve nihayet Allah'ın huzuruna varacaklarını bilen, bundan dolayı da sözünde duran veya zafer ümidiyle ya şehid veya gazi olmaya karar veren kesin iman sahipleri, كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ **nice defalar azıcık bir bölük, birçok bölüklere Allah'ın izniyle galip geldiler.** وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ **Allah sabır ve sebat edenlerle beraberdir, dediler.** Zayıfların kalplerine de kuvvet verdiler. وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ **Ne zaman ki Talut ve beraberindeki bu müminler, Calut ve askerlerine karşı savaş alanına çıktılar** ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını gördüler, قَالُوا **hepsi birden kalb kuvvetiyle Allah'a yalvarıp şöyle dediler:** رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا **Ey Rabbimiz! bize sabır yağdır,** وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا **bizi sabit kıl, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, titretme,**

kaydırma, azim ve hedefimizden şaşırtma وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **ve o kâfirler topluluğuna karşı bize yardım ve zafer ihsan et.** Bunun üzerine, فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ **çok geçmeden o kâfirleri Allah'ın izniyle bozdular** وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ **ve Davud, Calut'u öldürdü** وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ **ve Allah ona -yani Davud'a- hükümdarlık, hikmet ve peygamberlik ihsan etti.** Talut kendisine kızını vermiş ve daha sonra Arz-ı mukaddesin (Filistin ve Kudüs civarı) doğusunda ve batısında büyük bir devlete kavuşmuştu. İsrailoğulları, Davud'dan önce hiçbir hükümdarın etrafında bu kadar toplanmamıştı. Bunlardan başka وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُ **ona daha dilediği bazı şeyler de öğretti.** Bu cümleden olarak, demirleri yumuşatıp zırhlı elbiseler yapma sanatını ve başkalarının bilmediği kuş dilini, güzel nağmeleri ve diğerlerini öğretti ve işte o zalimlerin zulmüne rağmen bir azınlığın azim ve imanı, gayret ve duasıyla Allah Teâlâ böyle ümit edilmez büyük başarılar ihsan etti.

Şimdi, buna karşı, iyi ama Allah savaşa hiç meydan vermese ve hükümetin baskısına müsaade etmese daha iyi olmaz mıydı, dememeli. Çünkü وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ **Allah insanların bazısını, bazısıyla savmasa veya müdafaa etmese**, bozguncu ve saldırganları, ıslah ediciler ve mücahitlerle savıp barış ve düzen taraftarlarını, çocukları ve kadınları korumasaydı, لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ **yeryüzü bozulurdu,** dünyanın menfaat ve düzeni dağılır, çoluk çocuktan, ilim ve sanattan, din ve imandan eser kalmazdı. Çünkü uzaklaştırıp karşı koyma kanunu olmasaydı, insanların çoğu, uyum içinde, itaatkar ve boyun eğmiş bile olsa, saldırganların devamlı olarak hücumuna uğrarlar, çiğnenir, mahvolurlardı. Sosyal eşitlik bulunmaz, nihayet herkes saldırgan olur; herkes saldırgan olur da, direnme de varsayılmazsa hepsi mahvolur. Cenab-ı Allah, insanları irade sahibi olarak yaratmıştır ve böyle yaratması, sırf rahmet ve kudrettir. Fakat bu iradeler mutlak bırakılır da birbirleriyle ölçülü hâle getirilmez ve hiçbir direnişle karşılaşmazlarsa, çalışma zahmetine katlanmaz, önüne geleni çiğnemeye çalışır. Savunma ve karşı koyma olmayınca da saldırı, yolların en kısası ve doğru yol olmuş olur; o zaman da insan adına bir şey kalmaz, yeryüzünün düzeni bozulur. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ **Fakat Allah, bütün âlemlere ve bu arada özellikle akıl sahipleri âlemine bütün bir lütuf ve rahmet sahibidir.** Bu fesada razı olmaz, o yeryüzünü imar edecek, üzerinde insanları lütuf ve ikramıyla yaşatacak, ebedî mutluluklara, yüksek mertebelere erdirecektir. Şu halde sonradan gelen fesat batıldır. Allah'ın istediği düzendir. Bu bakımdan düzenin, fesadı ortadan kaldırması için; düzen ve hayır sahiplerinin, bozgunculuk ve kötülük çıkaranları defetmesi lazımdır ve zaten karşı koyma ve savunma, bütün dünyada hak olan

bir kanundur. İradeden, akıl ve şuurdan nasibini almayan yaratıklar, bu direnişlerini, Hakk'ın zorlamasıyla mecburen ortaya koyarlar. İstediğini, dilediğini yapanlarda bunun tatbikinin de akıl, irade ve imanlarıyla yapılması gerekir. İşte Allah, savaşı ve hükümeti bu hikmetle meşru kılmış ve insanların bozguncu ve saldırgan kısmını, ıslahatçı kısmıyla defetmek ve güzel bir şekilde çalışacak korumak için emretmiştir. Düzen ve fazilet sahipleri, bu noktayı göz önünde tutmayıp ve savunma kaydıyla meşgul olmayıp da saldırganları serbest bırakacak olurlarsa, bütün güç onların eline geçer ve onlar da dünyayı ele geçrimek sevdasıyla yer yüzüne bozgunluk verecekler ve buna meydan verenler, sorumlu olacaklardır ki yukarda buna bir, وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 2/195) hatırlatması geçmişti.

Şu halde iki savaş vardır: Birisi ıslah savaşı, diğeri ifsad (fesat ve bozgunculuk) savaşıdır. İman ehline emredilen de Allah yolunda ıslah savaşıdır ki, bu da zulüm ve bozgunculuğun ve zulmün kaynağı olan küfür ve şirkin yok edilmesi ve genel barışı sağlamaktır. Düzene ve İslâma sahip çıkanlar, bunu yapmazsa, küfür ve bozgunculuk ortalığı kaplayacak; o zaman da insanlar, kökünden kazınıp kıyamet kopacaktır.

Ey Muhammed! تِلْكَ **Şunlar,** binler kıssasından Davud kısmına kadar olan şu kıssalar, اٰيَاتُ اللّٰهِ **Allah'ın ibret alınacak âyetleridir.** نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ **Biz bunları sana her türlü şüphe ve hatadan, bozup değiştirme ve yanlış kuşkusundan uzak, sırf hak ve gerçek olarak okuyoruz,** Cebrail ile sana devamlı bir şekilde okuyoruz. وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ **Sen de gerçekten mutlaka gönderilmiş olan resullerdensin,** o büyük peygamberlerden birisin. Bunu bil, vazifeni yap.

O gönderilen peygamberlerin makamlarını anlamak ister misin?

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ
وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ

مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرٖيدُ ﴿٢٥٣﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ
فٖيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾
اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذٖي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحٖيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ
اِلَّا بِمَا شَٓاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظٖيمُ ﴿٢٥٥﴾ لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّٖينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ
الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٥٦﴾

Meâl-i Şerifi:

253- O işaret olunan resuller yok mu, biz onların bazısını, bazısından üstün kıldık. İçlerinden kimi var ki Allah, kendisiyle konuştu, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı. Biz Meryem oğlu İsa'ya da o delilleri verdik ve kendisini Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile kuvvetlendirdik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasındaki ümmetler, kendilerine o deliller geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler, kimi iman etti, kimi inkâr etti. Yine Allah dileseydi, birbirlerinin kanına girmezlerdi.

Fakat Allah dilediğini yapar.

254- Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın. Kâfirlere gelince, onlar zalimlerdir.

255- Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima diridir (hayydır), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir. O'nu ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan huzurunda şefaat edecek olan kimdir? O, kullarının önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsisi, bütün gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. O çok yücedir, çok büyüktür.

256-Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkar edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.

Ey Muhammed! تِلْكَ الرُّسُلُ **O peygamberler,** o işaret olunan peygamberler şunun bunun seçimi ve tayini ile değil, bizzat Allah'ın gönderdiği O Allah elçileri, içinde bulunduğun Peygamberler kafilesi **yok mu,** فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ **biz onların bir kısmını diğer bir kısmına üstün kıldık;** evet hepsi peygamber, peygamber olmak bakımından hepsi eşit, fakat böyle olmakla birlikte bazısına ve hatta her birine bir üstünlük, özel bir fazilet, ayrı bir rütbe verdik. مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ **Kimisine Allah bizzat söz söyledi." Kelîmullah" (Allah ile konuşan) yaptı,** nitekim Musa Tur'da ve belirlenmiş gecelerde Allah'ın aracısız ve elçisiz sözünü dinledi. وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ **Bazısını da birçok derecelerle daha yükseklere çıkardı.** Sidre-i münteha'dan (bütün varlıkların ilminin son bulduğu nokta) geçirip, قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى *"İki yay kadar yahut daha yakın"* (Necm, 53/9) sırrı ile, mutlak yakınlık makamında âlemlere rahmet olarak herkese gönderilen peygamber, Allah'ın sevgilisi en son peygamber yaparak, Makâm-ı Mahmud'a yüceltti. Biz şanı yüce olan Allah, Peygamberleri birbirlerine üstün kıldık, وَ **Bu arada öbürlerinden sonra ve senden önce,** اٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ **İsa b. Meryem'e dahi o delilleri,** peygamberliğini ve faziletini ortaya koyan açık delilleri, yani İncil'i, İncil'deki o öğütleri ve etkileyici ikazları ifade eden âyetleri, bir diğer ifade ile (beşikte iken) konuşma, ölüleri diriltme ve anadan doğma gözü

kör olanı iyileştirme mucizelerini **verdik.** **وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ** **Ve kendisini Rûhu'l Kudüs ile destekledik kutsal ve nezih bir özelliği kendisine bahşettik.** **وَلَقَدْ اٰتَيْنَا** مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Andolsun biz Musa'ya kitabı verdik. Arkasından peygamberler gönderdik, Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."* (Bakara, 2/87) Şimdi üstün kılmanın biçimini açıklayan şu cümlelerin açıklama üslûplarında, « فَضَّلْنَا *üstün kıldık,* مِنْهُمْ *onlardan,* رَفَعَ *yükseltti* وَاٰتَيْنَا *biz verdik,* » diye çoğuldan tekile, tekilden çoğula, üstünden daha üstüne, daha üstünden üstüne, iltifat iltifat üzerine nasıl bir çeşitleme var, dikkat edilmelidir. Önce herbiri peygamberlikte ve dolayısı ile hakkı söylemiş olmakta bir; ikinci olarak genelde bazısı özel bir üstünlük ile üstün olarak, bir bakıma çeşitli ve çeşitli olmasına göre birer ümmete uygun; üçüncü olarak bu üstün kılmada, Musa ve İsa gibi, cem makamında karşılıklı belirgin iki sınır, ve ortada cem'u'l cem' makamında hepsini toplayan, sonu başlangıç başlangıcı son, peygamberlik dairesinin mutlak merkezi, peygamberler topluluğunun en mükemmel kalbi ve bu bakımdan çeşitli ümmetlerin birbirini izleyen dereceler üzere, çokluktan tekliğe çevrilmesi için mutlak yakınlığa ulaşan tevhid önderi olarak en mükemmel sistem üzere bir peygamberler zinciri mevcuttur. Dikkat çekicidir ki İsa'nın fıkrasını bir taraftan geri bırakıyor, bu bakımdan derecelere yakın gösterilerek değeri yükseltiliyor. Diğer taraftan, "sahib-i derecât" (üstün dereceler sahibi) ile karışıklık olmaması için وَاٰتَيْنَا ile, ta yukardaki فَضَّلْنَا cümlesine atfolunuyor da وَاٰتَى عِيسَى diye رَفَعَ ya atfolunmuyor, bu şekilde "sahib-i derecât" (Hz. Peygamber)e değil, genel olarak peygamberler zümresine bağlanıyor. Bir de annesine nisbet edilerek ismi açıktan söyleniyor ki bunlarda, hem İsrailoğullarının çirkin suçlamalarının tam tersine davranma, hem de ona "ilâh" ve "Allah'ın oğlu" diyen hıristiyanların iftiralarına açık bir red vardır. Ve aynı zamanda bu atıf şekliyle, İsa'nın "sahib-i derecat" (Hz. Peygamber)tan zaman açısından önce olduğuna da işaret olunmuştur. Bundan başka bu peygamberler topluluğunun elde ettikleri makâmların ve derece derece üstünlüklerin, kendilerinde kendiliklerinden ve çalışarak elde etme olmayıp sırf Allah vergisi olduğu, iyice anlatılmak için, فَضَّلْنَا *biz üstün kıldık* كَلَّمَ اللّٰهُ *Allah konuştu,* رَفَعَ *yükseltti* اٰتَيْنَا *biz verdik,* اَيَّدْنَا *biz destekledik* buyrulmuş ve bununla hem peygamberliğin anlamı açıklanmış, hem de bu konuda ifrat (aşırılık) veya tefrit (ihmalkârlık) ile şirk çukuruna düşülmemesi hatırlatılmıştır ki, âyetin daha sonra gelen ifadesi bu nokta üzerinde duracak ve sonu da Âyetu'l-kürsi ile gerçek açıklığa kavuşturulacaktır. Kısacası peygamberler topluluğu, peygamber olmakta bir ve aynı, çeşitli üstünlüklerle üstün kılınmış

olarak özel makamları ile yüksek ve muntazam, düzgün bir topluluk oluştururlar. Bu arada üçü özellikle dikkat çekicidir; ikisi yan, birisi orta ve merkezdir. Bir yanda Kelîmullah (Hz. Musa), bir yanda da İsa, Ruhullah vardır. Ortada kendisi tam olarak belli olduğundan dolayı ismini açıklamaya gerek olmayan belli birisi konulmuştur ki, diğerlerinin birçok derece üstünde yüksek bir Makâm-ı Mahmud'u elde etmiştir. Bu noktada Cenab-ı Allah, habibini kendini beğenerek övünmekten ve böbürlenmekten korumak için, İsa'dan önce ve Musa'dan daha yüksek birine ve mesela Hz. İbrahim'e işaret eder gibi, وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"bazısını da birçok derecelerle daha yükseklere çıkardı."* diye şereflendirmiş de, "O da sensin ey Muhammed" diye açıkça belirtmemiştir, fakat açıkça söylemekten daha beliğ (belâgatlı) belirleme takısı ile (ahd) iltifat göstermiştir. Edebî sanatlarda (belâgatta) bu çeşit açıklamanın bir çok örnekleri vardır. Nitekim Arap şairlerinden Hutey'e'ye: "En yüksek şair kimdir?" diye sorulduğu zaman, Züheyr'i ve Nâbiğa'yı söylemiş de isteseydim üçüncüyü söylerdim demiş ve bununla kendini kastetmiştir ki, eğer, "Kendimi söylerdim." demiş olsa idi büyüklüğü olmazdı. Âlemlerin Rabbı olan Yüce Allah, burada peygamberlerin en üstününe bu çeşit açıklama ile makâmını bildirmiştir. Bunun için Allah'ın habibi Hz. Peygammer, اَنَا سَيِّدُ وَلَدِ اٰدَمَ وَلاَ فَخْرَ "Ben âdem oğullarının efendisiyim, fakat böbürlenme ve övünme yok."(1) hadisi şerifi ile, bu gerçeği açıkladığı gibi, hem bu nükteye hem de, لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ *"Allahın peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız."* (Bakara, 2/285) âyetindeki peygamberlerinin eşit tutulması şeklindeki iman fıkrasına işaret için, لاَ تُفَضِّلُونِى عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتّٰى "Beni Yunus b. Metta'dan üstün tutmayın. Yani ben de peygamberim, o da peygamber."(2) buyurmuştur. Şu halde Peygamberlerin isimlerini söyleyerek üstün tutmaya kalkışmamak, iman terbiyesi gereğidir. İbnü Abbas (r.a.)in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz mescidde peygamberlerin üstünlüğünü konuşuyorduk, Nuh'u uzun ibadeti ile, İbrahim'i dostluğu ile, Musa'yı Allah'ın kendisi ile konuşma fırsatı vermesi ile, İsa'yı göğe yükseltilmesi ile andık. Fakat Resulullah hepsinden üstündür, bütün insanlara gönderilmiş, önü sonu bağışlanmıştır, peygamberlerin sonuncusudur. dedik. Derken Resulullah (s.a.v.) geliverdi. "Neden söz etmektesiniz?" dedi. Biz de söyledik. "Hiçbir kimseye Yahya b. Zekeriya'dan hayırlı olmak gerekmez." buyurdu. Ve onun hiçbir şekilde günah işlemediğini ve niyyet de etmediğini söyledi." ...Şüphe yok ki bütün peygamberler arasında Musa ile İsa'nın özellikle adlarının anılması bu iki peygamberin mertebelerinin

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., VI, 213.

(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., VI, 214.

büyüklüğüne dikkat çekmedir. Bu ise, bunların derece derece üzerinde gösterilen Resulullah'ın mertebesinin yüksekliğine başka bir delil teşkil eder. Zikrettiğimiz hadisi şerifler de bu mükemmelliğin ortaya çıktığı nezih ifadelerdir. Yâ Rab! Bizi de bu günahkârların şefaatçısının şefaati ile arzusuna ulaşanlardan eyle.

Şimdi bu ifadenin mânâsı şuna varıyor: İşte peygamberlerin makâmları, bu arada sen de makâmını anla ve ona göre vazifeni yerine getir. Fakat şunu bilmeli ki, bu çeşitli üstünlükler ve yüksek dereceler sırf Allah vergisidir. Bu yükseklik kendi şahıslarında aslında var olan bir özellik değil, ilâhî ihsan ile elde ettikleri ilâhî bir bağıştır. Bunları Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl peygamberlik görevi, ilâhî emirlerin bildirilmesi ve yerine getirilmesine vekâlettir. Peygamberler ancak ilâhî emri temsil ederler. Özel üstünlükleri, kişisel iradeleri ve vekâletleri, ilâhî emirde yok olmuştur. Onlar kayıtsız ve şartsız kendi dilediklerini yapamazlar. Bizzat kayıtsız şartsız ve mutlak bir iradeye sahip ve bütün olaylara hakim, vücudu zatının gereği zat ve sıfatı ile ezeli olan, mutlak irade sahibi, yaratıcı ve yoktan var edici değildirler. Ne Musa'nın yüce Allah ile konuşmuş olması, ne İsa'nın çocuk iken beşikte konuşmuş olması, ve Allah tarafından bir ruh olması ve hatta, bunların derece derece üstünde olan Resulullah'ın makâmı, peygamber olma yakınlığının sınırından çıkıp rablık sınırına giremez. Asıl irade Allah'ındır. Allah murad etmeyince hiçbir şey yapamazlar, görmez misin, وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ **Allah kesinlikle dilemiş olsaydı,** مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ **bu peygamberlerden sonra ümmetleri, kendilerine bu kadar hak deliller geldikten sonra, birbirlerinin kanına girmezler, savaş etmezlerdi.** Peygamberlerini tasdik ve ilâhî emri açık olarak beyan eden nasların gereği ile amel eder, kardeş olurlar da onlara aykırı hakeret edemezlerdi. Özellikle Musa'dan sonra, ne İsrailoğulları birbiri ile boğuşurdu, ne de peygamberlerin kanına girip, İsa'dan sonra hıristiyanlarla döğüşürdü. Hele İsa'nın delillerinden sonra hıristiyanlar ne kendi aralarında, ne diğer milletler ile hiçbir savaş etmemeleri gerekirdi. Çünkü onlara: "Bir yanağına tokat vurana öbür yanağını da çeviriver." diyen İsa'nın ifadesi, saldırıya bile karşılık vermekten yasaklama emrinde ne kadar samimi ve ne kadar açıktı. Bundan sonra hıristiyanlıkta her ne sebeble olursa olsun, birinin kanına girmek değil, hatta kimseye el kaldırmamak, hiç savaş yapmamak gerekmiyor muydu? Onlara savaş yapmak haramdı. وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا **Fakat böyle olmadı, ihtilâf ettiler, çeşitli fırkalara milletlere ayrıldılar** فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ **da kimi iman etti, peygamberlerin dinini benimsedi; kimi de yüz çevirip, kâfir**

oldu, olabildiğince birbirlerinin kanına girdiler. Nice savaşlar yaptılar ve hâla yapıyorlar. O peygamberlerden ve o delillerden sonra da bunlar olabildi. Hak söz, emirleri tebliğ ve peygamberlerin bunları yerine getirmeye yönelik kişisel iradeleri, bu ihtilâf, inkârı ve aykırı davranmayı imkânsız hale getirmedi, kaldırmadı; halbuki Allah dileseydi bunlar olamazdı. Demek ki her ilâhî emir, aksine hareket etme imkânını ortadan kaldırmaz, her emir aykırı davranmayı ortadan kaldırmayı irade eden tekvinî bir emir, zorlayan bir irade değildir. Eğer böyle olsaydı, aykırı davranmanın olmamasına ilâhî irade karışmış bulunur, Allah'ın peygamberlerine ve açıkladığı emre dair açıklamalarına karşı inkâr ve aykırı davranmak mümkün olamazdı. Oysa, gerçek böyle değildir. Demek ki Allah ihtilafın mutlak olarak meydana gelmemesini dilememiştir. Dikkat olunursa peygamberlerin, birbirlerine üstün tutulması, esasta bir olmak üzere, bir çeşitleme ifade eder ki, bu çeşitleme bizzat yüce Allah'ın iradesidir. Bunlarla çeşitli milletlerin meydana gelmesi de yüce Allah'ın iradesidir. Bu az çok bir ihtilâf anlamını içerir. İşte bu çeşitleme, genel bir ihtilâf gerektirmemek için, bunları derece derece birleştirecek daha yüksek peygamberler ve hepsinin üstünde herkese gönderilen "sahib-i derecât" (yüksek derecelere sahip bir peygamber) gönderilmiştir ki, bu şekilde milletler çeşit çeşit ve bir çok olmakla birlikte, mutlak bir tevhidi, (birliği) elde etsinler. Demek ki tevhid emri, tam olarak ihtilafa engel olmadığı gibi, muhalefet imkânını da ortadan kaldırmış değildir. Ve bunların hepsi ilâhî irade iledir. Çünkü ilâhî irade olmasa idi, hiçbir şey olamazdı. Şu halde iradenin kapsamı emrin kapsamından, hakkın kapsamı da hayrın kapsamından daha geneldir. Teklifî emir, zorlayan iradeyi değil, hayrı ve rızayı hedefler. Meydana gelme ve gelmeme ise mutlak iradeye ve yaratma işine bağlıdır. Görülüyor ki ilmî olarak belli olma, aklen vacip olma ve yalnız teşri ifade eden emir, herkesin kişisel iradesi, yapmanın veya yapmamanın tam sebebi değildir. Ne kadar kesin ve açık olursa olsun mücerred emir, sırf ilim; ne kadar açık ve isabetli yerinde bulunursa bulunsun, sadece irşadlar ve fikir yönünden aydınlatmalar, isterse peygamberlerden gelsin herkesin kişisel iradeleri, herkesi kötülükten, isyandan, tecavüzden, inkârdan, ihtilâftan engellemeye ve aralarında çarpışma ve savaşı kaldırmaya yeterli sebeb değildir. Herşeyde olduğu gibi bu hususta asıl etkili sebeb ve tam neden bizzat ilâhî irade ve yaratma emridir. Madem ki bu kadar açıklamalardan ve bu kadar ilmî ilerlemelerden sonra Allah'ın teklifî emirlerine ve peygamberlerine karşı ihtilâf ve ümmetler arasında çarpışma ve savaş yine meydana gelmiş ve gelmektedir; o halde hepsi mümin olsun, ihtilaf ve savaş mümkün olmasın diye ilâhî irade taalluk etmemiştir.

Gerçi وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا **Allah dilemiş olsaydı ümmetler hiçbir zaman iman ve inkar ile birbirlerinden farklı oldukları halde bile birbirlerinin kanına girmezlerdi, giremezlerdi.** Allah savaş olmamasını dilemiş olsaydı, bazı durumlarda yaptığı gibi, onu yapacak insanlara irade ve kudret vermez veya irade ve kudretlerini hükümsüz bırakır da hepsini zorla ve mecburen barışa ve anlaşmaya sevk eyler, çarpışma ve savaşa dair hiçbir hareket yaptırmaz ve o zaman bunlar üzerinde cebriye mezhebi cereyan eder ve fiillerinde hür değil, mecbur ve zorlanmış olurlardı. Ve o zaman Allah'ın, dilediğini yapan (fail-i muhtar) olduğu da bilinmezdi. وَلٰكِنَّ **Fakat öyle değil,** اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ **Allah ne dilerse yapar,** dilediğine koruma, dilediğine yenilgi verir. Mutlak irade O'nun, tam tercih O'nun, mutlak kudret O'nundur. İradesini durduracak hiçbir kudret yoktur, kudretine karşı koyacak hiç bir şey düşünülemez. O hiçbir hususta mecbur değil, tam mânâsı ile fiillerinde hürdür ve her tercihi hikmettir. Genel olarak yarattıklarında sırf eşitlik ve benzerlik irade etmemiş, eşitlik içinde üstünlük ve çeşitlilik, çokluk içinde "birlik" murad etmiş ve insanlarda mutlak zorlama istememiş, teklif (mükellef kılma) murad eylemiştir. Dolayısı ile çarpışma imkânını ortadan kaldırmamış; aksine bunun varlığını takdir buyurmuş ve peygamberlerin makâmlarında görüldüğü üzere, çeşitlilik içinde birlik, emreylemiştir. Bunun için iradeye göre ihtilaf ve çarpışma durumu meydana gelmiştir ve bunun hayır yönü de vardır, kötülük ciheti de. İkisi de Hakk'ın irdesinin dışında olmamakla birlikte, emir ve Allah'ın rızası hayır yönündedir. Bu suretle mümkün ve meydana gelmiş bir iş olan ihtilaf ve savaşın kötülüğünü, fesadını savmak ve gidermek, saldırgan veya saldırıya hazır, hak ve tevhid düşmanlarının tecavüzden engellenmesi için Allah yolunda cihad, büyük bir hayır ve ilâhî emir ile müminlere bir farz olmuştur. Şu halde cihaddan Allah'ın muradı, çeşit çeşit olma ve ihtilafın mutlak olarak ortadan kaldırılması değil, inkâr ve muhalefeti mağlup ederek ve yenerek, çeşitli ve muhtelif insanlar üzerinde Hakk'ın emrini galip kılmak, Hakk'ın tevhidine, genel barışa aykırı ihtilaflara ve tecavüzlere karşı Hakk'ın hakimiyetini sağlamaktır. Tekvin (yaratma) konusunda savaş nasıl yer alan bir emir ise, teşri (kanun koyma) ve teklif (mükellef kılma) konusunda da cihad verilmiş bir emirdir. Ve artık cihadın hakkın delillerinden fiilî bir delil olduğunda şüpheye yer yoktur. Diğer delilleri dinlemeyen ve hiçbir söz (ahid) tanımayan kâfirlere, azgınlara, zalimlere bu fiilî delil uygulanır. Fakat bunun uygulanması için yukarlarda da hatırlatıldığı üzere daha önce bir farzoluş vardır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا **Ey Allah'a ve bütün peygamberlerine iman eden Muhammed ümmeti!** اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ (İbn Kesir,

Ebu Amr, Yakup kırâetlerinde ع 'nın ve "ta"ların tenvinsiz üstün okunması ile لا بَيْعَ فِيهِ وَلاَ خُلَّةَ وَلاَ شَفَاعَةَ okunur. **Bir kıyamet günü gelecek ki onda ne alım satım, fidye ve mübadele (değişme), ne dostluk, ne şefaat hiçbiri bulunmayacak o gün gelmeden önce alım-satım yapmak, Allah için kardeşlik ve dostluk sağlamak, şefaatçı ve yardımcı bulmak mümkün olan dünyadaki günlerde gerekli hazırlıkları yapmak üzere size herhangi bir sebeble bölüştürdüğümüz mallardan Allah yolunda nafakalar veriniz.** Yani mallarınızın üzerinize farz olan haklarını eda etmek için zekâtlarınızı yerli yerine harcayınız, kâfirler gibi mallarınızı keyiflere, arzulara göre harcamayınız ve boşuna telef etmeyiniz veya farz olan hakları gizleyip de kendinizi cezaya uğratmayınız, وَ **unutmayınız ki** الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Allah'a, peygamberlerine ve dehşetli güne ve bu emirlere iman etmeyen o kâfirler hep zalimdirler.** Hakk'ın emrine bakmaz, hakkı yerli yerine koymaz, ilâhî sınırları aşarlar, neye güçleri yeterse çiğnerler, mücerred (soyut) delilleri dinlemezler, fiilen bir engelle karşılaşmadıkça hak-hukuk gözetmez saldırırlar, verilen sözleri mi bozmazlar, canlar mı yakmazlar, ırzlara mı geçmezler, gönüllerinin hükmettiği kadar vergiler mi almazlar, ibadethaneleri, hayır kurumlarını tahrib mi etmezler kısacası fiili bir direniş görmedikçe her haksızlığı yaparlar. Siz ise haksızlığın, inkârın ve zulmün giderilmesi ile görevlisiniz. Öyle ittifaklarla, bunlara karşı gereken savunma ve karşı koymayı hazırlamalısınız. Bunu yapmayanlar kendilerini ilâhî ceza ile yüzyüze getirirler. Ceza gününden korunmazlar da nihayet zulmü kendilerine yapmış olurlar. O gün herhalde gelecek, o kâfirler o zaman alışveriş ile fidye ve mübadele ile hiçbir iş göremeyecekler; ne dostları bulunacak, ne şefaat edenleri. Tapınıp sakladıkları ve Allah yolunda harcamadıkları altınlar, gümüşler ateşten damga olacak, alınlarını, böğürlerini dağlayacaktır. الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ *"Allah'a saygı duyup kötülükten sakınanlar müstesna olmak üzere (dünyada iken kötülükte) dost olanlar o gün birbirlerine düşman kesilirler."* (Zuhruf, 43/67) âyetinin delâletince o gün bütün dostlar birbirlerine düşman kesilecek, şefaat kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancak iman edip görevini yapan ve önceden korunan müttakiler müstesna olacaklardır. Bu bakımdan bu mertebe takvayı (korunmayı) elde etmek ve felâketten sakınmak için müminler o gün gelmeden önce görevlerini yapmalı; Allah yolunda harcamalar yapmalı, seve seve zekatlarını vermeli, kardeşliklerini güçlendirmeli, toplumlarını düzene koyarak hazırlanmalı, uyumayıp uyanık bulunmalı, kâfirler gibi Allah'ın emrine aykırı davranıp da kendilerine yazık etmemelidirler. Bakınız Allah nasıl bir Allah'tır:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Allah o biricik hak mabuddur ki, gerçekte ondan başka hak mabûd yoktur, çünkü** اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ **yok olmaktan ve ölümlü olmaktan uzak, hayy ve kayyûm (diri ve bütün kâinatın idaresini bizzat yürüten) ancak O'dur.** Ezelden ebediyete (sonsuza) kadar bütün hayat ve ebedilik O'nun zatı ile zatından dolayı kaim, vâcibülvücuttur, (varlığı zatının gereğidir) ve her an tüm varlık âlemini idare eden ve herşeyi ayakta tutan ancak O'dur. O olmasaydı ne hayattan eser olurdu, ne de varlık âleminden. ilâhî hayat, ilim ve iradenin başlangıcı olan ezeli bir sıfattır.

KAYYÛM: قَيُّومُ Kıyamdan "Fey'ul" vezninde (kalıbında) bir mübalağa kipidir ki, kendi kaim, diğerleri mukim (ayakta tutan) ve mukavvim (yöneten) demektir. Ve bunda eşyanın ayakta durmasının ilâhî kıyamda fani olduğuna lafzında bir ima (işaret) vardır. İbni Sina bunun vâcibü'l-vücud kavramına eşit olduğunu söylemiş ise de, buna vâcibü'l-vücud kavramının, kendinden başka, ondan ayrılmaz bir kavramı olan, külli mucid (herşeyi yoktan var eden) külli müdebbir (herşeyi idare eden, yöneten) gibi diğer kemal kavramlarının hepsi de anlam itibariyle dahildir. Âyetin devamı bunun açıklamasıdır. Ve bu isimlerin "İsm-i A 'zam" olduğu da söylenmiştir. O öyle bir hayy ve kayyumdur ki, لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ **O'nu ne gaflet basar, ne uyku; daima âlim, daima habir (her şeyden haberli)dir.** لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Göklerde ve yerde, yukarılarda, aşağıda ne varsa O'nun; görünür, görünmez, bütün varlık O'nun mülküdür.** Tüm sebeb O, tüm gaye O, herşeyin maliki olan O; Allah'ın mülkü olan bu yaratıklardan مَنْ ذَا الَّذٖى يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ **kimin haddi ki Allah'ın izni olmaksızın yüce huzurunda şefaat edebilsin,** bu halde hangi budaladır ki Allah'ın emri olmadan bunların birinden şefaat dilenebilsin. Çünkü يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ **Allah yukarıların aşağıların, önlerindekini ve arkalarındakini, geçmişlerini, geleceklerini bildiklerini ve bilmediklerini bilir,** O'nun ilminden gizli hiçbir şey yoktur. وَلَا يُحٖيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ **Bunlar ise O'nun bildiklerinden hiçbirini bilemezler.** اِلَّا بِمَا شَٓاءَ **Ancak dilediği kadarını kavrayabilirler.** Bu bakımdan bizzat O'nun izni ve emri olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilir. Herhangi bir şeyde ister bir parça tasarrufa kimin yetkisi olabilir. Ancak bu, O'nun iznini ve emrini almış sevgililerinden olabilir. Bilindiği üzere şefaat hürmete layık birinin kendinden düşük bir diğeri hesabına rica ve yakarma ile yardım ederek O'na katılması demektir ki, bu bir bilinmezi bildirmek veya bir isteği ortaya çıkarma ile bir beraberlik anlamını kapsar. Bunu da kendini ve kıymetini bilen ve şefaat olunan kimseye şefaat istenenden daha çok bir ilişkisi bulunan ve zarar getirmeyeceğinden emin olan kimseler yapabilir. Oysa Allah'ın

mülkü olan şu yaratıklardan herhangi biri ile Allah'tan daha çok birlikte bulunmaya ve O'na bilgiçlik satmaya ve ilerisini gerisini tamamen idrak etmeden ve önünü ardını hesap etmeden ilâhî huzurda kendine bir mertebe verip de şefaate kalkışmak, gerek şefaat eden ve gerek şefaat olunan için ne kadar tehlikelidir? Eğer Allah bildirmemiş ise şefaat edecek olanın hâli, şefaat edilecek olandan daha çok endişeye değer olmadığı nereden bilinir? Bu hâl içinde, isterse melekler ve peygamberler olsun, kimdir o ki Allah'ın izni ve güç vermesi olmadan önünü ardını hesaplamayıp Allah'ın kullarına Allah'tan daha çok sahip çıkma, koruma yetkisini kendinde görsün de şefaate cesaret edebilsin. Ancak Cenab-ı Hak dilerse, özel veya genel şefaate ilâhî irade çıkar da kendilerine bildirilmiş bulunursa o başka... Demek ki yüce Allah'ın ululuğundan şefaat umulamaz değildir. Fakat şefaat da herkesten önce O'nun kendi elindedir ve O'nun izni ve emri ile gerçekleşebilir. O zaman şefaat kapısı açılır. Ve şefaat etmesine izin verilenler kendi dilediklerine değil, yine Allah'ın dilediklerine şefaat imkânını bulabilir. Bundan anlaşılır ki önce, hak tanımayan Allah düşmanlarının kendilerine şefaat etmesi umulan bir Allah dostu bulabilmelerine, bunun gibi müşriklerin putları gibi ilim şanından olmayanların şefaatçı olabilmelerine, asla ihtimal yoktur. Sonra kendisine izin verilebilecek her şefaatçinin şefaat sınırı da Allah katındaki derecesi ve o oranda elde edebileceği izin ve gücün kapsamı ile uyumlu olabilecektir. Bu bakımdan eninde sonunda izin çıktığı zaman en genel biçimde şefaat sahibi, yukarda peygamberlerin makâmları hakkındaki ilâhî açıklamadan anlaşıldığı üzere, hepsinin üstünde "sâhib-i derecât" (dereceler sahibi) olan Resulullah, peygamberlerin en üstünü olabilecektir. Bu konudaki naslara göre, Cenab-ı Hak O'na şefaat için izin isteme yetkisini de bahşetmiş ve en yüksek peygamberlik makamı, "Şefaat-ı uzmâ" en büyük şefaat makâmı olmuştur ki, Makâm-ı Mahmud'a şefaat hadisi gelecektir. Allah öyle bir ilim ve saltanat sahibidir ki, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **hükmünün tecelli yeri olan kürsüsü bütün gökleri ve yeri geniş geniş tutmuştur.** Yerlerde ve göklerdeki bütün varlıklar ve cisimler içinden, dışından hep bu kürsü ile kuşatılmıştır. Herbirinin kıyamı (ayakta durması) onun içindedir. Bu arada hiçbir nokta bulunmaz ki, orada yüce Allah'ın kürsüsünün hükmü geçerli olmasın. Yeryüzünün içinden çıkamayan insanlar onun yerleri, gökleri kuşatmış kürsüsünü nasıl kavrarlar. وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Onlar Allah'ı, gereği ve lâyıkı biçimde takdir etmediler. Halbuki kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir".* (Zümer, 39/

67) Gökler ve yeryüzü denince hapsedilmiş birisi gibi bunlarla her taraftan kuşatılmış olan insanlar madde ve kuvvetin, duygunun, hayalin, kuruntunun, aklın, tasavvurun, hükmün ve bütün itibarî belirlemelerin içinden son sınırına dayanır. Bunların ötesi deyince kayıtsız şartsız, kalbî bir merakla sonsuz bir ortama, sınırsız mutlak bir emel sahasına geçmek için çırpınırlar. İnsanlar kendilerince, yerkürenin küçük bir parçası üzerinde bile bir devlet ve hükümet ele geçirip idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve asırlardan beri gelen nice nice devletlerin, milletlerin bu yüzden memleketlerini koruyamayarak yıkılıp gittiklerini görüp bildiklerinden nihayet tasavvur edemedikleri bu göklerin ve yerin bir kabza-i tasarruf (tasarruf avucun)da vahdet kürsüsünden bir saltanat ile idare olunur bir memleket olduğunu düşündükleri zaman, "koruması ne kadar zor ve ağırdır" gibi bir zanna düşebilirler. Fakat o ilâhî kürsü, bütün gökleri ve yeri tutmuş olmakla birlikte, وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا **bu gökleri ve yeri o vahdet (birlik) kürsüsünden tasarruf avucunda tutup muhafaza etmek ve korumak Allah'a ağır da gelmez. O'nun için bu hiçbir şey değildir.** وَهُوَ **O şanı yüce Allah** الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ **pek yüksek, pek büyüktür.** Biricik yüce, biricik ulu olan ancak O'dur. Bu bakımdan bundan başka gerçek bir ilâh nasıl mümkün olur? Ve buna karşı başkalarına tapılıp da şefaatleri nasıl umulur? Ve böyle yapan kâfirler ne kadar bedbahttır!

Bu âyete " Âyetü'l-Kürsî" denilir ve bundan dolayı bu sureye "Sûretü'l-Kürsî" de denilir. Görüldüğü üzere bu âyet, ilâhî saltanatın ve hükümdarlığın son derece açık ve özet anlatımını ve Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatını hem tarif ve hem gökler ve yeryüzünün ve çevrelerinin yaratılması, ayakta durması ve düzeni, miktar ve genişliğini muhafazası, hayat sırrı, ilim sırrı, hakimiyet sırrı vb. gibi maddî ve manevî kuvvetlerinin son derece açık şahitliği ile isbat ederek bütün ilâhiyat meselelerinin ana noktasını, Allah'ın kürsüsü gibi geniş bir kapsam ile kapsamış bulunduğundan bütün Kur'ân âyetleri arasında konusu ile uygun olmak üzere en yüksek bir şeref ve kıymete sahiptir Nitekim Resulullah (s.a.v.): "Kur'ân'da en büyük âyet, âyetü'l-kürsidir. Bunu her kim okursa, Allah o saat bir melek gönderir, ertesi güne kadar iyiliklerini yazar ve günahlarını siler. Bu âyet bir evde okunsun da şeytanlar onu otuz gün bırakmasın, olmaz ve kırk gün ona ne sihirbaz kadın, ne sihirbaz erkek girmez, ey Ali bunu evladına ve ailene ve komşularına öğret, bundan büyük bir âyet nazil olmadı";[1] "Her kim farz namazların her birinin arkasında âyetü'l-kürsîyi okursa onu ölümden

---

(1) Ahmed b. Hanbel, V, 142, 178.

başka cennete girmekten engelleyecek hiçbir şey kalmaz. Yani ölünce doğru cennete gider ve ona ancak sıddık veya abid olanlar devam eder.(1) Ve bunu her kim yatağına yatarken okursa Allah onu kendisine ve komşusuna ve komşusunun komşusuna ve etrafındaki evlere emin kılar";(2) "Günlerin efendisi cuma günü, sözlerin efendisi Kur'ân, Kur'ân'ın efendisi, Bakara Sûresi, Bakara Sûresinin efendisi de âyetü'l-kürsîdir."(3) buyurmuştur.

KÜRSİ: Sözlükte, üzerine tek başına oturulan belli bir şeydir ki, aslında taht ve şerefli ilmin ayni şekilde olan özel ve seçkin makâmı demektir. İlmin kendisine ve âlime de denir. Daha sonra iskemle ve sandalye gibi şeylere de bu isim söylenmiştir. Dilimizde en çok ilim makâmında kullanılmıştır. Herhangi bir şeyin aslına ve toplandığı yere de kürsi denir. Nitekim memleket kürsisi, "başkent" anlamına gelir. Bunun aslı olan "kürs" kelimesinde bir araya toplanıp karışma ile keçe gibi giriftleşip sağlamlaşmak mânâsı vardır. Kısaca gerçek mânâsıyla kürsi, ancak bir kişinin oturabildiği en yüksek bir çeşit sandalyedir. Bundan dolayı, yerleri gökleri kaplamış bir kürsi düşüncesinin, bu bilinen mânânın aynı olmayacağı da şüphesizdir. Aynı zamanda bu kelimenin bize bir hakimiyet (egemenlik) ve saltanat, bir ilim, bir şeref ve büyüklük ve söz geçerliliği anlamı ifade ettiğinde de şüphe yoktur. Biz bir memlekette bir kürsi, bir taht düşündüğümüz zaman, önce bir memleket, ikinci olarak onun içinde bir başkent, üçüncü olarak o başkent içinde bir arş, bir saray, dördüncü olarak o saray içinde bir taht, beşinci olarak o taht üzerinde hükmü elinde bulunduran bir hükümdar, altıncı olarak bu hükümdardan bütün memleketi kapsayan bir nüfuz tasavvur ederiz ki, bunda hükümdar, zarf zarf içinde memleketle tamamen kuşatılmış ve aynı zamanda nüfuzuyla o memleketi kuşatmıştır. Bunda en çok hayrete değer nokta da, bir şeyin hem kuşatan ve hem de kuşatılan olabilmesindeki sırdır ki, ilmin kendisinde de vardır. Ve bu nokta insanlara, Allah'ın birliğini en güzel şekilde telkin edecek olan bir işarettir. Âyetü'l-kürsî, bize bu mânâyı telkin etmekle beraber gösteriyor ki, Allah'ın mülkü göklerle yerdir. Fakat Allah'ın kürsisi, bunlarla kuşatılmış değil, onları kuşatmaktadır. Bizim kürsi düşüncemizin aksinedir. Allah'ı düşünürken hep kuşatılmış olanlardan, kuşatıcıya doğru geçmelidir. Taht veya başkent, göklerle yer memleketini kuşatmış; Arş, tahtı kuşatmış; Rahmân olan Allah, Arşın içinde değil, üzerinde ve Allah hiç kuşatılmış değil, hep kuşatıcı ve yöneticidir ve öbüründeki zıtlığı

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 11; el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, I, 2534, 2569, 2580; Suyûtî, a.g.e., II, 6.
(2) Suyûtî, a.g.e., II, 8.
(3) Râmuzu'l-Ehâdîs, 302.

kaldıran budur. Şu halde Allah'ın kürsisi, bize ancak bir isim ve kuşatılandan kuşatana geçerek, nihayet gökler ve yer tasavvurunun ötesinden, kapalı ve tahayyülü imkânsız bir büyüklük kavramıyla bilinebilir. Bunun gerçek mahiyetini tayin edebilmemize imkan yoktur. Bununla beraber tefsirciler, bunun tarifinde birkaç şekil rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Kürsi, gökleri ve yeri kaplamış büyük bir cisimdir. Buna "Arş'ın kendisi" diyenler de olmuştur. Fakat sahih haberler, "Kürsi, Arşın altında ve göklerin üzerinde bir cisimdir." diye gelmiştir. Kürsi, iki ayak yeridir. Süddi'den nakledilmiş olduğu üzere, gökler ve yer Kürsi'nin içinde, Kürsi, Arşın altında ve iki ayağının yeridir.[1] Burada iki ayak yerinin, Arş'ın ayağının yeri olduğu açıktır. Bunu en büyük Ruh'un veya hamele-i Arş'tan (Arşı taşıyan meleklerden) büyük bir meleğin iki ayağının yeri diye gösterenler de vardır. İşte bu iki ayak yeri tarifi, Kürsi'nin başkent, yani hükümet karargâhı mânâsıyla ilgili olduğunu açıkça gösteriyor. Gökler ve yer, bilinen bütün cisim âlemlerinin ifadesi olduğuna göre, bunları kaplamış olan Kürsi'nin içinin bir cisim olması, göklerde ve yerde bilinen cisimlerin, cisimliklerinden başka bir cisimlik demek olduğunu da unutmamak gerekir. Yani Kürsi, boşlukta yer tutan bir cisim değil, yerin kendisi olan bir cisim (bir boşluk) demek oluyor ki, bunun cisimliğinin, madde ile değil, mutlak uzunluk, diğer bir deyimle genel olarak yer ve mekân denilen soyut bir uzaklık ve bütün bir boşlukla tasavvur edilmesi mümkündür. Çünkü mutlak mekân denilen soyut uzaklık, feza, madde uzantısının mahiyetini ifade eden soyut bir uzantıdır. Boyut ve uzantı ise cisimliğin en genel mânâsıdır. Fakat maddî cisimler burada yer tuttuğu halde, bu başkaca bir yerde yer tutmuş değildir ve diğer cisimlerle iç içe bulunması mümkündür. Fakat şu madde âleminde görülen maddî güçler ve varlığa ait işlerin ortaya çıktığı yer de budur. Bütün yüksek cisimler burada yerleşmiş ve aralarındaki esirî âleme (fezada gök cisimleri arasında ışık ve sıcaklığı nakleden, havadan daha hafif cisimlere) varıncaya kadar bütün toplu dalgalar burada bulunmaktadır. Hareket ve sakinlik burada meydana gelmektedir. Ancak zaman ve ruhlar âlemi bundan daha geniştir. Bir zamanlar fen bilgilerine sabit bir kıymet isnad eden ve Allah'ın indirdiklerinin sınırının, fen sınırlarından daha geniş bulunduğunu düşünmeyerek, Kur'ân âyetlerini zamanının fen bilgilerine göre açıklayıp yorumlamaktan zevk alanlar, o zaman kâinatın şekli hakkında Batlemyus'un astronomi ilminin, en yüksek fen bilimi yerinde bulunması ve kendilerinin de bu ilmin mütehassıslarından olmaları dolayısıyla gökleri ve yeri ona göre düşünüp yorumladıkları gibi, Kürsi'nin

(1) Süyûtî, a.g.e., II, 18.

cisimliği hakkındaki haberleri de o fennin teorileriyle (varsayımlarıyla) açıklamaya çalışmışlar ve dolayısıyla "Kürsi, sekizinci gök olan sabit gök cisimlerinin bulunduğu gök, Arş da dokuzuncu gök olan Atlas göğü (en büyük gök) dür." diye tevil etmişler (yorumlamışlar), "Kürside yedi gök, bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir."(1), "Arş'ta Kürsi, büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir."(2) meâlinde rivayet edilmiş olan iki hadisi şerifi de buna delil gibi kabul etmişlerdir. Bugün görüyoruz ki, fennin bu dokuz gök varsayımı gücünü kaybetmiş olduğu halde, Kur'ân âyetleri ve Peygamberimizin hadisleri, gönüllerde yine bugünkü gökler ve yer gibi bütün kıymetiyle ortaya çıkıp durmaktadır. Şu halde bunları, mutlaka kendi bilgilerimizin çerçevesi içine alarak açıklamaya çalışmak, ilmin gereklerine de dinin gereklerine de uygun değildir.

Bu iki hadisi şerif, bize Kürsi'nin, sekizinci gök veya sabit yıldızların bulunduğu gök olduğunu değil, nihayet göklere ve yere göre büyük bir yer, Arş'a göre de pek küçük bir daire olduğunu misal yoluyla anlatmaktadır. Bu yüzden asrımızdaki fen bilimlerine göre buna bir mânâ vermek gerekirse, Kürsi'yi mutlak bir yer mânâsıyla tasavvur etmek, elbette daha uygundur ve bu bizim kendi düşüncemiz değildir. İmam Fahreddin Razi, bu âyette değil, fakat Fatiha tefsirinde Kürsi'yi mekân, Arş'ı da zaman teorileriyle ele almıştır.(3) Çünkü mutlak mekân, gökleri ve yeri içine almış, kaplamıştır. Halbuki bütün mekân uzunlukları, şu andaki bir anlık zamanın içine sığmış, geçmişin ve geleceğin, aralıksız cereyanı içinde bu hâl dairesi (şimdiki zaman çerçevesi) tıpkı büyük bir sahrada küçük bir halka gibi kalmıştır. Bununla birlikte diğer taraftan Kürsi ve Arş'ın manevi değerleri hakkında da rivayetler vardır. İnsan şu görüşleri düşünürken bile farkına varır ki, gökleri ve yeri mekândan başka kuşatan, kuvvet ve kudret, akıl ve ilim ve bunların üzerinde ruh vardır. Ve hatta zaman, mekânı kuşatmış görünürken bunun da ruhta meydana gelen bir durum olduğu ve buna göre ilim ve ruh âleminin, zamanı da kaplayan bir deniz olduğunu takdir eder. Nitekim Kürsi, en büyük Ruh'un veya diğer büyük bir meleğin iki ayağının yeri denilmişti. Şu halde bunların aslı, Arş'ın sınırına dahil ise de, Kürsi'nin Kürsi olması, sırf cisimlikten ve bir uzantıya sahip olmasından değil, bu manevi kuvvetlerin de bir tesellisine sahne olmasındandır. Ve Allah'a nispet edilmesi de bundan olmalıdır. Buna göre:

2- Kürsi, saltanat, kudret ve mülk demektir. Çünkü ilâhlık, ancak kudret ve

---

(1) Suyûtî, a.g.e., II, 18.

(2) Süyûtî, a.g.e., II, 17; Âlûsî, a.g.e. II, 9.

(3) Fahru'r-Râzî, a.g.e., I, 282-283.

var etme ile ortaya çıkacağı gibi, dilde de taht ve Kürsi dendiği zaman, doğrudan doğruya egemenlik gücünün kastedildiği vardır.

3- Allah'ın kürsisi, Allah'ın ilmi demektir. Çünkü ilim Kürsisi, taht mânâsından daha çok bilinmektedir ve bu münasebetle ilmin kendisine de mecazî olarak kürsi denilir. Bu rivayet, İbnü Abbas hazretlerinden nakledilmiştir. İbnü Cerir et-Taberi gibi birçok tefsirciler, bunu tercih etmişlerdir.

4- Bu sözden maksat, sırf Allah'ın yücelliğini ve büyüklüğünü anlatmaktır. Cenab-ı Allah, halka zat ve sıfatlarını tarif ederken, insanların hükümdarlar ve büyükler hakkında alışmış oldukları şekillerle hitap buyurmuştur. Nitekim Kâbe'yi kendine ev yapmış, tavaf ve ziyaretini emretmiştir. Çünkü insanlar, hükümdarlarının saraylarını ziyaret ederler. Hacerü'l-esved'in yer yüzünde "yeminüllah" (Allah'ın eli) olduğunu söylemiş ve öpme yeri kılmıştır. Nitekim insanlar, hükümdarlarının ellerini ve eteklerini öperler. Yine bu türden olarak kıyamet günü kullarının hesaba çekilmesi hakkında, meleklerin, peygamberlerin, şehitlerin huzurda bulunacaklarını ve mizanlar konulacağını söylemiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş, الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahmân olan Allah, Arş'ın üzerine hükmetti."* (Tâhâ, 20/5) buyurmuş ve bunu anlatarak, وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ *"Meleklerin, Arş'ın etrafını kuşatarak Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün."* (Zümer, 39/75), وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ *"O gün Rabbinin Arş'ını, onların üzerinde sekiz melek taşır."* (Hâkka, 69/17), اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ *"Arş'ı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar..."* (Gâfir, 40/7) buyurmuş, sonra kendine Kürsi de isnad etmiş, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır"* (Bakara, 2/255) buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki, Arş ve Kürsi gibi, benzetmeyi andıran lafızlar (sözler) Kâbe, tavaf ve Hacerül-esved hakkında daha fazlasıyla mevcuttur. Halbuki bunlar da mesela Kâbe'nin "beytullah" (Allah'ın evi) olmasında, Allah'ın, geceyi orada geçirmesi gibi bir benzetme ve cisim mânâsı kastedilmiş olmadığı hususunda nasıl görüş birliği varsa; Arş ve Kürsi hakkında da maksatın, Allah'ın yücelik ve büyüklüğünü anlatmaktan ibaret olduğunda tereddüt edilmemesi gerekir. "Kaffâl" ve "Keşşaf" tefsircileri gibi araştırmacılar da bunu tercih etmişlerdir. Buna göre Kürsi'den maksat nedir, ve nasıl bir şeydir, diye düşünmeye lüzum yoktur. Bu açıklama Cenab-ı Allah'ı cisim olma şüphelerinden tenzih için pek güzel olmakla beraber, Allah'ın Kürsi'sinin gerçekle delâlet ettiği bir şeyin bulunmadığını kabul etmek de zahire (bu konudaki açık ifadelere) aykırıdır. Evet bilinen gerçek mânâsıyla bir Kürsi, bir taht kastedilmediği yukar-

da geçtiği üzere muhakkaktır. Bununla birlikte bir beytullah (Allah'ın evi) bulunduğuna iman etmek gerektiği gibi Allah'ın bir Kürsisi bulunduğuna iman etmek de gereklidir. Bunun az çok cisimle ilgili bir kavramı içermesi Cenab-ı Allah'a -haşa- bir cisimlik isnadını gerekli kılmaz. Meselenin ruhu, Kürsi'nin Allah'a nisbetini lâyıkiyle düşünebilmekte, bunun bir "oturma nisbeti" olmayıp bir "Rablık nisbeti" olduğunu anlamaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre Allah'ın Kürsisi, bir taraftan maddî cisimler toplamı olan göklerin ve yerin hepsini kaplayıp tutan, cisimleri kuşatan birşeydir. Biz bunun "Kürsi" ismiyle varlığına iman eder ve gerçek mahiyetini idrak edip tam olarak bilemeyeceğimizi anlarız. Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilme gereğine kanaat getirirsek, Allah'ın Kürsisinde saltanat tahtı ile ilim kürsisi kavramlarındaki mükemmellik içeriklerini bir araya toplama, kısaltma ve fani olma anlamlarını, حَيٌّ قَيُّومٌ *"Daima diridir, evrenin yöneticisidir."*, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun misli gibi bir şey yoktur."* ifadelerinin delâletleri gereğince dürüp katlayarak onu mutlak bir ilim ve saltanatın tecelli edeceği (ortaya çıkacağı) bir yer olmak üzere ele alıp düşünürüz. Ve bu bakımdan aslında yüce Allah'ın büyüklüğünün soyut bir tasavvuru değil, kudretinin ortaya çıkış biçiminin de bir ifadesini içine almış bulunduğunu tasdik ederiz. Bütün cisimler, yüksek ve alçak kütleler, Kürsi'nin içinde kaldığından, onun üzerinde hüküm yürüten ilim ve saltanat sahibinin, cisim olmanın üzerinde çok yüce bir varlık olduğunu da kesin olarak anlarız. Ve daha açık olması için Kürsi'nin büyüklüğünü anlatan haberlere bakarak diyebiliriz ki, Allah'ın Kürsisi, göklerde ve yerde görünen bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşıp durduğu mutlak bir boyut, yani ilim, irade ve kuvvetten soyutlanmış olan sadece mücerret feza değil, bunların tecelli ettiği bir ayna bulunması bakımından mekân ve her şeyin yeri olması muhtemeldir.

Burada yerleşmiş olan Allah değil, gökler ve yer denilen cisimler ve yer işgal eden kütleler toplamıdır. Bunun üzerinde daha geniş olarak zaman uzantısı, akıllar ve ruhlar âlemini içeren ve mukarrep (Allah'a yakın) meleklerle kuşatılmış olan Arş vardır. Ve burası mekân üstüdür. Artık burada cisimlik mânâsı yoktur. Ve الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahmân olan Allah Arş'a hükmetti."* (Tâhâ, 20/5) ifadesinin delâlet ettiği üzere Allah Teâlâ Arş'ın içinde değil, rahmânlık sıfatıyla üzerindedir ve bu üzerinde bulunma, mekânla ilgili olmayan bir üstünlüktür. رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا *"Ey Rabbimiz sen her şeyi rahmetinle ve ilminle kuşattın."* (Gâfir, 40/7) âyeti gereğince de Allah'ın kuşatması, rahmet ve ilim yönüyledir. Kürsi, bu ilim ve rahmetin, bizim âlemimize bir tecelli yeridir. Bu bakımdan ne Kürsi'nin, ne Arş'ın Allah'la ilgisi bir yer tutma şeklinde değil-

dir. Hükümranlık ve tasarruf, zapt etme ve emre hazır tutma, hüküm ve emir gibi tecellilerle bir rablık ilişkisidir. Bu ilgi, bu tecelli sayesindedir ki, ruhlarla cisimler, zihin ile dış âlem birleşerek gerçekleşme noktalarında Hakk'ın varlığının bir parıltısına ayna olurlar da yerlerin, göklerin, mekânların, zamanların, Kürsi'nin, Arş'ın, kuşatamadığı Allah'ın varlığını, müminin kalbi, eşyanın her zerresinde, mekânın her noktasında, zamanın her anında marifete (Allah'ı tanımaya) yol bulur ve her şeyi anlamayı ancak bununla başarabilir. Hak demeden hiç bir şeyi bilemez ve Hakk'ın zatı ile ilgili en yüksek marifeti (bilgisi) de, مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ ""*Seni gerçek bir şekilde tanıyamadık.*" ifadesidir. Bunun için de sadece marifeti, iman olamaz. İmanın kapsamı, marifetin kapsamından geniştir. Marifette bir kayıt vardır. İman ise kayıtsız, şartsız bir teslimiyet, ilâhî bir ilgidir ve en büyük temaşa ondadır. Bunun yeri olan müminin kalbi de yerlerden göklerden geniştir. Bunun için mutlak mekânın, tecelli eden kuvvetleriyle beraber gökler ve yer cümlesinde dahil olması daha çok muhtemel bulunduğundan en sağlam iman, Allah'ın Kürsüsüne, Allah'ın açıkladığı şekilde iman edip, marifet taslamamaktır. İşte gökler ve yer ne kadar açık ise, Allah ondan daha açıktır. Onları kuşatmış olan Kürsi ve onun ötesi ne kadar gizli ise, Allah ondan daha gizlidir. Bununla beraber O, diridir, varlığı kendi zatiyle kaim olup her şeyi yönetmektedir; hem evveldir, hem sondur. O halde bundan başka mabud, bundan başka ilâh nasıl düşünülebilir? Seçme yeteneği ve irade gibi ilâhî bir lütfu kötüye kullanıp, o geniş kalbi daraltıp da Allah ve O'nun emirlerini inkâr edenler zalim olmaz da ne olur? Bunlardan çok kendilerine zulmeden nasıl düşünülebilir? Bunlar hep mecburiyet ve zorlamak isterler, dine davet edildikleri zaman, "Allah istiyorsa bizi zorla dindar yapsın." derler. Fakat لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ **dinde zorlama yoktur.** Allah onu zorla kimseye vermez. Dini, kişinin kendi tercihi ile dilemesi gerekir. Dinde zorlama kanunu yoktur. Bunu böyle anlamalıdır. Çünkü "fi'd-dîn" (dinde) ifadesi, "ikrah"a müteallik değil (zorlama ile ilgili değil) haberdir. Mânânın aslı "zorlama, dinde yoktur" demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslâm dininde yoktur. Din çerçevesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu, zorunlu fiiller, davranışlar değil; isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır. Bunun için isteğe bağlı hareketlerden birisi olan zorlama dinde yasaklanmıştır. Kısaca kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; herhangi bir şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde dine zorlama yoktur, ama dünyaya zorlama olabilir demek değildir. Belki dünyada zorlama bulunabilir; ama dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin özelliği, zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Bundan dolayı İslâm dininin gerçekten hakim olduğu yerde zorlama bulunmaz veya bulunma-

malıdır. Zorbalık ve zorlama olursa onun dışında olur. Şu halde din, "zorlayınız" demez, zorlama meşru ve muteber olmaz. Zorlama ile yapılan amelde dinin vaad ettiği sevab bulunmaz, rıza ve iyi niyet bulunmayınca hiçbir amel ibadet olmaz. انَّما الاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Ameller, ancak niyetlere göredir."* (1) Dinin isteklerinin hepsi, zorlamasız, iyi niyet ve rıza ile yapılmalıdır. Zorlama ile itikat (iman) mümkün değildir. Zorlama ile gösterilen iman, gerçek iman değil, zorlama ile kılınan namaz, namaz değildir. Oruç da öyle, hac da öyle, cihad da öyledir...

Bundan başka bir kimsenin, diğerine saldırıp da her hangi bir işi zorlama ile yaptırması da caiz değildir. Kısaca İslâm'ın hükmü altında herkes görevini isteyerek yapmalı, zorlama olmadan yapmalıdır. Cihad da bu hikmetle meşrudur. «فِى» de zarflık değil, sebeblik mânâsı düşünülürse, mânâ şu olur: Zorlama, din için yoktur, yahut zorlama, din için, dine sokmak için yapılmaz. Çünkü zorlama, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fiili bir tehditle zorunlu olarak yaptırmaktır. Halbuki din, hoşlanılmayacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve kalbden inanmaktır. Bu ise sırf bir rıza ve seçenek işidir. Bunu يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ *"Dilediğini yapar."* (Bakara, 2/253; Hac, 22/14) olan Allah'tan başka kimse zorunlu hale getiremez. Allah'ın iradesiyle iman ve hatta iman ile salih amel, zorlamaya değil, güzel bir seçime ve gönül rızasına bağlı bulunduğundan din için zorlama mümkün olmaz. Ancak tebliğ ve teklif edilir. وَلَوْ شَاۤءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Eğer Rabbin dileseydi, yer yüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Öyle ise sen, iman etmeleri için insanları zorluyor musun?"* (Yunus, 10/99) Şu halde dine girmesi için kimseye zorlama yapılmamalıdır. Çünkü zorlanan kimsenin açığa vuracağı iman, Allah yanında gerçek iman olmaz. Zorlama ile gerçek bir dindar kazanılmaz. Bununla beraber kalbe Allah'tan başkasının bakışı, geçerli olmayacağından ve bu zorlama hâlinde olsun iman edene de, "Sen zorlama ile iman açıklıyorsun, yine kâfirsin." denilemez, kâfir muamelesi edilemez. Durumu ortaya çıkıp, şüphe ortadan kalkıncaya kadar bakılır. Çünkü o imanı açığa vurması da az çok bir irade eseridir. Hiç istemeseydi onu da yapmazdı. Demek ki imanın zevkinden bir zerre olsun tatmıştır. Bu bakımdan: لَاۤ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ Zeccac'ın dediği gibi savaşla müslüman olduğunu açıklayan, "kerahete" nisbet edilmez demek olabilir ki bu, ikrahın (zorlamanın) bir sözlük mânâsıdır.

Zorlamaya ne hacet? Zorlama beklemekte mânâ nedir? Akılların hepsinin,

(1) Buharî, Bed'ul-Vahy, 1, Itk, 6, Talâk, 11, Eyman, 23; Müslim, İmamet, 155; Ebu Davud, Talâk, 11; Nesaî, Taharet, 59.

dine sarılması gerekmez mi? Çünkü قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ **doğru yolda bulunmak, azgınlıktan; doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır.** Bu kadar peygamberlerden ilim ve amel ile ilgili bu kadar delilller ve nihayet ilâhî saltanatın, bu kadar büyük tecellisinden (ortaya çıkışından) sonra, iman ve dinin insanlara kurtuluş ve mutluluk sebebi, inkâr ve dinsizliğin ise azab ve felaket sebebi olduğu kesin olarak ortaya çıkmış; hak batıldan, hayır şerden ayrılmıştır. Belli ki din ehli, muhakkak mutlu olacak, küfür (inkâr) ehli de muhakkak ceza ve azab görecektir. Bunlar her nereden gelse kendi istekleriyle, kendi kazançlarıyla olacak ve o zaman bu mecburiyet, bir zorlama mânâsını içermeyecektir. Bu özellikle şunu gösteriyor ki, "dinde zorlama yoktur" deyince, hiç kimseye sorumluluk, ceza ve azab yoktur, demek şeklinde anlaşılmasın; elbette doğruluğun sapıklıktan kesin olarak ayrılmış bulunması, dine aykırı hareketlerde muhakkak bir azabın ortaya çıkmış olmasındandır.

Bilinmektedir ki zorlama, fiilden önce gelir de o fiil için iradeyi kaldırır veya bozar ve o fiil, böyle rızasız yapıldığı için fiilî sonucu, hayır veya şer, yapanın kazanılmış bir hakkı olmaz. Sorumluluğu, zorlayana ait olur, zorlayanın elinde zorlanan, bir alet olur. Artık kazanç, maksat zorlananın değil, zorlayanındır. Fakat zorlama olmadan yapılmış olan inkâr ve zulmün, fasıklık ve isyanın, isteyerek kazanılmış müktesep bir fiil olduğunda da şüphe yoktur. Artık bu yapıldıktan sonra onun gerekli bir sonucu olan ceza ve azab da yapanın kendi kazancı, kendi hakkıdır ki, bunda zorlama mânâsı düşünülemez, o kendi kendine zulmetmiş olur. Allah Teâlâ ise rahmetinin genişliğinden dolayı kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulüm ve tecavüz etmelerine razı olmadığından, onları korumak için sınırlar tayin etmiş, din ve hükümlerini bildirmiş, لَآ إِكْرَاهَ فِى الدِّينِ *"Dinde zorlama yoktur."* buyurmuştur. Bu delil gereğince zorlama, ehliyetin engellerindendir. İslâm yurdunda zorlama yasaklanmıştır. Hatta hiçbir kimseye İslâm dinine girmek için bile zor kullanılamaz, herkes dininde serbest ve seçme hakkına sahiptir. İslâm hükümleri altında müşrik, kitap ehli, (yahudi, hıristiyan), hepsi, din hürriyetleriyle yaşayabilirler. Mesela bir müşrik, dilerse yahudi veya hıristiyan olabilir; hiçbirine müslüman ol, diye zor kullanılmaz, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartıyla dininde bırakılır. Fakat her kim olursa olsun, ahdinde (sözünde) durmayanlar da suçuna göre cezasını görür. Kendi rızasıyla İslâm'ı kabul ettikten, Allah'a ve Peygamberine söz verdikten sonra döner, irtidad eder (dinden çıkar) da tevbe etmezse cezalandırılır ki, bu bir zorlama değil, verdiği sözden caymanın zorunlu bir sonucudur. Bu noktada İmam Şâfiî gibi bazı âlimler, müslüman olmaya söz vermiş bulunan mecusi veya

hıristiyanlardan birisi, eski dininde kalmayıp da mesela yahudi olacak olsa, ben onu: "Ya eski dinine dön veya müslüman ol, diye zorlarım." demiştir. Fakat Hanefiler ve diğerleri demişlerdir ki, اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ "Küfür, bir tek millettir." ifadesi gereğince o şekilde din değiştirmede, verilmiş bir sözü bozma mânâsı yoktur. Buna göre, "Ya dön veya müslüman ol!" diye zor kullanılmaz. Ancak İslâm dinine girdikten sonra dönen, ahdini bozmuş olur ve yalnız bu, tevbe etmezse cezası verilir. Bundan başka ibadet ve diğer muameleler gibi rıza şart olan amel dallarında da zorlama geçerli değildir. Fiilin geçerliliğine engeldir. Ancak fiil, şer'î bir fiil olmayıp, hisse bağlı bir fiil olursa o başka. Ve herhalde zorlama bir saldırıdır, derecesine göre cezayı hak ettirir. İşte hak dinde vicdan hürriyeti, ahd (söz verme), andlaşma ve hukuk bu kadar yüksektir. Hatta bundan dolayıdır ki, cihad ilanında bile düşmana ya hak dini kabul etmesi veya mağlubiyeti kabul ederek dininde kalıp, hakları saklı olmak üzere İslâm uyruğunda vergi vermesi arasında kendi arzusuna bırakılan bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse, andlaşma ile ahdine riayet edilir; kabul etmediği ve savaş yoluyla mağlub olduğu takdirde de yine din değiştirmeye zorlanmayıp, adalet ölçüleri içersinde bir vergiye, bir intizama mecbur tutulur. Demek cihad, din değiştirmek için zorlayıcı bir vasıta değil, hak dinin yüceliğini fiilen ispat eden hak bir delildir. Çünkü zorlama ile din olmaz. Fakat aklî ve ilmî delilleri dinlemeyen kâfirlerin ve zalimlerin saldırıları da böyle fiilî bir delil olmadan durdurulmaz, herkes her türlü haksızlık ve zorlama ile karşı karşıya gelir. Bununla beraber cihad ve savaş, bir zorlama değil, bir yarıştır. Hangi tarafın tehdidini yerine getireceği bilinmeyen bir imtihandır. Bir de cihad, dinin hükmü geçerli olan İslâm yurdunun dışında cereyan edeceğinden zorlamanın kaldırılmış olduğu din çevresinden dışardadır. Dâr-ı harb (kâfir yurdu) zaten zorlama yurdudur. Böyle iken yukarıdan beri Allah'ın beyanı dikkatle incelenirse anlaşılır ki, لَٓا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ "Dinde zorlama yoktur." açık ifadesi, cihad emrinin gayesini tesbit etmektedir. Yani cihadın hikmeti, insanları zorlamadan korumak, zorlama kabul etmeyen dini hakim kılarak Allah'ın kelâmını yükseltmek, yani herkesi mensub olduğu inançtan zorla çıkarmaya çalışmayıp, hakkın isteyerek kabul edilip yayılmasına set çekmek isteyen ve gücünün yettiğince zor kullanan hak düşmanlarının savulması ve engellerin kaldırılması ile sağlam bir kalb ve güçlü bir akıl için açıkça ortaya çıkmış bulunan doğruluk yolunu, hakkın egemenliğini herkese arz ve ilân etmek ve böylece Muhammed ümmetini, peygamberler cemaati arasındaki Hz. Muhammed'in makâmı ile uyumlu olarak çeşitli milletlerden teşekkül eden sosyal bir toplum üzerinde genel barışı üstlenen, kamunun kalbi gibi egemen ve

orta yolu tutmuş bir ümmet yapmak ve peygamberlerin hiç birini ayırmayıp hepsine derecelerine göre iman etmekle Allah'ın birliğine dayanan İslâm dinini, bütün dinlerin genel bağlantısı ve ilerleme hedefi olan genel bir din olarak savunup açıklamaktır. Bunun için İslâm'da savaşın gayesi, intikam, öldürmek, din değiştirmeye zorlama değil; hasmı mağlub etmek ve zorlayıcı gücünü alıp, dininde serbest olarak hakkın hükmüne tabi tutmaktır ki, Allah'ın kelâmını yükseltmek bundadır. Bu sebeple her ne zaman müslümanlara bir zayıflık gelir, hak din savunulmazsa fitneler kopacak, zorlama çoğalacak, bütün insanlık allak bullak olacaktır.

Fakat bu açıklamadan sonra bir soru kaldı. Yukarda, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ لِلّٰهِ *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın."* (Bakara, 2/193) âyetinde görüldüğü üzere Mekke ve hatta Arap yarımadası müşriklerine kitap ehli gibi din hürriyeti verilmemiş, bunlar hakkında, أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ *"Bana, Lâilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) deyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bu sözü söyledikleri zaman canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar."* (1) hadisiyle ya İslâm, ya ölüm ilan edilmiştir. Bu ise, لَا إِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ *"Dinde zorlama yoktur."* hükmüne ters değil midir? Bunun cevabı şudur: Eğer bunlar birbirine zıt ise, iki âyet, birbirini nesh veya tahsis eder, onların buraya dahil olmadığı anlaşılır. Bununla beraber şu da bilinmelidir ki, onlara din hürriyeti verilmemesi özellikle, لَا إِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ "Dinde zorlama yoktur." hükmünün tatbiki içindir.

Bu münasebetle tefsircilerden birkaç görüş vardır:

1- Bu "Lâ ikrâhe" âyetinin önceden genel bir şekilde indiği, daha sonra cihad ve savaş âyetleriyle neshedilmiş bulunduğu Zeyd b. Eslem'den rivayet edilmiştir. Fakat bu görüş genel olarak doğru görülmemiştir. Aslında قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ *"Doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir."* âyeti, bunun inişinin, dinin tam olarak ayırd edilmesinden sonra olduğunu göstermekte ve böyle bir düşünceye engel görünmektedir. Bir de, görüldüğü üzere cihad meselesi aslında buraya dahil değildir ki, onunla nesih bahis konusu olsun. Fakat şunu bilmek gerekir ki, her nesih, neshedicinin alış derecesine göredir. Şu halde bu, cihad ile neshedilmiştir demek, diğer durumlarda muhkem (neshedilmemiş, hükmü açık) demektir. Ve bu sebeple zorlamanın, cihadı da içine aldığı görüşüne sahip olabilecekler için

(1) Buharî, İman, 17, Zekât, 1, Salat, 28; Müslim, İman, 32, Cihad, 59; Tirmizî, İman, 1,2; Nesaî, Zekât, 3, İman, 15, İbn Mâce, Mukaddime, 9.

bu rivayet önemlidir. Demek oluyor ki bu âyette böyle bir ihtimal olursa, bu ihtimal neshedilmiştir. Ve nesih rivayeti ancak bu yöne mahsustur. Yoksa cihad âyetleriyle geri kalan kısmın neshedilmiş olmasına imkân yoktur. Âmm (genel hüküm), nesihten sonra geri kalan kısımda yine kesindir. Kısaca nesih âyetin tamamiyle ilgili değil, kısmîdir.

2- Bu âyet kitap ehli hakkında inmiştir. Dolayısıyla müşrikler, bunun genel hükmünden hariçtir. Gerçi تِلْكَ الرُّسُلُ *"şu peygamberler..."* âyetinden başlayan sözlerin gelişi, bunu teyid ettiği gibi, iniş sebebi hakkındaki rivayetler de bunu desteklemektedir. Rivayet ediliyor ki Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce Ensar'dan bazıları, çocuklarını Yahudiliğe veya Hıristiyanlığa sokmuşlardı. İslâm dini gelince bunlara zor kullanmak istediler. İslâm'dan önce Ensar'dan bir kadının çocuğu yaşamadığı durumlarda, şayet çocuğu yaşarsa onu kitap ehli ile beraber ve onların dini üzere bulundurmayı adardı. Bu sebeple Ensar çocuklarının bir kısmı kitap ehlinin dininde bulunuyorlardı. Dolayısıyla İslâm'a geldikleri zaman dediler ki: "Biz vaktiyle bunların dinlerini, bizim dinimizden daha üstün görürdük ve çocuklarımızı onun için o yola sevkederdik, mademki İslâm dini geldi, her halde biz bunları zorlarız." dediler. Bu cümleden olarak Salim b. Avf oğullarında Husayn adında Ensar'dan birinin iki oğlu vardı. Önceleri Şam tüccarlarının telkinleriyle hıristiyan olmuş gitmişlerdi. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra Medine'ye geldiklerinde babaları bunlara: "Vallahi sizi bırakmam, mutlaka müslüman olmalısınız." diye sataştı. Onlar da çekindiler, üçü birlikte Resulullah'a müracaat ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi, babaları da onları bıraktı. Bu olaylar, gerek cihada izinden önce olsun ve gerekse sonra, her iki takdirde nüzul sebebi, müşrikleri içine almamaktadır. O halde hükmünün genelliği de kitap ehline aittir ve neshedilmiş değil, muhkemdir (hükmü açık ve geçerlidir). Bu güzel! Fakat sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna mani değildir. لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ *"Dinde zorlama yoktur."* hükmü ise daha geneldir. Sonra bu hüküm yalnız kitap ehline mahsus olsaydı, dâr-ı İslâm'da (İslâm yurdunda) kitap ehlinden başkasına taahhüd ve güvence (emân) verilmemesi gerekirdi. Halbuki Arap yarımadası müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet, mutlak olarak neshedilmiş olmadığı gibi, genel hükmü kitap ehline de mahsus olmamalıdır. Nitekim Hz. Enes: "Nüzul (iniş) sebebi, Resulullah, birisine أَسْلِمْ 'Müslüman ol' buyurmuştu. O da أَجِدُنِي كَارِهًا 'kendimi hoşlanmaz buluyorum' demişti. Bu âyet bunun hakkında inmiştir." diye rivayet etmiştir ki, bu sebep daha mutlak olmakla hükmün genel oluşunda daha açıktır.

3- Bilinmektedir ki Arap müşrikleri hakkındaki muamele, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ

فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın."* (Bakara, 2/193) emrine dayanmaktadır. لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ *"Dinde zorlama yoktur."* hükmünün ise "Arapların Müslüman oluşundan sonra dinde zorlama yoktur, vergi yeterlidir." meâlinde olduğu Tefsir-i Kebîr'de açıklanır.(1)

Demek ki doğruluğun sapıklıktan ayırd edilmesi o zamandır. Ve bu hüküm, daha öncesini kapsamaz, bu mânâca bu âyet, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ *"Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın..."* âyetinden sonra inmiş demek olur. Önce inen, sonra ineni ne nesih, ne de tahsis edemeyeceğinden "Lâ ikrâha = zorlama yoktur" hükmü genelliği üzere kalır. Bu durumda aralarında bir yönden çelişki varsa, sonradan inen, önce ineni neshetmiş olacaktır. Halbuki bunun, öncekini neshettiğine dair hiçbir görüş yoktur ve olamaz. Çünkü bunun tarih itibariyle sonradan indiği açıkça belli değildir. Yukarda görüldü ki, aksine rivayet bile vardır. Bu bakımdan usûl itibariyle birbirlerine yakın olarak yorumlanması gerekir. Böyle olunca da birbirlerini karşılıklı olarak tefsir (izah) ve tahsis edebilirler. Şu halde İslâm'ın doğruluğunun ortaya çıkıp ayırdedilmesini Araba ve zorlamanın olmayışını ondan sonraya tahsis de doğru olamaz. Önce İslâm'ın başlangıcında zorlama değil, misliyle karşılık bile verilmediği bilinmektedir. Şimdi Arapların müslüman oluşundan sonra da zorlama olmadığı kabul edilmiş, bu arada müslümanlar arasında bulunan Arap müşriklerine de bu olaya kadar hiç bir zorlama yapılmadığı bilinmektedir. O halde, لَٓا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ âyetinin bütün kapsamıyla mânâsı, "İslâm dininin, hüküm dairesinde zorlama yoktur." demek olur. Savaş ve savaş hâlinde bulunan düşman meselesi, bu hükümden esas itibariyle hariç olduğu gibi, zorlamaya karşılık vermek ve suça ceza da bunun dışındadır. Ancak bu, وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din de yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın."* (Bakara, 2/193) âyetiyle beraber düşünmek lazımdır. Buna göre âyetin sonunun da delâlet edeceği üzere İslâm dininin hüküm dairesinde zorlama bulunmaması, tahsis yoluyla iki kayıt ile bağlanmıştır ki; biri fitne bulunmaması, biri de İslâm yurdunda diğer dinlere mensup olanların tebalığı (uyruğu) bozmamalıdır. **Âmm** (genellik ifade eden hüküm) ise tahsisten sonra zan ifade eder. Burada fitneden maksat da şirkti. Fakat genel mânâsıyla alınması da caizdir. Bu şekilde ikinci kaydı da içine alacağından, bu bir kayıt, diğerinden müstağni kalır (ona ihtiyaç duyurmaz). Demek ki kısaca mânâ şu olur: "Fitne yoksa dinde zorlama yoktur,

---

(1) Fahru'r-Râzî, a.g.e., VII, 15.

çünkü doğruluk, sapıklıktan iyice ayrıldı. Bunları karıştıranlar, belalarını bulurlar".

Bundan dolayı, فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ **her kim tağuta, azgınlara veya azgınlıklara küfredip (inkâr edip), Allah'a iman ederse,** yani samimi bir kalb ile, لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur."* diyerek önce o tağutları kökünden siler, sonra da bütün varlığıyla Allah'a iman eder ve dolayısıyla Allah'ın gönderdiği peygamberleri, Hakk'ın indirdiklerini tasdik ederse, فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى **o mutlaka en sağlam kulpa yapışmıştır** لَا انْفِصَامَ لَهَا **ki, kopmak onun için değil.** Bu sağlam ipin kulpu, o tutamak ne kopar, ne kırılır. Ancak bırakılırsa fena düşülür. Bu ilmî ve amelî delillerden, hak ve batılın bu ortaya çıkışından sonra akıl ve doğruluğun gereği artık bugün var, yarın yok, gelip geçici olan fani, batıl, koyu gölge kırılıp dökülecek, nihayet kendine tutunanı düşürüp bırakıp gidecek olan tağutların, Firavunlar, Nemrudlar, sihirbazlar, kâhinler, şeytanlar gibi azgın, sahte mabudların çürük kulplarına yapışmak değil, مِنَ الْاَزَلِ اِلَى الْاَبَدِ حَيٌّ قَيُّومٌ *"Ezelden sonsuza kadar dirisi, her şeyin yöneticisi"* şaşmaz, yanılmaz, uyumaz, ımızganmaz, göklerin ve yerin hükümranlığının sahibi, izni olmadan huzuruna yanaşılmaz, şefaate cesaret gösterilmez, büyüklük sahibi, gizli açık, cüz'î (kısmî), genel her şeyi bilen, her şeyden haberdar, ilminin gerçek mahiyetine erilmez, o bildirmedikçe bir şey bilinmez, büyüklük kürsisi yerleri, gökleri tutmuş, yerler, gökler kudret avucunda bir hiç kalmış o yüksek, pek yüksek kudretinin yüceliği, şanı, büyüklüğü sonsuz, لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan* Allah Teâlâ'nın kopmaz, kırılmaz, sağlam kulpuna iki eliyle seve seve canı gibi koruyup yapışmak, yani misal olarak o ilâhî kürsiden uzatılmış, kopmaz, kırılmaz sağlam bir ipin kulpuna, tutamağına benzeyen ve dinin başı olan Hakk'ın tevhidine (birliğine) güzelce inanmak, inanıp gereğince amel etmek ve onu hiç bırakmamaktır. İşte, bu imanı yapan, böyle bir kulpa yapışmış olur. Fakat bu iman ve itikat, yalnız sözde ve yalnız kalbde kalmamalı, ağız, gönül bir, iç ve dış bir olmalıdır. **Çünkü** وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah her şeyi işiten ve bilendir.** Hem sözleri işitir, hem de niyetleri bilir. Ağzından, لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ deyip, içinde inkâr saklayan münafıkların ve aksine içinden hakkı bilip, ağzından küfür ve inkâr savuran kâfirlerin yaptıklarından Allah gafil ve habersiz değildir.

TAĞUT: "Tuğyan" (azgınlık) kökünden mübalâğa kipiyle bir cins ismidir ki, aslı "ceberût = zorbalık" gibi "tağavut" olup, yer değiştirmekle "tavagut" yapılarak "vâv", "elif"'e çevrilmiştir; tekile, çoğula, erkeğe, dişiye söylenir. Tuğyanın (azgınlığın) kendisi kesilmiş, isyankâr, azgın, azman, azıtgan demek gibi-

dır. İbnü Cerîr et-Taberî'nin tarif ettiği gibi, Allah'a karşı isyankâr olup zorla, zorlama ile veya gönül rızasıyla kendisine tapınılıp mabud tutulan, gerek insan, gerek şeytan, gerek put, gerek dikili taş ve gerekse diğer herhangi bir şey demektir.[1] Bunun tefsirinde "şeytan veya sihirbaz, yahut kâhin ya da insanların ve cinlerin, inad edip büyüklük taslayanları veya Allah'a karşı mabut tanınıp buna razı olan Firavun ve Nemrud gibiler veya putlar diye çeşitli rivayetlere rastlanır. Ebu Hayyan der ki: "Bunların birer örnekle açıklanması gerektir. Çünkü tağut bunların her birine hasredilmiş (mahsur)tir.."[2] Yukardaki tarif, bunların hepsini içine almaktadır. Bununla birlikte Kâdî Beydavî bu hususa: "Allah yolundan menedenler"[3] fıkrasını da ilave etmiştir ki, daha genel bir tarifi içerir. Çünkü bunu yapanlar, mabud tanınmış olmayabilir. Şu kadar ki, bu da أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰاهُ *"Heva ve hevesini ilâh edinen kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 45/23) âyeti gereğince kendi hevasına uyup kendi kendine mabut rütbesi vermiş sayılabileceği düşünülürse önceki tarife dahil olacaktır. Bu açıklamadan birkaç fayda elde edeceğiz: Önce, tağutun çeşitli tefsirleri (açıklamaları) örnek veya çeşitlerini gösterebileceği gibi "şeytan, sihirbaz, kahin, batıl mabud, insanların ve cinlerin büyüklük taslayıp inad edenleri" kelimelerinin her biri tağut kelimesiyle tarife benzer ve uygun düşecek bir tarzda ifade edildiğine göre bunların, mânâ itibarıyla tam eş anlamlı değilseler bile pek yakın veya birbirini gerektiren şeyler olarak kullanıldıklarına da işaret edebilir. İkinci olarak demek oluyor ki, tağutun açığı da, gizlisi de, görünürü de, görünmezi de vardır. Üçüncü olarak, tuğyan (isyan, azgınlık) kavramından anlaşılıyor ki, putlar ikinci derecede tağutlardır. Bakılırsa akıl sahibi olmayan putların ve dikili taşların tağutlardan bile sayılmaması gerekirdi. Çünkü bunların kendileri Allah'a karşı bir azgınlığa sahip olamazlar ve azgınlığa rıza gösteremezler. Fakat red de edemezler. Bu sebeple nihayet bir azgınlık sebebi olabilirler. Bu sebebi de azgınlar bulurlar. Putlar, aslında erkek veya dişi tağutların hayalleri ve azgınların azmanlarıdır. Gizli veya açık azgınlar, bunlarla kendi azgınlıklarını ileri sürerler. Bu yönüyle putlar, asıl tağut değil, tağutların temsilcileridirler. Böyle فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"Kim tağutu inkar ederse..."* ifadesi şunu bildirmiş oluyor ki, tevhid emrinde ilk iş, putlardan önce ona sevk eden azgın isyankârlara küfretmek (onları inkar etmek)tir. Dördüncü olarak, Allah'a karşı isyankâr olmayan ve şirke razı olma ihtimali bulunmayan ve bununla beraber birtakım isyankârlar tarafından ilâh diye kabul edilen Hz. İsa ve Üzeyr gibi büyük insanların kendileri tağutun tarifinden ve kendilerine tağut denilenlerden hariçtirler. Tevhid emrinde, لَا إِلٰهَ "başka hiçbir ilâh yok" derken bunların ilâhlığını da olumsuz kılıp inkar etmek, ibadet etmemek farz

---

(1) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an, III, 13.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e. II, 282.
(3) el-Beydâvî, Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, I, 176.

olduğu halde, diğer taraftan bunları inkâr caiz olmayacak, bilakis Allah'a imanın gereklerinden olarak peygamberlere iman ve saygı da imanın şartlarına dahil bulunacaktır. Bu çok önemli nükteye işaret edilerek فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"kim tağutu inkâr ederse..."* buyurulmuş da diğerlerini inkâr şart koşulmamıştır. Demek ki tevhidin şartı Allah'tan başkalarını inkâr etmek değil, Allah'tan başkalarından ilâhlık vasfını kaldırmak ve bu arada tağutları inkar etmek, yani onları hiç tanımamak, diğerlerinin de ilâhlık altındaki derecelerine göre haklarını tanımaktır. Çünkü hak Allah'ındır. Nihayet فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ şunu da kesinlikle ifade ediyor ki, Allah'ın birliğine inanan bir mümin olmak için, Allah'a imandan önce küfre tevbe etmek şarttır. Ve bu tevbenin şartı da tağutları asla tanımamaya kesin karar vermektir. Bu durumda, فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ *"kim tağutu inkar eder de Allah'a iman ederse..."* ifadesi, لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* kelime-i tevhidinin bir tefsiri demektir. İşte böyle içi ve dışı ile iman eden mutlaka sağlam kulpa yapışmış olur ki, buna tutunanların Allah'ın Kürsisine, cennetin en yüksek tabakalarına doğru çekilip, götürülecekleri ve giderken bırakıverenlerin de dehşetli bir şekilde düşecekleri kelâmın mânâsından anlaşılıyor. Şimdi hem bunu daha çok aydınlatmak, hem de acaba hiç tutunmasak, hiçbir kulpa yapışmasak ne lazım gelir, diyebilecekleri irşad için buyuruluyor ki:

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا
يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ
يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ
الْمُلْكَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ اَنَا اُحْيِي وَاُمِيتُ
قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ
فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾ اَوْ كَالَّذِي

مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا قَالَ اَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ
مَوْتِهَا فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ
لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ
وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ
وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ
قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي
كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ
فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ
مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

257- Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkar edenlerin velileri de tağuttur, onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî olarak kalırlar.

258- Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ona: "Benim Rabbim odur ki, hem diriltir, hem öldürür." dediği zaman: "Ben de diriltir ve öldürürüm." demişti. İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen onu batıdan getir!" deyince o inkâr eden herif şaşırıp kaldı. Öyle ya, Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

259- Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki, bir şehre uğramıştı, altı

üstüne gelmiş, ıpıssız yatıyordu. "Bunu bu ölümünden sonra Allah, nerden diriltecek?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü, sonra diriltti, "Ne kadar kaldın?" diye sordu. O da: "Bir gün, yahut bir günden eksik kaldım." dedi. Allah buyurdu ki: "Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele eşeğine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin bir işareti kılalım diyedir. Hele o kemiklere bak, onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Böylece gerçek ona açıkça belli olunca: "Şimdi biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir." dedi.

260- Bir zamanlar İbrahim de: "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!" demişti. Allah: "İnanmadın mı ki?" buyurdu. İbrahim: "İnandım, fakat kalbim iyice yatışsın diye istiyorum." dedi. Allah buyurdu ki: "Öyle ise kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra (kesip) her dağın başına onlardan birer parça dağıt, sonra da onları çağır, koşa koşa sana gelecekler ve bil ki, Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Allah iman edenleri, ezelî ilimde iman etmesi kararlaştırılmış olanları sever, onların dostu ve kayırıcısıdır.** يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ **Onları, hidayeti ve başarılı kılması ile karanlıklardan (zulümâttan) aydınlığa (nura) çıkarır.** Burada, "zulümât"ın çoğul, "nur"un tekil getirilmesi ne kadar dikkate değerdir. Demek ki dünyada çok "zulmet" (karanlık) vardır. Bütün bu karanlıkları ortadan kaldıracak "nur" (aydınlık) ise, birdir ki, o da, اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Allah göklerin ve yerin nurudur."* (Nur, 24/35) hükmü gereğince, Hakk'ın nurudur. Herhangi bir konuda Hakk'ın nuru bulunmadı mı insanı her tarafından sayısız karanlıklar kaplar. Hakk'ın nuru ortaya çıkınca da o karanlıklar kalkar. Hakkın nuru bulunmadı mı, yerler ve gökler hiç, gündüz gece, güneşler zifir, gözler kör, kulaklar sağır olur; kalpler bin türlü hayal ile buhranlar içinde çırpınır kalır; aranan bulunmaz, ne aranacağı bilinmez; gönüllere kuruntular, acılar, azaplar çöker; çevreyi kuruntular, umacılar (öcüler) kaplar; cinler, şeytanlar, başa toplanır. O zaman insana var olmak bir belâ kesilir de, "Ah keşke ben de bir hiç olsaydım!" diye haykırır, o sırada herhangi bir sebepten Hakk'ın nuru ortaya çıkıverirse, gökler güler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşeler, sevinçler sunulur, acılar silinir, sıkıntılar unutulur, gönüller ferahlık ve sevinçle dolar, var olmanın tadı duyulur. Ve zaten işte Hakk'ın nurunun bu bir

zevk pırıltısıdır ki, insana: "hayat, hayat!" dedirtir. Bu tadı sonsuza dek sürdürmek isteyen akıllı kimseler de kendini kendine bırakmaktan vazgeçip, Hakk'ın nuruna ermek için onun sağlam kulpuna yapışmalıdır. Bilindiği üzere her şeyin ancak bir doğru yönü vardır ve Allah'a ancak o yönden gidilir. Buna karşılık her şeyde batıl yönler sonsuzdur. Mesela bir şey yitirdiniz, o bir yerdedir ve ancak oradadır. O anda bu şey için doğru yön budur. Fakat siz bir kez onu bilmiyor ve hele o yeri bildiğiniz halde, o, orada yoktur diye inanmış bulunuyorsanız, oradan başka hangi taraf aklınıza gelse, oralar hep batıl olan yönlerdir, bulamazsınız. Bu bir şeye karşı dünyanın bütün yönleri batıl kesilir. Bu şekilde herhangi bir şeyde bir hak yöne karşılık, sonsuz batıl yönler vardır. Hakk'ın nuru olan marifet doğunca bu karanlıklardan çıkılır. Şu halde karanlıklar çok, nur birdir. Nur (aydınlık) var olmaya, bütün karanlıklar yok olmaya adaydır. Bir varlığa, sonsuz yokluk karşılık olur. Bütün varlıklar üzerinde idareci olan da ancak Allah Teâlâ'dır. Bunun için Allah'a iman, Hakk'ın nurunun, kuşkusuz bilginin, mutlak ferahlığın doğmaya başlaması ve şafağıdır. İman ve marifete karşı veya muhalif olan yokluk, ümitsizlik, küfür, kuşku, kuruntu, sapıklık, cahillik, eksik bilgi, fasıklık, heveslere uyma, terbiyesizlik, nankörlük, ahlâksızlık, haddini bilmemezlik ve benzerleri hep birer karanlıktır. Demek oluyor ki buradaki "zulümât" (karanlıklar), küfür ve isyanların zulümâtından (karanlıklarından), kuşku ve şüphe zulümâtından, istidlâl (bir delile dayanarak bir şeyden bir sonuç çıkarma, delil ile anlama) ilimlerinin güçlü mertebelerine nispetle zayıf mertebelerinden ve hatta "keşif" ve iyana (gözle görmeye) nispetle fikir ve istidlâl ilimlerinin hepsini kapsar. "Nur" ise her birine derece derece karşılık olan "marifet" ve "kuşkusuz inançtır" ki, iman îkanı (kuşkusuz bilgisi)nden, ıyan îkanına (açıktan açığa görürcesine kuşkusuz imana) kadar gider.

İşte Allah Teâlâ iman edenlerin ellerinden tutar, zulmetlerden (karanlıklardan) çıkarır, yakîn nuru (kuşkusuz imanın ışığı) ile işlerinde başarı, ruhlarına terbiye, gönüllerine huzur bahşeder. Doğru yolda sonsuz mutluluğa erdirir. Buna karşılık, وَالَّذِينَ كَفَرُوا **o sağlam kulpa yapışmayan ve tağutları (doğru yoldan çeviren azgınları) inkâr edecek yerde, Allah'ı inkâr eden, tevhid ile iman kulpuna sarılmayan kâfirler** ise, (ki bunların bir kısmı) Allah'a az çok inansa bile, aynı zamanda tağutlara inanırlar. Bir kısmı Allah'a inanmaz, tağutlara inanır, bir kısmı da ne Allah'a inanır ne tağutlara, ancak kendine tutunmak ve başka hiçbir şey tanımamak ister ve tağutlar, çoğunlukla bu kısımdandır. أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ **Artık bunları yönetenler tağutlardır.** Başlarına azgınlar çöker, zorlama, dayatma ile, hile ve aldatma ile her taraflarını kıskıvrak bağlar, yular-

larını ellerine alırlar. يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ **Onları nurdan, Allah'ın yaratılıştan verdiği iman nurundan, doğru yoldan çıkarır, karanlıklara çekerler.** Çünkü tağutlar dosdoğru aydınlıkta iş görmesini istemezler, her tuttuklarını aksine, tersine sürüklerler, sürekli karanlığa, gidilmedik yollara giderler, aklı, ilmi sevmez, fikirleri, istekleri fesada verir, ahlâkları bozar, Allah'a, Peygamberlere yarış etmek zan ve iddiasıyla yapılamayacak şeyler yapar, keyfini yerine getirmek için nerde Allah'tan korkmaz varsa peşine takar ve taktığını karanlıklara, içinden çıkılmaz belalara sürükler. Sonra ne olur? Bunlar ortada kalırlar da tağutlar kurtulur mu? Hayır اُولٰٓئِكَ **tağutları ile birlikte bütün kâfirler** اَصْحَابُ النَّارِ **nur içinde kalanlar değil, nâr (ateş) içinde kalanlardır,** Allah tarafından o sonsuza kadar yanacak olan ateşe mahkûmdurlar. هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **Hepsi o cehennem ateşinde sonsuza kadar kalırlar.** Görülüyor ki, Allah'a iman etmeyen kâfirler, tağutları inkâr etmiş bile olsalar, yani hiçbir kulpa yapışmak istemeyip, kendi kendilerine kalmak isteseler bile, yine tağutların sataşmasından, kurtulamayacak, her halde tağutlara takılmaya mecbur olacaklardır. Çünkü insanın toplumsuz, emirsiz, yasaksız, yaşaması mümkün olmadığından, Allah'ın teklifini (koyduğu yükümlülüğü) Allah'ın emirlerini dinlemeyenler, mutlaka tağutların emirlerine mahkûm olacaklardır. لَٓا اِكْرَاهَ *"Zorlama yoktur"* diyen dini tanımayıp, zor kullanan zorba tağutlar da, sonuç olarak kendilerini kurtaramayacak, sonunda ebedî olarak ateşlerde kalacaklardır. Şüphe yok ki hak tanımayan kuduz nefislerin sürükleyeceği yer cehennem ateşidir.

Bakınız Allah'ın yardımı ile bir mümin bir tağuta neler yapmış ve Allah müminlere ne gibi şeyler gösterebilir. İşte tarihî bir örnek: اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖى حَٓاجَّ اِبْرٰهٖيمَ فٖى رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ **Görmedin mi Allah, kendisine 'mülk' yani devlet ve hükümdarlık verdiği için gururlanarak** veya hükümdarlığının şükrünü tam aksine olarak, nankörlük ile yerine getirmeye kalkışarak, "Halîlullah" (Allah'ın dostu) olan İbrahim'le Rabbi hakkında tartışmaya girişen, onu yenerim zannı ile tartışmaya çıkışan o tağutu (o Nemrud'a baksana!) اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّىَ الَّذٖى يُحْيٖى وَيُمٖيتُ **O zaman İbrahim, "Benim Rabbim O en yüce ve en ulu olan varlıktır ki, hem hayat verir, hem de öldürür." demişti ki;** hem hayatı yaratır, hem ölümü demekti. Rivayet olunduğuna göre, Hz. İbrahim putları kırdığı zaman Nemrud onu zindana atmış, bir süre sonra çıkarıp, "Sen kime davet ediyorsun?" diye sormuş. O da böyle söylemişti. Buna karşı **Nemrud,** قَالَ اَنَا اُحْيٖى وَاُمٖيتُ **"Ben de hayat veririm ve öldürürüm" dedi.** Rivayete göre iki adam getirtmiş, birini idam edip, birini salıvermiş, işte gördün mü demiş. Bununla Hz. İbrahim'in anlattığı hayat verme ve öldürme deliline gereği gibi dikkat etmemiş, güya kendince bir yan-

dan bir "üslûb-ı hakîm" (hikmetli ve bilge kişinin üslûbu) yapmış, bir yandan da tehdid savurarak: "İşte o benim!" diye Rablık iddiasına kalkmıştı. Bu cahilce müşrik cevabına karşı derhal ona haddini bildirmek için tam yerinde bir bilge üslûbu, "üslûb-ı hakîm" ile, قَالَ اِبْرَاهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ **İbrahim: "Şu kesin ki, Allah güneşi doğudan doğduruyor, sen de batıdan doğdur bakayım." dedi.** فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ **Deyince "kâfir tutuldu kaldı." Şaşkın ve yenik düştü.** Buna kâfir azgınlık yapmayıp da Hakk'ı kabul etseydi, hayat vermeyi ve öldürmeyi gerçek biçimi ile alıp, ilâhî hidayeti reddederek zulmetmeseydi, bu zulmete (karanlığa) düşmezdi. Fakat وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah da zalimler zümresine hidayet etmez. Onları doğru yola iletmez.** Kendilerini Hakk'ın ta kendisi varsayıp da hak ve hakikate karşı gelen böyle zalimler Hakk'ın nurundan nasıl yararlanabilirler? "Hayat" yaratmanın, güneşin hareket yönünü değiştirmekten daha önemli, hayat olaylarının, mekanik olarak meydana gelen olaylardan daha yüksek bir kudret delili olduğunu takdir etmeyen ve onu oyuncak zannedip de hafife alan zalimler sonunda böyle gökten inen mekanik bir tokatla yenilirler. Ancak hakkı kabul etmek arzusunda bulunmayan azgınlar böyle şaşkın ve yenik olurlar da yine imana yanaşamaz, karanlıktan çıkamazlar; kişiler böyle olduğu gibi toplumlar da böyledir. Demek oluyor ki, tağut'un örneklerinden biri, böyle, "Ben hayat veririm ve öldürürüm." diye Allah ile boy ölçüşmeye kalkışan kâfirdir ve işte bir mümin böyle bir azgına yağ çekmek şöyle dursun, ona gerektiği gibi haddini bildiriverir ki, bu Allah'ın bir lütfudur. Allah'a imanı olmayanlar, bunun yanında korkusundan tiril tiril titrerken bak İbrahim ona ne yapmış, ne hale getirmiştir. Bununla şu da ortaya çıkıyor ki kâfir, iktidar sahibi birisi olabilir ve fakat bir kimse iktidar sahibi olmakla hidayete ermiş olmaz, iktidarın nimeti gereği onu kendi gönlüne ve hevesine göre kötüye kullanmak değil, Allah'ın emrine ve hakkın gereğine göre idare ve takip etmektir. Yani Allah'ın hayat vermesi ve öldürmesi o kadar kesin ve açıktır ki, bunu pek değersiz, pek aşağı bir şey gibi zannedip kendilerine mal etmek isteyen kimseler bile bulunuyor. Fakat sözle ifadesiyle bu kadar sağlam ve sağlam yapılı olan bu gerçek ayrıntıya geçildiği zaman kısa akıllar, hayatın tekrar edip duran örneklerini göremezler de hayatın aslına inanırlarken, yeniden dirilmeyi ve mahşere gelmeyi inkâr ederler.

Kendilerini hak kanununun üstünde tanımak isteyen, emirleri ve iradeleri ile hakkı ve gerçeği değiştirmek sevdasında bulunanlar mutlaka Hakk'ın sillesine mahkûmdurlar. Kendilerine uyanlarla birlikte kendilerini de karanlıklara sürüklerler ve uçurumlardan yuvarlanır ateşin diplerine tıkılırlar. Elbette haktan

kaçan, hakka karşı gelen, haksız olur, haksızın, hakka ermesi de bir çelişkidir. Kuşkusuz iktidar ve hükûmet pek büyük ilâhî bir nimettir. Fakat insanlar kendilerini bunun asıl ve gerçek sahibi değil, vekâleten ve mecazen sahibi bilmelidirler. Nemrud bunu böyle tanımadığı için ilâhî hidayetten mahrum olan zalimlerden oldu. Ve Allah'a dayanan İbrahim üstün gelerek Allah'ın izni ile onu şaşkın ve perişan eyledi.

Ayrıntılı ve uzun tefsirlerde bütün ilmî yönleri incelenmiş olan bu ilmî münazara (tartışma) örneği, Allah'ın iman edenlere yardımını ve bir müminin tağuta karşı davranışını bir iki kısa cümle içinde o kadar açık ve belîğ bir şekilde ifade etmiştir ki, ilâhî yardımın bu örneği bütün akılların kavrayabileceği açık bir gerçeği kapsamaktadır. Başka bir tabirle bu âyet, ifadesiyle muhkem âyetlerden olan apaçık bir âyettir. Bununla birlikte Cenab-ı Allah'ın gücü ve hayat vermesi bir defaya mahsus değildir. O mutlak gücü ile dilediği gibi hayat verme gücüne sahiptir. Yok olanı var edip hayat verdiği gibi, ölüyü de tekrar diriltebilir ve hayat verebilir. Ve bu hayat vermenin ve öldürmenin çeşitleri vardır. Bunlar normal nedenlere dayalı olarak meydana gelebildiği gibi olağanüstü biçimlerde de olabilir. Zaten "hayat verme" sırrı başlı başına bir harikadır. Bunun gibi Allah'ın müminleri karanlıktan nura çıkarması da akılların kavrayabileceği derecelerden çok yüksektir. Onun öyle incelikleri, öyle gizli yönleri ve öyle olağanüstü şekilleri vardır ki, onlar akılların, tekniklerin kavrayamayacağı harikalara varır. Böyle olmakla birlikte bunlar akılların kabul edemiyeceği, reddine mecbur olacakları muhalâtdan (meydana gelmesi mümkün olmayan şeylerden) değildirler. Aksine hayatın akışından elde edilebilecek birer gerçektirler. Meydana gelmeden önce akılların tahmin etmeleri ihtimali olmayan ve fakat meydana geldikten sonra da kabulünde tereddüt etmeye imkan kalmayan öyle örnekler vardır ki, bunlar imanı olmayanlar için bir sır, müteşabih (karmaşık) bir iş olarak kaldığı halde, iman edenler için diğer bir muhkem (sağlam) delil oluştururlar. Cenab-ı Allah bunları da iki örnekle açıklayacaktır. Birincisi: Şöyle ki, o örneğe أَوْ كَالَّذِي **yahut şu kişi gibisine baksana!** Buradaki كَالَّذِي yukardaki الَّذِي 'ye atfedilmiş (ulanmış) olduğuna göre أَوْ أَلَمْ تَرَ إِلَى كَالَّذِي *"Ya da şu kişi gibisini görmedin mi?"* demek olur. Bu şekilde âyetteki كَافْ (kâf) da harf-i cer olursa, harf-i cerrin harfin başına gelmesi caiz olmayacağından, âyette أَوِ الَّذِي denilmesi gerekirdi. Bunun için bu kâfa مُقْحَم yani sözü güzelleştirmek için gelmiş fazladan bir harf diyenler olmuştur. Fakat bunun مِثْل (misil) anlamına isim olan "kâf" olarak أَوْ أَلَمْ تَرَ إِلَى مِثْلِ الَّذِي *"...o kimse gibisini görmedin mi?"* demek olduğu hatırlatılmış, ya da atıf anlamı ile أَوْ أَرَأَيْتَ كَالَّذِي "veya buna benzer bir şey

gördün mü?" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ancak atıf anlamı açısından düşünülürse أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي ifadesinin meâli, هذا كَالَّذِي "Bu, şunun gibi" demek olacağından, أَوْ كَالَّذِي de buna atfedilerek "veya şunun gibi" demek olur. Bununla birlikte her ne olursa olsun burada "kâf"ın açıkça getirilmesi öncekinden daha çok olayın kendisine, burada benzer ve örneğine dikkat çekilmiş, yani görülenden görülmeyene geçilerek (yaşanmış olaydan yaşanmamış olaya geçilerek) benzerlik kanunu gereğince önce "kıyas-ı temsilî" (temsilî kıyas), ikinci olarak "kıyas-ı istikraî" yolu ile daha özelden daha genele bir "istidlâl ilmi" gösterilmiş ve imanın prensiplerinden olan اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın her şeye gücü yeter"*. gerçeği yerleştirilmiş ve böylece imanla ilmin birleştirilmiş olduğuna dair bir hatırlatmayı içermiştir. Yani müminlerin işlerini çekip çeviren Allah'ın onları, karanlıklardan, cehaletten, olayları çözemeyip şaşkınlık içinde kalmaktan yakînin (kesin bilginin) nuruna nasıl çıkardığını ve O'nun öldürme ve hayat vermedeki sonsuz gücünü anlamak için şu üzgün ve kederli şahsın olağanüstü olayını tek bir harika olarak değil, çeşitli açılardan ibret verici olaylarla dopdolu olan hikâyesini bir örnek olarak alıp benzerleriyle düşününüz ve bütün çeşitleriyle hayatın akışının her an öldürmeyi ve diriltmeyi kapsayarak benzerlerinin tekrar edip durması içinde, herkese özgü ve kişisel bir olay olduğunu anlayınız ve her tümel (küllî) kanunun başlangıçta bir tek harikanın genelleştirilmesi bulunduğunu biliniz ki, مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ **o kişi bir köye, bir şehre uğramıştı,** وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا **o sırada bu köy damlarının üzerine çöknıüş, o dimdik ayaktaki binaların tavanları çöküp inmiş, altındaki duvarlar onların üzerlerine yıkılmış altüst olmuş veya bağlarına, bahçelerine rağmen harap, bomboş, kimsesiz, ağlanacak bir durumda idi.** Âyet metninde yer alan "Arş" kelimesi, aslında tavan demek olup, üzeri damla örtülü olan yerlere ve her yana gölge veren şeylere de dendiğinden burada birkaç tasvir (bakış açısı) mümkündür. Hz. Ali, İbnü Abbas, İkrime, Ebü'l-Âliye, Said b. Cübeyr, Katâde, Rebi, Dahhâk, Süddî, Mükâtil, Süleyman b. Büreyde, Nâciye b. Ka'b, Sâlim el-Havâs demişlerdir ki: "Âyette kastedilen kişi Hz. Uzeyr idi." Fakat Vehb, Mücâhid, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr, Bekr b. Muzar: "Hz. Ermiyâ idi." demişler. İbnü İshak da Ermiyâ'nın Hızır olduğunu söylemiştir. Bunlardan başka Lût (a.s.)'ın kölesi veya Şa'ya dahi denilmiş. İlk başta bir kâfir kişi ve fakat dirildikten sonra mümin olduğu da söylenmiştir. Âyet metninde yer alan "KARYE"ye gelince, Vehb, Katâde, Dahhâk, İkrime, Rebi' buna "İlya" yani "Beytü'l-Makdis" demişler, Dahhâk'tan "Beyt-i Makdis"e iki fersah uzaklıkta, "Karyetü'l-İneb" veya "Arz-ı Mukaddes", bazılarından Mü'tefike, İbnü Zeyd'den yukarda sözü edi-

len ölümden kaçan "Binler şehri", İbnü Abbas'tan Dicle kıyısında "Deyr-i Hirakl", Kelbî'den, "Şabur-âbâd", Süddî'den Selâmâd diye de nakiller vardır. Bunların içinde en meşhuru bu şahsın Hz. Uzeyr b. Şerhiya, "Karye"nin de İsrailoğulları devletinin yerleşip kurulduğu yer olan Kudüs şehri olmasıdır ki, Buhtünnassar'ın savaşı ile işgal edilmiş ve tamamen yıkılmış ve bütün İsrailoğulları üç bölüme ayrılıp, bir kısmı baştan başa öldürülmüş, bir kısmı Şam'da yerleştirilmiş, bir kısmı da esir edilip götürülmüştü. Uzeyr bu esirlerin arasında olup, daha sonra kurtulmuş ve bir gün eşeği ile Kudüs'e uğrayıp Kudüs'ü bu hâlde görmüştü. İbnü Abbas'tan, âyetin iniş sebebinin bu olduğu tafsilatıyla rivayet olunmuştur. Bununla birlikte, yukarda açıklandığı üzere, diğerleri hakkında da böyle birer öldürme ve diriltme harikaları rivayet olunmuş ve hikâyenin genel anlamının her birine veya hepsine ihtimali bulunduğu gibi, hikâyenin konusunun bir ümitsizlik karanlığı üzerine gerçekleştirilmiş gibi görünmesine, "ümitsizliğin" de bir "inkâr" olması nedeniyle bu olayı, inkâr karanlığından imanın ışığına, "ümitsizlikten" başarıya ve ümide bir geçiş örneği gibi değerlendiren müfessirler olmuş ise de, âyetin gelecek ifadesi bunun, meşhur anlamına uygun olarak "bir peygamberlik harikası'" olması daha yakın bir ihtimaldir. Ve hikâyenin konusu, kâfirce bir ümitsizliğin değil, mümince bir üzüntünün ve kederin sonuçlarını ve olağanüstü bir ortaya çıkış tarzını kapsar. Her türlü hayat nedenlerini kökünden sökmüş görünen acıklı bir yıkım olayından acı bir ümitsizliğe düşerek, hayat vermeyi temenni, fakat hayat verme gücünü gözünde büyütme ve bunun yolunu bilmekte kendisinin yetersiz olduğunu itiraf edip, insan olarak güçsüzlüğü ile derin bir üzüntü ve kederle yanıp yakılma içinde kalan ve bu halde Allah ile ilişkisini (muamelesini) kesmeyip isterse hatalı bir dil sürçmesiyle olsun dertleşen bu acıklının geçirdiği imtihanı ve nihayet gizli ve ince harikaları dirilmeyi isbata ve karanlıktan ışığa çıkarmaya mükemmel bir örnek olarak almak için bir inkâr olan "mutlak ümitsizlik" düşünmeye âyetin anlamı aykırıdır. Şu kadar ki Nemrud gibi zalimce ve azgınca bir şekilde olmayan ve خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalplerini mühürlemiştir."* (Bakara, 2/7) hükmü üzere inkârı huy edinmemiş olanlar hakkında küfürden imana çıkarma, imanı harikalara erdirmek de اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ *"Allah'ın her şeye gücü yeter."* (Bakara, 2/20) hükmüne dahil olarak caiz olabilir. Ve kuşkusuz, اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا "Allah iman edenlerin dostudur." ifadesinin bu gibileri de kapsadığının düşünülmesi gerekir. O halde âyetin iniş sebebi Üzeyr veya Ermiya olayı da olsa âyetin mânâsı tahsis edilemeyerek hikâyenin birçok olaylara uygun düşmesi için "Karye" nekire (belirsiz) olduğu gibi, كَالَّذ۪ي de ahd-i

zihnî (zihnen bilinen) ile düşünülmelidir.

Demek olur ki -ismi gerekli değil- o kişi uğradığı köyün bu acıklı durumunu görünce, قَالَ اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا **bu dehşetli ölümünden sonra Allah bu memleketi nerden diriltecek diyordu** ki, bu söz o şahsın durumuna göre şu anlamları ifade edebilir:

1- Allah bu memleketi diriltecek ama, acaba nerden diriltecek? Nasıl diriltecek, ne zaman diriltecek?

2- Ben buna çok hızlı bir hayat temenni ediyorum, fakat acizim, yolunu bilmiyorum, bilmem ki Allah bunu yapacak mı? Yaparsa da galiba geç yapacak, onu da ben görmem, ah ne felâket ne felâket!..

3- Yapabilir ama, galiba yapmayacak.

4- Ölen dirilir mi? Giden geri gelir mi? Buna hayat verilmesine, öldükten sonra dirilmesine imkân ve ihtimal yok, heyhat!.. Bu dördüncüsü tam bir ümitsizlik, bir inkârdır. Bunun için bu sözü söyleyen bu amaçla söylememiş olsa da, bu ilham dolayısıyla bir dil kayması, bir dil sürçmesi yapmış olur. Mümin hiçbir şeyden ümitsizliğe düşmez. Ancak basit nedenlerin etkisi ile insanlık icabı, ümit zayıflığı ile karşı karşıya gelebilir. Çünkü ümitsizlik inkâr olduğu gibi, kendi durumu hakkında tam bir güven duymak da inkârdır. O da Allah'a gurur ile ondan bir bakıma kopmak demektir. Bu nedenledir ki, وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ *"Ve şeytan Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın."* (Lokman, 31/33) buyurulduğu gibi, حَتّٰى اِذَا اسْتَيْاَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاۤءَهُمْ نَصْرُنَا *"Gönderdiğimiz Peygamberler, ümmetlerinden iyice ümit kestiklerinde ve kesinlikle yalancı sayıldıkları sonucuna vardıklarında kendilerine yardımımız erişiverdi."* (Yusuf, 12/110) buyurulmuştur. Demek ki ümitsizlik değil, fakat ümitsizliğe doğru bir zan ve kuruntu ile ümit kırıklığı ve böylece bir keder ve acı, peygamberler hakkında bile mümkündür. Fakat peygamberler ilâhî ismet (koruma) de bulunduklarından öyle bir noktada derhal ilâhî yardım kendini gösterir. Müminlerin de böyle bir anda, وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O'nun gücü herşeye yeter."* (Hûd, 11/4), لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ *"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin."* (Zümer, 39/53), لَا تَيْاَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ *"Allah'ın lütfundan ümit kesmeyiniz."* (Yusuf, 12/87) diyerek imanın kulpuna daha çok sarılıp sabır ve namazla yardım dilemesi, ümitsizliği andıran bir telâş ve sızlanma göstermemesi, Allah'ın ölümden sonra da diriltmeye gücünün yettiğini bilmesi ve onu beklemesi gerekir. İşte, اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا *"bu ölümden sonra Allah bu memleketi nerden diriltecek,"*

böyle üzgün, yardım isteyen bir ümit kırıklığı hâlinin ifadesi ise de, bunun az-çok bir ümitsizlik havası vermesinden uzak kalmamış olması, bir "zelle" (ayak sürçmesi) olacağından, o anda hem ilâhî yardım başlayacak, hem de bu sürçmenin bir terbiyesi olmak üzere, arzu edilen şeye kavuşmak bir asırlık "betaet" (hareketsiz kalma) ile ortaya çıkacaktır.

Bu bakımdan, فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ **Allah hemen o kişiye yüz sene süren sürekli bir ölüm verdi.** Bu sürede hayat namına bir şey tattırmadı. Rivayete göre o kişi bir uykuya dalmış o uykusunda ölekalmıştı. Ve henüz gençti. ثُمَّ بَعَثَهُ **Sonra da o ölüyü tekrar hayata salıverdi.** Önceki gibi canlı, akıllı, anlayışlı; ilâhî bilgide, düşünceye ve delillere dayanarak sonuçlara varmaya (istidlâle) hazır bir ruh ile yeniden dirilmeyi nasip etti. Bazı rivayetlere göre, bu yüz senenin yetmişinci senesi "Yuşek" adında bir Fars (Acem) hükümdarı tarafından kalabalık bir askerle Arz-ı Mukaddes fethedilip alınmış, Buhtünnassar yok olmuş, İsrail oğullarının geriye kalanları yine Beytülmakdis (Kudüs mescidi) ve civarına yerleştirilmiş, otuz yıl içinde Kudüs yeniden yapılmış ve işte اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Bu, ölümünden sonra Allah bu memleketi nerden diriltecek?"* diyen Hz. Üzeyr'i de Allah bu sırada o karye (köy) gibi öldükten sonra diriltmiştir. Diriltince, قَالَ كَمْ لَبِثْتَ **"Ne kadar kaldın?" diye sormuştu. O da bir uykudan uyanırcasına,** قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ **"Bir gün veya bir günün bir kısmı kaldım." demişti.** Belli ki ilk kendine geldiğinde, ruhuna bu soru yönelince, henüz gerçeği bilmediğinden ve zaman aralığı da kişiliğin sürekliliğine engel olmadığından önceki hayatın uyku hakkındaki hatıralarının kalıntısından yola çıkararak tahminen ve yalandan kaçınmak ve tedbirli olmak için böyle söyledi. Demek ki her gelecek, geçmişin hatırasına sahiptir. Gerek uyku ve gerekse ölüm bile, ilk kendine gelmede insana kısaca (icmalen) bir hatıra bırakıp da gidiyor. Öyle olmasaydı kalkan adam, o anda kendini geçmişe bağlayamaz, varlığının o anda başladığını zanneder, "kalmadım yeni doğuyorum" derdi. Böylece nice zaman aralıklarından sonra bile hayatın anlarını birbirine bağlayabilir de geçmişte, şimdi ve gelecekte yaşar. Bu bağı kurma o kadar hızlıdır ki, hayatta geçen yüz yıllık bir ömür bile, sonunda insana bir gün gibi gelir. Bütün bunlar insanlara ahireti ve dirilmenin sırlarını, gizli yönlerini anlatmak için canlı örneklerdir.

Bu müttakice itiraf üzerine, قَالَ **Allah gerçeği anlatıp buyurdu ki:** بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ **Hayır yüz sene kaldın,** فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ **şimdi yiyeceğine ve içeceğine bak, Allah'ın gücünü seyret ki,** لَمْ يَتَسَنَّهْ **hiçbiri yıllanmamış yani bozulmamış, hep eskisi gibi tazece duruyor.** وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ **Eşeğine de bak,**

onu da öyle bulacaksın. وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ **Ve seni ecelin geldiği için değil, sırf bir ibret için, seni insanlara bir delil, Hakk'ın gücünün görülen bir delili kılmak için böyle öldürüp dirilttik, bu harikaları yaptık.** Sana bu kadar uzun bir ölümden sonra insanî, bitkisel, hayvansal, kişisel, sınıfsal (sınıf ve cinsle ilgili) ruhsal, bedensel hayatların tümünde diriltip hayat vermeyi gerçekten gösterdik ki, kuşkusuz bilginin tadına açıktan açığa eresin de insanlara peygamberlik veya velilikle bir Hak tanığı olasın. O halde sadece haberlerle kalma, ilâhî gücü açıkça anlamak için tekrar bak, وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ **o kemiklere yani kendinin veya eşeğinin kemiklerine veya her ikisine veya genel olarak kemiklere de bak;** hem gözle, hem de sezme gücü ile seyret ki, كَيْفَ نُنْشِزُهَا **biz onları nasıl çıkarıp birbirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz.** Nâfi', İbnü Kesir, Ebu Amr, Ebu Ca'fer, Yakup kırâetlerinde noktasız "Râ" ile «انشار» dan «نُنْشِرُهَا» okunduğuna göre, bak o kemikleri hayata nasıl atıyoruz da ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا **sonra onlara et giydiriyoruz.** O kemikler nelerden, nerelerden çıkıp geliyor, düzenine giriyor ve etler nasıl oluşuyor, yeniden ortaya çıkıp gelişiyor, o kemikleri sarıyor da canlı bir cisim oluşuyor? Gerçekten öldürme ve hayat verme sırrını, her anındaki değişiklikler ve o değişiklikler içindeki kişiliğin değişmemesi ile gösteren bu etlerin, kemiklerin ortaya çıkıp ayağa kalkmasına dikkat et. Şimdi her hayatta, var olan yoklukla varlığın, ölümle hayatın, yok olmakla yok olmamanın, aynılıkla başkalığın bir çelişki gibi görünen anlayışlarını içeren bu olaylar, bu harikalar akılla ve insan gücü ile ölçülecek olursa bunların meydana gelmesine imkân olur muydu? "Parçalar" değişsin, "bütün" değişmeden sabit kalsın, bu nasıl şey? Demek ki bütün bunlarda değişmeyen ne o parçalar, ne de bütündür; ancak Allah'ın gücüdür. Bu bakışlarla şu gerçek ortaya çıkar ki, hayat her şeydir ve her şey, Allah'ın gücüyle ayaktadır. İnsan bunları dalgınlıkla unutursa, gerçekten içinde bulunduğu halde bile, dirilmeyi ve canlanmayı anlayamaz da karanlıkta kalır. Bunlar ilk hayatta bile olup dururken bu gözlemi dikkatten kaçırıp bunları yapıp duran Allah'ın gücünden şüphe etmek, büyük bir sefilliktir. Dolayısıyla bu konuda asla tereddüt kalmaması için, içinde bulunduğun şu zamanda bunlara iyi bak da Allah'ın gücünün canlı, bilinçli bir delili ol. فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ **Bu hitap üzerine, hakkı anlayınca, o kişi,** قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **bilirim Allah'ın** عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **her şeye gücünün yettiğinde şüphe yoktur dedi.** Hamze ve Kisaî kırâetlerinde emir kipi ile «اِعْلَمْ» okunur ki, bu şüphe üzerine Allah o kişiye bu kesin emri ("Allah'ın herşeye gücünün yettiğini bil!" emrini) verdi demek olur. Bu bilgiye erenler, ilmî ve aklî prensiplerinin başına ilmî delillerin tümünden daha açık olan bu gerçeği koyanların akılları, fikirleri,

gönülleri göklerden ve yerden daha geniş olur. Hiçbir zaman karanlıkta kalmaz. Kâmil aklın, ilim ve teknikte, ikinci derecede sebeplerin ve normal prensiplerin itibarî olan hakkını vermek isterken, kâinatın saltanatına hakim, herkesi yöneten Allah Teâlâ'nın mutlak hakkını unutmaması gerekir. Bunu unutanlar da bir zihniyet içinde sıkışır kalırlar da akıl ve teknik adına hareket ediyoruz zannı ile bir yudum suda boğulurlar, imkân ve meydana gelme alanlarını daraltır, ümitsizliklere ve gönül darlıklarına düşer, pek adi sebeplerden korkar, kuşkulanır, sabit harikaları inkâra kalkışır, "hurafe" der geçer. Halbuki bunu derken, takıldığı sebebin kapsamına dahil olmayan bütün kâinat onun gözünde bir hurafedir. Sebebinin kendisi de zaten bir bilmecedir. Bunun için göklerin ve yerin nuru olan Allah'ın gücüne tutunmayanlar, o sağlam kulpa yapışmayanlar yakîn (kuşkusuz bilgi) ile aydınlanamazlar, aydınlanmış olamazlar; ışığa karanlık, karanlığa "ışık" derler giderler.

Allah, عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"her şeye gücü yeter"* olunca, bizzat kendisi dilediği şekilde dirilttiği ve hayat verdiği gibi, bunu kullarına da ihsan edebilir. Hayat ve nur (ışık) verdiği kullarına o hayat ve o nurdan diğerlerine dökecek bir hayat verme ve aydınlatma gücü de verebilir ki, bu da "nurun alâ nur" (nur üstüne nur) olur. Buna örnek olmak üzere de اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتٰى **bir zaman İbrahim: "Ey Rabbim! Bana göster, ölüleri nasıl diriltirsin?" demişti.** Şüphe yok ki, رَبِّيَ الَّذِى يُحْيِى وَيُمِيتُ *"Benim Rabbim hayat verir ve öldürür."* (Bakara, 2/258) diyen İbrahim "Ey Rabbim!" dediği zaman, "Ey hayat vermeye ve öldürmeye gücü yeten Rabbim!" diyor, كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتٰى *"Ölüleri nasıl diriltirsin?"* demekle de "Bilirim sen ölüleri diriltirsin, fakat nasıl yaptığını tamamen bilmediğimden, hayat feyzi gibi diriltme feyzi de bende ortaya çıkabilir mi? Buna karar veremiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermeni niyaz ediyorum." demiş oluyordu. Rabbi, قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ **İman etmedin de mi ki?** Yani nasıl olduğunun ayrıntısını bilmiyorsan, sırf söylenmesi (ıtlakı) ile inanmadın da benim nasıl dilersem öylece hayat vermeye, diriltmeye gücümün yettiğini bilip iman etmedin mi? İman için görmek mi lâzım ki, "göster" diyorsun, dedi. Bunda herhangi bir nitelik özel bir belirleme ifade eder. Mutlak ilâhî gücün ortaya çıkışı ise sonsuzdur. Onlar tamamen görünmez, ancak mutlak bir imanla bilinir. Sen ise mükemmel bir müminsin, o halde neden "göster" diyorsun ve hangi "nasıllığı" görmek istiyorsun? Burada, elbette ben istersem sana da gösteririm, fakat bütün "nasıllıkları" değil, bazısını gösteririm gibi, uyarı cilvesini andıran bir müjdeleme vardır. O zaman sorduğu sorunun nedenini ve amacını be-

bilmekle İbrahim, **بَلٰى قَالَ evet, ya Rabbi! İman ettim,** sen dilediğin zaman hayatı bana, bende gösterdiğin gibi diriltmeyi de gösterirsin, **وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ancak kalbimin rahat etmesi için,** o imanın verdiği şevk ile kalbime düşen ümit heyecanını dindirmek, imandan bizzat görmeye, kesin bilgiden kesin müşahedeye, hayattan hayat verilmesine geçmek için **istiyorum, dedi** ve asıl amacının her türlü leke ve kusurdan temizlenmiş ve sürekli bir kalp hayatı olduğunu ve bu şekilde "makamı hullete" (içten sevgi ve dostluk makamına) erip sonsuza dek Halilullah (Allah'ın dostu) olarak kalmaktan ibaret bulunduğunu ortaya koydu. Bu âşıkane niyaz üzerine, قَالَ **Allah hayatın uçup giden bir şey olduğuna işaret olsun diye buyurdu ki,** **فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ öyle ise kuşlardan dördünü** -rivayete göre «الطَّيْرِ» kelimesindeki elif-lâm ahd için olmak üzere tavus, horoz, karga, güvercin veya kartal- **tut da** **فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ bunları çevir, kendine meylettir, kendine bağla.** صُرْ Hamze kırâetinde Sâd'ın kesresi ile صِرْ, diğerlerinde zammesiyle صُرْ okunur. Zammelisi «صور» dan, kesrelisi «صير» den gelir ki, ikisi de, "imâle" (meylettirme, bir tarafa eğme) anlamına birer lügat (sözlüktür) tır. Parça parça kesmek, biçim biçim kesip ayırmak anlamlarına da gelir. Zammeli okunuşu, "imale" (meylet-tirme), kesrelisi (kesme) anlamına olduğu açıklanmış ve iki şekilde de tefsir edilmiştir. Fakat kesme anlamı âyetin daha sonrasından da anlaşılacağı için burada "imale" yeterlidir. "İmale"nin «اِلى» ile kullanılması (sılalanması) da kendine bitiştirme, katma anlamını verir veya bu anlamı gerektirir. Bunun için âyetin anlamı: Onları kendine meylettir, evir, çevir, kendine bağla, biçimleriyle, kendilerine özel gerçekleri (karekterleri) ile bil, tanı, demektir ki, bununla tutulacak kuşların, özelliklerini ve kimliklerini oluşturan özel biçimlerini iyice düşünülerek, tasavvur edilerek, kavranarak hayat sırrını elde eden kendilerine özel gerçeklikleri ile tanınıp İbrahim'in ilmine katılması, gerçek biçimleri ve sabit olan varlıkları ile İbrahim'in nefsine zammolunmaları (katılmaları) diriltme gücü için bir şart olduğu gösterilmiştir. Bu şekilde tutulan kuşlar hayat şekilleriyle İbrahim'in ilminde sabit olarak (yer ederek) İbrahim'in nefsine katılacak, İbrahim'in de Allah'a kendi isteğiyle tam olarak dönmesi dolayısıyla bu nokta, diriltilecek ölülerin Allah'a dönmesi prensibine bir örnek oluşturacaktır. Bu olduktan sonra da ilim ile irade arasındaki ilginin ortaya çıkışından كُنْ "ol" emrinin, bir anda meydana gelişinden başka bir şey kalmayacağını anlamak kolay olur. İşte bu önemli kurallara dikkat çekmek için buyuruluyor ki: Onları tut, kendine meylettir, nefsine kat, özel varlıkları ile ilmine al, kendine bağla. **ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا Sonra nefsinde parça parça tahlil et, parça parça ayır ve her dağın başına bunlardan bir parça**

koy, ثُمَّ ادْعُهُنَّ **sonra onları çağır,** Allah'ın izniyle irade ve diriltmenin hükmü ortaya çıksın da, يَأْتِينَكَ سَعْيًا **sana koşarak gelsinler,** وَاعْلَمْ **sen de şunu bil ki,** أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah mutlaka azizdir, hakîmdir.** Önce, bütün mümkinata (olabilen şeylere) gücü yeten, hakîm ve hiçbir nedene mahkûm ve mağlup olmayan bir izzet sahibidir. Bunun'la birlikte fiilleri ve bunların sonuçlarını birbirine bağlamış, onlara da bir diğerine sebeb olma ve onun sonucu olma özelliği vererek, aralarına bir düzen ve tertip koymuş ve dolayısıyla eşyanın parçalarını birbirlerine karşı da bağsız, ilgisiz bırakmamış, hepsinin arasında özel düzenlemeler ve sonuç bağlantılarıyla da gücünü göstermiş olan, işlerin sonuçlarını ve eşyanın amaçlarını bilen bir hikmet sahibidir. Böyle fiillerinin normal nedenlere, düzgün kanunlara dayalı olması, her birini olağanüstü yollarla meydana getirmekten aciz olduğu için değil, her fiilinde sonsuz hikmetler ve yararlar bulunduğu içindir. Sebeplerin yaratıcısı olan Allah, ilk sebep ve en yüce fail olduğu için, hiçbir sebeb yaratmayıp her fiilini doğrudan doğruya bir harika olarak yapmaya da gücü yeter. Ancak o zaman fiilleri arasında kendinden başka hiçbir bağlantı yönü, münasebet ve eşyada bu sanat ve sağlam yapı bulunmazdı. Kuşkusuz yalnız illetlere ve sebeplere bağlı sonuçlar yaratmak başka, aynı zamanda o sonuçları, bir diğerine birbirini takib eden sebepler ve sonuçlar hâlinde bağlayarak yaratmak yine başkadır. يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Hayat verir, öldürür, her şeye gücü yeter."* (Hadîd, 57/2) olan Allah'ın ne izzeti hikmetine aykırıdır, ne de hikmeti izzetine aykırıdır. Bütün sebeplere ve onların sonuçlarına hakim ve onları kontrolünde tutan (gâib) olan izzeti, onların hepsini durdurmaya da kâdirdir. Sebeblere yapışıldığı zaman, O dilemezse hiçbir şey olmaz. Hikmeti ile sebeblere geçerlilik verdiğinden dolayı, izzetini, yaratılmış olan sebeblere bırakmış da değildir. İşte Allah böyle bir aziz ve hakim olduğundan, ölüleri de dilerse kendinden başka hiçbir sebebe bağlı olmayarak diriltir ve dilerse hikmetiyle bilinen sebeblere dayalı olarak diriltir. Her olayda hem izzeti, hem hikmeti ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ilk yaratması izzetine, ikinci yaratması da daha çok hikmetine bağlıdır. Hikmetlerinden birisi de kullarının imanlarına ve tercihlerine bile özel bir sebeblik vermiş olmasıdır ki, bu sebeblik dirilmenin sırrına kadar çıkabilir. Ve bu sayede, insanlar, mecburi bir dönüş ve mecburi bir dirilme ile ergeç zorunlu bir hayata atılacakları gibi, isteyerek dönüş ve isteyerek dirilme ile de seçilmiş bir hayata ve hatta isteğe bağlı bir dirilmeye nail olurlar ki, din ve ahiret mutluluğu bunun içindir. Demek ki, عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O'nun gücü yeter."* icmal (kapalı anlatım), «عزيز» ve «حكيم» *"çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir"* ifadesi ise tafsildir (açıklamadır). عزيز

(Üzeyr), icmal makamında, izzet hükmü ile mecburi diriltmeye, İbrahim, makam-ı tafsîlde (açıklama makamında) izzet ve hikmet hükmü ile hem mecburi diriltmeye, hem isteğe bağlı diriltmeye ermiştir. O Halilullah (Allah'ın dostu)tır. Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim bu emirlere sarılıp muradına erdi mi, ermedi mi diye düşünmeye gerek yoktur. Gerçi bu noktayı âyet açıkça belirtmiyor. Fakat bu emirler ya emr-i tekvînî (yaratmaya ait emir) veya emr-i teklîfî (yükümlü kılma emri) veya emr-i ta'cizî (âcizliğini ortaya çıkarmak için emir)dir. Tekvînî emir olduğuna göre bunun gereklerinin, meydana gelecek bir iş olacağında kuşku yoktur. Teklifî emir ise, İbrahim'in bunlara aykırı davranıp isyan etmesi söz konusu olamaz. Ta'cizî emir olmalarına ise hiçbir gerekçe ve işaret bulunamayacağı gibi, âyetin devamındaki ifadeler buna aykırıdır. Çünkü âyet Cenab-ı Allah'ın, müminleri karanlıklardan nura (ışığa) çıkarmasını ve diriltme gücünü temsil ve Hz. İbrahim'i övmek için gelmiş bulunmasının bir sonucu olarak, Allah İbrahim'i bu emirlerle âciz ve mahrum bıraktı demek açıkça batıldır. Dolayısıyla Hz. İbrahim tarafından bu emirlere uyulmakla diriltmeyi ve hayat vermeyi gözlemleyerek kalbin tatmin olmasının gerçekten meydana geldiği, sözün anlamından tam olarak ortaya çıkmaktadır. Ve bu konuda önceki (selef) ve onlardan sonra gelen bütün tefsircilerin görüş birliği ve rivayetlerin ittifakı da vardır. Bizce doğrusu, bu emirler teklifî emirler olmakla birlikte, tekvinî emri de içermektedir. Hz. İbrahim'in Rabbine kâmil imanla tam bir dönüş yapması, Allah'ın izni ile diriltmenin nasıllığından bazısının kendisinden ortaya çıkışını gözlemleyerek, kalbini tatmin eylemesine neden olmuştur. Bir taraftan harikalarla dopdolu olan, diğer taraftan en yüksek ilmi ve hikmetli kanunları kapsayan şu iki hikâyenin akıllara durgunluk verecek yönlerini anlatıp açıklamakla tüketmek mümkün değildir. Bunlarda ilâhî Kürsi'nin hakimiyetinin tecellisi (ortaya çıkması) kadarı gayet açık ve bununla birlikte onun gibi kavranması mümkün olmayan marifet sırlarını da içine almaktadır. Bunlardan herkes kendi derecesine göre nura dalar. En genel olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, bu âyet bize hiç söz götürmez bir yakîn (kesin bilgi) sırrını telkin etmektedir. Hayatın gerçek yönüne dair gerektiği kadar bilgi elde edilir ve en yüce başlangıç noktasına ulaşma, bağlanma sağlanırsa, diriltmenin ve hayat vermenin bir irade meselesine, bir كُنْ "ol" emrine bağlı olacağı görülecektir. Bunu akıllarına sığdıramayanlar şu örneği düşünebilirler: Bir insan nefsinde ilmî şekli var olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, birbirinden ayırsın, parçalarını duman gibi her yöne savursun; sonra dönüp yine kalbinden o şeye önceki gibi aynen "gel" diye irade yöneltsin, o anda Allah aksini isteyip de ona

bir unutma veya diğer bir arıza vermezse derhal görür ki, o dağılmış parçalar bir anda aynen önceki gibi toplanır, gelir karşısına dikilir. İşte iç (enfüsî) âleminde her zaman olup duran bu hafıza ve akılda canlandırma işi bize bir vücudu, o vücud da bir diriltmeyi ve hayat vermeyi simgeler. Ve bizim ruhumuza göre iç âlemin (sübjektif âlemin) sırları ilâhî ilim ve iradeye göre sübjektif ve objektif bütün varlıklar âleminin sırlarına en açık örnektir. Bizim zihnimizdeki şekillerin değişmelerindeki tahliller (analizler), terkipler (sentezler) her gün bize bu varlıkta binlerce diriltme ve hayat verme örnekleri arz ederler ki, birçokları irademizin sonucudur. Her hatırlama bir diriltmedir. Bunlar bizim nefsimizin kürsisi olan, kalbin ve beynin hâkimiyet alanıdır. Bütün subjektif ve objektif kürsileri, gökleri ve yeri kuşatan Allah Teâlâ'nın ilâhî ilim ve iradesi altında bulunduğundan buna, karşı ufuklar tasavvuru söz konusu olamaz. وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ *"Oysa kıyamet günü yeryüzü bütünü ile O'nun avucu içindedir, gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür."* (Zümer, 39/67) âyeti gereğince bütün canlar ve bütün varlık âlemi bir avuç içinde dürülüdür. Allah'ın diriltmesi ve hayat vermesi, bizim zihnimizde bir şeyi hatırlamamızdan daha hızlıdır. Dolayısıyla bütün yaratma alanında her şey O'nun bir كُنْ "ol" emrinin sonucudur. O emir, bize yöneldiği zaman biz de O'nun hükmünü kendimizde ve kendi dışımızda görürüz. Ve nitekim dışarda yapabildiğimiz şeyleri de bu sayede yaparız. İşte Hz. İbrahim, Allah'a dönme ile dostluk makâmında bir tekvînî emri de kapsayan bu emirler üzerine, o kuşları Allah'ın izniyle tutup kendine katıp bağlayabildiğinden dolayı öyle bir kalb hayatına ermiştir ki, sübjektif diriltme örneği üzere, bir irade ile objektif diriltmeyi kendinde gözleyebilmiştir. Allah'ın, yalnız "Hayy" (diri) değil, "Muhyî" (dirilten) olduğunu ve yarattığını görmüş; hem aziz, hem hakim olduğunu anlamış, izzetine kendini teslim ederek hikmetinden Halilullah (Allah dostu) olmuş, zorunlu dönüşten sonra, zorunlu dirilme nasıl mutlaka olacaksa, tam bir istekle O'na dönüş üzerine de isteğe bağlı dirilmenin gerçekleştiğini görmüş, bu sayede Nemrud'un ateşini söndürüp gül bahçesi, gül tarlası yapmıştır. Allah böyle işleri çekip çevirendir. Ve peygamberlerin mucizelerinde ortaya çıkan harikalar ve hayat verme sırları hep böyle demektir. Bunları akla sığmaz görmek, kendinin karşısındaki dış dünya gibi, Allah'ın karşısında ufukların birtakım ortakları (şürekây-ı âfak) veya O'nun üstünde bir şey var saymaktan doğar ki, şirk ve inkâr da bu demektir. Allah derken, böyle bir tasavvurda bulunmak ise çelişkidir. Bu çelişkiden çıkamayanlar ise ebedî olarak karanlıklara mahkûmdurlar. Bundan ancak Allah çıkarır. O da zorla değil, iman ile çıkarır.

Allah'a iman etmek aklın başıdır. Akıl herhalde bir kaynak, bir başlangıç noktası, bir tutamak arar. Onu Hakk'ın izzetine teslim edip O'nun sağlam kulpuna yapışmalı, hikmetine uymalıdır. Din ve imanın hikmet düzeni üzere ne büyük meyveler vereceği ve imanın esaslarından olan öldükten sonra dirilme ve hayat vermenin bütün çeşitleriyle mümkün ve meydana geleceği, hayatın yürümesinin bununla mümkün olduğu, ebedî hayatın da bununla olacağı ve her dirilmede ikinci hayat, birincinin meyvelerini taşıyacağından, sonsuz gelecekte ahiret mutluluğu hayatı, dünyadaki kazançların Allah'ın hikmeti ile, onun sonucu, meyveleri gibi ortaya çıkıp gideceği ve dolayısıyla dirilme gününde, ancak İlâhî izzet hakim olurken, insanların birinci hayatta din konusu olan kendi istekleri ile yaptıkları fiilleri de hikmet gereği, daha önce geçen normal sebeblerden olacağı ve herhalde insanlar için ahiret sebepler âlemi değil, sırf bir neticeler âlemi olabileceğinden, onların ahirete, ahirette değil, ancak dünyada Allah'ın emri ile hükmedebilecekleri ve bunun için, لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ *"Ne alışverişin ne dostluğun, ne de iltimasın söz konusu olmadığı."* (Bakara, 2/254) özelliğinde olan o dirilme günü gelmeden, isteğinizle o sağlam kulpa yapışıp Allah yolunda "infak" (harcama) ve mücahede (cihad) ile Allah'a dönenlerin Allah'ın dostluğu ile karanlıklardan ışığa, kesin ölümden ebedî hayata nasıl geçecekleri ve bunları yapmayıp tağutların ellerine düşenlerin nefislerine pek büyük bir zulüm yapmış olacakları öteden beri, Hakk'ın delilleriyle hem haber verilmiş, hem ispat edilmiş, hem de bu hikâyelerle akıllılar tam anlamı ile aydınlatılmışlardır. İlâhî Kürsiden ortaya çıkan, din ve imanın niteliğini ve meyvelerini açıklayan ve aydınlığa kavuşturan bu kesin deliller yukardaki, أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ... *"Ey müminler, ne alışverişin ne dostluğun ve ne de iltimasın söz konusu olmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın."* (Bakara, 2/254) âyetinin hükmî sebebleri ile açıklamasından başka daha yukardaki hükümlerin ve özellikle, مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً *"Kimdir o ki, Allah'a karşılıksız (güzel) borç verir de Allah da o borcu ona kat kat fazlasıyla öder."* (Bakara, 2/245) âyetindeki bildirinin ve ilâhî sözün ezelî ve ebedî kesin güvencesini de kapsadığından, bu açıklamanın ona bağlı olduğunu göstermek için azîz ve hakîm olan Allah hayat vermenin nasıllığının ardından hikmet gereği bu borç vermenin ve harcamanın elde edilecek kazanç ve artışının nasıl olacağını ve kabul olmasının şartlarını da açıklamak için buyuruyor ki:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ

سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ
خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ
عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ
ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ
اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ
مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ
وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ
نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

261- Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geniştir. O, her şeyi bilir.

262- Allah yolunda mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı, gönül incitmeyi uygun görmeyen kimselerin Rableri yanında mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar, üzülmeyeceklerdir.

263- Bir tatlı dil ve kusurları bağışlamak, arkasından eza ve gönül bulantısı gelecek bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, halimdir, yumuşak davranır.

264- Ey iman edenler! Sadakalarınızı, başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O adam gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe. Artık onun hâli, bir kayanın hâline benzer ki, üzerinde biraz toprak varmış, derken şiddetli bir sağnak inmiş de onu yalçın bir kaya halinde bırakıvermiş. Öyle kimseler, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez.

265- Allah'ın rızasını aramak, kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda sabit kılmak için mallarını Allah yolunda harcayanların hâli ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin hâline benzer ki, ona kuvvetli bir sağnak düşmüş de yemişlerini iki kat vermiştir. Böyle bir bahçeye yağmur düşmese bile mutlaka bir çisenti vardır. Allah, yaptıklarınızı görür.

266- Hiç biriniz ister mi ki, kendisinin hurmalık ve üzümlüklerden bir bahçesi olsun, altında ırmaklar aksın, içinde her türlü ürünü bulunsun da, kendi üzerine de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez küçük, zayıf çocukları olsun. Derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de o bahçe yanıversin. İşte Allah, âyetlerini size böylece açıklıyor. Umulur ki, düşünürsünüz.

Dirilmenin sırrı ve hikmetin feyzi iledir ki, مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Mallarını Allah yolunda, din uğrunda gönüllerinden gelen kendi tercihleri**

ile ve tam bir hoşnutlukla harcayanların, yani gerek farz ve vacip, gerek nafile ve sırf sevap amacı ile (tatavvu') olsun, hayır ve iyi amellere mal harcayanların durumu ve kazancı كَمَثَلِ حَبَّةٍ **öyle bir tanenin durumuna benzer ki, ekilmiş,** اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ **yedi sünbül (başak) bitirmiş, Allah'ın hikmetiyle bir kökte çatallanarak yedi başak bitmesine sebeb olmuş, hem nasıl başaklar,** فٖى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ **her başakta yüzer tane var.** Kısacası bire yedi yüz tutmuştur. Müminler bir taneyi bile küçük görmemeli, yok etmemeli ve Allah'tan hiçbir şeyi kıskanmamalıdır. Eğer bunu eken, elimde bir tanecik var toprağa atarsam bu da gidecek diye düşünürse ne kazanır? Hiç değil mi? Öyle ise, Allah'ın hikmet düzenine dikkat etmeli, harcayacakları şeyleri Allah yolunda harcamalı ve bundan çekinmemelidir. Hikmetin düzeni ve dirilmenin sırrı olmasaydı, o bir tane çürür gider; ne filiz verirdi, ne başak. Bunların her anında ilâhî izzet de hükmünü göstermekle birlikte, daha çok ilâhî hikmet ortaya çıkar. İşte kulların fiilleri de böyledir. Böyle olduğu içindir ki, insanın ekme fiili, bir tane nedeniyle Allah'ın hikmeti ile yüzlerce taneye bürünür. Allah yolunda yapılan infaklar da ahirette böyle çok fazla olarak karşımıza çıkacak ve teraziye konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar Allah için harcanan, ekilen tanelerin feyzini (bereketini) anlamalı, acaba bu örnek verme olayı "varsayım" cinsinden bir şey midir? Yoksa kesin midir? Tane ne cinsten olursa olsun, her-hangi bir taneye denildiğine göre, verimli tarlalara ekilen çekirdek, darı gibi bazı tahıllarda bu irfan gözlenebilir şeylerdendir. Fakat tane dendiğinde daha çok buğday anlaşıldığına göre, bu örneğe ender rastlandığı söyleniyor. Verilen örneğin gerçek olması için bu kadarı da yeterli ise de, bize özellikle şunu anlatıyor ki, Allah'ın hikmeti en az olmak üzere, bu kadarına uygundur. Bunun böyle üretilememesi hikmet düzenine göre ekin yapılamamasındandır. Dolayısıyla insanlar bozulmayı ortadan kaldırıp, tarımı da ilerletecek olurlarsa bu kadar ürün alacakları müjdelenmiştir. O zaman yeryüzünün rızıkları bize yetişmiyor diye kavga etmezler, yetişmeyecek diye ümitsizliğe düşmezler. Ancak örneğe dalıp da asıl hedefi unutmayalım. Maksat buğday toplamak değil onları yerinde, Allah yolunda harcamaktır. Bu ekinin ürünü ise asıl cennette biçilecektir ki, işte o zaman bire yedi yüzden aşağısı yok. وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ **Allah dileyeceğine böyle veya daha çok katlar da katlar.** Yedi yüzü sade iki kat değil, daha fazla katlar artırır. O'nun artırma kanunu, sonsuza kadar gider. İbnü Kesir'den Bezzî kırâetinde يُضَعِّفُ okunur ki, anlamı aynıdır. Zamanımızda tarım deneyleriyle uğraşanlar bir buğday tanesinden çıkan çimleri çatallandıktan sonra ayırıp fide halinde dikerek bir taneden iki bin taneyi aşkın ürün alınabildiğini

gözlemlemişlerdir. Bunlar bir kez daha aynı şekilde ekilecek olsa nelere erişir. Fakat biz "Habbeyi kubbe yapmaktan" (işi abartmaktan) vaz geçelim de şunu bilelim ki, hayatın kanunları her halde "kat kat prensibine" göre işlediğinden hayatta, canlıların yararlanması ve Allah'ın hükmünün yükseltilmesi için Allah yolunda, Allah'ın kullarına ve özellikle mücahitlere verilen harcamaların ve sadakaların Allah katında sonsuz verimlere ve sevaba sebeb olacağı şüphe ve kuşkudan uzaktır. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ **Ve Allah'ın rahmeti geniştir.** O'nun yolunda ne kadar çok harcama yapılırsa yapılsın artık yetişir ben bunların kârını ve sevabını vermem demez. Bununla birlikte "alîm"dir de. Harcama yapanın niyetini, harcadığı miktarı, kendisine vadedilen ürünü (sevabı) bilir hiçbirinin sevabını şaşırmaz.

SEBÎLULLAH: Allah yolu, din demektir. Fakat dinin güvencesi, dindarların zorlamadan korunması demek olan Allah yolunda cihat, hareketlerin en önemlisi olduğundan, فِي سَبِيلِ اللّٰهِ "Fî-sebîlillah" (Allah yolunda) deyimi, şeriatta daha çok cihad anlamında örf haline gelmiştir. Bunun için bazı tefsirciler burada "Fî-sebîlillah" örf olduğu üzere, cihad demek olup, bu âyet, bizzat cihada giden ve kendi mallarını harcayan mücahidler, bundan sonraki âyet de kendi gitmeyerek diğer mücahitlere harcamada bulunanlar hakkında inmiştir. Diğer iyi amellerden Cenab-ı Allah, bire on vaad ettiği halde, kendi malını harcayarak cihad edenlere en az bire yedi yüz sevap vaad etmiş demişlerse de, diğerlerinin açıklamasına göre bire on, genel olarak, iyiliklerin en az sınırı olup, cihad ve diğer bazı ameller gibi, harcamanın başka bir üstünlüğü olduğundan, bu âyet genellikle harcamaya (infaka) teşvik ve her çeşit hayır şekillerine, yerlerine infakın sevabını açıklamıştır. Bundan sonraki de onların kabul şartlarını açıklayacaktır. Ebu Hayyan tefsirinde İbnü Ömer'den rivayet edilmiştir ki, bu âyet indiği zaman, Resulullah: رَبِّ زِدْ اُمَّتِي "Ey Rabbim! Ümmetime daha artır" diye dua etmiş, sonra, اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir."* (Zümer, 39/10) âyeti inmiştir.[1]

Allah yolunda harcamanın sevabı ve feyzi bu kadar yüksektir. Ancak her infaka da bu sevap verilmez. Çünkü asıl neden tohumun, infakın kendisinde değil, Allah'tandır. Bunun için, اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **mallarını Allah yolunda harcayıp infak edenler,** ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى **sonra da harcamalarına ne başa kakma, ne eziyet takıştırmayanlar, gururlanmayanlar,** tiksindirmeyenlerdir ki, لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **Allah yanında ancak onların sevapları vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Ve yalnız Allah'tan korkup ve ancak ondan se-**

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., II, 306.

vap beklediklerinden dolayı bunlara ne başka bir korku gelir ne de üzülürler. Bir zarar yerine kat kat mükafat alırlar.

Dikkat edilsin ki, bazı âyetlerde فَلَهُمْ bazılarında da burada olduğu gibi لَهُمْ buyurulmuştur. Bunun sebebi şudur: فَ Sebeblik ifade eder. Sebebliğin açıklanmasının istendiği yerlerde "fâ" getirilir. Olmayan yerde de bırakılır. Yukarda hikmet temeli üzerine infakın sevaba sebeb olması gösterilmişti. Bunda ise, gerçek sebeplik, tam sebeplik anlaşılması ihtimali vardır. Bu âyet de bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmakla asıl gerçek sebebin Allah olduğunu ve hikmetin ilâhî izzeti yok etmeyeceğini anlatarak infakın Allah katında kabul şartlarını açıkladığından فَ getirilmiştir.

MENN VE MİNNET: Sözlükte iki anlama gelir. Birisi nimet verme ve nimet anlamınadır ki, dilimizde "memnun olmak" bundan alınmıştır. Diğeri de hakkı eksiltmek, kesmek, kısacası ihsan ettiği kimseye karşı ihsanını bir şey saymak ve az çok ihsanı ile gururlanmaktır ki, gönül bulandırır ve ihsanın değerini eksiltir veya keser. Burada kastedilen budur. Dilimizde minnet (başa kakma) bu anlamdan alınmıştır.

EZA: Tiksindirmek, iyiliğe balgam atmaktır ki, in'amı (iyiliği) dolayısıyla bir kusur yüzünden şikâyet etmek, el, dil uzatmak, yaptığı iyiliği yüzüne vurmak, başa kakmak hep "eza"dır.

Dilimizde "minnet" ikisinden daha genel olarak kullanılır ve bunlara katlanmaya minnettarlık denilir. Minnet çekmem, minnettarlık etmek yerine de "Minnet etmem" denildiği vardır. Kısacası iyiliği bir görev diye yapmalı ve unutulmalı; yaptığı bir iyiliğe göz dikmek, onu kendine yapmamış saymaktan doğar. Sevap ise, niyyete bağlıdır. Bundan dolayı "iyiliği yap, denize at, balık bilmezse hâlık (yaratıcı) bilir." Tebuk gazası (savaşı) için hazırlanan ve "Ceyş-i usret" (sıkıntı ordusu) diye isimlendirilen ordunun hazırlanmasına Hz. Osman (r.a.) odunlarıyla, çullarıyla bin deve, Abdurrahman b. Avf (r.a.) hazretleri de dört bin dirhem sadaka vermişlerdi. Bu âyetin bunların gönüllerini hoş etmek için indiği rivayet edilmiştir. Hükmün, âyetin iniş sebebine özel olmadığı da bilinmektedir. Bilmeli ki, قَوْلٌ مَعْرُوفٌ **gönül alan hoş bir söz, tatlı dille reddetmek (geri çevirmek)** وَمَغْفِرَةٌ **ve kusura bakmamak ayıp örtmek, saygısızlığa karşı bağış ile muamele etmek** خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى **arkasından eza gelen, veya bir gönül bulantısı ile birlikte olan bir sadakadan hayırlıdır. Çünkü** وَاللّٰهُ غَنِىٌّ حَلِيمٌ **Allah ki hiçbir şeye muhtaç değildir.** O'na kirli şeyler sunmak, felaket sebebi olabilir. Zengin olan (kimseye muhtaç olmayan) Allah, fakirlerine başkalarının

minnet yükünü yüklemez, onları hatır ve hayale gelmez öyle yönlerden rızıklandırır ki, gün gelir fakiri o başa kakıcıya sadaka verecek derecede zengin eder. **Bununla birlikte Allah halîmdir, her günahkârı derhal paylamaz.** Eza yapanlara da cezayı hak etmediklerinden dolayı değil, fakat tevbekâr olsunlar diye hilminden dolayı mühlet verir, geri bırakır.

İnfak ve sadakaların kabul şartları bilindikten sonra, يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey müminler!** لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى **sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla iptal etmeyiniz,** bunlardan biriyle sevabını kesmeyiniz, başa kakma ve eza karışan sadakalar sevapsız kalır. كَالَّذٖى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Ne Allah'a ve ne de ahiret gününe inanmayıp, malını insanlara gösteriş, iki yüzlülük için harcayıp infak eden münafığın sadakası gibi hiçe gider.** فَمَثَلُهُ **Çünkü bunun hâli,** كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ **üzerinde az bir toprak varken** فَاَصَابَهُ وَابِلٌ **başına şiddetli bir yağmur yağmış da** فَتَرَكَهُ صَلْدًا **cascavlak bırakmış, bir toz bile kalmamış, yalçın kayanın bu hâli gibidir.** Öyle bir sadaka böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayi olur gider لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا **de imkânsızlıkla harcama, riya ile başa kakma ve eziyet verme ile sadaka verenler yaptıkları bu amellerden hiçbir şey elde edemezler.** وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ **Allah kâfirler zümresini hayra erdirmez.** Bunun için sadakalarını başa kakma ve eziyet ile kâfirlerin gösteriş yaparak ve riyakârca harcamasına benzeten müminler de onlar gibi sevaptan mahrum kalırlar. وَمَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ **Mallarını, Allah'ın hoşnutluğunu istemek ve böylece kendilerini veya kendilerinden bir kısmını, canlarının bir nafakası olan mallarını, amellerini, kardeşlerini bozuk eğilimlerder ve her türlü sarsıntıdan koruyarak Allah yolunda vermek** ve hayır ve iyilikleri kendilerine değişmez bir huy kılmak ve ondan sonra her çeşit fazilet ve ibadetleri kolaylıkla yapmak, kısacası ekecekleri tohumu tutturmak **için cân ü gönülden harcayanların durumları ise,** كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ **yüksek bir tepedeki güzel bir bahçenin şu hâline benzer ki,** اَصَابَهَا وَابِلٌ **buna kuvvetli bir yağmur yağmış da** فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ **meyvelerini iki kat vermiştir.** Normal bir durumda meselâ bin veren bu bahçe, bu yağmur nedeniyle ikibin vermiş bulunuyor. O kayayı cascavlak bırakan yağmur, bu tepede rahmetin ta kendisi olur. Bu benzetme yukardaki, bire yedi yüz ve daha kat kat vaadini aşağıya indirmiş değil, aksine bir daha katlamıştır. فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ **Böyle bir bahçeye şayet yağmur yağmazsa,** فَطَلٌّ **hafif bir yağmur, az bir nem de yetişir.** Vereceğini yine verir. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ **Unutmamalı ki, Allah amellerinizi görür ve bilir.** Sakın gösteriş yapmayın, gizlide ve açıktan açığa da ihlâstan ayrılmayın. اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ **Hiçbiriniz ister mi ki,** اَنْ

تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **altından ırmaklar akan, hurmalık, üzümlükleri içeren gönül alıcı hoş bir bağı, bağlık bahçelik bir yeri ,** لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ **ve bunun içinde kendinin her çeşit meyveleri olsun,** وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ **üstüne de ihtiyarlık çöksün** وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ **ve bu durumda elleri ermez, güçleri yetmez yavrucukları dahi bulunsun** فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ **da, o gönül alan bağa ateşli bir bora gelsin, baştan başa** فَاحْتَرَقَتْ **bir anda yansın mahvolsun...** Böyle felâketi kim ister? İşte iman ile iyiliklerin karşılığı ve sevabı böyle bahçeler (cennetler), bunların ihlasına ve Allah rızası için olmasına engel olan imansızlık, riyakârlık, başa kakma ve eziyet etme ve diğer kötü amaçlar gibi kötülükler de kıyamet gününde o ateşli bora gibidir. Ahiret cennetlerinin bir yolu, ebedi, sonsuz nimetlerin tarlası olan ve içinde zorlamasız yaşanması gereken İslâm yurdu da böyle güzel infak (harcama) ve salih amellerin meyvesi bir bağa, bir cennete; cebbar (zorba), zorlayıcı, kâfir, zalim düşmanların ve bunun gibi fasıklığın ve günahkârlığın, ahlâksızlığın, gayretsizliğin çabasızlığın onu kuşatması da bu ateşli boralara, kasırgalara benzer; hem dünyayı yakar, hem ahireti. كَذٰلِكَ **Bunu anlattığı gibi,** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ **Allah size başka âyetler açıklayacaktır ki,** لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ **düşünesiniz.** Yani ibretler alasınız, güzel güzel benzetmelere yol bulasınız, bunların her birini delil, asıl, düstur, büyük prensip edinip hikmet kuralları üzere düşününüz. Durumunuzu, menfaatlerinizi bunlara vurarak her birine uygun önermeler bulup neticeler alasınız ve o sonuçlarla amel edip muratlara eresiniz. Çünkü fikir, belli işleri tertip ile düzene koymakla bilinenden bilinmeyeni bulmaktır.

Şimdi düşünüp de o infakları nerden yapacağız, zekâtları, sadakaları nerden ve nasıl, kimlere vereceğiz mi diyeceksiniz?

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا
اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ
وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ
(267) اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (268) يُؤْتِي الْحِكْمَةَ

مَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ
اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ
مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا
الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾
لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ
اِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ
اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

Meâl-i Şerifi:

267- Ey iman edenler! İnfakı gerek kazandıklarınızın, gerek sizin için

yerden çıkardıklarınızın temizlerinden yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olamıyacağınız fenasını vermeye yeltenmeyin. Biliniz ki, Allah sadakalarınıza muhtaç değildir ve hamde layık olandır.

268- Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfundan ve bağışlamasından birtakım vaatlerde bulunuyor. Allah'ın lütfu geniştir. O herşeyi bilendir.

269- Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar.

270- Her ne çeşit nafaka verdinizse veya ne türlü bir adak adadınızsa, Allah onu kesinlikle bilir. Ve zalimlere hiçbir şekilde yardım olunmayacaktır.

271- Sadakaları açıkça verirseniz o, ne iyi olur; yok eğer onları gizler de fakirlere öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın birçoğunun bağışlanmasına sebep olur. Bilin ki, Allah, her ne yaparsanız hepsinden haberdardır.

272- Onları yola getirmek senin boynuna borç değildir, ancak Allah dilediğini yola getirir. Yaptığınız her iyilik sırf kendiniz içindir. Siz yalnızca Allah rızasını gözetmenin dışında infak etmezsiniz. İyilik cinsinden ne infak ederseniz o size aynen ödenir. Size hiçbir şekilde haksızlık yapılmaz.

273- Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adamış olan fakirlere veriniz. Onlar yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler, onları zengin sanırlar. Oysa sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük yapıp kimseden birşey de isteyemezler. Ne türden bir iyilik yaparsanız, şüphe yok ki, Allah onu bilir.

274- Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükafatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا **Ey müminler!** اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ **Kazandıklarınızın temizlerinden;** kaynağı ve elde edilme yolu helâl olan, helâl kazanç ile ele geçirdiğiniz her çeşit mal varlığınızın iyi ve hoşlanılanlarından, bu cümleden olmak üzere ticaret mallarından ve nakit paradan وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ **ve size yerden çıkarıverdiğimiz ürünlerden;** tahıl, meyveler ve madenler gibi yerden çıkan

şeylerden, bunların iyilerinden İnfak ediniz. Açıkçası zenginlik kaynakları ikidir: Birincisi, kazanç adı verilen genellikle kişinin kendi emek ve gayretiyle bilgi ve sanatıyla doğrudan veya dolaylı olarak elde ettiği gelirlerdir ki, miras da bunun içindedir. İkincisi yerden çıkanlardır ki, bunda kara, deniz ve hava da dahildir. Denizden çıkan balık, inci ve benzeri şeyler de yerden çıkmış hükmündedir. Geriye bu iki kaynağın birlikte harekete geçirilmesi sonucunda elde edilen kazanç şekli kalır ki, onda da kısmen emeğin, kısmen de yerin payının büyük olduğu görülür. Hangisi daha ağır basıyorsa o tarafa bakarak durum değerlendirmesi yapılır. Sonuçta bütün kazanç yolları bu iki sebepten birine dönüşür. Öne alınmış olmasından anlaşılıyor ki, kendi emeğine dayanan kazanç yolu insanlar için daha yakın bir sebeptir. Genellikle yerden mal çıkarmak dahi bir anlamda yine buna bağlıdır. Fakat aynı zamanda kazanç, doğanın zenginliği ile de yakından ilgilidir. Çünkü bu şekilde emek ve gayret, yaratılıştan ihsan edilmiş olan sebep ve aletlerin kullanılması demek olduğundan, bunlar da bir anlamda hiçbir emek karşılığı olmadan doğuştan ihsan edilmiş güçler, kabiliyetler ve sebeplerdir. Emek dediğimiz şey de işte bu güç ve kabiliyetlerin geliştirilmesi ve yerli yerinde kullanılması anlamına gelir. Bundan dolayı kesb, hiçbir zaman tek başına kazanç için bağımsız bir sebep olmadığı halde, yerden çıkanlar bağımsız ve yeterli kazanç sebebi olabilir. Demek ki kesb, aslında bir katılıma da yönelik olduğundan kesb yolu ile yerden çıkanın birleşmesinden meydana gelen üçüncü bir kazanç yolundan söz etmeye gerek yoktur. Bu zaten sözün sonucundan çıkan bir şeydir. Bu konuda insanların başlıca iki türlü hata yaptıkları görülür: Birincisi servette emek ve çalışmayı, tek başına yeterli bir sebep gibi kabul edip, öteki bütün sebepleri ve sermayeleri buna borçlu saymak ve onların hepsini geçersiz sanmaktır ki, bu hataya genellikle emek harcayıp, zahmet çeken ve sermaye kullanmayan çalışan insanlar düşer. Bunlar sermaye sahipleriyle derin ve köklü bir didişmeye girerler. Bunlar emek ve çalışmanın, kazanmanın değerinin, aynı zamanda sermayenin değeri demek olduğunu görmek istemezler. Eğer çalışıp kazanmanın amacı sermaye biriktirmek olmasaydı, tek başına çalışmanın bir değeri olmazdı. Kendi amacını gözardı eden her fikrin boş bir çelişki olduğu aşikârdır. Para biriktirmenin, sermaye elde etmenin çalışmanın hedefi ise yalnızca tüketim açısından değil, yukarıda açıklanan, değerlerin karşılıklı olarak birbirine bağımlılığı kanunu gereğince, üretilen malın yeni yeni işlemlere malzeme teşkil etmesi ve kazanç yollarını çoğaltması ve kolaylaştırması açısından da önemli olmasından dolayıdır. Bunun için emekleriyle geçinen insanların, sermayeye düşmanlık duyması, kendi zahmet ve yok-

sulluklarının daha da artmasını istemesi demektir. Bunun içindir ki, emekten sonra özellikle yerden çıkarılanlardan da sözedilmektedir. Üstelik emeğe karşılık olarak zikredilmiştir. İkinci hata, sermayeyi mutlak kazanç sebebi olarak kabul edip, emek ve çalışmayı geçersiz saymaktadır. Bu hataya da bizzat çalışmak ihtiyacını duymayan ve başkalarının emek ve çalışmalarından zahmetsizce yararlanmak isteyen sermaye, yani para sahipleri düşerler. Bunlar paraya öncelikli kaynak olarak bakarlar ve her türlü kazancın, onun eseri olduğuna inanırlar ve çalışmadan yaşamak mümkünmüş gibi zannederler. Bunun için çalışanları küçümseyerek ve kendi paralarına fazlaca önem vererek, emekleri zora koşmak ve sermayelerinin karşılığını fazla fazla almak, daha doğrusu sermaye gücüyle çalışanların emeklerini ucuza almak ve gasbetmek suretiyle kendileri hiç çalışmadan ve yorulmadan yaşamak isterler. Düşünmezler ki, bunların elindeki değerler aslında sermaye olarak doğmuş değil, emek ve çalışmanın birikiminden oluşmuş olan kazançlardır. Para, emek ve çalışmayı kolaylaştırıp geliştirmeye hizmet eden bir maya ise de, kaynağı bakımından yine de sermaye değil, birer emek birikimidir. Sermayenin, emeği sıkıştırması ve onu hareketsiz bırakması, kendi bindiği dalı kesmesi ve dayandığı temeli yıkması demektir. Gerçi asıl sermaye büsbütün yok değildir, fakat o, olsa olsa yerin zenginliği ve yaratılışın ihsanı olan şeydir. Bundan dolayı para sahiplerinin hiç çalışmadan yaşama sevdasına kalkışmaları ve çalışanları sıkıntıya sokacak bir tutum izlemeleri büyük bir hatadır. Herhangi bir toplumda para ve sermaye bu duruma gelir, para ve para sahipleri mutlak hükümran kesilirse, buna tepki olarak birinci hata kendini gösterir. O zaman sermaye ile emek arasında kavga başlar. Cemiyet düzeni altüst olur. İşte sermaye adı verilen paranın, kaynağı bakımından sermaye olmayıp, kazanç birikimi olduğu, hatta iyi yollarla elde edilmişse kazançların en hoşa gideni olduğu, en temizi bulunduğu gerçeğini hatırlatmak için, مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"kazandıklarınızın en güzelinden"* buyurulmuştur. Asıl sermayenin yeryüzü zenginlikleri olduğu, öteki bütün zenginliklere göre emeğin de bir anlamda sermaye durumunda bulunduğu ve hatta bunun, yerin sermayesinden daha önce gözönünde tutulması gerektiği gösterilmiştir. مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"Kazandıklarınızın en güzelinden"* ilâhî sözü, şunu da anlatıyor ki, kazançların bir temizi ve güzeli, bir de bunun zıddı olan kötüsü vardır. Her kazanılmış olan şey iyi ve temiz olmaz. Bu da ya kazanılan şeyin doğrudan doğruya kendisine veya elde edilme yollarına göre maddî veya manevî anlamda iki bakımdan ele alınır. Yukarıda açıklandığı üzere, infak sonsuz bir bereketin tohumu ve ebedî hayatın bir parçası olduğundan, bu tohumun en temizinden seçilmesi lazım ge-

lir. Bunun için bunları iyi düşünüp akla ve şeriate uygun olarak çalışınız da kendi emeğinizin ve yerin sermayesinin ürünü olan gelirlerin temiz ve iyilerinden infak ediniz. وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ **Ve öyle habîsini, yani kötüsünü veya haramını vermeye yeltenmeyiniz ki;** مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ **siz onu başkasına infak edersiniz de kendiniz gözünüzü yummadan, sıkılmadan hediye diye veya hoşgörüyle alacağınızın yerine almazsınız.** Böyle kötü, bayağı ve değersiz şeyleri kendiniz almayı düşünmezken, Allah'a olan borcunuzu bu aşağılık şeylerden vermeye kalkışmayınız.

Rivayetlere göre, başlangıçta sadaka ile ilgili emirleri bildiren âyet indiği zaman ashabdan bir kısmı hurma salkımlarını getirir, muhtaç olanlar yesin diye Mescid'e asarlardı. Bir kısım ashab da caiz zannıyla döküntü, bozuk, çürük çarık şeyler getirmişlerdi. Sonra bu âyet indi. Bununla verilecek vergilerin, zekât ve sadakaların ne gibi mallardan verileceği böylece açıklanmıştır. Her malın vacip olan vergisi kendi cinsindendir. Mesela altına altın, gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at; tahıl ürünlerinde de böyledir, buğdaya buğday, arpaya arpa... Madenler ve daha başka gelirler için hep böyledir. Hepsi de daha aşağı kalitede olmamak şartıyla malın vergisi kendi cinsinden ödenir. Bunların değer bakımından düşük kalitelisini ve yüksek kalitelisini birbirinin yerine vermek, ancak kıymet ve fiyatını iyice hesap edip tam karşılığını vermek suretiyle yine caizdir. Bu husus, mükellefin seçimine aittir. Bu şekilde esnek ödeme tarzı halk için kolay bir yol olduğundan dolayı İslâm dini bunu emretmiş idi. Bunun, İslâmiyetin yayılmasına ve İslâm adaletinin kök salmasına büyük katkıları olmuştur. Başka ülke insanlarından mutlaka nakit olarak vergi topladıkları ve toplama masraflarını da yine halkın üzerine yıktıkları için, diğer devletlerin harcama yerleri de yine İslâmın gösterdiği sarf yerleri gibi tamamen hayra yönelik olmadığından dolayı, İslâm dininin infakı böylece tam bir adalet uygulamasına dönüşmüş olup يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ *"Allah size kolaylık diler."* (Bakara, 2/185) ilâhî hükmünün yerine gelmesi demek olduğundan, çeşitli devletlerin tebaası durumunda bulunan insanlar bu kolaylık ve adaleti yakından gördükleri zaman büyük bir memnuniyetle bunu kabul etmişlerdir. Fakat bunun bir devlet için böyle büyük bir yarar sağlaması, bir şarta bağlıdır ki, o da bunu uygulayacakların Allah'ı tanıyan, dindar ve ahlâklı vergi memurları olması, ellerine verilen görevi, kendi öz mallarından daha fazla bir özenle yerine getirmeleri ve emaneti iyi korumaları meselesidir. Bu olunca toplanan malların bir çoğu değiştirmeye gerek kalmadan devlet ve milletin ihtiyacına harcanabileceği gibi, değiştirilmesi gerekenler de

en iyi şekilde değerlendirileceğinden hiçbir şekilde kötüye kullanılması söz konusu olmaz. Böyle olunca da hem milletin masrafı azalır, hem de devletin gelir kaynakları sürekli olarak gelişir. Ancak böyle olmayıp gerek vergi mükellefleri, gerek vergi toplayan memurlar arasında ahlâksızlık yayılır, görevler gereğince yapılmaz, emanetler korunmaz ve suiistimal edilirse, adam kayırma, çalma çırpma, israf, aldırmazlık ve ciddiyetsizlik meydanı almış bulunursa, malın cinsinden alınan vergiler pek çok kayba ve suiistimale elverişli olduğu gibi, masrafların artmasını ve gelirlerin azalmasını gerektireceğinden, hükümetler ayniyatı bırakıp vergilerini nakit yoluyla toplamayı daha uygun bulurlar. Nakit para ise mal ile değişime tabi tutulmadan hiçbir iş göremiyeceğinden, yine mal değişimi olacak ve yine olan olacak demektir. Devletin harcamaları durmadan artar, arttıkça da milletin vergi yükü artar ve herkes sıkıntıyı çeker, fakat sadece para hükümran olur. Bu arada en çok kazananlar da para işleriyle uğraşanlar olur. Fakat yine de diğer üretim alanlarında çalışanlar sıkıştırıldıkça para ile uğraşanların da geleceği tehlikeye düşer. Bütün bu gibi tehlikelere sebep olan şey ise, bu gibi hizmetlerde çalışan görevlilerin, görevlerini kötüye kullanmaya elverişli olan ahlâksızlıklarıdır. Bunu gerçek anlamda ortadan kaldıracak ve yok edecek olan da din ve dindarlıktır. Bunun için insanların dinden ve dindarlıktan kaçınmaları, infak görevlerini en iyi şekilde yerine getirmekten ve en iyi şekilde idare etmekten uzak kalmaları, ilâhî hikmetin gereği olarak acı çekmelerinin ve felâketlerinin başlangıç noktasını oluşturur. Bundan dolayı bu ilâhî emir gereğince hareket etmeyenler, ilim ve hikmet iddiasında ne kadar ileri giderlerse gitsinler, hikmetin tam aksi olan bir yöne gitmiş olurlar ve kendi elleriyle geleceklerini tehlikeye atarlar. Bu âyet, bu gerçekleri de gözeterek zekât ve sadakası gerekli malların usulünü açıklamış, bununla beraber bunun nafile cinsinden olan sadakaları da kapsamına alıp almadığı söz konusu olmuştur. Yani aşağılık ve haram şeylerden, farz cinsinden vergi yoktur ve verilemez. Lâkin nafile olarak sadaka verilebilir mi? Burası ihtilaflıdır. Doğrusu haramdan nafile sadaka dahi caiz olmaz. Bunun Allah katında bir sevabı olmaz. Fakat aşağılık yani, düşük kaliteli maldan nafile sadaka caiz olur. Ancak mendub olan en iyisinden vermektir. وَلَا تَيَمَّمُوا *"kötüsünü vermeye yeltenmeyin!"* yasağı farz olan sadakalarda haram, nafile olanlarda ise kerahet demektir. Âyetin zahiri her çeşit maldan zekât verilmesi gerektiğini gösteriyor gibidir. Fakat malın nisabı ve miktarı hakkında hiçbir açıklama yapmadığı gibi, "tayyib ve habis" gibi özelliklerle belirgin olduğundan hangi malları içine aldığı da mücmel ve açıklamaya muhtac bulunduğundan, bu mallar Hz. Peygamber'in uygulaması ve çeşitli hadisler ile

açıklığa kavuşmuştur. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler, fıkıh kitaplarının zekâta tabi mallar bölümüne başvurabilirler.

Hasılı, Allah buyuruyor ki: Ey müminler, sizin kazandıklarınızın ve bizim yerden çıkardıklarımızın temizlerinden infak ediniz ve kendinizin gönül rahatlığı ile almadığınız, kabul etmediğiniz kötü şeylerden zekat ve sadaka vermeye kalkmayınız! وَاعْلَمُوٓا **Ve biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ **Allah, kesinlikle zengindir, sadakalarınıza muhtaç değildir,** sadakalarınız kendi faydanız, kendi menfaatiniz içindir. Ayrıca Allah hamîddir, yani övgüye lâyıktır. Herkes O'na şükür ve hamd borçludur. İşte böylesine zengin ve övülmüş olan Allah'ın rızasına ermek için kötü ve bayağı şeyler nasıl olur da sunulabilir? Diğer bir mânâ ile Allah hamîddir, kendi adına yapılan hayır ve hasenatı daha yüksek ikram ve ihsanlarla karşılar. Rızası uğrunda ortaya konan emekleri ve çabaları makbul ve meşkûr eder. Böyle bir Allah adına en temiz, en güzel şeyler sunulmalı değil midir?

Ey nisab sahibi olan zenginler! "Bu emirlere karşı elimize geçenlerin en iyilerini vere vere kendimiz fakir düşmez miyiz," gibi bir düşünceye kapılırsanız, bunun bir şeytan vesvesesi olduğunu biliniz. اَلشَّيْطَانُ **O şeytan,** Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olan o karamsar iblis veya hayırlı işlere karşı gizlice veya açıkça ümitsizlik telkin ederek, yanlış ve aldatıcı fikirler ve duygular saçan her çeşit şeytanlar veya insanın içindeki nefs-i emmare, يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ **size hep fakirlik vaad eder,** "Aman hayır yapmayın, sonra züğürt düşersiniz." der, وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَٓاءِ **ve size çirkin hasletler emreder,** sizi cimriliğe ve hasisliğe sevkeder, mallarınızı fenalıklara, fuhşiyata, anlamsız şeylere, isyanlara harcamanızı teşvik eder, وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا **Allah ise, size, tarafından bağışlama ve lütuf ve ihsan vaad ediyor.** O sadakalarla ahirette günahlarınızı bağışlamayı, dünyada da yaptığınız harcamaların yerine kat kat kârlar, dünyada ve ahirette ecirler ve sevaplar ihsan ederek sonsuz mutluluğunuzu güvence altına alıyor. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ **Ve Allah vâsîdir, alîmdir. Yani kerem ve ihsanı bol, ilmi de çoktur.** İnfakınızın kadrini bilir, ecrini verir, sözünü yerine getirmekte hiç güçlük çekmez. Her şeyin önünü, sonunu bilerek emir verir ve ona göre vaadde bulunur.

Allah vâsî olduğu içindir ki, يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُ **kime dilerse ona hikmet verir,** vermek için hiçbir şarta ve kayda bağlı değildir. Kötülükleri engelleyecek ve önleyecek, faydaları sağlayacak sebepleri ve hikmetleri, hükümranlıkları, gerçeğin bilgisini, iradeye bağlı olan sevap kazandıracak işleri yapabilme gücünü ve faydalı şeyler yapmayı yalnızca kendine ait kılmakla yetinmez de

akıl sahiplerinden dilediğine dahi verir. وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ **Ve her kime hikmet verilirse,** yahut Yakub kırâeti üzere "tâ"nın kesriyle, يُؤْتِ Allah kime hikmet verirse فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا **o muhakkak ki, birçok hayra erdirilmiş olur.** Çünkü hikmetsiz binde bir hayra erilirse, bir hikmet ile binlerce hayra erilir. Hikmet dünya ve ahiretin hayrını içine alır. Hikmetsiz hayır ise bir vardır, bir yoktur. وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ **Ve fakat aklı temiz, özü sağlam olanlardan başkası bunu düşünemez.** Hak ile doğrunun ne olduğunu, ne kendisi düşünüp hatırlar, ne de uyarı kabul eder. Bizzat Allah Teâlâ âyetiyle ihtar edip uyarır da o yine aklını başına almaz, aklını yormayınca da ilâhî hikmetten faydalanamaz. Demek ki hikmete ermek için vermek yetmez, almak da gereklidir. Veren Allah keremi geniş olduğundan, herhangi bir şarta da bağlı ve muhtaç değildir, ama alacak olan kul şarta bağlıdır. Hikmete ermenin başlangıcı düşünmedir. Bu da temiz akıl ve temiz kalb ile olur. Allah'ın verdiği aklı şehvetlere ve şeytanın vesveselerine kaptıranlar ne kendi iç dünyalarındaki ilhamları, ne de dış dünyada olup biten ibretli sahneleri düşünüp anlayamazlar, kavrayamazlar. Zihinlerinde güç bulamazlar. Ya hiç düşünmezler veya düşünseler bile hatıralarına dönüp göz atarken, neyin gerçek, neyin hayır olduğunu kestiremezler; çünkü hakkın ve hayrın alâmetlerini bilemezler, onu seçip belirleyemezler. Bunu yapamayınca da hikmet yolunda ilerleyemezler. Bu suretle büyük bir ilâhî lütuf olan hikmet, ancak temiz yürekli, temiz düşünceli gerçek akıl sahiplerine nasip olabilir. Bundan dolayı akıl ve iyi seçim hikmetin şartı, düşünce de başlangıcıdır. Bunlar hep Allah vergisi ve ilâhî iradenin eseri olan kabiliyetlerdir. Ancak şu kadar var ki, ilk şartlar ve ilk sebepler, kayıtsız şartsız bir ön iradenin bağış eseri iken; hikmet düzeninde olayların cereyan şekli, kulun istek ve iradesi yanında ilâhî iradenin de o yönde tecellî etmesiyle meydana gelir. Bir bakımdan vehbî, (Allah vergisi) bir bakımdan kesbî (kazanmakla ilgili) sayılır. Kulun iradesi adî sebep, ilâhî irade gerçek ve geçerli sebeptir. Önünde ve sonunda ilâhî irade bulunmadan hiçbir şey meydana gelmez. Kulun iradesi bağlantı kurmaya yarayan bir küçük yoldur. İlahî iradenin çok değişik şekillerde tecellî etmesi, işte Allah'ın vâsi' (geniş) adıyla anılmasının bir sonucudur. Bundan dolayı hikmetin aslı ihsandır, hikmet eseri olan şeyler hem ihsandır, hem de kesbdir.

Hikmet ne demektir? Bu kelime hüküm, hükûmet ve sağlamlaştırmak demek olan ihkâm mânâlarıyla ilişkili olarak mastar ve isim olur. Bundan dolayı manevî ya da lafzî alanda anlam ilişkileriyle birçok mânâlarda kullanıldığından yerine göre tefsir edilmesi gerekir. Mastar olması bakımından, aslında kötülükleri ortadan kaldırmak, iyilikleri elde etmek mânâsı vardır ki; hüküm ve

hükûmet, sağlamlık ve muhkemlik hep bu kökten alınmıştır. Her nerde kötülüğü gidermek ve iyiliği elde etmek varsa, işte orada hikmet mânâsı vardır. Bundan dolayı bir şeyin içinde gizlenen ve sonuç bakımından ortaya çıkacak olan fayda ve iyiliğe o şeyin hükmü ve hikmeti denilir ki, hikmetin birçok anlamından biri de budur. Bunda bütünüyle nihâî (son) hedef mânâsı olmasa bile, bunun az çok bulunması gerektiği söylenebilir. Buna göre, anlam bakımından hikmet sözü, fayda sözünden daha özel bir anlam ifade eder. Sebep kelimesinden daha geniş anlamlıdır. Zira hikmet, sebepten önce olabildiği gibi, nihâî hedeften sonra da olabilir. Yani sebebin sebebi, amacın sonucu şeklinde ortaya çıkabilir. Bundan dolayı hikmet denildiği zaman, mutlaka ya bir sebep sonuç ilişkisi veya daha genel olarak bir sebebin nedeni ve buna benzer gerekçeli bir mânâ söz konusudur. Yani hikmet, kesinlikle sonucun sebebe irca edilmesi, tutarlı ve sağlam bir ilişki anlamı ifade eder. Nitekim bir işi, bir başka işe isnad etmeye hüküm denildiği gibi, bilimsel veya amelî herhangi bir doğru karara da hikmet denilir. Hasılı böyle içerikli veya gerektirici çeşitli anlamlardan her biri dolayısıyla hikmet, çok yönlü mânâlar için çok anlamlı bir isim olmuştur. En genel anlamda hikmet, fayda, yarar ve ihkâm anlamlarından dolayı her güzel bilginin ve her faydalı işin ismi olmuştur. Bununla beraber pratik ilimlerle ilişkisi, teorik ilimlerden daha fazla olduğu gibi, doğrudan doğruya amele tahsisi de ilimden daha fazladır. Güzel ameller içindeki yeri de ilme yöneliktir. Yani bir işi körü körüne değil de, önünü sonunu düşünerek ve ondan doğacak bütün tehlikeleri bertaraf etmeyi gözeterek yapmak demektir. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; hem ilim, hem iş yapma hikmetin en esaslı mânâsını teşkil eder. Bütün bunlardan dolayı hikmet kelimesi, aşağıda görüldüğü çeşitli anlamlarla tefsir edilmiştir:

1- Sözde ve fiilde doğruyu tutturma (Mücahid'den İbnü Nüceyh). Söz, fikir ve lafızdan daha geniş anlamlıdır. Fiil de, bu kalbin fiili, dilin fiili gibi diğer amellerden daha geniş anlamlıdır.[1] Herhangi bir hususta kalbinden geçirerek ve dil ile söyleyerek, şu şöyledir demeli ve öyle yapmalı ve yaptığı işte isabet de etmeli; işte bu bir hikmet olur. Şu halde yalnızca sözde doğru söylemek tek başına hikmet olmadığı gibi, yalnızca işi doğru yapmak da hikmet değildir. Sözde isabet etmek, o konu hakkında gerçek ve doğru olan hükmü vermek demektir; o hükmün gerçekten o olayın hakikatına uygun düşmesi, yani gerçek bilgiye dayanması, içinde bilgisizlik, hata ve yalan olmamasıdır. Harekette isabet de, o işin hem özüne uygun olması, hem de gerçekte kendisinden beklenen sonucun gereği gibi ortaya çıkması; yani kötülüğü gidermek, iyiliği elde edebil-

(1) İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ân'i-Azîm, I, 322.

mek şeklinde sonuçlanmasıdır ki, bunlara o işin hükmü, hikmeti, gayesi, garazı veya illet-i gâiyyesi denilir. Hasılı sözde isabet hakka, fiilde isabet hayra yöneliktir. Hikmetin hakikatı, başlangıcında ilmî anlamda, sonucunda ise amelî anlamda her iki yönünün birlikte bulunması demektir. Bu mânâ daha başka şekillerle de ifade edilmiştir. Şöyle ki:

2- Hikmet hem bilgi, hem de iştir: Bilmek ve bildiğiyle amel etmektir. Bu ikisini birlikte yürütemeyene hakîm denilmez. Mukâtil ile İbnü Kuteybe hikmeti böyle anlamışlardır. Burada ilim, gerçek mânâsıyla ilm-i yakîn (kesin bilgi) demektir. Yani bir şeyin özünü kavramış olmak demektir. Buna açıklık kazandırmak için genel olarak "ilimde ve amelde ihkâm ve itkan" veya "tahkîk-i ilim ve ihkâm-ı amel" tabirini kullanmışlardır. Zira ilmin muhkemliği yakîniyet derecesiyle, amelin muhkemliği kendisinden bekleneni sağlamasıyla ilgilidir. Bu önceki tarif bize gösteriyor ki hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklenmiş ve uygulanabilir özellikler taşıyan ilimdir. Hikmetli hareket de bilimsel temellere dayalı olan ve bir ilmin ölçüsüne vurulduğu zaman doğru olduğu kesinleşen ameldir. Hasılı hikmet, ilim ile iradenin karşılıklı işbirliği sonucu fiil sahasına çıkması ve o fiilin de kendisinden bekleneni sağlamasıdır. Bir başka deyişle hikmet, ilim ile sanatın birleşmesidir.

3- Hikmet; ilim ve fıkıh demektir (Mücahid). Bu tarif öncekilerden başka bir şeymiş gibi kabul edilebilirse de öyle değildir. Fıkıh kelimesi esas itibariyle hikmet kelimesinden çok farklı bir anlam taşımaz, aslında bu ikisi birbirinin benzeri gibidir. Mesela: "şunun hikmeti veya sırrı veya ruhu veya hakikatı şudur" demek yerine, "fıkhı şudur" denilir. Hikmet gibi fıkıh da birçok yönden ve ayrıntılı sebepler bakımından derin bilgi ve faydalı iş anlamına gelir. Lügat anlamıyla fıkıh, amaç ve maksadı kavramak demektir. O halde ilim katıksız bilgiyi, fıkıh o bilginin amacını anlamaktır ki, bu anlam, işi de içine alır. مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ *"Allah kime hayır murad ederse onu dinde fakih kılar."* [1] hadisi şerifi dahi, bu âyetteki hikmetten maksadın fıkıh olduğunu ortaya koyacak bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise, dinin amaçlarını kavramak demek olur ki, bunun hakikatı da insanoğlunun kendi yararına veya zararına olan hükümleri, haklarını ve görevlerini bilme melekesidir. Bu da kendi kendini ve Allah katında kendisiyle ilgili olan hüküm ve kuralları tanıması ve ona göre görev bilerek yapması ve bu gücü kendinde bulmasıdır. Şu halde fıkhı olmayan

(1) Buharî, İlim, 10, Humus, 7; Müslim, İmâret, 175, Zekât, 98, 100; Tirmizî, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Muvatta, Kader, 8.

ne kadar bilgili olursa olsun hakîm olamaz. Bu tarife göre, şu da muhakkaktır ki, fıkıhtan başka ilmi olmayanlara da hakîm denilemiyecektir. Gerçekten de fakih olabilmek için fıkhın dayandığı temellerin neler olduğunu da bilmek şarttır. Bu da bütün ilim dallarıyla ilişkilidir. Fıkıh hem nazarî (teorik), hem amelî (pratik) yanları olan bir ilim olduğu gibi, bir bakıma bildiğini yaşama işiyle de yakından ilgili bir ilimdir. Yani ilmi ile amel etmeyene gerçek anlamda fakih adı verilemez. Bundan dolayı ilim, tevhid ilmi ve akaid gibi usûle ait, fıkıh da fürû' ve amele ait kabul edilince bu tarif, hikmet-i nazariye (nazarî hikmet) ve hikmet-i ameliyenin (amelî hikmet) tamamına uygun düşmüş olur ki; hasılı hikmet usûl ve fürû'u, ilkeleri ve amaçları, özündeki bütün incelikleriyle bilip ne yapacağını tayin etmek ve bu bilgilerin gereğiyle amel etmek anlamına gelir. Ancak fıkıhta, yalnızca bilgi söz konusu edilirse o zaman bu tarif, hemen aşağıda gelecek olan dördüncü tarif gibi olur.

4- Hikmet varlıkların özündeki mânâları anlamaktır (İbrahim Neha'î). Mânâlar, âyân (cevher) karşılığı olduktan başka, erken devirlerdeki İslâm âlimlerinin dilinde "sebep ve illet" kelimesi yerine kullanılmakla etkili özellikler, sebepler ve sonuçlar, daha doğrusu sebepler ve amaçlar demek olacağından bunun özeti, varlıkların içyüzündeki gerçeği ve o gerçeğin gerektirdiği özellikleri tanımak ve en etkili özelliği tanımak, o özelliğin değişik amaçlara nasıl yönlendirdiğini anlamaktır. Yani varlıklar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip, varlıkların özünü ve amaçlarını kavramak demek olur. Bu tarif, amel ve uygulamayı hesaba katmamış ve hikmeti yalnızca bilgi yönüyle ele almış olduğundan öncekilerden daha geniş kapsamlıdır. Çünkü iş ve hareket alanına uygulandığı takdirde de doğruluğu ortaya çıkar. Fakat bilmeyi ve anlamayı, varlıkların taşıdığı mânâlar ile sınırlayıp kavram ve kapsamını genişlettiğinden dolayı bir bakıma özel anlamlıdır. Bilmek ve anlamak demek, mütkan ilim (kesin bilgi) anlamında olup tümevarım metodunu da dile getirmiş olur. Bununla beraber "vav" tertip anlamını gerektirmeyeceğinden, aksine bir anlama da ihtimali vardır. Buraya kadar verdiğimiz bilgilerin hiçbiri Allah'ın hikmet sahibi ve hakîm olmasıyla ilgili değildir. Zira Allah'ın ilmine ve hikmetine "fıkıh" denilemiyeceği gibi, "ma'rifet ve anlamak" da denilemez. Çünkü bu deyimler, öncesindeki bir bilgisizliği de îma ederler. Demek oluyor ki, her marifet hikmet olmaz, işin özünü kavramak da şarttır. Anlamak demek, bir şeyin akılla ilgili yanını kavramaktır. Eğer bu tarife amel şartı ilave edilmiş olsaydı, o zaman böyle bir hikmetin sahibinin, herşeyi yapabilmesi gerekirdi. O zaman da âyette geçen hikmet sözüne uygun düşmezdi. Marifet ve

anlamanın eklenmesiyle hikmet, Allah'ın sıfatının tarifinde sakınca doğururdu. Bu tarif, bütün ilimlerin ve fenlerin bir temele irca edilmesiyle hepsini aynı düzeyde ifade eden ve ilâhî hikmetin bilgisi denilen yüce bilgiye uygun düşer. Meşhur olduğu üzere, hikmet bilgisinin "Varlıkların hakikatını tanımak" diye tarif edilmesi de buna benzemekle birlikte bundan daha dar anlamlıdır. Hakikatler, tabiatüstü olduğu gibi, amaçları da kapsamına almaz. Lâkin insanoğlunda böyle bir hikmet bilgisi mümkün müdür? Herşeyden önce marifet ve anlamak bilfiil değil de meleke ve kabiliyet olarak ele alınırsa belki bu tarif gerçeği ifadeye yarar. Ayrıca Allah dilerse mümkün olur. Bu anlamda bir hikmet bilgisi peygamberlerde ve büyük velîlerde bulunabilir. Gerçekten de Kur'ân'ın birçok yerinde "hikmet" peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır ve çoğu zaman da onun yerine kullanılmaktadır. Nitekim tefsir âlimlerinden Süddî bu âyette de hikmeti böyle tefsir etmiştir. Zira peygamberlik hem ilmî, hem amelî yönden ilâhî ihsan eseri olan hikmetin en yüksek mertebesini ifade eder. Bunun içindir ki, İbnü Rüşd, "Tehâfüt" adlı eserinde, "Her peygamber hakîmdir, fakat her hakîm peygamber değildir." diyerek bu hikmeti tarif etmiştir.

5- Hikmet, Allah'ın emrini anlamaktır (Zeyd b. Eslem ve oğlu). Bu tarifte de anlamak için kullanılan akıl, aslında nazarî akıldan da, amelî akıldan da daha geniş bir anlam taşıyorsa da, insanın kendi işlerini kapsam dışı bırakmaktadır.

6- Hikmet, anlamak demektir (Şüreyk). Bu bir lafzî tarif olmakla beraber diğer tariflerin ortak yönünü almıştır. Demek ki, hikmetin en genel anlamı anlamaktır. Mutezile bunu anlama gücü ve yeteneği şeklinde kabul etmişse de doğrusu anlama yeteneği değil, anlamanın kendisidir. Aslında her ikisi de Allah'ın ihsanıdır. Anlaması olmayan hakîm olamaz. Bu üç tarif (Yani 4. 5. ve 6.) hikmeti yalnızca bilgi özelliğiyle ele almıştır. Bunlara karşılık, hikmeti yalnızca amelî değeri ile ele alanlar da vardır. Şöyle ki:

7- Hikmet, icad demektir (Ta'rifat-ı Seyyid'den). Hikmet sebep ve illetlere irca edilen ve onunla ilişkili olduğundan, illiyetin hakikatı da yaratmak ve icad etmek olduğundan, asıl hikmet icad demektir.[1] Fakat bu tarif, her şeyden önce Allah'ın hikmetine uygun düşmektedir. Bir de mutlak anlamda yaratmak yalnızca Allah'ın işi olduğundan, hikmet yalnızca eserleri, sebep ve illetleri yaratmak değil, aynı zamanda o sebepleri birbirlerine karşı çok yönlü fayda ve maslahatları da gözeterek, bir uyum içinde ilişkilere yöneltmektir. Böylece birinci eser, ikinciye, ikincisi üçüncüye ve sonsuza kadar ilk sebep ve illetin etki-

(1) Seyyid Şerif Cürcânî, et-Tarifat, 63.

sine doğru uzanan bir yol olur da eserlerin hepsi birbirlerine perçinlenmiş bir halde aralarında sarsılmaz bir düzen kurulmuş olur ve buna "sünnetullah" (Allah'ın sünneti) adı verilir. İşte hikmetin bütün sırrı bu kurulu düzenin içindedir. Bundan dolayı hikmetin çeşitli isimlerinden biri de "Sünnet-i muhkeme"dir. Hakk'ın nizamı, Hakk'ın şeriati, Hakk'ın dini ve bunlara uymak, uymakla birlikte hakikatın ortaya çıkmasına vesile olan her güzel haslet hep hikmettir. Ve yine bundan dolayı hikmetin bir mânâsı da sebeptir. İşte bu yüzdendir ki, insanlarda dahi basit bir özellik kazandıran sebep ve illetler bulunduğundan, bu hikmeti icad eden Cenab-ı Allah, dilediği insanlara da bundan bir hisse bahşetmiş, yine kendi hikmetinin icabı olarak, insanlara da dış görünüşte basit ve geçici bir düzen kurabilme gücü ve yeteneği ihsan eylemiştir. Bu demektir ki, insanoğlu ortaya koyduğu düzende gerçek yaratıcı değilse de ilâhî yaratışın ortaya çıkmasına bir araç olmak bakımından, aynı yolda O'nun bir vekili durumunda olduğundan yine bir değer ifade etmektedir.

Özetleyecek olursak, Fahruddin Razî'nin beyanına göre, bu mânâca Allah'ın hikmeti, her zaman her yerde, kulların yararına olacak şeyler yaratması demek olduğu gibi, kulların davranış ve eserlerinde de bu böyledir.(1) İnsanların hikmeti de başka kulların yararına olacak şeyler yapmak ve ortaya koymak, sünnetullah denilen kâinat düzenini anlayıp ona göre keşif ve icadlarda bulunmak demektir. Yani sadece kendisine yarayacak birşey değil, başkalarına da yarayacak eserler ortaya koymasıdır. Ancak insanların haddi zatında yaratılmış ve birtakım sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış oldukları bilinip dururken, birtakım keşif ve icadlar ortaya koyan kimseler, kendilerini ilk sebep yerine koyup öyle sanırlarsa, ilim açısından sonuçtan sebebe yol bulup geçememiş ve bir yerde takılıp kalmış olacaklarından, dışa bağımlı olan zahiriyeden sayılırlar ve hikmet ehlinden olamazlar.

8- Hikmet, varlık düzeninde herşeyi yerli yerince koymak demektir ki, bu tarif de görünüşte bütün varlığı açıklamaya yönelik olduğundan, bir bakıma ilâhî hikmeti, ilâhî sıfatları topluca tarif sayılır. Ancak herhangi bir şeyi kendi yerine koymak denildiği zaman, cüz'î hikmete de uygun düşeceğinden, insanların hikmet özelliği için de geçerli olur. Ayrıca buradaki yerli yerine koymayı, yaratılış anındaki ilk yerleştirmek veya yaratılmış olan mevcut düzendeki yerinin ne olduğunu keşfedip kavramak şeklinde iki türlü anlamak da mümkündür. Bununla beraber bu tarif, hikmetin, varlık düzeni içinde çeşitli varlıkların yerini

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VII, 69.

ve değerini anlamanın gerekli olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı, hiçbir sıra ve düzen gözetmeden ortaya konan icad, hikmet kavramının dışına çıkmak olur. Bununla beraber bu tarif, yaratılmış varlık düzeni içinde kulların ne gibi düzenlemeler yapabileceği açısından daha ziyade adaletin tarifi olmak üzere meşhur olmuştur. Şu halde pratik açıdan hikmet adalet demektir. Amelî hikmet denilen ahlâk ilmi, ahlâkı, ifrat ile tefrit arasında adalet temeline dayandıran bu mânâyı almışdır.

9- Hikmet güzel ve doğru işlere yönelmektir. Bu tarifte hikmetin, güzelliği ve iyiliği hedef tuttuğu ve bu amacın sınırlı olmayıp sonsuza kadar durmadan ilerlemeyi gerektirdiği ifade ediliyor. Bundan dolayı hikmetin bir meleke ve bir huy olduğu kesin demektir. "Sonucu iyilik olan işi yapmaktır." şeklindeki tarifi de buna çok yakın bir tariftir.

10- Siyasette, insanın gücü yettiği kadarıyla yüce yaratıcıya benzemeye çalışmasıdır ki, bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırmak ile mümkün olur. Fahruddin Razî'nin tefsirinden alınan bu tarife göre, siyaset deyimi bu tarife bir özellik kazandırıyor gibi görünüyorsa da, كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ *"Hepiniz çobansınız ve her çoban sürüsünden sorumludur."* [1] hadîsi şerifinin anlamı derinden derine düşünülürse, kapsamının genişliği iyice anlaşılır. Bununla beraber bu tarif, daha ziyade hikmetin hakimiyet mânâsıyla olan ilişkisini ön plana çıkarıyor.

11- Hikmet, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Bu tarif de yine Fahruddin Razî'ye aittir.[2] Nitekim bir hadîsi şerifte, تَخَلَّقُوا بِاَخْلَاقِ اللّٰهِ *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın."* [3] buyurulmuştur. Fâtiha Sûresinde ilâhî ahlâkın bir tecellisini görmüştük. Nûn Sûresinde Peygamber (s.a.v.) efendimiz hakkında, وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Doğrusu sen büyük bir ahlâk üzere yaratıldın."* (Kalem, 68/4) buyuruldu. Bu âyet de bunun canlı bir örneğini göstermektedir. İlahî ahlâk veya büyük ahlâk adı verilen şeyin Kur'ân ahlâkı olduğu da tefsirlerde açıklanmıştır. اِنَّمَا بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ *"Ben ahlâk yüceliklerini kemale erdirmek için gönderildim."* [4] hadîsi şerifi gereğince Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilişinin sırrı

(1) Buharî, Cuma, 11, Cenâiz, 32, Vesâya, 9, Nikâh, 81, 90; Müslim, İmaret, 20; Ebu Davud, İmâre, 1, 13; Tirmizî, Cihad, 27.

(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VII, 68.

(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VII, 73.

(4) Muvatta, Hüsnü'l-huluk, 18; Ahmed b. Hanbel, 2/381.

da bu noktada toplanmıştır. Şüphe yok ki akıl, anlayış, iman, marifet ve ilim böyle bir ahlâklanmanın öğelerinden değilse bile şartlarındandır. *"Bunu ancak üstün akıllılar anlayabilir."* meâlindeki وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ âyeti de bu anlama açıklama getirmiştir. Hikmetin kâh ilim, kâh amel, bazen de her ikisi birden olmak üzere ele alınmış olması da bundan ileri gelmektedir. Bundan dolayı sebepler ile sonuçlar, ilkeler ile amaçlar arasındaki inceliklere ve ilişkilere dönük olan gerçekleri, hikmet ile uygulama arasındaki sebep sonuç düzeni içinde görmek ve göstermek bakımından, ilk tariflerde dile getirildiği üzere; hikmet, ilimde ve amelde sağlamlık, sözde ve işte isabet diye tarif olunduğu zaman, hemen hemen bütün tarifler gözetilmiş olur. Bunun gibi sebep durumunda olan birinci şıkkın varlıkta da önceliği olduğuna göre ilim ile; sonra bu ilişkiden maksadın sonuç ve amaç olması, varlıkta sonra gelen amacın bilgide önceliği bulunması bakımından "amel" ile tarif edilmiştir. Fakat şunu gözden uzak tutmamak gerekir ki, sebep sonuç ilişkisini ve bu ilişkide kötülükleri önlemek ve faydaları sağlamak kavramını daima gözetmek durumunda olan hikmet, sonuçta amele yönelmeyen ve pratiği gözetmeyen ilme, aynı şekilde ilimden etkilenmeyen amele ve her ikisinin birlikte iyiliği elde etmek değil de kötülüğü hedef tutan kısmına uygun düşmeyeceğinden, bu çeşit bilgiye hikmet denilmesi doğru olmaz. Bir bilgiye hikmet denebilmesi için üzerinde faydalı bir işin eserinin görülmesi gerekir. Herhangi bir faaliyete hikmet adı verilmesi de hem ilmî temellere dayanması ve ilmin gereklerine uygun olarak ortaya konması, hem de kötülüğü ve zararı amaçlamamış olması gerekir. Bundan dolayı, uygulama alanı olmayan herhangi bir nazarî bilgi bizzat bir hikmet olmadığı gibi, tesadüflere bağlı olarak meydana çıkmış olan herhangi bir iş de öyledir. Bunun için ilâhî hikmetin içinde ne kuru ve nazarî bilgi vardır, ne de tesadüfe dayanan bir hareket, bir oluş. Bundan dolayıdır ki, sebepler düzenine dayalı olarak kurulmuş olan bilginin hakikatı, tesadüf eder. Çünkü tesadüf, gerçeğe ve bilinene göre değil, sebebini bilmeyen bilgisizliğe göre tesadüftür. Tesadüf nazariyesi daima bilgisizlik nazariyesidir. Böyle olduğu içindir ki, varlığın başlangıcı konusunda tesadüfe dönüşmekten kurtulamıyan tabiat nazariyesi, tabiatın ilk başlangıç ve ilk sebep olduğunu savunan görüş, her yönüyle ilim dışıdır. Ve bütün ilimlerin ve fenlerin akışına ters düşen bir cehalet nazariyesidir. Gerçekten de bütün olayları ve oluşları ve bütün yücelikleri bir bakıma tesadüfe bağlayan bir fikrin, ne kendisinde, ne eserinde hikmet nasıl olur da söz konusu olabilir. Hikmet ve varlık düzenindeki sağlamlık kesinlikle ilme, ilim de "âlim-i kül" (herşeyi bilen) ve "hakîm-i mutlak" (mutlak hakîm) olan bir ilk sebebe dayanır. Ve âlemde

görülen hikmet, mutlak hakîm olan Allah'ın gücüne ve hikmetine şahittir. Ve insandaki hikmetin temeli de işte O'na iman etmek, O'nu tanımaktır. İnsan hikmetinin amacı da O'nun kurduğu düzendeki incelikleri, o düzenin kanun ve kurallarını ve sebep sonuç açısından işleyiş şeklini anlamaya çalışmak, ona uygun davranmak, onun ahlâkıyla ahlâklanmak ve her işinde doğru ve faydalı olanı yapmaktır. Demek ki ilk sebep olan Allah Teâlâ ile yaratılmışlardan her birinin iki türlü ilişkisi vardır. Birisi O'na, doğrudan doğruya O'na bağlanan sebep ilişkisidir ki, her şeyin kendine mahsus olan özelliği buna bağlıdır. Eğer bu özel sebep ilişkisi ve bağı olmasaydı varlıkta hiçbir şey, diğerinden ayrıcalık kazanamaz, ferdî özelliği ve ferdî kişiliği olan varlıklar gerçekleşemezdi. Bu nokta, müminin Allah'a tevekkülünün, yüce gücüne ve mucizelere imanının temelidir. Burada akıl değil, yalnızca iman hakimdir.

Diğeri ise şimdiki zamandan ezele, ezelden ebede doğru zincirleme olarak akıp giden bir sebepler ve sonuçlar ilişkisidir ki, bunda bütün varlıklar birbirlerine tutunarak bir bütün hâlinde yaratılışın başlangıcı ve sonucu itibariyle Allah'a dayanır. Bu da ilâhî hikmet meselesidir ve akıl ile ilmin alanıdır. İnsanoğlunun hikmeti, genel ve özel karakterli bu iki türlü ilişki ve bağlantının gözetilmesine uygun düşecektir. Bu ikisi birlikte gözetildiği takdirde akıl ile kalb birleşecek ve o zaman insan, insan-ı kâmil olacaktır. Ve insan-ı kâmil olanlar ebediyete kadar varlıkta bir hakimiyet sırrına nail olurlar da hiçbir zaman bunu kendilerinden bilmezler ve kendilerine mal etmezler, kendilerinde meydana gelen o hâli, ilâhî hakimiyetin bir akışı olarak tanırlar. Nitekim Hz. İbrahim ölüyü diriltme sırrına erdiği halde, أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ *"Ben diriltiyorum, ben öldürüyorum."* demedi de رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ *"Rabbim diriltiyor, Rabbim öldürüyor."* (Bakara, 2/258) dedi. Halbuki Nemrud, bir mülke nail olmakla, أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ *"Ben diriltirim, ben öldürürüm."* şeklinde iddiaya kalkıştı. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ *"Üstün akıllılardan başkası düşünüp anlayamaz."*

İnsanlarda hikmetin başı olan akıl, yalnızca ilâhî bir ihsan olduğu gibi, şeref ve güç kaynağı olan kalb de yine ilâhî bir ihsandır. Bunlar doğrudan doğruya Allah'a dayanırken, bunların eserleri olan fiil ve hareketler de kesb (kazanma, çalışma) sebeplerine bağlı olarak hem doğrudan doğruya, hem dolaylı olarak yine ilâhî ihsan eseridir. يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ *"O dilediğine hikmeti verir."* ifadesi, kayıtsız şartsız her iki ilişkiyi birlikte ifadeye yöneliktir. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ âyeti de zekâ itibariyle vehbî olana, düşünme itibariyle kesbî olanla vehbî olana, her ikisine birlikte bir uyarıdır. Demek ki sırf kendi kerem ve

lazlından Cenab-ı Allah, dilediğine hak ile batılı, şeytanî olanla rahmanî olanı anlayıp ayırd edebilecek ve ona göre doğru olanı yapacak, kötülüğü giderip iyiliği elde edecek bir hikmet ve hakimiyet bahşeder. Hikmet ise bir sonuca birçok sebebin etkili olabileceğini gerektirdiğinden "çok hayır" demek olur. Fakat bilgi ve anlayış, sağlam iş için bir sebep ve şart olmakla beraber, yine tam ve yeterli bir sebep değildir. Bundan dolayı akıl ve anlayış sahiplerinin, kendi kesb ve gayretleriyle düşüncelerini ve iradelerini kullanmaları da hikmet açısından, bu hakimiyete ve çok hayra erebilmek için şarttır. Bu şekilde her akıl sahibinin kendi akıl derecesine göre hikmetten bir hissesi vardır. Her zaman insanoğlu, şeytanî telkin ile rahmanî telkini anlayıp ayırd edebilmek için, işin başlangıcında aklını ve düşüncesini uyanık tutmak zorundadır. Daha sonra bu düşünce ve o hikmet ilâhî feyzin de yardımı ile insanda bir meleke oluşturur ve nihayet insan derecesine göre, ilâhî ahlâk ile ahlâklanır. Pratik aklı gelişir, kuvvetlenir; dolayısıyla bildiği ve yaptığı şeyler gerçekten ve doğruluktan şaşmaz olur. Şu halde düşünceyle pratik bilgiye sebep olması bakımından, hikmetin ön şartı sayılabilir. Bunun için nazarî ilim, hikmetin başlangıcı sayılarak "nazarî hikmet" adını almıştır. Lâkin yalnızca nazarî bilgiye saplanıp kalmak, yolunu şeytana kestirmek demektir; bu olsa olsa filozofluktur. Yani hikmetin kendisini değil, hikmetin lafını etmektir. Sırf felsefe ile uğraşmanın ayıp sayılması da bundandır. Bunların pek çoğunun sözü işine uymaz. O zaman sözü doğru ise, yaptığı yanlış; yaptığı doğru ise söylediği yanlış olacağından, bunların varlıkları bir çelişki ortaya koyar. Bu tutumları yalnızca kendilerini perişan etmekle kalmaz, başkalarını da yoldan çıkarır, bunlar şeytan ve şeytanlık kavramının kapsamı içine girerler. Bundan sakındırmak için, سَلُوا عِلْمًا نَافِعًا وَتَعَوَّذُوا مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ "Siz faydalı bilgiyi isteyiniz ve faydasız ilimden Allah'a sığınınız!" buyurulmuştur.(1) İşte birçok âlimlerin, hikmeti tarif ederken amelde ısrar etmeleri, bilgiyi abesle iştiğalden ayırd etmek ve faydalı olanı elde etmek amacını gerçekleştirmek içindir. Zira ilim ve marifet pek yüksek bir şey olmakla beraber, lafta ve uygulama dışı kaldıkça ya da uygulamada onun tam zıddı ortaya kondukça, boşuna bir uğraştan başka birşey olmaz. Amel denilen şey olmasaydı, bilginin bilgi olduğu gerçekleşemezdi. Allah Teâlâ bile kâinatı bilip de yaratmasaydı hikmeti mevcut olmazdı. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak sözü de bu noktada çok önemlidir. Buna karşılık diğer bir kısım âlimlerin, tarifte ilmi ön plana almaları da ilimsiz amelin hikmet olamayacağını bilhassa vurgulamak içindir. Yoksa herhangi bir işi ve faaliyeti hedef tutmayan, varlıkta gerçekleşmesi hayır hedefine yönelik ol-

(1) İbn Mâce, Dua, 3.

mayan ilme de hikmet demek için değildir. Demek ki asıl hakikat ikisinin birleşmesindedir. O halde önceki tarifleri esas olarak almak, sonrakileri de onların birer yönden açıklaması görmek gerekmektedir. Bundan dolayı, ilim ile ameli, hikmetin birer çeşidi gibi değil, birer parçası olarak kabul etmek gerekir. Yani hikmet denilen şey, ya gerçek bilgi, ya doğru hareket değil; doğru bilgi ile doğru hareketin bütünüdür. Bunların her birine tek başına hikmet denilmesi mecaz, ya da ıstılahtır. Bu açıklama ile amelin imandan bir cüz (parça) olmadığı halde, dinden cüz olmasının önemi de ortaya çıkar. Böylece akıldan sonra, anlamak ve düşünmek hikmetin şartı olduğundan pratik bilgiden önce nazarî bilginin dahi insan hikmetinin bir cüz'ü değilse bile bir başlangıcı olacağı ve bunun mutlaka pratik bilgiyi, onun da faydalı ve hayırlı olan ameli hedef tutması ve وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zâriyat, 51/56) âyetinde de işaret buyurulduğu gibi, bilgiden kulluğa geçilmesi gerektiği yolundaki ilâhî hikmetin gerçekleşmesinin önemi anlaşılır ki, İslâm fıkhının üslubu da zaten budur. Herhangi bir konuda nazarî bakımdan derinleşmek ve orada saplanıp kalıp amel ve faaliyet alanına geçememek hüsran demektir. Aslında nazarî anlamda hikmet, objektif ve sübjektif yönleriyle varlıktaki ilâhî kanunların akış şeklini gözlem konusu yapmak ve onlardan düşünüp bir sonuç çıkarmaktan meydana gelir. Kâinat bir hikmet kitabıdır. Kur'ân ise bu hikmetin ilâhî dille oluşumunu anlatır ve hatırlatır. Kâinat bir hâl, Kur'ân ise bu hâlin başı ve sonudur; akıl sahipleri şimdiki hâli görüp, öncesini ve sonrasını da akılla kavramaya çalışmalı ve böylece hikmete ermelidir. Şimdiki hâli görmemek veya onun içinde boğulup kalmak, ondan öncesine ve sonrasına intikal edememek veyahut edip de bir yerde yine takılıp kalmak, baştan sona kadar hikmet düzenini takip etmemek, ettikten sonra da onun icabına uygun olarak hareket etmeyip aksine davranmak, işte bunların hepsi hikmete aykırı düşen şeylerdir. Bu şekilde hikmetin başı ve başlangıcı varlıklara dikkatli bir gözle bakabilmek, tanıyabilmek, kavrayıp üzerinde düşünebilmek ve bir sonuca varabilmektir. Bu bakımdan hikmetin başlangıç noktası ilim, ortası din, ibadet ve tâat, sonu da ahiret mutluluğudur. Bunun içindir ki hikmet çok hayrı içine alır. Bu mânâları tesbit için de denilmiştir ki:

12- Hikmet, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır. (İbn Kasım'dan Kuşeyrî).

13- Hikmet Allah'a tâat, fıkıh ise din ve ameldir (Kuşeyrî).

Buraya kadar verdiğimiz bu onüç tarif, hikmetin mânâsını, efradını cami',

ağyarını mânî bir şekilde anlamaya yeter. Fakat daha ziyade aydınlanabilmek için şunları da gözönünde bulundurmalıyız ki, her birinde başka bir fayda bulunmaktadır:

14- Hikmet bir nurdur ki, vesvese ile gerçek makâm arasındaki fark bununla kestirilir. (Ebu Osman).

15- Doğru ve hızlı karar verebilmektir. (Bündar İbni'l-Hüseyn).

16- Doğruya iletmektir. (Fadıl).

17- Ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağıdır. (Kettanî).

18- Sebepsiz işarettir. Yani öncesinde herhangi bir illet ve sebebe bağlı olmadan, Hak Teâlâ'dan kayıtsız şartsız vârid olan, içinde şek ve şüphe, zaaf ve fesat ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye sormaya hacet bırakmayan işarettir.

19- Bütün hallere hakkı tanık tutmaktır.

20- Din ve dünya düzenidir.

21- Ledünnî ilimdir.

22- İlham vârid olması için sırrı saklamaktır.

23- Bunların hepsidir.

Görülüyor ki bunların bir kısmı hikmet, ilim ve ameldir derken, bir kısmı da meseleyi kalbe ve vicdana dayamışlardır. Gerçekten de ilim ve amel, akıl ve irade söz konusu edilirken, hakikatte ikisinin birleşme noktası olan vicdandaki duyguları hesaba katmamak doğru olmaz. Çünkü, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ "Bunu lüb sahibi (üstün anlayışlı) olanlardan başkası anlayamaz." âyetindeki "lüb" kavramıyla aklın bu özüne işaret edilmiştir. Bilincin bilinci demek olan vicdan, nefsin kendini kendinde olduğu gibi bulmasıdır ki; bunun aşamaları nefsin, zamanın akışı içinde kendi varlığını tanımasını sağlar. Her nefis, kendi vicdanına bir göz atışta, kendi varlığının ikilik içindeki birliğini görür ki; biri bulan nefis, öbürü bulunan nefistir. Bulan kim, bulunan kimdir? Burada hayret verici bir vahdet (birlik) sırrı kendini gösterir. Kalb denilen şey de işte nefsin bu birlik merkezidir. Yürek denilen cismanî kalb, bedendeki dolaşım sisteminin, sinirlerin ve adelelerin çeşitli dokularına sahip olduğu gibi; ruhanî kalb de böyle bir çalışma ve iletişim sisteminin merkezidir. Cismanî kalb nasıl periyodik hareketlerle sürekli olarak bir açılıp büzülme nöbetini tekrarlıyor ve cismanî hayat onun bu açılıp büzülmesi sayesinde sürüyor ve ona borçlu bulunuyorsa, ruhanî kalb de böyle bir manevî açılıp kapanmanın sürüp gitmesi içinde varlığını sürdürür. Manevî hayat bu bir anlık atışların merkezi olan vicdana borçlu olarak varlığını sürdürür. Her iki mânâsıyla hayatın kökü, kalbin temayüllerine ve atışlarına

bağlı kalır. Cismanî kalbin açılıp büzülmesi, akciğerlerin havadan nefes alıp vermesinden görünüşte nasıl bir güç alıyorsa; iç dünyamızda ruhanî kalb de açılıp büzülmesinde "ruh-ı emrî" ile rahmâniyetin nefeslerinin yardımından feyz alır. Rahmânî nefeslerin çekilmesi bir büzülme, akışı ise bir genişleme ve ferahlama ifade eder. Buna ruh ilminde "kabz ve bast hali" adı verilir: وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ *"Allah kabzeder, bast eder."* (Bakara, 2/245) âyeti buna işaret eder. İnkıbazın inbisata (büzülmenin genişlemeye) dönüştüğü vicdan ışıltıları ruhta bir haz ve ferahlık, inbisatın inkıbaza dönüştüğü vicdan anları da ruhta bir elem ve sıkıntı doğurur. İnkıbaz, ruhî kalbin kendine dönüşü, duyduğu acı da bu dönüş içinde yok oluştan azıcık tadışıdır. İnbisat ise kalbin, rahmânî nefeslere kavuşması, aldığı haz ve lezzet de bu kavuşma içinde varoluşu tadışıdır. İlâhî kabz, insan ruhuna bir önceki imdadı yutturup, asıl hasleti olan yokluğu tattırmak üzere, kalbi kendine döndüren bir terk ve yöneltmedir. İlâhî bast ise, bunun aksine kalbi kendinden alıp varlığı tattıran bir imdattır. Bunun içindir ki, insan kendi kendine terk edildiği zaman pek ziyade kabz hâline dönüşür ve acı duyar da kendisini her şey zanneden o azgın insan o anda Hak'dan azıcık bir imdat almak için kıvrandıkça kıvranır. Hasılı hayat gerek dışta, gerek içte Hak ile böyle sürekli bir alış veriş içindedir. İnkıbaz hâlinin sürüp gitmesi bir hastalık (melankoli) demek olduğu gibi inbisat hâlinin de sürüp gitmesi yine bir hastalıktır. İnkıbaz-ı küllî de, inbisat-ı küllî de ölüm demektir. Biri boğar, biri çatlatır. Sağlıklı hayat kalbdeki inkıbaz ve inbisatın nöbetleşe olarak sürüp gitmesinde; kâh elem, kâh haz şeklinde durmadan değişmesindedir. Geleceğe göre hikmet, ümitsizlik ile ümidin dengede durmasında, ümitle korku arasında (beyne'l-havfi ve'r-reca) kurulan uyumdadır ve bu uyumun sağlamlığındadır.

Hikmetin mastar mânâsı açıklanırken, isim anlamlarından birçoğu da bu arada dolayısıyla anlatılmış oldu ki, bunların bir kısmına özel olarak, bir kısmına da genel olarak hikmet adı verilir. Bundan dolayı sağlam bilgi, güzel huy, faydalı sanat, herkesin faydasına olan hizmet, sebep ve sebebiyet, bir kötülüğü önlemek veya bir iyiliği elde etmek için yapılan herhangi bir şey, ibret ve ders almayı gerektiren herhangi bir söz ve nasihat, tuhaf bir şeyin sırrını anlamaya yönelik çaba, peygamberlik, sağlam gelenekler, Allah'ın değişmez kanunları, Peygamber'in sünnetleri, şeriat, din, kitap, Kur'ân, İncil. İşte bunların her biri hikmetin çeşitli mânâlarından birer tanesidir.

Mukatil'den rivayet olunuyor ki, "hikmet" Kur'ân'da dört türlü tefsir edilir:

1- Kur'ân'ın öğütleri mânâsına ki, Bakara Sûresi'nde, وَمَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ

وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ *"Ve Allah'ın size indirdiği kitap ile size öğüt vermek için indirdiği hikmet..."* (Bakara, 2/231) bu mânâyadır.

2- Anlamak ve bilmek anlamına hikmet ki, وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ *"Andolsun ki, Biz Lokman'a hikmet verdik."* (Lokman, 31/12) âyetinde olduğu gibi.

3- Nübüvvet (peygamberlik) mânâsına hikmet ki, فَقَدْ اٰتَيْنَا اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Gerçek şu ki, Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik."* (Nisa, 4/54) ve وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Ve Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi."* (Bakara, 2/251) âyetlerinde bu anlamadır.

4- İnce sırları ile Kur'ân demektir ki, اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ *"Rabbinin yoluna hikmetle davet et."* (Nahl, 16/125) ve yine bu âyetteki وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا *"Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir."* bu anlamdadır.

Fahruddin Razî de bu dört mânânın, iyice araştırılınca "ilim" mânâsına geldiğinin anlaşılacağını söylemiştir.(1) İbnü Mes'ûd, Dahhâk ve daha başkalarından bu âyette hikmetten muradın Kur'ân olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Abdullah İbnü Abbas'dan gelen bir rivayette, "Kur'ân'ın nâsih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, mukaddem ve muahharını bilmektir." diye; İbrahim, Ebu'l-Âliye ve Katade'den, "Kur'ân anlayışı" diye; Hasen'den "Dinde takva = وَرَعٌ فِى دِينِ اللّٰهِ " diye; Rebî' b. Enes'den "haşyet" diye tefsir edildiği de nakledilmektedir. Bunlar da daha yukarıda kaydettiğimiz mânâlara eklenince toplamı yirmi dokuz çeşit tefsire ulaşır. Bunların bir kısmı masdar, bir kısmı hasılı masdar, bir kısmı da isim cinsinden kelimelerdir. Tariflerin bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine birden raci olduğundan buraya kadar yapılan açıklamalar da kısmen tarife, kısmen misale ait olmak üzere tariflerin toplamından üç farklı tefsir şekli çıkar:

1- Faydalı amele götüren bilgi,

2- Bilgiye dayalı olarak ortaya konan faydalı amel,

3- İlimde ve amelde ihkâm (sağlamlık).

Bir başka deyişle, sözde ve işte isabet veya ilim ve fıkıh mânâlarıdır. Bu mânâlar birbirlerinin yakını ve gerekçeleri durumundadırlar, hikmeti bunlardan birine mahsus kılmaya hiçbir ipucu yoktur. "Lâm"ın ahde hamledilmesi ile hikmetin, nübüvvet ve Kur'ân mânâları ihtimal dahilinde, مَنْ يَشَٓاءُ ve خَيْرًا كَثِيرًا, yani *"dilediğine..."* ve *"çok hayır"* gibi ifadeler buna bir ipucu gibi ise de âyetin ge-

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VII, 67.

rek yukarısı ile bağlantısı, gerekse وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ *"bunu üstün akıllılardan başkası anlamaz"* şeklindeki sonucu ve ayrıca bunun kesbî ilimlere de işarette bulunması, genel anlamda hikmet cinsinden olan herşeyi kapsamı içine aldığında şüphe ve tereddüde yer kalmaz. Tefsir ilminde otorite sayılan âlimlerin tercihleri, bu üç mânâdan mastar veya hasılı mastar olarak hiçbirine tahsis etmeden tefsir etmişlerdir. "Çok hayır" diye övgüye layık kılmaktan da anlaşılacağı gibi, yukarıda açıkladığımız şekilde çok hayır, ancak ilimle amelin birleşmesinden doğar. Kötülüğü önlemek, iyiliği elde etmek şeklindeki esas anlamının bilfiil gerçekleşmesi de buna bağlıdır. Her çeşit hikmet Allah'ın ihsanıdır, fakat "çok hayır" kâmil hikmettedir. Ekmel hikmet de "hayr-ı kül"dür.

Cenab-ı Allah'ın lütuf ve rahmeti işte böyle geniştir. Fakat Allah Teâlâ'nın bu irşadlarını ancak "ülü'l-elbâb" olan, yani ilmiyle âmil olan hikmet ehli ve derin düşünceliler anlar. Bunlardan başkası ilâhî telkinler ile şeytanî telkinlerin arasındaki farkı anlayıp ayırdedemezler. Allah'ın infak emrindeki ve diğer emirlerindeki incelik ve hikmetleri, ilâhî ihsan ve ikramların genişliğini takdir edemezler. Onlar şeytanın vesvesesine aldanabilirler; çünkü kalbleri bozuktur, düşünceleri çürüktür, lübsüzdürler, yani işin özünü kavrayamazlar. Ayrıca Allah, "alîm" olduğu için, وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ **az veya çok, iyi veya kötü, gerek Allah yolunda, gerek şeytan yolunda her ne niyyetle, her ne türlü nafaka harcar veya infak ederseniz veya ister ibadet ve taat, ister masiyet ve günah uğruna ne adak adarsanız, nezir yaparsanız,** فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ **onu da şüphesiz Allah bilir.** Ona göre ne yapacağını da bilir; iyiye iyi, kötüye kötü ecir ve ceza verir. Bundan dolayı Allah'dan bir şey gizlenir sanıp da kötülüğü ibadet ve taat, ibadet ve taatı da masiyet yerine koymamalıdır. Allah'ın hakkını, kulların hakkını hiçe sayarak ve çiğneyerek insan, ne başkalarına, ne de kendi kendine zulüm ve haksızlık etmemelidir. Çünkü وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ **genellikle zalimler çıkarına yardımcı cinsinden bir kişi, bir şefaatçi yoktur.** Allah'ın azabı o zalimleri yakaladığı gün, hiçbir taraftan bir kimse çıkıp da onlara yardımcı olmaz ve olamaz. Zulüm herhangi bir şeyi, hakkı lâyıkı olan yerin dışına koymak demek olduğundan, iyilik tohumu ekmek için yapılması gereken infakları günah ve kötülük uğruna harcayarak şer tohumu ekmek veya ibadet ve taata harcanması lazım gelen adakları, masiyetlere harcamak, mal varlığını gizleyip borcu olan vergileri ve zekâtları vermemek veya adayıp da adağını yerine getirmemek veya kötü ve işe yaramaz şeyler infak etmek veya daha başka yollarla insanların haklarını yemek suretiyle zulmedenler en çok kendilerine yazık etmiş ve zulmetmiş olurlar. Allah'ın kurduğu hikmetli düzen, bir gün bunları elbette yakalar

ve cezaya çarptırır. İşte o gün onlara bir taraftan bir yardımcı çıkıp da el uzatmasına ihtimal bile yoktur. Allah'ı saymayan o zalimlerin, her şeye gücü yeten Allah Teâlâ'dan imdat beklemeye de hakları yoktur. Allah'ın herşeyi kuşatmış olan bilgisi, onların hiçbir niyetini, hiçbir hareketini kaçırmayacağından, hikmet gereği olarak lâyık oldukları cezalarını bulurlar. Burada, رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللّٰهِ *"Hikmetin başı Allah korkusudur."* (1) hadisinin anlamına işaret vardır. Zira Allah'dan korkmayanlar her zaman korkulacak akıbete uğrarlar. Hikmetin, iyiliği elde etmek mânâsı, Allah sevgisine bağlı olduğu gibi, ondan daha önce gelen kötülüğün önlenmesi mânâsı da Allah korkusuna bağlıdır. Saygısız bir ilişki; severken sevilmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan etkilenmeyen, kaybolmasından korkulmayan ve endişe duyulmayan, laubali ve ciddiyetsiz bir ilişki; sevgi değil, bir eğlencedir. Sevdiğinin rızasını gözetmeyen ve onu her fenalığa razı olur sanarak, hiçbir hareketten nefret ve iğrenmesini hesaba katmayan ve bütün bu tarz düşüncelerinden dolayı, ona karşı hiçbir edepsizlikten korkup çekinmeyen bir kimsenin seviyorum iddiasında bulunması, bir oyun ve eğlenceden başka ne olur? En yüksek, en hassas sevgi, en küçük bir karşı gelmeye meydan vermemek için itreyen ve bu titreyişten en yüksek bir edep ve terbiye ilhamı alan kalbin sevgisidir. Ayrıca izzetinefsi olmayan sevgilinin ne seveninde, ne de sevgisinde bir değer ve anlam yoktur. İzzet ve şerefin ilk hükmü ise heybet, vakar, saygı ve korku telkin etmesidir. Sevginin gereğini yerine getirmeye lâyık, muhabbeti küstahlığa çevirmeye engel olacak böyle bir ihtişam ve korkudan yoksun olan muhabbet iddiaları, yalandan ve tehakküm etme duygusundan başka bir şey değildir. Hiçbir sevgi tasavvur edilemez ki, onda en derin elemlerin ve lezzetlerin çatışmasından çıkan ateşli bir heyecan bulunmasın. Gerçek aşığın kalbi en büyük savaş meydanlarından daha fazla heyecanlı, en büyük zevk meclislerinden daha neşelidir. Hicran (ayrılık) ile visâl (kavuşma)ın çarpışmadığı hiçbir sevgi anı düşünülemez. Elektrikte müsbet (artı) ve menfi (eksi) iki zıt akım birleşmedikçe faydalı bir akım meydana gelmediği gibi, kalbde de elem ile haz, korku ile muhabbet kaynaşmadıkça sevgi akımı meydana gelmez. Göz yaşıyla temizlenmedikçe hikmet nuru hasıl olmaz. Bundan dolayı Allah sevgisi, hem bilgiyi, hem ameli güzel bir sonuca ulaştıran hikmetin bir kanadı olduğu gibi, Allah korkusu da ilim ve ameli her türlü kötülükten ve bozukluktan koruyan hikmetin başıdır. Ayrıca aşkta sevgi ve muhabbet yükseldikçe korku ve endişe de yükselir. Yükselmenin zevk ve heyecanı, düşmenin korkusuyla orantılıdır. Huzurun şartı, gıyabın şartından ayrı olduğu

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 507.

gibi, yakın olmanın şartları ile uzak olmanın şartları da başka başkadır. Bunun içindir ki Allah sevgisine mazhar olan ve yalnızca sevmiş değil, ayrıca sevilmiş olduklarını da bilen büyükler, لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlar için hiçbir korku yoktur, mahzun da olmayacaklar."* (Yunus, 10/62) müjdesini aldıkları halde, حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ "İyiler için hasenat sayılan birtakım hâl ve hareketler vardır ki, bunların en yakınlardan sudur etmesi kabahat sayılır." endişesinden dolayı onlar, her an hasenatlarının kabahat sayılması tehlikesini bildiklerinden, söz konusu yakınlığın gereği olan en yüksek korku derecesinde bulunurlar. Öyle işler vardır ki, küçüklerden sudur etmesi onlara derece kazandırırken, büyüklerden sudûr etmesi -Allah korusun- büyük bir cinayet sayılır. İşte Cenab-ı Allah hikmeti açıkladıktan sonra, bu korku mertebelerine işaret etmek üzere önce, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ *"Bunu üstün akıllılardan başkası anlamaz."* sonra, فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ *"Muhakkak ki, Allah onu bilir."* daha sonra da وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ *"Zalimlere hiçbir yardımcı bulunmayacak."* diye işaret ve delâletten sarahata doğru üç dereceli birer ihtar ve uyarıda bulunmuştur.

Şimdi gelelim sadakaların veriliş şekline: sadakaları nasıl vermeli, gizli mi yoksa açık mı diye bir soru akla gelebilir. Gerçekten de işbu وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ âyeti indiği zaman Peygamber Efendimize, "Sadakanın gizlisi mi efdal, açığı mı?" diye sual sormuşlardı. Buna cevap olarak şu âyet nazil oldu: اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ **Eğer sadakaları açıkça, alenen verirseniz,** فَنِعِمَّا هِيَ (1) **bu sadaka, riya olmamak şartıyla, ne iyi, ne güzel bir şeydir.** وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ **Ve eğer onları gizler ve gizlice fukaraya verirseniz,** فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bu gizleyiş, bu gizlice veriş sizin için bir hayırdır veya daha hayırlıdır.** وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ **Ve sizin seyyiatınızdan, günahlarınızdan, çirkinliklerinizden bir kısmını örter,** yani Allah'ın örtmesine ve mağfiretine sizin tarafınızdan bir sebep, bir keffaret olur. يُكَفِّرُ İbnü Kesîr, Ebu Amr, Asım'dan Ebubekr Şu'be ve Ya'kub kıraâetlerinde نُونْ ile نُكَفِّرُ okunur. Nafi, Hamze, Kisaî, Ebu Cafer ve Halef-i Âşir kıraâetlerinde de نُونْ ile ve «رَاء» nın cezmi ile نُكَفِّرْ okunur ki, o zaman "Biz de sizin seyyiatınızdan bir kısmını örteriz." demek olur.

SADAKA: Farza da, nafileye de sadaka denilir. خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ *"Sen onların mallarından sadaka al ki, onları tertemiz yapmış olasın."* (Tevbe, 9/103) ve اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ *"Hiç şüphesiz sadakalar fakirler... içindir."* (Tevbe, 9/60) âyetleri farz olan sadakalar hakkındadır. Bunun gibi, نَفَقَةُ الْمَرْءِ عَلَى عِيَالِهِ صَدَقَةٌ "Kişinin evlâd ü iyaline nafakası da sadakadır." (2) hadisi ile bildirilen nafakanın

(1) Aslı بِئْسَ مَا gibi نِعْمَ مَا olup نِعِمَّا diye idğam olunmuştur.

(2) Buharî, Megazi, 12; Ahmed b. Hanbel, 1/168.

da farz olan nafakalardan olduğuna hükmedilmiştir. Fakat zekât tabiri yalnızca farza aittir. Dilbilimciler demişlerdir ki, sadakanın aslı olan ص د ق maddesi, bu tertip üzere bir sıhhat, doğruluk ve mükemmellik anlamına gelen bir köktür. Bu maddenin sıdk (doğruluk), sadîk (dost, arkadaş), sâdık (doğru olan) bütün türevlerinde bu anlam bulunmaktadır. Hatta, nikâhtaki mehre sadaka denilmesinin sebebi de nikâhın bununla tekemmül etmesi dolayısıyladır. Zekâta sadaka denilmesi de iki bakımdandır: Birisi malın arındırılması ile sıhhata ve kemâle delâlet etmesidir, diğeri de zekâtı verenin imanda sıdk ve samimiyet sahibi olduğuna delâlet etmesidir. Her sadakada bu anlamlar vardır. İşbu الصَّدَقَاتُ daki lâm-ı târifin istiğrak veya ahd-i haricî mânâlarından hangisi olduğu hakkında birkaç görüş vardır. Müfessirlerin birçoğu ahd için olup yalnızca nafile sadakalara ait olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Çünkü farzlarda açıkça vermenin daha efdal olduğu bilinmektedir. Bu arada bir kısım müfessirler de ahd için olmakla beraber yalnızca farz sadakalara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu takdirde, فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ifadesi de "daha hayırlı" demek olmayıp "sizin için bir hayırdır" mânâsına yorumlanmıştır. Fakat başta Hasan Basrî hazretleri olmak üzere diğer bir kısım müfessirler "istiğrak lâmı" olarak farzdan da, nafileden de daha geniş kapsamlı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir ki, muhakkikin (kritikçiler) adı verilen otoritelerin görüşü de budur. Ebu's-Suûd ile daha bir kısım müfessirlerin açıklamasına göre, âyette bu mânâ üzere güzel bir taksim üslubu vardır. Açıkça vermenin güzel bir şey olduğunu bildiren birinci şık, farz olan sadakalar hakkında, gizli vermenin daha hayırlı olduğunu bildiren ikinci şık da nafile olanlar hakkındadır. Ayrıca bir insanın zekâtının hepsini açıktan vermesi, servetinin tamamını belli edeceğinden, bazı zamanlar, hele bazı şahıslar hakkında birtakım insanların haset ve kıskançlıklarını çekeceğinden, onları tahrik ederek zarara sebep olabilir. O zaman malını gizlemek efdal olacağından, zekâtını da gizli vermek efdal olur. Bu bakımdan mal, mülk dahi iki kısımdır: Birisi hayvanat ve ekili, dikili araziler gibi genellikle gizlenmesi kabil olmayan mallardır ki, bunlara emvâl-i zahire (açıktaki mallar) denilir. Bunların farz olan sadakalarını gizlemek de zaten bir fayda yoktur. Diğeri nakit paralar gibi gizlenmesi mümkün olan mallardır ki, bunlara da emvâl-i bâtına (gizli mallar) denilir. Bir sakınca bulunmadıkça bunların zekâtını da açıkça vermek daha faziletlidir. Fakat işaret olunduğu üzere bir sakınca bulunduğu ve mesela açıktan verildiği zaman lâyık olan yere gitmeyeceği takdirde bunu da nafile sadakalar gibi gizli vermek efdal olur. Yoksa nafile sadakaları gizli vermek, açıkça vermekten yetmiş kat daha efdal; farzda da açıkça vermek, gizli vermekten yetmiş

kat efdal olduğu açıkça beyan olunmuştur ki, âyet de bedîî bir üslup ile bu taksimî ifadeye yöneliktir. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Allah da açık, gizli her ne yaparsanız haberdardır.** Bundan dolayı Allah'a bildirmek için sadakalarınızı dünyalara ilan etmeye kalkışmakta bir mânâ yoktur, gizlemek daha samimî olur.

Bu yüce âyetin mazmunu üzere sadakaların açıklanması, gizli tutulmasından her birinin durumuna göre, hangisinin daha efdal olduğu hakkında genellikle şer'î delillere dayandırılarak elde edilen sonuçlar aşağıda görüleceği üzere müfessirler tarafından açıklanmıştır:

Nafile sadakalarda gizliliğin efdal olduğu: Önce gizli vermek, riyadan ve "desinler" düşüncesinden uzaktır. Peygamber (s.a.v.) efendimiz, لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ مِنْ مُسَمِّعٍ وَلاَ مُرَاءٍ وَلاَ مَنَّانٍ "Allah, ne desinler diye hayır yapan süm'acıdan, ne gösteriş yapan mürâîden, ne de minnet altında bırakan mennândan hiçbir şey kabul etmez."(1) buyurmuştur. Sadakasını söylemeye ve elâlem ortasında vermeye kalkan da riyâ ve süm'a peşinde dolaşır, susmak ve gizlice vermek ise bundan kurtarır. İslâm büyükleri arasında sadakalarını verecekleri fakire bile kendilerini bildirmemeye çalışan kimseler çoktur. Kimi, sessiz sedasız bir âmânın eline bırakır; kimi, fakirin geçeceği veya oturacağı yere onun görebileceği şekilde gizlice koyar, fakat kendini göstermez; kimi, fakir uyurken, onun cebine koyar veya elbisesine bağlar; bir kısmı da başkaları aracılığıyla fakirlere ulaştırırlardı ki, hepsinden maksat, riyadan, süm'adan ve minnet altında bırakmaktan sakınmaktır. Zira fakirin kendisine sadaka vereni görmesinde bir gösteriş ve minnet izi bulunabilir. İkinci bir husus şu ki sadakasını gizlediği zaman, insanlar arasında şöhret, medih ve saygınlık gibi birşey meydana gelmez; bu da nefse zor gelir. Bundan dolayı sevabı da çok olur. Üçüncü olarak, Peygamber (s.a.v.) efendimiz, أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ اِلَى الْفَقِيرِ فِى سِرٍّ "Sadakanın en faziletlisi, az bir şeyi olanın, fakire gizlice verdiği, gücünün son yettiğidir."(2) buyurmuştur. Bir başka hadiste, "Kul gizlice bir amel yapar, Allah da onu gizlice yazar. Sonra bu ameli açıklarsa, Allah onu gizli amellerden nakleder, açıkça yapılan ameller listesine yazar. Sonra bunun lâfını ederse, Allah da onu gizli yapılan ameller listesinden de, açıkça yapılan ameller listesinden de çıkarır, riyaya yazar."(3) buyurulmuştur. Yine bir meşhur hadiste, "Kıyamet günü, Allah gölgesinden başka bir gölgenin bulunmadığı o gün, Allah Teâlâ yedi kişiyi kendi gölgesiyle gölgelendirir. Bunlardan birincisi bir sadaka verip de sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyen kimsedir...."(4) Bir hadis-i şerifte, "Gizlice verilen sadaka, Rabbin öfke ateşini

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XII, 78.
(2) Ebu Davud, Vitr, 12, Zekât, 40; Nesaî, Zekât, 40; Darimî, Salât, 135; Ahmed b.Hanbel, II, 358, III, 412.
(3) el-Münzirî, et-Tergîb ve't-Terhîb, I, 72.
(4) Buharî, Ezan, 36, Zekât, 16, Rikak, 24, Hudud, 19; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Nesaî, Kudât, 2.

söndürür."[1] buyurulmuştur. Dördüncü olarak, sadakayı açıkça vermek, alan kimseye birtakım zararlar getirebilir ki, gizlice verildiği zaman böyle bir şey söz konusu olmaz. Bunun sakıncalarını da şöylece sıralayabiliriz: Birincisi, açıkça verildiğinde fakirin şeref ve haysiyetine dokunulmuş, onun fakir olduğu ilan edilmiş olur ki, o fakirin gönlü buna razı olmayabilir. İkincisi, açıkça verildiği zaman, az sonra gelecek olan âyette methedilen iffetli hâlden onu çıkarmak, ahlâkını bozmak tehlikesi vardır. Üçüncüsü, bir kısım halk, sadaka almasını onun sadakaya muhtaç olmadığı hâlde aldı zannederek, hakkında kötü düşüncelere kapılabilir. Böyle fakir aşağılanmış, onun hakkında kötü düşünenler de gıybet yapmış ve günah işlemiş olurlar. Dördüncüsü, "veren el, alan elden daha hayırlı" olmak bakımından açıkça vermekte fakiri bir aşağılama ve ihanet etme mânâsı da gizlidir. Halbuki bir mümini küçük düşürme caiz değildir. Beşincisi, sadaka hediye cinsinden birşey sayılır. Halbuki bir hadisi şerifte "Her kime bir hediye sunulduğunda yanında bir cemaat varsa, onlar da o hediyeye ortaktırlar." buyurulmuştur. Bundan dolayı açıkça bir sadaka verildiği zaman, o fakir ondan yanındakilere bir şey vermezse, bu yüzden yakışık almayan ve hoş olmayan bir duruma düşmüş olur ki, buna sebep olmak da hoş bir şey değildir. İşte bütün bu akla uygun ve nakle dayanan sebepler, nafile olan sadakanın gizlice verilmesinin daha faziletli olduğunu ortaya koyar.

Sadakanın açıktan verilmesinin caiz olması meselesine gelince: Bir insan sadakasını açıkça verdiği zaman, onu görenlerin de ona uyup sadaka vereceklerini ve bu yüzden fakirlerin faydalanacağını bilirse, o takdirde açıkça vermek gizlice vermekten daha faziletli olur. Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.)den rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.): السِّرُّ أفضَلُ مِنَ العَلَانِيَةِ وَالعَلَانِيَةُ أفضَلُ لِمَنْ أرادَ الاقتداءَ بِهِ "Gizlice vermek, açıkça vermekten efdaldir. Açıkça verdiğinde kendine uyulmasını isteyen kimse için de açıkça vermek efdaldir."[2] buyurmuştur. Hakîm, Tirmizi, Muhammed b. İsa demiştir ki, "İnsan halktan gizliyerek bir amel yapar ve içinde onu halkın görmesini isteyen bir arzu bulunduğu halde o arzuyu yenerse, bu sefer şeytan yine ona halkın görmesi isteğini telkin eder de onun kalbi onu çirkin bulur yine itmeye çalışır durursa, işte bu insan şeytanla savaş hâlindedir. Bundan dolayı onun bu gizli ameli, açıkça yapılan amellere göre sevabı yetmişe katlanır." Sonra Allah'ın öyle kulları vardır ki, nefislerini arındırıp terbiye etmişler ve bundan dolayı da Allah kendilerine çeşitli hidayet

---

(1) Tirmizî, Zekat, 28; Feyzü'l-Kadir, 4/193.

(2) Deylemî, Firdevs, 2/247 (3572); Suyûtî, Câmiu's-sağîr, 2/67 (4805)

ihsan etmiştir de kalblerinde marifet nurları birikmiş, kalblerinden nefis vesveseleri gitmiştir. Çünkü şehvetleri ölmüş, kalbleri Allah Teâlâ'nın azamet der - yasına dalmıştır. Böyle bir insan açıkça bir iyilik yapacağı zaman nefsiyle savaşmaya bile muhtaç olmaz. Zira nefsin şehveti kırılmış, vesvese ve çekişmesi yenilmiş, perişan edilmiştir. Bu insan açıkça bir amel yaptığı zaman, başkalarının kendisini görüp uymalarından ve onların da sevap kazanmaları arzusundan başka bir maksat beslemez. Bu, kendisi kemale ermiş de başkalarını kemale erdirmeye çalışan ve bu şekilde tam ve hatta tamın da üstünde olmak isteyen bir kuldur. Nitekim Allah Teâlâ, kitabında bir kısım insanları medh ü sena etmiş, onlara "Rahmânın kulları" adını vermiş, أُولٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ *"İşte bunlar cennet köşkleri ile mükâfatlandırılacaklar."* (Furkan, 25/75) diye bunlara cennetin en yüksek derecelerini vaad eylemiştir. Bunların dualarında istedikleri özellikleri de وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا *"Bizi müttakilere önder yap (derler)."* (Furkan, 25/ 74) diyerek beyan buyurmuştur. Musa ümmetini methederken وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ *"Musa'nın kavmi içinde öyle bir ümmet vardı ki, hakka yol gösterir ve hak sayesinde adaleti sağlarlardı."* (A'râf, 7/159) buyurduğu gibi, Muhammed (s.a.v.)'in ümmetini methederken de كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Siz iyiliği emreyler, kötülükten nehyeyler olduğunuzdan insanların hayrı için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."* (Âl-i İmrân, 3/110) buyurmuştur. Sonra gerçeği iyice dile getirmek ve vurgulamak için, وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ *"Yine bizim yarattıklarımızdan hak yolu gösteren ve onunla adaleti yürüten öyle bir ümmet vardır ki..."* (A'râf, 7/181) buyurmuştur.

İşte bunlar hidayet önderleri, din bayraktarları, halkın efendileridir ki, halk Allah'a giderken bunlara iktida etmek sayesinde yollarını bulurlar...

Farz olan zekatın açıkça verilmesinin efdal olmasına gelince: Önce bu konuda خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً *"Sen onların mallarından sadaka al!"* (Tevbe, 9/103) diye açıkça almaya emir verilmiştir. Bu ise açıktan almayı göstermektedir. İkinci olarak: Bunun gizlenmesinde kendi üzerine birtakım töhmetleri çekme, halkı da "bu adam zekat vermiyor" şeklinde sû-i zanna düşürme tehlikesi vardır. İşte açıkça vermek bunu ortadan kaldıracağından daha faziletli olur. Nitekim Hz. Peygamber, nafile namazlarının pek çoğunu evde kıldığı halde, farz namazlarının hepsini açıkça ve cemaat halinde kılmıştır. Namazda töhmeti ortadan kaldırmak için farz ile nafilenin durumları nasıl değişik ise, zekatta da öyledir. Üçüncü olarak: Açıkça vermek, ilâhî emre ve teklife uyduğunu gösterir, gizlemeye kalkışmak ise emre uymadığı şüphesini doğurur. İlâhî emir dururken,

başka art düşüncelere değer vermek, esasen doğru değildir. Bundan dolayı farzlarda açıklık, nafilelerde gizlilik evladır.

Zekat yalnızca müminlere verilir. Çünkü o soyut bir ihsan değil, belli bir hak olan borcun ödenmesidir. Fakat buna kıyas edilerek sırf ihsan demek olan nafile sadakalar da böyle zannedilebilirdi. Nitekim rivayet olunduğuna göre Hz. Ebu Bekr'in kızı Esma (r.anha)nın anası Kuteyle ile ninesi müşrike oldukları halde Hz. Esma'dan bir şey istemek için yanına gelmişler; o da Resulullah'dan izin almadan size bir şey vermem, çünkü siz benim dinimde değilsiniz, demişti. Bir de Ensar'dan bir kısım insanların, Beni Kurayza ve Beni Nadir yahudilerine yakınlıkları vardı. Böyle iken onlara sadaka vermezler ve müslüman olmadığınız sürece size birşey vermeyiz derlerdi. Bir rivayete göre, müslümanlar arasında fakirlerin çoğaldığı bir sırada, Hz. Peygamber, müslümanları müşriklere sadaka vermekten menetmiş ve müşriklerin ihtiyaç yüzünden İslâm'a girmelerini arzu etmişti. Bu sebeplerden biri veya hepsi dolayısıyla şu âyet inmişti: لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ **Ya Muhammed! Onları bilfiil hidayete, doğru yola getirmek üstüne görev değildir.** Sen ancak kötülüklerden sakındırmak, iyiliğe irşad ve teşvik etmeye memursun. Bilfiil hidayete, yani kalblerde hidayet yaratmaya gelince, onu sen yapacak değilsin, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ **ve lakin Allah, her kime hidayet dilerse, ona bilfiil hidayet de nasip eder.** Yol gösterdiği gibi, yola da iletir; o yolda ona güç verir, başarı ihsan eder. Düşünce nasip ederek gönüllerini hidayete yöneltir ve onların gönüllerinde hidayet sevgisi yaratır. وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ **Ve siz her ne hayır, yani hayır adına her ne mal infak ederseniz** فَلِاَنْفُسِكُمْ **kendiniz içindir.** Hayrın ve infakın sevabı alana değil, yapana aittir, size aittir. Muhsin olacak, o ihsanın ecrine erecek olan sizsiniz. Bundan dolayı kendi menfaatiniz için sadaka verdiğiniz kimselere minnet yükleyip eza etmeye hakkınız olmadığı gibi, başka dinden olduğu gerekçesiyle müşriklerin fakirlerine sadaka verilmesini engellemeye kalkmanız da doğru değildir. وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ **Siz, yani sen ve ümmetin, hele hele ashabın Allah'a sunulmak arzusundan başka bir maksatla veya O'nun rızasını gözetmenin dışında başka bir amaçla infak da etmezsiniz.** O halde insanları, Allah'ın herhangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl engellersiniz veya Allah'a sunulmaya layık olmayan kötü bir şeyi nasıl verirsiniz? وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ **Siz herhangi bir hayır, bir mal infak ederseniz,** يُوَفَّ اِلَيْكُمْ **o, nihayet size kat kat sevabıyla birlikte fazlasıyla geri ödenecek,** وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ **siz hiçbir şekilde zulme de uğramayacaksınız.** Size kat kat fazlasıyla vaad olunan ecirlere ve sevaplara nail olacaksınız. Allah'ın verdiği sözden dönmediğini, size ödenecek sevapta bir eksik, bir nok-

san olmadığını göreceksiniz. Yahut böyle iyi niyete dayalı olarak, hiç fark gözetmeksizin bütün insanlara yaptığınız iyilikler ve yardımlar sayesinde siz hiçbir zaman zalimlerin eline düşmeyecek, zulme uğramaktan korunmuş olacaksınız. Bundan dolayı gerek müslüman, gerek gayr-i müslim herhangi bir fakire sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da en iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki Allah, mümin veya kâfir herkesin Rabbidir, madem ki sadakalarınız Allah içindir; o halde mümine de, kâfire de Allah rızası için nafile ve tatavvu' olarak sadaka verebilir, her ikisine verdiğiniz sadakalardan ayrı ayrı sevap kazanabilirsiniz. Fakat en iyisi hangisidir? Ve vermekle emrolunduğunuz farz olan sadakalar kimlerin hakkıdır? Bu noktaya gelince, vermekle emrolunduğunuz, borcunuz olarak ödemekle yükümlü bulunduğunuz infak ve sadakalar, لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda tutunmuş, din uğrunda ilme, cihada kendini adamış,** لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ **yeryüzünde gezip dolaşamayan, şuraya buraya gidemeyen,** yani Allah yolunda meşguliyetlerinden veya hastalık ve düşkünlük gibi sebeplerden dolayı **geçimini kazanmaya gücü yetmeyen fakirler içindir ki,** يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ **halden anlamayan cahil kişi, onları** اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ **iffetli ve haysiyetli olmalarından, yani kimseden birşey istemeye tenezzül etmeyip, yokluğa katlanmalarından, seve seve göğüs germelerinden, izzet-i nefislerini korumalarından dolayı zengin sanırlar.** تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ **Sen onları simalarından tanırsın.** Dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek yoksulluk alâmetlerinden bilirsin. لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا **İnsanlardan birşey isteyemezler, hele hele** اِلْحَافًا **ısrarla ve bıktırırcasına hiç isteyemezler, dilencilik edemezler.** Olsa olsa pek zor durumda kaldıkları zaman, dolaylı yollardan hallerini anlatmaya çalışırlar.

Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan rivayet olunmuştur ki; "Allah iffetli olan ve iffetini korumaya çalışanları sever. Çok verilince övgüde aşırı giden, az verilince sövgüde aşırı giden, yırtık, yüzsüz, dilenci ve ısrarcı olanı da sevmez."(1) Bir başka hadis-i şerifte: لاَ يَفْتَحُ اَحَدٌ بَابَ مَسْـَٔلَةٍ اِلاَّ فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ تَعَالَى لَاَنْ يَاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلاً يَحْتَطِبُ فَيَبِيعَهُ بِمُدٍّ مِنْ تَمْرٍ خَيْرٌ لَهُ اَنْ يَسْـَٔلَ النَّاسَ "Herhangi bir kimse bir dilencilik kapısı açtı mı, Allah da ona bir fakirlik kapısı açar. Ve her kim açgözlülükten uzak durursa, Allah da onu zengin eder. Her kim iffetli olmaya çalışır, yüzsüzlükten sakınırsa Allah da onun iffetini arttırır. Her birinizin bir ip alıp sırtında odun getirerek onu azıcık hurmaya satması, dilenmesinden daha hayırlıdır."(2)

---

(1) İbn Mâce, Zühd, 5; Feyzü'l-Kadir, II, 294.
(2) Tirmizî, Zühd, 17; Ahmed b. Hanbel, I, 193, VI, 231.

Sadakaların kimlere verileceğini bildiren bu âyet "Ashab-ı Suffe" adı verilen fakir muhacirler hakkında nazil olmuştur ki, bunların sayısı dörtyüz kadar olduğu zamanlar olmuştur. Medine'de ne kalacak yerleri, ne aşiret ve akrabaları, ne de kazanç getirecek bir meslekleri vardı. Hep Hz.Peygamber'in Mescid'ine devam ederler, Mescid'in sofasında oturur, orada yatar kalkarlardı. Kur'ân öğrenirler, Hz. Peygamber'in sohbet ve konuşmalarını dinlerler, genellikle oruç tutarlar ve vakitlerini ibadetle ve İslâmiyeti öğrenmekle geçirirlerdi. Bunlar Peygamber dersanesinin, kendilerini Allah yoluna adamış öğrencileriydi. Bundan dolayıdır ki, İslâm Dünyası'nda medreseler ve öğretim yuvaları hep camilere bitişik yapılmıştır. Medrese öğrencisinden de Suffe Ashabı'nın ahlâkı ve davranış biçimi beklenmiştir. İlim öğrenmek ibadettir. Din uğrunda her türlü sıkıntıya katlanmak ve iffetini koruyup dini yaymaya hizmet etmek, icabında cihaddır. Bununla beraber ilerde Tevbe Sûresi'nde وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ *"Müminlerin hepsinin savaşa çıkmaları gerekmez. Her topluluktan bir cemaatin dini iyi öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine döndüklerinde onları uyarmaları için savaştan geri kalması daha doğru olmaz mı? Gerekir ki böyle yanlış hareketlerden sakınırlar."* (Tevbe, 9/122) âyetiyle ilim öğrencilerinin hepsinin cihada gitmemesi ve öğrenime ara verilmemesi gerektiği de açıklanmıştır.

Abdullah b. Abbas hazretlerinden gelen bir rivayete göre; bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) Suffe Ashabı'nın başında durmuş, onların hallerini gözden geçirmiş idi. Onların fakirliklerini ve çekmekte oldukları zahmetleri gördü ve gönüllerini almak için buyurdu ki: "Ey Suffe Ashabı! Size müjdeler olsun ki, her kim şu sizin bulunduğunuz durumda olur, halinden razı olarak bana kavuşursa işte o benim arkadaşımdır." İşte bu âyet de bunlar dolayısıyla nazil olmuştur. Şu kadar var ki, hükmü umuma aittir. Allah rızası için düşmana karşı nöbet bekleyen veya Allah rızası için medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için halka hizmet uğruna kendini vakfeden ve bu durumda malı, mülkü olmayan, geçimini kazanmaya vakit bulamayan veya vakit bulduğu halde gücü yetmeyen, yoksul ve fakir müslümanlar, nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsunlar bu âyetin kapsamı içine girerler. Bunlar infak ve sadakaların verilecek en güzel yeri olarak tercih sırasında daima başta gelirler. Bununla beraber, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ **gerek özel olarak bunlara, gerekse genel olarak bütün ihtiyaç sahiplerine herhangi bir mal infak ederseniz,** yahut maldan, çabadan, bilgiden, nasihattan, irşaddan ve hizmetten bir şey ikram ederseniz, hatta saygı, sevgi gösterisi ve selamdan herhangi bir iyilik gösterirseniz, فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ **iyi biliniz ki,**

Allah onu bilir; emeğinizi boşa çıkarmaz, karşılığını verir. Bundan dolayı veriniz efendiler, veriniz! Özellikle Allah yolunda kendilerini hizmete adamış olan fakirlere, yoksullara veriniz. İhlasınız ve olgunluğunuz size gece veya gündüz, gizli veya açık vermenin farkını hissettirmeyecek kadar yüksek olsun. Minnet yüklemek, başa kakmak suretiyle fakire ezadan, riyadan ve nifaktan sakınıp Allah rızasını gözeterek ve kendinizi Allah yolundan ayrılmayan biri yapabilmek için gönül hoşluğuyla, gücünüzün yettiği kadarıyla en iyisinden vermek âdetiniz, huyunuz, melekeniz olsun da her zaman ve her çeşitten veriniz. Çünkü, اَلَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً **mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infak edenler,** yani, her vakit ve her suretle infak edebilme melekesini kazanmış olanlar **yok mu** فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **bu infakları sebebiyle bunların Rableri katında kat kat ecirleri vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Ve bunlara bir korku olmadığı gibi, hiçbir zaman mahzun da olmazlar.** Verdiklerini dünyada ve ahirette kat kat geri alırlar, bütün korkulardan selamet bulurlar. Dünyada verdiklerine hüzün ve esef duymayıp, memnun oldukları gibi, ahirette de cimriler mahzun olurken, bunlar her türlü hüzün ve kederden uzak kalırlar ve mutlu olurlar.

Hz. Ebu Bekir (r.a.) sahip olduğu kırkbin dinarın onbinini gece, onbinini gündüz, onbinini gizli, onbinini de açıkça olmak üzere birden tasadduk etmiş idi[1] ve bu âyet bunun hakkında inmiştir deniliyor. Hz. Ali (r.a.) dahi dört dirhem gümüşten başka hiçbir şeye malik değil iken bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıkça olmak üzere hepsini tasadduk etmiş idi. Hz. Peygamber, "Niçin böyle yaptın?" diye sorduğunda, "Rabbimin va'dine hak kazanmak için," demiş, bunun üzerine kendisine لَكَ ذٰلِكَ "O, senin" buyurulmuştu ki, bu âyetin nüzul sebebinin bu olduğu da böylece rivayet edilmiştir. Bir başka rivayette bu âyetin Allah yolunda cihad için atlar besleyip masraf yapanlar hakkında indiği söylenmiştir. Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) besili bir at gördüğü zaman bu âyeti okurmuş. Bunlardan başka bu âyetin bütün zamanlar ve bütün durumlar içinde sadaka veren ve herhangi bir ihtiyaç sahibinin durumunu gördüğü vakit, hiç gecikmeksizin derhal onun o ihtiyacını gideren ve başka bir zamana ertelemeyen kimseler hakkında, bütün müslümanları hayra koşmaya teşvik için indiği de nakil yoluyla gelen bilgiler arasındadır ki; Fahruddin Razî, "Nüzul sebebine dair anlatılan çeşitli rivayetler içinde en güzeli budur. Çünkü bu âyetin infakla ilgili hükümleri bildiren âyetlerin sonu olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunda infak çeşitlerinin en mükemmel şekli açıklanmıştır." diyerek bu sonuncu rivayeti tercih etmiştir.[2]

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 48.
(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VII, 83.

İlâhî hikmete ve ilâhî sünnete göre, böyle gece gündüz, gizli ve açık denmeyip her zaman ve her durumda infaka devam edebilmek az olsun, çok olsun infak çeşitlerinin en mükemmeli olan bu tarzı, sahibinin kazanç yollarına göre, çeşitli derecelerde değerlendirilmesi ihtimali bulunmaktadır. Bunun temelinde malların faydalanılmaya sunulmasıyla, istifçilik ve karaborsadan korunması ve dolaşımının hızlandırılması gibi hayatî, malî, iktisadî hikmetler vardır. En dikkat çekici nokta ise ferdî ekonomi ile genel ekonomiyi içiçe kaynaştırmasıdır. Toplum düzeninin genel yapısı, servetin topluca dolaşımını engellemeye yönelik istifçilikten aşırı kâr hırsına yardımcı olduğu zaman çöküntünün başlamış olduğunu bilmek gerekir. İşte o dönemlerde iman ehlinin mal ve mülk sahibi olan zenginlerine yüksek görevler düşer ki, bunlar bütün mal varlıklarının hepsini sarfetme durumunda kalabilirler. Bununla beraber bu şekilde bütün mal varlığını harcamak âyetin öngördüğü bir şey değildir. Tam aksine daha yukarılarda geçtiği üzere يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan fazla olanı."* (Bakara, 2/219) âyetinin anlamı gereğince farz olan sadakalarda nisabın dikkate alınacağı gibi; nafile olan sadakalarda da o kazancın devamını sağlamaya yarayan sermaye, tezgâh, işletme masrafları gibi şeylerle, ihtiyat sermayesi gibi şeyler, söz konusu infakın dışında tutulacak ve bu husus hiçbir zaman gözden uzak bulundurulmayacaktır. Yani en mükemmel şekilde infaka devam edebilmek, o infakın kaynağını kurutmadan gerekli şartları esnek ve ekonominin şartlarına uygun olarak kullanabilmek ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkar. Fakir fukaranın ihtiyacını karşılamak, Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olur; fakat o insanın yardıma muhtaç bir duruma düşmesi Allah'ın murad ettiği ve kuldan istediği bir şey değildir. Nitekim İsra Sûresi'nde ki, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ *"Eli boynuna bağlıymış gibi yapma, eli sıkı cimri biri olma, eli büsbütün açık olup israf da etme..."* (İsra, 17/29) âyeti zaten bu noktayı açıkça ortaya koymuştur. Bu hikmete dayalı olarak ifade edilmiş olsa gerektir ki, İbn Ceriri Taberî'nin nakline göre, işbu اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ âyeti hakkında Katade şöyle rivayet etmiştir: "Bunlar cennet ehlidirler, bize nakledildi ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ *'Müksirler, yani çok servet toplayanlar alçaktırlar'* (1) buyuruyordu. Ashab يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ؟ *'Ey Allah'ın Resûlü, istisnaları kimlerdir?'* diye sordular, o yine اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ *'Çok mal toplayanlar alçaktırlar.'* buyurdu. Onlar يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ؟ *'Ey Allah'ın peygamberi, istisnaları kimlerdir?'* dediler. O yine اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ *'Çok mal toplayanlar alçaktırlar.'* buyurdu. Onlar يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ؟ *'Ey Allah'ın peygam-*

(1) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî tefsîri'l-Kur'ân, III, 67.

beri istisnalar kimler?' diye sordular ve dönüşü olmayan kesin bir durumun ortaya çıkmasından da korktular. Nihayet Hz. Peygamber, mübarek elleriyle işaretler yaparak, 'Ancak malıyla sağından ve solundan şöyle şöyle, önünden şöyle şöyle, arkasından şöyle şöyle diye dört bir yanına infak ederek malına hükmedebilen müstesna, bunlar da pek azdır. İşte bunlar Allah'ın farz kıldığı ve razı olduğu yolda israfsız, sıkıntısız, döküp saçmadan ve kötülüğe yönelmeden infak edenlerdir.' buyurdu."[1]

Demek oluyor ki, ölçülü ve aşırılıktan uzak bir şekilde infakta bulunmak, bu âyette de söz konusudur. Fakat bizzat âyetin kayıtsız şartsız olarak mutlak mânâda infakı ortaya koyması, az veya çok elde bulunan bütün malın infakını gerektirmemekle birlikte buna engel de görünmüyor. Nitekim nüzul sebebinde görüldüğü gibi, Hz. Ali'nin yaptığı infak, eldeki avuçtaki şeyin hepsini vermek şeklindedir. Bu bakımdan kemmiyet, yani verilen miktar hiç söz konusu değildir. Bunun için âyetteki bu ıtlakın (kayıtsızlığın), iktisadî şartlara bağlı olarak bir takım kayıtlara tabi tutulması veya bir kısmını zikrettiğimiz diğer âyetlerden birisiyle veyahut daha başkalarıyla anlamının şu veya bu yöne tahsis edilmesi, bir cihetten de olsa neshini gerekli kılacaktır. Bunun için bir kısım müfessirler اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ 'dan buraya kadar olan âyetler, Tevbe Sûresi'ndeki ayrıntılı zekat âyetleri (âyet 60) nâzil olmadan önce yürürlükte olup, sözkonusu âyetler nâzil olunca hükmün onlara tahsis edildiğini nakletmişlerdir. Fakat buradaki sadakât (sadakalar) deyimi, kabul edilen görüşe göre, zekat ve nâfile sadakalardan daha geniş kapsamlı olduğundan böyle bir açıklama yeterli olmayacaktır. Şu halde buradaki infak farz, vacip, nâfile her çeşit infakı içine almakta, aynı zamanda infakın en üstün şeklini de göstermiş bulunmaktadır. Bundan dolayı âyetin kendi mutlak anlamı ile alınıp, infak sebebi olan ihtiyaçların gereğine göre, zamanın ve yerin, kişilerin ve durumların icabına göre uygulamasını infak sahiplerinin hikmet ve kemâldeki derecelerine uygun irfan ve ictihatlarına bırakmak daha elverişli olacaktır. Zaman olur ki evlâdu iyal, din ve millet uğrunda bütün mal varlığının harcanıp infakı gerekir ve böyle yapmak iktisat kurallarının bile çerçevesine girer. Sonra mal denilen şey, olsa olsa canın bir yongasıdır. Halbuki Allah yolunda canını bile feda etmekten çekinilmemesi gerekli olan öyle görev zamanları vardır ki, bu gibi durumlarda infak-ı küllî adı verilen her şeyini harcamak bile hafif kalabilir. İşte bundan dolayıdır ki, لاَ سَرَفَ فِى الْخَيْرِ "hayırda israf olmaz" dahi buyurulmuştur. Fakat bu yüce derece, en büyük olgunluk sahibi kimselerin işidir ki, bunlar وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْكَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

(1) İbn Mâce, Zühd, 8; Ahmed b. Hanbel, III, 340, V, 157.

"Kendileri darda olsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler." (Haşr, 59/9) medh ü senâsına mazhardırlar. Bundan ders alabilecek derecede sabır ve tahammül gösteremeyip yaptığı hayra sonradan pişman olacak olanların bütün mal varlıklarını infak etmeleri, kendi dindarlıkları açısından tehlikeli olacağından haklarında hayırlı olmaz. Allah korusun o türlü bir pişmanlık onları küfre kadar götürebilir. Zira bu gibiler hakkında da كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْرًا *"Neredeyse fakirlik küfür olacaktı."* [1] buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıymet kadar ve hatta daha çok sosyal çevrenin de büyük etkisi vardır. Çünkü faziletli davranışlara düşman olan ve kişilerin kendi şahsî çıkarlarından başka bir endişe taşımayan bir çevre içinde, iyiliksever ve faziletli insanlar boğulup boğulup gitmeye ve bozulmaya mahkum olurlar. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, Allah tarafından ihsan olunacak bir ruh gücüne ihtiyaç vardır. Ve işte Kur'ân'ın başından beri devam edip gelen infak hakkındaki yüksek açıklamaları da ilâhî hikmet gereğince insanlar arasında böyle feyizli, kalıcı ve sarsılmaz bir cemiyet düzeni ortaya koyacaktır. وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Ve Allah yolunda infak ediniz ve geleceğinizi kendi elinizle tehlikeye atmayınız."* (Bakara, 2/195) âyetinin hükmü gereğince nice nice tehlikelerin önüne geçecek bir kutsal ahlâk öğreti-mini dile getirmektedir ki, ahirette vaad olunan ecir ve sevap, ilâhî ahlâk ile ahlâklanarak, Allah'dan vekalet şerefini bağışlayacak olan bu gibi özellikleri kazanmaya bağlıdır. Bundan dolayı, önderlik ve eğiticilik edebilecek ileri gelenlerin, daha doğrusu bunlara örnek sayılan en ululların yüce hasletleriyle, onların izinden gidecek avam (halk)a örnek olacakları ve böylece onlara iyi alışkanlıklar ve yüce değerler uğruna fedakarlıklar öğretebilecekleri ve bu iki çeşit insan arasında birtakım farklılıklar olabileceği gibi; ıslahat devirleri ile durulmuş, oturmuş ve istikrar kazanmış salâh devirleri arasında da uygulanacak hüküm ve kurallar arasında birtakım farklılıklar bulunabilir. Meseleye bu açıdan bakılınca infak-ı küllî denilen bütün mal varlığının infakı, halk için hayır yerine şer ve zarar doğurabilir. Ancak velî ruhlu ve üstün ahlâklı bazı iyiliksever kimseler için baştanbaşa hayır, hatta görev bile olabilir. Şunu da unutmamak icap eder ki, sırf infak yüzünden iflas etmiş, perişan olmuş bir zengine tesadüf olunmamıştır. Halbuki nefsanî arzular yolunda harcanmış olan gayr-i meşrû infaklar ile nice hanümanlar sönmüş olduğu her zaman görülmüştür. Hatta ticaret sahasındaki iflasların pek çoğu bir taraftan daha fazla kazanmak hırsıyla girişilen yanlış muamelelerin, diğer taraftan da yine daha çok kazanç hırsıyla yapılan istifçiliğin ve karaborsacılığın geri tepmesiyle uğranılan zarar ve ziyanlar

(1) Keşfü'l-Hafâ, II, 141 (1919); Hilyetü'l-Evliya, III, 53, 109, VIII, 253.

yüzündendir ki, bunların hepsi de اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ *"Şeytan size fakirliği ve kötülüğü emreder."* anlamının kapsamı içindedir. Malların serbest dolaşımını sağlayan ve hızlandıran hayırlı harcama ve infaklarda ise bu gibi tehlikelerin hiçbiri yoktur. Bunlar da وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً *"Allah size mağfiret ve kendinden bolluk vaad eder."* âyetinin hükmü geçerlidir. Yani hayır yollarına yapılan harcamalar daima faydalıdır. Şu kadar ki, bunun faydalarındaki bereket ve zevk, kişilerin ve durumların değişmesiyle değişik olabileceği gibi, birtakım insanlarda bu faydaların doğmasını bekleyecek kadar sabır ve tahammül bulunmayabilir. Bunun için genel olarak infaktan bahsolunduğu zaman yukarıda da belirtildiği gibi, yoksul ve kimsesiz kalmak ve muhtaç duruma düşmek endişesinden uzak bir şekilde tutumlu ve dengeli olmak gerekir. Fakat zavallı ve gafil insanlar, genellikle heva ve hevesler uğruna faydasız, sonuçsuz ve anlamsız harcamalar, bir hiç uğruna yapılan israflarda aşırıya gitmekten sakınmaz da, sıra hayırlı yollara yapılan harcamalara gelince, bunda iktisat ve itidale riâyet şöyle dursun, kırkta bir olan zekatını vermekten bile kaçınır. Öyleleri vardır ki, kumar ve oyun masalarında avuç avuç paraları havaya savurmaktan korkmaz da, beri tarafta devlet ve milletin eksiğini düşünmez, karşısında yoksulluktan kıvranan komşusunun, akrabasının kursağına bir lokma ekmek vermekten tiksinir, kıskanır. Fazla olarak ona karşı görüyor musun işte sen açsın, ben tokum; sen açlıktan inlersin, ben zevk u sefa ederim gibisinden bir gurur ve iftihar ile çalım satar. Düşünmez ki fertlerin sefaleti, toplum düzeninin çökmesi demektir. Ve toplumun çöküşü ve sefaleti de er veya geç bütün fertlere yayılır. Düşünmez ki bir insanın çevresindeki sefalet ve ihtiyaç, aynı zamanda kendi sefalet ve ihtiyacıdır. Serhatlar (sınır boyların)da açılan gedikler evdeki gedikler sayılır. Ailesinde, akrabasında, komşusunda, hemşehrilerinde, hemcinslerinde bulunan açlıkların, hastalıkların, perişanlıkların, felaketlerin hepsi insanın kendi varlığındaki yaralardır. Fakir fukaranın gözleri önünde açık lokantaların süslü masalarında veyahut velvelesi ve çığlıkları etrafı çınlatan gümbürtülü konakların yemek salonlarında, çevrede yaşayanların çektiği sıkıntılara göz yumarak kahkahalarla yiyip içen, servetler israf eden gaflet sahipleri düşünmezler ki, fazla kaçırdığı her lokma, belki bir fakirin bir iki günlük, ölmeyecek kadar gıdası olurdu. Bir lokma belki binlerce kimsenin hayat hakkından sıyrılmış, sızdırılmış bir emeğin ürünü bulunuyordu. Düşünmez ki, her kahkaha birçok ihtiyaç sahibinin içindeki öfkeyi harekete geçirecek, iffet ve haya ehlinin tahammül gücünü çatlatacak, namusluları baştan çıkarıp kötü yollara, çalmaya, çırpmaya itecek bir tahrik ve heyecan sebebi olabilir.

Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrur-i nahvet sen,
Ezer bir müşt-i kudret beynini yevm-i mesarinde.

*"Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey gurura aldanan sen!
Ezer bir Kudret tokadı beynini sevinç gününde."*

İşte genellikle insanlar, bu gibi gaflet özellikleri taşırlarken kayıtsız şartsız infaka teşvik ve terğip etmek, itidâli temin etmekle birlikte bir toplum içinde düzen ve dengenin kurulması hedefini de gerçekleştirir. Ondan sonra infakta aşırı gidip te zenginlerin fakirleşmeye başlaması söz konusu olacağı ve sosyal dengenin bozulacağı zaman gelince, o zaman da, وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ *"Elinizi, avucunuzu sonuna kadar açmayın!"* (İsrâ, 17/29) uyarısına lüzum ve ihtiyaç duyulur. İnsan düşünmelidir ki, hiçbir kimsenin kendi çabası, elde ettiği nimetin yeterli sebebi değildir. Bunda her şeyden önce yüce yaratıcının doğuştan ihsan ettiği kabiliyet ve özelliklerin payı vardır. Her doğan çırılçıplak, fakir ve muhtaç olarak doğar ve herkese açık olan bu nimetler sofrasına konuk olur. Bir sineği bile kovalamaya gücü yokken etrafında kendisine yine de kısmeti kadar nimet sunulur. Sunulan nimetleri alıp hazmedecek güç ve kabiliyetler verilir. Feryatlarına çekici ve etkili nağmeler konulur, etrafında bunlara karşılık verecek kimseler bulunur. Ne suretle olursa olsun eli ekmek tutacak yaşa kadar yaşamış olan hiçbir kimse yoktur ki, bu gibi yardımları görmemiş olsun. Bundan dolayı ferdî emek, birinci derecede kendi varlığını yüce yaratıcının bu gibi ihsan ve ikrâmlarına borçludur. İşte böylece hayat defterinin ilk sayfaları borç ve zimmet hesaplarıyla açılır. İkinci husus şu ki, insan hayatında her emek ve kazanç daha önceki birçok kazançların elbirliğine borçludur. Hiçbir kişisel kazanç düşünülemez ki, ona toplumun bir etkisi ve başkalarının bir kazanç ilişkisi bulaşmamış olsun. Tok, kendi sofrasında karnını tıka basa doyururken, o sofrada oradan geçen bir aç insanın hakkı bulunmadığı iddia edilemez. Meşru olmayan kazançları zaten kale almıyorum; fakat en hukukî olan kazançların değişim esasına dayandığı düşünüldüğü zaman, kâr ve kazanç zaruretiyle ilişkili olan değişimin tam bir denge içinde yürümeyeceği ve dolayısıyla bu yüzden mal dağıtımında birçok boşlukların birikmesi de kaçınılmaz olduğundan, kamunun servetinde daha önceden emeği geçmiş bulunan pek çok kişinin çabası ve hakkı ödenmemiş olan katkısı bulunduğu düşünülmelidir. Bu emek ve katkılar olmadan dünya hayatında mal değişiminin düzenli olamıyacağı da göz önüne getirilirse yenen her lokmanın çok derin ilişkilerle haklara bağlı olduğu ve bu hakların yerine getirilmesi, her emek sahibine hakkını ödemiş olmanın ötesinde ancak hayır ve hasenat yapmak ve infakta bulunmak yoluyla mümkün olacağını

anlamak zor olmaz.

İhtimâl ki, bir lokmanın karşısında yutkunacak fakir, onu kanıyla, canıyla elde eden bir şehidin yavrusu veya babasıdır. Böyle olmasa bile hayatın yararına yaradılmış olan malı tutup hapsetmek veya boş yere telef edip de yok etmek, hayatı yok etmek demek olacağından ne büyük haksızlıktır. Gaflete dalıp bu ince ve derin görevleri düşünmeyen zenginlerin birçoğu servetlerini boşu boşuna sarf etmekten veya kilitli yerlerde kapalı tutmaktan zevk alırlar. Kendi çevresindekilerin bütünüyle ve aynı vatanın evladı olan fakir fukara ile gereği gibi ilgilenmez, zenginler ile fakirler arasında kavga ve didişmeye sebep olurlarsa, böylece toplum düzenini altüst etmiş olurlarsa sonuçta kendilerine yazık etmiş olurlar.

Burada özellikle bu gibi kötülüklerin düzeltilmesi mutlak surette gözetilmiş olduğundan, toplumun bütünüyle uyumlu bir toplum haline gelmesini sağlamak için âyet, ileri gelenlerin öncüsü durumunda olan büyüklerin "infak-ı küllî" ile cömertçe vermeye yönelik "vilâyet makamı" üzere vârid olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in daha birçok yerlerinde infakın değişik özelliklerini gösterecek âyetler gelecektir. Burada Kur'ân infakı, ahlâk ve toplum düzeni açısından, daha ziyade iktisadî açıdan öğretip, herşeyden önce bize şunu gösteriyor ki, kazanç ve üretim yollarını düzene koymak için, işin başında üretimin gayesi olan tüketimi ve harcamaları düzenleyip, mal ve hizmet dolaşımını hızlandırıp yaymak gerekiyor. Zamanımızda ekonomi ilminin uzmanlarının istihlâk (tüketim, konsumasyon) tabir ettikleri infak, genel anlamda ikiye ayrılır: Bunlardan biri, ferdî veya ictimâî hiçbir faydayı gözetmeyen, abes veya zararlı, hatta çirkin sayılan harcamalardır ki, tamamen günah ve israf sayılan infaklardır ve Hak Teâlâ, bu gibi harcamalardan insanları sakındırmış ve bunları yasaklamıştır. Diğeri, herhangi bir ihtiyaç ve faydaya yönelik olarak yapılan hayırlı infaklardır ki, malları hayata ve ihtiyaca sunmak demek olan bu infaklar, haddi zatında istihlâk (tüketim) değil, üretimin esas hedefidir. Ve bu tüketim ne kadar geniş kapsamlı, ne kadar ahlâkî ve ne kadar temiz olursa, değeri de o kadar yüksek olur. Emek ve çabasını Allah katında ebedî hayata dönüştürüp de dünya ve ahiretin korkusundan ve hüznünden kurtulmak isteyenler bu iyiliğe, bu ahlâka, bu toplum düzenine ve bu iktisat yoluna girmeli, buna uygun bir kazanç ve üretime yönelmeli ve çaba harcamalıdır.

Bunun tam zıddına gidenlerin durumlarına gelince:

ٱلَّذِينَ يَأْكُلُونَ ٱلرِّبَوٰا۟

لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِى يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيْطَـٰنُ مِنَ ٱلْمَسِّ ذَٰلِكَ
بِأَنَّهُمْ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰا۟ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰا۟
فَمَن جَآءَهُۥ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ
وَمَنْ عَادَ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ ٱللَّهُ
ٱلرِّبَوٰا۟ وَيُرْبِى ٱلصَّدَقَـٰتِ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾
إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ
لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾
يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَذَرُوا۟ مَا بَقِىَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓا۟ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ
﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾
وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

Meâl-i Şerifi

275- Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alışveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışverişi helal, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onlar cehennem ehlidirler ve orada süresiz kalacaklardır.

276- Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahta ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez.

277- İman edip iyi işler yapan, namazı dosdoğru kılıp zekatı verenlerin Rabbleri katında elbette mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku olmadığı gibi, onlar mahzun da olmazlar.

278- Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.

279- Eğer böyle yapmazsanız, o zaman Allah ve Resulü tarafından size savaş açılmış olduğunu bilin. Eğer tevbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Haksızlık etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız.

280- Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın. Ve bu gibi borçlulara alacağınızı bağışlayıp sadaka etmeniz eğer bilirseniz sizin için, daha hayırlıdır.

281- Öyle bir günden korkunuz ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra da herkese kazancı tamamıyla ödenecek ve hiç kimse haksızlığa uğramayacaktır.

KIRÂET: فَأْذَنُوا Asım'dan Ebubekr Şu'be ile Hamze kıraâetlerinde "hemze"nin meddi ve "zâl"in kesri ile فَآذِنُوا dur. مَيْسَرَةٍ kelimesi Nâfi kıraâetinde "sin"in zammı ile مَيْسُرَةٍ dir. تَصَدَّقُوا kelimesi ise Hafs'ın dışındakilerce "sad"ın da şeddesi ile تَصَّدَّقُوا dur. تُرْجَعُونَ kelimesi Ebu Amr ve Yakup kıraâetlerinde "tâ"nın fethi ve "cim"in kesri ile تَرْجِعُونَ okunur.

RİBÂ: Sözlük anlamıyla ziyadelenmek, fazlalanmak mânâsına mastar olup, faiz dediğimiz "artık değer"in ismi olmuştur. Şeriat dilinde, karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir. Ribâ bir muamelede, hem karşılık maksadıyla, hem de karşılıksız suretinde kendini gösteren bir yalancılık, bir çelişkidir. Bundan dolayı bir karşılık gözetme maksadı olmayınca ribâ tasavvur olunamaz. Cinsi ve ölçüsü bir olan şeyler birbirleriyle değiştirildiği zaman ikisi arasında fiyat farkından dolayı bir fazlalık mey-

dana geleceğinden o vakit bir değer artışı gerçekleşir. Yani ribânın ölçüsü hem cins, hem miktar veya birinden biri şeklinde kendini gösterir. Karşılıklı sözleşmenin esası, malı malla terazide tartarak değiştirmek demek olan alışveriştir ki, malın faydasının satışı demek olan kira da bunun kapsamı içindedir. Gerçi satış bazı hallerde sadece kâr anlamı ifade eder. Fakat bu kâr, tek taraflı değil, en az iki taraflı bir sözleşmenin ürünü olduğundan karşılıksız sayılmaz. On kuruşa alınan bir mal on bir kuruşa satıldığı zaman, o bir kuruşa kâr denilir. Ribâ ise bir sözleşme sırasında olur: Bir sözleşmede cinsi ve miktarı birbirine eşit iki mal birbiriyle karşılıklı olarak değiştirildiği zaman bir tarafa bedelsiz bir fazlalık söz konusu oldu mu işte bu bir ribâdır ki, bu bedelsiz fazlalığın aslında karşılığı ödenmemiştir ve karşılığı yoktur. Mesela, birine daha sonra almak üzere borç olarak on lira verdiniz, o sizin verdiğiniz on lirayı harcadı; fakat bir süre sonra, sizin verdiğiniz o on liranın yerine size yine on lira getirip verdi. Verdiği anda da bu iki on lira birbiriyle değiştirilmiş oldu demektir. Bunlar cins ve miktarca tamamen birbirinin karşılığıdır. Fakat o borçlu on yerine mesela on lira on kuruş verirse, bu on kuruş açıktan ve bedelsiz verilmiş bir fazlalıktır. İşte bu âyet nazil olduğu zaman böyle altın veya gümüş nakit borçlanmalar ile ribâ, cahiliyet devri Arapları arasında bilinen bir şeydi. Hatta zenginlerinin genellikle yediği içtiği hep ribâ demekti; biri öbürüne altın veya gümüş, belli bir para borç verirdi, aralarında kararlaştırdıkları vâdeye göre, geçen süre için belli bir miktar da fazladan ödeme yapılacağını önceden şart koşarlardı. Bu âyet indiği zaman aralarında en yaygın olan ribâ bu idi. Herhangi bir borçta vade geldiği zaman borçlu borcunu ödeyemiyecekse alacaklısına, "veremiyeceğim, irbâ et", yani "arttır" derdi, yine bir miktar daha ribâ eklenir ve böylece her vade yenilendikçe borcun miktarı da artardı ve arta arta ana paranın bir veya birkaç mislini bulurdu. Borcun aslına ana para anlamına gelen "re'sü'l-mal" ve ona eklenen fazlalıklara da "ribâ" adı verilirdi. Her vade yenilenişinde eklenecek ribânın yalnızca ana para üzerine veya birikmiş faizlerle birlikte ana paranın toplamı üzerine konularak tartıya dahil edilirdi ki, zamanımızın deyimi ile birincisi basit faiz, ikincisi mürekkep faiz demektir. Böylece ribânın ana paraya eklenip katlanması mürekkep faizde daha hızlı olmakla beraber, faizin her iki şeklinde de meydana gelmesi söz konusudur. İş ve ekonomi dünyasında bu gün yürürlükte olan faiz işlemleri de öz bakımından cahiliyet devrinde cari olan faiz geleneğinden farklı bir şey değildir. Zaman zaman faiz miktarlarının ve işlemlerinin çoğalıp azalması da bunun niteliğini değiştirmez. İşte Araplar arasında geleneksel ribâ, tam anlamıyla zamanımızda nakit paralara ait faizin

veya nema denilen fazlanın kendisidir. Bunun "karz-ı hasen" denilen "karşılıksız borç" dışındaki bütün borçlanmalarda uygulaması da işte böyledir. Şüphe yok ki, işin aslına göre ve lügattaki anlamına göre, bunun en uygun adı "ribâ"dır. Ziyadelik, mutlaka bir artık değer, bir fazlalık anlamına gelir; buna "faiz" veya "nema" adı vermek اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا *"alışveriş de ribâ gibidir"* iddiasında görüldüğü gibi, ticarete benzetilerek verilen yalan ve uydurma bir isimdir. Ribânın nakit paralarda ifade ettiği bu fazlalık, anlam bakımından şeriatte diğer mallara ve "nesî" adı verilen vadeli satışlara da uygulanmıştır. Nitekim اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِيئَةِ *"Nesîdeki de kesinlikle ribâdır."* (1) hadis-i şerifi uyarınca soyut sarraflık işlemleri de, veresiye esasına dayanan vade farkları da başlı başına birer ribâdır. Bunun gibi الْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلاً بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ رِبًا وَالشَّعِيرُ مِثْلاً بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ رِبًا الخ... *"Aynı cins ve kalitedeki buğdaya karşılık, aynı cins ve kalitede buğday alınabilir, fazlası ribâdır. Aynı cins ve kalitedeki arpaya karşılık, aynı cins ve kalitede arpa alınabilir, fazlası ribâdır..."* (2) diye buğdayı, arpayı, hurmayı, tuzu, altını ve gümüşü, hasılı altı ayrı şeyi aynı şekilde tek tek sayan meşhur hadis-i şerifte hem "yeden bi-yedin" yani peşin olarak elden, hem de "mislen bi-mislin" değer ve kalite bakımından eşiti ve eşdeğeri olarak tam karşılığı demek olduğu halde; peşin olmadığı takdirde gerçekleşecek olan, yani sırf veresiye olmaktan dolayı söz konusu olan fazlalığın bu hadisin hükmünün kapsamı içinde olduğunda görüş birliği vardır. Bununla beraber bu hadiste ribânın altın ve gümüş gibi nakitler dışında kalan şeylerde dahi nasıl gerçekleşeceği gösterilmiştir ki, bunlar o günkü geleneksel anlayışta ribâ sayılan şeylerden değildi. Bundan dolayı ribâ kelimesi, geleneksel anlamı dışına çıkarılarak daha geniş kapsamlı bir şer'î deyim olmuştur. Bunun böyle olduğu şununla da desteklenmiştir ve kuvvet kazanmıştır ki, Hz. Ömer el-Faruk (r.a.): اِنَّ مِنَ الرِّبَا اَبْوَابًا لاَ تَخْفَى مِنْهَا السَّلَمُ فِى السِّنِّ "Ribânın gizli, kapalı olmayan birtakım bölümleri vardır ki, onlardan birisi de hayvan alış verişlerindeki selemdir."(3) buyurmuştur. Selem peşin para ile veresiye mal alma, malı ucuza kapatma olduğuna göre; Hz. Ömer'in bu sözünden de anlaşılacağı gibi, ribânın birtakım gizli yolları ve şekilleri de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim lügatte ve örfte ribâ adı verilmeyen ve günümüzde dahi faiz kapsamı içine girmeyen bu çeşit hayvan alışverişlerindeki

(1) Müslim, Müsâkât, 86, 102, 103, 105; Buharî, Buyû', 79; Nesaî, Buyû', 49, 50; İbn Mâce, Ticârât, 49; Dârimî, Buyû', 42; Ahmed b. Hanbel,V, 200-202, 204, 206, 208, 209.

(2) Müslim, Müsâkât, 80, 83; Nesâî, Buyû', 45, 46; Tirmizî, Buyu', 23; İbn Mâce, Ticârât, 48; Dârimî, Buyu', 41; Muvatta, Buyu', 29; Ahmed b. Hanbel, II, 379, 485.

(3) Ahmed b. Hanbel, I, 36, 50; İbn Mâce, Ticârât, 58.

işlemin açıkça ribâ sayılması gerektiğini kesin bir dille belirtmiştir. "Ahkâm-ı Kur'ân"da açıklandığı üzere yine Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki: "Ribâ âyeti, Kur'ân'ın en son nazil olan âyetlerindendir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bunu bize bütün yönleriyle açıklamadan göçtü. Bundan dolayı دَعُوا الرِّبَا وَالرِّيبَةَ ribâyı ve rîbeyi bırakınız",[1] yani mevcut açıklamalara göre ribâ olduğu iyice bilinen şeyleri bıraktığınız gibi, ribâ reybi, ribâ şüphesi bulunanları da bırakınız.

Bundan dolayıdır ki, İslâm'da اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا اُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ *"Helal olan şeyler apaçık, haram olan şeyler de apaçıktır ve ikisi arasında birtakım şüpheli şeyler de vardır, iyice şüpheden kurtuluncaya kadar, sana şüpheli gelenleri de bırak."* [2] hadis-i şerifi gereğince, genel olarak şüpheli şeylerden uzaklaşmak mendup olduğu ve takva sayıldığı halde, özellikle ribâ şüphesi bulunan şeylerden kaçınmak vacip cinsinden bir görev olmuştur. Bundan dolayı fıkıh ilminde "ribâ şüphesi ribâdır, zira ribâ konusunda şüphe geçerlidir" diye bir kural vardır. Müslümanların bunları bilmesi gerekir. Yukarıda sözü edilen ve altı şeyden örnek göstererek ribâyı açıklayan hadis-i şerifiyle bu konuda mevcut diğer hadislerin ve âyetlerin verilerinden elde edilen bilgilere dayanarak Hanefî mezhebi imamlarının çıkardığı sonuçlara göre; gerek nakitlerde, gerek diğer mallarda ribânın sebebi ve ölçü birimi iki şeydir: cins ve miktar. Fakat Şafiî fakihleri nakitler dışındakilere bir "ta'm" denilen "yeme" anlamını, Malikîler "kut" mânâsını ilave etmişlerdir.

Ribâ ile ilgili hükümler, Peygamberlik yıllarının sonuna doğru ve Mekke'nin fethi sıralarında nazil olmuştur. Ve hatta halka duyurulması ile ilk uygulaması da Vedâ Haccı'na rastlamıştır. Bu sıralarda da اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum."* (Maide, 5/3) âyeti gereğince İslâm dininin ikmal dönemleri yaşanıyordu. Önce Âl-i İmrân Sûresi'ndeki يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً *"Ey iman edenler kat kat katlanmış olarak faiz yemeyin!.."* (Âl-i İmrân, 3/130) âyeti, sonra da işte bu âyetler nazil oldu. Bu bize gösterir ki, ribânın ortadan kaldırılması bir tekâmülü ve gelişmişliği hedef tutmaktadır. Sistem olarak faizin yer aldığı bir toplum düzeni, henüz tam anlamıyla istenen düzeyde mükemmel hale gelmemiş demektir ve mükemmel bir toplum düzeni ortaya koyamayan millet ve kavimlerden de ribâ kalkmayacaktır. Dine ve inanca bağlı ahlâkları yükselmemiş, sos-

---

(1) İbn Mâce, Ticârât, 58; Ahmet b. Hanbel, I, 36, 50; el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 183

(2) Buharî, İman, 39; Ebu Davud, Buyu', 3; Tirmizî, Buyu', 1; Nesaî,e Buyu', 2, Eşribe, 50; İbn Mâce, Fiten, 14.

yal yardımlaşma ve dayanışması sadece sözde kalmış, sosyal yapıları kuvvet ve tahakkümden kurtulup kardeşliğe varamamış olan toplumlar ribâdan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da gerçekten Allah rızası olan ahlâk olgunluğunu ve sosyal düzen sağlamlığını bulamazlar, kamu yararı ile kişisel çıkarların çatışmasını ortadan kaldıramazlar. Herhangi bir toplumda faizsiz yaşanamıyacağı inancı yayılmaya ve faizin meşru olduğuna çareler aranmaya başladı mı, orada çöküntü ve çözülme başgöstermiş ve cahiliyet devrine doğru dönüş başlamıştır. "Zaruretler mahzurluyu mubah kılar." kuralınca zaruretler, mubah görme kapısını açar. Bugünkü insan toplumlarının ribâ devrinden kurtulabilmesi, ciddi ve sağlam bir toplum düzeni kurmalarına bağlıdır. Fakirlik azalıp sosyal yapıdaki düzelme ilerledikçe faizler kendiliğinden düşecek ve bir gün gelip ortadan kalkacaktır. Fakat faiz devam ettikçe de servetler tekelleşmeden kurtulmayacak ve fakirlik azalmayacaktır. Genel bakış açısından bakıldığında günümüz dünyasında faizin ortadan kaldırılması bir ideal olarak düşünülmeye başlanmış ise de, doğrusu hâl-i hazırdaki eğilimler henüz tamamıyla ortadan kaldırılması değil, aşağı çekilmesi konusunda yoğunlaşmaktadır. İşte bütün dünyanın henüz gerçekleştiremediği bu ideoloji, Allah tarafından İslâmî toplum düzeninde gerçekleşmişti. Bu suretle Kur'ân ve İslâm dini, hal-i hazırdaki bütün beşeriyete dahi en yüksek bir tekamülün ilhamını sunacak bir aydınlık kitap, bir ilâhî kanundur. Toplumun iktisat düzenini güven altına almak için, hayır yolunda infakı genelleştiren toplumlar fakirliği ortadan kaldırmayı en önemli hedef kabul ederler. Bunun aksine mal bölüşümünde ribâ usullerini revaçta tutan toplumlar da servette tekelleşme ile fakirliğin yaygınlaşmasını hedef tutarlar. Faizci, borç verip ribâ alabilmek için daima bir muhtaç gözetir. Ve her ribâ bir bedel verilmeden alınan açık bir fazlalık olduğu için, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını hafifletecek yerde onun emeğini ve üretimini karşılıksız gasp eder, dolayısıyla borç yükünü daha da ağırlaştırır ve gerçekte o toplum ribâcılara çalışmış olur. Fakir fukara kısmı ne kadar dürüst ve faziletli olursa olsun o toplumun dışına itilmiş ve yabancı durumuna sokulmuş olur. Bu da o toplumu durmadan ihtilâllere sürükler. Meşru olmayan art düşünceli maksatlardan doğan ihtilâl fikirleri ile fıtrî sebeplere dayanan ihtilâl arasında ise çok büyük farklar vardır. İlâhî rahmet, zenginlerle fakirlerin yaratılış sofrasından samimi bir yardımlaşmayla nimetlenmelerini gerektirirken, bunun aksine hareket eden ve karşılarında fakirlik olmadan nimete eremiyeceğini sanan toplumlar, hiçbir zaman ızdıraptan ve ihtilâl sancıları çekmekten kurtulamazlar. Böyle mal bölüşümünde ribâyı alışkanlık haline getiren toplumun fertleri için ribâ, tiryakilerin afyonu gibi has-

set duyulan bir ihtiyaç halini alır. O zaman gerçekten faziletli sermaye sahiplerinin de bundan sakınmaları zorlaşır. Hepsi ister istemez bu çarkın dişleri arasında ezilir gider. O zaman bu zorluğu göğüsleyip de çevresindekilere biraz nefes aldırabilen büyükler işte yukarıda açıklanan لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlar için Rabbleri katında ecir vardır, onlara korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar."* âyetinin verdiği müjdeye nail olurlar. Ribâcılar ise ebedî bir ihtilâl sarasının çırpınışları içinde kıvranır dururlar. İşte Hak Teâlâ bunların bu hallerini açıklamak üzere buyuruyor ki: اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا **"faiz yiyenler"** , yani faizcilik yapan ve böylece servet elde ediyoruz diye muhtaçların kazançlarını ellerinden alan ve üretimin hedefini kamu yararından kişi çıkarlarına doğru kaydıran, gerçekte ise üretimden ziyade tüketime hizmet eden, velhasıl hayır yoluna infak amacının tamamen zıddına gidenler, لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذ۪ي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ **saradan, cinnetten kalkamazlar, ancak kıyamet gününde şeytan çarpmış saralı veya deli gibi perişanlık içinde kalkarlar.** Esasen dokunmak demek olan "mess" Arap dilinde "delirmek" anlamına da gelir, mecnûna ve saralıya "memsûs" yani dokunulmuş, çarpılmış denilir. Bunlar anlaşılmaz gizli sebeplerden ileri gelen fena hastalıklar olduğu için cinlere ve şeytana nisbet edilerek "cin tutmuş", "şeytan çarpmış" denilegeldiği de herkesçe bilinen bir şeydir. Bunların böylece şeytana nisbet edilmesi hakikat mı, mecaz mı olduğu meselesi ayrıca tartışma konusu yapılmış ise de, burada asıl mânâ aşikârdır ki, fenalığın dehşetini ve gizli sebeplere dayandığını göstermektir. Bunlar ribâ ile emek ve iş sahiplerinin çalışmalarının ürünü olan şeyi alıp, onunla geçindiklerinden tembellik içinde yatar, rahat ve hızlı bir şekilde uyanamazlar, hemen kalkamazlar; pekçoğu yataklarında şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını, yüzünü buruşturarak, sendeleye sendeleye kalkarlar. Bütün hayatları ribâ düşüncesi ile ve onun dedikodusu ile geçer, düştükleri zaman da bellerini doğrultamazlar. Fakat asıl mesele bu değil, bunlar karınlarını ribâ ile doldurduklarından dolayı bir hadis-i şerifte de beyan buyurulduğu üzere, kabirlerinden kalkarken genellikle saralı veya deli halinde kalkacaklar ve bu hal onların belirgin özellikleri olacaktır. Mîrac gecesinde Resulullah, ribâcıları bu âyetin tasvir ettiği şekilde görmüş, bunlar kimdir diye sorduğu zaman da Cebrail bu âyeti okumuştur.

ذٰلِكَ **O ceza** بِاَنَّهُمْ **esasen şu sebeptendir ki, bunlar** قَالُٓوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا **alışveriş de başka birşey değil, ancak ve ancak ribânın bir benzeridir. O da ribâya benzer, o da ribânın bir bölümüdür diye inandılar.** Alışveriş ile ribânın hakikatteki farklarına rağmen, ayrı ayrı özellik taşıyan iki şeyi aynı

şeymiş gibi kıyaslayıp aynı işleme tabi tuttuklarından başka bununla da yetinmeyip ribâyı asıl, alışverişi de ona benzer bir ayrıntı yerine koydular. Sanki alışverişin de ribânın akıntısına kapılması gerekirmiş, onun izinde olması icap edermiş gibi bir düşünceden hareket eylediler. İşte fenalığın başı, ribâyı alışverişe benzetmeleri ve böyle bir kıyas ile ikisini aynı şeymiş gibi saymaları, daha önemlisi bu teşbih-i kalb, veya teşbih-i maklûb ile ribâyı asıl ve temel kabul edip alışverişi de onun bir ayrıntısı yerine koymalarıdır. Sadece "ribâ alışveriş gibi değil", bilakis اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا "alışveriş ribâ gibidir" demeleri ve böyle bir mantık oyunu ile ribâyı alışverişe bir esas, bir temel imiş gibi gösterip helal saymaları sebep olmuştur ki, bunlar bir taraftan alışveriş ile ribânın farkını kaldırmak iddiasında bulunur, diğer taraftan bu farkı tersine çevirip, tersyüz edip ortaya koyarlar. Tefsir âlimleri bu benzetmenin "teşbih-i maklûb" veya "teşbîh-i ma'kûs" olması hakkında biraz ihtiyatlı davranmışlar ve idare-i kelâm etmişler, fakat âyetin dış görünüşü bakımından "teşbîh-i ma'kûs" suretiyle bir kıyas-ı ma'kûs olmasını tercih etmişlerdir ki birine göre, yani teşbih-i maklûb olduğuna göre, ribânın mübalağa yoluyla asılmış gibi abartıldığı, diğerine göre de asıl iddia edildiği anlaşılır.

Nakitlerin, her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışveriş ve değişimin tekrarlanması ve sürüp gitmesi de sonuçta malların bir kâr ve nemâ (artma) sebebi olması itibarıyla; nakitler durduğu yerde bilfiil nemâ yapmasa da takdiren bilkuvve nemâya sebep sayılır. Bu şeriat açısından da böyledir. Bu bahane ile ribâcılar birine bir para verdikleri zaman, verdikleri paranın bilfiil olmayan nazarî nemâsını zihnen hesaba katıp, hayal edilen nazarî menfaatını karşılık göstererek, onun yerine faiz denilen bir kesinleşmiş fazlalığı alırlar. Aslında mesele yine mal değişimi meselesidir. Fakat gerçekte karşılığın birisi var, diğeri ise hayalî olarak var gibi görünmektedir. Yani alınan faiz görünür, bilinir, belli bir maldır, bir değerdir; fakat onun karşılığı farzedilen şey ise ne görülür, ne bilinir, ne de elle tutulur bir şeydir, sadece çeşitli ihtimaller içinde gezip dolaşan bir hayaldir, şöyle olabilirdi, böyle olabilirdi gibilerden bir hayalî kuvvettir, bir vehimdir. Hayal ise hakikate dönüştüğü zaman bir hiçtir. Hayalin hakikat ile değiş tokuşu da bir hayal değiş tokuşundan başka bir şey değildir. Alışveriş ise gerçek anlamda bir değiş tokuştur. Gerçeğin gereği de hayale hayal, hakikate hakikat hükmünü vermektir. Ribâcı hak gözetmediğinden, bu hayalî değişimi, bir gerçek değişim olan alışverişe benzeterek karşısındakine "Ribâ da alışveriş gibidir, ben bu faizi karşılıksız almıyorum, alışveriş gibi bir değişim yoluyla alıyorum." diye gösterir ve bunu malın kendisinin

değil de faydasının satışı demek olan kira akdi gibi bir şey olarak tanıtmak ister. Oysa kirada fayda ortada ve gerçek ribâda ise nazarî olarak hayalde ve vehimde vardır. Ribâcının değişim iddiası, altınların şıngırtısını altınla satmaktan daha hayalî bir değişimdir. Ribâcı altınlarına şöyle bir bakar, "Ben bunları tedavüle çıkarsam da herhangi bir alışveriş etsem, neler neler kazanmazdım. İşte şu on lirayı bütün bu faydalarıyla sana veriyorum. Haydi bu kazançları şu kadar sürede sen kazan da süre sonunda bu on liramı ve sağladığı faydalardan da şu kadarını toplam olarak geri bana ver." der. Ayrıca "Bak, ben sana ne kadar iyilik ettim." diyerek bir de minnet yükletir. O zavallı fakir de belki kazanırım ümidiyle o parayı o şartlarla alır, kazanabilirse zaten kazancını faizciye verir. Kazanamazsa da mahvolur gider. Bununla beraber ribâcılar, "ribâ alışveriş gibidir" demekle kalmış olsalar, hakikate karşı büyük iftira anlamı taşıyan bu sözleri ve bu ruh halleri toplum için yine de nisbeten ehven-i şer (ehven şer) olurdu. Çünkü o zaman alışverişin esas olduğunu kabul ve itiraf etmiş olacaklarından faiz işlemlerini mümkün olduğu kadar gerçek değişime yaklaştırmaya çalışırlardı. O zaman bütün ticarî işlemlerde ribâ hakim olmaz, faizsiz, sağlam ve gerçek anlamda kâr esasına dayalı ticaret de yapılabilirdi. Emek ve üretim sahipleri o kadar zarar görmez, servetler de sürekli olarak sermaye sahipleri lehine (çıkarına) birikip durmazdı. Halbuki ribâcılar kendi zihniyetlerinde الرِّبٰوا مِثْلُ الْبَيْعِ "ribâ alışveriş gibidir" demekle kalmazlar. Onlar şu kanaattedirler: "Ticarî işlemlerde ve her türlü girişimde asıl maksat, kamu yararı değildir; en az emekle ve en az zahmetle çok kazanç sağlamaktır. Bol kazanç elde etmenin en rahat, en kısa yolu da faizciliktir. Faizde kâr muhakkak ve kuvvetli; ticarette ise riskli, zayıf ve vehim, yani varsayımdır. Alışveriş gibi değişik sözleşmelerin çeşitli çaba ve zahmetlerin arkasından gelecek olan kâr ile tek sözleşmeyle ve bir hamlede elde edilecek kâr arasındaki fark çok açıktır. Sonra gerçek değeri ve faydası olan malların değişiminden çıkacak kârda fazla bir fevkalâdelik yoktur; çünkü o kâr, o uğurda verilmiş zahmetlerin normal bir karşılığıdır. İnsan hayalî bir şeyi, gerçeğe çevirdiği zamandır ki ciddi bir kâr elde etmiş olur. Alışveriş kapsamı içine giren bütün işlemler, hep kazanç ve kâr elde etmek için araçlardır. Alışveriş yalnızca kazanç ve kâr içindir. Tüccarlık kamu yararına hizmet değil, kamu yararını kendine çekmektir. Hasılı alışverişin asıl özü değişim ile onun bedeline sahip olmak demek değildir, yalnızca kazanç ve kâr elde etmektir. Bundan dolayı da ticaretin özü alışveriş değil kârdır. Halis kâr ise ribâdır. Bu anlamda ribâ alışverişe benzer değildir, ancak alışveriş ribâya benzemektedir. اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا *"Alışveriş de ribâ gibidir."* formülüne göre; alışveriş helâl ise,

ribâ öncelikle helâl olmalıdır derler. Ve hiçbir üretim yapmadan paralarını durmadan arttırmak isterler.Bunun için paranın sağladığı fayda derken yalnızca ribâyı düşünürler. Paralarının getireceği faizi düşünmeden hiçbir işe girişmezler. Faiz kalkarsa ticaret durur derler. Kendilerini tüccarların en büyüğü sayarlar. Faiz işine bulaşmadan ticaret yapanlara tüccar bile demezler. Halbuki tüccarı yaşatan faizciler değil, faizcileri yaşatanlar tüccarlardır. Faiz düşünmeyen bir kimse, mesela yüzde beş kârla işe girişmek isterse ribâcılar, yüzde on ile bile iş tutmaya razı olmazlar, fakat başkalarını iflas ettirmek ve faiz piyasasını yükseltmek için türlü türlü entrikalar çevirerek bir süre için zarara bile katlanırlar. Bir kerre ticarî işlemlerin aslı esası faizdir şeklinde karar verildi mi, artık ribâ bütün alışverişe hakim olur. Ribâya benzetilmeden, faiz hesabı karıştırılmadan hiçbir alışveriş yapılamaz. Esas hedef olan mallar ile onu elde etmeye araç olan para arasındaki denge, araya giren ribâ ile, malların aleyhine ve paranın lehine bozulmaya başlar. Emek ve çalışmanın karşılığı, faiz kanallarından ribacıların ellerinde toplanır, derece derece ve gitgide servet tekelleşmeye başlar, lüks ve zararlı tüketim meydanı alır, sermaye sahipleri lehine tüketim önem kazanır. Bizzat üreticiler hesabına üretimin değeri düşer, aracılar da bu ikisi arasında durmadan bocalar durur. Bakarsınız hem mal vardır, hem de sermaye, bununla beraber ihtiraslar ve kıvranmalar arttıkça artmıştır. Toklar azalmış, açlar çoğalmış, gülenler eksilmiş, ağlayanlar artmıştır. Dünyalar kadar mal yığılı olsa, parası olmayan yine fakirdir. Derken çalışan ve üretime katkıda bulunan emek sahipleri ile, sermaye sahipleri arasında kin ve öfke başlar. Bir taraftan sermaye sıkıntısı çeken üreticilerde paranın değişim aracı olması aleyhine fikirler ve duygular gelişmeye başlar ve onlar malların, parasız ve aracısız değişimini arzu etmeye başlarlar. Öbür taraftan da para kaynaklarını ellerinde tutanlar, bütün imkanlarını kullanarak bunları ve bütün ekonomik hayatı kontrol altına almaya, bunları saf dışı etmeye veya esaret altına almaya çalışırlar. Gitgide sermayeden de, üretimden de yoksun olan işsizler çoğalır. Bunlarda da bir yağmacılık hissi uyanır. Dışardan bakıldığı zaman mutlu ve muhteşem sanılan bir toplum, oysa artık içinden çürümüş ve kurtlanmıştır. Sükûn içinde kımıldanmak ihtimali bile yok gibi görünen kesimler, ruhlarındaki acının telaşı ile artık patlamaya hazır hale gelmiştir. Şeytanlar da bundan istifade etmeye kalkışırlar. Bütün bu fenalıklara sebep olan ribâcıları, korkunç bir cinnetin sarsıntısı sarar da bütün gerçekleri hayal, bütün emelleri altüst olur. Bu sara onlara da إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا dedikleri zaman zihinlerine gizlenen cinnet eserinin bir anlamda dışa vurması demek olacaktır ki, küçük veya orta kıyamette olmasa da

büyük kıyamet mutlaka bu cezayı göreceklerdir. İnançlarını düzeltip tevbe etmedikçe bu kötü sondan kurtuluş yoktur. Kur'ân'ın belağatı, ne kadar hayret verici bir şeydir ki, bir tahsis ve hasr edatı altında bir teşbîh-i ma'kûs ifade eden اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا veciz cümlesi içinde bu kadar çok mânâyı özetlemiş ve halkın ihtiyacını karşılamış, iyilik ve takva yolunda yardımlaşmak için kapsamlı ve meşru olan bütün değişim usullerini ve ticarî ilişkileri ribânın tekeline vermek ve bununla ilgili olarak bütün hukukî ve sosyal düzeni, normal mecrasından hayra ve halka hizmet hedefinden çevirmek ve çalışanların, üretenlerin ve tüketenlerin emek ve işgücünü, şahsî ihtiraslarına hizmetçi kılmak ve gerçekleri hayale dönüştürmek isteyen ribâcıların bir nevi cinnet anlamı taşıyan bütün ruh hallerini gösterivermiştir.

Evet ribâcılar اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا demekte ve bu kanaatla hareket etmektedirler, وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا **halbuki Allah, alışverişi helal, ribâyı haram kıldı.** Bunlar birbirine benzer şeyler değil, tamamen zıttırlar. İlâhî nassın hükmü böyle iken aralarındaki fark nasıl olur da görmezlikten gelinir ve aksine ortaya konulan bir batıl benzetme ile alışverişi ribâya veya ribâyı alışverişe kıyas etmeye kalkılır. Bunları birbirine karıştırıp haramı helal, helali haram yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Allah, birbirinin zıddı olan yalan ile doğruyu, hayal ile hakikatı nasıl ayırmış ve bu farklılığı kaldırmak yetkisini hiçbir kimseye nasıl vermemiş ise gerçek ve sağlıklı bir değişim olan alışveriş ile yalan ve vehim ürünü bir değişim olan ribânın birbirine zıt olduğunu ortadan kaldırmaya, haramlığını ve helalliğini karıştırmaya kalkışmak da böyledir. Birbirinin zıddı olan nur ile karanlığı birbirinin aynı saymak nasıl bir cinnet ise, ribâ ile alışverişi benzer şeyler saymak da öyledir.

Akıl ve idrakleri olgunluğa ulaşmamış ve henüz ilâhî irşad kendilerine ulaşmamış bulunanlar haydi neyse, fakat böyle açık seçik rabbanî uyarıların gelişinden sonra da bu sevdadan vazgeçmeyip böyle batıl duygu ve düşüncelerde ısrar edenlerin, ahiretteki halleri şeytan çarpmış deli ve saralı gibi olmaz da ne olur? Bundan dolayı فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى **kendisine Rabbinden böyle bir öğüt, bir nasihat ve uyarı gelip de derhal ribâcılıktan vazgeçen her kim olursa olsun** فَلَهُ مَا سَلَفَ **geçmişte kalan ribâ artık onun kendisinindir.** O fesh olunmaz, geri alınmaya da kalkışılmaz, hüküm öncesine şamil olmaz ve değildir. وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ **Ve onun hükmü sırf Allah'a kalmıştır.** Şimdiki halde ilâhî emri dinlediğinden dolayı, artık ihlas ve nedamet derecesine göre, Allah ona ecir verir; geçmiştekileri de dilerse bağışlar, dilerse bağışlamaz, onu ancak O bilir. Şu

kadar var ki, tevbe hakkındaki vaadine bakılırsa, o kulun affedilme ümidi fazladır. وَمَنْ عَادَ **Her kim dönerse,** yani eskiye döner de yine ribâyı helal görmeye başlarsa فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **işte onlar ateş, yani cehennem ehli ve ashabıdırlar. Cehenneme gönderilirler ve orada ebediyyen kalırlar.**

Bu Kur'ân âyeti, ribânın niteliği ile kâr gözeten alışverişin niteliğini öylesine kesin bir şekilde ayırmış ve ikisi arasındaki farkı ve tezadı öylesine tesbit etmiştir ki, bu karşılıklı ayırım اَلرِّبٰوا kelimesindeki "elif lamı" ahd-ı haricîye hamledip, ribânın اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً *"kat kat ve katmerli"*, yani mürekkep olan bir tek çeşidine aitmiş gibi göstermeye imkan bırakmamıştır. Bundan dolayı "ribâ" kavramı ile "alışveriş" kavramı iyice anlaşıldıktan sonra bunları birbirine karıştırmaya imkan yoktur. Allah katında alışveriş, "alışveriş" olduğu için helal; ribâ da "ribâ" olduğu için haramdır. Kendisine ribâ karıştırılarak yapılmış olan alışverişlere gelince, bunların da temiz ile pisin karışmasından çıkacak olan belli hükme bağlı olacağı bilinmektedir. Midesi temiz olanlar, bir damla pislik karışmış olan suyu nasıl içemezlerse işte bu da öyledir. Nitekim bir hadis-i şerife göre: "Haram ile helal birleşince haram öne geçer" kuralı bunu bildirmektedir. Ribâ haram ve batıl olunca, ribâ ve benzeri pislikler karışan alışveriş de fasit olur ki, bunun ayrıntıları ve açıklaması fıkıh ilminin konusuna girer. Yukarıda görüldüğü üzere, şeriat açısından ribâ kavramı oldukça genel bir kavramdır. Bunu mümkün olduğu kadar Hz. Peygamber'in açıklamalarından anlamak ve ayrıntılarını onun hadislerinden çıkarmak gerekir. Ancak geleneklerde ve dilde yaşayan ve bilinen bir ribâ örneği vardır ki, o da nakit paralarda kendini gösteren faizdir ve bunun âyetteki ribâ kavramının içinde yer aldığı her türlü şüpheden uzaktır. Âyetin bunun dışındakiler hakkında genel ve mücmel şer'î anlamı ve delaleti, başlıcaları ismen zikredilen ve yukarıda geçen meşhur "eşya-yı sitte" (altı şey) hadisi ile ve bir de اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِيئَةِ *"Nesîde de ribâ vardır."* (1) hadis-i şerifi ile tefsir edilmek gerekirse de belli bir vadeye bağlı olarak verilen nakit borçtan dolayı alınan meşhur faizin haram olduğu, bizzat âyetin kesin hükmünden çıkan bir sonuçtur. Şu halde gerek âyette geçen uyarı ve gerek ribâcılara Allah'ın savaş ilan ettiği şeklindeki tehditler topluca göz önüne getirildiği zaman, hiçbir müminin şüphe etmemesi gerekir ki, toplum düzeninin iyiliğini ve mutluluğunu gözetecek yerde onu gözardı edenler, Kur'ân'ın bu kesin açıklamalarına rağmen ribâ için cevaz yolları aramaya kalkışırlarsa, bunda toplum için, toplumun geleceği için büyük faydaların değil, büyük zararların ve

(1) Müslim, Müsâkât, 86, 102, 105; Buharî, Büyu', 79; Nesaî, Büyu', 49, 50; İbn Mâce, Ticârât, 49; Dârimî, Büyu', 42.

tehlikelerin mevcut olduğunu hesaba katmamış olurlar. Çünkü ribâda toplum için büyük zarar vardır. Ancak konuya kişisel açıdan yaklaşıldığı zaman, herhangi bir ferdin toplumdaki gidişatı tek başına durdurmaya veya o gidişatın yönünü değiştirmeye gücü yeteceği iddia edilemiyeceğinden bazı hallerde ve bazı kimseler için bunun فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ *"Kim başkasının elindekine saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın mecbur kalır da yerse..."* (Bakara, 2/173) âyetinin hükmüne göre, zaruret halinde ölmüş hayvanın etinden yeme cinsinden bir hükme tabi olabileceği söz konusu olmuş ve bunun için bir vakitler yetim, dul ve kimsesizler için ve onlara benzeyen sakat ve yatalaklar gibi muztar durumda bulunanlar için, "hîle-yi şer'iyye" adı verilen "devir" usûlüne göre çare bulunduğu sanılmış idi ki, bu da herhangi bir sû-i istimal ve kötü niyet söz konusu olmaksızın, denilebilir ki, özden ziyade bir şekil işidir. Böyle bir zaruret durumuna düşmek kimse için temenni edilecek bir şey değildir. Ancak şu da çok iyi bilinmelidir ki, ribâ hastalığı, ferdî bir dert olmaktan çok sosyal bir dert, toplumsal bir hastalıktır. Bundan dolayı sosyal yardımlaşma ve dayanışması pek kısır olan gelişmemiş toplumlarda hızla yayılır ve toplumu etkisi altına alır. Gelişmeye doğru güvenli adımlarla yürüyen toplumlarda bunun tam tersi meydana gelir ki, İslâmiyetin başlangıcında Muhammedî feyiz sayesinde yirmi sene içinde bu gelişme meydana gelmiş ve kısa zamanda ribâ belası toplumdan silinip atılmıştır ve ribâsız bir ticaret uygulanmıştır.

Tefsir âlimleri, ribânın haram kılınmasının sebeplerini aşağıda görüldüğü üzere tek tek zikretmişlerdir:

1- Yukarıda daha öncede anlatıldığı üzere ribâ, insanın malını karşılıksız olarak almaktır. Yüz lirayı, yüzbir liraya peşin ya da veresiye satmak, bütün çıplaklığıyla açıktır ki, o bir lira fazlayı karşılıksız almaktır. İnsanın malı da kendi ihtiyacıyla ilgili olduğundan bunun gasbedilmesi haramdır. Nitekim Hz. Peygamber حُرْمَةُ مَالِ الْاِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ "İnsanın malının hürmeti, yani haramlığı, kanın hürmeti gibidir"(1) buyurmuştur. Bundan dolayı insanın malını karşılıksız olarak almak haram olmak gerekir. Acaba o yüz lira sermayenin bir müddet zimmette beklemesi, o bir lira fazlanın karşılığı değil midir? Bir de bugün peşin olarak on kuruşa satılacak bir şeyi, bir ay sonra veresiye olarak onbir kuruşa satmak da caiz olmuyor mu? Hayır. Verilen o bir lira gerçek ve sağlam bir liradır. Yüz liranın zimmette durması ise vehim ve nazarî, dolayısıyla itibarî bir duruştur ki, bu duruş bir menfaat olabileceği gibi, aynı zamanda bir zarar olabi-

---

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 446.

lir. Hatta bundan dolayıdır ki, ribâ yalnızca insanın malını karşılık almakla kalmayıp, karşılık adını vermek gibi bir ahlâksızlığı ve bir çeşit sahtekârlığı da içermektedir. Buna karşı gösterilen karşılıklı rızanın bir tarafı hakikatte rıza değil, bir hoşnutsuzluktur. Bundan dolayı bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin kalbindeki duygularda ne büyük farklılık vardır. Birisi en yüksek haz ve zevke erişmiş bir kalb olarak gayet ferah ve sevinçli olurken, diğeri malını çarptırmış bir zavallı durumunda ve acılar içindedir. Alışverişteki peşin ve veresiye farkına gelince, eğer alınan verilen her iki bedel bir cinsten değilseler, bunlar herhangi bir sözleşmede birbirleriyle karşılaştırıldıkları ve yalnızca birbirleriyle ölçüldükleri zaman aralarındaki üstünlük farkının ortaya çıkmasına imkan yoktur. O üstünlük farkı bu değişimde değil, sözleşmenin dışında kalan üçüncü bir değer ölçüsünün yardımıyla ortaya çıkabilir. Bunun için yalnızca bir satış sözleşmesi hiçbir zaman kârlılık ifade etmez. Satışta kâr, işte o üçüncü şey üzerine yapılan sözleşmenin bir sonucudur. Tüccar da böyle sürekli sözleşmelerle iştigal eden kimsedir. Mesela, on kuruş şu anda ve şu sözleşmede bir okka buğdaya tam karşılık olabildiği gibi, başka bir günde ve başka bir alışveriş sözleşmesinde on okka buğdaya karşılık olabilir. Ve kuruş ile buğday arasında cinslerinin ve faydalarının değişmemesinden dolayı her iki taraf, yani alan ve satan taraflar, her zaman için seve seve hakiki bir değişme yapabilir. Ve hiçbiri kendi amacına göre birşey kaybetmiş olmaz. Bu durum, taraflardan birine bir kâr ve fayda sağlamışsa; söz konusu o kâr, sırf bu satış sözleşmesinden doğmamıştır, bu sözleşmeyle daha önceki bir satış sözleşmesinin arasındaki farktan doğmuştur. Yani on okka buğdayı on kuruşa satan adam, ihtimal ki, daha önce onu beş kuruştan almıştır. Aksine bir okka buğdayı on kuruşa satan da daha önce yirmi kuruşa almış olabilir. Alışveriş yoluyla ticarî işlerde görülen kâr ve zarar da hep böyledir. Yoksa değiştirilen çeşitli mallar arasındaki bir tek değişim doğrudan doğruya söz konusu olduğunda tek başına ne kâr, ne de zarar düşünülemez; ancak birbirine denk olup olmadığı düşünülebilir. İşin içyüzü de böyledir. Diğer sebepler ve araya giren bozucu unsurlar önlenirse alışverişin niteliği böyledir. Ancak bu alışveriş, buğdayın buğdayla, altının altınla değiştirilmesi gibi aynı cinsten olan şeylerde ise o zaman her birinin miktarı, öbürünün ölçüsü olacağından; bunlar gerek peşin, gerek veresiye olsun aralarındaki fazlalık, bir okka un ile iki okka unun, yine bunun gibi bir lira ile iki liranın değişiminde olduğu gibi, derhal kendini belli eder ve göze batar. Bunun için bunlar eşit bile olsalar biri bir gün sonra verilmiş olunca, bir günlük gecikme veya öncelik bir

fazlalık teşkil eder ve bu artık alışveriş olmaz sırf faiz olur. Zaten borç verme de böyle olduğundan dolayı ribâdır. Bundan dolayı ribâyı buna benzeterek tahlil etmek bir gasptır, bir müsaderedir. Bunun içindir ki, meşhur "eşya-yı sitte" hadisiyle bu mânâ, örfteki ribâ kavramına ek olarak ayrıca açıklanmış bulunmaktadır.

2- Ribâ insanları cidden çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tutar. Çünkü herhangi bir sûretle beş on kuruş para sahibi olmuş bulunan bir kimse faizcilikle parasını peşin veya veresiye arttırmak imkanını bulunca artık geçimini kazanmak için az veya çok kolay bir yol elde etmiş olur. Ve o zaman zahmetli olan ticaret veya sanatlarla çalışıp kazanmak zorluğuna ve sıkıntısına dayanamamaya başlar. Bu durum, yüksek üretim yapmaya kabiliyetli birçok kimsenin çalışmalarından iş dünyasının mahrum kalmasına ve bundan dolayı da halkın genel çıkarlarının kesilmesine sebep olur. Halbuki dünya ve toplum düzeni ticaretler, üretimler, sanatlar ve bayındırlık faaliyetleri ile gerçek boyutunu kazanır. Yüksek çalışmanın, yüksek sermayelerin dahi yakından ilgili olduğu bu açıdan bakılınca sermayeyi arttırmak için ribânın da bu anlamda kamu yararına hizmet edebileceği iddia olunamaz. Çünkü bu arttırma, yalnızca ribâdan beklenecek olursa emek ve çalışmaya hiç önem verilmemiş ve iltifat edilmemiş olur. Halbuki bayındırlık ve kamu yararı paraya, bir araç olarak bağlı gibi görünüyor ise de, emek ve çalışmaya bizzat geçerli bir sebep olarak dayalıdır. Bundan dolayı sermaye sahiplerinin nakitleriyle birlikte kendi emek ve çalışmaları da üretime eklendiği takdirde meydana çıkacak sonuç ile, bunların emek ve çabalarını kısmen de olsa ribâya terketmeleriyle diğer çalışanların ve üretenlerin ortaya koydukların tüketmekten doğacak sonuçlar arasındaki fark pek büyüktür. Eğer ticaret ve iş dünyasında ribâ sayesinde iktidar ve güçlerini sürdüren sermaye sahiplerinin faizcilikleri ellerinden alındığı zaman bunların ticaretteki kıymetlerinin kalmayacağı düşünülüyorsa, o zaman da bunların zaten faydalı ve kıymetli bir kesim olmadıklarının ve işe yaramadıklarının kabul edilmesi ve bu yüksek sermayeleri ellerinde hapsetmeye haklarının olmaması lazım gelir. Yok eğer bu sermaye sahipleri cidden ticarî gücü yerinde ve kabiliyetli kimseler ise o zaman da ribâcılık, bunların gerçek değerlerini engellediği ve mesaîlerinden ticaret dünyasını mahrum bıraktığı için, onlara ve kamuya zarar veriyor demektir.

3- Ribâcılık insanlar arasında ihtiyaca göre "karz-ı hasen" suretiyle iyilik ve yardımlaşmanın kesilmesine sebep olur. Çünkü ribâ haram ve yasaklanmış

olunca, insanların yüz yüze gelip birbirlerine faizsiz borç vermesi; onların hem hoşuna gider, hem de bu durum ahlâk ve sosyal güvenin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve neticede de sosyal düzenin sağlamlaşmasına sebep olur. Herkes ihtiyacı ölçüsünde tüketmeye, tükettiği ölçüde ödemeye mecbur olacağından borcunu ödemede titiz davranır, vaktinde ödemeye daha çok gayret gösterir ve borcuna dört elle sarılır. Şüphe yok ki, on yerine onbir ödemeye mecbur olanlar arasında batan borçların çoğu batmaktan kurtulmuş olur. Ribânın yürürlükte olduğu yerlerde muhtaç olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmaya sebep olabilir. Bu imkanı bulan para sahipleri de bunu vesile yaparak "karz-ı hasen"den vazgeçmeye başlarlar. Bu şekilde halk arasında iyilik, ihsan, yardımlaşma ve dayanışma duyguları silinmeye; yerine hırs, kin, öfke ve saldırganlık fikirleri yayılmaya yüz tutar. Bu da toplumun felakete sürüklenmesi demek olur.

4- Ribâyı caiz kabul etmek, zenginlere fakir fukaradan fazla bir mal çekmek imkanını bağışlamak demektir ki, bu da Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın rahmetine aykırı düşer. Bu sayılan birkaç sebep bile; ribânın infaka, hayır denilen kamu yararına ters düştüğünü açıkça göstermeye yeter.

5- Bunların her biri ribânın çirkin ve kötü bir şey olduğunu ifade eden zararlarını göstermekle beraber, Allah katındaki haramlığının hikmetini tam anlamıyla anlatmaya yine de yetmez. İhtimal ki ribânın bilinmeyen daha birçok kötü yönleri vardır. Ribânın haram oluşunun asıl sebebi bunun ilâhî nass ile sabit olmasıdır. Ve bütün mükellefiyetlerin ve yasakların sebepleri ve hikmetleri, mükellef olan halk tarafından bilinmeleri de gerekli değildir. Binaenaleyh biz, sebep ve hikmeti bilemesek bile, ribânın kesinlikle haram olduğunu tanımamız gerekir.

Sonuç olarak ribâ, bir çok yönüyle hakkı ve hukuku rayından çıkarmaktır. Bunda aracı amaç, amacı da araç zannettiren bir göz boyama; bir şeyi kendisiyle hem mukayese etmek, hem de kendine intibak ve eşitliğini ortadan kaldırmaya çalışmak gibi bir çelişki bulunmaktadır. On lira, on lira ile hem ölçülmek, hem de onbir lira yerine konulmak gibi hak ve hakikatın zıddına bir çelişki vardır. Bunun için ribâ, gerçekte hakka değer vermek ve hayat hakkı tanımak istemeyen ve nihayet kendi çıkar ve isteklerini hakkın gerçek ölçüsü ve temeli saymak isteyen kısır görüşlü kimselerin şiarıdır. Bunun için ribâya taraftar olanlar, daima hukukî mevzuatı, Hakk'ın ölçüsüyle ölçmeyip beşeriyetin kanunlarını, hakkın ve gerçeğin yegane ölçüsü sanan ve her şeyi kendi kişisel çıkarları

açısından görenler arasında bulunur. Cenab-ı Allah da ribânın, insanların koyduğu kurallarla değil, ilâhî hükümlere dayalı olarak haram olduğunu ve bundan dolayı bunu helal sayanların saradan kurtulamıyarak en sonunda cehennemi boylayacaklarını ve yalnızca tevbe edip bundan vazgeçenlerin kurtulma ümitleri olduğunu beyan buyurmuştur. Artık bu kadar büyük bir zarar olan ribâyı bir kâr, bir kazanç sanıp da arkasından koşmamalıdır. Sonra ribâcıların zannettiği gibi, ribâ malı arttırır da sadakalar eksiltir değildir. Tam tersine, يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ **Allah, malı arttırır sanılan ribâyı derece derece eksilte eksilte nihayet mahveder.** Ribâ içinde ayın on dördü gibi parlak görünen servetleri, hilal gibi küçülte küçülte nihayet gözle görünmez hale getirir de buna karşılık; malı eksiltir sanılan sadakaları "irba" eder, yani gitgide büyütür ve çoğaltır, nemalandırır. Ribâ, mal üretecek hayatları kurt gibi yiye yiye bitirir, nihayet sermayelerin de batmasına sebep olur. Halbuki sadakalar ecir, hayat ve bereket olur. وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ **Ve Cenab-ı Allah, haramı helal tanımakta ısrar eden çok kâfir,** اَثِيمٍ **çok günahkâr kimselerin hiç birini sevmez.** O tevbe edenleri sever, onlardan razı olur. Ribâ ise pek kâfirane ve pek günahkârane bir iştir.

Buna karşılık اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **iman edip iyi işler, salih ameller yapan ve özellikle** وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **namazlarını doğru dürüst kılıp zekatlarını veren kimseler yok mu? Her zaman** لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **bunların Rableri katında ecirleri vardır.** وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **Bunlara gelecek bir korku yok, bir kayıptan dolayı mahzun olacak da değiller.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman ehli** اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan korkun, O'nun azabından korunun!** فَلَهُ مَا سَلَفَ *"Geçmişte yaptıkları kendisine aittir"* âyetinin hükmüne göre, geçmişte kalan ribânın sahibinin zimmetinde bulunduğundan gaflet etmeyin. وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا **Henüz alınmamış, elde edilmemiş ve kalmış olan ribâdan geriye kalanları bırakın, terkedin.** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer siz gerçekten mümin iseniz, böyle yaparsınız.** Zira imanda olgunlaşmak, gereğini yerine getirmeyi gerektirir. فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا **Şayet yapmazsanız, yani Allah'dan korkmaz, ribânın haram olduğuna inanmaz veya inanır da yine terketmezseniz** فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resulü tarafından bir harbe maruz kalacağınızı bilmiş olasınız.** Yahut فَآذِنُوا kırâetine göre, Allah ve Resulü tarafından kendinize harb ilan ediniz.

Burada ribâyı terketmeyenleri, gerek ribâ helaldir inancına dönmüş mürted veya ahdini bozmuş kâfir olsun, gerekse haram olduğuna inandığı halde o inançla amel etmeyip ribâya devam eden fasık mümin olsun; her ikisine de

Allah Teâlâ, savaş ilan etmeyi emretmiştir. Çünkü bunlar, zekatı inkar eden veya inandığı halde vermemekte direnenler gibi, ya mürted veya bâğî ve âsîdirler. Dışardaki kâfirlere her zaman için savaş açmak zaruri ve gerekli olmadığı halde, bunlara savaş açmak kayıtsız şartsız vacip kılınmıştır. Demek olur ki, ribâdan sakınmak, İslâm tabiiyetinde bulunanların hepsine farzı ayn bir ferdî görev olduktan başka, genelde ribâ işlemlerini kaldırmak da mühim bir ictimaî farizadır. Çünkü ribâ öyle bir sosyal hastalık ve öyle bir toplumsal fitnedir ki, toplumda sürüp gittiği müddetçe tek tek kişilerin ondan kaçınmaları çok zor, belki de imkansız olur. Gerçi küfür diyarında bulunan bir müslümandan, müslim ile gayri müslim arasındaki ribânın haramlığı sakıt olacağı Hanefî mezhebinde açıkça ortaya konmuştur. Bilhassa bu hikmetten dolayı olsa gerek ki, Asr-ı Saadet'te müslüman ümmeti kemal derecesini bulup da savaş edebilme güç ve kabiliyetini kazanmadıkça ribânın haram oluşu ilan edilmemiştir. Bundan dolayı İslâm devleti, ribâ işlemleri yapan kişileri uyarır ve terbiye eder. Bunlar fert veya cemaat halinde devlete karşı koyarlarsa o zaman onlara savaş ilan etmek bütün müslümanların dinî görevleri gereğidir. Bununla beraber bugünkü müslümanlar bu vazifelerini unutmuş ve bunun uygulanması hususunda sosyal güçlerini yitirmiş, bir kararsızlık ve karışıklık içine düşmüş bulunduklarından pratik hayatta ribâdan kaçmak sırf ferdî bir görev gibi kalmış; ribânın toplum hayatında revaç bulmuş olması da ona karşı koymak isteyenlerin durumunu güçleştirmiştir. Kur'ân böyle ribâyı terketmeyenlerin Allah tarafından savaş ilanını hakkettiklerini anlatıyor ki, Kur'ân dilinde "Allah ve Resulü'nün harbi" deyimi, bazen gerçekten savaş anlamında, bazen de günahın büyüklüğünü ve zararını tasvir için uyarı makamında mecaz olarak kullanılır. Ve burada her iki tefsirle ilgili olarak görüşler öne sürülmüştür. Demek ki biri olmazsa, diğeri muhakkak olacaktır. Faiz yiyen veya yedirenler maddî veya manevi anlamda ilâhî savaştan kurtulamıyacaktır. Bunun için bir hadis-i şerifte لَعَنَ اللّٰهُ اٰكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ "Allah, ribâ yiyeni de, yedireni de lânetlemiştir." (1) veya lânet etsin, buyurulmuştur.

Bu böyledir. وَاِنْ تُبْتُمْ **Ve eğer siz ribânın haram olduğuna inanır, ribâya tevbe ederseniz,** فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ **ana paranız sizindir. Ana paralarınızın hepsini alırsınız, o şekilde ki,** لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ **zulüm etmezsiniz, zulüm de edilmezsiniz, yani ne fazla alırsınız, ne de eksik alırsınız.** Fakat tevbe etmezseniz, dinden çıkmanızdan veya zulmünüzden dolayı ilâhî harbe muhatap olmakla her türlü zarara uğrar, ana paralarınızı ve hatta bütün mallarınızı bile kaybedebilirsi-

(1) Buharî, Talak, 51, Büyû', 24, 25, Libas, 86, 89; Müslim, Müsâkât, 106, 107; Ebu Davud, Büyû', 4; Tirmizî, Büyû', 2; Nesaî, Talak, 13; İbn Mâce, Ticârât, 58.

niz ve kendinize yazık etmiş olursunuz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا 'dan buraya kadar bu âyetin, müslüman olup da daha önce yaptıkları ribâ işlerinden henüz alamadıkları alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nazil olduğu anlaşılıyor. Daha özel anlamda olmak üzere ve aşağıda açıklanacağı şekilde daha başka birkaç nüzul sebebi de rivayet edilmektedir:

Mukatil'in rivayetine göre, Taif'deki Sakif kabilesinden Amroğulları denilen oymaktan Mes'ud, Abdi Yaley, Habib ve Rabi'a adlarındaki dört kardeş hakkında nazil olmuştur ki, bunlar Mekke'de Beni Mahzûm'dan Beni Muğire'ye faizle borç verirlerdi. Hz. Peygamber Taif'i fethettiği zaman bu kardeşler müslüman olmuşlar, sonra Beni Muğire'deki alacaklarının faizlerini istemişlerdi. Beni Muğire de müslüman olmuş ve İslâm'a rağmen faiz vermek istememişlerdi. Fetih'ten sonra Mekke valisi olan Attab ibni Üseyd'e müracaat olundu ve bir rivayete göre, Sakif'in Hz. Peygamber'le Taif antlaşmasında hak üzerinde ribâdan olan gerek alacak ve gerekse vereceklerinin mevzu', yani metruk ve sakıt olduğuna ilişkin hüküm de yer almaktaydı. Attab ibni Üseyd (r.a.) Hz. Peygamber'e yazdı, o zaman işte bu âyet nazil oldu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, cevap olarak bu âyeti yazdı ve altına da şu notu ekledi: "Onlar buna razı olurlarsa ne âla, yoksa onlara savaş ilan et!"(1) Ata ile İkrime'nin verdiği bilgilere göre, Hz. Peygamber'in amcası Abbas ile damadı Osman b. Affan (r.a.) ortak olarak hurma bahçesi kiralamışlar, yani vakti gelince hurmaları toplamak üzere peşin para vererek selem yoluyla bir alışveriş sözleşmesi yapmışlardı. Toplama vakti gelince, hurmanın bir kısmını toplayıp kaldırmışlar, geriye kalanını da faiz karşılığı olarak toplamak istemişlerdi. Bu da faizin karşılığı demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Süddî'nin rivayetine göre, Hz. Abbas ile Hz. Halid bin Velid, cahiliyet devrinde ortak olarak faizcilik yapıyorlardı. İslâm'a girdikleri zaman eskiden kalma pek çok faiz alacakları vardı. Bu âyet bunlar hakkında nazil oldu.

Hadis kitaplarında sahih rivayetlerle yer almış bulunan bilgilere göre, Abdullah b. Ömer ile Cabir (r.a.), bizzat Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmişlerdir ki; Resulullah, Vedâ Haccı günü Mekke'de, yani Cabir'in açıkça bildirmesiyle Arafat'taki meşhur hutbesinde اِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَ فِى الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ مَوْضُوعٌ وَاَوَّلُ رِبًا اَضَعُهُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ "Cahiliyyet devrindeki ribâların hepsi batıl ve sakıttır. İlk iptal edeceğim ribâ da Abdulmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır"(2) buyurmuş idi. Mekke ve Taif'in fetihleri hicretin sekizinci senesinde, Veda Haccı ise onuncu

(1) Kurtubî, a.g.e. III, 363; İbn Kesîr, a.g.e. I, 330.
(2) Müslim, Hac, 147; Ebû Davud, Büyû', 5, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 76, 84; Ahmed b. Hanbel. V, 73.

senesinde olmuş ve hacdan birkaç ay sonra da Hz. Peygamgamber vefat etmişti. Bundan anlaşılmaktadır ki, bu ribâ âyetinin ilk uygulaması bu hutbede ilan buyurulmuş ve âyetin hükmüne göre; o güne kadar alınmış olan ribâlara dokunulmamış ve alınmamış olanlar da iptal edilmiştir. Bundan dolayı Hz. Abbas'ın faiz alacakları âyetin özellikle nüzul sebebi değilse bile genel olarak âyetin hükmünün ilk uygulandığı alacaklar olmuştur. Bu âyet, sonradan müslüman olan kâfirlere uygulanacak hüküm hakkında da büyük bir temel olmuştur. Bu gibi kimselerin müslüman olmadan önceki zamanlarında, İslâm dininin hükümlerine aykırı ve fakat kendi aralarında muteber ve geçerli olmak üzere yapmış oldukları işlemler temelden fesih ve iptal edilmez; lakin İslâm'a girdikten sonra ortaya çıkan sonuçları, İslâm'ın hükümlerine göre çözüme kavuşturulur. Mesela, kendi aralarında caiz ve fakat İslâm'a göre caiz olmayan bir nikah yapmış bulunsalar, bu nikah geçerlidir, fakat İslâmiyete aykırı düşüyorsa onda devam olunamaz. Kâfir iken süt kardeşiyle nikahlanmış ve onunla yatmış ise, bu nikah eskiye göre muteber ve geçerlidir. Verilen mehir geri alınmaz. Fakat İslâm'a girdikten sonra onda devam olunamaz. Boşanmaları gerekir. Mehir verilmemiş ise mehr-i misil ödettirilir. İşte ibaresi yalnızca ribayı ilgilendiriyor gibi görülen bu âyet, kapsamı ve delaleti bakımından birçok işlemlere ait hükümleri de içine almaktadır. Bunun gibi, Veda Haccı Hutbesi de birçok hükme temel teşkil eder. Bu cümleden olmak üzere, bu şuna da delalet ediyor ki; dar-ı harpte yapılmış olan sözleşmeler, aslında İslâm'a göre fasit yapılmış olsalar bile, fetihten sonra onlar temelden feshedilmez. Zira biliniyor ki, âyetin nüzulü ile Mekke'de tahsil edilmemiş ribâların iptalini fiilen ilan eden bu hutbe arasında, Mekke fethinden önceye ait akitlerin uzantısı olarak devam edip gelen birtakım ribâ sözleşmeleri vardı. Demek ki, bir dar-ı harpte müslümanlarla diğerleri arasında yapılmış olan sözleşmeler, orayı müslümanların fethinden sonra bile esasından feshedilmez. Alınmış olanlar iade olunmaz. İşte bu ribâ konusunda görüldüğü gibi, fasit kısım, yani İslâm hükümlerine uygun olmayan kısım devam da ettirilmez. Yani fethin hükmü, daha öncesine şamil olmaz, ancak sonrasına dönük olur. Bu açıklamalardan şu sonuçları alabiliriz: Evvela şunu belirtmek gerekir ki, bu âyetin inişi, sadece Veda Haccı'ndan değil, Mekke fethinden de önce imiş. Ayrıca ribâ için, onu inkar edene veya haram olduğunu kabul ettiği halde ribâ işine devam edene savaş açmanın faraz olması dâr-ı harpte değil, dâr-ı İslâm içinde ve Müslümanlığı kabul etmiş olanlar için geçerli olan bir hükümdür. Müslümanların vazifesi, dâr-ı harbde bulunan kâfirlere, ribâdan vazgeçmeleri

için savaş ilan etmek değil, kendi ülkelerini müslim veya gayri müslim, kim olursa olsun ribâ fitnesine uğratacak olanlardan korumaktır. Bunun için يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ *"Ey müminler Allah'dan korkun!"* diye hitap buyurulmuş, يَا أَيُّهَا النَّاسُ *"Ey insanlar"* diye buyurulmamıştır. Müminlerin hükümranlığı ve vilâyeti de dâr-ı İslâm'a aittir. Dâr-ı harb için geçerli değildir. Bu mânâdan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, İslâm uyruğunda bulunmayanlara ribâyı terk etmeleri gerektiğini teklif etmediği halde, İslâm'ın zimmetini kabul eden Necran Hıristiyanları'na ribâ yememek ve ribâ yedikleri takdirde zimmetin sağladığı haklardan mahrum olacaklarını bildirmek üzere onlara söz vermiş ve onlara, "Ya ribâyı terkedersiniz veya Allah ve Resulünden harb açılacağını bilmiş olunuz." diye yazarak bu âyetin içerdiği hükmü tebliğ etmiştir. Zira dâr-ı İslâm'da zimmet ehlinin sözleşmesi, hukuk açısından müslümanların imanı yerindedir. Ve zimmet ehli, ibadet ile yükümlü değil, fakat muamelat ile yükümlüdür.

Velhasıl dâr-ı İslâm'da ribâ işlemleri yapanlar, gerek dini inkârlarından ve dinden çıkmak niyetiyle yapsınlar, gerekse sırf günah ve isyan niyetiyle yapsınlar, her iki şekilde de Allah'ın ve Resulünün harbine muhatap olmuş olurlar. Fakat tevbe edenlerin de ana paraları, eksik ve fazla olmadan aynen korunur. Şu kadar ki, bunun hemen ödenip ödenmiyeceği de borçlunun kolay ödeme şartına bağlıdır. وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ **Ve eğer borçlu züğürt durumda ise** فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ **o halde ödemeye ilişkin hüküm, çaresiz olarak onun kolay ödeyebileceği zamanı beklemeyi gerektirmektedir. Borçluya, ödeyebilecek duruma gelinceye kadar süre tanımak gerekir.** وَاَنْ تَصَدَّقُوا **Ve bu gibi borcunu ödeyemiyecek borçlulara alacağınızı sadaka edip bağışlamanız,** خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için onlara süre tanımaktan daha hayırlıdır.** O parayı bağışlamanın sevabı daha çoktur. اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz böyle yaparsınız.** Bu âyetin hükmü, delaleti ve kapsamı açısından her çeşit borç için geçerlidir. Hükmü bütün borçlara şamildir. Bu husus da borçlanmayla ilgili hükümler arasında temel hükümlerden biridir. Bundan dolayıdır ki, borçlunun gerçekten sıkıntı içinde olduğu kesin olarak ortaya çıkarsa hapsine hüküm verilmez, hapsedilmez. Borçlu olan fakirlere borçtan kurtulmaları için yardım etmek ve alacağını ona olduğu gibi bağışlamak da büyük bir hayır teşkil eder.

Ey iman ehli! Bunları yapınız وَاتَّقُوا يَوْمًا **ve öyle bir günden korkunuz ki,** تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ **o gün Allah'a döndürüleceksiniz,** yahut döneceksiniz. ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ **Sonra herkese kazandığı aynen ödenecek.** وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Ve onlar zulüm görmüş de olmayacaklar.** Onlar kıyamette ebedî cezaya ve azaba

uğrasalar da asla zulüm görmüş olmayacaklar, çünkü kendi kazançları neyse onu almış olacaklar.

Abdullah b. Abbas hazretlerinden rivayet ediliyor ki, bu âyet Kur'ân-ı Kerîm'in en son nazil olan âyetidir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, hac farizasını ifa ettiği zaman "kelâle" âyeti, yani يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِى الْكَلَالَةِ *"Sana soruyorlar, de ki, Allah size kelâle hakkında hüküm bildiriyor..."* (Nisa, 4/176) âyeti nazil olmuştu. Sonra Arafat'ta vakfede iken ... اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ *"İşte bugün size dininizi ikmal ettim..."* (Maide, 5/3) âyeti nazil oldu. Sonra da işte bu وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ âyeti nazil oldu. Ve Cebrail Aleyhisselâm "Ya Muhammed! Bunu Bakara'dan ikiyüz sekseninci âyetin başına koy." dedi. Ve bu âyetten sonra Resulullah seksenbir gün yaşadı ki, yirmi yirmibir gün veya yedi gün, yahut sadece üç saat yaşadığı da söylenmiştir.

İyi veya kötü amellere ileride verilecek ecir veya ceza, sahiplerinin kendi kazancı olmak üzere Allah katında defterlerine geçirilecek bir karşılık, bir yükümlülük derecesinde bulunduğundan son nazil olan bu âyetin, ölümü veya kıyamet gününü ihtar ederek nazil olması çok anlamlıdır. Ayrıca özellikle ribâ konusunu izleyerek borçlanmayla ilgili hükümlerin arasında yer almış olması da çok açık seçik ve anlamlı bir uyarıdır.

İnfak ile ilgili hükümler, kazanç yollarından olan alışveriş ve ribâyla ilgili hükümlere, bu da borçlanmayla ilgili hükümlere müncer olmuştur. Borç ise her şeyden önce yükümlülük ve zimmet denilen insan haysiyeti ile ayakta duran bir özellik olduğundan, Cenab-ı Hak, bunu bizzat kendi ezelî misakı altına alarak ve nihayet en büyük müeyyidesi (yaptırımı) olan dindarlık ve takva duygusuna bağlamış ve fakat takva duygusunun helal kazanca engel olacak olumsuz bir yöne sapmaması için bundan sonra genel olarak borçlanmaların yazılı belgelere bağlanmasını ve nasıl yazılması gerektiğini, ikinci derecedeki ayrıntı sayılabilecek açık belgelerini ve diğer temel hükümlerini beyan ederek buyurmuştur ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ

مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ

أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ

رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهًا اَوْ

ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ

وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ

وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ

اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُٓوا

اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغ۪يرًا اَوْ كَب۪يرًا اِلٰٓى اَجَلِه۪ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ

لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُد۪يرُونَهَا

بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ

وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَه۪يدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ

عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ

بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا

الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ ﴿٢٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

282- Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri, Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyip yazdırsın ve herbiri yazarken Rabbi olan Allah'dan korksun da haktan birşey eksiltmesin. Şayet borçlu bir bunak veya küçük bir çocuk veya söyleyip yazdıramıyacak durumda biri ise velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi şahit de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa, o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki, birisi unutunca, öbürü hatırlatsın, şahitler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar; siz yazanlar da az olmuş, çok olmuş, onu vadesine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğer ki, aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alım satım yaptığınız vakit de yine şahit tutun. Ayrıca ne yazan, ne de şahitlik eden bir zarar görmesin. Eğer onlara zarar verirseniz, o işte mutlaka size dokunacak bir günah olur. Üstelik Allah'dan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.

283- Şayet siz sefer üzere olur bir kâtip de bulamazsanız, o vakit alınmış bir rehin belge yerine geçer. Yok eğer birbirinize güveniyorsanız kendisine güvenilen adam Rabbi olan Allah'dan korksun da üzerindeki emaneti ödesin. Bir de şahitliğinizi inkâr edip gizlemeyin, onu kiın inkâr ederse mutlaka onun kalbi vebal içindedir. Her ne yaparsanız Allah onu bilir.

KIRÂET: أنْ تَضِلَّ Hamze kırâetinde "hemze"nin kesriyle إنْ تَضِلَّ dir. فَتُذَكِّرَ İbnü Kesir, Ebu Amr ve Yakup kırâetlerinde« ذ » in sükûnu ve « ك » şeddesiz olarak فَتُذْكِرَ okunur. Hamze kırâetinde de « ر » ının zammiyle فَتُذَكِّرُ dir. تِجَارَةً حَاضِرَةً ise Âsım kırâetinden başkasında ref' ile تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ şeklinde okunur. وَلاَ يُضَآرَّ kelimesi Ebu Ca'fer kırâetinde « ر » şeddesiz; فَرِهَانٌ kelimesi İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde « ر » ve « هـ » nın zammiyle elifsiz فَرُهُنٌ okunur.

Bu birinci âyete (âyet 282) "Müdâyene Âyeti" denilir ki, Kur'ân'daki en

uzun âyet budur. Bir rivayete göre; nüzul sebebi "selem" denilen alışverişlerdir. Yani peşin para ile veresiye mal almak demek ise de her çeşit alışverişe ve borçlanmaya şamildir. Ancak dil âlimleri demişlerdir ki, "karz" ile "deyn" birbirinden farklı şeylerdir. Bundan dolayı bu âyetteki şartın, aslında karzı içine almaması gerekir. Fıkıh açısından da karz başlangıçta emanet, sonuçta da satış demektir. Onun ödenmesi belli bir süreye bağlı değildir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا "Ey iman edenler! اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى **Bir ecel-i müsemmaya, yani gün, ay gibi belirlilik ifade eden ve bilinmezliği ortadan kaldıracak şekilde belirlenmiş olan bir vakte kadar herhangi bir borç ile işlem yaptığınız zaman** فَاكْتُبُوهُ **o borcu yazınız.** Allah ribâyı haram kıldı diye borç ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılmış sanılmamalıdır. Birbirinizle borç alıp verebilirsiniz, fakat alışverişte borçların vadesi belli olmalı, bir de yazılarak belgelenmelidir. وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ **Ve bunu iki taraftan birine meyil göstermeyecek, eşit olarak her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek tarafsız ve âdil bir kâtip yazsın.** Birbirinizin yokluğunda her biriniz kendi kendine veya özel kâtibi ile kendi defterine ve yalnızca kendi hesabına yazdırabilirse de bununla yetinilmesin. وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ **Kendisine yazması için başvurulan hiçbir kâtip de yazmaktan imtina etmesin, çekinmesin.** Allah'ın kendisine öğrettiği gibi, yani senet ve belgelerdeki yazılış usûl ve geleneklerine uygun olarak, yahut demin bildirildiği üzere adalet ve hakkaniyet çerçevesinde, yahut kendisine ilâhî bir lütuf demek olan yazı bilmenin şükrü olarak hiçbir şekilde yazmaktan çekinmesin de فَلْيَكْتُبْ **öylece yazsın.** Borçları yazmak farzı kifayedir, yani herhangi bir yazı bilen insana farzı kifayedir. Fakat bu işle görevlendirilmiş biri olunca ona farzı ayn olur. Bundan dolayıdır ki, hükûmetin "Kâtib-i vesâik", başka bir deyimle "Kâtib-i adl" denilen "noter" tayin etmesi de görevleri arasındadır. Böyle kâtiplerin bir müracaat olduğunda yazmaları onlara farzı ayndır. وَلْيُمْلِلِ الَّذٖى عَلَيْهِ الْحَقُّ **Ve üzerinde hak bulunan, yani borçlu olan taraf söyleyip imlâ ettirsin.** Çünkü yazılacak olan senedin muhtevası onun ikrarı olacak, şahitler de onun aleyhine şahitlik edecekler. O halde yazıya geçecek ifade ikrar sahibinin ifadesi şeklinde olmalıdır, senedi borçlu olan taraf vermelidir.

İMLÂL: İmlâ kelimesinin aslı veya eşanlamlısıdır, ezbere söyleyip yazdırmak demektir. Bundan şu da anlaşılır ki, böyle bir borçlanmada borcun senede geçirilmesini asıl borçlu olan taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır. Bunun için tamamen imlâ etsin, yazdırsın وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ **ve imlâ ederken, yazdırırken kâtipten, vesaireden değil, rabbi olan Allah'dan korksun da** وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا **o**

haktan zerre kadar bir şey eksik etmesin, ifadesinde hileye ve art düşünceye saparak veya araya bazı engelleyici ifadeler katarak, borç olayının hâlde ve gelecek zaman içinde hukukî şeklini ve akışını değiştirmesin. فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ **Şimdi üzerinde hak bulunan borçlu malını israf ve telef eden cinsten kafası az çalışan bir sefih, yahut küçük çocuk veyahut bunak bir zayıf, bir zavallı, yahut da dilsizlik, tutukluluk, bilgisizlik vesaire gibi herhangi bir sebepten dolayı bizzat söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen bir kimse ise,** فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ **velisi, yani onun yerine, işine bakan kâhyası, veliyy-i umûru, vasîsi, vekili, tercümanı, yahut veliyy-i deyni olan alacaklısı, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde imlâ ettirsin, o yazdırsın,** yaptığınız borçları böyle yazınız. وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ **Ayrıca siz müminlerin erkeklerinizden en az iki şahit getirip, gerektiğinde buna şehadet etmelerini onlardan talep ediniz.** مِنَ الرِّجَالِ yani *"...erkeklerden"* buyurulmayıp, مِنْ رِجَالِكُمْ *"erkeklerinizden"* buyurulması, çocukların ve müminler aleyhine gayri müslimlerin şehadetinin yeterli olmadığını anlatıyor. Yani sizin erkeklerinizden, mümin erkeklerden olmayan erkeklerin, siz müminler aleyhindeki şahitlikleri geçerli olmaz. فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ **Eğer iki erkek olmazsa,** فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ **o zaman da bir erkekle iki kadın şahit olsunlar, öyle ki, bunlar** مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ **şahitliklerine razı olacağınız, sizce adalet ve güvenilirlikleri belli şahitlerden bulunsunlar,** yoksa gelişigüzel bir erkekle iki kadının veya iki erkeğin şahitliği muteber ve geçerli olmaz. Başka bir âyette وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ *"Sizden iki adaletli kimseyi şahit yapın"* (Talak, 65/2) buyurulduğu için âdil kimselerden olmaları da şarttır. Sonra bir erkek yerine iki kadın olsun ki, اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى **birisi unutacağından, öbürü ona hatırlatsın,** yahut Hamze kıraetinde olduğu gibi, **birisi unutur, şaşırırsa diğeri ona hatırlatır.** Görüldüğü gibi, şahitliğe ehliyet ve liyakatin şartlarından biri de hakkıyla zabt ve hıfzetmek, yani akılda iyi tutmak ve unutmamaktır. Ahlâk açısından güvenilir olmayanların da şahitliği geçerli değildir, fakat akılda tutmak için olayı başından sonuna kadar her an hafızasında tutmak, aklından çıkarmamak şart değildir. Elverir ki, şahitlik edeceği sırada hakkiyle hatırlasın ve aklına getirmiş bulunsun. Demek ki, bir olayı defterine yazan bunu bir süre sonra unutsa da o deftere başvurduğu zaman zihninden iyice hatırlayabilirse şahitlik edebilir. Kendi kendine içinden, "Ben buraya bir şeyler yazmışım, ama ne olduğunu iyice hatırlayamıyorum." diyorsa şahitlik edemez. Şahitlerin hatırlatmaya uyması da iyi olmaz, unutan şahit kendiliğinden hatırlayabilmelidir. Şahit sayısının en az iki kişi olması da şüphe ve töhmeti, iftirayı, yanlışlığı ve unutmayı bertaraf etmek, hata ihtimalini ortadan

kaldırarak zabtın ve adaletin kuvvetini açığa çıkarmak içindir. İşte genellikle göz önünde bulundurulduğu zaman erkeklere nisbetle kadınlarda zabt denilen akılda tutma gücü biraz eksiktir, unutma ihtimali daha fazladır. Böyle olmayanları bulunabilirse de burada itibar kişiye değil cinsedir, cinsin de çoğunluğuna göredir. Bunu şöyle de düşünebiliriz: Evvela kadınlığın yaratılışında duygusallık ağır basar, duygusallığın ağır bastığı kimseler de aşırı heyecan ve etkilenme söz konusu olur, yani duygusallık etkilenmeyi gerektirir. Etkilenmenin çokluğu ise unutma sebeplerindendir ve bir şeyi aklında iyi tutmak sadece bir zeka ve hafıza meselesi de değildir. Pek çok zeki insan vardır ki aşırı duygusallıktan, fazla etkilenmeden dolayı hafızasına güvenilmez. Ayrıca kadında enfüsiyet (sübjektiflik) daha ilerdedir. Dış çevredeki olaylar onu ilk anda ilgilendirir ve telaşa sevkeder. Doğrusu ticarî işlemler ve insanlar arasındaki borçlanmalar gibi dışarıya ait olaylar ile ilgilenmek veya böyle şeylerle meşgul edilmek kadınlık açısından arzu edilecek bir olgunluk değildir. Bu gibi işler esas itibariyle erkeklerin işleri olmalıdır. Bundan dolayı mükemmel bir kadın olmak üzere düşünüldüğü zaman, bu gibi dışarıya ait olayları tek başına takip ederek şahitlik yapabilecek şekilde akılda tutmaktan ve hafızasını böyle şeylere yormaktan uzak kalmak ve bu çeşit işlere doğrudan itilmemek gerekir. Üçüncü bir husus olarak göz önünde bulundurulması icab eden bir şey de şudur: Kadında haya ve utanma duygusu kuvvetlidir ve kuvvetli olması gerekir. Onun bu değerli özelliği, en küçük bir uğraşmayla büyük ölçüde gücünü kaybeder. Bunun için olayların kadına anlattıkları erkeğe anlattığından daha azdır. Bu şartlar altında bir kadına şahitlik yükünü yükletmek, onu bir anlamda zarara uğratmak ve tedirgin etmektir. Dördüncü olarak, kadının fıtratı ve kendi cinsinin olgunluğu erkeğin zıddı olduğundan, erkekleşmek kadın için bir düşüş ve dejenerasyon demektir. Bundan dolayıdır ki, kadınlaşmış ve hünsalaşmış erkeklerin şahitlikleri geçerli ve muteber olmayacağı gibi, erkekleşmiş ve yarıyarıya erkek gibi olmuş kadınların şahitliği de caiz değildir. Bunların her ikisi de kendi nevinin özelliklerini kaybetmiş ve düşüş göstermişlerdir. Böyle kalbi yumuşaklığa yönelik olanların şahitlikleri de hakkı tahrif etmek töhmetinden uzak kalamaz. Şu halde yaratılış gerçeği kadının mükemmelliğiyle erkeğin mükemmelliğini ayrı ayrı özelliklere bağlamış ve farklı kılmış olduğundan, kadının dışarıda olup biten olaylara ait ilgisini ve onlara ait hafızasını kısmen kapalı tutması, kendi kadınlığının ve kadınlığındaki mükemmelliğin bir gereğidir. Bunun için şahitliğe konu olan olayı kadın erkekten daha fazla unutabilir. Çünkü o gibi olaylar, onun ilgi alanı değildir. Lakin unuttuktan sonra tekrar hakkiyle

hatırlayabilirse yine de şahitlik etmesi mümkün olur. Kadını doğrudan bu gibi olayları hatırda tutmaya mecbur etmek, ona karşı haksızlık etmek olur. Bunun gibi icabında üzerine yüklenilen şahitlik yükünü beşeriyet gereği olarak unuttuğu zaman da onu dışarıdan yapılan telkin ve uyarılarla yeniden hatırlamaya zorlamak da yine ona haksızlık etmektir. Bundan dolayı bir erkek karşılığında yalnızca bir tek kadına şahitlik yükünü yükletmek de gerçeğe ve hakkaniyete uygun olmaz. Ancak bunlar iki kadın oldukları zaman birinin unuttuğunu diğeri, diğerinin unuttuğunu öbürü unutmamış olabileceğinden, bunlar şahitlik yapmadan önce dışarıdan hiçbir hatırlatmaya tabi olmadan ve muhtaç bulunmadan birbirleriyle hasbihal ederek kendilerine karşılıklı hatırlatmalar ile hafızalarında sakladıklarını kuvvetlendirip tesbit edebilirler ve bu şekilde hem kendi haysiyetlerini, hem de hak adına yüklenmiş oldukları şahitliği koruyabilirler. Şayet hiç unutmamış bulunurlarsa durumları daha da kuvvetli olur. Şu halde bu hatırlatma ve uyarma mahkemede şahitliğin edası sırasında olacak diye önceden anlaşıp ağız birliği etmemelidir. Çünkü bu hâl, şahitliğin kabulüne engel olabilir. İşte bir taraftan kadının fıtratının ve haklarının, bir taraftan insanların haklarının korunması ve yerine getirilmesi açısından erkeklerin daha iyi bilgi sahibi olabileceği işlerde kadın şahit yapılmamalıdır. Kadınlara şahitlik görevi yükletilmemelidir. Bu işlerde erkek bulunmadığı ve kadına başvurmaya ihtiyaç duyulduğu takdirde de bir erkek yerine bir kadına değil, iki kadına yükletilmelidir. Şu halde erkeklerin haberli olmaları caiz olmayan hususlarda yalnızca kadınların bilgi vermesiyle ve hatta yerine göre yalnızca bir kadının bilgi vermesiyle de amel etmek caiz olur. Mesela kadınlar hamamında meydana gelmiş olan bir olayın şahidi ancak kadın olabilir. Ve bir çocuğun annesinden doğması bir kabilenin, bir oymağın haber ve şahitliği ile sabit olur.

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا **Bir de şahitler ne vakit şahitlik etmeye çağrılırlarsa çekinmesinler, şahitlik yapmamazlık etmesinler.** Bundan dolayı gerek tahammül gerek eda olsun şahitlik için davet edildiği zaman bu davete icabet etmek farzı kifayedir. Hiç kimse gitmezse herkes günahkar olur. Giden bulunur da maksat hasıl olursa diğerleri de günahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da belli kimselerin gitmesine ihtiyaç duyulursa, o vakit bunların şahitlik için davete icabet etmeleri kendilerine farzı ayn olur. Bazı âlimler buradaki "şahitlik yapmamazlık etmesinler" emrinin yalnızca tahammüle, bazı âlimler de bunun tahammüle ve edaya bağlı olmaksızın her ikisine de ait olduğunu açıklamış iseler de "Ahkâm-ı Kur'ân" da beyan olunduğu üzere, burada hüküm mutlaktır. اِذَا مَا دُعُوا *"davet olundukları zaman"* ifadesi de genel anlamlıdır.

Bu âyetin nüzul sebebinde Katade'den gelen bir rivayet şöyledir: "Bir adam

bu hususta oba oba dolaşır, ona kimse aldırmazdı, sonra bu âyet nazil oldu." denilmektedir. Bundan dolayı eda farizası daha mühim olmakla beraber, ihtiyaç gerekli kıldığında gerek tahammül ve gerekse eda bakımından şahitlik farzı ayn olur. Kısacası siz işte böyle yapınız. وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهِ **İster büyük olsun, ister küçük olsun o borcu veya onun ödeme gününü son süresine varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız.** Az olsun, çok olsun yazınız ve vadesinin son taksidine kadar bütün yönleri ve bütün ayrıntılarıyla yazınız; her bakımdan açık ve anlaşılır olsun, "Zaten azdır, önemi yoktur, canım işin bu yönü zaten bellidir, yazmaya ne lüzum vardır." demeyiniz, yazmaya ve ayrıntılarıyla yazmaya üşenip de işi baştan savmayınız. Bu kısım daha önceki فَاكْتُبُوهُ "yazınız!" emrinin bir açıklaması ve pekiştirilmesi olmak üzere kâtiplere hitap ve tenbih gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha geniş kapsamlı olarak senet yazmaktan başka gerek borçlu, gerek alacaklı tarafından borç miktarının ve ödeme şekillerinin kendi defterlerine de yazılmasını, ayrıca şahitlerin dahi şehadetini yüklendikleri gerçeği unutmamak için mümkün olduğu kadar yazmalarını hatırlatmakla hem taraflara, hem kâtiplere, hem de şahitlere ait bir hitap olması da âyetin kapsamı içindedir. Ve gelecek âyetlere göre bizce bu mânâ siyaka, yani konunun akışına daha uygun görünüyor. Çünkü ey müminler ذٰلِكُمْ **böyle ayrıntılarıyla yazılması,** üç türlü fayda getirir. Evvela اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah katında en doğru olanı, adalete ve hakkaniyete uygun olanı, en ziyade adalet ve doğruluk demek olanı budur.** Esas belge demek olan takvanın gereğine en uygun olandır. İkinci olarak وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ **şahitliğin yerine getirilmesini en iyi şekilde sağlayandır.** Üçüncüsü وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوٓا **kuşkuya, şüpheye düşmemenize yardım eden en büyük sebeptir.** Borcu ve gerçeği bu şekilde iyice yazarak tesbit ettiniz mi, cinsinde, miktarında, müddetinde, şahidinde, şehadetinde, birbirinize karşı ahlâkî ve hukukî yükümlülüklerde ve sosyal hayatınızda güven hasıl olur. Şüpheden kurtulur, yakin üzre bulunabilirsiniz. O halde bunları yapınız. اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ **Ancak yaptığınız iş aranızda elden ele alıp vereceğiniz, tamamen peşin ve hazır bir ticaret işi olursa o başkadır**[1], yahut

---

(1) Ticaret, kâr ve kazanç gözeterek yapılan bir malî işlemdir ki, bunun esası alışveriştir. Bundan dolayı kâr gözeterek değil de sadece fayda sağlamak için yapılan satın almaya ticaret denmez. Lakin gerek peşin, gerek veresiye olsun; satış akdi şer'an icab ve kabul ile tamam olacağından o anda mevcut ise de teslim ve tesellüm meydana gelmeden bunun varlığı itibarî olduğu için, göz önünde hazır değil demektir. Buna işaret olmak üzere "hazır ticaret" sözü mal hazır, para peşin anlamına alınmış ve hiçbir yanlışlığa meydan vermemek için, "aranızda devredip duran" ifadesiyle açıklık kazandırılmıştır. Bununla beraber "ticaret malı" genel anlamda ticaret yerine de kullanılır ki, böyle olunca sıfat, sıfatı müfessire olmaz. (Müellif)

meğer ki, iki taraftan aranızda hemen elden alıp elden vereceğiniz hazır bir ticaret malı bulunursa o zaman mesele yoktur. O takdirde فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا **onu yazmamanızda size bir beis, bir zarar ve bir sakınca yoktur.** Demek ki, yine de yazmak fena bir şey değildir. Müştereken bir kâtib-i adl, bir noter huzurunda senet ve sözleşme yazdırmaya lüzum yoksa da her ihtimale karşı özel olarak veya toplam olarak birbirine bir hatırlatma olmak üzere, mümkün olduğu kadar yazılırsa fena olmaz. Lakin yazı bilmeyen pek çok kimse için bunda zorluk, meşakkat bulunacağı, bunun da kolaylıktan ziyade, zarar getireceği için yazmamanızda bir beis yoktur, buyuruluyor, amma وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ **velev peşin olsun, bir alışveriş, bir alım veya satım yaptığınızda işhad ediniz, şahit getiriniz,** yani bu işleri şahit huzurunda alenen yapınız, herkesten gizli bir şekilde yapmayınız. İşlemleriniz ve malınız şüpheden uzak olsun. Çünkü hırsızlık mal satmıyorsunuz, normal ve meşru ölçüler içinde alışveriş yapıyorsunuz. Bunun için alım ve satım işlemlerinin şahitlerin gözü önünde yapılması güven ve hukuk açısından herhalde bir ihtiyattır. Bütün müfessirler açıkça bildiriyorlar ki, bu âyetteki mendubluk ihtiyaç içindir. وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ **Bir de ne kâtip, ne de şahit zarar vermeye kalkışmasın;** kendilerine müracaat edildiği zaman icabet etmemek veya yazıyı ve şahitliği değiştirip tahrif etmek gibi ahlâksızlık yaparak hak sahiplerini zarara sokmasın, yahut وَلَا يُضَآرَّ mechul sîgası olduğuna göre; ne kâtip, ne de şahit bu yüzden bir zarara uğratılmasın. Bunlara yazmak veya şahitlik gibi görev yükletilirken, böyle dinî görev verilirken, kendilerince mühim olan işlerinden alıkonulmak veya belirlenen hududun dışına çıkılıp ziyade tekliflerde bulunmak, veyahut kâtibe ücretini vermemek gibi bir suretle zarar da verilmesin. وَاِنْ تَفْعَلُوا **Ve eğer zarar verdirirseniz** فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ **bu kesinlikle sizin için bir fısk, bir günah ve vebaldir.** Hak Teâlâ'ya karşı itaatsizliktir, Allah'ın itaatından çıkmaktır. Bunu yapmayınız, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkunuz, ikab ve cezasından korununuz, O'nun koruması altına giriniz.** وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ **Allah size tane tane öğretecek,** daha ziyade bilgiler ihsan edecek, işinize yarayacak, işinizi kolaylaştıracak ilâhî **hükümlerini ve irfanını belletecektir.** وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Allah her şeyi bilir.** Bundan dolayı emirlerine itaat, nehiylerinden sakınmak, sözüne güvenmek, kendisine ta'zim ve saygı ile hukuk ve ticarî işlerinizi, bütün işlemlerinizi yazıp belgelendirin. Her şeyi yazıp belgeye bağlamanın, din ve dindarlığın, takvanın temeli olduğunu unutmayınız.

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا **Ve şayet yolculukta olur, bir kâtip de bulamazsanız,** فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ **o zaman vesikalarınız, aldığınız rehinlerdir.** Gerçi rehin alınabilmesi bu zamana ve bu şartlara bağlı ve münhasır değildir. Hazar za-

manında kâtip ve yazı mümkün iken de rehin almak sahih ve caizdir. Fakat kâtip bulunmadığı, senet ve yazı ile belgelendirmeye imkan olmadığı zaman rehin konusu kendini açıkça belli eder. Bundan dolayı bu şartlar rehinin sıhhatına ve cevazına değil, belgelendirmek için belirliliğin şartıdır. Yani bu şart, seferde değilseniz ve kâtip bulursanız rehin alamazsınız anlamına değildir. Bunun böylece mefhumu muhalifi muteber değildir. Mantık açısından da bellidir ki, bir önceki hükmün geçersizliği, ondan sonraki hükmün de geçersizliğini gerektirmez. Ancak şart bulunduğu zaman o şartın gerekli kıldığı şey, yani meşrut gerekir. Şu halde seferde olmak ve kâtip bulunmamak rehnin cevazının veya sıhhatının şartı değildir, belki vücub veya mendubiyetinin şartıdır. Ve bu şart da esas itibariyle kâtibin bulunmamasından dolayı yazının imkansızlığıdır. Sefer bunun alelade sebebi ve çokça meydana gelen durumu icabıdır. Başka bir deyişle "kayd-i ihtirazî değil, kayd-ı vukuîdir". Diğer mazeret sebeplerinden biriyle dahi hazar zamanında da kâtip bulunmazsa, hüküm yine böyle olacaktır. Hazar zamanında rehinin caiz oluşu Peygamber Efendimizin uygulaması ile de sabittir. Çünkü Resulullah hazarda iken zırhını rehin vermiştir. Bununla beraber âyet şunu gösteriyor ki, senet ve yazı ile belgelendirmek mümkün oldukça, müminler arasındaki borç alışverişlerinde rehin talep etmek caiz olsa da mendub olmayacaktır. Meğer ki bir mazeret, bir sebep bulunsun. Bir de anlaşılıyor ki, rehinin tamam olması için onun fiilen alınmış olması şarttır, sözü edilip de alınmamış olan rehin belge özelliği taşımaz. Zaten rehin kelimesinin mânâsında hapsetmek vardır. Şu halde rehinin hisse-i şâyi'a (çok ortaklı mal) olması da doğru olmaz. İşte esas olmak üzere borçlanmada ve diğer işlemlerde üç türlü belgelendirme vardır: Bunlar yazı, şahit ve rehindir. Dindarlık ve takva anlayışı, gerçeği belgelendirmeye ve hakkın yerini bulmasına hizmet eden bu gibi belgelendirmeye engel olmamalı, hatta buna yardımcı olmalıdır. Müminler borçlanma ve ticarî işlemlerde ve bütün muamelelerinde bu gibi belgelendirmelere riayet etmeli ve bu surette helal malı korumaya ve onu telef olmaktan, kayba uğramaktan kurtarmaya çalışarak, meşru yollardan kazanç ve üretimi arttırmaya gayret etmeliler ki, insan bu sayede Allah yoluna infaka güç yetirebilsin. Allah'ın gazabına uğrayan ribâ ve benzeri haram şeylerden sakınsın da takvaya devamı mümkün olabilsin. Görülüyor ki, insan hakları için bu arada en büyük güvence Allah Teâlâ'ya bağlılık ile, O'nun emirlerine sarılmak demek olan din ve takva duygusudur. Bu olmayınca diğer belgelerin ve ayrıntı sayılan müeyyidelerin faydası pek sınırlı kalır.

İmdi فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا **bir kısmınız, bir kısmınızdan, yani bazı alacaklılar bazı borçlulardan güven içinde olur, rehin almaz ve bu gibi belgelerden hiç birine lüzum görmezse** فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ **güvenilen kimse de emanetini gecikmeden tediye etsin, borcunu ödesin.** Güvenilmeye değer ve layık olduğunu isbat eylesin. Demek oluyor ki, yukarıda emrolunan üç türlü belgelendirmeden hiçbirini yapmayıp da mutlak olarak güvenmek dahi caizdir. O halde yukarıda geçen فَاكْتُبُوهُ "yazınız!", اَشْهِدُوا "şahit gösteriniz!" emirleri ile فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ "rehin vermek" şeklinde gerekler vücub için değil, mendûbiyet içindir. Zira bunlar vücub için olursa, o vücûbun bu ikinci şıkla mensuh olması gerekir. Gerçekten de Hasan, Şa'bî, Hakem b. Uyeyne gibi bazı müfessirler bu son hükmün öncekileri neshettiğini kaydetmişlerdir. Ancak Abdullah ibni Abbas hazretleri "Müdayene âyetinde nesih yoktur, âyet muhkemdir" diye açıkça bildirdiği ve bu âyetin nüzulünün öncekinden daha sonra olduğuna ilişkin bir açıklama da bulunmadığı, halbuki tarih muahhar olmadıkça nesih bulunmayacağı yönünde bütün tefsir âlimlerinin ittifakı ile burada nesih olmadığı söz konusu ise de, bununla beraber birçoğu yine de buradaki güven şartının nâsih (neshedici) değil, fakat nedbe bir karine olduğunu söylemişlerdir. Ata, İbni Cüreyc, Nahaî ve daha birçokları bu cevaz فَاِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا *"Eğer seferde iseniz ve kâtip de bulamıyorsanız..."* ifadesine göre, sefer şartına ve kâtip bulunmaması durumuna bağlı olduğuna göre, rehnin mendubiyetine karine olursa da imkan olduğu takdirde bu emirlerin mendubiyete hamlini gerektirmeyeceğinden, imkan hasıl olduğu takdirde bu emirlerin, yani yazmayı ve şahit bulundurmayı öngören emirlerin vacip olduğuna kail olmuşlardır. Ahkâm-ı Kur'ân'da Ebubekr Razî'nin açıklamasına göre, "Fıkıh mendub olduğu görüşündedir, fakat her ne olursa olsun kendisine emniyet edilip senetsiz, şahitsiz borç verilen kişiye emaneti hakkıyle eda etmek farzdır." Kendisine güvenilen insan boynunda bir farz olduğunu bilsin وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ **ve Rabbi olan Allah'dan korksun da o güveni hiçbir şekilde kötüye kullanmasın.** وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ **Siz de şahitliği gizlemeyin.** Ey şahitler, ihtiyaç olduğu anda şahitliğinizi eda etmekten hem kaçınmayın, hem de görüp bildiğiniz gerçekleri gizlemeyin. Ey borçlular siz de içinizde bildiğiniz, görüp durduğunuz borcunuzu inkâr eylemeyin. Zira وَمَنْ يَكْتُمْهَا **her kim şahit olduğu gerçeği gizlerse,** فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ **muhakkak ki, o kötü kalbli günahkâr bir kimsedir.** Şahitliği gizlemek, bildiğini söylememek öyle dış veya iç uzuvların işlediği günah gibi değildir; bizzat imanın karargahı olan kalbin ve ruhun işlediği bir günahtır. Bundan dolayı da en büyük günahlardandır, kâfirliğe ve inançsızlığa en yakındır. Nitekim Abdullah ibni Abbas'dan rivayet olun-

muştur ki: "Büyük günahlardan en büyüğü şirk, yalancı şahitlik ve şahitliği ketmetmektir." Şahitliği ketmetmek böyle bir kalb günahıdır. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ **Allah ise şahitlik veya şahitliği gizlemek gibi açık, belli veya gizli kapaklı her ne yaparsanız hakkiyle ve tamamiyle bilir.** Sırası gelince de cezasını verir. Sakın kalbde kalan gizli şeyleri kim bilecek, demeyiniz. Zira:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُۜ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

284- Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azab eder. Allah her şeye kadirdir.

KIRÂET: فَيَغْفِرُ لِمَنْ Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisaî ve Halefi Âşir kırâetlerinde «ر» nın cezmiyle فَيَغْفِرْ لِمَنْ ; وَيُعَذِّبْ مَنْ İbnü Âmir, Âsım, Ebu Cafer ve Yakup'dan başkasında ب nin cezmi ile ve mim'e idğam ile, وَيُعَذِّبْ مَنْ = وَيُعَذِّمَّنْ, ancak Verş'in kırâetinde idğamsız sadece cezm ile وَيُعَذِّبْ مَنْ okunur. Bütün bu okuyuşlarda mânâ farkı yok gibidir.

NÜZUL SEBEBİ: Bu âyetin nüzul sebebinde iki rivayet vardır: Birisi şahitliği ketmetmek ve doğruyu olduğu gibi söylemek hakkında nazil olmuştur, diğeri ise müminlerden kâfirleri dost edinip, onları taklid eyleyenler hakkında nazil olmuştur. Zira kalbin günahının küfür ile yakın ilişkisi sözkonusudur. لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ **Göklerde ve yerde bulunan her şey kayıtsız şartsız Allah'ındır.** Bütün gerçekliğiyle ve var olan düzenleriyle O'nun mahluku, O'nun mülküdür. O'nun tasarrufu ve tedbiri altındadır. Bütün kâinatta Allah'ın ilminden gizli hiçbir şey düşünülemez. O hepsini bilir. Siz de bunlara dahil olduğunuz için sizin de içinizde ve dışınızda ne varsa, ne yaparsanız onu da bilir.

وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖۤى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ **Ve siz içinizde bulunanı açıklasanız da, gizli tutsanız da, her iki durumda da** يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ **sizi onunla Allah hesaba çeker.** Bundan dolayı ne açık, ne de gizli olarak hiçbir fenalık yapmayınız. مَا فٖۤى اَنْفُسِكُمْ *"içinizde ne varsa"* ifadesi mutlak olduğuna göre, nefsin her türlü hallerini ve hareketlerini kapsamı içine almaktadır. İrade, yöneliş ve duyuş, düşünüş ve hayal ediş ve her çeşit hatıra ile vesveseler, şüpheler, inançlar, huylar ve meleler ve bunlarla ruhsal tepkiler, ister ihtiyarî ve isterse gayri ihtiyarî, sürekli veya gelip geçici, iyi ve kötü nefiste (iç dünyada) bulunan her şey buna dahildir. Fakat her şeyden önce âyetteki siyak, yani sözün gelişi, şahitliği gizlemek ve bildiğini söylememek gibi fena şeylere ait olduğundan, iyi olanlar dış görünüşüyle sanki hesaba çekilmenin dışında gibi görünüyor. İkinci bir husus فٖۤى اَنْفُسِكُمْ *"içinizde bulunanlar"* zarf-ı müstakar olduğundan, içinizde iyice yer etmiş, karar haline gelmiş olan duygu, düşünce ve niyetler için açık bir anlam taşıdığından, bir var, bir yok olan gelip geçici ve kararsız duygular bunun dışında gibi görülüyor. Üçüncü olarak gizli tutmak ve açığa vurmak ihtiyarî fiillerden oldukları için insanların iradeleriyle ilgili olan işlere ve davranışlara, yine kendi içinde bulundurduğu niyet ve tasavvurlara ait olup, gayri iradî olanlar bunun dışında kalır. Zira hesaba çekilmek mutlaka açığa çıkmaya ve gizli kalmaya ait değildir, çünkü niyetlerinin açığa çıkması da, gizli kalması da kendi takdirlerine kalmış bir şeydir. Bu ise kesinlikle kasıt ve niyetle olur. Yani iradeli olarak yapılan bütün işler ve ruhî haller hesaba çekilmeyi gerektirir. Böyle olmayanların gizli kalması da açığa çıkması da Allah Teâlâ'nın isteğine bağlıdır. Lakin kötülük kötülük olduğundan, haddi zatında azap ve acı sebebidir. Bunun için her ne şekilde olursa olsun onun açığa çıkması insanlara başka türlü bir azaptır. Hele zarurisi zaruri bir azaptır. Bunda hesaba çekilmek de felahı, yani ruhsal kurtuluşu sağlamaz. O zaman bunu sağlayacak olan ancak Allah'ın gizli tutması ve bağışlamasıdır. Bunun için insanlar Allah'ın mağfiret ve affına muhtaç olmaktan kurtulamazlar. Hasılı insanların hiçbir şeyi Allah'dan gizli kalmaz. Bundan dolayı insanların açığa vurmaları ve gizli tutmaları bir önem taşımaz, kendi hür iradeleriyle ve isteyerek yaptıkları tercihler ve seçimlerle yaptıkları işlerin hepsi hesab kapsamının içine girer ve hepsinin hesabını Allah sorar ve sorumlu tutar. Tutar da فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ **sorumluluk kesinleştikten sonra dilediğini bağışlar, mağfiret eder, dilediğine de azap eder.** İşte bundan dolayıdır ki, O'nun azabı bile katıksız adalettir; mağfireti de katıksız ihsan ve inayettir. Gerçi burada önce mağfiretten söz edilip, azabın önüne alınmıştır. Lakin bunlar O'nun istemesine (meşiyyetine) ait işlemler ve hükümler olduğundan mağfiretin

kime, adaletin kime nasip olacağını yine Allah'dan başka kimse bilmez. Bu gerçek karşısında insan olanlar kısmetlerine adalet çıktığında, haklarına düşen şeyin azab olmaması için, açıkta ve gizlide her türlü fenalıktan sakınıp, kâmil imanla hayır hasenata sarılmalı, iyilikleri ve faziletleri alışkanlık haline getirip güzel huylarla donanmalı, kendilerinde çirkin şeyler huy, meleke ve ahlâk olarak değil, hal olarak dahi bulunmamalı, kendi içindeki her fenalığı söküp atmaya çalışmalıdır. Bunlar nasıl gerçekleşir, demeyiniz. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Allah her şeye kâdir, hem de pek ziyade kâdirdir.** İnsanları ve bütün içinde bulunanlarla gökleri ve yeri yaratan, bilerek vücuda getiren Allah, hepsini bir anda yok etmeye ve öldürmeye kâdir olduğu gibi, ölenleri tekrar diriltmeye, gizli veya açık geçmişin hesabını sormaya, iyilere iyi, kötülere kötü karşılık ve mükâfat vermeye, azabı hak etmiş olanları bağışlamaya da kâdirdir.

Allah, kendi zat ve sıfatlarına, enfüs (insanların iç dünyaları)ü ve bütün dış dünyayı, bütün âlemleri şahit getirip ve böylece hükmettirdikten ve herşeyi bildiğini ilân ettikten sonra, لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* cümlesiyle "âyetelkürsî"ye yeniden bir göz atma anlamına gelen bu âyet-i kerime, kalbin günahı olan şahitliği ketm etme işinin ne kadar ağır cezayı gerektireceğini isbat sadedinde ve dolayısıyla yukarıdan beri sûrenin içine aldığı âyet ve delillerin, mükellefiyet (sorumluluk) ve hükümlerin genel bir icmalini (özetini) ve toptan bir muhasebesini yaparak, esas açıklamanın hedefi olan iman ilkelerinden özellikle ahirete iman meselesine getirerek, bunu da dinin temeli olan Allah'ı tanıma meselesine ve bilhassa ilâhî sıfatlardan ilim, irade ve kudret sıfatlarına bağladığı sırada tekrar sağlam ve edebî bir "terci-i bend" neş'e (neşve)si veren وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah her şeye kadirdir."* fasılası ile sûrenin sonunu ta başındaki genel bir hitap olan يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا *"Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz!"* (Bakara, 2/21) âyetinin öncesine bağlayan ve böylece bu kadar çeşitli açıklamaların ve değişik hitapların tamamını başı ve sonu aynı hizada olan bir genel hitapta birleştiren estetik ve beyan dokusu oluşturmaktadır. Bundan dolayı bununla sûrenin baş tarafında o genel hitaptan önce olan giriş kısmına karşılık bir sonuç kısmına başlanmış oluyor ki, bu sonuç da üç âyetten ibaret olacaktır. Bunlara "havatimi sûreti'l-Bakara" denilir. Bu üç âyetten birincisi, sûrenin baş tarafında yer alan ve kâfirlerle münafıklar hakkında olan onbeş âyete (âyet 6-20) dönüktür. Bunu izleyen son iki âyet ise, hem bu âyetin bazı izaha muhtaç yönlerini açıklamakta, hem de sûrenin en başındaki mümin ve muttakilerle ilgili kısımla uyum sağlamaktadır. Bu uyumu göstermek ve bütünüyle gözler önüne sermek için

orada iman ve daha başka özelliklerden sadece nazarî olarak söz eden tasvirler burada o mümin ve muttakilerin kim olduklarını bilfiil tesbit etmektedir. Şöyle ki: لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ... الخ ... وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Bu kitabın müttakiler için hidayet olduğunda hiç şüphe yoktur... ve işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir."* (Bakara, 2/2-5) âyetlerinin içeriğine göre, hidayet ve ilâhî tebliğin nasıl bir feyiz kaynağı olduğu ve onun nasıl bir sonuç verdiği, buna bağlı olarak o imanın gerçeğe, o gaybın görünüre nasıl dönüştüğünü belgelere dayalı olarak anlatmak ve nihayet Fatiha sûresindeki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . الخ... *"Ey Rabbimiz! Sen bizi doğru yola ilet."* (Fâtiha, 1/6) duasının nasıl kabul olunup ne gibi gelişmelere yol açtığını gözler önüne sermek üzere buyuruluyor ki;

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ
كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ
مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ
الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ
وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا
أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا
رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

285- Peygamber, Rabbi'nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine

İman ettiler. "Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız, duyduk ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, dönüş ancak sanadır." dediler.

286- Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez. Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisinedir. Ey Rabbimiz, eğer unuttuk ya da yanıldıysak bizi tutup sorguya çekme! Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği yükü de yükleme! Bağışla bizi, mağfiret et bizi, rahmet et bize! Sensin bizim Mevlamız, kâfir kavimlere karşı yardım et bize.

KIRÂET: وَكُتُبِهِ Hamze, Kisaî ve Halefi Âşir kırâetlerinde müfred olarak كِتَابِهِ okunur. لَا نُفَرِّقُ Yakup kırâetinde « يا » ile لَا يُفَرِّقُ okunur.

NÜZUL SEBEBİ: Rivayet olunduğuna göre, وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ *"Siz içinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de"* (Bakara, 2/284) âyeti nazil olunca, bu ashaba pek ağır geldi, toplanıp Resulullah'ın huzuruna vardılar, diz çöktüler: "Ey Allah'ın Resulü, namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yeteceği amellerle mükellef olduk. Şimdi ise bu âyet indirildi. Halbuki bizim buna gücümüz yetmiyecek." dediler ve "Herbirimiz, kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki, dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez." diye insanın elinde olmadan içinde bulunan duygu, düşünce, tasarı ve hayallerden söz ettiler. Peygamber (s.a.v.) onlara: "Siz de sizden önceki Kitap ehli gibi, duyduk ve karşı koyduk mu demek istiyorsunuz? سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ *'duyduk ve uyduk, ey Rabbimiz gufranını dileriz, dönüş ancak sanadır,* deyiniz!' buyurdu. Bunu hep birlikte okumaya başladılar, okudukça dilleri alıştı ve gönülleri yatıştı. O zaman اٰمَنَ الرَّسُولُ âyeti nazil oldu.[1] Böylece Allah'a tazarrû ve niyaz ile yalvarıp yakardıklarından, istiğfar edip Allah'a sığındıklarından dolayı bir süre sonra arkasından لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا âyeti nazil oldu ve güçlerinin yetmiyeceği ve ellerinde olmayan şeylerden hesaba çekilmeyecekleri bildirilerek, endişeleri giderilmiş oldu. Demek ki, Ashab-ı Kiram اِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ *"Siz içinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker."* nazmı celîlinin gizli ve açık yönleriyle bütün ihtimallerini dikkate almışlar ve bu âyetin gerekli kıldığı sorumluluğun akla doğan düşünce ve duyguları da kapsamı içine alma ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerince âyetin insan gücünün üstünde bir sorumluluk yüklediğini düşünerek, bunun böyle olmaması gerektiğine hükmedip Hz. Peygamberden, her ihtimale karşı bu hükmü

(1) Kurtubî, a.g.e. III, 427.

yorumlayacak bir açıklama aramışlardı. Buna karşı her şeyden önce kayıtsız şartsız itaat, istiğfar ve yalvarma ile emrolununca derhal itaat gösterdiler. İçlerinde kaçınılmaz olarak mevcut bulunan endişe ve korkuya rağmen, ilâhî sorumluluğa ve Hz. Peygamber'in emrine boyun eğdiler ve hiç itiraz etmeden olduğu gibi kabul ettiler. Allah Teâlâ da evvela bunların kâmil imanlarını, bu söz dinlemelerini ve emre uymalarını, alçak gönülle yakarmalarını, "Rabbena, Rabbena" diye yalvarmalarını ve yalnızca kendisine sığınmalarını övgüyle dile getiriyor. Onları medh ü sena ederek bu şekilde dua etmeye devam etmelerini teşvik ediyor ve destekliyor. Ayrıca bir müddet sonra lütuf ve merhametini açığa vurup, لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *"Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği yükü yüklemez."* şeklinde iltifatta bulunuyor. İstek ve ihtiyaçlarına uygun olarak hüküm göndermiş ve ızdıraplarına sebep olan hayal ve hatıra sorumluluğundan doğan endişeyi gidermiştir ki, işte itaatın ve Allah'a sığınmanın ürünü daima böyledir. İtaat vesvese ve endişeyi yok eder. Hasan ve Mücahid ile İbnü Sirin'den, bir rivayette de İbnü Abbas'dan naklen anlatıldığına göre, اٰمَنَ الرَّسُولُ den itibaren bu son iki âyet, Cibrîl vasıtasıyla nazil olmamış, Resulullah bunları Miraç gecesinde vasıtasız olarak işitmiştir. Bundan dolayı Bakara Sûresi Medine devrinde nazil olmuştur, ancak o takdirde bu iki âyet müstesna olarak daha önce nazil olmuş demektir. Bununla beraber bir başka rivayette İbnü Abbas, İbnü Cübeyr, Dahhak ve Ata: "Bunlar da Medine'de Cibrîl ile nazil oldu." demişlerdir. Gelelim mânâsına:

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ **O Peygamber,** yani bu indirilmiş kitabın tebliğiyle görevli olan peygamber, o özel muhatap, yukarıda عَبْدِنَا *"kulumuz"* (Bakara, 2/23), وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ *"Muhakkak ki sen peygamberlerdensin"*, (Bakara, 2/252), وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Peygamberlerin bazısını yüksek derecelere erdirmiştir."* (Bakara, 2/253) özellikleriyle bilinen o muhteşem peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.), **Rabbinden kendisine indirilmiş olanın hepsine iman etti,** peygamberliğini şüphe ile değil, bu iman ve bu yakîn ile yaptı. Rabbin'den gelene hem kendisi inandı وَالْمُؤْمِنُونَ **hem de onun ümmeti olan ve yukarıda genel özellikleri açıklanan o müminler.** كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ **Onların hepsi, Allah'a ve Allah'ın meleklerine, kitaplarına** -yahut kitabına-, peygamberlerine, onlar da Allah'ın peygamberleri olmalarından ötürü, inandılar, iman getirdiler. قُولُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ ... الخ.. *"Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene... inandık, deyiniz"* (Bakara, 2/136) gibi emirlere uyarak لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ **biz Allah'ın peygamberlerinden hiç birisinin arasını ayırmayız.** Birinin peygamberliğini kabul ve tasdik edip, bir diğerini inkâr ederek aralarında fark gözet-

yiz, hepsini kendi derecelerine göre peygamber olarak tanırız. تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"İşte bunlar peygamberlerdir, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* (Bakara, 2/253 âyetine bakınız). İşte böyle iman ettiler وَقَالُوا **ve bu iman ile dediler ki:** سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا **dinledik ve itaat ettik,** Hak'tan gelene kulak verdik, iyice dinledik ve anladık; kerhen değil tav'an, kendi rızamızla, seve seve söz tuttuk, emre uyduk. غُفْرَانَكَ رَبَّنَا **Ğufranını (affını) niyaz ederiz ey Rabbimiz!** Ne kadar itaat edersek edelim yine de kusurumuz çok. Hele nefse doğan, içe dolan duygu ve düşüncelerden kurtuluş yok. وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ **Akibet varılacak yer, son durak ancak sensin.** Senden geldiğimiz gibi, dönüp dolaşıp yine sana geleceğiz. Ölüm, ahiret, yeniden diriliş, bunların hepsi hak ve gerçektir ya Rabbi! Öldükten sonra dönüp sana varılacak, sana hesap verilecek, sen de dilediğine mağfiret ihsan edip, dilediğine azap edeceksin; işte biz şimdiden sana sığınıyoruz ve senin bağışlamanı diliyoruz.

Bu müminler Allah'ın emirlerini ve onlara yüklediği görevlerini böyle güzel bir itaat ile kabul edip ahirete yakînen iman ve bu iman ile Allah'dan gufran talep eylediklerinden dolayı, ilâhî rahmetten şu iltifat ile cevaba nail oldular:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا **Allah kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemez,** yükleyemez değil, yüklemez. Allah'ın kendi kullarına yüklediği sorumluluk, kulların güç yetireceği kadardır ve hatta onun çok altındadır. Allah insanları zora koşmaz, güçlerini son sınırına kadar zorlamaz, sıkıntıya sokmaz, müşkülat ve meşakkat vermez. Mükellef olan kullar o görevleri güçleri rahat rahat yetecek şekilde yapabilirler. Nitekim يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ *"Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..."* (Bakara, 2/185) buyurmuştur. Hak din kolaylıktır, onda zahmet yoktur. Böyle olması da güç yetmez bir sorumluluğu yüklemeye Allah'ın kudreti olmadığından değildir, sırf fazl u kereminden ve rahmetindendir. Bu suretle Allah'ın kullarına bahşettiği güç ve takat onlara emrettiği görevlerden daha fazladır. Bu sayede onlara görevlerini yaptıktan sonra dinlenecek, gezip dolaşacak, dünya ve maişet işlerinde çalışacak, hatta daha başka emredilmemiş olan hayır ve hizmet işleriyle ilgilenecek zaman ve imkan kalabilecektir. Nitekim kullar farzları yaptıktan sonra daha neler neler yapabilirler. Mesela günde beş vakit namazdan başka daha ne işler görebilirler. Gerçi sorumluluk iradeye bir anlamda zahmet yüklemek demektir, her zahmet de bir enerji tüketimini gerektirir. Bu hikmetten dolayı her yükletilen sorumluluk ona güç yetirebilme şartına bağlıdır. Fakat o yükün bu gücü zorlamaması da şarttır. Yani her bir ferdin sorumluluğu gücüyle ve kapasitesiyle ölçülmek gerekir. Bundan dolayı kişilerin güç ve takatleri farklı olduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk dereceleri de fazla olacaktır ki, adalet ve eşitlik de bunu gerektirir. Mesela, malı olmayan zekatla mükellef olmayacağı gibi, çeşitli

zenginlerin zekatları da bir ölçü çerçevesinde değişik olur. Zenginlik derecesine göre kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nisbet dahilinde, mesela kırkta birdir. Kudret hesaba katılmayarak, nüfus başına eşit olarak şu kadar verilecek demek, bu temele aykırı düşer. Yine bunun gibi, ümmete toptan yönelik olan farzı kifayenin fertlere ilişkisi de böyledir. Ayrıca bir şahsın uhdesine düşen sorumlulukların toplamı hesap edildiği zaman dahi onun gücünü aşmamalıdır. Bunun için bazı sorumluluklarda zahmetsiz ve külfetsiz kudret-i mümekkineden başka bir de kudret-i müyessire denilen, yani daha da kolaylık esasına dayanan bir kudret de şart olmuştur. Velhasıl bu âyet, hikmet-i teşrî'in en büyük esasını özet olarak ifade etmiştir. Sorumluluk onu yüklenecek olanın kapasitesi ile orantılıdır. لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ **Herkesin kesbettiği (kazandığı) kendi lehine (çıkarına), iktisap ettiği de kendi aleyhine (zararına)dir.** Kesp ve iktisap lügatte, Kur'ân'da bir ve aynı mânâya kullanıldığı gibi, farklı olarak da kullanılmıştır. Kamusta dahi gösterildiği üzere, evvela kesib, iktisab, tekasüb, rızık aramaktır; yani faydalanacak, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki, bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir. İrade-i cüz'iyye, bir güç sarfetmek demektir. Türkçesi çalışmak, çaba harcamak demek olur. Kesp ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, öbürünün aleyhe olması ancak ilgi alanlarından kaynaklanabilir. Bu açıdan مَا كَسَبَتْ kelimesindeki «ما» ile مَا اكْتَسَبَتْ kelimesindeki «ما» nın anlamları birbirinden ayrılarak birincisi Allah'ın teklif ettiği hayır, ikincisi Allah'ın nehyettiği şer ile tefsir edilmiştir. İkinci olarak kesb, isabet demektir; yani hedefini vurdurup, istediğini elde etmektir ki, Türkçe kazanmak anlamına gelir. İktisab ise gerek isabet etsin, gerek etmesin mutlak anlamda tasarruf ve gayret göstermek, yani çalışıp çabalamaktır. Bundan dolayı bir bakıma kesibden daha genel, bir bakıma da daha özel bir anlam taşır. İşte bundan dolayı bu iki kelime birbirinin yerine kullanılabilir. Üçüncü olarak, kesib kazandırmak mânâsına gelir ki, o zaman iki mef'ûl alır: كَسَبْتُ فُلَانًا الْمَالَ "Filâna mal kazandırdım." denilir. Şu halde iktisap bu mânâya karşılık olduğu zaman, dönüşümlü fiil olur ve kazanmak, yani başkasının kazandırmasıyla kazanmak demek olur. Bu mânâya esas olmak üzere Rağıb İsfehanî şunu da beyan eder ki: "Kesib hem kendisi, hem başkası için kazanıp aldığına, iktisab ise sırf kendisi için istifade ettiğine denilir. Bundan dolayı her kesib iktisab değildir, fakat her iktisab kesibdir. Bunlar «وخير واختير ، شوى واشتوى ، طبخ واطبخ» gibidir..."[1] Bunun için iktisab şehvet ile, kesb ise hikmet ile ilgili olur. İşte bu mânâların her biri bakımından لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ değişik anlamlar ifade edebilir. Bu cümleden

(1) Ragıb el-Isfahânî, el-Müfredât, 430.

olmak üzere:

1- Her nefsin istediği, yaptığı iyilik, kendi lehine, kendi iyiliğine, kendi yararınadır. Sonunda da sevabı ancak kendisinin olacaktır. Aksine yaptığı kötülük, yüklendiği vebal de yine kendi aleyhine, kendi zararınadır. Sonuçta o yaptığının azabı kendisine aittir. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا "Kim bir iyilik yaparsa kendi lehinedir, kim bir kötülük işlerse kendi aleyhinedir". (Fussilet, 41/46) Yani herkesin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük yine kendinedir. Allah'ın emrettiği görevler de iki kısımdır: Birisi dışarda ve içimizde veya her ikisinde yapılmasını emrettiği şeylerdir. Bunlar hayır, hasenat ve iyi hizmetlerdir. İkincisi de yapılmamasını emrettiği, yani yasak kıldığı şeylerdir ki; bunlar da şer, kötülük cinsinden olan şeylerdir. Öncekileri yapmak faydalı, yapmayıp terk etmek zararlıdır. Sonrakileri yapmak zararlı, yapmayıp terketmek faydalıdır. Bunların yararları ve zararları da Allah'a değil, mükellef olan kullaradır. Bundan dolayı ilâhî teklifler kapasiteye göre olmak gibi bir kolaylık sağladıktan başka, her mükellefin sarfedeceği emeği zararına harcatmayıp tamamen onun yararına tahsis ettirmek gibi bir özel faydayı, bir ilâhî rahmet ve merhameti de içine almaktadır. Bunun için Allah kullarına hiçbir görev yükletmese, hiçbir teklifte bulunmasa acaba daha büyük bir rahmet olmaz mıydı gibi bir vesvese hatıra gelmesin. İlâhî rahmet ve inayet, hırs ve şehvetin itmesiyle zarara sürüklenmekten nehyetmeye ve ebedî menfaat ve kazanç elde etmek için mükellef tutmamaya elverişli olmaz. O'nun rahmeti kullarını başıboşluğa terketmeye müsait olmaz. Zararlar ve faydalar karşılıklı olarak dengelidir. Zarar söz konusu olmasa idi, fayda da söz konusu olmazdı. Allah'ın kulları mükellef kılması onlara zarar vermek için değildir, zararlardan korumak içindir, faydalı olana yönlendirmek içindir. Külfet nimete göredir. İşte bu hikmetten dolayıdır ki, Allah verdiği güç ve kudretin üstünde yük yükletmez. Yükletirse o zaman faydadan ziyade zarar, nimetten ziyade külfet yükletmiş olur. Bu ise mükellefiyet olmaktan çıkar ceza olur. Bunu da Allah'ın adaleti ve rahmeti, ancak görevi kabul etmemenin bir cezası olarak tayin buyurmuştur. Bundan dolayıdır ki, عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ buyurulmuştur. Bu cihetle ilâhî emirle yükletilen görevlere tamamen سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا "duyduk ve uyduk" demeyen ve Hakk'ın koyduğu kurallar çerçevesinde kesib yapmayanlar sonuçta böyle bir cezalandırmaya uğrarlar. Nitekim ahirette اُدْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ "Cehennemin kapılarından haydi girin bakalım!" (Zümer, 39/72) emri, böylelerine takatlarının üstünde yapılmış olan bir cezalandırma şeklidir. Hakkın koyduğu kanunlar ile amel etmeyen milletler veya kişiler bu şekilde nelere uğramışlardır. Bundan sonraki duaların öğretim

tarzı da bu hikmetle ilgilidir. Allah Teâlâ kullarının daha işin başında böyle zararlara uğramalarına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve teklife uygun bir kapasite ile yaratmış ve adaleti sayesinde nimetle külfeti karşılıklı olarak dengede tutmuştur. Madem ki bu böyledir, o halde insanlara da nimete göre külfete katlanmak ve hatta Allah'ın mükellef kıldığı görevlerden artan gücü ve takatı boş yere harcamıyarak, nafile ibadetlere hayır ve hasenat işlerine sarfedip nimet ve menfaati arttırmaya çalışmak yaraşır. Böylece لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *"Yaptığı iyilik lehine, yaptığı kötülük de aleyhinedir."* formülü, hem emir ve teklifteki faydayı açıklamış ve onu kabullenip yapmaya sevketmiş, hem de farz olan görevlerden başka hayırlara ve nafilelere de teşviki kapsamı içine almış olur ki, buna "nedb" tabir olunur.

2- "Her nefsin kazandığı, yani yolunca isteyip elde ettiği kendi yararına, aksine veya körü körüne çalışıp boğuştuğu da kendi zararınadır". Bundan dolayı kapasiteye göre teklif, o faydayı elde etmeye ve bu zararı defetmeye ilişkin hikmete dayanmaktadır. Zira teklif olmazsa insan atıl ve tembel olur. Teklif kapasiteye göre olmazsa o zaman da çabalar, boğuşur durur, bir şey elde edemez. Her ikisi de zararlı olur. Bir de Allah kapasiteye göre sorumluluk vermemiş olsa, hayra ve nimete varmak için; ya yol göstermemiş, ya da yolun ne olduğunu belirlememiş olurdu. O zaman insanlar boş durmak istemedikleri takdirde, yanlış yollara sapmış veya boşu boşuna uğraşıp didişme durumunda kalmış olurlardı. Takattan fazla teklif yapsa ona takat yetişmez ve kazanç olmaz ve çabalar boşa giderdi. Her iki halde de Allah kullarının hayrını istememiş, zararlarını istemiş olurdu ki, bu da Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın merhametine aykırıdır. Bu mânâya göre, kesb ve iktisabın kapsamına giren konularda esasen "şer" hiçbir şekilde sözkonusu olmayabilir. Her iki «مَا» da hayırdan ibaret olabilir ki, biri ele geçen, elde edilen hayır; öbürü de ele geçirilemiyen hayırdır. Yani yoluna ve usulüne uygun olarak hayır kazanmak bütünüyle faydadır. Şer öyle dursun hayır kazanacağım diye körükörüne çabalamak, boğuşup durmak bile zarardan başka bir şey değildir. Çünkü sonuç boşa çıkarsa emek heder olur gider ve ihtimaldir ki, daha büyük tehlikelere ve şerre kadar gidilir. Bilgisizlik bunun için zararlıdır. İşte kapasiteye göre olan ilâhî teklif hayrın yolunu göstermekle o menfaatı temin etmiş ve enerjiyi telef etmeyerek bu zarardan korumuştur.

3- "Her nefsin hem kendisi, hem başkaları için kazanıp elde ettiği sırf kendi lehinedir. Asıl kazanç böyle kazançtır ki, hayır buna derler. Hayır her halükârda sahibinindir. Bunun aksine şehvet ve hırsına mahkûm olarak ve yenik düşerek

'ben, ben' diye yalnızca kendisi için kazandığı da zararınadır." Zira o tek başına yaşayamaz. Kazanmak için başkalarının varlığına muhtaçtır. Bundan dolayı Allah'ın teklifi, bu faydaları sağlamak ve o zararı önlemek içindir. Bunda bencillikle diğergamlığın güzel bir ayırımı vardır.

4- "İnsanın kazandırdığı sırf kendi lehinedir . Ona hak ve menfaat sağlar. Fakat başkasının kazancıyla yaşaması, başkasının sırtından geçinmesi de aleyhinedir". Görev borç sayılır, fakat borçlu açısından yenilgiyi ve ezikliği gerektirir. Veren el, alan elden hayırlıdır. Bundan dolayı teklifin kapasiteye göre olmasında mükellefi, el açmaya muhtaç olmaktan korumak ve onun haklarını savunmak anlamı vardır. Bunun için yüce Allah, hayır yollarına infakı, alışverişte sağlamcı ve gerçekçi olmayı teklif etmiş, dilenmekten, ribâdan ve saldırganlıktan nehyetmiştir.

Çoğunlukla tefsir âlimleri, bu dört mânâdan birincisi üzerinde durmuşlar. Diğerlerinin her birini birer yönden ona eklemişlerdir. Bundan dolayı birincisi asıl tefsirdir. Zira ilâhî teklifin bütün inceliklerini içine almaktadır, ayrıca çok açıktır.

Şimdi Cenab-ı Allah سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"işittik, emre uyduk, ey Rabbimiz ğufranını dileriz, dönüş yalnızca sanadır."* diyen müminlerin yakarışına ve sığınmasına karşılık olmak üzere işte bu cevabı verdi. Kolaylık ve yükü hafifletmeyle ilgili olan bu açıklamasıyla onların telaşlarını giderdi. Bu suretle Allah kelâmı yalnızca Resulü ile değil, yukarıdan beri yapılan açıklamalar çerçevesinde ona iman eden ümmeti ile de bir konuşma ve münacat şeklinde tecelli eyledi ki, bu üslup özellikle Fatiha sûresinde de böyle geçmişti. Bu, Kur'ân okuyan veya dinleyen müminlerin ara sıra kendilerini bizzat Cenab-ı Allah ile konuşma halinde bulmaları gibi büyük bir nimeti dile getirmeyi de içine alır. Bu derece ihlasla ve itaat duygusuyla kendilerini Allah huzurunda hissedenler, yalnızca Allah'a muhatap olmak şerefine ermekle kalmıyacaklar; o yüce huzurda söz söyleyebilmek için kendilerine izin verileceğinden, bizzat Allah'dan dilek dileyebilmek şerefine de erecekler. İşte bu visal makamının kuvvet ve şerefini göstermek için Cenab-ı Allah, yeni baştan bir cevap demek olan bu kelâmını bir fasıla ile ayırmakla beraber, bir taraftan da yine onların sözleri ve onlardan hikaye olunuyormuş gibi bir üslupta ifade buyurmuştur. Çünkü mutlak anlamda "duyduk ve uyduk" diyen o müminler, aradıkları bu cevabı, bu kolaylığı ve bu rahmeti öncelikle ve hemen kabul edip ikrar eyleyecekler ve aynen tekrarlayacaklardır. Esas içeriği de kendi düşüncelerine uygun

olduğundan bu âyet dahi onların sözleri gibi olacaktır. Bu nükte ile bu âyet dahi onların dilinden hikaye ediliyormuş veya onların duaları arasındaki bir ara cümlecik olarak bulunuyormuş gibi bir tarz-ı müteşabih olarak sevk buyurulmuştur. Bu üslup ile mükellefiyetin inceliğini açıklayan bu cevap kendilerine güçlerinin üstünde yük yükletilmeyeceğini ve aksine kapasiteye göre kolaylığın murad edilmiş olduğunu müjdelerken aynı zamanda güç yetirilemeyecek bir mükellefiyetin haddizatında mümkün olduğunu dolaylı olarak ifade etmiştir ve bununla beraber kesbin, yani çalışıp kazanmanın değerini ve nimetin külfete göre olduğunu anlatarak, mükellefiyetten arta kalan güçlerin, emredilmemiş ve farz kılınmamış olan hayırlı işlere harcanmasını teşvik ederek لاَ يَزَالُ عَبْدِى الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ *"Mümin kulum bana nafile ibadetlerle durmadan yaklaşır."* (1) kudsî hadisin içeriğini de anlatmış olduğundan لَهَا مَا كَسَبَتْ özendirmesiyle عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ uyarısının etkisi altında tekrar ve yeniden bir itaat azmi ve günah korkusu ile, dua ve yakarmaya yol açmakla bu cevap cümlesi aynı üslupta ve bütün arzularına uygun olarak gayet önemli ve maksada elverişli dualarla sona erdirilmiş, şimdi de şöyle deyiniz diye emir verilmeksizin bu da önceki dualarının devamı ve sonu şeklinde öğretilmiştir. Bundan dolayı burada Nahiv ilmi (dil bilgisi) açısından üç vecih vardır. Birisi سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا dan başlayarak sûrenin sonuna kadar tamamı قَالُوا nun "mekûlü" olmaktır. İkincisi yine böyle olup, ancak لاَ يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلاَّ وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ kısmı arada bir ara cümlecik (cümle-i mu'teriza) halinde bulunmaktır. Üçüncüsü de bundan sonra yine bir قُولُوا "deyiniz" takdir edilmektir. Yani, ey müminler şu halde duadan ayrılmayınız da şöyle deyiniz; رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا **Ey Rabbimiz! Unutursak veya hata edersek bizi sorumlu tutma.** Yani, kapasitemiz ölçüsünde teklif ettiğin vazifeleri en iyi şekilde eda etmeye, hatta gücümüz yettikçe daha fazla hayırlar kazanarak ileri gitmeye, yeni baştan bir itaat ve iştiyak duygusuyla azmettik; fakat farz kıldığın vazifelerden birini beşeriyet icabı unutur veya iyi, meşru bir şey yapmak isterken yanlışlıkla haram kıldığın, yasakladığın şeylerden birine bilmeyerek düşer de hata edersek, bu da hayrı terketmek veya şer olan bir şeyi işlemek cinsinden bir iktisab olabilecektir, وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ise mutlak olduğundan bunlardan sorguya çekilmek ihtimal dahilindedir. İşte bundan dolayı ne unutma ve hatanın kendisinden, ne bizi unutma ve hataya sürükleyen sebeplerden, ne de bunlardan biri sebebiyle iktisab etme durumunda olduğumuz hayrın terkinden veya şer fiilinin işlenmesinden biz Muhammed ümmetine dünyada ve ahirette ceza verme, azab eyleme.

(1) Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

Unutma ve hata iki türlüdür: Birisi sahibi mazur görülebilir cinstendir ki, bunda sahibi mazur görülebilir, diğerinde görülmez. Mesela bir kimse üzerinde bir pislik görse de bunu temizlemeyi geciktirse, sonra unutup namaz kılsa, mazur olmaz. O pisliği görür görmez temizlemediğinden dolayı kusurlu hareket etmiş olur, lakin görmezse mazurdur. Yine bunun gibi, bir kimse bir ava tüfekle ateş etse de bir insan vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğu takdirde ona isabet edip etmiyeceğini hesaba katmamış ve bu hususta gerekli önlemlere riayet etmemiş ise mazur olmaz. Yine aynı şekilde insan dinî emirleri ve şer'î görevleri bellemeye çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tekrar mütalaa eylemez de unutursa, böyle bir unutmadan dolayı mazur olmaz. Bunun için yukarıda belgelendirme usulleri gösterilmiş ve borçların yazılması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşte bundan dolayı bazı unutma ve hatalardan kaçınmak, insanoğlunun gücü dışında ise de bazılarında durum böyle değildir. Yine bundan dolayıdır ki, اِلَّا وُسْعَهَا *"gücünün yettiğinden başkası..."* ifadesi genel anlamda bütün hata ve unutmalardan sorguya çekilmeyeceği anlamına gelmez. Âyet sorguya çekilme ihtimalini bütünüyle ortadan kaldırmış değildir. Bunların elde olanlarının وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ in kapsamı içinde bulunduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Demek ki, mesele müşkildir. Unutma ve hata ile yapılmış olan fenalıklar haddi zatında zararlı, gayri meşru ve insanın gücüne bağlıdır. Unutarak veya hata ile yutulmuş bir zehirin zararı yoktur denilemiyeceği gibi bunlar da böyledir. Kötülükler ve günahlar tıpkı zehir gibi zararlıdır. Hasılı hiç unutmamak ve hiç hata yapmamak insanın gücünün üstünde bir şey de olsa, bunlar sebep oldukları işin Allah katında, yani özünde sonucunu değiştirmez, hepsi de وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ hükmüne dahil olurlar. Bunun için insanlar bunlardan mümkün olduğu kadar uzak durmak ve sakınmak ile de yükümlüdürler. Hata ile adam öldürmede olduğu gibi, hata konusunda bazı mükellefiyet hükümleri vardır. Unutmak ve hata etmek kul hakkındaki zararın tazminine engel olmaz. Bunlara işaretledir ki, لَا تُكَلِّفْنَا *"bizi mükellef kılma!"* denilmemiş, لَا تُؤَاخِذْنَا *"bizi sorumlu kılma!"* denilmiştir. Bu şekilde gerek hatadan, gerek unutmadan, gerekse bunların ön şartlarından ve sebeplerinden, hatta gerekse sonuçlarından mükellefiyetsizlik değil, sorumlu tutulmamak niyaz edilmiş ve istenmiştir. Böyle bir öğretim iyilik ve adaleti de içine almıştır. Nitekim رُفِعَ عَنْ اُمَّتِى الْخَطَاُ وَالنِّسْيَانُ *"Hata ve unutmadan doğan sorumluluk ümmetimden kaldırılmıştır."* (1) hadis-i şerifi bununla ilgilidir. Evet hataya düşmemiz ve unutmamız da kötü bir şeydir, fakat lütfunla bunlardan dolayı bizi sorumlu tutma!

(1) İbn Mâce, Talak, 16; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VII, 298; Keşfü'l-Hafâ, I, 522.

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا **Ey Rabbimiz! Bize bizden önceki ümmetlere yüklettiğin gibi ağır yük de yükleme.** Bizi asâ ve isyan milletleri gibi yapma! Yani bizi diğer milletlere yaptığın gibi yerinden kımıldatmaz, sıkıştırır, zor dayanılır ağır boyunduruklar, şiddetli mîsaklar, ağır tabiiyetler, meşakkatli buyruklar, katı kanun ve kurallar ve uygulamalar altında bulundurma, sonuçta mükelleflerini meshederek (suretlerini değiştirerek) maymunlara, domuzlara çevirecek sıkıntılara koşma. Bizim kurallarımızda ve sosyal hayatımızda zorluklar, zorlamalar, baskılar olmasın Rabbimiz.

İSR اِصْر : Lügatte esas anlamı esaret ve hapis mânâsıyla ilgili olup, altındakini ezen ve yerinden kıpırdatmayan ağır yük ve bağ demektir ki, boyunduruk gibi, ağır misaka, zor dayanılır ahde ve bağımlılığa, yine bunun gibi akrabalık ve yakınlığa da denilir. Anlaşılıyor ki, tarihlerde görüldüğü üzere, yahudi ve hıristiyanlar gibi önceki ümmetlerde katı hükümler ve yükümlülükler vardı. Tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre, meselâ yahudiler günde elli vakit namaz kılmak ve mallarının dörtte birini vergi vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından sürülüp çıkarılmak, birçok konuda hemen idam cezası uygulanmak, tevbe etmek için intihar ile yükümlü olmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, herhangi bir hata meydana gelirse helâl olan yiyeceklerden bazıları yasak kılınmak gibi hükümler vardı. Kaffal Tefsiri'nde denilmiştir ki, "Yahûdilerin ellerinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın beşinci sifri iyice gözden geçirilirse, onların ne kadar katı hükümlere, ne kadar çetin misaklara tabi tutulmuş oldukları daha birçok acaip hükümlerle birlikte görülür. İşte müminler bu gibi sıkıntılardan, zorluklardan korunmalarını niyaz ettiler ki, Allah da fazl u keremi ile ileride gelecek olan وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ *"Üzerlerindeki ağır yükü kaldıran ve bağları çözen..."* (A'raf, 7/157) âyetiyle bunları giderdi.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *"Allah kimseye gücünün yetmeyeceği yükü yüklemez"* buyurulduktan sonra bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çünkü önce vüsu' yani kapasite kelimesinin anlamı takat kelimesinin anlamından daha geniş kapsamlı ise de onun takat yerine kullanıldığı da meşhurdur. O halde mükellefiyetin takat ile orantılı olması da ihtimal dahilindedir. Bu da baskı ve şiddetten başka bir şey değildir. Önceki ümmetlerde bunun meydana gelmiş olduğu da sabittir. Bundan dolayı bu mücmel mânânın ortadan kaldırılıp, vüs'un açık olan kolaylık anlamına olması dilenmiştir. İkinci olarak, amel, yükümlülük kelimesinden bir bakıma daha geniş kapsamlıdır. Bunların bizzat ilâhî teklifin ve teşrî'in eseri

olarak değil, tam aksine bunların zıddına hareket eden Firavun vesaire gibi azgınların tasallutu ile terbiye olması da mümkündür. Bunun için لَا تُكَلِّفْ yerine وَلَا تُحَمِّلْ denilmiştir. Sûrenin başından beri sürüp gelen İsrailoğulları kıssalarında her iki yönden de uyarılar olmuştur. Aynı mânâ şu duada daha ziyade düşünülebilmektedir.

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ **Ey Rabbimiz! Bize gücümüz yetmeyen şeyleri de yükletme;** hiç çekilmez, takat getirilmez, yükletilecek olursa yerine getirilemez, isyan ve ihtilale sevkeder, uygulanacak olursa cezalandırma olur, mahveder, helak eder, takat yetişmez belalar, sevdalar altında inletme ey Kâdir Rabbimiz! Çünkü Sen herşeye kâdirsin. Bunu rahmetinden dolayı yükümlülük olarak yapmazsan da imtihana çekmek için ve isyankârlara gazabından dolayı cezalandırmak için yapabilirsin. Her şey senin istek ve iradene bağlıdır. Bundan dolayı bize yükümlülük olarak, ne imtihan olarak, ne de ceza olarak güç yetmez şeyleri yükletme, hasılı لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا müjden Muhammed ümmetinedir. İşte sağladığın bu kolaylık, bu hafifletme, bu ümmete bahşettiğin iman feyzi, itaat duygusu, ihlas, irade gücü ve Hakk'a bağlılık gibi güzel hasletler ile bağlantılıdır. Elbette bu kanunu tanımayanlar, bunun çerçevesinden dışarı çıkmak isteyenler, genel anlamda bu yükümlülüğün çerçevesi dışına çıkabilecek değiller, o zaman onlara birbirlerinin gereği olan, hak ve hukuk tanımayan kapasite ve güç dinlemeyen yükümlülükler koyduracaksın; kâfir, kâfir olmakla mükellefiyetsiz yaşayamayacak, fakat hakka uymadığından halka haksız ve yersiz yükümlülükler getirecek ve karşılığında da haksız tepkiler alacaktır ki, bu da aynı zamanda adalet ve hakkın gereği olarak yine Senin yükletmiş olduğun bir yük olacaktır. Bu açıdan bakılırsa âlemde her kavmin kendine göre bir kanunu olduğu görülür. Ve o kanun kaçınılmaz şekilde ilâhî bir yüklemenin varlığına dayanır. Şu kadar ki, müminlerinki müstakimdir ve ilâhî rahmet eseridir; kâfirlerinki gayr-i müstakimdir, dolaylı olarak ilâhî adaletin ve gazabın eseridir. Müminlere adalet olan şey kâfirlere adalet olmaz, kâfirlere adalet olan şey de müminlere adalet olmaz. Bütün bu liyakat ümmetin ruhunda ve kalbindedir. Kalbler ise "Ya Rab! Sen Rahmân ve Zülcelal'in iki parmağı arasındadır. Onu dilediğin gibi evirir çevirirsin. Bundan dolayı bizi, İslâm dininin kolay hükümlerinin yükümlülüğünden ve doğru yoldan ayırma! Bundan ayrılmaya ve rahmetinden uzak düşmeye dayanamayız. Bizi böyle dayanılmaz dertlere uğratma Rabbimiz! O şekilde sorumlu tutmayı ve bu şekilde yük yükletmeyi yapma da وَاعْفُ عَنَّا **günahlarımızın izlerini bizden gider.** İtiraf ederiz ki, **biz Senin koyduğun hükümlere itaat etmeyi bütün gücümüz ve ihlasımızla taahhüt**

etmiş olduğumuz halde yine de kusurdan, günahtan uzak kalabilmiş değiliz, bütün çalışmalarımız esas itibariyle Senin bir nimetinin bile şükrünü edaya yetmez. Sarfettiğimiz ve edeceğimiz güç ve vüs'at esasen Senin bize ihsan ettiğin bir nimettir. Onun kullanılmasından doğacak faydalar da yine bize bahşedilmiş olduğu halde, bizim de onu tamamen Senin yolunda kullanmamız gerekirken, biz tutuyoruz da onunla Senin rızana aykırı olarak kendimize zararlar bile verebiliyoruz. Kesb ve kazanç sermayesi olarak verdiğin irade ve gücümüzü, akıl ve fikrimizi tamamen bir araya getirip hepsini kendi menfaatimizle ilgili yollara kullanamıyoruz. Bunun için Senden dilediğimiz dilekleri, hak etmiş olduğumuzdan dolayı değil, fazl u rahmetinden ümid ederek diliyoruz. Halbuki olacak, olacaktır: Bizden herhangi bir şekilde sadır olmuş olan günahlar, Senin ilâhî bilginde zaten belli ve sabittir. Onların oradan silinmesi imkansızdır. Fakat Sen, yüce kudretinle onların bize yönelik olan sonuçlarını istersen silebilirsin. Zira sebepleri yaratan ve gerçekten etki sahibi olan ancak Sensin. Bizim kötü işlerimizle onların doğuracakları sonuçlar arasındaki ilişkiyi sen dilersen mahvedebilirsin, bizden onları affettikten başka وَاغْفِرْ لَنَا **bize mağfiret de et!** Ayıplarımızı ilâhî ilminde gizle, örtbas eyle, eller içinde bizi rezil ve rüsvay eyleme, **ayrıca** وَارْحَمْنَا **rahmetinle muamele et, rahmetinle bize ihsanda bulun,** اَنْتَ مَوْلٰينَا **Sen bizim Mevlâmız'sın, sahibimiz, malikimiz, yardımcımız ve işlerimizin tedbircisisin.** اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Allah, inananların dostudur."* (Bakara, 2/257) buyurdun. İşte bundan dolayıdır ki, فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **o kâfirler güruhuna karşı bize yardım et, nusret ihsan eyle; maddeten ve manen hakkın savunulmasında ve Allah adının yüceltilmesinde bizi üstün getir ve zaferlere ulaştır, muzaffer eyle!.**

Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, bu dualarla dua ettiği zaman, Allah tarafından "peki yaptım" buyurulduğu Müslim ve Tirmizî'de rivayet edilmiştir.(1) İlerideki sûrelerde de bu dualara çeşitli yönlerden verilmiş cevaplar göreceğiz; bu cevaplardan biri olmak üzere Âl-i İmran Sûresi, bu nusret duasına bir cevap olarak başlayacaktır.

Kütüb-ü Sitte'de Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet olunan bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: "Her kim geceleyin Bakara Sûresi'nden bu iki âyeti okursa ona yeter".

Hakim ve Beyhakî'nin Ebu Zer'den naklen tahric ettikleri bir diğer hadis-i şerifte de Fahr-i Risâlet Efendimiz buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ, Bakara

---

(1) Müslim, İman, 199, 200; Tirmizî, Tefsîr, 2/38-40.

Sûresi'ni iki âyetle sona erdirdi ki, bunları bana arşın altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreniniz, kadınlarınıza, oğullarınıza belletiniz, öğretiniz. Çünkü bunlar hem salattır, hem duadır, hem Kur'ân'dır".(1)

Hz. Ömer ile Hz. Ali (r.anhümâ)'den rivayet edilmiştir ki, her biri: "Aklı başında bir adam görmezdim ki, Bakara Sûresi'nin sonundaki bu âyetleri okumadan uyusun." (2) demişlerdir.

"Cibrîl, Hz. Peygamber'e Bakara Sûresi'nin sonunda 'âmin' demeyi telkin etti." diye de Ebu Meysere'den gelen bir rivayet bulunmaktadır.

Cenab-ı Allah, biz kullarını da daima bu duaların mânâlarını duyan, anlayan ve gereğini yerine getirerek, vaad ettiği icabetinin feyzinden büyük büyük nasiplerle pay alan kullarından eylesin. Amin.

---

(1) Ahmed b. Hanbel, IV, 147, 151, 158, V, 180, 383; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14.

(2) Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14.

Âl-i İmran Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 248

İşbu Âl-i İmran Sûresi'nin Medenî olduğunda bütün tefsir âlimlerinin ittifakı vardır. Medine devrinde nazil olmuştur ve ikiyüz âyettir. "Eman", "Kenz", "Ma'niyye", "Mücadele", "İstiğfar" ve "Tayyibe" sûresi dahi denilir. Bakara sûresi ile buna "Zehraveyn" adı verildiği daha önce geçmiş idi.

Âyetlerinin sayısı ikiyüz, kelimeleri üçbin dörtyüz seksendir. Üzerinde ihtilaf bulunan âyetler en baştaki الٓمٓ ile (ikinci) الانْجِيلَ ، مَقَامُ اِبْرَاهِيمَ ، مِمَّا تُحِبُّونَ ، اِلَى بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ ، وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ، ve bazılarının kavline göre (birinci) الانْجِيلَ dir.

Fasılası ل ، ق ، د ، ا ، ط ، ن ، ب ، م ، ر harfleridir, bunların tamamı لقد اطنب مر ifadesindeki harflerdir. «ق» Yalnızca bir yerde حريق kelimesinde, «د» ise üç yerde fasıladır.

Âl-i İmran, dilimizdeki söylenişiyle İmran ailesi, İmran familyası demektir. Görüleceği üzere, bu yüce sûrenin en mühim hedeflerinden biri, hak dini yerli

yerine oturtmak, onun hakkını ve hakimiyetini sağlamak ve ilan etmek sûretiyle hıristiyanların, tanrılığını iddia ederek içine düştükleri ifrat; bunun zıddına yahudilerin de karalama ve iftira atmaları ile içine düştükleri tefrit açısından Hz. İsa meselesinin çözümü ve bu sûretle asılları bir olduğu halde dinin ve dindarlığın özünü yitirmiş olan, hırs ve taassup ile her iki tarafı da hakkı ve hakikatı değiştirmeye sevk etmiş olan bu didişme ve çekişme yüzünden ikisinin bir yere gelme ihtimali bile kalmamış bulunan bu iki din mensupları arasında barışı ve uzlaşmayı sağlamak için, hakem olmak üzere yetiştirilmiş olan "vasat ümmete" her hususta hak ile batılı birbirinden ayıran bir ferman bağışlamak olduğundan bu sûre, Hz. İsa'nın nesebini gösteren Âl-i İmrân ismiyle adlandırılmıştır. Bu sûrenin nüzul sebebini yahudilerden ziyade hıristiyanlar teşkil etmiştir. İsimlerinden dahi anlaşılacağı üzere Bakara Sûresi, kitap ehlinden önce yahudilere, bu sûre ise önce hıristiyanlara davet yöneltmiştir. Bundan dolayı Bakara Sûresi'nin birinci cüzünde görüldüğü üzere, önce Tevrat'ın dili ve ruhu ile, bu sûre de başlangıcı itibariyle ondan doğmuş olan İncil dili ve ruhu ile ilgili olarak meydana gelmiş olan tahrifat olayını giderip insanların inançlarını yeniden düzeltmek için, Allah'ın âyetlerindeki misallerin gerçeklere, müteşabihlerin muhkemata nasıl irca dileceğini ve bunun yollarını, esaslarını öğretmiştir. Yine Allah bilir ki, bu iki sûrenin müteşabihattan olan birer الم ile başlamış olmalarında bu hikmete de bir işaret bulunmaktadır. Bu şekilde bu iki sûre arasındaki fark ve benzerlik, Tevrat ile İncil arasındaki fark ve benzerlik gibidir. Biri önce, öbürü sonra; biri asıl, öbürü onun dalı gibidir. Bakara Sûresi'nde özet ve kapalı olarak söz konusu edilen mücmel âyetlerin çoğu, bu sûrede açıklanmış ve genişçe izah edilmiştir ki, bunlara "Zehraveyn", yani "çifte güller" adı verilmesinde de buna işaret vardır. Bakara Sûresi, فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Ey Rabbimiz! Kâfir olan kavimlere karşı bize yardım et!"* duası ile sona ermişti. Bu sûre ise o duaya cevap ve icabet olarak başlamıştır. Din ve ilim yönünden üstün gelmenin, maddî yönden üstün gelmeden daha önemli ve onun vazgeçilmez bir ön şartı olduğunu iyice anlatmak için, herşeyden önce ilim yardımını yapmış ve sağlamıştır. Bu şekilde yönlendirme ve ilişki bu iki sûreyi birbirine öyle bağlamıştır ki, birinin sonu ile öbürünün başı, Bakara Sûresi'nde وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ . اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ diye Âyete'l-kürsî'nin öncesine bağlantılı bir şekil alınış ve bu sûrenin başındaki «الٓمٓ» ile Bakara Sûresi'nin başındaki «الٓمٓ» in bu noktasında toplanan bütün hakikatleri ve görevleri ihtar ederek başlamıştır. İşte bundan dolayı birinci "zehra" ile ikinci "zehra" birbirlerine büyük ve küçük iki kızkardeş kadar yakın, bir ana ile kızı durumundadır. Hasılı

bu iki sûrenin genellikle içinde yer alan konular bakımından da aralarında birçok noktadan ilişkiler ve benzerlikler vardır ki, bunlardan Âdem'in yaratılış kıssası ile İsa'nın yaradılış kıssasını misal olarak zikretmek bile yeterlidir.

Nüzul Sebebi: Mukâtil ibni Süleyman, bu sûrenin baş tarafındaki bazı âyetlerin nüzul sebebinin yine yahudiler olduğuna, Muhammed b. İshak da surenin başından mübahele âyetinin, yani إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ (âyet 62) âyetinin sonuna kadar olan kısmın nüzul sebebi hıristiyanlar olduğuna kail olmuşlardır ki, bütün müfessirlerin görüşü de budur. Çünkü sûrenin Allah'ın birliğini ve yüceliğini belirterek başlaması, her şeyden önce hıristiyanların iddialarına karşılıktır. Bu farklı iki rivayetten, bazı âyetlerin özellikle yahudiler veya her ikisi dolayısıyla nazil olmuş olması sonucuna varmak da mümkündür. Gerçekten de إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا (3/10) âyetinin yahudiler hakkında inmiş olduğu daha kuvvetle rivayet olunmuştur. Yahudilerin Hz. İsa'ya kin ve düşmanlık duymaları ve anasına iftira etmeleri, peygamberliğini ve İncil'i inkâr etmeleri, diğer âyetlerin nüzulü için de sebep sayılabilirse de daha ziyade buna hıristiyanların Hz. Peygamber ile olan bir münazarası sebep olmuştur ki, kaynaklar bunun şöyle olduğunu rivayet ediyorlar:

Hz. Peygamber'e Necran'dan bu maksatla bir hıristiyan heyeti gelmişti ki, buna "Vefd-i Necran" adı verilir. Bunlar altmış süvari olup, içlerinden ondördü büyükleri ve bu ondördün içinden üçü de en büyükleri idiler. Bunların biri "el-Âkıb" dedikleri emirleri ve reisleri Abdülmesîh, ikincisi "Seyyid" diye isimlendirdikleri vezir ve kumandanları el-Eyhem, üçüncüsü de âlimleri ve "Üskuf", yani "Piskopos"ları ve ders reisleri idi ki bunun da adı Ebu Harise b. Alkame idi ve kendisi Beni Bekr b. Vail'den birisi idi. Hıristiyanlık dininde, dini öğretmek ve yaymak konusunda çaba ve gayretleri ile, bilgisinin genişliği ile şöhret sahibi olduğundan Bizans hükümdarları tarafından ikram ve ihsana uğramış, kendisine birçok mallar ve hediyeler verilmiş, idaresi altında birçok kilise yaptırılmış idi. Bu altmış kişinin arasında kendi kardeşi Kürz ibni Alkame dahi bulunuyordu. Bunlar gelmişler, bir gün ikindi namazından sonra Mescid-i Seâdet'te Hz. Peygamber'in huzuruna girmişlerdi. Üzerlerinde süslü cübbeler, kıymetli üniformalar ve papaz giysileri vardı. Bunları gören ashabı kiramdan bazıları, "Biz şimdiye kadar böyle birşey görmedik." demişlerdi. O sırada onların da namaz vakitleri gelmiş olduğundan Mescid-i Seâdet içinde namaza kalkmışlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Bırakınız kılsınlar." buyurmuştu. Doğu yönüne dönerek kılmışlar. Piskopos Ebû Hârise, Âkıb Abdulmesîh, el-Eyhem Seyyid, bu **üçü**

Hz. Peygamber ile konuşmuşlar ve birkaç gün Medine'de kalmışlardı. Bu konuşmalar sırasında Hz. İsa'ya kâh Allah diyorlar, bazan Allah'ın oğlu diyorlar, bazan da üçün üçüncüsü anlamına gelen "sâlisü selâseh" diyorlardı. Allah'dır demelerine, "Çünkü ölüleri diriltirdi, hastaları iyi ederdi, gaipten haber verir, çamurdan kuş şekli yapar, ona üfler, o da canlanır uçardı." diye delil getirirlerdi. Allah'ın oğlu iddiasına, "Çünkü belli bir babası yoktu." diye delil getirirlerdi. Sâlisu selâse, yani üçün üçüncüsü sözüne de, "Çünkü Allah yaptık, kıldık, diyor. Eğer bir tek olsaydı 'yaptım' derdi." diyerek delil getiriyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara: أَسْلِمُوا "İslâm'a giriniz!" buyurdu. Onlar "Biz senden önce İslâm'a girmişiz" dediler. Resulullah (s.a.v.) efendimiz, "Yalan söylediniz, siz Allah'a oğul isnad edip dururken İslâmınız nasıl sahih olur." buyurdu. Onlar, "İsa Allah'ın oğlu değilse, o halde babası kim?" dediler. Daha sonra Hz. Peygamber onlarla şöyle münazaraya başladı:

Resulullah: "Bilmiyor musunuz Allah diri ve ölümsüzdür. İsa'ya yokluk ârız olur mu?" diye sordu.

Onlar: "Evet" dediler.

Resulullah: "Bilmiyor musunuz, babasına benzerliği olmayan hiçbir çocuk yoktur." dedi.

Onlar: "Evet yoktur." dediler.

Resulullah: "Bilmiyor musunuz, Rabbimiz her şey üzerine kayyumdur, (görüp, gözeten ve yöneten demektir), onu korur, rızıklandırır; halbuki İsa bundan hiçbir şeye malik midir?" dedi.

Onlar: "Hayır, malik değildir." dediler.

Resulullah: "Bilmiyor musunuz, Allah Teâlâ'ya yerde ve gökte hiçbir şey gizli değildir. İsa ise bunlardan, Allah'ın bildirdiğinden başka bir şey bilebilir mi?" dedi.

Onlar: "Hayır, bilemez." dediler.

Resulullah: "Rabbimiz, İsa'yı ana rahminde dilediği gibi şekillendirdi, tasvir etti, bunu biliyor musunuz?" dedi.

Onlar: "Evet, biliyoruz." dediler.

Resulullah: "Rabbimiz yemez, içmez, hadesten münezzehtir, bunu da biliyor musunuz?" dedi.

Onlar: "Evet" dediler.

Resulullah: "İsa'ya anası, herhangi bir kadının hamile kaldığı gibi hamile

olmuş ve kadının doğurması gibi doğurmuş, o da herhangi bir çocuğun gıdı aldığı gibi beslenmişti. Sonra da yine yerdi, içerdi ve hades yapardı. Bunu da biliyorsunuz değil mi?" diye sordu.

Onlar: "Evet" dediler.

Resulullah: "O halde İsa, sizin zannettiğiniz gibi nasıl olur?" buyurdu. Bunun üzerine onlar sükût ettiler.[1]

Bununla beraber sonra yine inad edip direndiler de, "Ya Muhammed! Sen onun كَلِمَةُ اللّٰهِ وَرُوحٌ مِنْهُ 'Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh' olduğu görüşünde değil misin?" dediler. Hz. Peygamber "evet" dedi. Onlar da "Eh bu bize yeter." diye inkârlarında direndiler. Allah da bu sûrenin başından seksen küsûr âyet inzal buyurdu ki, bunlar içinde فَأَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ *"Amma kalblerinde kaypaklık olanlar..."* (3/7) âyeti işte bu inkâr ile ilgilidir. Allah nihayet فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ *"Haydi öyleyse getirelim evlatlarımızı ve evlatlarınızı..."* (3/61) âyeti ile onları mübaheleye, yani açıktan lanetleşmeye davet etmesini Hz. Peygamber'e emretti. Resulullah da onlara bu daveti yapınca, "Ey Ebe'l-Kasım, bizi bırak, şimdi işimizi görelim de sonra gelir, dediğini yaparız." deyip gittiler. Kendi aralarında konuştukları zaman o üç büyükten birisi, "Anladınız ya, Muhammed gerçekten Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir, İsa efendimiz hakkındaki didişmeyi ne güzel çözüme kavuşturdu. Bilirsiniz ki, herhangi bir kavim bir peygamber ile mülaaneye kalkışırsa büyüğü, küçüğü hepsi mahvolur, eğer bunu yaparsanız kökünüz kazınır. Madem ki kendi dininizde kalmak istiyorsunuz, bu zatla barış ve anlaşma yapınız, sonra da yurdunuza dönünüz." demiş, bunun üzerine gelerek, "Ya Ebe'l-Kasım, (ey Kâsım'ın babası) biz seninle mülaane etmemeye ve seni kendi dininle başbaşa bırakıp, biz de kendi dinimizde kalmaya karar verdik. Binaenaleyh ashabından bize birini gönder, o da mal ve mülk konusunda, aramızda anlaşamadığımız şeyler de bize hakem olsun, zira biz senden razıyız." dediler. Peygamber efendimiz, "Öğleden sonra bana geliniz de sizinle beraber aklı başında güvenilir bir hakem göndereyim." buyurdu. Hz. Ömer der imiş ki, "Ben hiçbir zaman reis olmaktan hoşlanmadım, fakat o gün o göreve tayin olunmamı çok istedim ve ümid ettim. Öğle namazını kıldık, Resulullah sağa sola göz gezdiriyordu, ben de beni görsün diye uzanıyordum. O ise durmadan göz gezdiriyordu. Nihayet Ebu Ubeyde ibni'l-Cerrah'ı gördü, çağırdı, 'Onlarla beraber git, aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları durum neyi gerektiriyorsa ona göre hükmederek çöz!' buyurdu. Hayatımda bir kerre arzu ettiğim bu görevi de Ebu Ubeyde alıp gitti...".

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 75.

Hasılı Necranlılar İslâm dinine girmemiş iseler de barış sözleşmesi yapmakla İslâm tabiiyetine girmeyi kabul etmişler ve bir hakem alıp gitmişlerdi. Ancak bu heyet içinde piskopos Ebu Harise ibni Alkame'nin kardeşi Kürz ibni Alkame İslâm dinine girmeyi kabul etmiş ve bu konuda olup bitenler hakkında bilgi de vermiştir. Bu cümleden olmak üzere, Necran'dan hareket ettikleri sırada Piskopos olan kardeşi Ebu Harise'nin yanında imiş, beraber gelirken Ebu Harise'nin bindiği katır bir huysuzluk etmiş, Kürz de تَعْسًا لِلْأَبْعَدِ "O uzak kalasıya kahren" demiş ve bununla Resulullah'ı kastetmiş. Kardeşi Ebu Harise "Hayır anan kahrolsun." diye karşılık vermiş. Kürz, "Niçin?" diye sorunca, "Vallahi o bizim beklemekte olduğumuz peygamberdir." cevabını vermiş. Bunun üzerine Kürz, "O halde sen bunu biliyorsun da ona iman etmekten seni alıkoyan sebep nedir?" diye suâl eylemiş, o da "Çünkü şu krallar bize bir çok mal mülk verdiler, yardımda bulundular, ikramlar ettiler. Şimdi buna iman etsek hepsini elimizden alırlar." diye cevap verdiğini ve cevabın Kürz'ün kalbinde bir ukde oluşturduğunu, nihayet olayın gelişmesini izledikten sonra İslâm'ı kabul ettiğini kendisi hikâyet etmiştir. وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *"Kendilerine daha önce kitap verilmiş olanlar, bu Kur'ân bilgisi gelmedikçe aralarında anlaşmazlığa düşmüyorlardı."* (Âl-i İmran, 3/19) âyeti gereğince dünya nimetlerine düşkünlük birçoklarını işte böyle gerçeği kabul etmekten alıkoymuştur. زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ *"İnsanlara, kadınlar, oğullar, yığın yığın altın ve gümüş, güzel güzel atlar, davarlar ve ekinler çok çekici ve güzel gösterilmiştir."* (Âl-i İmran 3/14) âyeti de bu ruh halini ne güzel anlatmıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ *"Muhakkak ki, o kâfirlere gelecek zararları ne malları, ne de evlatları hiçbir şekilde önleyemez..."* (Âl-i İmran, 3/10).

"Mu'cemü'l-Büldan"da genişçe anlatıldığına göre, Necran, Yemen'de, Havran'da ve Kûfe civarında olmak üzere bir kaç kasabanın adıdır. Burada sözü edilen Necran-Yemen'de bulunan Necran'dır ki, Kuzey Yemen'in Mekke tarafında bulunuyordu ve Arabistan Yarımadasının önemli Hıristiyan merkezlerinden biriydi. Hıristiyanlık ilk çıktığı ve yayılmaya başladığı yıllarda Hz. İsa'nın getirdiği saf ve duru haliyle önce bu kasabada yayılmaya başlamış ve bu yayılma Yemen hükümdarları tarafından "Uhdûd" olayları ile bastırılmak istenmiş idi ki, Burûc Sûresi'nde (sûre: 85) bunun ayrıntılarıyla açıklaması yapılacaktır. Daha sonra dinlerine birtakım bid'atler karışmış, dinin aslındaki sağlığı bozulmuştur. Bu kasabada Abdülmedan b. Deyyan el-Harisî tarafından bina edilmiş, halkın çok saygı gösterdiği, Kâbe-i Muazzama'ya karşılık ve rakip olmak üzere

"Necran Kâbesi" adı verilen bir kilise vardı. Bunda birçok esakife (piskopos) bulunurdu ki, Hz. Peygamber'e gelen heyet de işte bunlardan biri idi. Bu kilise Necran'da bir ırmak kenarında olup, o zaman Abdülmesîh b. Daris b. Adîy b. Mu'tel'in idaresi altında imiş ve bu kasabadan onbin dinar kadar vergi alırmış. Bu Necran kasabası hicretin onuncu yılında sulh yoluyla fethedilmiştir. İşte ilâhî yardımdan ilmî ve amelî anlamda canlı bir örnek.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ

بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٣﴾

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي

يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

﴿٦﴾ هُوَ الَّذِٓي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ

اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ

فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَٓاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ تَأْوِيلِهِ

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ

كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ
فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ
عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ
﴿١٠﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Elif, Lâm Mîm,

2- Allah, kendisinden başka tanrı olmayan, hayy ve kayyûmdur.

3-4- O, sana kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat'ı ve İncil'i de yine O indirmişti.. Evet bu Furkan'ı da O indirdi. Gerçek şu ki, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azap vardır. Allah çok güçlüdür, intikamını alır.

5- Şu da kesindir ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

6- Sizi, rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Kendisinden başka tanrı olmayan, şan, şeref ve hikmet sahibi olan O'dur.

7- Sana bu kitabı indiren O'dur. Bunun âyetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu âyetler, kitabın anası (aslı) demektir. Diğer bir kısmı da müteşabih âyetlerdir. Kalblerinde kaypaklık olanlar, sırf fitne çıkarmak için, bir de kendi keyflerine göre te'vil yapmak için onun müteşabih olanlarının peşine düşerler. Halbuki onun te'vilini Allah'dan başka kimse bil-

mez. İlimde uzman olanlar, "Biz buna inandık, hepsi Rabbimiz katındandır." derler. Üstün akıllılardan başkası da derin düşünmez.

8- Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetten sonra kalblerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin.

9- Ey Rabbimiz! Muhakkak ki, Sen, geleceğinde hiç şüphe olmayan bir günde bütün insanları bir araya toplayacaksın. Muhakkak ki Allah, hiç sözünden caymaz.

10- Gerçek şu ki, kâfirlere, Allah'tan gelecek bir zararı, ne malları, ne de evlatları engelleyemez. İşte onlar, o ateşin yakıtı olacaklar.

11- Gidişatları, Firavun soyunun ve daha öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar, âyetlerimizi yalan saymışlardı. Bunun üzerine Allah da onları işledikleri günahlar yüzünden yakalayıp alaşağı etti. Allah, cezası çetin olandır.

الم . اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَىُّ الْقَيُّومُ Ya Muhammed! Yine Elif, Lâm, Mîm. Bunu iyi belle, iyi anlat! O yüce Allah, öyle bir hak mabuddur ki, ondan başka tapınılmaya değer, tapınılmayı hak etmiş, ilâh denilecek, kulluk edilecek hiçbir şey yoktur. Çünkü O, hayy ve kayyûmdur. Yok olmaktan, zeval bulmaktan münezzehtir, ölmez. Ezelde ve ebedde hazır ve nazır, vacibulvücûd (varlığı zarurî) olan ve herşeyi yöneten, yönlendiren, yarattıklarını koruyan, kayıran ve doyurandır. Her şeyi ayakta tutan O, besleyen ve büyüten O'dur. Bununla beraber kendisinden hiçbir şey eksilmez, daima hayy ve kayyûmdur. Üstelik hayy ve kayyûm olan yalnızca O'dur. Zaten ilâh ve mabud da hayy ve kayyûm olmalıdır. Binaenaleyh ne İsa, ne de başkaları, hiç biri ilâh değildir. Onlara ilâh demek, mabudluktan, tanrılıktan hisse vermek Allah'ı inkar olur, küfür olur.

Bu "Elif, Lâm, Mîm"in okunuşu dikkat çekici bir konudur. Kırâetlerinde hepsinde hem vasıl sûretinde okunur, yani, genellikle ikinci "mîm"in fethi ve Allah lafzına vaslı ve bununla beraber vakıf halindeki gibi birinci "mîm"in medd-i ârız halinde tûl veya kasr ile okunur. Ancak Ebu Ca'fer kırâetinde sekit vardır ki, ne tam vakıf, ne de tam vasıldır. Bundan dolayı bunun Kufiyyûn rivayetlerinde bile tek başına müstakil bir âyet olmadığı da söylenmiştir. Dilciler ile tefsirciler bu okunuş tarzıyla ilgili olarak uzun uzun görüşler ortaya koymuşlardır. Fakat mânâ bakımından biz bundan şunu anlamak istiyoruz ki, burada vasıl haliyle vakıf hallerinin birleşmesinde bir özellik vardır. Vakıf haline iti-

bar diğer hallerine olan benzerliği göstermekle beraber aynı zamanda vasıl hali burada bir özel anlam ifade etmektedir ki, bunda «الٓمٓ» in اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُ demek olduğuna ve bundan dolayı da "Âyete'l-Kürsî"nin icmâlen (özet olarak) bir remzi demek olduğuna işaret var gibidir. Bunun bir ismi "Sûre" ve Bakara Sûresi'nin bir ismi de "Sûretü'l-Kürsî" olduğuna, ve Âyete'l-Kürsî'nin de en büyük âyet olduğuna göre; ayrıca bunun İlâhî isimlere işaret olması hakkındaki rivayetlerin bütünü birden göz önünde tutulunca, bunların hepsi bu ima ve işareti destekleyebilecek emarelerden sayılabilir. Kur'ân ilâhî ilmin ve ilâhî saltanatın parlak bir şekilde tecelli ettiği yerdir. Âyete'l-Kürsî de o ilmin, o saltanatın en güzel ve en veciz bir ifadesi olmak bakımından bu mânâ, «الم» in Kur'ân'ın ismi olmasına da mâni değildir. Bunda her şeyin Allah'a döneceği temel inancının da bir ifadesi vardır. Zaten müteşabihatın da en büyük nüzul hikmeti bu temel inancın iyice pekiştirilmesi olduğu bilinmektedir. Şüphesiz bu hece harfleri Hz. Muhammed'in kulağında çınlamaya başladığı zaman en önce ilâhî Kürsî'den gelen hak âyetlerini tebliğ ediyordu. Bu sûrenin hedeflerinin en başında geleni, müteşabihatın muhkemata irca edilmesi esasını anlatmak ve böylece hakkın âyetlerinde kaymalardan ve sapmalardan korunma gereğini öğretmek olduğuna göre, ta başında Allah'ın birliğini ve eşsiz yüceliğini tesbit ederken «الم» nazmı müteşabihinin اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُ muhkem nazmı ile teviline bir misal vermiş olması, onun hemen arkasında da daha önce indirilmiş ilâhî kitaplar arasında müteşabihatı pek çok olan Tevrat ile İncil'in, kendilerinden sonra son Peygamber'e indirilen ve muhkematı "ümmülkitap" (kitabın anası) olan Kur'ân-ı Azîme, Furkân-ı hakîme irca edilmedikçe tasdikleri caiz olmayacağını, çünkü bunun muhkemat karşısında müteşabihata uymak sûretiyle Hakk'ın âyetlerini inkâra ve küfre sebebiyet vereceğini, küfrün de şiddetli azaba sebep olduğunu açıklaması ne kadar belağatlı ve nazmın akışına ne kadar uygundur. İşte Bakara Sûresi'nin son âyetinde müminlerin yardım dualarına cevap olarak başlayan bu Âl-i İmran Sûresi, bir taraftan hayatta muzaffer olmuş, yardım görmüş ve galip gelmiş, insanlar arasında sözü geçen bir hakem ve hakim olabilmek için inançta tevhid, ahlâkta nezahet, ilimde sağlamlık ve metanetin ilk ve temel şart olduğunu hatırlatmak ve diğer taraftan hıristiyanların ilâhî tenzihe aykırı olarak bazan Allah, bazan Allah'ın oğlu, bazan da üçün üçüncüsü sonra da bütün bunların hepsi diye tanrılaştırdıkları, Yahudilerin de Peygamberlerin nezahet ve iffetine saldırıp, sövüp saydıkları ve çamur atmaya kalkıştıkları Hz. İsa meselesinin ayıklanıp çözüme kavuşturulmasına belge olmak için herşeyden önce Allah'ın birliği ve tenzihi meselesini iyice tesbit ve insanların

hidayeti için kitap indirmek, ilmî ve amelî anlamda Furkan göndermekle ihsanda bulunmuştur. Peygamberliğin isbatı ve ilmide ihkâm için ilâhî kitapların hepsini anlamak ve onların tefsirinde öncekileri sonrakilere, müteşabihatını muhkematına irca usulünü öğretip, bunların aksine hareketten sakındırmış ve böylece hak dini yerli yerine oturtmuştur.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ **Ey Muhammed! Allah, sana bu kitabı, hak ve hukuk sebebiyle, hak ve hakikatı içermiş olarak, önündekileri tasdik etmek üzere hakikatın gereklerine ve olayların akış şekline göre peyderpey indirmektedir. Ve bundan önce indirilenler arasında bilhassa Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti. Bunların hepsi insanlara hidayet içindir.** Böyle buyurmakla ilâhî gözetim ve yönetim altında Rablığın kanunlarına uygun olarak peygamberliğin tekamülünü ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk defa ortaya çıkan bir peygamberlik olmadığını ve Kur'ân'ın hakikatı tasdik olunmayınca önceki kitapların da hakkıyla anlaşılıp tasdik edilemiyeceğini, bundan dolayı da Hz. Muhammed'in peygamberliği tasdik edilmedikçe önceki peygamberlerin de hakkıyla anlaşılıp tasdikine bir delil ve şahit bulunamıyacağını, o zaman da insanların delalet ve sapıklık içinde kalacağını göstermiş, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in mucizelerinin bu anlamda hakem rolünü üstlenmiş olduğunu açıkça bildirmek için de bu hükmü وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ **O, Furkan'ı da indirdi** kısmı ile nass olarak karara bağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in, daha önceki kitapları ve gelmiş geçmiş bütün peygamberleri tasdik edişi, çeşitli yönlerden gerçekleşmiştir:

Birincisi: Önceki kitaplar ve daha evvel gelmiş olan peygamberler, ileride büyük bir peygamberin geleceğini haber veriyor ve vaad ediyorlardı. Kendi irşadlarını ilerdeki böyle bir kemâl hedefine yöneltmiş olduklarından, Kur'ân ve Hz. Muhammed'in peygamberliği ortaya çıkmasaydı, onlar batıl bir fikir veya hayal üzerine kurulu anlamsız bir ideoloji üzerinde yürümüş olurlardı. Hatta boş vaatlerle halkı kandıran, yalan ve yanlış fikirlerle insanları oyalayan, aldatan yalancılar durumuna düşerlerdi. Kur'ân'ın gelmesiyledir ki, daha önceki devirlerde bir ideoloji halinde yayılmış olan bu gayb haberlerinin, ancak bu sayede bir vahiy haberi ve Allah'dan gelen bir hak bilgi olduğu gerçekleşmiştir. Ve böylece Kur'ân, yalnızca Hz. Muhammed'in peygamberliğini değil, bunun içinde zımnen bütün önceki peygamberlerin peygamberliğini de tasdik ve isbat eden bir furkan-ı mübîn olmuş ve Allah'ın bütün kitapları, bütün peygamberleri arasında karşılıklı olarak birbirlerini tasdik ettikleri ve birbirlerine şahadet getirdikleri

konusunda bir tekamül ve işbirliği, bir dayanışma bulunduğu kurumlaşmıştır. Ve hepsinin başında وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Allah onlardan bir kısmına yüce dereceler vermiştir."* (Bakara, 2/253) âyetinin delaletince peygamberlerin sonuncusunu tayin eden bir ilâhî ferman şeklinde gelmiştir ki, Bakara Sûresi'nin birinci cüzünde tasdikin en çok bu anlamı, bu yönü üzerinde durulmuştur.

İkincisi: Kur'an, önceki kitapların iman ve Allah'ın birliğine davet eden, adaleti ve ihsanı emreden, peygamberlerin ve eski ümmetlerin yaşayış ve tarihlerinin, haber ve eserlerinin başka başka olmasıyla değişmeyecek olan temel hükümler gibi muhkem ilkelerini güçlendirerek ve genişleterek yeni baştan yürürlüğe koymuş ve hikmet-i teşriî gereğince zamanların ve mekânların ve yükümlü milletlerin özelliklerine uygun düşecek şekilde hak ve hayır açısından onların işlerine yarayacak hükümleri ve şer'î ayrıntıları yeniden tanzim ve ta'dil ederek hak dini, bütün zaman ve mekanlarda ve bilcümle ümmet ve toplumların hayatında geçerliliğini sağlayan geniş kapsamlı bir teşrî ilmi de öğretmiştir. Böylece ilâhî kitapları öncekinden sonrakine aralıksız olarak birbirlerinin tasdikinden ve yürürlük alanından geçirerek süzmek sûretiyle hepsinin doğru ilkelerini hakkıyla kendi uhdesine almış ve yüklenmiş bulunduğundan, önceki kitaplardan ve şerîatlardan Kur'ân'ın şehadeti ile tasdik edilmedikçe ne peygamberliklerinde, ne de o kitapların delaletlerinde hak oldukları tasdik edilemez. Yani geçmiş devirlerde yaşamış olan önceki peygamberlere gönderilmiş olan ilâhi temyiz ve tefrik açısından son tasdik mercii Hatemü'l-enbiya Hz. Muhammed Mustafa ile Kur'ân-ı Hakim'in, muhkem âyetlerle ortaya konmuş hükümleridir. Bu mânâ, Fıkıh Usûlü ilminde şu teşriî kaidesi ile ifade olunur: "Bizden öncekilerin şerîatleri bizim de şerîatimizdir. Fakat Allah ve Resulü tarafından tasdik edilmiş olarak nakledilmek şartıyla."

Hasılı Allah, Furkanı da indirmiş, hakkı batıldan hayrı şerden ayırmış, yollarını, kanunlarını tayin etmiş; alâmetler, işaretler, delliller, âyetler de ortaya koymuş, her birinin hükmünü, gerekli sonucunu başka başka yapmış, uygulamasını kendi gözetimi ve denetimi demek olan kayyûmiyetiyle iradesi ve meşiyeti altına almıştır. Bundan dolayı اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ **şüphesiz ki, böyle hakkı batıldan ayıran, temyiz edip ayıklayan ve hak yolu gösteren, aklî ve naklî delilleri içeren âyetleri, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler,** özellikle de Allah Teâlâ'nın birliğine ve münezzeh olan yüceliğine veya peygamberlerin ismet ve haysiyetine saldırıp hücuma geçen kâfirler de **kesinkes şiddetli bir azaba mahkumdurlar.** وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ **Hakkı batıldan ayırd eden**

Allah, zillet şaibesinden münezzeh ve öyle yenilmez, öyle güçlü bir Allah'dır ki, O'nun dehşetli ve korkunç bir intikamı vardır. Emrini ve hükmünü mutlaka yürütür ve yerine getirir. İradesine karşı gelenleri, izzetinin hududuna tecavüz edenleri mutlaka tepeler, ezer. Hakkı aşağılamaya uğraşanlara bir müddet hilmiyle mühlet verse bile, bir gün gelir onları tuttukları batıl yolda akla hayale gelmez felaketlere uğratıp perişan eder. Hakka hayat tanımayanlara mutluluk vermez. Bire iki, üç, vara yok, yoğa var, olura olmaz, olmaza olur, doğruya eğri, eğriye doğru, iyiye kötü, kötüye iyi, hakka batıl, batıla hak, zulme adalet, adalete zulüm, cehle ilim, ilme cehalet, nura zulmet, zulmete nur diyenler bu yanlışlarının ve cürümlerinin cezasını herkesten önce kendileri çekerler ki, bütün bunlar Allah'ın intikamının eserleri demek olur. Tek ümid ve tek sığınak olan Allah'ın nimet ve rahmetine ermek için Allah'a doğru gitmelidir. Hak ve hakikatın kanunlarını tanımayanlar rahmetin zıddı olan nıkmete ve gazaba mahkum olurlar.

İzzet ise zilletin tamı tamına zıddıdır, intikam da nimetin zıddıdır. İntikam "nikmet" kökünden olup, güç göstermek ve bir cinayetin cezasını vererek; ona öldürmekten aldığı tadı, acı çektirerek ödetmek demektir ki, Türkçe'de "öc almak" diye tabir olunur. Affın zıddıdır. Allah, gerçi affedici ve bağışlayıcıdır, hâlim, gafur, raûf ve rahîmdir; küfür ve isyandan sonra bile tevbe edip hakkı kabul edenleri, hakka dönenleri, iman edip kendisine sığınanları affeder ve bağışlar. Fakat hilmin, affın ve bağışlamanın hayır ve kemal olması, hak ile batılı eşit tutmak, iyilikle kötülüğü birbirine karıştırmak gibi geniş kapsamlı bir kötülüğe sebep olmaması şartına bağlıdır. Hakk'a iman edip, kötülüğü kötülük bilerek yaptığı fenalıktan dolayı yüzü kızaracak ve bu duygunun itmesiyle günahlara tevbe edecek olanlara karşı affedici olmak ve hilimle davranmak hayır ve rahmet olursa da affa uğradıkça şımaran ve kötülük ile zulüm yapmaktan zevk alan ve gittikçe daha çok haksızlık yapacak olanlara karşı affedici ve bağışlayıcı olmak, onlar hakkında iyilik değil, katıksız kötülüktür. Onun yaptığı fenalıklara ortak olmak ve teşvikçi olmak demek olur ki, bütün hukukun ve her türlü hayrın mercii ve yöneticisi kayyûm olan, Rahmân ve Rahîm'in izzeti,adaleti ve rahmeti böyle bir zilletten münezzehtir. Bunun için asr-ı saadette bir Arap şairinin şu beyti, Resulullah'ın da beğenisine mazhar olmuştu:

وَلَا خَيْرَ فِي حِلْمٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ * بَوَادِرُ تَحْمِي صَفْوَهُ أَنْ يُكَدَّرَا

"Herhangi bir hilmin saflığını karışıklıktan, duruluğunu bulanıklıktan koruyacak önlemleri yoksa o hilimde hayır da yoktur".

Hakka ve iyiliğe sevgi duymanın derecesi, batıla ve şerre karşı duyulan nefretin derecesiyle orantılıdır. Zaten afv ve bağışlama, ceza vermeye ve intikam almaya gücü yetenlerden sadır olduğu takdirde bir değer ve anlam taşır. Afv denilen şey, hüküm giymiş ve sabit olmuş olan bir cezayı uygulamaya koymamak veya cezayı gerektiren bir suçu hiç işlenmemiş saymak demektir. Suça ceza vermeye gücü yetmeyen bir zavallının "haydi seni affettim" demesi pek gülünç bir şey olur. Affedebilen her halükârda intikama gücü yetebilendir. Bunun aksi çelişki olur. Hak Teâlâ hayır ile şerrin bütün ilkelerine hakim, hayır ve hidayeti rahmetiyle himaye eden, kötülük ve hıyaneti de izzet ve intikamıyla gideren, izale eden bir hayy ve kayyûm olduğundan dolayıdır ki, her hakkın himayecisi, her hayırlı ümidin mercii olan bir hak mabuddur. Binaenaleyh mabudları zelil olanların kendileri de zelil olurlar. Üzülerek ve esefle söylemek gerekirse bazı kimseler bilmediklerinden veya şirkin mağlup olmasını istemediklerinden, "Biz şerre karşı intikama kâdir olan tanrı istemeyiz." diye hakkı inkâr ve batıla ilân-ı aşk ederler de kendi mabudlarını aciz ve zelil, harîm-i ismetine ve hakkına tecavüz olunabilir, hakkını ve hukukunu müdafaa edemez duruma düşürürler. Kötülükleri önleyemediği için insanların keyfi nasıl isterse, kendi isteğine göre sevilebilir, bazı sıkıntılı zamanlarda okşanıp o zavallı güzelliğinden bir ilham, bir teselli alınabilir bir bebek veya bir zavallı tanrı görmek isterler. Putperestlerin fetişleri ve putları böyle olduğu gibi, sonraki hıristiyanların Hz. İsa'yı böyle bir bebek, anası Meryem'i böyle bir sevimli bâkire, Cenab-ı Allah'ı da, hayatta olduğu müddetçe yarattığı âdemoğullarını, ataları Âdem'den kalma ilk günahtan kurtarmaya, arındırmaya bir türlü çare bulamamış ve nihayet oğlunun bedenine girerek bizzat kendisi gelmiş, kendini ve oğlunu feda edip kâfirlere kurban ettirmiş, ancak bu kurban ve bu fidye karşılığında kendisine tapınanları kurtarmış, sonra birkaç gün içinde önce oğlunu tekrar diriltip göklere kaldırmış ve işte böyle bir iyilik etmek için nelere katlanmış; kendisini ve oğlunu feda etmeye razı olmuş, çaresizlik ve zorunluluklar karşısında fedakârlığın en büyük örneğini göstermek için, en büyük iyiliği oğlu ile birlikte kendini de fedâ ve yok etmekte bulmuş, var yok, yok var olmuş durumunda ihtiyar bir baba farz ederek bir inanç ortaya çıkmıştır. Buna göre, O bir var, aynı zamanda yok; fani, aynı zamanda bâki; aciz, aynı zamanda kâdir; bir, fakat aynı zamanda üç; üç, fakat aynı zamanda bir mâbûd olmak üzere "Ekanim-i selâse," üç öğeden mürekkep üçlü bir tanrı inancına sahiptirler. O ilk günahtan kurtulup selamete ermek için aklı ve nefsi bu teslis inancına feda etmek gerektiğini ve bu fedakârlığı yapmanın bu imanın şartı ve necat sebebi olduğunu iddia ederler ki,

bütün bunlar mabud ve kulluk fikrini hafife almaktan öte bir şey değildir ve aklen ve naklen zahir ve bahir olan Hakk'ın delillerine karşı saygısızlıktır, küfürdür. Her şeyden önce insanlar için günahı ve günah işlemeyi yaratılıştan kaynaklanan bir zaruret kabul ederek, onu mutlaka işlemek gerektiğine karar vermek, sonra da o günahın her ne olursa olsun sonuçta affedilmesi mümkün değilmiş veya cezalandırılması kabil değilmiş de büyük bir felaketi gerektiriyormuş olduğunu itiraf eylemektir. Ayrıca bu cezadan ve felaketten kurtulmak için yegâne çare olmak üzere, esasen ona ceza verecek olan ve zaten vermek hakkına ve yetkisine sahip bulunan en yüce makamı, son mercii de yok edip ortadan kaldırmak ve böylelikle ceza korkusundan da büsbütün kurtulmak ve ondan sonra doya günah işleyip, kendi yaptığı günahların cezasını da başkasına, daha doğrusu yaratıcıya yükletmek demektir.

İşte Hıristiyanlıktaki teslis (üç ilah) inancının bütün sonuçlarıyla ve ayrıntılarıyla anlamı, böyle bir nefiydir, yani hak mabud olan Allah'ın bazı önemli sıfatlarını ve özelliklerini inkârdan veya birbirine karıştırmaktan doğan bir inanç muammasıdır. Hz. İsa hiçbir zaman Allah hakkında böyle bir inanca davet etmemiştir, ancak babasız bir çocuğun peygamberliğe mazhar kılınmış olarak bir kutsal ruhla birlikte mucizeler göstermesi, akılları ve teknikleri aciz ve hayran bırakacak şekilde ölüleri diriltip, hastalara şifa vermesi, sadece onun hak peygamberliğine ve temiz yaratılışına delil sayılan açıklamaları ve öğretileri, hakikat kabul edilip, ilk hıristiyanların yaptığı gibi, onun tâlimatına uyulacak ve Allah'ın birliği inancı üzere yürünecek yerde bir müddet sonra bu mucizeler ve bu harikalar şüphelerle dolu esrarengiz ve içinden çıkılmaz bir muamma haline sokularak ve İncil'de "merhametli yaratıcı" mânâsına gelen «أب» (baba) eşanlamlı ve müteşabih isminin «والد» (gerçek baba) mânâsına tevil edilip bunun arkasına düşülerek ve bu anlama hulûl ve ruhun ölmezliği nazariyeleri ilave olunarak, İsa'nın insanüstü ve tanrı oğlu tanrı olduğu ve onun bedenine giren babası ile beraber fanî olup gittiği ve bu sebeple insanların da kurtulduğu ve binaenaleyh yoklukta birleşen bu ekanim-i teslisin ruhları ancak bundan dolayı takdis edilmek gerektiği tarzında dinin temel ilkesi sayılmıştır. İşte bu yola sapılması, Hıristiyanlığı gizlice ta temelinden değiştiren, ters yüz eden bir tahrif olmuştur ki, bunun başlangıcı gizli toplantılara ve ilk İncil tercemelerindeki tahriflere, sonu da meşhur İznik konsilinde alınan kararlara dayanır. Yani teslis inancı, Hıristiyanlığın kaynağından gelen öz inanç ilkesi değildir, müteşabihata uymak suretiyle ictihada bağlı olarak tahriften kaynaklanan bir batıl inancıdır. Bundan dolayı Hıristiyanlar İncil'in metnine ve âyetlerine önem vermezler de

"biz onun ruhunu, özünü gözetiyoruz" diyerek İncil nüshalarını her zaman ve sürekli olarak yeniler ve değiştirirler. Durmadan onun müteşabihatıyla oynarlar.

İncil'de Cenab-ı Allah'a "baba" denildiği bilinmeyen bir şey değildir. Fakat İncil de dahil olmak üzere bütün semâvî (ilâhî) kitapların ve semavî dinlerin üzerinde ittifak edip birleştikleri bir husus vardır ki, o da ilk sebep olan Allah Teâlâ'nın "Yaratan" olması ve maddeye muhtaç olmaksızın kâinatı sırf kendi kudretiyle yoktan halketmesi inancıdır. Hatta Avrupa felsefesi tarihleri bu inancın felsefeye ancak Hıristiyanlıktan girmiş olabileceği görüşündedirler. Bu ise gerçek illiyet ve sebebin ancak üreme ve sudur yoluyla olması nazariyesinin tamamen zıddıdır. Gerçekten de üreme nazariyesi, başlangıcında bir çelişkiden kurtulmak ihtimali bulunmayan bir nazariyedir. Tevlid denilen üreme olayı adi illetler için geçerli olabilirse de gerçek anlamda illiyet yaratma ve ibdâ' etme demektir. Bundan dolayı İncil'de Cenab-ı Allah için kullanılmış olan "eb" kelimesi, gerçek anlamıyla "valid" (baba) demek olamıyacağı için خَالِقٌ وَمُكَوِّنٌ "*yaratan ve var eden*" demek olduğu her din mensubu gibi Hıristiyanlar için de her türlü şüphe ve tereddütten uzak bir inanç olması gerekirdi. Elbette düşmanları tarafından durmadan ve sürekli olarak "babasız" diye itham edilmek istenen Hz. İsa'ya, bu kelimenin kullanılmasına müsaade buyurulması onun hakkında Allah'ın bir rahmeti ve özel bir iltifatı olduğunda nasıl şüphe yoksa, Hz. İsa'nın "babam" dediği zaman "rahim olan Rabbim, halikim" demiş olduğunda da hiç şüphe yoktur. Binaenaleyh Hıristiyan babaların, müteşabihata uyarak bu kelimeyi bu kadar engel bulunmasına rağmen lügat anlamıyla alıp gerçek "baba" mânâsına te'vil etmeye çalışmaları da yaratılış inanç ve nazariyesiyle bağdaştırılması mümkün olmayan bir çelişkidir.

İşte Kur'ân, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında aklen ve naklen sabit ve apaçık bulunan ve bu meseleyi temelden çözüme kavuşturacak olan temel gerçekleri, Bakara Sûresi'nden özetliyerek bir belge halinde ortaya koyduktan sonra buna aykırı olan batıl görüşleri ayıklamak ve bu arada hıristiyanların böyle Allah'a ve Allah'ın âyetlerine karşı reva gördükleri tecavüzkâr tutumlarını, bütün incelikleriyle ve temeldeki yanlışlarıyla reddetmek ve geçersiz kılmak ve bunları, red ve iptal gayesiyle de olsa tek tek sayılıp dökülmesinin Kur'ân ahlâkının nezahet ve vakarıyla bağdaşmayacağını anlatmak ve aynı zamanda irşadın faydasını daha da geniş tutmak için hepsinin de ilâhî âyetleri inkâr anlamı taşıdığını ve küfür kavramı altında birleştiğini özetle göstererek لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ şeklinde uyarıda bulunmuş ve işin varacağı sonucu açıkla-

mıştır. Mabud, kelimesinin anlamını çirkin ve yakışıksız bir yorumla tefsir etmek, muhkematı inkâr eylemek, ilk günahı bağışlamaya gücü yetmemek, tevlîd, yani çocuk edinmek, tecessüd yani bedene bürünüp görünmek, kendini feda etmek, ancak böyle inanıldığı takdirde kurtuluşa erileceğini ummak gibi teslis inancı ile ilişkili olan küfür şekillerinin hepsine karşı hakkın bir kılıç darbesi olan وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ furkanı, hakkı alçaltmaya cüret edenlerin sonuçta mutlaka yenilgiye uğrayacaklarını ilan eden bir ilâhî furkandır. Fakat şu da iyi bilinmeli ki, hayy ve kayyûm olan, kitap indiren, akıllara hidayet veren ve mutlak anlamda güçlü olan Allah'ın intikamı, sizin bildiğiniz cinsten aşağılık, ahlâksızca, çirkin, cahilane, haince bir intikam değil, savunması yapılabilir cinsten bir intikam da değildir. Bütünüyle hakikat, hikmet ve izzet olan ve sonsuz bir kudretin ve iradenin gereği bulunan ve hiçbir noktada cehaletle ilişkisi bulunmayan, çok hakîmâne bir intikamdır. Zira اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ **muhakkak ki ne yerde, ne de gökte cüz'î, küllî, maddî, manevî, derûnî ve âfakî hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, hepsi O'nun bilgisindedir.** Hatta bütün kâinatta herhangi bir şeyin haddizatında, hangi durumda ve hangi tavırda varlığı Allah'a göre ayniyle bilgi konusudur. İlâhî ilim, beşer cinsinde olduğu gibi; misallere, tasavvurlara dayalı bir gölge, izafî ve sonradan elde edilmeye dayalı bir ilim değildir, bütün varlığın üzerine kurulu bulunduğu ezelî bir ilimdir. Ey insanlar! هُوَ الَّذٖى يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ **Allah, öylesine ilim ve kudret sahibi bir yaratıcıdır ki, sizi ana karınlarında, ana rahimlerinde nasıl dilerse öylece şekillendirir.** Hangi surete isterse ona büründürür. Bünyelerinizi teşkil edecek olan ve uzviyetin ilk şeklini alan ilkel maddeleri dilerse dışarda, dilerse ana rahminde tasvir eder ve bunları birbirleriyle buluşturarak bir tanesini iki, ikiyi üç ve daha ziyade yaparak üretip durur. Bunları irade ve meşiyyet kimyahane (laboratuvar)sinde murad eylediği özellikler ve niteliklerle donatarak, her birini bir göreve tayin ederek ve halden hale, tavırdan tavıra geçirerek ince ince eleyip dokur ve her tavırda yeni bir oluş, yeni bir yaratılış ekleyerek suretten surete, nitelikten niteliğe dönüştürür, eleyip süzgeçten geçirir. Nihayet akıllara durgunluk veren bir ince yaratış ile bütün dokularınızı, kemikler, ilikler, kıkırdaklar, damarlar, atar damarlar, toplar damarlar, kılcal damarlar, adaleler, sinirler, salgı bezleri ve uzuvları sistemleriyle yerli yerine oturtup bütün görev ve fonksiyonlarını eksiksiz yapabilecek şekle koyduktan ve hayat için gerekli özellikleri onlara kazandırdıktan sonra tam ve noksan, erkek veya dişi, ya da hünsa canlı bir insan suretine dönüştürür. Dilerse tamamlar, dilerse eksik bırakır. Sizin böyle fıtratınızı cismanî ve ruhanî varlığınızla, bilinen ve bilinmeye diğer yönlerinizle

özünüzü teşkil eden o maddî ve manevî suretler, o oluşlar hep O'nun dilemesiyle meydana gelmiş olan, O'nun çizgileriyle, O'nun renkleriyle var olmuş bulunan birer eseridir. Sizde o suretlerden, o nitelik ve şekillerden bazı şeyler yansıdığı zaman kendinizi âlim, allâme, hikmet sahibi, filozof saymaya başlarsınız. Öyleyse bu şekillenme, bu varoluş meselesinin özünü iyice düşününüz. Ceninin teşekkülü konusuna aklınızın, idrakinizin ve bilginizin yetiştiği kadarıyla bir göz atınız. Bunun ne kadar çok ve çeşitli bilim dallarıyla ilişkili olduğunu kesinlikle anlarsınız. Beşeriyetin bilgi ve idrak alanına giren bütün ilim ve fenlerin bu şekillendirme ile ilişkili olduğunu böylece tasvir ettikten sonra, henüz keşfedilmemiş bulunan nice ledunnî ilmin de bununla ilişkili bulunduğunu, sonra bütün bunların sizin haberiniz olmadan uygulandığını itiraf edersiniz. Bir taraftan ta Âdem'in yaratılışına benzeyen türün oluşumunu ve bütün âlemin yaratılışını andıran cinslerin oluşumunu aşama aşama ortaya koyan, benzer yönleriyle ve müşterek özellikleriyle dile getiren, diğer taraftan şahsın sübjektif varlığını ve kendine mahsus ferdî özelliğini ifade eden ve bir ikincisi bulunmayan suretlerin kendi niteliğini ve ayrıntılarını, gözlerinizden gizli olan rahimlerde saniye saniye şekilden şekile, tavırdan tavıra sürekli değişime uğratarak ve geliştirerek ortaya koyduğu bir yaratma ile, sizin arkanızdan yaratıp var ediyor, size veriyor ve kısmen de olsa sizin bilginize ve idarenize tevdi ediyor ki, İsa dahi O'nun böyle rahimlerde şekillendirdiği sizlerden birisidir. O'nun bir mahlukudur. İşte Allah denildiği zaman, her şeyden önce İsa da dahil olmak üzere her birinizi rahimlerde böyle yaratıp şekillendiren halik, bârî ve musavviri düşününüz ve O'nu bu özellikleriyle tanıyınız. İşitme, kitap, vahiy ve hayat olayları yoluyla ve edindiğiniz tecrübeler yardımıyla bunu anladıktan sonra, varsa aklınız ve mantığınız onları da yorarak ve ciddi bir şekilde kullanarak, ahlâkınızın ve insafınızın bütün gücünü de ekleyerek düşünüp tefekkür ediniz, o zaman şu bilgileri yakîn olarak elde edersiniz ki, Allah allâmü'l-ğuyubdur (gaybları bilendir), bütün gizli şeyleri yakından bilir. Ona gizli de, aşikâr da aynı ölçüde malumdur. O'nun sonsuz ve sınırsız kudreti vardır, acizden münezzehtir, iradesi ve istemesi vardır. Dilediğini yapandır, kendi dışında hiçbir zarurete bağımlı ve mahkum değildir.

Meseleyi böyle toplu bir şekilde gözler önüne serdikten sonra bir de Hâlık-i Musavvir'in daha başka ne gibi anlamlar ifade ettiğini görelim:

1- Bu Hâlik-ı Musavvir'in olaylar öncesine ait olan, geniş kapsamlı, sağlam ve şaşmaz, her şeyi içeren bir ilmi vardır ki, bundan gizli kalan ve gizli kalma

ihtimali bulunan hiçbir kapalı iş veya oluş düşünülemez. Tevhid davası altında teslis muammasıyla bir sır, bir inanç diye gizlenmek istenen şirk ve küfür de ondan gizli kalamaz. Hazır ve gayb, izafî ve nisbî olan şeyler sonradan yaratılmışlara göredir. Bundan dolayı ilimler, malumlar, gözler, gönüller, akıllar, kalbler, iradeler, fiiller, yaratan ve yarattıklarını en ufağından en büyüğüne kadar topluca varlık düzenindeki sisteme bağlayan ve onları birbirleriyle anlaştırıp varoluş gayelerine doğru yürüten bu Halik-ı Musavvir, yerde ve gökte, zamanda ve mekanda sendeliyerek dolaşan, kör, serseri, cahil ve gafil bir yaratıcı değildir ki, kahrı ve intikamı cahilane olsun. Size bir bilgi gelirse O'ndan gelir. O'nun böyle rahimlerde tasvir edip şekillendirdiği ve daha yüksek ıstıfa (seleksiyon) larla var edip meydana getirdiği peygamberler ve bu arada Hz. İsa, furkanın ve furkan sahibinin geleceğini ve buna benzer bazı gayb haberlerini bildirmesi ise yalnızca O'nun bildirmesi ve öğretimidir.

2- Bu Hâlik-ı Musavvir'in hiçbir şeye muhtaç olmayan bir kudret-i bâliğası (zirvede olan gücü) vardır. Bu öyle bir kudrettir ki, yer ve gökleriyle var olan ve var olması mümkün olan bütün kâinat, bütün zerreleri ve küreleriyle, basit ve bileşik unsurlarıyla, maddî ve manevî yönleriyle hep O'ndandır ve O'nun emrine boyun eğmiş durumdadır. Bütün madde ve kuvvetlerin etki alanında kendini göstermesi, hep O kudretin tecelli ve etkisinden ibarettir. Tabiat denilen şey, O'nun düzenli ve sürekli etkilerinin alanı; tabiat üstü veya harika, mucize denilen şey de yine O'nun düzensiz ve benzersiz etkisinin eseridir. Tabiat kuvvetleri veya kanunları denilen sistemli ve düzenli oluşumlar o kudretin hakimi değil, mahkumudur. Bunlar O'nun ardarda devam eden etkisinden çıkan değişik şekillerin ortadan kaldırılmasıyla benzer şekillerin ifadesi olan bir çizgidir. Mesela yerküre üzerinde canlıların ortaya çıkıp yayılmasından sonradır ki, her canlı ilk tasvir edilmiş olan bir maddeden, şekillendirilmiş olan bir ilk maddeden (protoplazmadan) çıkar diye, maddî hayat için bir tabiat kanunu ortaya konur. Ve bu kanun bulunup ortaya konulurken şurası da iyice bilinir ki, bu kanun ezelî değildir, sonradan olmadır, hâdistir. Çünkü yerkürenin teşekkülünden ve üzerinde hayatın ortaya çıkışından sonra başlamıştır. Şekillendirilmiş olan o ilk madde, ezelî değil, o vakitten beri peyderpey yaratılıp şekillendirilmektedir. Ana rahminde tasvir olunup şekillendirilen her insanın söz konusu olan o ilk maddesi yenidir. Bunun şekillenmesiyle ilgili prensipler hayat ilminin değil, kimya ve fizik ilminin prensipleri arasında yer alır. Hatta organik kimya ile inorganik kimya arasında paylaşılan bir konudur. Binaenaleyh o ilk maddenin şekil kazanmasıyla ilgili prensipler ve şartlar, onun ikinci ve üçüncü aşaması

için geçerli değildir. Fakat buna da bir prensip olduğu farz olunsun ve farz olunan bu prensip ne kadar tekrar edilirse edilsin, sonuç yine beklenilemeyen ve düşünülemiyen bir şekilsiz maddeye dönüşecektir. Ve her yeni şekil, yepyeni bir varlık olarak doğrudan doğruya karşımıza çıkar ve her birinin üzerinde mutlak olarak bu kayyûmun kudreti, yaratıcı gücün etkisi yine de onun üstünde kendini gösterir. Tasavvur edilemiyen madde ise zaten fiilen mevcut değildir. Ancak o da bu kudretin tecellisine racidir. Hasılı tabiat kuvvetleri, tabiat kanunları etkileyici değil, bir etki yolunun ifadesidir. Tabiatlar çeşitli, halbuki tabiatın mebdei, başı ve başlangıcı bir tektir ki, o da yaratılış ve etkileyiştir. Tabiat, bir anlamda tekdüze olan şey demektir. Ve bunun en genel prensibi tek düzelik kanunudur. Böyle iken tabiatların çeşitli olması, cüz'î ve küllî ayrışmaya uğraması, çeşitli tabiatlere ayrılması gerçek sebep olan ilâhî kudretin tabiat üzerinde hakim olduğunu, ıstıfa (seleksiyon) ve tabiî tekamülün varlığını bu kudrete borçlu bulunduğunu gösterir. Binaenaleyh bu etkili ve şekillendirici, müsavvir kudrete göre ilk maddenin şekillendirilmesi, dışarıdan hiçbir şarta bağlı değildir ve o kudretin karşısında hiçbir kudret yoktur. İşte insanları ana rahimlerinde tasvir edip şekil veren Halik-ı Musavvir böyle bir sonsuz ve sınırsız kudrete malik olan bir Hayy ve Kayyûm'dur.

3- Bu Hâlik-ı Musavvir, bu var ediş ve şekillendirişte mecbur ve zorlanmış değil, fail-i muhtardır (dilediğini yapandır). Hür iradesiyle istediğini yapandır. Kendisi mecburiyetler ve yükümlülükler koyabilir, fakat mecbur tutulamaz. Fiilini ilim ve iradesiyle yapar; dilediğine irade verir, dilediğine vermez. Rahimlerde insanları şekillendirmesi de sırf bu iradesi iledir. Zeyde falan sureti, Amr'e filan sureti vermesi, her şahsı belli bir şekle mazhar kılması, daha önceki şartlara bağımlılık gibi bir mecburiyetten, O'nun yaratma gücünün üstünde başka bir güç bulunmasından veya kendi dışında birtakım güçlerin etkisinde kalmasından dolayı değildir, kendi hür iradesinin eseridir. Bu yaratış ve ayrı ayrı şekil veriş, süzgeçten süzgece geçen iş, bu tasvirde her yeni suretin diğer bir yeni surete yol açar olması ve nihayet çeşitli suretlerden yine benzer ve ortak özellikler taşıyan bir tek suret meydana gelmesi, doğal ve zaruri bir oluş değil, sebepsiz ve failsiz bir şey de değildir. Sonsuz bilgiye ve sınırsız güce sahip ve malik olan, her oluşta, her hadisede sonsuz boyutta şekiller vermeye, yapmaya ve bozmaya kâdir olan bir fail-i muhtarın tercihinin ve iradesinin eseridir. Eğer böyle olmasa da doğal ve ıztırarî (zorunlu) olsa idi, o ıztırarî suretlerden serbest, iradî ve seçime bağlı fiiller meydana gelemezdi. En basit bir misal ile söyleyecek olursak bir taş yerinden koparılıp iki ayrı maksat için kullanılamazdı, mizaçlar ve tabiatler bu kadar değişik olamazdı. Tabiat ilimlerinde

iki zıt kanun bulunamaz ve teknolojinin çeşitli dalları ortaya çıkamaz, ihtilaf ve muhalefet denilen şeyler olmazdı. Aynı kişinin tohumundan hem erkek, hem dişi zürriyet olmazdı. Her şeyde ezelden ebede, yeknesak bir tekdüzelik bütün mânâsı ile devam eder giderdi. Ana rahmine düşen her tohum mutlaka oluşur, tabiat hatası denilen şeyler de görülmez, hatta hayat denilen oluş hiçbir zaman meydana gelmezdi. İyi düşünülürse anlaşılır ki, tabiat galatları denilen ve o yüce kudretin kemaline aykırı bir maddeymiş gibi ileri sürülmek istenen şeyler, aslında birer noksan değil; tabiatın, baba ile ananın üzerinde gerçek etkileyici olmadığını ve yüce yaratıcının iradesinin etkisini gösteren birer sanat göstergesidirler. Tabiat galatları, denilen sakatlıklar ve eksiklikler, aslında tabiatın gereği olan tekdüzeliği ihlal ve tağyir etmesi bakımından, onun hatasını, bilgiden yoksun olduğunu ve etkisinde başarısızlığını, aczini ve noksanını gösterirken, ona karşı yüce yaratıcının gerçek iradesini isbat eder, gözler önüne sererler. Bu gibi noksanlar, kâinat düzeni, sonsuz kudret ve ilim delilinin aleyhine değil, aksine kör tabiatın ilk sebep ve yaratıcı güç olması nazariyesini temelden söküp atan ve noksansız bir fail-i muhtarın varlığını isbat eden ve hedeflerine de ulaşmış bulunan en mükemmel şahitler ve göstergelerdir. Hasılı ne tabiat-ı cüz'iyye, ne de tabiat-ı külliyye varlık için yeterli ve geçerli sebep değildir. Bunların hepsi fıtrat denilen bir ilk varoluş olayının sürüp gitmesinden ibarettir. Ve o fıtrat bizzat yüce yaratıcının kudretinin ve iradesinin eseridir. Tabiatın tekdüzeliği prensibi, mükemmel ve kusursuz bir sebeplilik kanununun bağımlılığı altına verilerek, ilâhî irade kanunu ile karşılıklı ve dengeli olarak mütalaa edilmedikçe hakka ve hakikate erişilemez. Hak Teâlâ hem halik, hem barîdir, yani hem yaratan, hem de yarattıklarını geliştirendir. Yarattıklarına verdiği fıtratı tadil edip değiştirebilir. Soyaçekim kanunu da bu temel çerçeve içinde ele alınmalıdır. Ardarda devam edip giden varoluşun akışı içinde suretlerin birbirlerine benzemezlik içinde az çok yine benzerlik göstermesi, tekdüzeliği andırır bir değişkenlik sergilemesi, değişkenlik içinde bazı özelliklerin babadan ve anadan çocuğa geçmesi olayına veraset (soya çekim) tabir edilir ki; nev'in devamı, ıstıfa ve tekamül, gelişme ve gerileme (dejenerasyon)nin yoludur. Bunlar tam anlamıyla ve bütün yönleriyle bir intikal değil, bir niyabet ve yer değiştirmedir. Yoksa hiçbir ıstıfa (seçim) ve tekamül olamazdı. Bunun için soya çekim ilkesi yalnız türün korunmasını ve devamını sağlayan bir kanun değildir, aynı zamanda değişme ve gelişme kanunu ile de ilgilidir. Ve bu ikisi arasında yakinen sabit olan bir şey varsa o da sebebin bekâsı kanunudur. Ve beka, gerçekte Allah'ın sıfatıdır. Sebeplilik kanununda değişme ve bekanın bir-

likte düşünülmesi o sebeplerin etkisine bağlı olan oluşlara göredir. Bunda mutlak anlamda bekânın gerçek sebebin, mutlak değişmenin de değişkenlerin sıfat ve özellikleri olması gerekir. Böylece hakiki sebep ile ondan etkilenen oluşlar arasında doğru ve ters orantıların birlikte göz önüne alınması söz konusudur. Çünkü hiçbir malûl illetini geçemez. Binaenaleyh veraset (soya çekim) kanunu da tabiat kanunu gibi, etki eden ve etkilenen şeklinde birbirine bağlı olan ve zincirleme sürüp giden olayların akışı sırasında hakiki illetin, yani ilk ve geçerli sebebin bekasını, ıstıfa ve tekamül arzeden her aşamada onun doğrudan etki eden iradesini ifade eyler. Hasılı gerçek etki edenin eserini verişi, kendisinden birşey kaybeden bir doğurma, bir üreme değil, bir yaratıştır. Bunun için yaratıcının marifeti, eserlerinin tasarımlarında değil, nisbetlerinin ve oranlarının doğruluğundadır. Tevlid denilen üretme de yaratışın tezahürlerinden birisidir. Üreme zincirinde her yeni suret başlıbaşına bir fıtrat ifade eder. Soyaçekim denilen veraset bir fıtratın başka bir fıtrata aynen ve zaruri olarak intikal etmesi değildir, gerçek illetin yeni bir etkisinden kaynaklanan bir benzerliğin, bir çeşit tekrarıdır ki, düzen ve değişiklikten uzak değildir. Türün şeklinin bekası ve devamı, gelişmesi ve gerilemesi bununla sağlanır. Bu zincirleme akışta öncekinin kemal ve noksan ifade eden bir belirtisi, sonrakinde daha belirgin olarak ortaya çıkabilir. Fakat olması zaruri değildir. Mesela firengi almış bir babanın çocuğu da firengili olduğu zaman buna bir veraset denilebilir. Bu olay bir kerre babadaki hastalığın aynen ve olduğu gibi çocuğa geçmesi demek değildir, çocukta o cinsten bir hastalığın kendi başına meydana gelmesidir. Yani çocuğun meydana gelişini sağlayan baba hücrelerinden birisi, daha ana rahmine düşmeden babanın sülbünde şekillenirken, o hastalığın mikrobu o hücrenin içine aynen girmiş değil, fakat o mikrobun da bir temel ilk maddesi ona girmiş olabilir, fakat Barî-i Müsavvir için o mikrobun etkisini o hücreye derc etmek başlangıçta zaruri olmadığı gibi, daha sonraki aşamalardaki şekillendirmelerde de öyledir. Gözleri görmeyen bir babanın çocuğunun kör olması lazım gelmediği gibi, frengili bir babanın evladının da mutlaka frengili olması zaruri değildir. Halik-ı Musavvir dilerse onu tadilata uğratıp değiştirir, dilerse değiştirmez. Hasılı fıtrattaki soyaçekim kanunu dahi, bütün öteki tabiat kanunları gibi, mümkün kanunlardır, zarurî kanunlar değildir. Tenasül dediğimiz üreme ve neslin devamını koruma kanunu da bunun gibidir. Doğurgan bir ananın çocuğu doğurgan veya kısır olabilir. İşte ilk günah meselesi de bu soyaçekim kanunu ile ilgilidir ki, bu ilgi Âdem'in yaratılışı kıssasında (Bakara, 2/30-36) gösterilmiş idi. Herşeyden önce Âdem'in yaratılış olayında günah hiçbir zaman yaratılışa dahil aslî unsurlardan

biri değildir. Onda esas ve doğuştan olarak olsa olsa günah işleme kabiliyeti bulunabilir. Lakin Cenab-ı Allah, her ferdin kendine mahsus yaratılışını ve şeklini ana rahminde doğrudan şekillendirip tasvir ederken babasındaki özel tabiatı, hastalığı ve günahı evladından tamamen silerek yaratmaya kàdir olduğu gibi, dilerse daha sonra da affedebilir. Fiil ile onun sonucu olan azap arasındaki bağlantıyı ilga ve iptal eder. Fiili hükümsüz bırakır veya fiilin suç oluşunu kaldırır da dün zararlı olanı yarın faydalı yapar. Bundan dolayı insanları rahimlerde dilediği gibi şekillendirmeye kâdir olan Allah Teâlâ'ya ilk günahı affedip bağışlamaktan acizmiş gibi bir özellik isnad etmek, O'nun şanına ve gücüne saygısızlık hatta saldırı anlamı taşır ki, O'nun kayyûm oluşunu inkârdır ve küfürdür. Küfür en büyük günah olduğu halde, kâfirlerden doğan çocuklar bile bundan kurtulup imanla şereflenebilirler. Böyle bir iman ve tevbe ile Allah Teâlâ, küfür günahını bile affeder. Onun intikamı küfürde ısrar edenlere yönelik bir tehdittir.

Allah böylesine kapsamlı bir ilim, böylesine yüce bir kudret, böylesine keskin bir irade ile hayy ve kayyûm, hâlik-ı musavvir olan bir azîz ve hakîmdir. لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Bu azîz ve hakîmden başka ilâh yoktur.** Binaenaleyh O'nun Meryem'in rahminde şekil verip tasvir ettiği İsa da ne ilâh, ne de ilâhın oğludur. O Meryem'in oğlu ve Allah'ın mahlûkudur, bir beşerdir. Ancak peygamberlik fıtratı ile tasvir olunmuş bir beşerdir. Allah onu Meryem'in rahminde, bir kısım gayb haberlerinden bilgi verecek veya bir kısım mucizeler gösterecek şekilde tasvir etmiş ve ruhu'l-kudüs ile teyid edip desteklemiştir. Bu teyid, onu beşeriyetin dışına çıkarmaz. Nihayet Âdem peygamberin izinde gidenlerden biri yapar ve onun ilk ana maddesi, mutlaka Meryem'in rahminin dışında yaradılması zaruri olmadığı gibi; ne o maddenin, ne de onu destekleyen ruhun hayy ve kayyûm olan Halik-ı Musavvir'den üreme yoluyla doğmuş olmasını tasavvur etmek dahi caiz değildir. Zira üreme olayı, hem üretkenin kendi içinde doğrudan doğruya ve başlıbaşına bir şekillendirmeye bağlıdır, hem de onun kayyûm oluşunu ihlal eder. Hayy ve Kayyûm'un zevali ve noksanlığı ise muhaldir. Her şüpheden âri olan bu tevhid (Allah'ın birliği) ve tenzîhin âyetleri ve delilleri ortada iken, bunları bırakıp veya görmezlikten gelip, ilâhî kitaplardan Tevrat'ı doğrulayıp tasdik eden İncil'deki «أب» (baba) ve her ikisini tasdik eden Kur'ân'daki وَرُوحٌ مِنْهُ *"O'ndan bir ruh olarak"* gibi müteşabih âyetleri bahane ederek, küfre ve inkâra sapmamalıdır. İlâhî kitapların kendine mahsus bir üslubu ve onları doğru anlamanın usul ve yolları vardır.

هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ **Ey Muhammed! O eşi ve benzeri olmayan, azîz ve hakîm olan Allah ki, sana bu kitabı indirdi.** Şu halde bunun hikmet yoluyla anlaşılması lazım geleceğini unutmamalısın! مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ **Bunun âyetlerinin bir kısmı muhkemattır.** Mânâsı ve murada delaletleri kesin, kelime ve cümleleri başka anlamlara çekilmeye engel, sağlam ve şaşmaz ifadelidir, muhkemdir, هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ **"bunlar ümmü'l-kitaptırlar", kitabın anası, anlamda temel ve köktürler.** Hak ile batılı ayıran, hakikatleri tasdik edip ortaya koyan asıl bunlardır. İlimde ve amelde peşine düşülmesi ve uyulması gereken temel ilkeler ve belgeler, hidayet için deliller bunlardır. Diğerleri bunlara irca ve havale edilir. Tevrat'ın İncil'e, İncil'in Kur'ân'a irca olunarak anlaşılması ve tasdik edilmesi lazım geleceği gibi, bütün Kur'ân âyetlerinde de bu muhkemat esastır. Üstelik bunların her biri ayrı ayrı olarak "kitabın anaları" değil, tevhid inancının sistemini oluşturduklarından ancak hepsi birden kitabın anasıdırlar. Herbir muhkem âyet, diğer muhkem âyetlerde karşılaştırılmak şartıyla mânâları ve hükümleri yakından tayin olunur. Her biri tek başına muhkem olmakla beraber birbirine göre mutlak veya mukayyed, umum ve husus, takrîr ve tefsir, istisna veya tahsîs veyahut nesih gibi belli ölçülerle ve orantılarla aralarında muhkemlik ilişkileri bulunmaktadır. Bunun içindir ki, genel olarak muhkem âyetlerin muhkemliklerinin kuvvetinde, mânâya ne yönde delalet ettiklerinde ve maksadın neresini kuvvetlendirip vurguladıklarında farklı dereceler vardır ki; bunlar zahir, nass, müfesser, özel anlamıyla muhkem olmak üzere dört mertebe üzeredirler. Muhkematın bu bütünlük içinde mukayeseleri de Kur'ân ilminin muhkem usullerindendir. Bunu hesaba katmayan, yani muhkematın tamamını bir bütün olarak düşünmeyen veya düşünemeyen, bir başka deyişle tam istikra yapmadan anlamaya, delil getirmeye ve kıyas yapmaya kalkışanlar muhkem ilme eremezler, sağlam ve sıhhatli bilgiyi elde edemezler, mutlaka hata ederler. İşte âyetlerin bir kısmı böyle kitabın anası olan muhkemat, bunların karşılığında da وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ **diğer bir kısmı da müteşabihattır.** Yani her biri murad olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer, çeşitli mânâlara ihtimali olan âyetlerdir ki, hepsi mi, birisi mi murad olduğu açıkça seçilemez. Aslında söyleyene ve gerçeğe göre, hiçbir şüphe ve tereddüt olmadığı halde dinleyene göre bizzat anlaşılması kapalı (hafi) veya müşkil veya mücmel veya mümteni' (imkansız) bulunur. Bu âyetlerin bu kapalılıkları veya birçok anlama gelme olasılıkları muhkemat ile mukayeseleri sayesinde giderilebilir. Zahir karşılığında hafî, nass karşılığında müşkil, müfesser karşılığında mücmel, muhkem-i has karşılığında da özel anlamıyla müteşabih vardır. Binaenaleyh kitap, bütünlüğü içinde ele alındığı za-

man bu hikmetli üslup ile müteşabihatın muhkemata dönüşmesi bakımından, o asla irca edilmesi bakımından hepsi muhkem demektir: لَا رَيْبَ فِيهِ *"Bunda hiç şüphe yoktur."* (Bakara, 2/2) ve كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ *"Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmıştır."* (Hûd 11/1) âyetleri bunu açıklar. Bunun aksine bu hikmete aykırı olarak müteşabihat kitabın anası farzedilir de muhkem olan âyetler müteşabihat ile te'vil edilirse, yani müteşabih âyetler esas kabul edilirse, o zaman da kitabın hepsi müteşabih olmuş olur. كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ *"Allah kelamın en güzelini (güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir kitap olarak indirdi ki, Rablerinden korkanların ondan tüyleri ürperir..."* (Zümer, 39/23) hükmü açığa çıkar.

"Muhkem" kelimesi lügatte bozulmaktan uzak, gerçek ve sağlam demektir ki, hikmet kelimesi de bununla ilgilidir. İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit olarak benzemelerine de teşabüh, benzeyenlerden her birine de müteşabih denilir ki, birbirinden seçilemez, insan zihni onları birbirinden ayırd etmekten aciz kalır. Teşbih ve müşabehet, (yani benzetme ve benzeme) tabirlerinde bir taraf eksik ve ikinci derecede, diğer taraf tam ve esas olur. Teşabühte ise her iki taraf aynı kuvvette ve eşit benzerlikte olur, benzer yönleri ayrıntıları ortadan kaldırır da birbirinden seçilemez olurlar. اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا *"Muhakkak ki, o inek bize teşabühlü oldu."* (Bakara, 2/70), تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ *"Kalbleri teşabühlü oldu."* (Bakara, 2/118), وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا *"Ve onun müteşabihi kendilerine verilecek."* (Bakara, 2/25) âyetlerinde geçtiği gibi. Demek ki teşabüh seçilememeye sebep olan benzerliktir. Seçilememek bunun gerektirdiği bir mânâdır. Bu bakımdan insanın doğrudan doğruya ayırd etmeye yol bulamadığı bir şeye dahi müteşabih denebilir ki, kapalı ve müşkil demek gibidir. Bu şekilde söylemek var ile yok arasında eşit ihtimal bulunduğu durumlar için de geçerlidir. Bu şekilde Kur'ân'ın ve Kur'ân âyetlerinin muhkemliği ve müteşabihliği sırf kelimeleri, dokusu, güzelliği, mânâları ve ahkamı gibi çeşitli yönleriyle ele alınabilir. Âyetlerinin fasılaları, uyumları ve daha başka birbirine benzer tekrarları ve edebî sanatları açısından teşabüh ve sıralama muhkemliğe karşı değildir, belki aynı şekilde muhkemliktir. Bu yönden bakıldığında اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ *"Onun âyetleri muhkem kılınmıştır."* âyeti ile كِتَابًا مُتَشَابِهًا "müteşabih kitap" birbirinin karşıtı değil, belki birbirinin açıklamasıdır. Fakat nazmın bu âyet içindeki delaleti itibarıyle muhkem ile müteşabih zıt ve karşıt anlamdadırlar. Şüphe yok ki, mânâsını ve kesinlikle bildiren âyet muhkem âyet, kesinlikle bildirmeyen de muhkem değildir. Bu âyette ise muhkem ile müteşabih karşıt olarak zikredilmiş olduğu gibi, devamındaki te'vil karinesi de mânâya aittir ki, tefsir usulü ilminde de muhkem ile

müteşabih böyle ele alınmıştır. Bir sözün sırf kipine göre mânâsı belli olursa ona "zahir" denilir ki, muhkem çeşitlerinin en aşağı derecesidir. Bunun tevile veya tahsise veya nesha ihtimali bulunabilir. Fakat bunlar karineye muhtaç olduğundan, karine bulunmadığı müddetçe zahirinde kesinlik ifade eder. Eğer bu mânâ kelâmda sözün kendi siyakı olmuş olursa, sözü söyleyen de bu maksatla söylemiş ise o zaman nass olur. Bunda artık te'vil ihtimali kalmaz. Ancak tahsis ve nesih ihtimali bulunabilir. Nihayet nesih ihtimali yoksa, ki gelen haber sonradan gelen başka bilgilerle teyid edilmiş ise, bu da özel anlamıyla muhkem olur. Bunların hepsinin hükmü, bilmeyi ve amel etmeyi gerekli kılar. Birbiriyle çatışma olduğu zaman hangisi daha kuvvetli ise o tercih edilir.

Bunlara karşılık, bir sözün esas anlamı lafzının sigasından değil de başka bir arızî sebeple gizli tutulmuş bulunursa hafî; böyle değil de mânânın haddizatında çok ince, herkesin kavrayamayacağı ve nüfuz edemeyeceği, edenlerin de derinden derine düşünmedikçe kavrıyamayacağı derecede kapalı olması veya bir bediî istiâre bulunması gibi bir sebepten doğan bir gizlilik ve derin düşünmeyi gerektiren bir yönü varsa müşkil; lafzın sigasının çeşitli mânâlara eşit olarak gelme ihtimali olur da bu mânâlardan hiç birinin tercihine karine bulunmazsa, fakat bir açıklayıcı ekle onun sonradan açıklanması umuluyorsa mücmel; gerçekten murad edilen mânâyı anlamak ümidi ve ihtimali kesilmiş olursa o da katıksız müteşabih olur.

Kur'ân'ın müteşabih âyetlerinden birçoğu böyle çok mânâlı olduğundan dolayı parıltılı bir beyan içinde gözleri kamaştırır. Birçoğu da bir muhkem mânâ etrafında onunla birleşerek, çeşitli mertebelere ve değişik işaretlere delalet içerdiğinden dolayı icmal veya işkal ve kapalılık ile dikkat çekerler. Böylece muhkem zımnında müteşabih, müteşabihin yanında muhkem de bulunur. Bir âyette birçok mânâ katlarını derecelendirir ki, zamanı geldikçe bunlar ihtiyaca ışık tutar ve olayların akışı içinde hissedilerek anlaşılır. Sonra edep ve ahlâk veya diğer hikmetlerden dolayı açıkça emredilmesi veya ifade edilmesi mahzurlu olan kinaye ve ta'rîz şeklinde daha belağatlı ve daha etkili olan zımnî (üstü kapalı) anlatım da vardır. Nihayet bütün açıklamalar tevhid nizamı üzere vahdetten kesrete (birden çoğa) veya kesretten vahdete (çoktan bire doğru) giderken, gerek nisbetlerde ve gerek tasavvurların hududunda beşeriyet dillerinin henüz lügatını ortaya koyamadığı, hatta hiç sezmediği, düşünmediği ve benzerini görmediği nice mânâlar ve hakikatler vardır ki; bunlar, sizin bilmediğiniz daha neler var gibi bir muhkem ifade ile ortaya konmakla beraber, müteşabih bir

misal ve bir îmâ ile sezdirildikleri zaman daha faydalı olur. Bu gibi âyetlerin bazısını bugün anlayamayanlar yarın anlayabilirler. Bazısını da Allah'dan başka kimse bilmez ki, tam anlamıyla müteşabih işte budur. Ahiretle ilgili izahlar kısmen böyledir. Bunların bazılarında dünya hayatının geleceğiyle benzerlikler ve birleşebilir noktalar da vardır. Hasılı müteşabihin kısımlarından olan hafinin hükmü, araştırma; müşkilin hükmü, araştırmayla beraber düşünme; mücmelin hükmü bunlardan açıklayıcı bir tefsiri bekleme ve araştırma; asıl müteşabihin hükmü de duraklama ve Allah'a teslim olup sığınmadır.

Bu muhkemat ile müteşabihat tam karşıt birer şık olarak zikredilmiş olduklarından kendilerine mahsus özel bir anlam ifade ederler. Bunlardan her biri kendi özel mânâsına göre ele alındığı takdirde söz konusu sekiz kısımdan altısı, kendiliğinden bu taksimin dışında kalmış olur. Böylece muhkemat tabiri ilk dörde, müteşabihat tabiri de ikinci dörde şamil olmak üzere genel anlamlarına hamledilmiş olurlar. Bu âyet böylece Allah kelâmının anlaşılması, tefsir usulü ve istinbata ilişkin en büyük bir kuralı öğretmiştir ki, herhangi bir kelâmı veya kitabı iyice anlayabilmek için akılda ve nakilde bundan başka bir yol yoktur. Usûl-i Tefsir ilminde bunlar bütün uygulamalarıyla ve ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Özellikle kanun ve hukuk meselelerini anlamak için bu usul ilmi, en zaruri bilgi şartlarındandır.

Müteşabihat için bir de şu taksim vardır: Lafız cihetinden müteşabih, mânâ cihetinden müteşabih, her iki cihetten müteşabih. Lafız cihetinden müteşabih ya tek başına kelimede veya cümlenin yapısındadır. Tek kelimedeki müteşabih mesela, "ebb, yeziffun" gibi kelimenin garipliği veya "yed ve ayn" gibi müşterek anlamlı olmaktan ileri gelir. Cümlenin yapısından doğan müteşabih ya çok kısa söylemekten, yani özetlemekten veya sözü uzatıp mânâyı dağıtmaktan ve anlaşılmaz hale getirmekten veyahut şiirde vezin ve nazım zaruretlerinden dolayı olmak üzere üç kısımdır. Mânâ bakımından müteşabih olanlar Allah'ın sıfatlarıyla ahiret hayatına ait olan âyetlerde olduğu gibi, duygularımız ve düşüncelerimizle onların benzerlerini algılamaya imkanımız olmadığından dolayı, tasavvurlarımızla dahi kavramaya yetişemeyeceğimiz mânâlardır. Her iki bakımdan müteşabih olan başlıca beş kısımdır: Umum ve husus gibi nicelik bakımından, vücup ve nedb gibi nitelik bakımından, nasih ve mensuh gibi zaman bakımından, mekan ve âyetin nazil olduğu toplumdaki âdet ve gelenekler bakımından ki لَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ *"Evlere arka duvarlarından atlayıp girmeniz Allah katında iyilik ve sevap değildir."* (Bakara, 2/189) âyetinde olduğu gibi.

Bir de fiilin sıhhat ve fesadındaki şartlar bakımından.

İşte kitabın âyetleri böyle muhkemat ve müteşabihat şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Asıl uyulacak ümmü'l-kitap da müteşabihat olanlar değil, muhkemattır. فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ **Amma kalblerinde eğrilik ve kaypaklık olanlar, doğruluktan hoşlanmayıp eğrilikten, yamukluktan ve sapıklıktan zevk alanlar,** فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ **muhkematı bırakırlar da kitabın müteşabih olan âyetlerinin peşine düşerler, onları esas alırlar,** dumanlı havalar ararlar. Çünkü ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ **fitne çıkarmak, hakkı ve hakikatı karıştırıp, halkı şüpheye düşürmek ve şaşırtmak suretiyle doğru yoldan çıkarmak ve belaya uğratmak isterler,** وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ **ve onu kendi gönüllerine ve keyflerine göre eğri büğrü te'vîl etmek arzusunu beslerler. Halbuki** وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ **onun te'vilini, yani meâlinin ve sonunun nereye varacağını Allah'dan başka kimse bilmez.** Genel anlamda müteşabihat içinde, özel anlamda müteşabih olan bir kısım vardır ki, bunun meâlini, gerçek maksadına uygun olarak ancak Allah bilir. Bundan dolayı bütün müteşabihatın te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez. Allah Teâlâ'ya yerde ve gökte, bütün zamanlarda ve bütün mekanlarda gizli, meçhul bir şey bulunmadığı halde, O'ndan başkasına böyle olmadığı gibi, bütünüyle hakikat olan ilâhî kitapta dahi hal böyledir. وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ *"O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar."* (Bakara, 2/255), وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *"Allah bilir, siz ise bilmezsiniz."* (Bakara, 2/232). Zira meçhul meçhul ile, şüphe şüphe ile hallolmaz. Meçhuller bilgi ile ve o bilglerin kuvvet derecesine bağlı olarak hallolur. Öğretim ve irşad, bilgiler üzerine meçhulleri sezdirmek ve o bilinmiyenleri bilinenlere dönüştürmektir. Öğrenende bilgi arttıkça, öğretmen kendi bilgi derecesine göre, onun önüne bilinmesi gereken konuları sürer, sonra da onları çözdürür. Bundan dolayı bilinmeyeni sezebilmek de onu bilmenin ön şartı olur. Cenab-ı Hak kullarına hakikat bilgisini böyle ihsan eder. Önce kendini ve başkasını ayıran bir muhkem ilim bahşeder. Sonra belli belirsiz olarak meçhul şeyleri sezdirir. Bunları basamak basamak muhkem bilgiler şekline dönüştürerek yakîn bilgiler haline getirir. Hikmet düzeninde ilim dahi varlıktaki düzen gibi sistemli bir şekilde akar gider. Allah'ın bilgisi ise sonsuzdur. Sonradan olma (hâdis) olan insan bilgisi hiçbir zaman ve hiçbir şekilde buna eşit olamaz, onu ihata edip boyutlarına ulaşamaz. Böyle olduğunu bilmek, sonsuza dek ilim ve öğrenme yolunda yürümek de en büyük ilim, en büyük marifettir. Bundan dolayı insan ilimde hangi mertebeye ulaşmış olursa olsun, yine de önünde yığınla bilinmesi gereken meçhuller bulunduğunu sezmek ihtiyacındadır. Bu bilinmeyen meçhulü sezmek ise müteşabihat karşısında bulunduğunu bilmektir.

Daha doğrusu geçmişe ve geleceğe, ezele ve ebede ilişkin olan her beşerî ilim, müteşabih olmak konumundan kurtulamaz. Hiçbirisinde şimdiki halde şuurun yakından şahid olduğu ve müşahede ettiği kuvvette kesinlik yoktur. Her tecrübe ve gözlemin bir öncesine ve bir sonrasına doğru attığı adım bir müteşabihlik ile ilgilidir. İlmin en kuvvetli gerekçesi olan tecrübe zaruri bir gerekçe değildir. Bu konuda en sağlam ve en genel belge, sebebin ve şartların devamlılığından çıkan, olağan tekdüzeliktir ki, bu da ilâhî iradeye dayanmaktadır. Binaenaleyh beşer ilminin müteşabihattan kurtulması mümkün değildir. İşte insanlara Hakk'ın iradesini gösterecek hidayet için bir ilâhî öğretim olmak üzere indirilmiş bulunan ilâhî kitaplar, tamamen bu gidişata, yani, ilâhî düzenin gerçeklerine uygun ve paralel olarak muhkemat ve onun karşılığında müteşabihat ile indirilmiş bulunmaktadır. Tevrat ve İncil'in de muhkematı ve müteşabihatı vardı, onlarda da ümmü'l-kitap muhkemat idi. Fakat Tevrat'ta pekçok olan müteşabihatın bir kısmı, İncil'de muhkemlere irca edildikten başka, daha diğer müteşabihat gösterildiği gibi, Kur'ân'da da bütün geçmiş kitapların müteşabihleri muhkemata irca edildi. Ayrıca derin birtakım müteşabihat daha gösterilmiş ve bunların doğrudan doğruya arkasına düşülmekten sakındırılarak, muhkemata irca metodu da açıkça öğretilmiştir. Bu arada insanlar için, bilimin hangi aşamasında olurlarsa olsun, yine de çözülemiyen ve Allah'ın bilgisine havale edilmesi gereken gerçeklerin hiçbir zaman tükenmeyeceğini, muhkemattan sonra bile gerçek anlamda müteşabihlerin var olacağını bilmek ve itiraf etmek de beşerin ilmi için büyük bir olgunluk ve insanlığın gayesi açısından büyük bir hayır demek olduğu da anlatılmıştır. Beşer ilminin değerine ve gerçeklik derecesine kesin gözüyle bakmak, mantık ve matematik ölçüsünde ona zaruri bir şaşmazlık kazandırmak ve böyle bir özellik aramak çelişkidir. Bunun için, ilâhî kitaplarda müteşabihat bulunmamalı idi şeklinde bir vehme kapılıp kalmamalıdır. Zira böyle bir düşünce varlığın dondurulmasını ve bir noktada durdurulmasını veya tekdüze olarak robot halinde sürüp gitmesini ve Allah'ın bilgisinin sona erdiğini farzetmek, ya da bütün sonsuzluğuyla ve bütün canlılığıyla ilâhî bilgilerin, muhkem bir şekilde beşere öğretilmesi ve Allah Teâlâ'ya bir anlamda ortak ve eşdeğer bir varlık ortaya koymanın mümkün olduğu vehmine kapılmak veyahut Allah Teâlâ'nın beşer ilmini, belli ve değişmez bir noktada durdurup bilinenlerden bilinmeyenlere, noksandan olgunluğa ve kemale doğru, ebedî bir hayata yönlendirerek ilerlemesine engel olması geleceğini iddia etmek, hasılı ilâhî feyizde cimrilik istemek demek olurdu. Her terakki tavrının, her gelişme çabasının ilerisinde daha alınması gereken mesafe, keşfedilecek hakikatler ve

hiçbir zaman iyice anlaşılıp bitirilemiyecek başlangıçlar ve sonuçlar mevcut olduğu halde, Allah Teâlâ'nın bunları insanlara verdiği çeşitli kabiliyetlere göre sezdiremeyip birçok yönden gizlemesi ve bu meçhulleri, mümkün olduğu kadar çözmeye ve keşfetmeye ipucu ve ölçü olmak üzere bahşettiği usûl ve muhkem delilleri belli ve sınırlı bir noktada tutması, dünkü ilimden yarın için, dünyadan ahiret için istifade ettirmemesi nasıl olur da ilâhî hikmetin gereği olabilirdi? Bunun hikmete uygun olduğu nasıl düşünülebilir? Allah'ın ilmine karşı herşeyi halletmiş, bitirmiş iddiasında bulunan ve müteşabihatın bütün bütün ortadan kaldırılmasını arzu eden ve tecrübeyi, teşabühten büsbütün arınmış mutlak bir kesinlik sanan bir ilmîlik ve isbatçılık iddiası cehaletten başka birşey değildir. Buna karşılık, muhkematı esas alan güçlü ve aydınlık bir isbat yolu ve metodu üzerinde yürümeyip, doğrudan müteşabihata sarılmak ve onun muhkem bir gerçeklik içerdiğini inkâr edip şüpheyi esas tutmak ve katıksız meçhulleri yalnızca bunlarla halletmeye kalkışıp işin sonucunun nereye varacağını Allah'dan başka kimsenin bilmediği şüpheli, karışık, sağa mı sola mı, ileri mi geri mi, hayra mı şerre mi, aydınlığa mı karanlığa mı, varlığa mı yokluğa mı, cennete mi cehenneme mi götüreceği belli olmayan sisli ve dumanlı havada çıkmaz yollarda dolaşmak da haddini bilmemek ve ilâhî hidayeti dinlememek, tehlikelere ve karanlıklara doğru koşmaktır ki, bunu kalblerinde eğrilik ve kötü niyet, kaypaklık ve çarpıklık bulunanlar yaparlar. Esbab-ı Nüzul'de zikredildiği üzere hıristiyanların İncil'deki اب (baba) mecazını, gerçek anlamıyla peder; Kur'ân'daki وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ *"O'nun Meryem'e ilka eylediği bir kelimesi ve O'ndan bir ruhtur"* (Nisa, 4/171) müteşabih âyetine, Allah'dan doğmuş bir ruh mânâsı vererek ve Hak Teâlâ'nın doğma ve doğurma gibi üreme şekillerinden münezzeh, hayy ve kayyûm, azîz ve hakîm hâlik ve barî-i musavvir bulunduğu hakkındaki muhkemata bakmayarak, Allah'a çocuk isnat etmeleri; yine bunun gibi, yahudilerin الم gibi hurûf-i mukattaa denilen başlıkları "ebced hesabı" ile te'vil ederek bunlardan Muhammed ümmetinin ömrünü, kıyametin kopacağı zamanı çıkarmaya kalkışmaları da bu türden bir olaydır. Bunlar ya heva ve heveslerinden başka bir şeyde hak ve hakikat tanımazlar, ya da din deyince herhangi bir hakikatle ilgisi olmayan bir oyuncak anlarlar. Din meselesinin kayıtsız şartsız hakka uymak demek olduğunu bilmek istemezler. Bu konuda muhkem olan isbat yoluna yanaşmazlar ve onlarla amel etmekten hoşlanmazlar da durmadan zihinleri şüphelere ve vehimlere sürüklemek için yalnızca hayal ürünü olan şeylerde, rumuz ve sembollerde, muamma ve müteşabihatta boş ve havaî şeyler ararlar; müteşabihatı, şüpheye basamak yap-

mak için muhkemata üstün tutarlar. Yine bunun gibi, birtakım mülhidler de vardır ki, dinin hiç anlaşılmaz ve anlaşılınca hükmü kalmaz gizli ve sır dolu bir özü olduğu iddiasıyla bütün muhkematı müteşabihata irca etmeye çalışırlar. Her şeyi kuşkulu hale getirmek, hep garip ve acaip şeylerden bahsetmek, en belli gerçekleri bile birer efsane gibi göstermek isterler ki, bunlar bilinen yolda yürümektan hoşlanmazlar. Diğer bir kısımları da kendi bilgileri herşeyi çözmeye yetermiş gibi, kâinat düzeninde, geçmişte ve şimdiki halde veya sonsuza dek sürecek olan gelecekte sanki hiç bilinmedik birşey yokmuş gibi, müteşabihatın hakikatını kökünden red ve inkâr eder; anlamadığı, anlayamayacağı bir hakikat işitirse, ona hurafe, efsane, esatir deyip geçerler ki, bunların hepsi kalbin kaypaklığından, çarpıklığından ve haddini bilmezlikten ileri gelir. Bunlara karşılık وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ **ilimde rüsuh sahibi (uzman) olanlar,** eğilmez, eğrilikten hoşlanmaz, ilim yolunda sağlam, bildiğini ve bilmediğini seçebilen, bildikleri sayesinde bilmediklerinin önemini mümkün mertebe çözebilen **ilim erbabı da** يَقُولُونَ **şöyle der:** اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا **biz bu kitaba inandık, muhkemi ve müteşabihi ile hepsi Rabbimiz katındandır. Hepsi haktır ve gerçektir. Hakikaten** وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ **böyle temiz akıl, güzel dikkat ve kavrayış sahiplerinden başkası da hakkiyle düşünemez, kendi zihnindekini bile iyice seçip net olarak düşünemez,** muhkematı esas olarak hafî, müşkil, mücmel gibi te'vili mümkün olan müteşabihatı bile doğru dürüst te'vil edemez. Bu konuda te'vil ve ictihat başkalarının değil, muhkematın mertebeleri ile müteşabihatın mertebelerini seçebilen, te'vili caiz olup olmayanları ayırabilen, fitneden, kendisini ve herkesi baştan çıkarmaktan sakınan, haddini bilen, ilâhî bilgiye havale edilmesi gerekenleri O'na havale eden, kâmil iman sahibi, ilim yolunda kuvvetli, temiz ve ince akıllı, doğru düşünmesini bilen ve seven, hasılı hikmete mazhar olmuş rasih âlimlerin hakkı vardır, bu işe ancak öyleleri yetkilidir. Bunlar muhkem ve müteşabih hepsinin hakikatına iman ederler ve önünü sonunu hesaba katarak iyi düşünürler. Kaypaklıktan ve sapıklıktan sakınırlar da bu düşüncelerle işte şöyle dua ederler: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ *"Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola hidayet ettikten sonra kalblerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Çünkü Sen çok ihsan edicisin."* رَبَّنَٓا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ *"Ey Rabbimiz! Muhakkak ki Sen, insanları, geleceği şüphesiz olan o günde bir araya toplayacaksın!"* **Gerçekten de** اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ **Allah sözünden dönmez, sözünün ve kararın miadını şaşırmaz.**

İşbu وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ *"ilimde râsih olanlar"* ilâhî ifadesinde "vav" **harfi** istî'nâfiye veya atıf olmak üzere iki türlü bağlantı vardır ki, birincisinde yuka-

rıda açıklanan mânâ doğrultusunda إلا الله üzerinde kelâm tamam olmuş ve cümle sona ermiş olur, vakf-ı lâzımdır. Zaten mushaflarda da durulması gerektiğini göstermek için buraya « م » işareti konmuştur. Müteşabihatın te'vilini Allah'dan başkası bilmez. İlimde rasih olanlar bile şöyle derler: ... demek olur. Bu tefsir bağlantısı Abdullah b. Abbas'dan, Hz. Aişe'den, Hasen'dan, Malik b. Enes'ten, Kisaî ve Ferra'dan ve birçok seleften rivayet olunmuştur. Diğerinde ise "vav" atıftır. O zaman cümle ancak وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ üzerinde tamam olur ki, müteşabihin te'vilini Allah'dan ve ilimde rüsuh sahibi âlimlerden başka kimse bilmez demek olur. Bu da yine Abdullah b. Abbas'dan, Mücahid'den, Rebi b. Enes'ten ve daha başkalarından rivayet olunmuştur. Kelamcıların ve müteahhir âlimlerin birçoğunun tercihi de budur. Mesele müteşabihin sıhhatli ve doğru olarak te'vilini Allah'dan başkası bilebilir mi, bilemez mi noktasına bağlıdır.

Te'vîl: Lügattaki aslı bakımından, herhangi bir şeyi varacağı gayeye, hedefe vardırmak demektir. Bilhassa bir lafzın meâlini, yani varacağı mânâyı alıp tefsir eylemeye denilir. Te'vil ya doğru ve sıhhatli bir te'vil olur, ya da yanlış ve bozuk bir te'vil olur. Bir sözü hiç ihtimal bulunmayan bir mânâya çekmek veya ihtimali olan mânâlar içinde daha uygunu ve daha kuvvetlisi varken en uzaktaki ihtimale çekmek fasid ve batıl bir te'vil olur. Te'vil her halükârda haklı bir gerekçeye ve sebebe dayanmalıdır. O sebep, o delil bulunduğu zaman, çoğu yerde hafî olan açık olana, mecaz da hakikate tercih edilir. Aksi halde yapılan te'vil indî ve fasittir. Bundan dolayı muhkematı hiç gözönünde tutmadan müteşabihatı arzuya göre te'vil etmek, sapıklık demek olduğu zaten âyette açık seçik söylenmiş olduğundan bunda şüphe yoktur. Fakat muhkematı esas almak, ciddi den hüsnüniyet ve konunun şartlarına riayet ederek hareket eylemek üzere, müteşabihat için "işte bundan murad budur" diye hükmederek doğru ve sıhhatli bir te'vil yapabilmek âlimler için mümkün müdür, değil midir?

Bu mesele üzerinde çok ihtilaf edilmiş olduğu görülüyor. Kur'ân'da kıyametin vakti, saati, zebanilerin sayısında vesairede bazı sayıların özellikleri ve daha başka bazı hususların Allah'dan başka kimseye malum olmadığında ittifak vardır. Buna karşılık birçok âyetlerin de ittifakla te'vil edildiğinde hiç şüphe yoktur. Bunun için bu babdaki ihtilafın, ihtilaf olmaktan ziyade tefsir ilmi açısından büyük faydası bulunduğunu anlamak gerekir. Âyetteki her iki türlü yorumdan her biri kendi açısından çok anlamlı olarak maksadı ayrı ayrı yönlerden dile getirmişlerdir. Şöyle ki, yalnızca özel anlamıyla veya genel an-

lamıyla herşeyi inceden inceye, bütün ayrıntıları ve bütün sonuçlarıyla müteşabihin mânâ ve te'vilini Allah'dan başka kimse bilmez. Fakat genel anlamı bütün ayrıntılarıyla değil de şöyle yüzeysel olarak düşünecek olursak, bunlardan bir kısmının ilimde rüsuh sahibi âlimlerin de bunu bilebileceğini anlatmak istemiştir. Yalnızca birinci rivayet olsaydı, âyetin zahirinden çıkan anlama göre ilimde rüsuh sahibi âlimlere te'vilden herhangi bir hisse ve pay düşmezdi. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ *"Bunu, üstün akıllılardan başkası düşünmez."* âyetiyle uyumlu olmazdı. Yalnızca atıf rivayeti, yani ikinci rivayet olsaydı, o zaman da ilimde rüsuh sahibi âlimlerin müteşabihatı bütün yönleri ve çeşitleri ile eksiksiz bilebilir, hepsinin te'viline akıl erdirebilir, yani Allah'ın bildiği gibi bilebilir oldukları anlaşılırdı. İşte buradaki "vav"ın dahi böyle müteşabih bir şekilde ortaya konmuş olması, buradaki her iki şıkka uygun olarak atıf şeklinde düşünüldüğünde müteşabihatın yüzeysel; istînaf şeklinde düşünüldüğünde te'vil konusunun derinlemesine ve bütün yönleriyle dikkate alınmış olduğunu gösterir. Binaenaleyh müteşabih genel anlamı üzerine hamlolunduğu takdirde topluca mânânın, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَ كُلِّهِ إِلَّا اللّٰهُ "Bütününün te'vilini Allah'dan başkası bilmez." demek olup, bazılarını Allah'dan başkasının muhkemata başvurmak ve ona uymak suretiyle bilebilmelerine engel olmayacağını atıf rivayeti izah eder. Şu halde te'vil açısından müteşabih üç esasa ayrılır:

1- Kul bilgisiyle vukuf mümkün olmayan ki, kıyametin ne zaman kopacağı ve dabbenin ortaya çıkışı vakti vs. gibi.

2- İnsanların bilmesi mümkün olan ki, garip lafızlar ve muğlak hükümler gibi.

3- Bu ikisi arası ki, tanınmaları bazı rüsuh sahibi âlimlere mahsus bir ihtisas olur.

Bunun için biz daha önce yukarıda selefin tercihi üzere hem إِلَّا اللّٰهُ üzerinde vakfın lüzumunu tercih ettik, hem de "vav"ın atıf olduğu suretinde mânâya işaretini gösterdik. Yalnızca atfı tercih etmek, Kur'ân'da rasih âlimlerin anlayamayacağı ve Allah'ın bilgisine havale etmeye mecbur olacağı hiçbir şey yokmuş gibi bir ihtimali de içine alabilir. Bir kelâmdan hiçbir şey anlaşılamamak, kelâmda hitap edilenlere yönelik hiçbir fayda bulunmadığı düşüncesine kapılarak böyle bir ihtimali zannedenler olmuşsa da doğru değildir. Şüphesiz ki, Kur'ân'da anlamsız ve boş bir lafız mevcut değildir. Sûre evvellerindeki huruf-i mukatta'ada bile çeşitli anlayışlar ve sezişler sözkonusudur. Mesele anlaşılanın sınırını belirlemede, esas itibarıyla murad edilmiş olan mânânın tayin ve tesbitindedir.

Hitabın faydası ise bu tesbite bağımlı değildir. Yine yukarıda kabul ettiğimiz şekilde sonsuz araştırmalara müsait konuların bulunduğunu sezdirmek, insan bilgisinin değerini tayin ettirmek, insanların bilgi derecelerine göre çeşitli anlayışlar, zevkler ve faydalar bahşetmek ve nihayet rasih âlimleri derin derin düşündürmeye yöneltmek gibi daha birçok fayda söz konusudur. Bu açılardan bakıldığında hitapta faydalar bulunduğu görülür. Kur'ân'ın öyle işaretleri vardır ki, bunlar Kur'ân ilmi ile uzun uzadıya uğraştıktan sonra sezilmeye, sonra da olayların gelişmesi ile te'vili anlaşılmaya başlar. Lafızları mânâya irca etmek şeklindeki te'vil ile mânâyı olaylara uygulamak şeklindeki te'vil arasında da fark vardır. Binaenaleyh Kur'ân'ın tefsirinde مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Biz seni hakkıyla tanıyamadık."* diyecek noktalar bulunduğunu hiçbir zaman unutmamak ve her zaman Kur'ân'ın muhkematına iyi sarılmak lazım gelir. Bu âyetler bize Kur'ân âyetlerinin genellikle meâlini tayin etme işinin tamamen rasih âlimlerin yetkisinde olmadığını ve Kur'ân nazmının ve özellikle müteşabihatının ibadet ölçüsünde aynen korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini de gösterdiği için, mânâ tayini demek olan terceme meselesinin nasıl bir ağır ve tehlikeli iş olduğunu iyi düşünmek gerekir. Daima Cenab-ı Hak, kalblerimizi fitneye yöneltmekten ve keyfî te'vile kapılmaktan, kaypaklıktan ve sapmaktan korusun.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ * رَبَّنَا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

Evet Allah sözünden dönmeyendir. لَا رَيْبَ فِيهِ *"kendisinde hiç şüphe olmayan"* o haşir günü kesinlikle gelecek, kalbleri kaypaklıktan ve küfürden, fitne ve fesattan sâlim olan, Hakk'ın âyetlerine اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا *"inandık, onların hepsi Rabbimiz katındandır."* diyen iman ehli, Allah'ın vaad ettiği rahmetine ve yardımına erecek, inkârda ısrar edenler de vaîdini, ikab ve azabını bütün şiddetiyle göreceklerdir. Bunun için, اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ، وَاُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ * كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Gerçek şu ki kâfirlere, Allah'tan gelecek bir zararı, ne malları, ne de evlatları engelleyemez. İşte onlar, o ateşin yakıtı olacaklardır. Gidişatları, Firavun soyunun ve daha öncekilerin gidişatı gibidir. Âyetlerimizi inkâr etmişlerdi. Bunun üzerine Allah da onları işledikleri günahlar yüzünden yakalayıp alaşağı etti. Allah, cezası çetin olandır."* Allah Resulunün hak peygamber olduğunu bildiği ve kardeşine söylediği halde, Rûm krallarının verdiği malları elinden kaçırmak endişesiyle iman etmeyen Necran piskoposu sebebiyle nazil olduğu rivayet edilen bu âyet, hükmü umumî ve herkese şamil olarak varid olmuş, Firavun ailesi-

nin ve daha başkalarının başlarına gelen şiddetli felaketler bütün bu gibilerin, yani Hakk'ın âyetlerini tekzib ve inkâr edenlerin hepsinin başına da geleceğini müminlere müjdeli bir vaad, kâfirlere de tehdit dolu vaîd olarak haber vermiştir.

Daha önce Yahudiler hakkında indirilmiş olduğu rivayet olunan şu iki âyet de bunların arkasına eklenerek yukardaki âyetin hükmüne ortak edilmiştir:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

12- O inkârcı kâfirlere de ki, siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena bir döşektir.

13- Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır.

Bedir savaşında Resulullah'ın Mekke'li müşriklere karşı zafer kazandığını gören Medine yahudileri, "Vallahi işte bu, bize Musa'nın vaad ettiği, Tevrat'ta özellikleri bildirilen ümmî nebidir." demeye başlamışlar ve ona iman edip uymak arzusunu göstermişlerdi. İçlerinden bir kısmı da, "Acele etmeyiniz, bekleyelim birkaç olay daha görelim." demişlerdi. Uhud savaşı olunca tereddüde

düşmüşler, halbuki o sırada bir müddet için Resulullah ile bir antlaşmaları da vardı, süresi dolmadan antlaşmayı tek taraflı olarak bozdular. Bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur.

İkinci âyet Bedir savaşının Allah'ın yardımına nasıl bir ibret örneği olduğunu gösteriyor ki, burada كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ *"Nice ufak topluluklar, Allah'ın izniyle birçok büyük topluluklara üstün gelmişlerdir."* (Bakara, 2/249) âyetinin mânâsı ve hükmü, İslâmda ilk örneğiyle fîsebîlillah (Allah yolunda) olmak şartıyla açıklık kazanmış ve sûrenin, Bakara'nın son âyetindeki yardım duasına cevap olan noktalarından biri daha gösterilmiştir. Gerçekten de Bedir savaşı, daha sonraki yıllarda gerek yahudileri, gerek Necran'dan başlayarak hıristiyanları mağlup eden İslâm zaferlerinin de ilki ve temeli olmuştur. Kur'ân hükümlerine samimiyetle uyan ve Allah yolunda olan müminlere bu yardım her zaman vaad olunmuştur.

Böyle iken acaba insanlar neden bundan gaflet ederler?

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ
مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

14- İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Halbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ **Şehvetle ilgisi çok olan, bütünüyle şehvet kesilmiş gibi bulunan şeylere karşı duyulan muhabbet,** yahut sırf şehvet için sevilen, onlar

arasından şu sayılan şeyler **insanlara çok süslü, çok zinetli gösterildi,** bunları pek hoş gördüler, sevilecek şeyler yalnızca bunlar zannettiler. Bir taraftan bunların meşru birer nimet olması özelliği, bir de hayalî ve gayri meşru bir şeye sebep olması özelliği vardır. Birincisinde süsleyen Allah, ikincisinde süsleyen şeytan ve beşerin bilgisizliğidir ki, fenalığı ve kınanması bu bakımdandır. Şehvet nefsin arzu ettiği şeye atılışıdır ki gönül çekmek, canı istemek diye söylenir. Bunun ifrat derecesine hırs ve şereh denilir. Dilimizde şehvet, iştahtan daha özel bir anlama gelir ise de aslında değildir. Burada şehevat, bütünüyle şehvet kesilmiş iştah çekici şeyler anlamına kullanılmış ve aşağısıyla tefsir edilmiştir. Bununla beraber حُبّ mef'ûl mânâsına alınarak şehvet kendi mânâsında bırakılmak ve aşağısı da "hübb"ün beyanı olmak ihtimali vardır. وَالْبَنِينَ **Evlat ve hele oğullar** demektir. Bunda kadınlar tarafından mülahaza olunan şehevat sevgisine de bir ima vardır. Zira "nâs" kelimesi bütün insanlara ve kadın ile erkeğe şamil olmak üzere genel anlamlı bir kelimedir. Fakat kınama açıkça erkeklere tevcih olunmuş, kadınlar sevmek değil, sevilmek mevkiinde gösterilmiştir. Bununla beraber âyet Allah katındaki mutlak gerçeği değil, bir bakış açısını, bir zihniyeti dile getirmiştir.

وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ "Kanatîr" kantarın çoğuludur, "mukantara" ise kantarlanmış demektir. Kantarların kantarlanması da darb sûretiyle (çarpım yapılarak) çoğaltılmıştır ki, mübalağa için olur. Aritmetik ifadesiyle en az "kantar kerre kantar" demek gibidir: Kantar en büyük ağırlık birimidir ki, çeşitli zamanlarda, değişik kavimler tarafından farklı şekilde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Mesela bir zamanlar Afrika ve Endülüs'te sekiz bin miskal, sonra yüz rıtıl bir kantar sayılmıştır. Hz. Peygamber'den bin iki yüz ukye (okka) veya on iki bin ukye veya bin iki yüz dinar diye üç ayrı rivayet de bulunmaktadır. Mutlak olması bakımından herhangi bir sayı değil, en yüksek tartıda birçok şey demek olur. Nitekim Araplarda kantar miktarı belli olmayan bir ağırlık ve tartıdır. Veyahut yerle gök arası kadar mal demektir diye de lügat rivayetleri bulunmaktadır.

İşte böyle şehevat muhabbetini pek güzel bir şey zannetmeleridir ki, kendilerini her fenalığa sürükler. Bu iştah çekici şeylere böylesine muhabbet ise göründüğü kadar güzel bir şey değildir. Bunların amaç ve gaye edinilmeye değer yanları yoktur. Nihayet bunlar bayağı bir hayatın unsurlarıdır.

İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde.

Dönüp dolaşıp varılacak ve hayatın gayesi edinilecek şey bunlar değildir. Allah'ın yanındakidir ki, bu dünya hayatından geçilip Allah'a varıldığı zaman

ona erilir. Bundan dolayı o şehevat, o iştah çekici şeyler, dünya hayatını sürdürmek ve geçip Allah'a gitmek için faydalanılmak üzere verilmiş birer araç olmak bakımından Allah tarafından ihsan edilmiş birer nimet iseler de bu bayağı hayata ve onun eşyaları olan şehevata muhabbet etmek ve bu yüzden Allah yanındaki güzel mevkii feda etmek ne kadar büyük budalalıktır, ne kadar alçaklıktır.

Bunları anlatmak için:

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ

فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا

عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ

وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

15- De ki, size, o istediklerinizden daha hayırlısını haber vereyim mi? Korunan kullar için Rablerinin yanında cennetler var ki, altlarından ırmaklar akar, içlerinde ebedî kalmak üzere onlara, hem tertemiz eşler var, hem de Allah'dan bir rıza vardır. Allah, o kulları görür.

16- Onlar ki, "Ey Rabbimiz! Biz inandık, iman getirdik, artık bizim suçlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru!" derler.

17- O sabredenleri, o doğruluktan şaşmayanları, o elpençe divan duranları, o nafaka verenleri ve seher vakitlerinde o istiğfar edip yalvaranları (görür).

Her çeşit nimet bulunan bu güzel cennetler, bu daimî gönül alan ve henüz gizli vatanlar, bu tertemiz pak çiftler, o içinde bulunduğumuz geçici, aldatıcı, basit ve alçak hayattaki iştah çeken şeylerden daha güzel, çok daha hayırlıdır. Allah'ın tam anlamıyla bir rızası ise hepsinden büyük, her lezzetten yüksektir. Fakat bu güzel yurt, bu güzel yuva herkese değildir. Dünyanın her an durmadan değişen ve geçici olan iştah çekici şeylerine sevgiyle bağlanmaktan sakınıp, kötü akibetten korunan muttakilere mahsustur. Böyle olmayanlar güzel yuvaya eremez, rıdvan lezzetini bulamaz. Başında o geçici lezzetleri elde etmenin hırs ve çabasıyla yanar tutuşurlar, sonunda ondan mahrum kalmanın acısı ve azabı içindedirler. Bu korunma (ittika) da kuru laftan ve gösterişten ibaret bir korunma değildir. Allah, kullarının içini dışını, ne yapıp ne işlediklerini görür. İmanlarını şüpheden uzak olarak ikrar ve itiraf edip bu sayede günahlarına mağfiret dileyen, hiçbir lezzete imkan bırakmayan ateş azabından korunmalarını niyaz eden, sabırlı, sözlerinde, niyet, davranış ve işlerinde dürüst ve doğru olan, huşû içinde ibadet ve taata devam eden, mallarını Allah yolunda infak eden, karanlıkların aydınlığa, gafletlerin açıklığa ve uyanıklığa dönüştüğü o seher vakitlerinde istiğfar eyleyen kullarını görür ve gözetir, güzel yurdu ve en büyük rıdvanını böyle kullarına verir. Şu halde ta başta yürekten inanıp tasdik etmek ve imanını da hiç çekinmeden dil ile ikrar etmek, günahların bağışlanmasına ve azaptan korunmaya vesile ve sebep ise de, hiç şüphesiz en güzel sonuç ve en büyük rıza, sayılan özellikleri kendilerine huy ve alışkanlık edinmiş olan takva ve ibadet ehli müslümanlara aittir.

Sakın bu beyanları, bu vaatleri ve bu uyarıları, bu iman ve sığınmayı, bu yüce hasletleri, hasılı bu dini ve dindarlığı, temelsiz, şahitsiz, kanıtsız, belgesiz, boş bir şey, kuru bir iddia, gerçekliği şüpheli, şunun bunun karşı çıkmasıyla zayıf düşecek, ortadan kalkacak, insanı aldatan hayallerden sanmayınız. Çünkü:

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ

وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ۠ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذ۪ينَ اُو۬تُوا الْكِتَابَ

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللّٰهِ
فَإِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

18- Allah şehadet eyledi şu gerçeğe ki, başka tanrı yok, ancak O vardır. Bütün melekler ve ilim uluları da dosdoğru olarak buna şahittir ki, başka tanrı yok, ancak O aziz, O hakîm vardır.

19- Doğrusu Allah katında din, İslâm'dır; o kitap verilenlerin anlaşmazlıkları ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki taşkınlık ve ihtirastan dolayıdır. Her kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse iyi bilsin ki, Allah hesabı çabuk görendir.

شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ **Allah, muhakkak kendisinden başka tanrı olmadığına bizzat kendisi, meleklerin hepsi ve gerçekten ilim sahibi olan bütün olgun bilginler şahitlik etti.** Üstelik adaleti ve hakkı ayakta tutanlar olarak şahitlik ettiler. Allah Teâlâ'nın birliği, adalet ve hak ölçüleriyle gözeticiliği (kayyûmiyeti) derece derece bu üç türlü şahitliğin hem her biri ile, hem de toplamı ile sabittir.

Daha yukarılarda da geçtiği üzere, lügatte şühûd ve şehadet esasen hazır olmak ve gözüyle görmek demek olup, kendisinde gerek hazır olmak, gerek içine doğmak suretiyle gerçekleşen bilgiyi dile getirerek bir hakkın yerini bulmasına ve bir isbata şehadet denilir. Örfte ve şeriat geleneğinde şahit davacı ve davalıdan başka birisi olur. Burada ise kitap indiren Allah Teâlâ'nın şahitliğinde davacı ile şahitliğin, hatta şahid ile üzerine şahitlik edilenin birleşmesi söz konusu olabileceğinden, bu şahitliğin gerçek önemi ve mânâsını iyi düşünmek gerekir. Her şeyden önce davacı peygamber, davalılar inkârcı kâfirler olmak itibariyle bu sualin varid olmayacağı belli ve meydandadır. Allah'ın şahitliğinin mânâsı bir hakikatı bildirmek, beyan edip açıklamaktır veya birtakım deliller ile

onu ispat etmektir, veyahut yakından şahid olan bilgisi ile hükmetmek mânâlarından biri ile dahi tefsir edilir. Bu mânâ ile Cenab-ı Allah, gizli ve açık dünyalarda haddi hesabı olmayan şahitler ve deliller yaratıp meydana çıkarmak suretiyle kendi birliğini ve yüceliğini beyan edip açıkça ortaya koyduğu gibi, bundan başka dinî anlamda deliller de indirerek bunları bildirmiş ve doğrulamıştır ki, genelde insanlar için bu mânânın anlaşılması daha kolay olduğundan birçok tefsir âlimleri, bununla yetinmişlerdir. Fakat burada daha derin ve hikmet sahipleri arasında pek çok münakaşalara sebep olmuş olan marifet bakımından da bahse konu olan, yani "ilm-i yakîn" (kesin bilgi) meselesinin esaslı bir çözümü vardır. Bu bize gösteriyor ki, her hususta yakînin temeli ve başlangıç noktası, Hak Teâlâ'nın kendine ve birliğine olan bilgisi ve şehadetidir. Her ilm-i yakîn, Hakk'ın kendine uygunluğudur ve bu uygunluğun bildirilip açıklanması ile mümkün olur. İlm-i yakin, ayn-i yakîne, ayn-ı yakîn de hakk-ı yakîne dayanmaktadır. Aslında hak olan herhangi bir şeyin bizzat veya dolaylı olarak kendisini göstermesidir. Sadece sübjektif bir iddiadan, bizzat kendi özünde hak olan yakîni birbirinden ayırd ettirir. Bunun için gerek dış dünyada, gerek iç dünyada yakından şahit olunarak ve yaşanarak elde edilen bilgi, birtakım deliller aracılığı ile elde edilen nazarî bilgiden üstündür. Mesela, acaba şu bahçede bülbül var mı, yok mu diye bahse tutuşan ve her biri iddiasını akıldan veya başkalarından duyarak elde ettiği deliller ile ispata çalışan birtakım kimselere karşı, o bahçede bir bülbülün ötmeye başlaması ne büyük bir şehadettir. Halbuki bu ötüş bile henüz delile dayalı bir ilm-i yakîndir. Burada asıl şehadet bir taraftan o sesin bülbülde, diğer taraftan işitenlerde meydana gelen olgusu ve her iki tarafla olan ilişkisidir. Bu bir sestir ve bu ses bir bülbül sesidir. Binaenaleyh hakikat, özüne uygundur diyenlerin daha önce kendilerinde bir şahit ve meşhud vardır, yani o sesin bülbül sesi olduğunu anlayıp idrak etmelerini sağlayan bir bilgi birikimi vardır. İşte o şahit ve meşhud onların idraklerinde hem önce ve şimdi birleşmiştir. Binaenaleyh hakikatın derinliklerinde ve zamanın akışında şahit ile meşhudun bu birleşmesidir ki, şehadetin niteliği ve gerçeğin tasdiki bakımından esas şahit olmuştur. Bu durum gerçeğin kendi özüne uygunluğu temeline racidir. Ve bu husus, her hakkın, hak olmak bakımından mutlak anlamda birliği ve bütünlüğü demektir. Bu da yok olma vasıflarından münezzeh, ezelden ebede katıksız hakikat ve hak olmak özelliğinin sahibi olarak kaim bulunan Allah Teâlâ'nın adalet ve hakkaniyeti ayakta tutan birliğine ve O'nun kendinde huzuru ile ezelî ve ebedî olarak uygunluğuna ve bunu izhar ve ilanına bağlıdır. Herhangi bir hakikatın özüne uygunluğu هُوَ هُوَ "o, odur" şeklinde aynîlik denilen bir

orantının doğruluğunun tasdiki demektir ki, bu ancak bir bilen kişi ile gerçekleşir. Bilgi ve bilen kişi aradan çıkarılırsa, şeylerin kendi nefsine uygunluğu meselesi de ortadan kalkar. Fakat bilen birine karşı bir taş bile kendisini ortaya çıkarıp kendi varlığına şahitlik eder. Şu halde insan düşüncesi gözardı edildiğinde, kendi kendilerinin varlığından haberdar olmayan şeyler, kendi özüne uygun değilse, o şeylerin insan bilgisi yardımıyla kendi kendilerinin varlığına şahitlik etmeleri nasıl mümkün oluyor? Ve sonra bütün şehadet hak adı verilen bir tek noktaya nasıl toplanıyor? İşte bilgi probleminin filozofları şaşırtan en ince noktası burasıdır. Bu âyet de işte bu noktayı çözüme kavuşturarak, ilm-i yakîn meselesinin gerçek başlangıç noktasını gösteriyor. Varlıkların kendi varlıklarında kendi kendilerine uygunlukları, Hak Teâlâ'nın kendi zatında kendine uygunluğunun, yani هُوَ هُوَ nin kendine olan bilgisinin ve bu bilgiyi açıklaması ile kendi varlığına ve birliğine şehadetinin eseridir. Şu halde varlıklar, kendilerine, kendilerinde uygun değil, kendi özünü bilen Hakk'ın zatında, yani Allah'ın bilgisinde kendi özlerine uygundurlar. Her insanın kendine uygunluğu, bunun gibi, her varlığın insan bilgisindeki kendine uygunluğu da yine her birinin ilâhî ilimde yer aldığı şekildeki uygunluk sebebiyledir. Bundan dolayı varlık âleminde ne kadar şahitlik edilecek konu varsa, ne kadar ilim ve delil varsa, ne kadar bilgi ve belge varsa hepsi Hak Teâlâ'nın kendini bilmesine ve bildirmesine, yani şehadetine dayalıdır. İleride gelecek olan كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"Her şey helak olacak, ancak Allah baki kalacak."* (Kasas, 28/88), اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ *"Rabbinin her şeye şahit olması sana yetmez mi?"* (Fussilet, 41/53) âyetleri bu noktaya açıklık kazandırmıştır.

Hasılı gerçek şahit ancak Allah Teâlâ'dır. Mesela, güneş vardır diyen bir şahit, kendisiyle şahitlik ettiği güneş arasında Hakk'ın koyduğu ölçüye uymaktan başka birşey yapmış olmaz. Şu kadar ki, bu uymak, açık veya zımnen veya farkına varılmadan olabilir. Hak Teâlâ'dan başka hiçbir âlim ne kendine, ne de başka varlıklara tamamen şahid değildir. İnsan bilgisinde de varlıkların kendilerine uygunlukları izafî, eksik ve sadece bir yöndendir. Ben, benim diyebilen insanın bile kendi özüne uygunluğu, bütün yönleriyle tam ve mutlak ve hakka'l-yakîn değildir. Onun kendi bedenî ve ruhî varlığında daha bilmediği ve şehadet edemediği izafetlerle dolu nice yönler bulunmaktadır. İnsanın gerek kendinde, gerek diğer varlıklarda gerçekten bilebildiği şeyler, Hakk'ın şehadetini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sezebildiği yönlerdir. Binaenaleyh insanda mutlak anlamda bir yakîn bilgisi varsa, o da Allah'ın varlığı ve birliğine ait olan bilgisidir. Zira bu bilgi, gerek kendisine ve gerek eşyaya olan ilimlerin hepsinin en

başta gelen temel öğesidir. Bundan başka herhangi bir bilgide bağlayıcı bir kesinlik ve zaruret yoktur. İlim ehlinin dereceleri de bu şahitliğe yakınlığı ve uzaklığı ile orantılıdır. Kendi içlerinde Hak Teâlâ'nın bu şahitliğini sezemeyenler gerçek âlimlerden olamazlar. Bunlar bilgiyi inkâr eden sofistlerden ve şüpheciliği savunan inkârcılardandır. Gerek kendi özüne, gerek dış varlıklara ait olan bilginin hakikatine ve değerine inanıp da Hak Teâlâ'yı inkâr edenler ise, inatçı kâfirlerden olanlardır. Cenab-ı Allah'ın kendinde kendi varlığına bilgisi ve şehadeti bulunduğu gibi, varlıkları yaratması ile dış ve iç dünyalarda bu bilgisini sayısız şahitler ile ilan ve izhar etmesi, ilim, akıl, düşünce ve idrak gücü vermesi ve bunlara uygun hareket eden âlimler yaratması ve onlara şehadetini tebliğ ve ilan eylemesi dahi, Allah'dan başkasına karşı kendisine, kendi birliğine hakkaniyetle şehadetidir ki, eninde sonunda, başlangıç ve sonuç, davacı, şahit ve şehadet olunan olarak, hatta doğrudan doğruya hakim olarak, hepsi bu birlik noktasında birleşmeden, buna başvurup, sığınmadan ne bir şahitlik yapılır, ne varlıktan, ne ilimden, ne amelden bir eser sezilir. Allah Teâlâ kendi zat-i ahadiyetinde (mutlak birliğinde) şahit ve meşhudun birliğini ve bütün şehadetlerin bu birlik sayesinde, bu şehadetin adlî ve hükmî anlamda hakimiyeti altında sürüp gittiğini, bu şehadet olmadan hiçbir şeyin adaletle ve hakkaniyetle tasdik edilip doğrulanamıyacağını hem fiilen, hem de kavlen ortaya koyduğu şehadetiyle isbat eyledi ve buna kendi şehadetiyle, kendi tezkiyesiyle desteklenmiş nice şahitler de yaratıp ortaya çıkardı. Bu cümleden olmak üzere, bir insanın "ben benim" diyerek kendi kendini tanıması O'nun sayesindedir. Yine O'nun sayesindedir ki, insan kendi varlığı hakkında şahitlik eder, kendi şuurunun, kendi varlığına uygunluğunu, yani kendisinin, başkası değil de kendisi olduğunu dolaysız olarak haber verir. Hem davacı, hem şahit, hem de meşhud (hakkında şahitlik yapılan) olduğu halde bu şehadetini ayniyle adalet, doğru ve gerçek tanır. Buna şüphesiz olarak inanır.

İkinci bir husus olarak Allah Teâlâ'nın لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"kendisinden başka bir tanrı olmadığına, yani tek ve yegane ilâh"* olduğuna bütün melekler, gerek tekvinî anlamda, gerek teşri'î herhangi bir hususta ilâhî emri ve iradeyi tebliğ ve icra ile görevli Allah elçileri olmaları anlamıyla bütün melekler, bütün idrak ve akıl sahibi olan görülmez varlıklar, bedensel varlıklarından soyutlanmış ruhlar dahi şahitlik ettiler, üstelik şehadetlerinin doğru olduğuna Hak Teâlâ'yı da şahit tuttular. Zira Allah Teâlâ kendi şehadetini evvela bunlara bildirdi ve bunları şahit gösterdi.

Üçüncü olarak, Allah Teâlâ'nın لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"kendisinden başka tanrı olmadığına, yegane tapılacak ilâhın kendisi olduğuna"* أُولُوا الْعِلْمِ yani, gerçekten ilim sahibi olanlar, bütün peygamberler, büyük âlimler ve O'nun birliğine inanan gerçek filozoflar şahitlik ettiler. İlim ehli arasında görülüp de adalet ve hakkaniyetten sapan, adalet ve hakperest olmayanların inkâr veya şehadetlerini gizlemeleri, ketm eylemeleri önemli değildir. Adalet ve insaf sahibi olan hiçbir ilim sahibi yoktur ki, hiç olmazsa kendi içinde, Allah'ın birliğine şahitlik etmesin. Zaten ilmin ve âlimin bilfiil yeryüzündeki varlığı bile Allah'ın birliğinin açık delillerindendir. İlim zaten vakıaya uygun değilse, yani hakkın ve gerçeğin olduğu gibi tanınması demek olan hak ve gerçek değilse ilim olmaz. Bildiğinin doğruluğu ve gerçekliğine iman ve şehadeti olmayan da âlim değildir. Hak Teâlâ ezel ve ebed bakımından gerçekten kendisinin tek ilâh olduğuna ve birliğine şahit değilse; ne ilimde hakikat bulunabilir, ne de kimse kendi kendini tanıyıp bilebilirdi. Sofistler gibi ilmi inkâr ederek veya gerçekleri tersyüz ederek şüpheye ve inkâra sapanlar ise kendilerinde Hakk'ın şahitliğini yapan bir ilmin bulunmamasından dolayı şahitlik ehliyetinden mahrum kalmışlar ve bu davada mahkum olanlar arasına girmişlerdir.

İşte لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ mânâsıyla Allah'ın birliğine ve Allah'ın adalet ve hakkaniyeti ayakta tutup duran bir kayyum olduğuna, böyle bir vahdet düzeninin ve hatta bütün mevcudatın ve bütün gerçeklerin kendisiyle ayakta durabildiği bir mutlak varlık olarak derecelerine göre, dürüst, adil ve şahadeti geçerli bu kadar şahitler, söz ve anlam birliği ederek sistemli bir şekilde şahitlik ettiler, her biri doğruluğu ayakta tutan kimseler olarak اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Ben şahitlik ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur."* dediler. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"O aziz ve hakim olandan başka ilâh yoktur"*, yani hıristiyanların zannettiği gibi, teslis (üçlü ilâh inancı) yok, bir takım azizler yoktur. Burada işbu قَائِمًا بِالْقِسْطِ çeşitli şekilde tevcihlere ihtimali olan bir isim tamlamasıdır. Evvela şahitlik açısından doğrudan doğruya "Allah"dan hâl, ikinci olarak meşhudluğu açısından "hüve"den hâl olur ki, mânâ bakımından her ikisi de birbirinin vazgeçilmez şıkkıdır. Üçüncü olarak, "ilim sahipleri"nden veya "ilim"den hâl, dördüncü olarak da Allah, melekler ve ilim sahiplerinin her birinden ayrı ayrı hâl olabilir ki, en sonda gelmesi bakımından en uygun olan da budur. O zaman قَائِمًا كُلُّ وَاحِدٍ بِالْعَدْلِ *"her biri adaleti yerine getirici olduğu halde"* demek olur. Ve şahadetten sonra tezkiyeyi ifade eden bir te'kid hali olduğu için شَهِدَ كُلُّ وَاحِدٍ قَائِمًا بِالْعَدْلِ مُحِقًّا *"Her biri adaleti hakkıyla yerine getirici olduğu halde şahitlik etti."* takdirinde bir başlangıç cümlesi olması en güzel vecihtir. Gerçi جَائَنِي الْقَوْمُ رَاكِبًا *"Kavim bana binekli ola-*

rak geldi." denildiği zaman رَاكِبًا كُلٌّ وَاحِدٍ *"Her biri binekli olarak"* mânâsı murad olunabileceği inkâr edilmiştir. Lakin bu misal yalnızca ilim sahiplerinden hâl yapıldığı takdirdedir. Ve denilebilir ki, جَائَنِى الْقَوْمُ رَاكِبًا *"Kavim bana binekli olarak geldi."* cümlesi ile جَائَنِى زَيْدٌ وَالْقَوْمُ وَاَتْبَاعُهُمْ رَاكِبًا *""Zeyd, kavim ve onlara uyanlar, bana binekli olarak geldi."* demek arasında fark vardır. Atıf teğayür içinde bir cemiyet ve bütünlük ifade eder, كُلٌّ وَاحِدٍ *"her biri"* mânâsını sarahatle ve açıkça göstermiş olur.

Rivayet olunmuştur ki, Şam rahiplerinden, yani Hıristiyan din âlimlerinden iki zat gelmişlerdi. Medine'yi gördükleri zaman biri öbürüne, "Bu kasaba ahir zamanda çıkacak o peygamberin kasabasına ne kadar benziyor." dedi, sonra da Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde onu kendine mahsus sıfat ve özelliklerden tanıdılar, Hz. Peygamber efendimize (s.a.v.), "Sen Muhammed'sin." dediler. Onlara "Evet" buyuruldu. "Hem de Ahmed'sin." dediler. Hz. Peygamber tarafından, "Ben Muhammed'im ve Ahmed'im."[1] buyuruldu. Bunun üzerine, "Biz sana birşey soracağız, haber verirsen iman edeceğiz." dediler. Hz. Peygamber "Sorunuz." buyurdu. Onlar da, "Bize Allah kitabında en büyük şahitliği haber ver." dediler. İşte bu âyet nâzil oldu. Bunun üzerine her ikisi de müslüman oldular. Demek ki, bu âyetin nüzûlü, Necran heyetinin gelişinden önce imiş.

Özetle bütün varlığa şamil olan bu üç şehadet sonucunda ilmelyakin, aynelyakin, hakkalyakin ve her türlü hakikatten daha açık bir hakikat olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır ki; اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ، لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ dır. **Allah katında kendi ilâhî rızasına uygun ve mutluluk hedefine iletecek olan hak dinin İslâm olduğunda şüphe yoktur.**

Kisai kırâetinde «اَنَّ» feth ile «اِنَّ» öbür kırâetlerin hepsinde kesr ile okunur. "Enne" okunduğu takdirde bu cümle bir önceki cümleden bedel olmuş olur. Yani Allah Teâlâ, kendi birliğine şahitlik ettiği gibi, hak dinin İslâm dini olduğuna da şehadet eylemiştir, asıl şehadet edilen şey de budur. Kesre olarak "inneddine" okunduğu takdirde ise لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ hükmü şahitliğin sonuca, onun arkasından gelen اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ cümlesi de bu şehadetin gereği olan bir başka cümle olmuş olur. Çünkü İslâm dininin en temel ilkesi لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ diye Allah'ın birliğine inanmak ve Allah katından gelen vahiy dinlerinin hepsini ikrar ve itiraf eylemektir. İslâmın diğer temelleri ve ayrıntı sayılan öbür kuralları da hep bu inanca bağlıdır.

Allah katında değişmez ve sabit olan ve "meşhüdün bih" olan hakk, kendi adaletinin, gerçekliğinin ve birliğinin her türlü yanlıştan arınmış olarak ancak

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 104.

İslâm'da, buna bütün yönleriyle ve gerekleriyle şehadet ile Allah'dan gelenin cümlesini ikrar olduğundan hak dinin İslâm'dan başka birşey olmadığı da hakkalyakin, aynelyakin ve ilmelyakin olarak sabittir. Allah Teâlâ'nın kendisi için ilke edindiği, peygamber gönderdiği, evliyasını yönlendirdiği din ve sırat-ı müstakim budur. Nimet ve mükafatını ancak bununla verir, akıbette selamete ancak bununla çıkarır.

Lüğattaki asıl mânâsıyla din ceza, yani mükafat veya mücâzât veya itaat etmek demek olan mastar anlamıyla ilgili olarak bir uyan ve güçlü bir uyulan arasındaki ilişkinin adıdır. Bu ilişki, hakimiyeti elinde bulunduran güçlü önder tarafından gözönünde tutulduğu zaman sevab veya ikab ile sorumluluğun uygulanması demektir. Uyan tarafından ele alındığı zaman da selamet arzusu, korku ile ümit arası bir tutumla itaat ve emre bağlılık anlamı ifade eder ki, bunlar dinin masdar olarak anlamlarıdır. Hasılları dindarlık anlamına gelen deyyaniyet ve diyanettir. Fatiha sûresinde dinin bilinen mânâsıyla tarifi geçmiş idi ki, akıl sahiplerini, kendi istek ve iradeleriyle doğrudan doğruya hayra ve nimete sevkeden bir ilâhî kurumdur. Şeriat ve millet dahi denilen ve beşerin ihtiyari fiillerini, hayra ve mutluluğa yönlendiren ve düzenleyen bir yol, bir kanun ve bir mânevî kuvvet demek oluyordu. Bundan dolayı genellikle din denilince, sorumluluk duygusuyla karışık kendi istek ve iradesiyle bağlılık isteyen ve kendisine bağlananları kötülük ve uğursuzluktan koruyarak hayra ve mutluluğa götüren; aksi halde, yani, kendi istek ve rızası ile iyi uyulmadığı ve uygulanmadığı, aykırı davranışlardan sakınılmadığı zaman doğrudan doğruya hayır ve mutluluğun zıddı olan kötü sonuçlar ile ceza gerektiren hükümlerin zorla ve kaçınılmaz olarak uygulanacağını gösteren, ümit ve korkunun hedefi, hayranlıkla ve son derece saygı ile kulluk edilen hikmet sahibi bir yaratıcı ve yetiştiricinin ortaya koyup, uyulmasını teklif ettiği bir mükafatlar ve cezalar kanunu veya ona itaat ve teslimiyet anlaşılacağından din, her zaman için bir ilâhî ifade ve ona zarurî olarak itaati ve teslimiyeti gerektirir. Diyanet, yani dindarlık da o ilâhî hakime kulluk etmek ve kanunlarına teslim olmak demek olur.

Yukarılarda da beyan olunduğu üzere lügat anlamıyla İslâm kelimesi, silm, selm, selamet köklerinden gelir; hemzesi duhul veya müteaddi (geçişli) fiil yapmak için kullanılır. Kapsamlı ve pek temiz bir kelimedir ki, silme (barışa) ve selamete girmek veya koymak veya selamet temin eden teslimiyet, karşılıklı olarak barış içine girmek, hasılı sâlim olan mânâlarına gelir ki, hepsinde selamet ve sâlimiyet gayesiyle bir bağlılık ve uyumluluk mânâsı vardır. Din dahi irade

ve akıl sahipleri arasında anlaşmazlıkları ve didişmeleri bir yana bırakıp toplumsal barışı sağlayan bir kanundur. Bununla yalnızca insanlar arasında uyumluluk değil, insanlarla Allah arasında da bir uyum sözleşmesi vardır. Din sayesinde yaratıcının iradesi ile yaratılanın iradesi arasında bir uyum sağlanmış olur. Kul, Allah'ın dilediği gibi ister, Allah da kulun dilediği gibi yapar; böylece arada didişme ve anlaşmazlık kalmaz. Allah'a ebedî vuslat hasıl olur. Bu sayede insanların birbirleriyle çatışan istek ve iradeleri, bir hedefe yönelerek aralarında bir sâlim medeniyet ve sürekli bir barış meydana gelir. Ve hepsi ilâhî nimetten istifade eder, felah bulur. Allah'ın birliğine bağlanıp uymayınca da bu maksat hasıl olmaz. Bu sûretle dinin özü, bu tevhid inancı çerçevesinde, her yönüyle ve gerçek anlamıyla İslâm'dır. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Kendisinden başka ilah olmayan"* Allah'ın emrettiği gerçek dindarlığın gereği de bu tevhide şehadet ve bu tevhid çerçevesinde bir olan Allah'a teslimiyet ve itaattir. Hakkiyle kurtuluş, felah ve selamet ve hayır ve mutluluk ancak bu ihlasta, bu bağlılıktadır. Allah katında din, halis din olan اِسْلَامٌ اِلَى اللّٰهِ *"Allah'a teslimiyettir"*. Allah'dan başka ilâh ve ilâhlar tanıyan veya gerçeği bildiği halde, dine bağlanmayı gerçekten başka bir şey sanan, din ile ilim, Hak Teâlâ ile en yüce hayır arasında didişme var zanneyleyen veyahut hayırla şer çatışmasının çözümüne Allah Teâlâ'nın hakim olmadığını, O'nun hükmünün dışında herhangi bir şey kalabileceğini farzeden velhasıl Hakk'tan gelmeyen ve Hakk'ın âyetlerinden çıkarılmayan dinlerin, bağlılıkların ve dindarlıkların hiçbiri insanlara selamet ve seadet bahşedecek hak din değildir. Allah Teâlâ'ya ortak tasavvuru, muhal ve batıl olan birşey olduğu gibi, İslâm'dan başka bir hak din tasavvur etmek de batıldır.

Özetleyecek olursak, din ve dindarlığın bütün mânâsı, itaat ve bağlılık anlamıyla selametin sağlanmasında toplanır. İslâm'ın mânâsı da faydalı bir selamet, katıksız bir teslimiyet ve bağlılıkta toplanır. Şu halde din kavramı, mutlak anlamıyla ele alındığı zaman bile mutlak olarak İslâm kelimesiyle eşit ve eş anlamlıdır. Hangi din ele alınacak olsa, onun özünün teslimiyet ve boyun eğmekten ibaret olduğu görülür. Zahir din, İslâm'ın dış görünüşü; batın din İslâm'ın içyüzü; tam din, dışyüzü ve içyüzü ile hakiki İslâm; batıl din yalan ve yanlış bir İslâm; hak din, hak bir İslâm'dır. Hakikaten selamet bahşeden hak bir İslâm ise ancak hakiki tevhid inancına dayanan bir İslâm'dır. Hakiki tevhid ise, şeriki ve ortağı bulunmak ihtimali bile olmayan, ezel ve ebed bakımından hayy ve kayyum bir ilâh tanımak ve ancak O'na şehadet etmektir. Böyle bir ilâh ise ancak Allah Teâlâ'dır. Evvel ve âhir bütün izzet ve hakimiyeti şahid ve meşhud olan zat-ı ehadiyyetinde toplayıp, kendisinden başka ilâhları nefyetmiş, O'ndan

başka tanrılık iddia eden veya tanrılık nisbet edilenlerin hepsinin acz ve zavallılığını daima göstermiş ve göstermekte bulunmuş ve herhangi bir zamanda tevhid nizamından çıkmak isteyenleri perişan eylemiş ve her türlü mutluluğu tevhid yolundan bahşeylemiş, velhasıl لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ diye ilâhlıkta birliğe kendisi de şehadet etmiş olmakla Allah'ın birliğine şehadet ile hakiki İslâmın, Hak Teâlâ'nın dini olduğunda hiç şüphe yoktur. Hakiki din kurucusu olan Allah Teâlâ'nın İslâmını, melekler ve ilim sahipleri gibi, kendi birliğine iman ve ihlâs ile bağlananları rahmeti ile selamete çıkarmak, kulların İslâmı da Allah'a kendilerini teslim ederek bu selamet yoluna girmek demektir. İşte İslâm dini, Allah ile kullar arasındaki bu birlik ilişkisidir. Meleklerin ve ilim sahiplerinin dini de budur. İlim alanında bundan başka bir din yoktur. Bu dinin başı hakkı bilmek, hak ilmin başı da bu dindir. Bu dinden başka bir din aramak ya Allah'ın üstüne çıkmaya çalışmak, ya Allah'dan aşağısına nefsini teslim eylemektir ki, ikisi de dinsizlik ve küfürdür. İsyan ve tefrikadır, felakettir. Binaenalyh kitap ehli olanların anlaşmazlıkları ile bunun bilimselliğine ve gerçekliğine hiç halel gelmez. Onların gerek kendi aralarında, gerek Resulullah'a karşı ihtilaf çıkarmaları, hak ve hakikatı bildiren bütün ilim sebepleri geldikten sonra adalet ve hakkaniyetle hareket etmeyi, hakka ve ilme teslim olmayı, boyun eğmeyi bir yana bırakıp, kendi aralarında azgınlık ve düşmanlıkla, hükmetme sevdasıyla dinsizliğe ve inkâra saptıklarından dolayıdır. Fakat adalet ve hakkın isbatı için gönderdiği ve delil olarak öne sürdüğü اِنَّ الدّٖينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ gibi kesin âyetler ve belgelere her kim küfreder, bunları inkâr eder, İslâm'dan kaçınırsa Allah hesabı çabuk görendir. Cezalarını hemen vermekten çekinmez.

Bu isbat ve takrirden sonra gelelim nüzul sebebi olan münazara ve mücadele meselesine: Ey Muhammed!

فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ

لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيّٖنَ ءَاَسْلَمْتُمْ

فَاِنْ اَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ

بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ

النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ
فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا
نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ
فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ
إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾
فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

20- Buna karşı seninle münakayaşa kalkışırlarsa de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim etmişimdir". Kendilerine kitap verilenlere ve (kitap verilmeyen) ümmîlere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kulları görendir.

21- Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ve haksız yere peygamberleri öldürenler, insanlar içinde adaleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Bunları acıklı bir azapla müjdele!

22- İşte bunlar öyle kimselerdir ki, dünyada da ahirette de bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır.

23- Görmüyor musun, o kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlar, aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da, sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar.

24- Bunun sebebi, onların "belli günlerden başka bize asla ateş azabı dokunmaz" demeleridir. Uydurageldikleri yalanlar dinlerinde kendilerini aldatmaktadır.

25- O geleceğinde hiç şüphe olmayan günde kendilerini bir araya topladığımız ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese ne kazandıysa tamamen ödendiği vakit halleri nasıl olacaktır?

أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ **Ben Allah'a kendimi teslim ettim,** tertemiz, şeksiz, şüphesiz, halis, muhlis bir sûrette Allah yolunu tuttum, Allah'ın dinine bağlandım, **ancak Allah'a yöneldim, bana uyanlar da böyledir.** İşte İslâm'ın mânâsı, işte Muhammed ve Muhammed ümmetinin dini. İşte ebedî selametin gerçek ve şaşmaz yolu, sırat-ı müstakimi. وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ *"Kendilerine kitap verilenlere ve verilmeyen ümmilere de ki..."* Bu da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bütün insanlığa şamil olduğunun uyarısı ve ilanıdır. Zira bu tasnifin dışında hiçbir insan zümresi yoktur; kitap verilmiş olanlar yahudilerle hıristiyanlar ve benzerleridir, "ümmiyyin" de kitapsız dinlere mensup olanlarla Arap müşrikleridir. Esas hitap tarzı Arap olan ve olmayan şeklinde ırk ayırımı esasına göre değildir, bu genel ayırım iledir. Tebliğ görevi bunlaradır. Bu vazife yapıldıktan sonra bunları kabulden çekinip, inkâra ve ihtilafa sapmalarının sorumluluğu Hz. Peygambere racî değildir, tamamen kendilerine aittir. Bu sorumluluğu ve inkârlarının cezalarını böylece tebliğ etmek dahi peygamberliğin görevleri cümlesindendir.

Rivayet olunuyor ki, Resulullah bunu kitap ehlinden olan yahudilere okuduğu zaman أَأَسْلَمْتُمْ *"İslâm'ı kabul ettiniz mi?"* hitabına karşı, أَسْلَمْنَا *"kabul ettik."* dediler. Bunun üzerine yahudilere, "İsa'nın Allah'ın kelimesi, kulu ve resulü olduğuna şehadet eder misiniz?" buyurdu, "Maazallah" (Allah korusun) dediler. hıristiyanlara da, "İsa'nın, Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şehadet eder misiniz?" buyurdu, bunlar da "maazallah (Allah korusun), İsa kul mu olur?" dediler. وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ *"Eğer onlar yüz çevirir, kabul etmezlerse, sana düşen teb-liğdir."* âyeti buna işaret etmekte, devamının dahi tebliğini emretmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ Gerek yahudi olsun, gerek hıristiyan ve daha başka ki-

tap ehlinden ve ümmilerden ve müslümanlık iddiasında bulunanlardan olsun **Allah'ın âyetlerini inkâr edenler** bir; yahudilerin yaptığı gibi, peygamberleri katledip öldürmek gibi ameli anlamda küfürlerini icraat şeklinde ortaya koyanlar iki; Peygamber değillerse de insanlar arasında peygamberlerin izinden giderek adalet ve hakkaniyet emreden insanları katletmek suretiyle yine fiilen kâfirliklerini ortaya koyanlar üç. İşte bütün bu kâfirlere hoşlandıkları inkârlarının cezası olan elem verici azabı müjdele ki, أُولٰئِكَ ... الخ *"Onlar öyle kimselerdir ki, dünyada da ahirette de bütün yaptıkları boşa gitmiştir."* Ne kadar tuhaf, şunlara baksana! اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ... الخ ***"Baksana o kendilerine kitap verilenlere! Aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar."*** Resulullah yahudilerin dershanelerine gitmiş, kendilerini imana davet eylemişti. Nuaym b. Amir, Hars b. Zeyd, "Sen hangi dindesin?" diye sordular, Peygamber efendimiz de "İbrahim dini üzereyim." buyurdu. Bunun üzerine onlar, "İbrahim yahudi idi." demelerine karşılık, Resulullah, "Haydi aramızda Tevrat hakem olsun, ona başvuralım." diye çağrıda bulundu. Bu teklife "evet" demekten çekindiler. Aynı durum "recm" meselesinde de olmuş idi. Burada bu olaylara işaret olunarak فَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَهُمُ الْعِلْمُ *"Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra ancak birbirleriyle anlaşmazlığa düştüler."* (Câsiye, 45/17) âyetiyle de açıklandığı şekilde, bunların bile bile hakka karşı direnmeleri ve şiddetli aldanmaları ve iftiraları ve nihayet feci akibetleri, uyarmak ve korkuya düşürmek için gösterilmiştir.

Kâfirler mülklerine, devletlerine, servetlerine, kuvvetlerine güvenerek mâlikü'l-mülk olan Allah'ın âyetlerini tanımaz, Hakk'ın şanına tecavüzkar davranırlar. O'na "oğul" isnad etmekle o kuvvetler alınmaz, gündüzler gece, geceler gündüz olmaz, diriler ölmez, ölenler dirilmez, zenginler züğürtlemez, fakirler ve zayıflar servete ve kuvvete kavuşmaz, haksızlıkların ve küfürlerin cezaları verilmez zannederlerken, şüphesiz ve mutlaka gelecek olan o toplanma ve cem' gününün, o genel seferberlik gününün anılması hususunda Ey Muhammed, sen:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ

مَنْ تَشَاۤءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاۤءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاۤءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاۤءُ

بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ
وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

26- De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de onu çeker alırsın, dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır Senin elindedir. Muhakkak ki, Sen her şeye kâdirsin.

27- Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin.

Rivayet olunuyor ki, Mekke'nin fethi üzerine Resulullah efendimiz, ümmetine, Fars ve Rum mülklerini vaad etmişti. Münafıklar ve yahudiler, "Heyhat, heyhat, Muhammed nerede, Fars ve Rum nerede! Onların güç ve kuvvetleri bundan pek fazla, Muhammed'e Mekke ve Medine yetmedi mi ki, bir de Fars ve Rum devletlerini istiyor?" dediler. Daha önce Ahzab (Hendek Savaşı) senesinde Resulullah, kazılacak hendeği belirlemiş, Medine halkından her on kişiye kırk arşınlık yer göstermişti. Amr b. Afv, Selman-ı Farisi, Huzeyfe, Numan b. Mukrin ve Ensardan altı kişi kendilerine verilen kırk arşınlık sahada çalışıyorlardı, kazarlarken hendeğin orta yerinde büyük bir kaya çıktı. Kayayı kırmaya uğraşırlarken demir külünkler kırıldı. Çok çalıştılar, taşı kıramadılar, ondan çok az birşey koparabildiler. Selman'a, "Çık Resulullah'a durumu haber ver, ne emrediyorsa öğren gel." dediler. Selman gitti, Resulullah bir gölgelik yapmış içinde oturuyordu, durumu kendisine arzetti. Resulullah Selman ile beraber hendeğe indi, diğer dokuz kişi de orada idiler. Resulullah Selman'ın elinden külüngü aldı, taşa bir vurdu, taş çatladı ve öyle bir kıvılcım çıktı ki, karanlık bir odadaki kandil gibi etrafı aydınlattı. Resulullah bir fetih tekbiri aldı, oradakiler de tekbir getirdiler. İkinci bir darbe daha indirdi, öyle bir şimşek daha çaktı

ve yine öyle bir tekbir aldılar, üçüncü bir darbe daha vurdu, taşı parçaladı ve yine öyle bir şimşek daha çaktı. Aynı şekilde bir tekbir daha aldılar. Sonra Selman'ın elini tutup hendekten çıktı. Selman, "Anam, babam sana feda olsun ya Resulullah, hiç görmediğim bir şey gördüm." dedi. Resulullah, oradakilere dönerek." Bakınız Selman ne söylüyor?" dedi. Onlar da, "Evet ya Resulullah." dediler. Buyurdu ki: "İlk darbeyi vurdum, gördüğünüz gibi bir şimşek çaktı, bundan bana Hıyre'nin ve Medain-i Kisra'nın (Kisra'nın şehirleri) kasırları (köşkleri) aydınlandı, Cibril de bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galip gelecek; sonra ikinci darbeyi vurdum, gördüğünüz gibi yine şimşek çaktı, bundan da bana Rum diyarının kırmızı köşkleri aydınlandı, Cibril bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galip gelecek. Sonra üçüncü darbeyi vurdum, gördüğünüz şimşek çaktı, bundan da bana San'a'nın köşkleri aydınlandı. Cibril de haber verdi ki, ümmetim muhakkak bunlara galebe edeceektir. Müjdeler olsun!"

Bunun üzerine müslümanlar pek sevindiler. "Elhamdülillah, (Allah'a hamdolsun) bu bir doğru vaattir. Kazıdan sonra bize büyük bir nusret vaad olunuyor." dediler. Münafıklar ise, "Ne acaip insanlarsınız, Muhammed sizi boş ümitlere düşürüyor, asılsız vaatlerde bulunuyor, Medine'den Hıyre ve Rum kralının şehirlerinin köşklerini gördüğünü ve bunların sizce fetholunucağını söylüyor, halbuki muharebeye çıkmaya bile gücünüz yetmiyor da korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler ki, Ahzab Sûresi'nde وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلاَّ غُرُورًا *"O vakit münafıklarla kalblerinde hastalık olanlar diyorlardı ki, Allah'ın ve Resulünün bize vaad ettiği şeyler boş şeylerdir."* (Ahzab, 33/12) âyeti bu olay hakkında nâzil olmuştu. Bu iki âyetin de o zamanlar veya yukarıda geçtiği üzere Mekke fethinden sonra nazil olduğu rivayet edilmiştir. Daha yukarıda Rum meliklerine güvenen Necran hıristiyanları dolayısı ile nazil olduğu da yine zikredilmiş idi. Buna göre nüzulünde değilse bile siyakında (sözün gelişinde) bunlara işaret vardır.

Bu âyetlerin faziletleri hakkında bir hayli haberler varid olmuştur. Bunlardan biri Ebu Eyyub el-Ensari'den ve Hz. Ali'den rivâyet olunduğu üzere, Resulullah buyurmuştur ki: Fatihatü'l-Kitab, Âyete'l-Kürsî, bir de Âl-i İmran'daki "Şehidallahu ennehu..."den اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الاِسْلاَمُ a (3/17-18) kadar, قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ den بِغَيْرِ حِسَابٍ'a (3/26-27) kadar iki âyet nazil oldukları zaman, Allah Teâlâ ile aralarında hiç bir hicab bulunmaksızın Allah'ın arşına yapışarak, "Ya Rab! **Bizi** yeryüzüne ve sana isyankar olanlara indiriyorsun." dediler. Allah Teâlâ da,

"Ahdim olsun, sizi her namazın arkasında okuyan herhangi bir kimsenin kusurlarına bakmayarak makamını cennet kılacağım, onu kutsal huzurda iskan edeceğim, her gün kendisine yetmiş kerre nazar edeceğim ve yetmiş türlü ihtiyacını yerine getireceğim ki, bunun en aşağısı mağfirettir. Ve onu her bir din düşmanından hasetçinin şerrinden koruyacağım ve mağrifet eyleyeceğim."(1) buyurdu.

Said b. Cübeyr'den rivâyet olunduğu üzere, Medine etrafında üçyüz altmış put vardı, bu âyet-i kerime nazil olduğu zaman yerlere kapanıp secde ettiler.

Ebussuud, tefsirinde der ki, "Bazı kitaplarda şöyle bir kudsi hadis vardı: Ben azimüşşan olan Allah, hükümdarlar hükümdarıyım. Hükümdarların kalbleri ve alınları benim elimdedir. Kullar bana itaat ederlerse ben de onları onlara rahmet kılarım ve eğer kullar bana isyan ederlerse, ben de onları onlara ceza kılarım; şu halde hükümdarlara sövmekle meşgul olmayın ve fakat bana tevbe ve müracaat eyleyin ki, onları size doğru meylettireyim." Bu hadisin içeriği ile كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ *"siz nasıl olursanız, başınıza öyleleri yönetici olur."* (2) hadis-i şerifinin mânâsı aşağı yukarı aynıdır.

İşte Allah'ı böyle bilmeli, böyle tanımalı ve bu tanıyışla ona bağlılık göstermeli ve sığınmalıdır. Şimdi bunu bilen ve Allah'dan nusret ve yardım isteyen müminlere şunu anlat:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ
الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ
مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ
وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ
يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ

---

(1) Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; Tirmizî, Sevabü'l-Kur'ân, 2.

(2) Deylemî, Müsned, III, 305 (4918); Keşfü'l-Hafâ, II, 166 (1997).

قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ

مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ

نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

28- Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'dan ilişiği kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidiş Allah'adır.

29- De ki, göğüslerinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini bilir. Hiç şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.

30- O gün her nefis, ne hayır işlemişse, ne kötülük yapmışsa onları önünde hazır bulur. Yaptığı kötülüklerle kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Allah, size asıl kendisinden çekinmenizi emreder. Şüphesiz ki Allah, kullarını çok esirger.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler.** Müminler iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, müminlere şimdiki zamanda veya gelecekte zararı dokunacak, İslâm'a zarar verecek ve ters düşecek bir sûrette kâfirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Sevgisini, muhabbetini ve buğzunu hep Allah için yapsın. Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak dört vecih nakledilmiştir:

1- Yahudilerden Haccac b. Amir, Kehmes b. Abdulhakik, Kays b. Zeyd, Ensardan bazılarına gizlice gelerek, dinlerini bozmak isterlerdi. Rifaa b. Münzir ve Abdurrahman b. Cübey ve Sa'd b. Hayseme (r. anhüm) bu müslümanlara, o yahudilerden sakınmalarını ve uzak durmalarını tavsiye ettiler. Onlar dinlemediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

2- Müslümanlardan Hatib b. Ebi Beltea gibi bazı zevat, Mekke kâfirlerine sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Allah Teâlâ bunu nehiy buyurdu, yasakladı.

3- Münafıkların başı Abdullah b. Übeyy ve adamları yahudilerle ve müşriklerle dost bulunuyor, onlara müslüman taraftan bilgi aktarıyor, havadis veriyorlardı. Resulullah aleyhine zafer arzu ediyorlardı. Müminler bundan menedildiler.

4- Ubade b. Samit hazretlerinin yahudilerden dostları vardı. Ahzab günü Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, benim yanımda beşyüz yahudi vardır. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum." demişti. Âyet bunun hakkında nazil oldu. İlh...

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فٖى شَيْءٍ **Bunu her kim yaparsa Allah'dan, Allah'ın dostluğundan ve yardımından hiçbir nasibi yoktur.** اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً **Ancak onlar tarafından gelmesi beklenen ve sakınılması gereken her hangi bir zarardan korunmak için yaptığınız dostluk müstesnadır.** Öyle durumlarda iş başka, yoksa müminler, hiç kimseye karşı iyi davranmaktan, adalet ve ihsandan menedilmiş değillerdir. Hukuka riâyet, ahitte sebat, ciddiyet, merhamet ve yardımseverlik aslında imanın gereği olan güzel huylardır. Güzel huy ise müminin şiarıdır. Fakat müminler, herşeyden önce din ve imanlarında samimi olmak zorundalar. Allah'dan başkasına nefsini teslim etmiyecek olan müminin, kendisini herhangi bir sebepten dolayı kâfirlerin dostluğuna kaptırması, imanına ve ciddiyetine aykırı olur. Bir kâfir, bir mümine dünyaları bağışlasa bile onun ne imanına, ne de din kardeşlerine en ufak bir zarar getirecek şeyi kabul ettirememelidir. Bir mümin de bunu bile bile yapmaz, fakat iyi niyetle gaflet edebilir, hüsnüzan ederek aldanabilir. Karşısındakine göre bilgisi, tecrübesi ve dünya işlerindeki haberi daha eksik olabilir. Farkında olmaksızın fena yollara sürüklenebilir, fena işlere bulaştırılabilir. Bunlar ise müminlerin yavaş yavaş kafirlere benzemelerine ve ilâhî nusretin de üzerierinden eksilmesine sebep olabilir. فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فٖى شَيْءٍ *"Her kim böyle yaparsa Allah'dan ilişiği kesilmiş olur".* Bundan dolayı kesinlikle müminler, kâfirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluktan sakınmalıdırlar. Meğer ki, bütün bu gibi tehlikelerden korunabilecek bir vaziyette bulunsun ve korunabilsin, veyahut büyük bir zaruret, tehlike veya zor karşısında bulunsun. O zaman kalbinde imanına sahip olarak "takiyye" edebilir.

Rivâyet olunuyor ki, Müseylemetü'l-Kezzab, ashaptan iki kişiyi esir almıştı. Birine, "Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet eder misin?" diye sordu, o da "Evet, evet, evet" dedi. Sonra, "Benim de Allah'ın resulü olduğuma şehadet eder misin?" diye sordu, ona da "evet" dedi. Müseyleme kendisi için, "Ben Beni Hanif'in peygamberiyim, Muhammed Kureyş'in peygambe-

ri" diye iddia ediyordu. Sorguya çektiği birinci esiri serbest bıraktı, öbürünü çağırdı, "Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet eder misin? diye sordu, o da "evet" dedi, "Benim resulullah olduğuma şehadet eder misin?" diye sorunca, "Ben dilsizim, ben dilsizim, ben dilsizim" dedi. Müseyleme de onu hemen öldürdü.

Bu haber Hz. Peygamber'e erişince, "O öldürülen imanındaki sadakat ve samimiyet üzere geçti, mübarek olsun; öbürüne gelince o da Allah'ın ruhsatını kullandı, bunda da bir zarar yoktur." buyurdu. Bu mânâ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ *"Ancak zor karşısında kalıp da kalbi iman dolu olanlar müstesna..."* (Nahl, 16/106.) âyetinde daha açıktır. Hafiyye vezninde takiyye canını, ırzını veya malını düşman şerrinden korumak için ondan sakınmak demektir. Düşmanlık da iki türlüdür. Birisi din ayrılığına dayanan düşmanlıktır ki, kâfirin mümine düşmanlığı gibi. Diğeri de mal, mülk, servet ve başa geçmek gibi dünyaya ait çıkarlardan doğan düşmanlıktır. Bundan dolayı takiyye dahi iki kısımdır. Bunların ayrıntıları, hangi hallerde caiz olup olmadıkları fıkıh ilminin alanına girer. Bunlar Razî ve Âlusî tefsirlerinde özetle bildirilmiştir.(1) İşte korunmanın böyle çeşitli yönleri vardır. Ve kesin olan şudur ki; asıl korunma Allah'ın azabından korunmadır. Allah müminlere اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً *"Ancak onların zararlarından sakınmanız gereken durumlar başka..."* şeklinde ruhsat vermekle birlikte وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ *"Allah size, asıl kendisinden korkmanız, çekinmeniz gerektiğini bildiriyor, son dönüş Allah'adır."* diyerek de ikaz buyuruyor ki, hemen arkasından gelen şu iki âyet bunu açıklar.

Yahudiler نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." (Mâide, 5/18) demişlerdi. Müşrikler de Allah'a muhabbetimizden dolayı bizi Allah'a iyice yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz, demişlerdi (Zümer, 39/3). Necran heyetindekiler de, "Biz Allah'a sevgimizden dolayı İsa'yı tanrı tanıyoruz." demişlerdi. Bunlara karşı buyuruluyor ki:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ

فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(1) Âlûsî, a.g.e, III, 142; Fahrü'r-Râzî, a.g.e, VIII, 13-14.

﴿٣١﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

31- De ki, siz gerçekten Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok esirgeyici ve bağışlayıcıdır.

32- De ki, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin! Eğer aksine giderlerse, şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez.

Mahabbet (muhabbet, sevgi), insan ruhunun yücelik ve güzellik sezdiği bir şeye öyle bir meyil göstermesidir ki, ona yaklaşmak için gerekli sebep ve vesileleri arayıp bulmaya yöneltir. Binaenaleyh sevenin hedefi, sevgilinin rızasına erebilmek ve öfkesinden sakınmak, korunmak olduğundan, sevgi, itaat isteğini ve isyan sayılan şeylerden kaçınmayı gerektirir. Herhangi bir kişi, hakiki yüceliğin ve kemalin ancak Allah'a ait olduğunu idrak edip anladığı zaman, onun bütün sevgisi Allah için, Allah yolunda ve Allah'ın rızasını kazanmak uğrunda olur. Allah'ın dini de tevhid ve İslâm olduğundan, sevgisi hep bu çerçevede dolaşır durur. İtaat ve ibadet için gösterdiği iradede ancak bu din hakim olur. O halde Allah'ı sevenler اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyle."* (Âl-i İmrân, 3/20) diyen ve bu ilâhî emri tebliğ eyleyen Resulullah'a karşı gelmemek ve onun gibi ihlas ve samimiyetle, *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* deyip dininde ve şeriatında ona ve onun öğretim ve bildirilerine uymak ve onu örnek almak lazım gelir. Bunun zıddı, "Ben Allah'ı severim, ama emrini dinlemem, O'nun sevdiğini sevmem, O'nu sevenleri, O'nun yolunu gösterenleri, O'nun seçip gönderdiklerini sevmem, onlara benzemek istemem." demektir ki, bu da, "Ben kendimden başka birşey sevmem, tevhid yolunda yürümek istemem." demektir. Allah'ın Resulüne uymak istememek اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* dememek ve düstur ile hareket etmemektir. Bu da Allah'ı sevmemek ve rahmetinden mahrum kalmaktır.

Rivayet olunuyor ki, قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ âyeti nazil olduğu za-

nan münafıkların başı Abdullah b. Übeyy, "Bakınız, Muhammed kendisine itaat ve ibadeti Allah'a taat gibi tutuyor ve bize, hıristiyanların İsa'yı sevdikleri şekilde kendisini sevmemizi emrediyor." demiş idi ki, bunun üzerine ikinci âyet قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ nazil oldu. Ve öyle bir şüphenin yerinde olmadığını gösterdi. Yani Resalullah'a uymak, hıristiyanların Hz. İsa hakkında iddia ettikleri gibi, tanrılığa ortak olmak demek değildir. Allah sevgisini bölüp üç ayrı ortağa paylaştırmak değil, yalnız أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* diye bütün sevgiyi sırf Allah'da toplayıp, O'na teslim olduğunu sunmakta ve itaatı yalnızca O'na yapmaktır. Hz. Muhammed'e de sırf Allah'ın resulü, görevlendirdiği peygamberi, dinin tebliğcisi, hidâyetinin ve emirlerinin bildiricisi ve habercisi olduğundan dolayı, yine sırf Allah için uymak ve izinden gitmektir. Birine uyarken, onun karşısında veya yanında diğer birine veya ikisine daha uymak başka şey, tek başına ve yalnızca O'na uyarken, O'nun namına, O'nun bir adamını, bir görevlisini tanımak yine başka bir şeydir. Bir elçiyi tanımak, onun kendisini değil, onu görevlendirip gönderen makamı tanımaktır. Mesela bir devletin elçisini, memurunu reddetmek, o devleti ve onun kanunlarını reddetmek demek olduğu gibi, Allah'ın elçisi demek olan peygamberini kabul etmeyip reddetmek de Allah'a küfür ve saygısızlıktır. Bundan dolayı Allah'ın elçisine itaat etmekten kaçınanlar, Allah'a ibadet ve taattan kaçınan kâfirlerdir. Allah da kâfirleri sevmez, küfrün hiçbir çeşidine razı olmaz. Eğer hıristiyanlar Allah'ı sevselerdi, İsa'yı Allah'ın bir peygamberi olarak tanırlar ve ona bir tanrı olarak ibadet değil, bir peygamber olarak itaat ederlerdi. Eğer ancak Allah'ı seviyorlar ve İsa'ya Allah'ın bir peygamberi olarak itaat ediyorlarsa, peygamberlik sıfatında Hz. Muhammed'in zatı ve kişiliği değil, ancak onu gönderenin şan ve şerefinin dikkate alınması gerekeceğinden, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'i de tanırlar ve itaat ederlerdi. Onlar Allah'ı sevseler, Allah'ın peygamberlerinden bir kısmını tanıyıp da yalnızca birini ayırmazlardı, tanımazlık etmezlerdi. لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ *" Biz Allah'ın resulleri arasında fark gözetmeyiz"*, derler ve Hz. Muhammed'i de tanırlardı. Bunu ayrı tutup tanımamaları, İsa'yı Allah için değil, bizzat kendi zatî varlığı, kendi şahsiyyeti için sevdiklerinden, Allah'ı ve İsa'nın Allah tarafından yaptığı tebliğleri tanımadıklarından dolayıdır. Bu noktadan bakıldığında aynı şey yahudiler için de söz konusudur. Hıristiyanlar bir peygamberi ayrı tuttukları için, yahudiler de hem Hz. İsa'yı, hem de Hz. Muhammed'i ayrı tuttukları için, yani iki peygamberi tanımadıkları için Hz. Musa'nın peygamberlik sıfatından ziyade kişiliğinde ısrar etmişlerdir. Bu bakımdan hıristiyanların küfrü bir ise yahudile-

rin küfrü ikidir. Diğer müşriklerin küfrü daha fazladır. Genel anlamda dinleri inkâr edip, hiç Allah tanımayanların küfrü de sonsuzdur. Velhasıl Allah'a itaat ile Resulüne itaat arasında karşılıklı bir gereklilik vardır. Fakat bunda Allah gibi sevmekle, Allah için sevmek arasındaki büyük farkı görmemezlikten gelip gözardı etmemek gerekir. Allah gibi sevmek, yani âyette geçtiği şekilde يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ *"Onlar, putları Allah gibi severler..."* (Bakara, 2/165) ifadesinde Allah'a bir ortak, bir denk sevmektir. Bu Allah'a şirktir ve küfürdür. İşte hıristiyanların İsa'ya olan sevgi ve bağlılıkları böyledir. Oysa istenen "Allah gibi sevmek" değil "Allah için sevmek"tir. Allah için sevmek ise, ancak bir tek Allah için sevmek ve hiç kuşkusuz tevhid üzere sevmektir. Bakara sûresinde zaten bu nokta iyice açıklanmış olduğundan, burada فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ *"Bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin."* diye Muhammed'e uymakla emrolunmuştur. Bu emri, o münafıkın yaygarası gibi, hıristiyanların İsa'ya bağlılıkları şeklinde bir şüphe ile ele almaktan katiyyen sakınmak gerekir. Çünkü âyet, zaten o tür anlayışları kınamak için gelmiştir. قُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"De ki, ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyledir."* emri ile muhatap tutulan ve bu emirleri tebliğ eden Hz. Muhammed'in izinde olan ümmeti, bu uymadan dışarı çıkmamak ve Allah'dan başkasını Allah'ın sıfatlarında denk ve ortak tutmamak için bu bağlılık ile yükümlü tutulmuşlar ve bu uyma ile Allah'ın sevgisine nail olacaklarına inanmışlardır. Hatta bu gelişigüzel bir uyma da değil, tamamen kendi istek ve rızası ile olan bir uyma olmalıdır. Bu itaat doğrudan doğruya Allah'a itaattır. Çünkü Hz. Muhammed'in şahsı ve bedeni varlığı bakımından değil, O'nun peygamberlik görevi bakımındandır ve Allah adına vekalet yoluyla olan bir itaattir. فَاتَّبِعُونِى Yani, bana uyunuz, demek, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ *"Allah'a ve Resule uyunuz!"* demektir.

Burada hıristiyanların Hz. İsa'da sandıkları gibi, haşa Allah'ın birliği Hz. Muhammed'in şahsında yok olmuş değil, tam aksine Hz. Muhammed'in hakikatı ve şahsiyeti Allah'ın birliğinde yok olmuştur. Onun dilinden işitilen biz sözü, Hz. Muhammed'in öz benliğinin ve kişisel varlığının ifadesi değildir. Hz. Muhammed اَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلّٰهِ *"Ben özümü Allah'a teslim ettim."* diye kendisini ve kendi benliğini tamamen Allah'a teslim etmiştir. Muhammed, kendi varlığının kendisine değil Allah'a ait olduğunu bilmiştir. O, فَاتَّبِعُونِى yani, bana uyunuz, dediği zaman, Allah'ın karşısında yer almaya çalışan, tanrılığı beşeriyete indiren bir benlik değil; aksine zavallı insanlığı şirk ve bayağılık bataklığından kurtarıp Allah Teâlâ'nın yüce birliğine, en büyük rızasına eriştirmek için görevlendirilmiş bir peygamberin kulluğuna ve peygamberliğine yakışan bir

vicdanla söylemiştir. Bu nokta o kadar mühimdir ki, Allah'ın birliğine iman konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamak için bu vicdana açık bir şuurla şehadet de şarttır. Yalnızca أَشْهَدُ أَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Ben şahitlik ederim ki, Allah'dan başka ilâh yoktur."* şehadeti ile yetinildiği zaman, hıristiyanların şüphesine benzer bir şüpheye veya Allah'ın beşeri bir mahluk, bir bende yok olacağı tarzında bir vahdet-i vücud anlayışına ihtimal ve imkan kalabileceği için, buna bir de وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ *"Ben şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür."* şehadetinin eklenmesi lüzumlu görülmüş ve İslâm'ın temeli olmuştur. Zira tanrılık İsa'ya gelmiş ve Allah İsa'da yok olmuştur, batıl inancında olan bir kimse, gerçekte Allah'ı inkâr etmiş ve yok saymış olduğu halde yine de kendine göre أَشْهَدُ أَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ diyebilir. Ve bunun altında, fakat Allah İsa'dır, veya İsa'dadır gibi bir inanç da gizleyebilir. Yine bunun gibi bir başkası da أَشْهَدُ أَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ derken, fakat Muhammed Allah'dır veya Allah Muhammed'in şahsındadır gibi batıl bir vahdet-i vücud inancı gizleyebilir. Halbuki katıksız şirk, katıksız inkâr, Allah'ı görevlerinden soyutlayıp tatile çıkarmak ve hulûl inancı, nasıl bir küfür ise; Allah'ı, kâinatta veya varlıklardan birinde yok olmuş saymak sûretindeki vahdet-i vücud iddiası da öylece batıl bir inançtır ve öylece küfürdür. Gerçek tevhid inancında Allah'dan başka herşey Allah'da fena bulacaktır, her şey Allah'a irca olunur. Allah, kendisinden başka hiçbir şeye, hiçbir varlığa irca olunmaz. Allah her şeyi örter ve kaplar, hiçbir şey Allah'ı örtemez, kaplayamaz. Allah'ı ve Allah'ın âyetlerini örtbas etmeye çalışan kâfirleri de Allah sevmez. İşte bütün bu şüphelerden dolayı, açıkça peygamberliğe şahedet edilmedikçe, Allah'ın birliğine, Allah'ın kendisinin şehadeti gibi gerçek bir şehadet yapılmamış olacağından İslâm'da bu iki şehadetin birleştirilmesinin şart olduğunu ve Allah'a itaat ile Resulüne itaatın birbirini gerektirdiğini ve Allah'ın rızasına, mağfiretine, rahmetine ermenin ancak bu sûretle mümkün olacağını açıklamak üzere; قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا *"De ki, Allah'a ve Resul'e itaat ediniz! Eğer onlar yüz çevirirlerse, şunu bil ki, Allah kâfirleri sevmez."* buyurulmuştur.

Şu halde bahis, tanrılıktan peygamberliğe geçmiş olmakla, Hz. Muhammed'in peygamberlik özelliğini anlatmaya ve bütün gerçekleri ortaya koymaya gelmiştir. Onun peygamberliği bir tekamül sistemi içinde ilâhî ıstıfa (seleksiyon) ya mazhar olmuş bir kadim peygamber hanedanından geldiğini tesbit edip desteklemek üzere, herşeyden önce, alelade insanlardan seçkin durumda olan peygamberliğin niteliğini ve genel olarak bütün peygamberlerin yüce kadrini anlatmak için, daha sonra da Hıristiyanlığın özüne ve içyüzüne geçip Hz. Meryem ile oğlu Hz. İsa'nın hallerini ve dine davetindeki, tevhid inancına dave-

tindeki tutumunu ve bu arada Hz. Zekeriya ile Hz.Yahya'nın yüce kadrini beyan ederek, hem hak ve hakikatı dile getirmek ve açığa çıkarmak, hem de bütün bunlar hakkında yahudilerin ve hıristiyanların ifrat ve tefrit arasında bocalayıp duran tutumlarını iptal etmek; daha sonra bunların Hz. İbrahim hakkındaki mücadelelerinin de kof olduğunu göstererek onun, Yahudilikle ve Hıristiyanlıkla bir ilişkisi bulunmadığını ispat etmek ve nihâyet bütün peygamberlerin, bir Allah'a ibadet ve itaatten başka bir yol izlemediklerini, kendilerine veya meleklere veya diğer bir peygambere ibadete davet etmek gibi bir ihtimal bulunmadığını, böyle bir şaibeden uzak olduklarını ve binaenaleyh Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bütün yönleriyle sağlam temeller üzerinde bulunduğunu ve İslâm'dan başka bir din aranamıyacağını beyan ve tebliğ ettikten sonra onun hükümlerinin uygulanmasına geçilmek için evvela buyuruluyor ki:

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىٓ اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- Gerçekten Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim soyunu ve İmran soyunu âlemler üzerine seçkin kıldı.

34- Bir zürriyet olarak birbirinden gelmişlerdir. Allah her şeyi işitendir, bilendir.

Burada içinde yaşadığımız asrı en çok uğraştıran pek önemli bir ilmi kanun ile peygamberlik meselesinin niteliği gösterilivermiştir. Şimdi Peygamberlik nedir? Peygamberlerin diğer insanlardan ne farkı vardır? Ne için Allah, herkese bizzat emrini tebliğ etmesin, kelâmını ve emirlerini anlatmasın da ayrıca peygamber göndersin? Bunlara ne lüzum var mı diyeceksiniz?

Bunu anlamak için varlıkta ve özellikle canlı varlıklar dünyasında, hele

hele akıl sahibi olan canlılar dünyasında Allah'ın rablık sıfatının gereği olarak bir tekamül (gelişme) ve ıstıfa (seleksiyon) kanunu vardır ki, bu kanun O'nun Rablığının tanıklarından, ilim ve kudretinin, sonsuz rahmet ve inâyetinin kanıtlarından birini teşkil eder. İşte peygamberlik meselesi, bu ilâhî geleneğin, bu hakikat yolunun ve bu ilmî kanunun çerçevesinde ele alınacak olursa, peygamberlerin nasıl olup da insanlar arasında fevkalade bir imtiyaza mazhar olabildikleri başka delil aramaya ihtiyaç bırakmadan, bilimsel bir kesinlikle ve en akla yatkın bir şekilde anlaşılır. Çünkü peygamberliğe mazhar olmayanların bunu dış gözlem veya iç gözlem yoluyla bizzat tecrübe ederek bilmeye, anlamaya çalışmaları abestir, boşunadır. Bunu anlamak için de âyetteki «إصْطَفَى» ve «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ» kayıtlarını iyi anlamak lazım gelir.

Istıfâ: Lüğatte bir şeyin safını, yani en saf ve en halis olan özünü almaktır. Tasfiye bir şeyin karışığını, bulanıklık şaibelerini giderip özünü çıkarmak, saf olanı karışık olandan süzüp ayırmak demek olduğu gibi, ıstıfa da en safisini seçip almaktır. Bir madeni tasfiye edip cevherini almak bir ıstıfa, o cevherler arasından herhangi bir şeye elverişli olanının seçip almak da yine bir ıstıfadır. İşte lüğat anlamıyla ıstıfa böyle karışık olanı seçip ayıklamaya, değişik maddelerden meydana gelmiş olan karışımları ayrıştırıp amaçlanan yönde geliştirmeyi hedef tutan bir iradi fiil ve bir iradi etkidir ki, yaratılışta bu fiil ve etkinin varlığını sürdürmesine bilim dilinde "Istıfa Kanunu" deniliyor. Bunun frenkçesi seleksiyondur. Lüğat anlamıyla ıstıfa genel olarak yaratılmış olarak bir varlık üzerindeki işlem olarak anlaşılır ve yaratılıştan sonraki bir iş olarak ele alınır: Gül yapraklarından gülyağı elde etmekte olduğu gibi... Burada söz konusu olan ıstıfa ise yaratılış sırasında hakim olan Allah Teâlâ'nın ıstıfasıdır ki, asıl ıstıfa kanunu budur. Binaenaleyh bunda tasfiye ile mevcut safiyi, saf olmayandan seçip ayırmak anlamından daha fazla olarak safiyi yaratmak, ona vücut vermek mânâsı da eklenmektedir. Bundan dolayı tefsir âlimleri bu ıstıfayı iki farklı anlamda tefsir etmişlerdir: Birisi, ıstıfa اي جَعَلَهُمْ صَفْوَةَ خَلْقِه yarattıklarının en halisi, mahlukatın en özü kıldı şeklinde olan tefsirdir. Diğeri de اي صَفَّاهُمْ مِنَ الصِّفَاتِ الذَّمِيمَةِ وَزَيَّنَهُمْ بِالْخِصَالِ الْحَمِيدَةِ "Yakışıksız sıfat ve niteliklerden ayıklayıp güzel hasletler ve alışkanlıklar ile donattı." demek olan tefsir şeklidir.

Şüphe yok ki, ıstıfa bu ikinci mânâda daha açıktır. İmam Fahruddin Râzî bu ikinci mânâ üzerinde yürüyerek, peygamberlerin yaratılışı üzerinde cereyan eden ilâhî ıstıfayı, tabiatteki "Istıfa Kanunu" nazariyesine uygun düşecek bir şekilde izah eylemiştir.[1] Fakat bu izahın tamam olması için birinci tefsir şeklini

(1) Fahrür-Râzî, a.g.e, VIII, 22.

de dikkatten uzak tutmamak lazımdır. Zira ıstıfa kanunun akışında her aşamadaki ıstıfa ikinci mânâyı akla getirirken, yani çirkin ve olumsuz özellikler atılıp ayıklanırken, iyi ve olumlu özellikler ile donatılırken, o donatma mükemmel olarak yeni bir yaratılışı da içine aldığından birinci manadan uzak değildir. Bunun için Rağıb Isfahanî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın bazı kullarını ıstıfası, bazan başkasında olan karışıklıktan, şaibeden safi olarak icad ile, bazan da bundan ari olmayarak ihtiyar ve hükmüyle olur. ilh..."(1) Demek ki, müfessirlerden bazıları bunun birini diğer bazıları da öbürünü daha uygun bulmuşlardır. Hasılı ilâhî ıstıfa, mutlaka safî olanı hem yaratmak, hem de seçmek ile ilişkilidir. Şu kadar ki, bu yaratma ya başlangıçtadır veya sonradan ve ilâvetendir ki, bu sayede bir safiden daha safisi, ondan da daha safisi ilh... meydana gelerek sürekli bir tekamül mümkün olmaktadır. Başlangıçta maddesiz safi olarak yaratmak dahi Âdem'deki karışıklıktan tasfiye edilmesi mânâsını da içine almaktadır. Bu da bir çeşit ıstıfa demekse de ıstıfa sözünden normalde anlaşılan şey, mevcut bir karışım üzerinde yapılan işlemdir. Böyle bir ıstıfa dahi yeniden yaratmaktan uzak değildir. Bu sûretle ıstıfa, varlık düzenindeki yaratılış olayında Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu bir Rablık kanunundan başka bir şey değildir. Onun koyduğu bir sünnet, yürürlükte tutup geçerli kıldığı kuraldır ki, varlık düzeni içinde olup biten bütün değişmeler ve gelişmeler, ancak bu kanunun hasıl ettiği fiil ve tesirler sayesinde olmaktadır. Yani ıstıfa, varlık düzeni içinde yer alan çeşitli varlıkların bir sıfat olarak değil, Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu bir kanun, O'nun iradesinin eseri olan bir kuraldır. Tekdüze olarak sürüp giden atalet ve ıttırad prensibine aykırı olan ve ilâhî iradenin etkisine en büyük misal ve belge olan sebeplilik prensibi ile, sebeplerin değişmesiyle sonucunda değişeceği genel ilkesine bir yönden benzeyen bu kanun, tabiat icabı olarak öne sürülen nazariyeyi, devamlı olarak ve durmadan iptal etmek için, hem her aşamasında ıttırad kanununu iptal eder, hem de ilme ve sebeplerin sürekliliğine belge olmak için onu büsbütün ortadan kaldırmayıp beraberinde sürükleyip götürür. Bu sûretle görülüyor ki, ıstıfa tekamülün şartıdır ve birlikte mütalaa edilmesi lazım gelir. Bütün varlıkları bir tek varlık şeklinde bir araya toplayarak, onları çeşitli varlık ve hayat basamaklarına ayırarak, basitten mürekkebe doğru, veya noksanlıktan mükemmelliğe doğru en uygun ve uyumlu bir sınıflandırmaya tabi tutan ve bu sayede beşerin bilim ve teknolojisine dahi kendi sahalarıyla ilgili olarak uygun ve uyumlu bir sınıflama temin eden bu ıstıfa kanunu, kâinattaki olayların hepsinde kendini göstermekle beraber, en çok hayat olaylarında ve canlılar dünyasında, özellikle de insanın yaratılış ve gelişmesinde pek çok ola-

(1) Rağıb el-Isfahânî, el-Müfredât, 283.

rak kendini göstermektedir. Bu mütalaada başlangıçta maddenin basit ve safi, ya da karışık ve mürekkep olarak yaratılıp yaratılmadığı bahislerine girmeye hiç lüzum görmeden, olayların şimdiki durumda bilinen tekamül derecelerini nasıl kazandıklarını ve kazanmakta olduklarını düşündürmek bile yeter. Şimdi şu karşımızda duran ve "âlem" denilen karışık olaylar yumağını şöyle dikkatle bir düşünelim: Evvela bir feza (uzay) ile birçok gök cismini içine aldığı görülen genel bir görünüm karşısında bulunuyoruz. Ve bu manzarada gök cisimlerinin birbirlerinden ayrılmış ve farklı farklı özellikler kazanmış olduklarını ve bu arada üzerinde yaşadığımız yer kürenin de onlardan ayrılmış olduğunu görüyoruz. İşte bunların herbiri bize bir ıstıfa örneği sunar. Sonra yer küremizi teşkil eden cisimler içinde üç temel kaynak denilen madenler (toprak), bitkiler ve hayvanların birbirinden çok açık ve mütekamil farklarla ayrılmış olduklarını görürüz; şöyle ki, ilk maddeden madenler, madenlerden bitkiler, bitkilerden de hayvanlar gittikçe artan bir tekamül ile gruplara ve türlere ayrıla ayrıla gelmiş gibi, bir gelişme düzeni ve tekamül çizgisi gösteriyorlar. Maden adı altında birleşen ve madenleşme veya cevherleşme denilen bir karışım, yine çeşitli tasfiye aşamalarından geçerek ve her aşamada başka başka yeni özellikler kazanarak yepyeni bir cevher özünde ıstıfa edilip çok çeşitli madenler zuhur ediyor. Yine her birinde çeşitli mertebede sınıflamalar da görülüyor. Sonra başka birtakım özellikleriyle bitkiler karşımıza çıkıyor. Bunlar madenlerde bulunan özelliklerden daha başka bir özellikle bambaşka bir ıstıfa şeklinde gelişme, büyüme ve üreme gibi, özellikle topraklardan silkinip bir yeni varlık manzarası arzediyor. Bu da yine kendi alanında, bitkilerin sınıflandırılması ve türlere ayrılması sırasında bir çok ıstıfa aşamalarını meydana getiriyor. Bunlar da her aşamada ıstıfa ve tekamüle uğruyorlar ki, madenlerdekine göre bunlardaki ıstıfa ve gelişme çok daha açık olarak görülüyor. Madenlerde milyonlarca yılda meydana gelen ıstıfa, yani cevherleşme bunlarda bir iki nesil içinde ve çok daha hızlı biçimde oluyor. Üçüncü olarak bir başka özellikleriyle hayvanlar âlemi geliyor. İlkel bitkiler ile ilkel canlılar arasındaki fark bizim için ister bilinsin, ister bilinmesin, ama bunların şimdiki durumda aralarındaki gelişmişlik farkı o kadar açıktır ki, hiç kimse bir çiçekle bir kelebeği karıştırmaz; çiçeği dalından koparır, kelebeği de kovalamaya mecbur kalır. Ve bilir ki, bitkisel hayat, kelebekte fazlasıyla vardır. Fakat kelebekteki hayat çiçekte yoktur. Çiçek kelebek haline gelmek için topraktan bir daha silkinmiş, daha mütekamil bir ıstıfaya mazhar olmuştur. Bu sûretle bitkisel özellikler, hayvansal özelliklere eklenerek gelişmişlik düzeninde bir de hayvansal varlıklar zuhur etmiştir. Bu da hayvanlar

arasında bir sınıflamayı gerektirmiştir ve hayvanlar da bitkilerden daha çok sınıflara ayrılmıştır. İşte yer küremizde, onu öteki gök cisimlerinden ayıran ilk yaratıldığı andan beri, onun üzerinde görülegelen bu değişimler içinde çok çeşitli ıstıfa aşamalarından geçtiği o kadar açık seçiktir ki, bunda tabiat adı verilen ve hep tekdüzelik özelliği anlamına gelen oluşlar her aşamada bir yeniden yaratılışa tabi tutulmuş, alışılmışın aksine her aşamada bir harika eklenerek yeni bir varlık şeklinde ortaya çıkmıştır. Tabiatta hiçbir olayın bir önceki olayla eşit şartlarda ve aynen tekrar etmediğini, bu yüzden tam anlamıyla ve sanıldığı gibi hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp giden bir tabiat davasının batıl olduğunu ilim ve tecrübe ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu değişiklik içindeki ıttırat ve tutarlılıktan okunan bütünlük düzeninin kendi yaratıcısı ve düzenleyicisi varlığın kendisi olmayıp, bu düzenleme özelliğinin varlıkların kendi içlerinde bulunmadığı, daha açık bir ifadeyle, sonradan yaratılmış olan varlıkların hiçbirisinin ne sebebi, ne de gayeleri kendi varlıkları içinde aranmamalıdır. Bütün varlıklar bir araya toplanıp cem edildiği zaman illet-i küll denilen ve hepsinin varlığına vücut veren esas sebebin bunların toplam varlığı içinde yok olmayıp, tam aksine bütün varlığın o illet-i küll içinde fâni olacağı ve Allah'ın birliğinin ancak bu illet-i bakiyeye ait olduğunu ve binaenaleyh bütün âlemin de bir tabiat olmadığını gösteren açık bir delil ve şahit vardır. Akıl ve ilim sahiplerinin bu ıstıfa sırrını pek iyi düşünmeleri lazım gelir. Bu ıstıfayı yapan, varlıkları böyle bir asıldan ayırıp ayırıp peyderpey çoğaltan ve türlere ayıran, onları tekamül ettiren gücün, âlemlerin yaratıcısı olan Allah olduğunda şüphe eden hiçbir ilim sahibine tesadüf edilmemiştir. Şu kadar ki, bir takım kimseler bu çeşitli tabiatların hep birbirinden doğarak geldiğine ve her mükemmelin bir noksandan kendiliğinden çıktığına, her sonradan olandaki ıstıfa kuvvetinin bir öncekinde yine kendiliğinden var olduğuna, değişmenin de bu ıstıfanın eseri olduğunda şüphe etmemekle beraber ıstıfanın sebepsiz, illetsiz ve gerekçesiz olduğuna ve bu suretle ıttırad, tam zıddı olan değişme ve çeşitlenmeyi zorunlu olarak meydana getirdiğine ve bu çelişki içinde âdî ve gelişigüzel bir tabiat kanunu olduğuna sahip olmak gibi bir çelişki içine düşmüşlerdir. Bu noktada bugün tabiat biliminde ilim adamlarının iki çelişkili teoride ısrar ettiklerini görüyoruz:

1- Diyorlar ki, ıstıfa kanunu ve tekamül prensibi gereğince bütün varlıklar bir tek varlıktan, bir tek kökten doğup çoğalmışlardır. Binaenaleyh bütün canlılar, bir tek ilk canlıdan üreyerek veya değişerek gelmiştir. Ve bu tekamül

ve bu ıstıfa bitkilerden madenlere geçerek ta bir ilk maddeye kadar gerisin geri irca olunuyor. Binaenaleyh insan dahi iptidaî canlılardan üremiştir.

2- Her hayvan, her bitki mutlaka ve behemehal kendi türünün bir tohumundan ürer veya doğar. Pastör bunu tecrübeye bağlı olarak ispat etmiştir. Binaenaleyh tohumsuz bir üreme olmayacağı gibi, mesela nohut tohumundan buğday çıkmaz, balık tohumunda köpek çıkmaz, maymun tohumundan ayı doğmaz, hatta zatürre tohumundan tifo mikrobu doğmaz.

Görülüyor ki, bu iki dava birbirine tamamen zıttır. Biri bilimsel ve doğru ise öbürü değildir. Bugün herkes bilir ki, yer küremiz sonradan teşekkül etmiştir. Ve üzerindeki hayvanlar da sonradan meydana gelmiştir. O halde bugünkü canlıların başlangıcı olan tohumlar nasıl oluştu? Tabiat nazariyesine en uygun olan Pastör nazariyesinde bu suâle cevap yoktur. Meğer ki, arzın değişimi ve sonradan yaratılmış olduğu inkâr edilsin. Halbuki önceki nazariye ıstıfa ve tekamüle dayanarak buna cevap verebilir; nice bin derece sıcakta kaynamakta olan maddelerden ıstıfa ve tekamül kanunu ile gazları, sıvıları, katı cisimleri, madenleri, bitkileri, hayvanları çıkarmak imkânını bulabilir. Fakat bunu bulmak için olayların, nasıl maddedeki asıl ve zati çerçeveyi aşabildiğini ve o asıldan daha gelişmiş, daha mütekâmil özellikler kazanabileceğini ve dolayısıyla hakiki etkenin, maddenin kendisi değil, ona hükmeden ve ona etki eden, onun üstünde istediği gibi tasarrufta bulunan bir yaratıcı gücün olduğunu kabul etmek gerekir. Ve bunu itiraf edip söylemek için, tabiat davasından vazgeçip onu bir yana bırakmış olduğunu ilan etmek lazım gelir, yoksa bu da kendi içinde kendisiyle çelişkiye düşmüş olur. Istıfa ve tekamül kavramlarının tabiat fikri iddiasıyla nasıl uzlaştırılabileceği sorulduğu zaman, değişiklik ifade eden ıstıfa ile tekdüzelik demek olan ıttırad kanununun aynı tabiat kanunu olduğunu, bu ikisinin tek ve aynı şey olduğunu söyleyenler, bir çelişkiden başka bir şey söylemiş olmazlar. Bunlar ilmin esası olan ve gerçeğin kendi kendisine uygunluğu ve sebeplilik kanununa küfretmiş olurlar. O zaman ne ilim kalır, ne bilgi, ne bilen, ne bilinen, ne tabiat ne de varlık... Bu noktaya gelince bütün hakikatı itiraf ederek ıstıfanın tabiattan değil, fakat mutlak kudretin sahibi olan yüce yaratandan, O'nun iradesinden geldiğini ve binaenaleyh fıtrat denilen yaratılışın tabiatten önceliğini itiraf etmek gerekir. Bunun içindir ki, ıstıfa nazariyesinde irade terbiyesinin önemi pek büyüktür. Şu halde tabiat bilimleri, tabiata aykırı harikaları inkâr ettirecek bir zaruret, bir kesinlik değildir. Her zaman aksine oluşların ve yaratılışların mümkün olduğu bir alışılmışlık anlamı ifade eder.

İşte peygamberliğin niteliğini anlatmaya yönelik olan ve Hz. İsa'nın yaratılışına dahi bir mukaddime teşkil edecek olan bu âyette ıstıfan'ın zaruri bir mutlak ıttırad değil; tabiat üstü bir fıtrat, bir üstün yaratış ifade eden bir ilâhî fiil olduğuna ve aslî maddelerin zarureti ve kadim olduğu görüşünden de sarfınazar etmek gerekeceğine bir uyarıdır. Binaenaleyh tabiat davasıyla her şeyi değişmez bir tekdüzeliğe bağlayıp, onunla mukayese ederek izah etmeye, yaratılışta ayan beyan görülmekte olan fevkalade terakki ve tekamülü, değişme, gelişme ve ayrışmayı inkâra veya durdurmaya kalkışmak doğru bir yol değildir. Ve bu cümleden olmak üzere insan tabiatı namına insanların hepsini fıtrat, kuvvet ve melekât bakımından aynı seviyede saymamak ve bu suretle birçoklarında yok diye nübüvveti, risaleti ve peygamberlerin mucizelerini imkansız, akıl dışı gibi zannetmemek ve İsa meselesini de işte bu esas çerçevesinde anlamak lazım gelir. Aslında ıstıfanın iradeye bağlı olduğuna, ilim ve eğitimdeki önemine en büyük misal, tabiat üzerinde iradesiyle tasarruf'ta bulunma kabiliyetine doğuştan haiz olan insanoğlunun kendisidir. Onun daha ileri ve daha mükemmel bir ıstıfaya da aday olduğuna dikkat çekmek için, beşerin ıstıfasından başlayıp insanoğlunun bütün varlık içinde en gelişmiş, en çok ıstıfaya uğramış bir tür olduğunu göstermiştir. Âyet yalnızca bunu göstermekle de yetinmemiş, bu ıstıfanın, bugün birbirinin devamı olarak sürüp giden bu türün yaratılışında, başlangıç noktası olan Âdem'in oluşumunu sağlayan tohumdan başlamayıp, doğrudan doğruya kendisinden başlaması da ıstıfanın tabiatın kendiliğinden olan bir kanunu değil, onun ilâhî iradeye bağlı bir kanun olduğunu ve sonra bu ıstıfanın, yine ilâhî iradeyle ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ *"birbirinden gelen bir zürriyet olarak"* ifadesi de nesilden nesile süzülerek yapıldığını, artarak ve gelişerek tekamül ettiğini de göstermiştir. İşte peygamberliğe mazhar kılınan zatların böyle bir ıstıfa ile diğer akıl sahiplerinden daha seçkin ve daha özel bir ilâhî ıstıfa ile geldiklerini ve bu arada en mükemmel bir ıstıfa mertebesiyle Âdem, Nuh, İbrahim soyu ve İmran soyu zincirini izlediğini, İsa'nın İmran soyundan, Hatemül-Enbiya olan Hz. Muhammed'in de İbrahim soyundan bulunduğunu ve şu halde gerek peygamberliği inkâr vadisinde, gerek bunların yüce kadirlerinin inkârı konusunda gizli veya açıkça söylenen sözleri veya beslenen fikirleri Allah Teâlâ'nın işitir ve bilir olduğunu anlatmıştır.

Artık birlik ile çokluk, tabiat ile irade arasında bağlantı teşkil eden ıstıfa kanununu ve bunun ifade ettiği tekamül ve terbiye sırrını hakkıyla düşünüp tasavvur edenler en açık bir ilmî kesinlikle şu gerçekleri itiraf ederler:

1- Her kanun, kanun üstü bir yaratılış olayı ile başlar.

2- Her olayın, bir kanun olması zaruri değil, mümkündür.

3- Bir olayın, kanun olması için tekdüze olarak sürüp gitmesi şarttır. Fakat her sürüp gidişin onun zıddı olan bir ihtilafa dönüşmesi de zarurîdir. Binaenaleyh varlığın zaman içinde sürüp gitmesi, aynen ve ebediyyen böyle sürüp gideceği anlamına gelmez; çünkü bu onun zatından gelen kalıcı bir özellik değildir, yeni yeni benzer olayların tekrarıdır. Zatında bakîlik özelliği, varlığın değil, onu yaratan Hâlikın sıfatıdır.

4- Tabiat, haddizatında değişmez bir zaruret değil, alışkanlığa bağlı bir zaruret ifade eder. Binaenaleyh bugün algılanan bir tabiat, dünün veya yarının olaylarına zaruri olarak hakim değildir.

5- Türlerin bireylerinde tıpatıp aynilik mümkün olmadığı gibi, mutlak eşitlik mümkün değildir. Onlarda o türün ortalama özelliklerinin üstünde de, altında da kalan bir takım belirgin özellikler, üstünlükler ve noksanlıklar daima vardır. Binaenaleyh türün bütünlüğü ve birliği, gelişmeye veya gerilemeye engel değildir.

6- Varlık denilen bu çeşitli âlemlerden gelişerek temayüz etmiş olan çeşitli yaratıklar arasında beşer nevi, hepsinden mükemmel bir ıstıfa ile varlık içinde kendini göstermiştir. Istıfanın iradî olması meselesi özellikle insanda açıkça görülmektedir. Beşeriyete ait olan bu gelişmişlik, ilâhî kemale en yakın olan ve madde ile tabiat üzerinde en ziyade tasarrufa istidatlı bulunan bir kemale yöneliktir.

7- Peygamberlik, beşeriyetin nevine mahsus bir özelliği değil, insan nevinde en mükemmel bir ilâhî ıstıfadır. Bunu da ardarda sürüp giden, derece derece durmadan daha mükemmele doğru yönelen bir ıstıfa zinciri takip etmiştir. Herhangi bir türde, o türün fertleri, türün altında veya üstünde bir takım üstün özelliklerle farklı olabildiği gibi, bu farklılık ve değişiklik beşer sınıfları ve fertleri arasında daha fazladır. Hatta beşer fertleri ve sınıfları arasındaki farklılık ve değişiklik o kadar çoktur ki, başka türlerde bu kadar çok farklılıkların her biri bir başka cins sayılmaya bile layıktır. İnsanların hiçbirinin şahsî hasletleri bir başkasına ölçü olmaz. Zeyd'in nefsi, vicdanı, duyguları ve yönelişleri, bilgi ve iradesi, kabiliyet ve kabiliyetsizlikleri, arzusu ve alışkanlıkları ile Amr'in nefsi ölçülemez. Beşeriyetin fertleri arasında çeşitli hayvanları, hatta melekleri, cinleri ve şeytanları temsil eden karakterler vardır; neler neler vardır. Hatta beşerin

akılları bile ne kadar farklı farklıdır. Beride henüz şahsiyeti gelişmemiş, burnunun ucundakini göremeyen bir akıl; ötede mekanları, zamanları aşmış, şahsiyetinden çıkıp bir küllî ruh olmuş diğer bir akıl ve ruh vardır. Ve "Akıl için yol birdir." misaline uygun düşen akıl, esasen böyle küllî bir akıldır ki, gerçek kıvamını bulmuş, hakiki mebdeini anlamış, şerikten münezzeh olan Hak Teâlâ'nın vahdaniyyet yolunu tutmuştur. Binaenaleyh, insanın ıstıfasının pek güzel örneklerini veren böyle seçkin akıllara beşer fertleri arasında çok bol olarak rastlanmaması, bunların ne beşeriyetlerini, ne de gerçekten beşer içinde ileri ve üstün olduklarını inkâra sebep teşkil etmez. Bunun gibi alelade akılların hayran olacağı, en yüksek bir ilâhî ıstıfaya mazhar olmuş olan Allah'ın peygamberlerinin de ne beşer türünden olduklarını, ne de türün üstünde olan imtiyazlı özelliklerini inkâra aklen ve ilmen hiçbir sebep yoktur. Istıfa kanununu bilenler ve bütün sonuçlarıyla birlikte genişçe anlayabilenler, bunu kendi nefislerinde tecrübe etmeseler bile, şüphesiz bir istidlal ile dolaylı olarak ilmen ve aklen anlayabilirler. İnsan yok iken, insan tohumu da yok iken, insanı yaratıp meydana getiren Allah, onu ıstıfa üzerine ıstıfaya tabi tutarak ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ nesilden nesile ıstıfa ederek neler yapmaz neler...

İşte peygamberliğin niteliği bu en büyük ıstıfanın eseridir. Ve bunun en büyük misali de Hz. Muhammed'in peygamberliğidir.

Bunu Halîmî gibi İslâm filozofları şöyle izah etmiştir: "Peygamberler, gerek cismani kuvvetlerde, gerek ruhani kuvvetlerde başkalarına benzemezler. Dış ve iç duyuları gibi idrak güçleri, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyuları, hafıza ve zeka gibi zihinsel güçleri, aklî ve ruhî güçleri, yalnızca derece bakımından değil, nitelik bakımından diğerlerinden farklı bir mükemmelliğe ve ulaşılabilecek en üst düzeye sahiptir. Mesela, uzakları görmekle kalmazlar, arkadan ve perde gerisinden de görebilirler. Başkalarının işitemediği sesleri, duyamadığı kokuları işitir, duyar ve anlarlar. Şifâ-yı Şerif'de de ayrıntılı olarak açıklanmış olduğu üzere Peygamber efendimizin cismani ve ruhanî kuvvet ve melekeleri ne kadar yüksekti.

Özetle yine Fahruddin Razî Hazretleri der ki: "Bu konuda sözün tamamı şudur: Nefsi kudsî-i Nebevî, normal şahsiyetlere bile nitelik yönünden ters düşen bir özelliğe sahiptir. Yani onların şahsiyetlerinin hakikatı, beşer cinsi içinde en mükemmel bir nevidir. Zekada, fetanette, hürriyette, yücelikte, cismani ve şehvani güçlere hakimiyet ve üstünlükte özel bir mükemmelliğe sahip peygamberin kutsal kişiliğinin gereklerindendir. Ruh şeref ve safada; beden taharet,

temizlik ve arılıkta son derece yüksek olunca şüphe yok ki, bedensel ve ruhsal güçlerin hepsi kemalin son derecesine ererler. Zira bu kuvvetler ruhtan bedene doğru feyiz saçarak akan nurlar mecrasındadırlar. Esas yapıcı ve alıcı güçler gelişmenin son noktasında olunca onların ortaya koydukları eserler de son derece güçlü, şerefli ve sâfî olacaktır. Binaenaleyh âyetin mânâsı şu olur:

Cenabı Allah, yeryüzünde sakin olan canlılar arasından ve hatta melekler de dahil bütün yaratılmışlar arasından Âdem'i seçip ıstıfa etti. Beşer soyu üzerinden henüz bir üreme aşaması geçmediği halde o zamanki mahlukat arasında ve hepsinden seçkin, saf ve temiz bir fıtrat üzerine yarattı. Bilmek gerekir ki, insan insandan doğar mutad kural ve kaidesi ezelî ve zarurî bir kanun değildir. Başlangıçta insan, insandan doğmadı. Bunun başka bir mahluktan doğduğunu farzetmekle insan insandan doğar kaidesinin genelliği, ezelîliği ve zarurîliği sağlanmış olmaz. Her ne olursa olsun, en az başlangıçta bir insan vardır ki, işte o insandan doğmamıştır. Bu konuda zarurî, ezelî ve istisnasız genel ve küllî olan bir kural varsa o da şudur: Her insan Allah'ın mahlukudur. Buna iman eden hiç yanılmaz. Her insan insandan doğar, diye iman eden yanılır. Evet Âdem'i o zaman ki mahlukattan daha üstün ve temiz bir fıtratla yarattı. Sonra Cenab-ı Allah, ruhanî kuvvetlerin gelişmesini ve kemale ermesini Âdem'in soyundan belli kısmına nasip etti, onları ürettirdi. Sonra Nuh'a, daha sonra İbrahim'e geldi. Sonra İbrahim'den iki kol ayrıldı; İsmail ve İshak. İsmail, Hz. Muhammed'in kudsî ruhunun zuhuruna ve seçilmesine başlangıç oldu. İshak da evlattan evlada ta Âl-i İmrân'a kadar Yakup soyundan peygamberliğe ve İys silsilesiyle mülke başlangıç oldu ve bu hâl Hz. Muhammed'in zuhuruna kadar sürüp gitti. Bütün peygamberler zaman içinde âlemlerin en seçkinleri idiler. Nihâyet Hz. Muhammed'in zuhuru ile gerek nübüvvet nuru, gerek mülk şerefi Muhammed aleyhissalatu vesselama intikal etti."(1)

"Âl", kelimesi, yakınlıkta ve mezhepte bir kişiye raci olandır.

Âl-i İbrahim'den murad, bütün müminler denilmiş ise de sahih olan âyette geçtiği üzere اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ *"Zürriyetimden de Ya Rabbi, dedi. Allah buyurdu ki: zalim olanlar benim ahdime nail olamazlar."* (Bakara, 2/124) gereğince ilâhî ahdin içinde olanlar, onun zalim olmayan zürriyeti ve özellikle Hz. Muhammed Mustafa'dır.

Âl-i İmran'a gelince: İmran da ikidir. Birincisi Hz. Musa ile Hz. Harun'un

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VIII, 22.

babaları, yani Yakub'un oğlu Levi'nin oğlu Yashür'ün oğlu olan İmrandır. Bilindiği gibi, Hz. Yakub'un babası İshak, onun da babası İbrahim'dir. Rivâyet olunduğuna göre, bu İmran'ın da Meryem isminde bir kızı varmış ki bu kız Hz. Musa ile Harun'un büyük kızkardeşleri oluyor.

İkincisi de Hz. İsa'nın anası Meryem'in babası olan İmran b. Metan'dır ki, bu da İyşa oğlu Davud oğlu Süleyman peygamber soyundandır. Bu soy da yine Yakub oğlu Yehuda'nın soyudur. Burada Âl-i İmran her ikisine de ihtimali bulunmakla beraber, ikinci İmran'a ait olması âyetin siyakına göre daha açık ve kuvvetli görülmektedir. Fakat genel anlamıyla gerek birinci ve gerek ikinci her iki İmran soyuna ait olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Bu iki İmran arasında bin sekiz yüz sene geçtiği de söylenmiştir.

Genel olarak bu ıstıfa sırrı iyice düşünüldükten ve anlaşıldıktan sonra gelelim Âl-i İmran'a, Meryem ve İsa'ya.

Şimdi şu kıssaları hatırda tutunuz. Bir Allah'tır işiten, bilen:

اذ قالت امرات عمران رب انى نذرت لك
ما فى بطنى محررا فتقبل منى انك انت السميع العليم ﴿٣٥﴾
فلما وضعتها قالت رب انى وضعتها انثى والله اعلم بما وضعت
وليس الذكر كالانثى وانى سميتها مريم وانى اعيذها بك
وذريتها من الشيطان الرجيم ﴿٣٦﴾ فتقبلها ربها بقبول
حسن وانبتها نباتا حسنا وكفلها زكريا كلما دخل عليها
زكريا المحراب وجد عندها رزقا قال يا مريم انى لك هذا
قالت هو من عند الله ان الله يرزق من يشاء بغير حساب ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

35- İmran'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin." demişti.

36- Onu doğurunca -Allah onun ne doğurduğunu bilip dururken- şöyle dedi: "Rabbim, onu kız doğurdum; erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu koğulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum".

37- Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya ne zaman kızın bulunduğu mihraba girse, onun yanında yeni bir yiyecek bulurdu. "Meryem! Bu sana nereden geldi?" deyince, o da: "Bu, Allah katındandır." derdi. Şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

Rivâyet olunuyor ki, Hz. İsa'nın ninesi, İmrân'ın karısının ismi Hanne binti Fâzuka (Fâzuka'nın kızı Hanne), Hanne'nin kızkardeşi ve bir rivâyette Meryem'in kızkardeşi İyşâ da Hz. Zekeriyya'nın karısı ve Hz. Yahya'nın annesiymiş. Peygamber (s.a.v.) efendimiz: هُمَا ابْنَا خَالَةٍ "Yahya ile İsa teyze oğullarıdır."(1) buyurmuştu.

"Muharrer" kelimesi, esasen iyice azadlanmış, halis, hür bırakılmış demektir ki, ibadette ihlas sahibi (samimi) veya mabed hizmetçisi veya dünyadan âzâde mânâlarıyla tefsir edilmiştir.

"Mihrâb" bilindiği üzere cami ve mescitlerin ön tarafında imamın duracağı belli yerdir. "Zikr-i cüz, irade-i kül" (bir kısmın söylenmesiyle, o şeyin tümünü kastedme) yoluyla mescide, aynı şekilde en şerefli, en ileri mevkiye de mihrab denilir. Fakat burada mihrabdan maksat, mescidde merdivenle çıkılır bir mahfel olduğu beyan ediliyor ki, Hz. Meryem, Zekeriyya aleyhisselam tarafından buraya konulmuş ve burada muhafaza edilmişti.

İşte ana karnında babasından yetim kalan Hz. Meryem, böyle bir ruhaniyetle doğmuş ve böyle bir mihrabda Allah katından özel nâiliyyet ile yetiştirilmişti. O mihrab ki:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً

(1) Müslim, İman, 259; Nesaî, Salât, 1; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, I, 360.

طَيِّبَةً اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ
يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ
وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى
يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ
يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ
النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ
بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

Meâl-i Şerifi

38- Orada Zekeriyya, Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil ver. Şüphesiz sen, duayı hakkıyle işitensin" dedi.

39- Zekeriyya mabedde namaz kılarken melekler ona: "Allah sana, Allah'dan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler." diye ünlediler.

40- Zekeriyya: "Ey Rabbim, benim nasıl oğlum olabilir? Bana ihtiyarlık gelip çattı, karım ise kısırdır." dedi. Allah: "Öyledir, fakat Allah dilediğini yapar." buyurdu.

41- Zekeriyya: "Rabbim! (oğlum olacağına dair) bana bir alâmet ver" dedi. Allah da buyurdu ki: "Senin için alâmet, insanlara üç gün, işaretten başka söz söyleyemememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et".

مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ **Allah'tan bir kelimeyi (yani İsa'yı) tasdik edici.** Burada Hz. Yahya'nın, Hz. İsa'yı ilk tasdik eden kimse olduğu zikrediliyor. Bu tasdik,

Yahya'nın ana karnına düşmesiyle başlamıştır. Çünkü عَاقِرٌ "âkır", hayız ve nifastan kesilmiş çok ihtiyar bir kadının hamile kalması da âdete aykırı bir şeydir. Şu halde Yahya, Cenab-ı Allah'ın âdete aykırı şeyler yaratabileceğine fiilen bir şahittir. Ve onun vücuduyla esas tasdik ettiği de اَللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ *"Allah dilediğini yapar."* kelâmıdır. Bu ise Meryem'in de, âdet dışı olarak, hamile olabileceğini tasdiktir. Bu mânâ iledir ki, Yahya'nın anasının Hz. Meryem'e: "Benim karnımdaki, senin karnındakini tasdik ediyor." dediği rivâyet ediliyor.

سَيِّدًا *Bir efendi:* Kerim (cömert), halîm (yumuşak), batıla tenezzül etmeden güzel şekilde insanların rızasını (hoşnutluğunu) alır, yaşıtlarına üstün, başkanlığa layık, حَصُورًا *gücü, kudreti varken, gerek kadın ve gerek diğer dünya şehvetlerinden nefsini son derece koruyan ve zapteden, mücerred (soyut), namuslu, zahit, dünyayı terkeden.* Bir nebevî hadiste varid olduğu üzere bir hata yapmamış, kelime (Hz. İsa)yi tasdik edici olan Yahya böyle bir efendi, böyle bir zahid, böyle bir salih peygamber idi. Hz. Yahya'nın İsa'dan yaşça altı ay büyük olduğu çoğunlukla rivayet edilmiştir. Bununla beraber üç yaş da denilmiştir. İşaret edilen (Yahya), İsa'nın göğe kaldırılmasından önce şehit edilmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle rivâyet edilmiştir: "Dünyanın Allah'a karşı değersizliğindendir ki, Zekeriyya'nın oğlu Yahya'yı bir kadın öldürmüştür." Meryem'in kefili, Yahya'nın babası olan, kin ve iftiralarla şehit edilen Hz. Zekeriyya da böyle nezih ve fevkalâde (olağanüstü) bir Rabbanî (ilâhî) mazhariyette bulunuyordu. Yine Âl-i İmrana (İmran ailesine) gelelim.

Şunu da hatırda tutunuz. Yine bir Allah'tır işiten, bilen:

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ
اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٢﴾
يَا مَرْيَمُ اقْنُتٖى لِرَبِّكِ وَاسْجُدٖى وَارْكَعٖى مَعَ الرَّاكِعٖينَ ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

42 - Hani melekler: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz yarattı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.

43- Ey Meryem! Rabbine divan dur ve secdeye kapan ve rüku' edenlerle beraber rüku' et" demişlerdi.

Hz. Meryem böyle bir ilâhî seçeneğe tertemiz, pampâk idi. Çirkin hallerden, yahudilerin iftiralarından uzak ve temiz idi. Hiçbir kadında görülmemiş bir şekilde Hz. İsa'ya anne olması yönüyle, dünyadaki kadınların hepsinden üstün oldu. Bu seçmenin eseri ve bu temizliğin iyilik alâmeti olmak üzere ibadet ve taat ile meşgul olur, Rabbinin divanına durur, kaşını gözünü kaldırmaz, dualar eder, secdelere kapanır, namaz kılar, asilerle değil, namaz kılan taat ehli cemaat ile beraber olur, "Beyt-i Makdis"de ibadet ederdi. Böyle yapması için kalbinde meleklerin kendine ilham ettiğini duyar ve bu emirlere uyardı. Yahudilerin ve hıristiyanların bilinen ve görünen namazlarında rüku' bulunmadığına göre وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ *"rüku' edenlerle rüku' et"* ifadesinde rüku'un mânâsı, namaz veya taat ve şükür veya İslâm'dakinden başka bir şekil veya aynen öyle olması hakkında tefsirciler çeşitli açıklamalarda bulunmuş ve aynı zamanda رَاكِعِينَ *"rüku' edenler"* ile beraberliğin mânâsı da açıklanmıştır. Her halde kıyam (ayakta durma), secdeler ve rüku'un, namazın erkanı (içindeki farzları)nı ve "râkiîn", cemaati ifade ettiği açık olduğundan, Meryem'in namazında bir rüku' bulunduğu meydandadır. Maiyyet (beraberlik) ise Meryem sûresindeki فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا *"Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti"* (Meryem, 19/17) âyetinin delaletiyle perde arkasından cemaate uymakla tefsir edilmiştir. Bununla beraber mutlak (kayıtsız) da olsa Meryem'in, erkekle beraber ancak cemaatla namaz halinde bulunduğunu anlatır.

Ey Muhammed!

ذٰلِكَ

مِنْ اَنْبَاۤءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَۜ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

44- İşte bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. (Yoksa) "Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak?" diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu hususta) tartışırlarken de yanlarında bulunmadın.

Bundan dolayı senin uyulması zorunlu bir büyük peygamber Muhammed Mustafa olduğunda ve bu haberlerin hak vahy bulunduğunda şüphe yok.

Bu hatırlatmanın sonunda ve düşmanlık noktasında Meryem'in seçimiyle ilgili olarak İsa kıssasınında bütün gerçeklerini anlatmak için şunları an:

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ
الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ
﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾
قَالَتْ رَبِّ أَنّٰى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ إِذَا قَضٰٓى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾
وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا
إِلٰى بَنِٓي إِسْرَٓائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّٓي أَخْلُقُ لَكُمْ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُبْرِئُ
الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتٰى بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ

وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿٤٩﴾ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي
حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ
﴿٥٠﴾ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

45- Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'dir; dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakınlardandır.

46- Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır."

47- (Meryem): "Ey Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?" dedi. Allah: "Öyle ama, Allah dilediğini yaratır, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece 'ol!' der, o da hemen oluverir." dedi.

48- Allah ona kitab (okuma ve yazmay)ı, hikmeti ve Tevrat ile İncil'i öğretir.

49- Allah onu İsrailoğullarına (şöyle diyecek) bir peygamber olarak gönderir: "Şüphesiz ki ben size Rabbinizden bir âyet (mucize, belge) getirdim: Size, kuş biçiminde çamurdan birşey yaparım da içine üflerim, Allah'ın izniyle o, kuş olur; anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor ve neleri biriktiriyorsanız size haber veririm".

50- "Önümdeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için (geldim) ve Rabbiniz tarafından size bir mucize getirdim. Artık Allah'tan korkun da bana uyun".

51- "Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Onun için hep O'na kulluk edin! İşte bu, doğru yoldur".

Mesih kelimesi İbranice aslında "mübarek" mânâsında "meşih"tir ki, İsa'nın

lakabıdır. "İsa'nın, "iyşu' "nun Arapçalaşmışı olduğu geçmişti.

Kelime: Nahiv ilmi terimi olarak, "müfred (tek) bir mânâya konmuş kelimedir ki, isim, fiil, harf veya edat ismiyle üç çeşittir. Mürekkeb (birleşik)lere ve lafız (kelime)dan başkasına söylenmesi mecazdır. Mantık teriminde ise "kelime" nahivdeki fiil demektir. Burada isme karşılık olma karinesiyle bu mânâ daha yakın görünüyor.

Râğıb, "el-Müfredat"ında der ki: "Kelm, duyma veya görme (gibi) iki histen biriyle idrak olunan (algılanan) bir tesirdir. Bunun için tesiri açık bir cerh (yaralama) mânâsına gelir. Kelâm ise duyma hissiyle anlaşılır. Kelam, dizilmiş kelimeler ile içerdiği mânâlara, tümü itibarıyla, ıtlak edilir. Nahiv'de bunun bazan bir kısmı olan isim veya fiil veya edatlara da denirse de, çoğunlukla birleşik ve müfid (bir anlam ifade eden) cümleye denilir. (Yani kelâm, bizzat kastedilen cümledir). Bundan dolayı Nahiv'de "kelâm", "kavil"den daha özeldir. Zira "kavil", müfret (tekil) de olabilir. Kelime ise Nahiv'de isim veya fiil veya edat üç çeşit kelâmın fertlerinden her birine ıtlak edilir. Bununla beraber "kelime" ıtlakı bu üçle sınırlandırılmış değildir. Bir kelâm, bir kasîde, bir kitap, sözlü ve fiilî bir hüküm, bir önerme bir şey... kelime olur ki, Kur'ân'da bunun birçok misalleri vardır. Kelime-i tevhid, kelime-i İsa ve diğerleri bu cümledendir". Demek ki "kelâm" denmesinde esas, bizzat veya vasıtalı duyma tesiri altında bir mânâ telkin etme yönüdür. Kelâm, böyle bir araçdır. Kelime ise gerek duymanın ve gerek görmenin etkisi altında mânânın telkini yönlerinden daha geneldir. Mesela ağızdan çıkan mânâlı sesler veya kitapta yazılan mânâlı yazılar kelime olduğu gibi, âleme bir bakıldığı zaman, bakışta seçkinleşen ve gözden gönüle geçip duygu tesiri altında az-çok bir mânâ telkin eden varlıklar ve görünen yaratıklar da birer kelimedirler ki, Hz. İsa da bunlardan biri idi ve Meryem'e böyle bir tesir ile geldi.

بِكَلِمَةٍ **Allah tarafından garip bir kelime, bir fiil ve tesir, normaldışı bir yaratma işi, mânâlı bir eser.** Burada بِكَلِمَتِهِ buyurulmayıp da kelimenin nekre (belirsiz) olarak getirilmesi şu nükteleri ifade eder: Evvela bu kelime tanınmadık, garip, âdet dışı bir kelimedir. Ve bu sebeple İsa'nın hüviyetini teşkil eder. Gerçekte İsa'nın yaratılışı bilinen âdetin dışındadır. مِنْهُ kaydı da bunun vasıtasız bir yaratma ve bundan dolayı âdet dışı bulunduğunu ve aynı zamanda bu kelimenin batıl olmayıp, bir "hak kelime" olduğunu gösterir. «مِنْهُ» deki «مِنْ» ibtidaiyyedir. İkinci olarak, bu bir kelimedir, fakat kelime bundan ibaret değildir. Çünkü nekreler, yaygın fertlere delalet ederler. Buna göre Allah

Teâlâ'nın daha başka kelimeleri bulunduğu unutulmamalıdır. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا *"De ki: 'Rabbimin sözleri(ni yazmak) için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz tükenir'. Yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez)."* (Kehf, 18/ 109). اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ **Ki o kelimenin ismi, Mesih İsa b. Meryem (Meryem'in oğlu İsa Mesih)dir.** Allah'dan bir kelime ki, ismi Meryem'in oğlu İsa Mesih. İşte hıristiyanların "ekânîm-i selâse" (üç esas: baba, oğul, Rûhu'l-kudüs) diye, teslis (üçleme) ve te'lih (tanrılaştırma) eyledikleri ve üç şahıs dedikleri İsa'nın hüviyeti. Biri lakab olmak üzere iki isim; bir müsemma (isimlenen), bir sıfat, sonra da açıklanacak vasıflar. Şu halde İsa bir oğuldur, fakat Meryem'in oğludur, haşa Allah'ın oğlu değildir. İsa, Mesih'tir, mübarektir, Rûhu'l-kudüs ile te'yid edilmiştir. İsa, Allah'tan bir kelimedir, fakat kelimelerin tümü değildir. Hem de tekdir, çoğul değildir. Allah'dan bir kelimeye, Allah'ın bir kelimesi denebilirse de, Allah denemez. İsa bir kelime olmak üzere, Allah'a bağlıdır. Bir oğul, bir çocuk olmak üzere ise ancak Meryem'e bağlıdır. وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ * وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ *"Dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakın olanlardandır. Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır."* Bu dört de o kelâmının halleridir ki, bir âyet sonra geri kalanı da gelecektir.

Vecîh: Vecâhetli, şeref sahibi, yani kuvvetli, şerefli, itibarlı, dünyada peygamberliğinin şerefi, ahirette şefaatinin itibarı ve cennette derecesi yüksektir. Şu kadar ki مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ *"O'nun izni olmaksızın, O'nun katında şefaat edecek olan kimdir?"* (Bakara, 2/255) âyeti unutulmamalı. Sade şerefli değil, mukarrabînden de, Allah Teâlâ'ya pek yakın olanlardan ve rıdvân-ı ekberi (en büyük rızası)ne erenlerden ki وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ *"İyilikte öne geçenler (mükafatta da) öne geçenlerdir. İşte onlar Allah'a yakın olanlardır."* (Vâkıa, 56/ 10-11) âyeti bunu dile getirmektedir. Halbuki bazıları itibarlı olur da, mukarreb (Allah'a çok yakın) olmaz. Ve İsa gibi daha nice mukarrabîn vardır. Fakat cahiller bunun Allah'a yakınlığını, uluhiyette (ilâhlıkta) aynılık veya ortaklık zannettiler.

Kehl: Kuvvetini toplamış, gençliği kemaline ermiş olandır ki, çoğunlukla otuzdan sayarlar. Beşikteyken ve büyükken insanlara söz söyler bir halde olması, Meryem sûresinde gelecek bir mucizesini veya kelime denmesinin sebebini açıklama mânâsından başka; dünyada olgunluk yaşına kadar yaşayacağını müjdeleme ve özellikle hudûsü (sonradan olma olduğu)nü, çocukluk ve olgun-

luk gibi halden hale, tavırdan tavıra değişme ve geçişini anlatma ile hakkındaki ilâhlık iddiasının batıllığına tenbihi de içerir. قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ Meleklerin müjdesi üzerine Meryem kalb ve vicdanında kendisinden hiçbir şüphesi bulunmadığı ve kelimenin garibliğini de duyduğu için, doğrudan doğruya Rabbine dönüp ve yalvararak: "**Ey Rabbim! Bana hiçbir beşer dokunmamışken benim için çocuk nereden veya nasıl olur?** " **diye hayretle sordu. Rabbi de:** قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "**Allah böyle, ne dilerse yaratır ve takdir eder; O, bir işi kesinlikle istedi mi sadece 'ol!' der, o da oluverir.**" diye onu vicdanında tasdik, kaza ve ilâhî kudreti bilenler için bunda garib ve uzak görecek bir taraf olmadığını **anlattı.** Kelimenin sırrı da işte bu, كُنْ فَيَكُونُ idi. Allah bunu anlattı, şunları da anlattı: وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ... *"Allah ona kitabı ve hikmeti öğretti"*. Burada "kitab", kitâbet (yazı yazmak) mânâsına masdardır. Demek ki Hz. İsa yazı yazmasını bilir bir bilgin idi. Mucizelerde بِاِذْنِ اللّٰهِ "Allah'ın izniyle" sınırlamasının tekrarı, bunların hıristiyanların iddia ettikleri gibi İsa'nın tanrılığına değil, yaratıcısının uluhiyetine delalet edeceklerini kuvvetle açıklamak içindir.

İşte ilâhî takdirde İsa böyle bir kelime idi. Hiçbir sebebe mahkum olmayan Allah Teâlâ'nın birliğine ait kudreti işbu يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ âyetinden anlaşıldığı üzere, kelimelerin mânâya delaletleri gibi, yaratılışı ve ahlâkı, ilim ve hikmeti, kitap ve yazması, fiilleri ve sözleri ile delalet ederek anlatacak bir âyet, bir hak alâmet olacak, İsrailoğullarına bir peygamber olarak gelecek, değişmez sanılan âdetler dışında dört mucize gösterip imana davet edecek, önündeki Tevrat'ı tasdik, te'yid ve yasaklanan bazı şeyleri onlara helal edecek, gelişinin tek sebebi ve bütün mucizelerinin gayesi tek bir âyeti anlamaktan ibaret olduğunu söyliyecekti ki, bu âyet de şu idi: Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz, hiç şüphe yok ki Allah hem benim Rabbim, hem sizin Rabbinizdir. Şu halde O'nu mabud tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz. İşte sırat-ı müstakîm (doğru yol). Demek ki, bir kelime olan İsa'nın ifade edeceği meâl, bu bir âyet olacaktı.

Şimdi, "Acaba Allah tarafından meleklerin müjdesi ve Allah'ın takdiri ve vaadi yerini buldu mu? Kelime kuvve (niyet)den fiile çıktı mı? İsa, bu haller ve vasıflarla gelip bu daveti yaptı mı?" gibi sorulara lüzum yoktur. Bunun cevabı da bu açıklamanın içindedir. Bir kere ta yukarda اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"Muhakkak Allah sözünden dönmez."* (Âl-i İmran, 3/9) olduğu malum. Sonra meleklerin yalan söylemeyecekleri açıkça belli olmakla beraber, Meryem'in buna bizzat yal-

varmakla aldığı cevap da malum. O halde kelimenin hayal olmadığını anlatmak için مِنْهُ ile mukayyed (sınırlanmış) olması, melekler ile gelmesi, gerçekleşmesine delil olduğu gibi, كُنْ فَيَكُونُ deki فَيَكُونُ de bu bapta şüpheye yer bırakmamış, bundan başka bu gerçekleşme فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى (Âl-i İmran, 3/52) da "fasîha fâsı" ile görülen âlemde de gösterilmiştir. Bundan dolayı İsa bu hüviyet, bu haller ve vasıflar, bu din ve davetle bir peygamber olarak geldi: جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ ، فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ اِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ *"Size bir delil getirdim, Allah'tan korkun, bana itaat edin, muhakkak ki Allah benim de, sizin de Rabbinizdir, ona ibadet edin, bu doğru bir yoldur."* dedi ve onun bütün hayat ve daveti, bir tek âyetin mânâsından ibaret oldu. İsa: "Bana itaat ediniz" dediği zaman, "Beni Allah tanıyınız, bana kul olunuz." demiyordu. Ancak "Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kul olunuz, yalnız O'nu mabud tanıyınız, doğru yol budur." diyordu. Doğru yol, hak din olan İslâm'dan başka bir şeye davet etmiyor. اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُون۪ي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ *"Eğer Allah'ı seviyorsanız bana itaat ediniz ki, Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmran, 3/31); اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ *"Allah'a uyun ve peygambere uyun."* ; (Mâide, 5/92) اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da."* (Âl-i İmran, 3/20); اَسْلِمُوا *"Müslüman olunuz."* (Hacc, 22/34; Zümer, 39/54) diyen Muhammed Resulullah'ın davetinden başka bir şey yapmıyordu. اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ *"Allah katında din İslâmdır."* gerçeğinden başka bir iddiada bulunmu-yordu. شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ *"Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik etti. O, azizdir, hakimdir"* (Âl-i İmran, 3/18) âyetiyle şahidliğinden başka, bir şahitlik yapmıyordu. Özetle İsa'nın kelimesinin, kelime-i tevhidden başka hiçbir mânâsı yoktu. İlâhî kitapların, kuvvetli naslarına karşı, "Biz onun ruhunu ararız, ruhuna bakarız." diye müteşabih âyetler arkasında dolaşmak isteyenlerin bilmesi gerekir ki, işte Tevrat'ın ve İncil'in de yegane ruhu bu tevhidden ibarettir.

İsa ancak bu mânâ, bu ruh bakımından bir rûhullah (Allah'ın ruhu) idi. Bu kelime de bu mânâda, bu ruhta Yahya nasıl İsa'yı tasdik eden bir müjdeci olarak gelmiş ise, İsa da Muhammed (s.a.v.)'i öylece tasdik ederek gelen bir müjdeciydi. Sonra Hz. Muhammed de işte bu kitap ile, bu furkan (hak ile batılı ayırıcı) ile herşeyi tasdik edici olarak gelmiştir. İsa اِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ *"Şüphe yok ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O halde O'na ibadet edin."* derken Musa gelseydi, "hayır" diyemez, İsa'yı önceden tasdik ettiği gibi tasdik ederdi. Şimdi Muhammed Resulullah اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ *"Allah'a ve Peygamber'e uyun."* diyerek bu gerçeği tebliğ ederken, bütün peygamberlerle beraber İsa da

gelseydi "evet" diye Hz. Muhammed'i tasdik ve tebliğine uymaktan başka bir şey yapmazlardı. Bu bilindikten sonra İsa'nın terceme-i hâli (özgeçmişi) hakkında meselenin aslı ile ilgisi olmayan ayrıntıları bırakalım da onun davetinin neticesine ve son haline gelelim:

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ
نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَا
آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾
وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾ إِذْ قَالَ اللَّهُ
يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ
مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾
فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

52- İsa onların inkârlarını hissedince: "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi. Havariler: "Allah yolunda yardımcılar biziz. Allah'a iman et-

tik. Şahit ol ki, biz muhakkak müslümanlarız." dediler.

53- "Ey Rabbimiz, senin indirdiğine iman ettik, o peygambere de uyduk. Artık bizi şahidlerle beraber yaz" (dediler).

54- Onlar hileye başvurdular, Allah da onların tuzağını boşa çıkardı. Allah hileleri boşa çıkaranların en hayırlısıdır.

55- O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsa, şüphesiz ki seni öldüreceğim, seni kendime yükselteceğim ve seni inkârcılardan temizleyeceğim. Hem sana uyanları, kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır, ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim".

56- "İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da, ahirette de şiddetli bir şekilde azab edeceğim, onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır".

57- "İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onların mükafatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez".

فَلَمَّآ اَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ İsa'nın tevhide daveti üzerine İsrailoğullarının az bir kısmı iman etmiş, çoğunluğu etmemişti. İman etmiyenler bilinen küfürlerini, kötü niyetlerini İs'ya hissettirdiler. **İsa da bunlardan bu küfrü hissedince** مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللّٰهِ **dedi.** Kendine, özü Allah'a doğru yardımcılar aradı. Bu cümlede, اِلَى اللّٰهِ "ilallah" kaydının, "Ensar"dan veya "yâ"dan hâl olmasına ve اِلَى nın mânâsına göre, çeşitli mânâlara ihtimali vardır.

1- مَنْ اَنْصَارِى مُتَوَجِّهًا اِلَى اللّٰهِ ، ذَاهِبًا اِلَى اللّٰهِ Ben Allah'a giderken yardımcılarım kimler?

2- مَنْ اَنْصَارِى مُسْلِمِينَ اِلَى اللّٰهِ Allah'a teslim ve uymuş olarak bana yardım edecekler kimler?

3- مَنْ اَنْصَارِى لِلّٰهِ Benim, Allah için yardımcılarım kimler?

4- مَنْ اَنْصَارِى مَعَ اللّٰهِ Allah ile beraber olup, yardımcım olacak yardımcılarım kimler?

5- مَنْ اَنْصَارِى مُضِيفًا نَفْسَهُ اِلَى اللّٰهِ اَوْ مُنْهِيًا نَصْرَهُ اِلَى اللّٰهِ "Allah'a iman etmiş ve müslüman olmuş, nefsini Allah'a teslim etmiş olup da, yardımını Allah'a bağlayarak ve Allah rızasından başka bir şey düşünmeyerek bana Allah yardımı yapacak, özetle özü Allah'a bağlı, Allah'a doğru yardımcılarım, dostlarım kimler?"

Bu mânâ hepsini toplayıcıdır. Cevap da buna daha uygundur. Hz. İsa'nın bu isteği ilk olarak bir sosyal tesir yapıyordu. Kelime başlangıçta Meryem'in rahminde ilâhî seçim ile cisimlendiği gibi, şimdi de dışarda belirlemeye başlıyordu ki, İsa'nın dünyada itibarı bununla olacaktı. Bu andan itibaren tevhid dini maneviyatta kalmayacak, maddiyata da geçecekti. Bu isteğe, İsa'nın ölüyü diriltme mucizesinin kazanç meyvesi olan en güzide ashabı (arkadaşları) havarîler cevap verdiler:

قَالَ الْحَوَارِيُّونَ **Havariler bir ağızdan dediler ki:** نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ **O Allah yardımcıları, Allah dostları biziz.** Yani biz, Allah için sana yardımcıyız. Zira sana yardım, Allah'a dostluktur, Allah rızasına uygundur. Çünkü sen O'nun peygamberisin. Bundan, "Sen Allah değilsen, biz sana yardım etmeyiz." gibi veya "Sen Allah'sın, şu halde biz de senin yardımcılarınız." gibi bir kötü anlam çıkmaması için sözlerini açıklığa kavuşturdular. Yani اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ **biz Allah'a iman ettik ve sen şahit ol ki biz şüphesiz müslümanız, Allah ve Resulüne itaat ediciyiz.** İşte nasaraya (hıristiyanlara), nasârâ (hıristiyan) denmesinin sebeplerinden birisi, İsa ile havarîler arasındaki bu yardım anlaşmasıdır. Onlar o zaman böyle müslüman ve Allah'ın birliğine inanmış idiler. Bununla İslâm dinine ve Muhammed aleyhisselâma ait davete de manevi bakımdan ikrar vermişlerdi. Bunun için havariler cevaplarını şu dua ile bitirdiler: رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ **Ey Rabbimiz, biz senin indirdiğin emre inandık ve peygambere (yahut o resûle) uyduk, şu halde** فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ **bizi yalnız bir şahid olan İsa ile değil, birliğine şahitlik eden bütün erbâb-ı şühûd (şehadet ehli) ile beraber yaz.** Yani melekler, peygamberler, ilim sahipleri ve özellikle لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا *"Siz insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 2/143) âyeti gereğince ahirette bütün ümmetlere şahit olacak olan o peygamber Muhammed ve ümmeti ile yaz. Görülüyor ki مِنَ الشَّاهِدِينَ *"şahitlerden"* demediler, مَعَ الشَّاهِدِينَ *"şahitlerle beraber"* dediler. Zira biliyorlardı ki kendileri "şahidlerden" değildiler. Hz. İsa, havarilerin İslâm'ına ve bu duasına şahit olduğu gibi, Muhammed (s.a.v.) ve ümmeti de buna şahitlik eder. Havariler, manevî bakımdan, Muhammed ümmeti ile beraberdir. Muhammed ümmeti de Hz. Muhammed ile beraber peygamberlerin tümüne; لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ *"Peygamberlerden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz."* (Bakara, 2/285) diye şahitlik yaptıklarından, Hz. Muhammed ve ümmeti, Hz.İsa'yı ve havarileri beraberlerine almışlardır.

Yuhanna İncili'nin birinci babında yahudilerin, "Sen kimsin?" diye soru-

larına karşı Hz. Yahya'nın Mesih'e (İsa'ya) şahitliği hakkında şöyle bir kıssa vardır: "Yahya inkâr etmeyerek, 'Ben Mesih değilim.' diye ikrar etti. 'Öyle ise nesin, İlyâ mısın?' diye sorduklarında; 'O da değilim." dedi. 'Sen o peygamber misin?' dediklerinde, 'Hayır' diye cevap verdi. O zaman, 'Sen kimsin söyle ki, bizi gönderenlere cevap verelim. Kendi hakkında ne dersin?' dediler, 'Ben Eş'ıya peygamberin dediği gibi, Rabbin yolunu doğrultunuz, diye çölde çağıranın sadasıyım.' dedi ve o gönderilenler firisilerden idiler ve ona sorarak: 'Öyle ise sen Mesih yahut İlya, ya o peygamber olmadığın halde niçin vaftiz ediyorsun?' dediler. Yahya onlara cevap olarak: 'Ben su ile vaftiz ederim...' dedi." (İstanbul'da basılmış Türkçe İncil Tercemesi, 1930). İşte burada اَلرَّسُولَ "er-Resul", اَلنَّبِىُّ "en-Nebiyyu" tercemesi olan "o peygamber", "şol peygamber", Tevrat'ta Musa'ya benzer, نَبِيًّا مِثْلَ مُوسٰى *"Musa gibi bir peygamber"* olarak geleceği açıklanan o peygamberdir ki, Hz. Yahya'nın şahitliğiyle o peygamberin ne Yahya, ne kendisi, ne de Mesih olmadığı açıklanmıştır. bunun için İncil'e, Yahya'ya, Mesih'e iman, gelecek olan "o peygamber"e de imana bağlıdır. Şu halde havariler Hz. İsa'yı اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ diye şahid getirdikten sonra Allah'a ... رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ diye dua ettikleri zaman مَا اَنْزَلْتَ "inzal ettiğin" cümlesinde şüphesiz "ol peygamber" de dahil olmakla اَلرَّسُولَ den kasıtları ya bi'l-ibâre (metin ile) veyahut İsa'ya veya resul cinsine uymanın gereği olmak üzere bi'l-işâre (metnin işare-tiyle) Muhammed Resulullah'a bakmakta veya kapsamaktadır. Lafzı itibariyle değilse bile mânâ bakımından şamildir ki اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ "Allah'a ve Resule uyun." emrinden beri اَلرَّسُولَ kelimesinin ilk defa burada tekrar etmiş olması bakımından bunun yalnız رَسُولًا اِلٰى بَنِى اِسْرَآئِيلَ e masrûf (çevrilmiş) olmayıp, bütün peygamberlerin tasdikçisi olan o Resule, "o peygamber"e bağlanması ve bu şekilde Resul cinsini kapsamına alması sözün gelişinin tümüne daha uygundur. Bunlar düşünüldüğü zaman فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ duasının tefsir yönü de anlaşılır. اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا *"Allah'a inandık, herşey Rabbimizin katındandır."* (Âl-i İmran, 3/7) وَاللّٰهُ اَعْلَمُ *"Allah daha iyi bilir."*

وَمَكَرُوا Havariler öyle dedi, **diğerleri de hile ve su-i kast yaptılar.** Bu zamirin lafız bakımından yakınlığı sebebiyle havarilere gönderilmesi ve bunların hepsinin yardım vaadinde sebat edemeyip içlerinde hile edenlerin de bulunduğu mânâsı anlaşılabilirse de, mânâ yönünden bu hile, küfreden İsrailoğullarına aittir. Yani İsa, İsrailoğullarının inkârını hissetti, yardımcı aradı, havariler kendine yardım anlaşması yaptı, diğer taraftan küfürleri anlaşılan İsrailoğulları da hile yaptılar. O sosyal yapıya bu şekilde hile karıştı, tamam olmadı, bir seçime daha muhtaç oldu ki, o da Muhammed Mustafa ile olacaktır.

Mekr, karanlık, gizli, hissedilmeyecek hile ile diğerine zarar vermeye çalışmaktır. İsrailoğullarının buradaki hileleri, Hz. İsa'ya komploları, yani Allah'ın kelimesini yok etmek için gizli gizli tedbirlere teşebbüs edip birden bire onu öldürmek üzere el altından birtakım kimseler tayin etmiş olmalarıdır. Ve hıristiyanların sözüne göre bu hileye havarilerden birisi de iştirak etmiş ve kâfirlere casusluk yapmış. Bu sû-i kast, Hz. İsa'nın hem maddî hayatına, hem manevî hayatına yönelmişti. Bir taraftan zulüm yaparak kendini öldürmek, diğer taraftan davet ettiği tevhid dinini, kelimesini kaldırmak için mekir, hile ve hud'a düşünülüyordu. Gerçekte "İsa" demek de dini, kelimesi demekti. Artık İsa'nın çekilmesi zamanı gelmiş idi, fakat daha ölmeyecekti. İsrailoğulları bu hile dolayısıyla hıristiyanlığa bir hayli şeyler soktular, karıştırdılar, fakat arzularına erişemediler. İsa'yı öldüremediler. Hıristiyanlığı ortadan kaldıramadılar. Onlar hile yaptılar وَمَكَرَ اللّٰهُ **Allah da onlara hile yaptı, onları hileden menetmedi, fakat hilelerinin cezasını verdi.** وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ **Gerçekten Allah mekredenlerin hayırlısıdır.** Onun hilesi, başkalarınınki gibi şer ve zarar vermeyi hedef alan bir hile olmadığı gibi; keşfi mümkün, önüne geçilebilir, durdurulur bir hile de değildir. Hatıra ve hayale gelmez, engin sırlarına erilmez yönlerden çevirir; imandan, doğruluktan çıkan, küfür ve hileye sapanların belalarını verir. Buna göre Allah'ın mekri lügat bakımından bilinen şer mânâsıyla değil, ona ceza olan ve müşâkele (şekli bir, mânâsı zıt kelime getirmek) suretiyle hile denilebilen bir hayırdır. Hatta ilâhî hile, hile yapanlar için bile bir hayrı içerir. Çünkü onlara bu şekilde hilenin fenalığını, cezasını anlatır da uyanmalarına, tevbe etmelerine sebep olur.

İşte Allah o hile edenlere bu mekrini şöyle dediği zaman yaptı: اِذْ قَالَ اللّٰهُ **Zira Allah o hileden, sû-i kast yapan kâfir zalimlere rağmen İsa'ya dedi ki:** ... يَا عِيسٰى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ ... **Ey İsa, seni ben vefat ettireceğim ve bana yükselteceğim** ... تَوَفّ۪ي "Teveffi" kelimesi, وَفَاءٌ "vefa" masdarından alınmış olarak esas lügatta "istıfa" gibi tamamen kabzedip almaktır. Fakat ruh sahiplerine ve bilhassa insanla ilgili olduğu zaman vefat ettirmek, yani eceline yetiştirip ruhunu almak mânâsında açık ve meşhurdur. Buna göre bir delil bulunmadıkça, başka bir mânâ ile tevili caiz değildir. Fakat burada mekir mânâsıyla ilgisi bulunmak üzere Nisâ Sûresi'nde وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ *"Onu öldürmediler ve asmadılar, fakat (öldürdükleri) kendilerine (İsa'ya) benzetildi."* (Nisa, 4/157) âyeti, onların Mesih Meryemoğlu İsa peygamberi öldüremediklerini ve asamadıklarını ve fakat şüpheye düşürüldüklerini açıkça beyan etmiş, Hz. Peygamber'den de اِنَّ عِيسٰى

لَمْ يَمُتْ وَإِنَّهُ رَاجِعٌ إِلَيْكُمْ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ "İsa ölmedi, kıyamet gününden önce size dönecektir."(1) hadis-i şerifi de varid olmuş bulunduğundan, buradaki مُتَوَفِّيكَ "seni öldüreceğim" kelimesinin, az çok zahir dışı bir mânâ ile tevil olunması gerekmiştir. Bunun için tefsir âlimleri burada yedi sekiz kadar mânâ beyan etmişler-dir ki, birkaçını zikredelim:

1- "Teveffî" vefat mânâsınadır. Ancak mâbad (kendisinden sonras)ında atıf harfi olan « و » (vav), ne beraberlik, ne de tertip gerektirmiyeceğinden burada nükteli(2) bir takdim ve te'hir vardır. Ref' (yükseltme) önce, teveffî (ölme) sonra olacaktır. Bu mânâ Katâde'den rivâyet edilmiştir. Yani İsa o su-i kast sırasında Allah'a yükseltilmiş, onlar öldürüp astık zannetmişler, fakat ölmemiştir. Çünkü Allah إِنِّي مُتَوَفِّيكَ "muhakkak ben, seni öldüreceğim." buyurmuştur. Müslümanlar arasında meşhur olan mânâ ve inanç da budur. Çünkü burada zahire aykırı denecek bir tevil yok demektir. Bizce bu tefsir ve inancın özeti şu demek olur: Allah'dan bir kelime olan ve Rûhu'l-Kudüs ile te'yid edilmiş bulunan Mesih İsa'nın ruhu henüz kabzedilmemiştir. Ruhunun eceli gelmemiştir. Kelime daha Allah'a dönmemiştir. Onun daha dünyada göreceği işler vardır. Bu, bir ruhun bâki (ebedî) olmasıdır. Fakat hıristiyanların dediği gibi, uhrevî (ahirete ait), ebedî bir ruhun bâki olması da değildir, berzaha ait bir bekadır. Onun kıyametten önce eceli gelecek, vefat edecek, Azrail tarafından öldürülecektir. Ahirette de ölümden sonra bir ba's (yeniden dirilme), bir ahiret hayatı olacaktır. İsa'nın ruhu alınmamış olunca, İsa'nın Allah'a yükselişi, yerden kalkması yönündendir. Ortadan kalkan, Allah'a yükselip dönen odur. Bundan dolayı İsa'nın haberlerde gelen semaya yükselmesiyle, Kur'ân'da varid olan Allah'a yükselmesi durumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü sema, ilâhî isimlerden değildir. Hıristiyanlar, semaya Allah, Allah'a sema diyorlarsa da İslâm'da caiz değildir. O halde رَافِعُكَ إِلَيَّ *"seni kendime yükselteceğim"* ifadesinin رَافِعُكَ إِلَى السَّمَاءِ *"seni semaya yükselteceğim"* diye te'vil olunmaması gerekir. Zira İsa'nın Allah'a yükseltilen cismi, semaya yükseltilen de henüz öldürülmemiş olan ruhudur diyebiliriz. Ve bu sema, dünya seması olan maddî sema değil, ruhanî dördüncü semadır ki, Mi'rac gecesinde Resulullah (s.a.v.) İsa'yı orada, Harun'u beşinci, Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüştü. Şu halde İsa'nın, semaya yükselmesi

---

(1) Suyûtî, a.g.e., II, 225; Âlûsî, a.g.e., II, 179.

(2) Bu nükte, uluhiyeti Allah Teâlâ'dan İsa'ya geçerek Allah'a İsa'da fani kılmak (yok etmek) ve İsa'ya ilâhlıkla ebedî bir ruh bakası (sonsuzluğu) tasavvur etmek iddiasında bulunan hıristiyanlara karşı, İsa'nın vefatını ve ilâhî hakimiyyeti ilk önce anlatmak ve bununla beraber İsa'yı da düşmanlarına karşı tatmin etmektir. (Müellif)

ve kıyametten önce semadan inmesi ve dönüşünü anlatan haberler ve hadisleri, Allah'a yükseltilen İsa'nın cismine sarfetmemelidir. İsa'nın ruhu, böyle bir geçici bakâ ile bakî olduğu gibi, diğer peygamberler de böyledir. Kabirlerindeki peygamberler diridirler. Nitekim fıkıh kitaplarında açıklanmıştır. Her peygamberin ruhanî eceli, ümmetinin ecelidir. Ruhanî ecelleri tamam olmuş nice peygamberler vardır ki, Kur'ân'da anılmamışlardır. Yukarda geçen ıstıfa (seçme) âyeti gereğince ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ *"Birbirinin zürriyeti olarak"* (Âl-i İmrân, 3/34) seçim silsilesinde dahil olan büyük peygamberlerin derece derece ruhanî semada bekaları devam etmektedir ki, bunlar da Âl-i İbrahimdir. Âl-i İmrân da bundandır. İsa'nın cesedi Allah'a yükseltilmiş, fakat İsa'nın ruhu da kabzedilmemiş (alınmamış), yani ümmetinin eceli gelmemiş, İsrailoğullarının su-i kastı ve hilesiyle Hıristiyanlık yok olmamış, o hile içinde yaşamış ve Musa'nın ruhunun beraberinde yaşamıştır. Bunun için o yok oldu sanılan, İsa'nın bir avuç tabileri, İsa pek az bir zaman içerisinde bu ruhtan faydalanarak yahudilerin üstünde bir hayata erişmiş ve nihâyet Muhammed aleyhisselamın gönderilmesiyle hepsi Muhammed'e ait ruhun emrine geçmiştir. Bundan sonra İsa da, bütün peygamberlerle beraber, Hz. Muhammed'in emrindedir. Bir gün gelecek Muhammed ümmetinin daraldığı bir devirde Allah'ın bir garib kelimesi olan İsa'nın ruhu ortaya çıkacak, Muhammed'e ait ruhun emrinde hizmet edecek, fakat kıyametten önce vefat edecektir. İşte bu halin, yalnız İsa'ya özellikle açıklanması, İsa'nın hüviyetinin mücerred (soyut) bir garib kelime olması, yani ölüleri diriltme gibi en çok inkâr edilen bir harika olaya nail olmasından dolayıdır. Bu mazhariyet (şeref) peygamberlerin hepsinde ve hele Muhammedî hakikatte de mevcut ise de, o aynı zamanda marufdur, bilinen bir hakikattir. Tamam hakikate uygun olarak harika ile sünneti toplamıştır. İsa, Âdem gibi, tekamülün başlangıcı olan bir şâz (kural dışı); Muhammed (s.a.v.) tekamülün gayesi olan bir hakikattir. Bunun için Muhammed'e ait ruh, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltme mucizesinde İsa'nın ruhunu kullanır. Ölüleri diriltmek İsa'da mücerred (soyut) bir mucize, Muhammed'de bir kanundur. Muhammed'e ait ruhun seçiminde, İsa'nın ruhunun da bir ıttıradı (birbirini takip etmesi) vardır. Her harika, ilk nail oluşa nisbet olunur. Muhammed'e ait olan harika, onunla beraber olan diğer peygamberlerden gelen harika silsilelerine eklenen olgun özelliktedir. وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Allah onlardan bir kısmının derecelerini yükseltmiştir."* (Bakara, 2/253).

2- Ey İsa, seni eceline tam bir şekilde yetireceğim, sana katili musallat etmiyeceğim, kendi kendine öldüreceğim ve kendime yükselteceğim.

3- Seni Azrail aracılığıyle öldüreceğim ve şahsını yerden alıp kendime yükselteceğim.

4- Seni uyutacağım, kendime yükselteceğim.

Bu ikisi Hasen'den ve dördüncüsü Rebi'den rivâyet edilmiştir.

5- Seni, tam bir şekilde, olduğun gibi, ruh ve bedeninle alacağım, kendime yükselteceğim.

6- Bazı âlimler de tamamen zahiri üzere bırakarak, "Seni vefat ettireceğim, ruhunu alacağım." mânâsını vermişler ve "Cenab-ı Allah İsa'yı semaya yükseltinceye kadar üç saat" ve bir rivayette "yedi saat vefat ettirdi." diye rivâyet etmişlerdir. Fakat bu rivayet zayıf görülmektedir. Doğru rivayet, yükseltilmeden önce ve yükseltilme esnasında ruhunun alınmamış olmasıdır. Buna da en uygun olan birinci görüştür. Bu rivayetten nihâyet şunu anlayabiliriz ki, o esnada birkaç saat kadar Hıristiyanlığın tamamen sönmüş olduğu fikri hüküm sürmüştür. وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve bu yükseltme ile o küfreden, kâfirlerden seni temizleyeceğim,** artık onlarla ilgin kalmayacak. Onlar sana bulaşamayacaklar. وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **Ve sana ciddi olarak uyanları yahut ciddi veya surî (görünüşte), gerçek veya iddia olarak nasıl rastlarsa dinine uyanları, kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım.** İsa'nın dinine uyan topluluk, yahudilere üstün gelecek ve kıyamete kadar kılıç veya delil bakımından onların üstünde olacaktır.

Buradaki الَّذِينَ كَفَرُوا dan maksat, Hz. İsa'ya küfürlerini hissettirip hile eden ve onların yolunda giden yahudilerdir. Fakat yahudi olmak sıfatıyla değil, küfür sıfatıyladır. الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ den maksat, havariler ve onlar gibi müslüman ve müvahhid olarak, ciddi olarak İsa'nın dinine tabi olanlar mıdır? Yoksa böyle olmasa bile şahsına sevgi ve onun adına hareket ile velevki görünüşte olsun ona uyanlar da dahil midir? Yani mutlak ittiba (uyma), kemaline mi sarfedilmiştir? Yoksa ıtlakı üzere mi cereyan etmektedir? Birinci takdirde bu vaad, bütün hıristiyanlara değil, ciddi olarak tevhid ehli ve İslâm olan ve bütün peygamberleri tasdik eden, İslâm ve tevhidde havariler ile birlik ve uyuşmuş olanlara mahsustur ve bu üstünlük hakiki ve geneldir. İkinci takdirde ise, bunlarla beraber bütün hıristiyanlara da şamildir ve üstünlük izafi (relâtif) ve nisbîdir. Bu konuda iki rivayet varsa da sonrasındaki ihtilaf ve hüküm fıkrası, genel olan ikinci mânâya ve izafî üstünlüğe işaret etmektedir. Gerçekten o zamandan beri ya delil veya hükümetçe veya her ikisiyle gerçek üstünlük, gerçek ittiba erbabına mah-

sus olmakla beraber, genel şekliyle müslüman veya müslüman olmayan hıristiyan toplumları da yahudilerin üstünde ve onlara hakim ve galip olagelmişlerdir. Fakat bu yükselme ve bu vaadin mânâsı, ne İsa'nın uluhiyete ortaklığı ve ne İsa'nın tabilerinin ilâhî hakimiyyetten çıkması, ne de bundan sonraki âlemin içinde hıristiyanlara üstün hiçbir ümmet gelmeyecek ve İsa'nın tabileri hiçbir zaman mahkum ve sorumlu olmayacak demek olmayıp, ancak İsa'ya hile ve küfreden yahudilerin bu küfürde devam ettikleri müddetçe hiçbir zaman İsa'nın tabilerinin üstüne çıkamayacaklarını, bu da İsa'nın kendisinden değil, bir peygamber olan İsa'ya küfür, Allah'a küfür olmasından doğmuş olduğunu ve bundan dolayı İsa'ya iman edeceğiz diye Allah'a küfredenler, yahudilere mahkum olmamakla beraber, dünya ve ahirette küfür cezasından kurtulamayacaklarını ve yoksa gerek İsa ve gerek tabileri her zaman ilâhî hakimiyet altında bulunduğunu, özetle o hileye karşı İsa'ya ve İsa'nın tâbilerine iltifat eden bu vaadler imanın küfre; tevhidin şirk ve ihtilafa; doğruluğun hileye; adaletin zulme; Allah'ın mâsivallah (Allah'dan başkasın)a hakimiyyet ve üstün gelmesi demek olduğunu anlatmak üzere buyuruluyor ki: ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ **Ey İsa, bu vaadlerden ve o kâfirlere tabilerine bu üstünlüğü verdikten sonra üzerinizde ilâhî hüküm ve hakimiyyet kesilmiyecek, nihayet dönüş yeriniz ben olacağım hakkında tabilerinle ihtilaf ettiğiniz hususlarda aranızda yine hükmedeceğim.** Bu hüküm üzerine: فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا ... ...وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ *"İnkar edenlere gelince, onlara dünyada da ahirette de şiddetli bir azab edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır. İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onların mükâfatlarını tam olarak verecektir. Allah zalimleri sevmez."* Hayru'l-mâkirîn (hileleri boşa çıkaranların en hayırlısı) olan Allah, zalimleri sevmediği içindir ki, küfürleriyle zulmeden o kâfirlerin hilelerine karşı onlara bu hileyi, sana da bu diriltmeyi takdir etti. Onlar da İbrahim'in nesline mensup oldukları halde, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ *"Zalimlere ahdim ermez."* (Bakara, 2/124) istisnasıyla ilâhî ahidden mahrum olarak bu mahkumiyete dûçâr oldular. Senin tabilerin de onlara karşı dünyadaki bu üstünlüğü kötü kullanıp zulmederlerse, aynı sonuca mahkum olurlar. İşte İsa'nın tabilerine kıyamete kadar -izafî de olsa- bir üstünlük vaad edilmiş olması "kelimetün minallah" (Allah'tan bir kelime) olan İsa'nın ruhu, o hile ve yükseltilme zamanında alınmamış olduğuna ve şu halde اِنِّي مُتَوَفِّيكَ hükmü, vuku bulmada sonra olduğu halde; İsa'yı en çok sevindirecek olan hakimiyet ve ilâhî vahdaniyyetin, her şeyden önce ilanı nüktesiyle takdim edilmiş olduğunu gösterdiğinden, İslâm inancında İsa vefat

etmemiştir ve fakat kıyametten önce vefat edecektir. Demek ki, İsa'nın son hali de budur. Şimdi:

Ey Muhammed:

ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

58- İşte bu sana okuduğumuz, âyetlerden ve hikmetli Kur'ân'dandır.

ذلك **İşte** ey Muhammed, İsa ile tabileri ve yakınları arasındaki ihtilaf üzerine vereceğimi vaad ettiğim **o hüküm yok mu,** نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ **onu biz sana okuyoruz:** Öyle ki, Tevrat ve İncil'i tasdik edici olarak indirilen ve senin peygamberliğine delil ve bürhan olan, müteşabih ve muhkem âyetleri içeren, muhkemleri "ümmü'l-Kitab" (Kitabın esasları) olan **Kur'ân'ın âyetlerinden ve hak ile batılın ayrılmasında hikmetli bir şekilde hakim olan furkan-ı muhkem** (sağlam furkan = Kurân) **ve zikr-i hakîm** (hikmetli zikir = Kur'ân) **cümlesinden olmak üzere tilavet ediyoruz**. Birdenbire değil, derece derece serdediyor ve zikrediyoruz. Demek ki o hüküm İslâm hükümleridir. İşte o âyetlerden, o hikmetli ve muhkem zikirden birisi:

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ

كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

59- Doğrusu Allah katında İsa'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona "ol!" dedi, o da oluverdi.

خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ***"Onu topraktan yarattı"***, topraktan hayata doğru başlayan ıstıfa (seçme)ya, ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ ***"sonra ona 'ol!' dedi"***, bir müddet sonra insana mahsus ruh üflenmesiyle insan olarak seçmeye, فَيَكُونُ ***"hemen olur"*** da silsilenin devam etmesine delalet etmektedir ki, "oldu ve olur" demektir. Âdem'in topraktan yaratılması, Âdem'in oğullarının babalarının sulbündeki yaratılışlarının gidişatına denktir, denebilir. Bugün bazı Zooloji bilginleri (hayvanat bilimi âlimleri)nin tercihlerine göre nutfe (döl suyu, sperma)deki yani menî tohumlarındaki hayat, bitki hayatıdır. وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi."* (Nuh, 71/17) âyetinin mânâsına göre de Âdem'in (hayata), yeryüzünden bir bitki gibi başlamış olması anlaşılabiliyor. Bundan sonra bunun hayvanî hayat ve insanî hayat bir adım(lık bir zaman)da mı, yoksa birçok zamanlarda mı geçtiğini ilmî denecek bir şekilde tayin edemeyiz, bunlar şüphedir. Bunda kuvvetli olan nokta, Adem'in her halde, ilk hılkati ne olursa olsun, onun o yaratılışta insan ve âdem değilken, ilk olarak bir insan, bir beşer olması ve ondan önce bitki ve hayvan varsa da, insan bulunmaması ve insanın bir "kün" (ol) emri ile olmasıdır. Şu halde burada, hem insan, hem hayvan, hem bitki açısından her birinin ilk tohumlarının kendi cinslerinden olmadığını, onların her birinin de bir ilâhî yaratma ile olduğunu ve bunların kadîm ve ezelî olmadıklarını açıklama vardır. Şu halde insan bir hayvan tohumundan olmuştur veya bir bitki tohumundan olmuştur diye şüphe etmek de meseleyi değiştirmez. İlk insan yine bizzat yaratılmıştır. Farzedelim ki Âdem bir hayvandan doğmuş olsun, bir hayvan veya bir bitki insan oluversin. Bu da bir "kün" (ol!) emrinden başka bir şey midir? Faraza bir insan nesnastan[1] doğmuş demek, "ilk insan, insan tohumuna muhtaç olmamıştır, insan için insan tohumu zorunlu değildir" demek değil midir? O halde bunlar da yaratma kanunu ve "kün" (ol!) emrinden başka, ilmî ve kesin bir kanunî başlangıç yokken şüphelere koşup da kuvvetliyi bırakmanın mânâsı nedir? Daha sonra, Âdem'in bir değil, birçok farzedilmesi de meseleyi değiştirmez. Tersine misalleri çoğaltır. Fakat akıl açısından bir Âdem'den fazlası da zorunlu ve kuvvetli değildir. Bununla beraber ne gariptir ki, "babasız bir insan olmaz" davasında bulunanlar, başlangıçta bir değil, birçok babasız insanlar bulunduğuna hükmetmek istiyorlar. Bunlar ise, ilimde ve imanda kuvvetliyi bırakıp, şüpheye koşmaktır. Bakınız خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ veciz nazmındaki mânâların içeriği ve hilkat (yaratılış) tertibi ve ilmin ihkâm (sağlamlaştırması)ı ne kadar hayrete şayandır? İnsanlığın yaratılışı iki neş'et (meydana geliş) üzerine ter-

(1) Nesnas, yarısı insan, tek elli ve tek ayaklı olup sıçrıyarak yürüyen efsanevî bir hayvan veya goril, şempanze, urangutan gibi büyük maymun cinslerinin adıdır. (Mütercim)

tip olunmuş ve "kün" (ol!) emri ikincide verilmiştir.

İşte Allah'ın müteşabih bir kelimesi olan İsa'yı, böyle muhkem bir asla döndürmek suretiyle açıklama, ilmî bir imana bağlayan bu muhkem âyetin nüzul sebebi, Necran'dan gelen hıristiyan murahhas heyeti (delegeleri)nin Peygamber'in huzurundaki karşılıklı konuşmaları olduğunda tefsir bilginleri ittifak etmişlerdir. Buna göre bu âyet, önce nass olarak ve ibaresiyle hıristiyanlara; ikinci olarak ve işaretiyle yahudi ve diğerlerine cevaptır. Necran temsilcileri demişlerdi ki: "Madem İsa'nın beşerden bir babası olmadığı açıktır, o halde Allah olması gerekir." Şimdi bunlara karşı buyuruluyor ki, İsa'nın ve tasdik ettiği bütün peygamberlerin getirdikleri ilâhî kitaplar ve bu cümleden olarak Tevrat ve İncil gereğince Hz. Âdem'in de beşerden bir babası olmadığı belli ve açıktır. Halbuki bütün bunların şehadetiyle Âdem ne Allah'tır ne de Allah'ın oğludur. İşte İsa da, tıpkı onun gibi, ne Allah, ne de Allah'ın oğludur. Allah İsa'nın babası değil, yaratıcısı ve rabbidir; İsa ancak Meryem'in oğludur. Hak din budur. Bunun zıddı, Tevrat ve İncil'i ve İsa'yı da yalanlamaktır. Burada yalanlanması gereken noktalardan birisi, bu çözümün, hıristiyanlara karşı mücerred (soyut) bir ilzam (susmaya mecbur etme) ifade eden bir tartışmadan ibaret olmayıp, kesin susturmayı ifade etmekle beraber, hiçbir hata ihtimali olmayan delile ait muhkem bir hakkı, bir ezelî hakikati tesbit etmiş olmasıdır. Yoksa aslı bozulmuş İnciller'de İsa'ya "İbnü Yusuf" (Yusuf'un oğlu) adının verilmesini caiz gören hıristiyanlara karşı diğer ilzam (susturma)lar da yapılabi-lirdi. Fakat bu, bir hak olmaz, İsa'ya, Meryem'e ve Yusuf'a bir iftira, bu da وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ *"bana hiçbir beşer dokunmadı"* vicdanında Meryem'i tasdik eden Allah Teâlâ'ya bir küfür olurdu. Bunun içindir ki, Allah, İsa'ya ancak "İbnü Meryem" (Meryem'in oğlu) demiştir. Ve bununla "Allah'ın oğlu" ünvanını reddettiği gibi, "Yusuf'un oğlu" ünvanını da reddetmiştir. Buna göre bu çözüm, yalnızca susturmaya mahsus bir çözüm değil, delil ile ilgili bir çözüm olduğundan, yalnız hıristiyanlara cevap olmakla kalmayıp, işaretle yahudilere ve başka inkârcılara da cevaptır. Yahudilere cevap olmasının açıklaması da şudur:

Tevrat gereğince Âdem, anasız babasız topraktan yaratılmış, babası yok bir peygamberdir. Ve babası olmamakta İsa da bir Âdem gibidir. Şu halde babası olmadığından dolayı İsa'yı ve peygamberliğini inkâr etmek Âdem'i ve Tevrat'ı, Allah'ın kudretini inkâr etmektir. Şu halde siz, yalnız İncil'i ve İsa'yı değil, Tevrat ve Musa'yı da yalanlıyorsunuz. Sonra bunda akıl bakımından bütün akıl sahiplerini şöyle bir aydınlatma vardır: Beşere özgü dokunma olmaksızın Mer-

yem'den İsa'nın doğuşu normal deneylere, tecrübelere uymuyor diye, Meryem'i ve İsa'yı ve bu konudaki gözlemleri, şehadetleri yalanlamaya ve bozmaya kalkışmak doğru değildir. Doğru ilme, akıl ve hikmete aykırıdır. Zira böyle bir inkâr insanın kendini ve insanlığın aslını ve toprak aslî maddesinden yaratma ve seçme kanununu inkârdır ki, bunları inkâr edenler kendilerini ve gerçek ilmi reddetmiş olurlar. Çünkü akıl ve ilimde en kesin kanun, yaratma kanunudur. İlimde deneye uygun olana inanılır. Fakat deneye uymayan olaylar da inkâr edilmez, tesbit olunur. Diğer bilgilere başlangıç yapılır. Deneyin ötesi bulunduğu da tecrübe edilmiştir. Şu halde İsa'yı inkâr, ilmî ve fennî değildir. İsa'nın yaratılışı ilim bakımından tasavvur olunamaz bir çelişki değildir. Tersine insana mahsus deneylerin başlangıcı olan ilmî bir olayın, Âdem olayının, ilk yaratma olayının bir tekrarıdır. Gerçekten İsa müteşabih bir hak kelimedir. Yani yaratılışta bir nadir olaydır. Fakat her yönden tek, ıttırad (aynı üslubta gitme) kanunundan bütün bütün dışarda, misalsiz, akıl ile açıklanması ve yorumu mümkün olmayan bir kelime, bir olay da değildir. Allah katında bunun gerçek bir yorumu ve açıklaması vardır. İlk beşerin yaratılması, ıstıfa kanunu, İsa olayına şahit olamayanlar, şahitlerden bu kelimeyi işittikleri zaman ifrat ve tefrit ile, sapma ve doğrudan ayrılma ile, inkâr veya kötü yoruma sapmamalıdır. Halk (yaratma) ve ıstıfa (seçme) kanunu her zaman, herkes için olayların görülmesiyle bilinir. Akıl ve ilim sahiplerinin şunu bilmesi gerekir ki, âdet dışı olaylar vardır, bu da bir kanundur, hem de tecrübe ve araştırmaya ait bir kanundur. Bu da yaratmanın iradeyle ilgili olduğuna delildir. Sûrenin başında akıl sahiplerine ve büyük âlimlere anlatıldığı üzere hak olaylar, aynı şekilde onu ifade eden hak âyetler, muhkem ve müteşabihlere ayrılmıştır. Muhkemler, hem görerek, hem düşünerek şüphe etmeksizin alınır. Onlar kendi kendilerini açıklarlar. Müteşabihler ise ancak şüphesiz olarak alınırlar, onun dışında kendi kendilerini açıklayamazlar? Ancak kendilerine uygun bir misale veya bir kanuna irca ile açıklanır ve yorumlanırlar. Gerçek misali bulunamadıkça, yapılan yorumlar hata olur; yalan olur, aldanmak, aldatmak ve doğruyu bozmak olur. Buna göre kuvvetli ilim, tek ve istisna olayları inkâr etmez. Onu, önce olduğu gibi alıp ve tasdik ederek, görerek kaydeder ve kelime ile haber verir. İkinci olarak muhkem ve gerçek bir örneğini araştırarak izah ve yorumuna ve aynı üslub bir bütüne döndürmeye çalışır. Ona akılda ve dış alemde bir örnek bulabilirse, "bu da böyledir" der. Araştırmasından sonra bulamazsa olayları yalnız görmekle yetinir; yorumunu bekler ve Allah'a havale eder, fakat inkâr etmez, kötü yorumdan kaçınır. Mesela altını, altın olarak alır, inkâr etmez, özelliğini zabteder. Bunu

başka madenlere bir yönden benzetir, diğer yönden benzetemez, bakır veya gümüştür diyemez, "onlar gibi değildir" de diyemez. Netice olarak bunu maden kelimesiyle ve hepsinin başlangıcı olan bir mutlak misalle toprak aslî maddesine döndürme ve onu o topraktan seçme ve terbiye ile altın yapan yaratıcı kudrete teslim eder. İşte akıl sahiplerinin, kamil aklın, kuvvetli ilmin yapacağı budur. Bundan başkası ne ilim, ne akıldır; nefis düşkünlüğüdür. Şimdi bu ilmî esaslar bilindikten sonra görünmüş olan İsa kelimesine gelelim: Bu kelime, Mesih Meryem'in oğlu İsa'dır ki, güzel ve yüksek vasıfları içeren bir tevhid delilidir. Beşer tarihinde bu isim ile -Allah'ın izniyle- önemli olaylara başlangıç olmuş, mübarek, kişisel ve bir tek olay olarak görünmüş, sonra göğe yükseltilmiş ve yalnız kelimesine şehadet kalmıştır. Bu olay başlıca birkaç yönden müşahede edilir: Birincisi olayın kendisidir ki, İsa'nın zatıdır. Bunu geçmişte beşikteki çocukluğundan yetişkinliğine kadar birçok insanlar, bu cümleden olarak İsrailoğulları toplumu görmüş, konuşmuş, kimi sevmiş, kimi sevmemiş, seven sevmeyen hepsi yalanlanması mümkün olmayan bir ittifak ile bu insanî şahıs vardır diye şahitlik etmiştir. Bu yönden İsa'nın şahsı, hem görünmüş olmak, hem de şahitlik etmek bakımından muhkem bir olaydır. Bir insandır. İkincisi, İsa'nın şahsı Meryem'den doğmuştur ki, bu da kesindir. Gerçi bu görme, diğer müşahedenin aynı değildir. Fakat bilinen ve muhkem âdet dairesinde bilinen herhangi bir şahsın varlığı gibi görülmüştür ki, esası Meryem'in kendisinin ve beraberindekilerin müşahede ve şahitliklerine dayanmaktadır. Gebeliğin geçmesinden istidlalin eklenmesiyle de İsa'nın şahsını görenlerin hepsi bunu itiraf etmiştir. Herhangi bir şahsın anasından doğduğunu itiraf etmesi de başka türlü bir görmeye dayanmaz. Şu halde İsa'nın, Meryem'in oğlu olması durumu da bu şekilde görme ve sonuç çıkarmaya dayanan inkâr edilemez muhkem bir olaydır. İsa anasından doğmuş bir çocuk, bir insandır. Üçüncüsü, Meryem'e, beşerle ilgili bir temasın vaki olmaması ve İsa'nın Meryem'in rahminde bir baba aracılığı olmaksızın yaratılması durumudur ki, bu da aslında imkânsız olmayan ve fakat örnekleri görülmüş olmadığından dolayı şâz (kural dışı), garib ve tek olan karmaşık bir olaydır. Doğumda olduğu gibi, bu da Meryem'in vicdanı ve Meryem'in geçmiş ve özel durumlarını tecrübeyle bilenlerin şahitlikleriyle tesbit edilmiştir ki, bir nefy-i mahsura (sınırlı bir nefye, yani bu tür hamileliğin yalnız Meryem'e mahsus olduğuna) şahitliktir. Pastör deneyindeki ilmî şahitliğin içeriği de böyle bir nefy-i mahsurdan ibarettir. "Yirmi dokuz sene gibi belli bir zaman sürecinde kapalı şişeler içerisindeki dezenfekte edilmiş sular içinde bir mikrop oluşmamış olduğuna Pastör adındaki doktor objektif bir şekilde şahitlik

etmiş, bundan da tohumsuz meydana gelmenin bir tabiat olmadığı sonucuna varmıştır. Buna karşılık da Hz. Meryem korunmuş ve masum olduğunu Pastör'ün şişelerini bilmesinden daha kuvvetli bir şekilde bildiği kendi nefsinde, kendi kalp ve vicdanı ile beraberinde onu devamlı bakış ve tecrübeleri altında saklı bulunduran zatlar da tecrübe ve bilgileriyle insan teması olmaksızın bir gebeliğin, bir ceninin oluşmasına hem enfüsî (subjektif) ve hem âfâkî (objektif) bir şekilde şahitlik etmişlerdir. Bu sırada bundan önce Zekeriyya'nın karısının ihtiyarlamış iken Yahya'ya gebe kalması olayı da tecrübe ve âdet dışı olma bakımından Meryem'in gebeliğinin doğruluğunu gösteren geçmiş bir teyid edici olmuştur.

İşte incelemeye göre İsa anasından doğmuş, anasının maddesinden yaratılmış bir insanî şahıs olma bakımından muhkem; anasından beşer dokunmaksızın oluşumu bakımından da müteşabih olan hak bir kelimedir. Bu kelime böyle kural dışı bir olay olmak üzere tesbit edilmiş ve bunu görmemiş olan akıl sahiplerinin akıl ve imanına teklif olunmuş ve bu olay birtakım olaya ve nice sözlere sebep olmuştur ki, bütün bu sözlerin içinde en doğrusu onun söylediği اِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ *"Şüphesiz Allah,benim de Rabbim, size Rabbinizdir. O'na ibadet ediniz."* ifadesi, tevhid emridir. Herhangi bir kimse kendinde böyle bir olay görmüş olsa, onu Allah'a karşı kendi vicdanında "haktır" diye tasdik etmekte hiç de tereddüt etmez. Bir insanın bunu şahsında görmesi için de Meryem gibi bir bikr-i betûl (kendini Allah'a adayan bekâr kadın) olması gerekir. Şimdi Meryem gibi bir bâkire olmayanlar ve onun gibilerini görmeyenlerin, bunu tesbit eden şehadetleri yalanlayarak veya bozarak İsa olayını inkâr veya kötü yorum yapmaya ilmen ve aklen hakları olabilir mi? Sonra, bu olayın bir gerçek yorumu, bir açıklaması var mıdır, yok mudur? Mesele budur. Yukardan beri akıl sahiplerine bütün bu açıklamayı yapan ve seçme kanununu da anlatıp kelimeyi böyle inceleyen Kur'ân ta sûrenin başında وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ *"İlimde derinleşmiş olanlar: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır. Ama ancak temiz akıl sahipleri öğüt alır.' derler."* (Âl-i İmrân, 3/7) muhkem âyetiyle, müteşabihi inkâra veya kötü yoruma sağlam ilim ve kâmil akıl açısından hiçbir zaman hak ve selahiyet bulunmadığını anlatmış olduğu gibi, burada da onu akıllar nazarında çaresiz olarak sabit ve sağlam bir örneğe, bir aslî maddeye, ezel ve ebede doğru, bir muhkem kanuna irca edip gerçek yorumunu göstermiştir ki, o örnek Âdem ve o madde toprak ve o kanun yaratma ve seçme kanunudur. Buna göre ilmî açıdan bunu inkâr etmek doğru değildir ve şöyle izah etmek gerekir. İsa kelimesi, bir insan tasavvurunu, bir insan kelimesi-

ni içerir. İnsan tasavvuru ve insan kelimesi de pratik ve realitede, her şeyden önce Âdem anlayışını, Âdem olayını ifade eder. Çünkü realitede insan tarifinin ilk örneği Âdem'dir. Âdem kelimesinin kesin akıl anlayışında en sağlam şekilde delalet ettiği olay da şudur: Başlangıçta topraktan yaratılmış ve var olmuş itaatkâr bir memurdur ki, asıl insan demek bu demektir. Şu halde İsa kelimesi, insanın aslı demek olan Âdem kelimesine, diğer Âdemoğullarından daha çok bir benzeyişle benzeyip dururken, "böyle insan olmaz ve olamaz" diye inkâr etmek veya geçmiş ve gelecekte dengi bulunmak ihtimali olmayan yaratıcı ve emredici Allah Teâlâ'ya benzetmeye kalkışıp çelişkiye düşmek veya düşük örneklere dönüştererek iftira ve bühtan yollarına sapmak için hiçbir ilmî ve fennî zorunluluk yoktur. Toprak ve ruh, yaratma ve seçme, bir yaratıcıya mahkum olmak, her insandan en küllî (tümel), en umumî (genel), en sağlam esas bu iken, bunu bırakıp da İsa'yı bunun dışında veya tesiriyle düşünmeye veya ilim bakımından hiç izahı mümkün değil zannetmek büyük bir bilgisizliktir, insanlıktan düşmektir. Kör bir tabiat, seçimsiz bir yaratma, temelsiz bir kanun, illet (sebep)siz bir malul (illetli), iradesiz bir sebep değişimi fikirleri üzerinde yürüyen ve başlangıç tasavvurunu Hak'dan almayıp kendi gördüğünden alan ve insanlığı ruhî gelişmesinden çok cisim ve madde ile ilgili gelişmesiyle ölçen kimselerin aşırılık ve ihmalkârlıktan kurtulmayan tasavvurlarına ve adi iddialarına ilim denmez. Âdem kıssası, İsa kıssasının hem haber, hem istikrâ (tüme varım) ve hem istintac (sonuç çıkarma) bakımından bir örnek ve izahıdır. Sözün kısası, insanlığın yaratılışı hakkında başlıca iki kanun vardır: Birisi, hiçbir istisnası olmayan daha genel ve külli (tümel) ve bundan dolayı istidlal (delil ile sonuca varmak) ve sonuç çıkarma yönüyle mantık bakımından kesin ve kuşkusuz bir sonuç veren şu kanundur: "Her insan Allah'ın mahlukudur." İkincisi de şu kanundur: "İnsan, bir baba insan ile bir ana insanın birleşmesiyle doğmuş çocuğudur". Bu kanun, genel değil, çoğunluğa aitdir. Çünkü zorunlu müstesnası vardır. Çünkü ilk insanı veya ilk insanları kapsamamaktadır. Buna göre İsa bir insandır ve çoğunlukla insan, bir baba insan ile bir ana insanın birleşmeleriyle doğmuş çocuklarıdır. O halde İsa da büyük ihtimal ile böyle bir çocuktur. "Acaba onun babası kimdir?" diye düşünmek kuvvetli, ilmî bir düşünce değildir. Bir iman temin etmez, ilmî bir inkâra da hak vermez. Fakat "İsa bir insandır ve her insan ise Allah'ın yaratığıdır. O halde İsa da Allah'ın yaratığıdır." diye tasavvur edildiği zaman hiç yanlış olma ihtimali yoktur. Buna iman eden hiçbir zaman aldanmaz ve hiç yalan söylemiş olmaz. İşte hak din olan İslâm dininde, iman ve iman prensiplerinin, böyle her şüpheden uzak ve her töhmetten salim, gayet sağlam ve son derece nezih ve ahlâkî olması gerekir. İnsan, ya

doğru söylemeli veya susmalıdır. Yalancılıkla Allah'a küfür ve isyan etmemelidir.

Bu açıklamalara eklenecek bir şey yoktur. Fakat zamanımızda hayat bilgisi, tabiat bilgisi ve rüşeym (embriyon) ilmi adına söz söyleyenler çok olduğundan, bunları kavrayamayacak olanların uzaklaşmalarını ortadan kaldırmak için şunları da hatırlatalım: Önce, hayvanlarla ilgili doğumlarda kanûn-i veraset (soya çekim)e ait olmak üzere "atavizm" (ceddâniyet) yani ta yukarlardaki ataya ve dedeye çekmek denilen bir olay vardır ki, İsa olayı da bu türdendir. İkinci olarak, tasvirle ilgili olan hayat bilgisinde canlı olanlar "monomer" yahut "diyamer" yani "analı" veya "analı babalı" olmak üzere iki kısma ayrılır. Demek olur ki, Hz. İsa'da insanlar arasında bir analı bir hayat olayı olmuştur. Üçüncüsü, insanlarda erkek dişi bulunduğu gibi, iki cinsli olarak hünsâ-yı müşkil (erkeklik ve kadınlık yönünden eşit olan hünsa) de bulunabilir. Ve zaman zaman bunun bir yönü (yani erkeklik veya kadınlık uzvu) galip gelebiliyor. Biz bundan Hz. Meryem'e hünsâ demek istemiyoruz. Çünkü Kur'ân metni ile o kadındır, fakat bundan hakkıyla şu hükmü çıkarabiliriz ki, bir bedenin iki çeşit tohumun meydana gelmesinde esas olması pekâlâ düşünülebilir. Şu halde kadınlar âlemi arasında Meryem'in seçilmesini bu şekilde düşünmemize engel nedir? Dördüncü olarak, bugün biliyoruz ki, insan tohumu olan nutfe (döl suyu, sperma) tamamen meni demek değildir. أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى *"Kendisi dökülen meniden bir nutfe (sperma) değil miydi?"* (Kıyame, 75/37) âyeti gereğince meniden bir parça olan ve bir meni içinde birçok miktar bulunabilen ve bezr-i manevî (meni tohumu) denilen bir hücreciktir. Ve bunun yirmi dokuz sene önce zannedildiği gibi hayvanlara özgü bir hayat ile yaşayan bir "huveyn" (gözle görülemeyecek kadar küçük hayvancık) değil, bitkisel hayatta bir "büzeyr" (tohum taneciği) olduğu kabul ediliyor. Şimdi tabiat bilgisi adına güneşten koptuğu ve bir zamanlar güneş gibi ateş sıvısı halinde bulunduğu nazariye (teori)ye uygun gibi görünen yeryüzünün o ateşleri içinde böyle bir tohum tanesinin bulunamayacağı ve buna göre bunun sonradan yaratıldığı ve oluşturulduğu fen ilimleri bakımından bilinip ve kabul edilirken ve sonra böyle bir tohum tanesinin oluşum imkanına, kuru topraktan çok daha gelişmiş bir rahimin daha müsait ve çok elverişli olmasının tabii görünmesi gerekirken, Meryem'in rahiminde bir yumurtacığı bulmak için böyle bir tohum tanesinin muhakkak dışardaki bir erkek tarafından aşılanması nasıl olur da bir mutlak zaruret (zorunluluk) gibi düşünülür? Ve nasıl olur da öyle bir tohum tanesinin şekil ve ulaşma yolunu ilim ve beşer fenni kapsar ve tayin eder diye iddia olunabilir? Ve sonra tek başına böyle haddini bil-

meyen tabiat ilimleri davalarına, haddini bildirmek için yaratılmış ve gönderilmiş olan Hz. İsa'ya ve meleklerin canciğer arkadaşı olan seçkin anasına (Meryem'e) ilim adına nasıl saldırılabilir? Beşinci olarak, insan, madde ile değil, ruh ile insandır. Ve burada psikoloji açısından da bir düşünce vardır. Her an kendimize dikkat edersek görürüz ki, zihnimizdeki bir kelimenin veya bir mücerred mânânın, maneviyattan maddiyata, ruhaniyetten cismaniyete bir sebep olması vardır. Kendimizdeki bir şuurun bir hayale, bir hayalin bir harekete geçebildiğini görüyoruz. Böyle olmasaydı kolumuzu oynatamazdık ve hiç kuşku yok ki bu toplu ve mekanik (şuursuz, kendi kendine olan) hareket, içimizdeki molekül ve hücre hareketiyle ilgilidir. Demek ki bir soyut idrak (anlayış), hem mekanik harekete, hem zerresel ve kimyasal harekete dönüşebiliyor da, bu şekilde kulaktan veya kalpten gelen bir "arş = marş!" kelimesi orduları yürütüyor. Manevi olayların, böyle maddî olaylara devamlı olarak dönüşmesi görüldükten sonra, bunun diğer örneklerini de az çok farklı bir biçimde düşünebiliriz. Bir lafızla veya nefisle veya vücudla ilgili kelime, vicdanî bir izlenim uyandırır ve bu vicdanî izlenim, şiddetine göre, bütün ruhu kapsayan sağlam bir inanç olur ve bu inanç bedende etkisini göstermeye, beden de onunla uygun olan yeni bir hayata başlar. Ve bu hâl gelişebilirse uzva ait görevlerde yeni bir şekil vücud bulabilir ki, filozoflar bu şartlar altında uzuvla ilgili değişikliklerin örneklerini bile tesbit etmişlerdir. Şu halde Hz. Meryem'in bu hâli yaşadığını düşünmek ve kabul etmek de mümkündür. Ve belki bu şekilde Meryem'in kalbindeki bir kelime, Meryem'in rahminde bir tohum ile bir yumurtanın beraberce oluşmasına -Allah'ın izniyle- sebep olmuş ve İsa bundan doğmuştur. Bu da şehvetle ilgili bir mânâ ile değil, bilhassa rahmânî bir mânâ ile tasavvur edilmek gerekir. İşte bazı tefsir bilginleri, Meryem'in seçimi, meleklerin müjdesi, kelimenin oluşumu âyetlerinin psikoloji ilmi açısından böyle bir düşünce ilham ettiğini de göstermişlerdir. Bununla beraber bunlar tevil ve tefsir değil, inkâr ve uzak görme iddialarını bozacak mümkün olabilen düşünceleri göstermektedir. Gerçekte te'vil اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ dur. Bunda o kadar açık mânâlar vardır ki, dikkat edip anlamalıdır. Topraktan yaratma, sonra "kün" (ol!), hemen peşinde "feyekün" (hemen oluverdi). Ancak şu noktayı unutmamalıdır ki, bu zikr-i hakim (hikmetli hatırlatma), bütün muhataplardan önce hıristiyanlara karşı bir hâkimin hükmüdür. Allah'ı ve insanı tanımak, yaratıcı ile yaratılanı, amir ile memur, hâkim ile mahkumu farkettirip itaate davet etmektir. Kelime, İsa'da var da, Âdem'de yok değildir. İsa'ya her ne yönden bakılırsa bakılsın ortağı, dengi, örnekleri vardır. Fakat Allah'ın

her ne yönden bakılırsa bakılsın ortağı, dengi, örnekleri vardır. Fakat Allah'ın hiçbir dengi yoktur. İsa ve Âdem, ikisi de topraktan yaratılmış, ikisi de emriyle memurdur. Âdem kelimesi, Allah'ın aynı veya oğlu olmak mümkün olmadığı gibi, İsa kelimesi de öyledir. Kelimeler çok, Allah ise birdir. Allah, kelimelerde fani (yok olucu) değil, diri ve her şeyi koruyandır. Fakat kelimeler Allah da fani (yok olucu)dir. Kelimelerle Allah çoğaltılmamalı, Allah ile kelimeler birleştirilmelidir. Kelimeler birer yol gösterici, birer alâmet, birer âyettirler. Bütün bunların tek medlûl (mânâ)leri Allah'dır. İsa da, Âdem gibi, Allah'dan gelmiş, Allah'a yükseltilmiştir. İsa'nın ruhu, vefat etmediyse, edecektir, bakî (ebedî olarak kalıcı) ancak Allah'dır.

Şimdi Necran delegeleri ve onların benzerleri bu hakkı kabul etmeyip de, بِكَلِمَةٍ مِنْهُ *"Allah'dan garip bir kelime"* dedin ya, işte bu bize yeterlidir, kelime Allah'ın cüz'ü (bir kısmı)dür, kelime Allah'ın aynıdır, kelime Allah'dır, diye inat edip kibirlenerek boş laf üretiyorlarsa, Ey Muhammed:

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَاءَنَا وَاَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

60- Bu hak (gerçek) senin Rabbindendir, o halde şüphecilerden olma.

61- Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da lanetleşelim; Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim".

Bu âyete, mubâhele (lanetleşme) âyeti denir ki, "Hangi taraf yalancı ise ona Allah lanet etsin." diye karşılıklı olarak lanetleşmek demektir. Yukarda açıklandığı üzere Necran delegeleri müzakere esnasında reylerinin sahibi olan reisleri Âkıb Abdu'l-Mesih'in reyi ile bu lanetleşme teklifini kabul edemediler. Onlar üzerinde en kuvvetli hüküm bu oldu, bir anlaşma ile İslâm devletinin uyruğuna girmeyi kabul edip gittiler. لَهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Haklarımıza sahiptirler, müslümanların yükümlülükleriyle de sorumludurlar."*

İşte Âl-i İmran (İmran ailesi) kıssasının gerçek aslı:

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

62- İşte (İsa hakkında söylenen) gerçek kıssa budur. Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur. Muhakkak ki Allah çok güçlüdür ve hikmet sahibidir.

63- Eğer (haktan) yüz çevirirlerse, şüphesiz ki Allah bozguncuları çok iyi bilendir.

Gelelim Âl-i İbrahime (İbrahim ailesine) ve Muhammed aleyhisselâm ile ilgili seçime: لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ *"Allah'tan başka tanrı yok. O, güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah katında din, ancak İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 3/18-19) olduğu akılla ve nakille, ilimle ve hikmetle kuvvetli bir şekilde sabit olduktan sonra, şimdi bozguncuların itirazına bakmayarak, kelimeleri dağıtmayıp toplamalı; dağınık, farklı kelimeleri, çeşitli ihtilafları bırakmak ve en sağlam olan ittifak şeklini almak suretiyle İsa kelimesinin, Âdem kelimesine döndürülmesi ve her ikisinin ortaksız yaratıcı ve emredici bir Allah'a teslim olma ölçüsünde tevhidi gibi hakkıyla tevhid etmeli ve buna göre Âdem'in en güzide sülalesi olan İbrahim soyunda bilhassa Âl-i İbrahim (İbrahim ailesi) denilen şûbe ile Âl-i İmran (İmran ailesi) denilen ve ihtilafa düşmüş bulunan şûbeler arasındaki eşit ve üzerinde ittifak edilen bir hak kelimesine davet etmelidir.

Bunun için ey Muhammed:

قُلْ يَٓا اَهْلَ

الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ

وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـٔاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ (٦٤)

Meâl-i Şerifi

64- De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun biz müslümanlarız".

Burada çeşitli vicdanların, muhtelif milletlerin, farklı dinlerin, çeşitli kitapların, temelli bir vicdanda, hak bir sözde nasıl birleşebilecekleri, İslâm'ın insanlık âleminde ne kadar geniş, ne kadar açık, ne kadar doğru bir hidayet yolu, bir hürriyet kanunu öğretmiş olduğu ve artık bunun Arap ve Arap olmayana ait olmadığı tam olarak gösterilmiştir. اَنْ لَا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰه cümlesinde toplanan vicdanî birlikten daha geniş, daha hakim hiçbir vicdan bulmak mümkün değildir ki onun arkasına düşülsün. Dinî gelişmeler, vicdanların ayrılık ifade eden özelliklerinde değil, bütünlüğünde ve genişliğindedir. Bütün özgürlük ve eşitlik davasının esası bu bir kelimede, bir vicdanda toplanır: وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰه İşte özgürlük ve eşitlik davasının bütün çözüm anahtarı buradadır. Birbirimizi rab, mevla, mutlak hükmedici tanımıyalım; bütün hareketlerimizi bir Hakk'ın emriyle ve Allah'ın rızasıyla ölçelim. Allah'ı bırakıp da onun gerisinde ve hakkın dışında bir bağımlılık anlaşmamız olmasın; hepimiz Allah'a kul olalım ve kendimizi ancak O'na boyun eğmiş bilelim; birbirimize de ancak bu açıdan uyalım ve bağlanalım; hiç birimizin hakkına tecavüz etmeyelim; Allah'ın onu görevlendirdiği vazifeye de Allah

için itaat edelim. Asıl anlaşma ve asıl vicdan, bir Allah'ın emrine uyma olunca, her anlaşmazlık, hak düşüncesi ve hak kanunu ile çözümlenir. Ve hiçbir kimsenin şahsî isteği hakim olmaz. Buna göre İsa'yı da rab tanımıyalım. Onu da Allah'ın bir kulu ve bir elçisi tanıyalım. Aynı şekilde papalar, krallar, başkanlar hep böyle, birbirine Allah'a itaatları ve hakkı araştırmaları açısından bakalım.

Ortaya atılan bir soruya karşı Resulllah (s.a.v.) kitap ehli (yahudi ve hıristiyanlar)dan iman edenlere: "Siz hani papaların ve diğerlerinin sözlerine, yalnızca onların sözleri olduğu için itaat etmez miydiniz? İşte o, onları rab edinmektir." buyurmuştur. Burada sözün gelişi en çok Hz. İsa'ya "rab" diyen hıristiyanlara yöneliktir. Bugün bazı İncil tercemelerinde bunun muallim (öğretmen) demek olduğu gösterilmişse de akide-i teslis (üçleme inancı) varken bu yorum yeterli olamaz. Hatta, وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Ona kitabı ve hikmeti öğretir."* (Âl-i İmrân, 3/48) âyetinin delaletine göre gerçek öğretici yine Allah'tır.

Fakat kitap ehli, Hakk'ı birlemekten değil, kelimeyi dağıtmaktan hoşlandılar, İmran ailesi ile İbrahim ailesi arasında bir birlik yönü olan İbrahim'i bile, her biri kendilerine bağlayarak "yahudi idi" veya "hıristiyan idi" dediler. Bunlara karşı cevap olarak buyuruluyor ki:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ

فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

(٦٥) هَا أَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ

فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٦٦) مَا كَانَ

إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ

مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٦٧) إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا

النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ (٦٨)

Meâl-i Şerifi

65- Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?

66- İşte siz böylesiniz. Haydi biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.

67- İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyandı; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslümandı, müşriklerden de değildi.

68- Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.

فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ Yani Tevrat ve İncil'den, **bir dereceye kadar, bilginiz bulunan Musa ve İsa,** مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ **hakkında hiç malumatınız bulunmayan Hz. İbrahim.** وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ***"Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslümandı, müşriklerden de değildi."*** Şu halde ne yahudilerin, ne hıristiyanların, ne de müşriklerin İbrahim'i, ne ırk bakımından, ne de din bakımından kendilerine bağlamaya, kollarından saymaya hakları olmadığı gibi, bunlardan ırk yönünden mensub olanların da kendilerini temiz bir müslüman-muvahhid olan İbrahim'in aile ve tabilerinden saymaya hakları yoktur ve mücadeleleri bilgisizcedir. Onlar لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ *"Zalimlere ahdim ermez."* (Bakara, 2/124) âyetinin hükmüne dahildir. اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا *"Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu peygamber ve iman edenlerdir."* Seçime giren İbrahim ailesi işte bunlardır: İbrahim'in dinine uyanlar, şu şanı ulu peygamber Muhammed Mustafa ve buna iman edenlerdir. İlahî ahde ve imamete (önderliğe) nail olacak olanlar, her halde, bunlardır. Çünkü وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ***"Allah, müminlerin dostudur."***

Kitap ehlinin bir kısmı müvahhid (Allah'ı birleyen) ve müslüman olmak şöyle dursun müminleri sapıtmaya çalışıyorlar. Nitekim yahudiler, Huzeyfe, Ammar, Muaz gibi büyük sahabileri yahudiliğe davet etmeye cesaret ettiler de şu âyet indi:

Ey müminler!

وَدَّتْ طَائِفَةٌ

مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ

وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

69- Kitap ehlinden bir grup sizi saptırmak istediler, halbuki sırf kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar.

Bunların, haberleri olmadan kendilerini nasıl saptırdıkları da şu hitap ile anlatılıyor:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ

تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ

الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

Meâl-i Şerifi

70- Ey kitap ehli! (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

71- Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?

Bakınız bunların bir kısmının karıştırmalarına ki, Hayber veya Ureyne yahudileri hahamlarından on iki kişi anlaşmışlar, birbirlerine: "Haydi bir gün sabahleyin laftan ve yalnız dil ile Muhammed'in dinine giriniz, akşam üzeri de; kitaplarımıza baktık ve bilginlerimize de danıştık, şimdi Muhammed'in (Tevrat'ta anlatılan) o peygamber olmadığını anladık, bu yalan ve dini de batılmış, deyiniz ve inkâr edip çıkınız. Böyle yaparsanız Ashabı da şek ve şüpheye düşerler." demişlerdi. Aynı şekilde Kıblenin değişmesi meselesinde Ka'b b. Eşref isimli

yahudi hahamı da kendine uyanlara, kıbleye karşı günün başlangıcında namaz kılmayı ve sonunda caymayı telkin etmişti ki, şu âyet bunları haber veriyor:

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا
بِالَّذِي اُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا اٰخِرَهُ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى
هُدَى اللّٰهِ اَنْ يُؤْتٰى اَحَدٌ مِثْلَ مَا اُوتِيتُمْ اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ
قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾
يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

72- Kitap ehlinden bir grup: "Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar da dönerler." dedi.

73- "Ve kendi dininize uyanlardan başkasına inanmayın" (dediler). De ki: "Şüphesiz doğru yol, Allah'ın yoludur". (Onlar kendi aralarında): "Size verilenin benzerinin hiçbir kimseye verilmiş olduğuna, yahut Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize deliller getireceklerine" (de inanmayın dediler). De ki: "Lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan, her şeyi hakkıyla bilendir".

74- Rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf ve kerem sahibidir.

Fakat kitap ehlinin hepsini böyle ahlâksız sanmamalıdır. Çünkü:

أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ
إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذٰلِكَ
بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ بَلٰى مَنْ أَوْفٰى بِعَهْدِهِ وَاتَّقٰى
فَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ
وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا
يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

Meâl-i Şerifi

75- Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana eksiksiz iade eder. Fakat öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan bize vebal yoktur." demelerinden dolayıdır. Ve onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

76- Hayır, kim sözünü yerine getirir ve kötülüklerden korunursa, şüphesiz Allah da korunanları sever.

77- Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur; Allah kıyamet günü onlarla hiç konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için acı bir azab vardır.

مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ *"(Kitap ehlinden) öyle kimseler vardır ki, onu yüklerle emanet bıraksan onu sana geri verir."* Yahudi bilginlerinden olup Peygamber'e iman eden Abdullah b. Selam Kureyş'ten birinin emanet bıraktığı bin ikiyüz okya altını eksiksiz teslim etmiş idi ki, okya kırk dirhem itibar ediliyor. مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِد۪ينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ *"Yine onlardan öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen onu sana geri vermez."* Nitekim yine yahudilerden Fenhas b. Âzura diğer bir Kureyş'linin emanet bıraktığı bir dinarı inkâr etmişti. Bir dinar, (aslı dinnar) yirmidört kırat, yani bir miskal itibar edilir. Bu hainliğin sebebi de: "Adam sen de, ümmîlerin, okuyup yazması olmayanların hakkı mı olurmuş? Vesikası, yaptırma gücü bulunmayan ve hele dini ayrı olan kimselerin hakkını yemek helaldir." inancında bulunmaları olduğu gösterilmiştir. Bu âyetin içeriğine işaret ederek Malik b. Dînâr hazretleri demiştir ki: "Dinnar kelimesi, 'din' ile 'nâr' kelimelerinden oluşmuştur. Hakkıyla alınca 'din' olur, haksız alınca da 'nâr' (ateş) olur".

Bir de kitap ehli içinde, kitap adına ağızlarını eğen, bile bile yalan söyleyerek propagandalar yapan ve insanları Hak'tan ayırıp batıla saptırmak, kula kul etmek istiyenler vardır. Şöyle ki:

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَر۪يقاً يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

Meâl-i Şerifi

78- Kitap ehlinden öyle bir güruh da vardır ki, siz onu kitaptan sanasınız diye, dillerini kitaba doğru eğip bükerler. Halbuki o, kitaptan değildir. "Bu, Allah katındandır." derler; oysa o, Allah katından değildir. Allah'a karşı, kendileri bilip dururken, yalan söylerler.

Halbuki Allah'ın kitap ve peygamberlik verdiği bütün nebiler ve resuller, bunların isnat ettikleıi yalanlardan uzaktırlar. Çünkü:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ
وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ
كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ
﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰئِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ اَرْبَابًا
اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾ وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ
مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ
وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرِي قَالُوا اَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا
مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾

Meâl-i Şerifi

79- İnsanlardan hiçbir kimseye, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdikten sonra, kalkıp insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kul olun." demesi yakışmaz. Fakat onun: "Öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitap gereğince Rabb'e halis kullar olun" (demesi uygundur).

80- Ve O size: "Melekleri ve peygamberleri tanrılar edinin." diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra, size hiç inkârı emreder mi?

81- Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: "Andolsun ki size kitab ve hikmet verdim, sonra yanınızda bulunan (kitaplar)ı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona muhakkak inanacak ve ona yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?"

demişti. Onlar: "Kabul ettik" dediler. (Allah da) dedi ki: "Öyleyse şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım".

Allah bütün peygamberlerine kitap ve hikmet verirken hepsinin böyle bir sözleşme ve anlaşmasını almıştır. Bunlar arasında, önce gelenden sonra gelene, sonra gelenden öncekine böyle karşılıklı ve ilâhî şahitlik altında kabul edilmiş bir tasdik antlaşması vardır. Hepsi, kendilerini tasdik eden Muhammed Resulullah'a iman ve yardım için Hak Teâlâ'ya söz vermişlerdir. İlim ve hak şahitliğin hükmü budur.

Şu halde:

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

82- Artık bundan sonra her kim dönerse, işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir.

Şimdi peygamberlerin fâsık olmaları, Allah'a itaatten çıkmaları ihtimali var mıdır? Haşa! Öyle ise:

اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

83- Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi, ister istemez O'na boyun eğmiştir ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir.

Hayır, gerek yükseklerde bulunanların ve gerek aşağıda bulunanların istiye-

rek ve istemiyerek uyduğunu bilen ve hepsi Allah'a döndürülecek olan peygamberler hiçbir zaman Allah'ın dininden, Allah'a itaatten, Hakk'a teslim olmaktan başka bir istekte, bir davada bulunmazlar. "Allah'ı bırakınız da bize kul olunuz." demezler. Ve fakat: "Allah'ın öğrettiği kitap ve okuduğunuz, okuttuğunuz derslerle 'rabbaniyyûn' Rabb'e halis kullar olunuz." derler ve öyle demişlerdir. "Rabbanî" kelimesi "Rabb" veya "mürebbî" (terbiye edici) mânâsına "Rabbe mensub"dur. (İlerde gelecek olan وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثٖيرٌ *"Nice peygamberler vardı ki, beraberlerinde Allah erleri bulunduğu halde savaştılar."* (Âl-i İmran, 3/146) âyetine bak.)

Bütün bu hak âyetler anlaşıldıktan sonra, ey Muhammed:

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى
وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ
﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ فِي
الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا
بَعْدَ اٖيمَانِهِمْ وَشَهِدُٓوا اَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَٓاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُۜ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿٨٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ
لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٨٧﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَاۚ
لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَۙ ﴿٨٨﴾ اِلَّا الَّذٖينَ
تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٨٩﴾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerifi

84- De ki: "Allah'a, bize indirilen (Kur'ân)e, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere inandık. Onların arasında hiçbir fark gözetmeyiz, biz O'na teslim olmuşlarız".

85- Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul edilmeyecek ve o ahirette de zarar edenlerden olacaktır.

86- İnandıktan, Peygamber'in hak olduğuna şehadet ettikten ve kendilerine açık delililler geldikten sonra, inkâra sapan bir milleti Allah nasıl doğru yola eriştirir? Allah zalimler güruhunu doğru yola iletmez.

87- İşte onların cezaları, Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onların üzerlerindedir.

88- Onlar bu (lanetin) içinde ebedî kalacaklardır. Kendilerinden ne bu azab hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır.

89- Ancak bundan sonra tevbe edip kendini düzeltenler başka. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

90- Şüphesiz imanlarının arkasından küfreden, sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri asla kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.

91- Muhakkak ki inkâr edenler ve kâfir oldukları halde de ölenler, yeryüzü dolusu altın fidye verseler bile hiç birisinden asla kabul edilmeyecektir. İşte dayanılmaz azab onlar içindir. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

İşte ilâhî tevhidin zorunlu bir sonucu olmak üzere bütün peygamberler ve ilâhî kitaplar Allah'a karşı değil, Allah'ın olmaları ve ancak Allah'a kulluk etmeleri yönünden iman edilmedikçe İslâm'ın ve tevhidin mânâsı tahakkuk etmez. Allah'a değil, kendine kul olmaya davet edenler Allah'ın peygamberi olamaz. Elçi ancak kendisini gönderene davet eder. Ve elçiyi inkâr etmek de göndereneni inkâr olur. Hak din olan İslâm'ın esası, bu tevhid imanı ile Allah'a teslim olmaktır. Bundan çıkmak, irtidad (dinden çıkmak), bunun dışındakiler küfürdür. İsterse bir peygamberi olsun diğerlerinden ayırıp inkâr etmek, peygamberliğin esasını inkâr etmektir. Peygamberliğin esasını inkâr etmek, bütün peygamberleriyle beraber Allah Teâlâyı inkâr etmektir. كَيْفَ يَهْدِى اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا kısmı, وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ a kadar müslüman olduktan sonra dinden çıkarak Medine'den kaçıp Mekke müşriklerine sığınan birkaç kişi hakkında inmiştir. اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ Bunlar hakkında tevbenin kabul edilmemesi bahis konusu olmuştur. En çok tercih edilen mânâ şudur: Çünkü böyleleri ölüm belirtisini görüp hayattan ümidini kesmedikçe tevbe edip imana gelmezler. Halbuki yeis halindeki iman makbul değildir. Bunun izahı, وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّي تُبْتُ الْئٰنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا *"Yoksa kötülükler yapıp da nihayet ölüm gelip çatınca: "Ben şimdi tevbe ettim." diyenlere ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur."* (Nisa, 4/18) âyetidir.

Şimdi İslâm'ın amelle ilgili hükümlerine ve tatbikatına gelelim:

Anlaşıldı ki Allah katında makbul olan din İslâm'dan ibarettir. Ve İslâm'dan başka bir din arayanın dini kabul edilmez, sonu ziyan olur. Allah'a ve Allah'dan gelene tam bir iman ve teslimiyet bulunmadıkça ahirette hiçbir amel fayda vermez. Küfürle ölenlerin her biri dünya dolusu altınlar nafaka vermiş olsalar da ahirette kendilerini kurtaramazlar. Fakat buna karşılık ilâhî yardıma ermek ve birr (büyük hayır) ve nimetlere ulaşmak istiyen ey müminler siz de:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى

تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

Meâl-i Şerifi

92- Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, gerçek iyiliğe

asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.

Şu halde yalnız iman, tam, kâmil hayra, iyiliğe ermek için yeterli sebep değildir. İman ve ilimden sonra amel ve özellikle (Allah yolunda) sarfetmek ve harcamak da gerektir. Hem de bu harcamak ne kadar sevgili şeylerden olursa, o kadar kıymetli olur. Allah, harcanılan hoş veya nâhoş (güzel olmayan) herhangi bir şeyi bilir ve ona göre sevabını verir. Fakat asıl iyiliğe, yüksek hayra ulaşmak, sevilen şeylerden harcamaya bağlıdır. Bundan dolayı Bakara Sûresi'nde geçen "birr" ve "infak" âyetlerini (Bkz: el-Bakara, 2/3, 44, 177, 189, 215, 219, 261, 264, 265, 267, 270, 272, 273, 274.) hatırlamalı ve ona göre İslâm'ın hükümlerini yerine getirmeye hazırlanmalıdır.

Birr: Bakara Sûresi'nde لَيْسَ الْبِرَّ (Bakara, 2/177) âyetinde de açıklandığı üzere ihsan (iyilik etmek), geniş hayır, tam hayır demektir. "Birr" ile "hayır" arasında şöyle bir fark da göstermişlerdir: "Birr", hayra ulaşan ve kastedilmiş fayda; "hayır" ise -kasıtsız bile olmuş olsa- muhakkak faydadır. Birrin zıddı ukuk (isyan etmek), hayrın zıddı şerdir. Bununla beraber "birr", hıns (günah) karşılığı da kullanılır. Burada birr'e erişmek, hayır ve iyilik etme sıfatıyla sıfatlanmış olmak veya اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖى نَعٖيمٍ *"İyiler mutlaka nimet içindedirler."* (İnfitar, 82/13) âyetinin delaleti üzere iyiliğe ve ilâhî sevaba ermek mânâlarından her biriyle tefsir edilmiştir ki, ikisi birbirinden ayrılmazlar. اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ *"Allah asla sözünden dönmez."* (Âl-i İmran, 3/9) âyeti gereğince Allah'a söz vermek ve anlaşmada tamamıyla ayak direyerek ilâhî vaade tamamen kavuşmak, ermek mânâsı, her ikisini de içine alır. Buna göre iman, dinin temeli; birr, dinin gayesi demektir. Hak tevhid, hayra erişmek: İşte din, bu iki esasın mahsulüdür. Ve bu şekilde bu âyet, kendisinden önceki iman konularının bir sonucu, kendisinden sonraki hükümlere dair konuların da mukaddimesi (başlangıcı) yerindedir.

Bilinmektedir ki, infak (harcama) denilince en başta zorunlu ihtiyaçlar, bunun başında da yiyecekler vardır. İslâm dini ise bu konudaki baskıları kaldırıyor. كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا *"Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiyin."* (Bakara, 2/168) diyordu. Yahudiler de İslâm'ın hükümlerini reddetmek için neshi inkârdan başlıyorlardı. Buna dayanarak İslâm'ın helal ve haram meselelerine ve Peygamberimizin İbrahim milletine davetine karşı itiraz etmiş olmak için: "İsrailoğullarına haram olan şeyler, Nuh ve İbrahim zamanından beri haramdı." diyorlar ve Mescid-i Aksa'nın Ka'be'den daha eski ve şerefli olduğunu da iddia ederek, kıblenin değiştirilmesine de itiraz ediyorlardı.

Burada bir taraftan infak (harcama) dolayısıyla İslâm dininin yiyecekler hususundaki geniş iznini teyid, diğer taraftan İbrahim milletinin kuruluşunu düzenleme olmak üzere, bunlara cevap olarak buyuruluyor ki:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ
مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَيةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَيةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ
حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

Meâl-i Şerifi

93- Tevrat indirilmeden önce, İsrail (Yakub)in kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helal idi. De ki: "Eğer doğrulardan iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun".

94- Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

95- De ki: "Allah doğru söylemiştir. Öyle ise dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi".

Şu halde "nesih yoktur" davası bir iftira olduğu gibi, En'âm sûresindeki وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا الاَّ مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِالْحَوَايَا اَوْمَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ *"Yahudilere bütün tırnaklı (hayvan)ları haram kıldık. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram ettik, yalnız sırtlarının, yahut bağırsaklarının taşıdığı, ya da kemiğe karışan yağlarını haram etmedik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık."* (En'âm, 6/146) âyeti gereğince, İsrailoğullarının bunlardan mahrum oluşları saldırganlıklarının bir cezası idi. Tevrat'tan önce Hz. Yakub'un kendine haram ettiği, yani kendisine yasakladığı şey hariç tutulursa, diğerleri haram değildi. Tevrat, neshi inkâr et-

mek şöyle dursun, tam tersine önceden helal olan bazı şeyleri İsrailoğullarına haram etmekle nesih yapmış bulunuyordu. Hz. Yakub hakkında en sahih rivayet şudur: Müşarunileyh (adı geçen), ırkunneşe' (siyatik) hastalığına tutulmuş ve bundan şifa bulur kurtulursa en sevdiği yemeği yememeye adak adamıştı. Bir rivayete göre en sevdiği de deve eti ve sütü imiş. Bu adağı, doktorların tavsiyesi veya hastalığında bir gece pek çok ıztıraplı olması sebebiyle veya sırf bir zühd (her türlü zevki terkederek kendini ibadete vermek) ve kulluk için yapmış olduğu da rivayet edilmiştir.

Kabe meselesine gelince: Şu muhakkaktır ki:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ
لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ
مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ
حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ
عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

Meâl-i Şerifi

96- Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kabe)dir.

97- Onda apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren güvene erer. Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağni (kimseye muhtaç değil, her şey ona muhtaç)dir.

Kabe'nin esas kuruluşu, Mescid-i Aksa'nın esas kuruluşundan öncedir. Buna göre bütün kitap ehlinin tanıyageldikleri mabedlerin hepsinden daha önce, daha mübarek bir tevhid kıblesidir. Bu da, önce ve sonra neshin var olduğunu

ifade eder.

Bekke, Mekke demektir. Veyahut Mekke şehirin ismi, Bekke de Mescid-i Haram'ın yeridir. Bakara sûresinde haccın tafsilatı açıklanmıştı. Burada da وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"Beyti haccetmek insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."* nassıyle haccın kesin olarak farz oluşu te'kidli bir şekilde tesbit edilmiştir.

İstitâa, aslında fiilin itaat etme ve meydana gelmesini talep ve irade etmektir. Bu ise kudret (güç yetmey)e bağlı olduğundan, sonradan kudret mânâsında meşhur olmuştur. Tam mânâsıyla fiile yakın olan bizzat kudrettir. Fakat fiilden önce olan aletlerin ve sebeplerin selameti mânâsına kullanıldığı da çoktur ki, burada bu mânâyadır. Hacca kudret (güç yetmek), ya beden veya mal veya her ikisiyledir. İmam Malik yalnız bedenî kudreti, İmam Şafiî malî kudreti, İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri de her ikisini dikkat nazarına almıştır. وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ *"her kim küfrederse şüphesiz ki Allah..."* âyetindeki "küfür"den maksadın, görüldüğü üzere haccı inkâr etme mânâsına olmak ihtimali bulunmakla beraber, tefsir bilginlerinin çoğunluğunun açıklamasına göre, "kudreti varken haccı terketmek" mânâsınadır ki, bununla namazı terketmek, zekatı terketmek gibi, haccı terketmek de kâfire yakışır bir isyan demek olduğu ağır bir tarzda gösterilmiştir.

Rivayet olunuyor ki, Şemmas b. Kays isminde bir yaşlı yahudi varmış. Küfrü ve müslümanlara karşı hiddeti, kini ve çekememezliği pek şiddetliymiş. Bir gün Evs ve Hazrec kabilelerinden birtakım ashab-ı kiram bir mecliste oturmuş konuşurlarken bu yahudi yanlarından geçmiş, cahiliyye zamanında aralarında şiddetli düşmanlık ve hasımlık bulunan bu kimselerin İslâm'dan sonra aralarındaki bu ülfeti, toplanmayı, düzelmeyi ve sevgiyi görünce: "Allah'a yemin ederim ki bunlar böyle toplandıkça, bizim buralarda rahatımız kalmaz." demiş ve yanındaki bir yahudi delikanlısına: "Haydi şunların yanlarına otur, yevm-i bûâsı (buas gününü) ve daha öncekilerini hatırlarına getir ve o zaman söyledikleri şiirlerden bazı parçalar da okuyuver." diye tenbih etmişti. "Büas günü" ise İslâm'dan önce yüzyirmi sene kadar birbirleriyle düşmanlık ve hasımlık üzere yaşamış olan Evs ve Hazrec kabilelerinin savaş yaptıkları ve Evs'in Hazrec'e galip geldiği son bir gün idi. Delikanlı dediğini yapmış ve derken bir münakaşa kapısı açılmış, iki taraf öğünmeye başlamışlar, nihayet bir çekişme, ağız kavgası olmuş, Evs'ten Evs b. Kayzî, Hazrec'den Hübar b. Sahr sıçramışlar, birbirlerine söz atmışlar, birisi diğerine: "İsterseniz bugün yine öyle bir gün yaparız" demiş. İki taraf öfkeyle gelmiş: "Haydi yaptık, silâh silâh, haydi zahireye, harre meydanına!" demişler, sözün kısası Evs kabilesi birbirleriyle, Hazrec de birbirleriyle birleşmişler, o sırada durum Peygamberimize ulaşmış, O

da yüce huzurlarında bulunan Muhacir ashab-ı kiramla birlikte onların yanlarına gelmiş: "Ey müslümanlar topluluğu!.. Allah Allah! Ben aranızda bulunurken de cahiliye davası mı yapıyorsunuz? Cenab-ı Allah sizi İslâm'a hidayet ettikten ve küfürden kurtarıp kerem (cömertlik) ve yardımıyla cahiliyyenin kökünü kestikten ve aranızı bulduktan sonra, yine eski küfre mi dönüyorsunuz?" diye nasihat edince, hepsi düştükleri tehlikenin bir şeytan tuzağı olduğunu anlayarak derhal ellerindeki silahlarını bırakmışlar, gözlerinden yaşlar dökerek birbirlerine sarılmışlar, kucaklaşmışlar ve Resulullah'a itaat ederek beraberce gitmişlerdi. Cenab-ı Allah bu şekilde Şemmas'ın fitne ateşini söndürmüş, bu sebeple hem Ehl-i Kitab'a bir öğüt, hem de müminleri onlardan herhangi birine uymaktan yasaklama maksadıyla hükmü âmm (genel) olan şu âyetleri indirmiştir:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ
شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ
عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تُطِيعُوا فَرِيقًا
مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾
وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَن يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

Meâl-i Şerifi

98- De ki: "Ey kitap ehli! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"

99- De ki: "Ey kitap ehli! Gerçeği görüp bildiğiniz hâlde niçin Allah'ın

yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir".

100- Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar.

101- Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın elçisi de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız? Kim Allah'a sımsıkı bağlanırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir.

Allah'a i'tisam (sımsıkı sarılmak), Allah'a sığınmak ve ilâhî ismet (masumluk)e sığınmaktır ki, bu sarılma için:

يَٓا اَيُّهَا

الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

﴿١٠٢﴾ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَم۪يعاً وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ

عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه۪ٓ اِخْوَاناً

وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ

لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

Meâl-i Şerifi

102- Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.

103- Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun

tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.

Allah'tan hakkıyla korkmak Bakara sûresinin هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2/2) âyetinde açıklandığı üzere "takva mertebeleri"nin en mükemmelidir ki, iki mânâ ile düşünülür: Birisi her yönden Allah'a itaat edip, hiçbir isyan etmemek, daima zikr (Allah'ı anma) üzere bulunup, hiç unutmamak ve her halde şükredip hiçbir nankörlüğe düşmemektir ki, ilâhî şan ve büyüklüğe layık olmak mânâsına "Hak takva" demektir. Bu ise peygamberlerin en büyükleri gibi masum fıtrat üzere yaratılmış olanlardan başkası için ve hatta onlar için bile mümkün değildir. مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ وَمَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ *"Seni layıkıyla tanıyamadık, sana layıkıyla ibadet edemedik."* Bundan dolayı bu âyet indiği zaman ashab-ı kiramın çok ibadet etmekten dolayı ayakları şişmiş, alınlarının derileri soyulmuş ve bunun üzerine فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'dan korkun."* (Teğabün, 64/16) emrinin inmiş olduğu rivayet edilmiştir.

İkincisi Allah yolunda hakkıyla, gücünün yettiği kadar gayret etmek ve bu konuda hiç kimsenin kınamasından korkmamak, hatta anası, babası veya kendi aleyhinde bile olsa Allah için adalet ve doğruluktan ayrılmamaktır ki; bu hak, vücub (lüzumlu, gerekli) ve sabit olmak mânâsınadır. Ve bu şekilde فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ âyeti, bunun açıklamasıdır. Allah'tan hakkıyla korkmak ve her halde müslüman olarak ölebilmek için de her şeyden önce Allah'ın ipine toptan yapışarak tevhid üzere toplanmak ve ayrılıklardan çekinmek lazımdır. Anlaşılıyor ki, haccın farz oluşu, bu toplanmanın hem sebeplerinden, hem de maksatlarından birini teşkil eder. Şu halde önce kalplerin birleşmesi, ikinci olarak fiillerin birleşmesi hak dinin esaslarının en büyüklerindendir. "Ben, kendi başıma, yalnızca dinimi, imanımı koruyabilirim." demek tehlikelidir. Kendi başına kalmak isteyen fertlerin, iman ve İslâm üzere hüsn-i hatime (iyi sonuç) ile ahirete gidebilmesi şüpheli olur. Ferd zorlama ve baskı altında her şeyini kaybedebilir. Çünkü يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın kudreti toplumla beraberdir."* (1) Ve dinin dünyada en büyük feyzi de bu toplumun kuruluşundadır. Bunun içindir ki, toplumlarını yitiren veya perişan edenler muhakkak perişan olurlar. Fiilî sebepler karşısında ilmî deliller, çoğunlukla hükümlerini yerine getiremezler. Nitekim Hz. İsa bile مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ *"Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?"* (Âl-i İmran, 3/52) dedi. Her mümin, Hakk'ın bir izafî tecellisine ulaşmıştır. Hakk tecellî ise bütün bağların toplanmasıyla hakk tevhidin ortaya

(1) Tirmizî, Fiten, 7; Nesaî, Tahrîm, 6.

çıkmasındadır. Şu halde bütün iman ehli, tek kelime üzerinde fiillerini birleştirmedikçe ittikâ (layıkıyla Allah'tan korkma)ya eremez, Allah'a kavuşamazlar.

Hablullah (Allah'ın ipi), Allah Teâlâ'ya kavuşma sebebi olan delil ve vasıta demektir ki, Kur'ân, Allah'ın emrini yerine getirme ve cemaat, ihlas, İslâm, Allah'a söz verme, Allah'ın emri diye rivayetlerle tefsir edilmiştir ve hepsi birbirine yakındır. Bu âyetin cemaat ve ictimaiyyet (toplum bilim, sosyoloji) ile emir olduğunda kuşku yoktur. Bununla beraber burada cemaat, hablullah (Allah ipin)ın aynı değil, ona yapışmanın ürünüdür. Ebu Said el-Hudrî hazretlerinden rivayet edildiği üzere Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: كِتَابُ اللّٰهِ هُوَ حَبْلُ اللّٰهِ الْمَمْدُودُ مِنَ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ "Gökten yeryüzüne indirilmiş olan hablullah (Allah'ın ipi), Allah'ın kitabıdır." (1) Korkunç bir yolun kenarına çekilmiş olan bir ip veya bir kuyuya düşmüş olanları çıkarmak için uzatılmış bir ip ve ona gereğince iyice tutunmuş bir toplum düşününüz. İşte bu tasavvurdan meydana gelen hey'et-i ictimaiyye (sosyal kurul) Kur'ân etrafında devamlı yükselen bir İslâm cemaatinin misalini teşkil edecektir.

Bu i'tisam (tutunma) için herhangi bir cemaat olmak da kâfi değildir.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ
اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerifi

104- İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır.

İslâm toplumundan böyle bir ümmet (topluluk) de teşekkül etmelidir.

---

(1) Tirmizî, Menakıb, 31; Müslim, Fedâil, 37; Ebu Davud, Fedâilü'l-Kur'ân, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 14, 17.

Ta yukarılarda da açıklandığı üzere ümmet, öne düşen, çeşitli insan gruplarını toplayan, kendilerine uyulan bir topluluk demektir ki, hepsinin önünde de "imam" (önder) bulunur. Cemaat ile (toplu halde) namazlar, bu muntazam ve hayırlı sosyal tertibin görüntüsünü ifade eden gözle görülür şeklidir. Bu şekilde hayra davet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet (önderlik) teşkili müslümanların imandan sonra ilk dinî farîzalarıdır. Bu farizayı (Allah'ın emrini) yerine getirebilen müslümanlardır ki وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ âyetinin açık hükmü gereğince kâmil (tam) kurtuluşa ererler. Yoksa وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ âyetinin mânâsı müşkil ve belki müteazzir (mümkünsüz) olur. Allah'ın vaadi bütünüyle temin edilmez, hayra çağırmak, iyiliği emir, kötülüğe engel olma bütün müslümanlara farz-ı kifayedir. Bu yapılmayınca hiçbir müslüman mesuliyetten kendini kurtaramaz. Fakat her ferde farz-ı ayın değildir. Ümmetin tümünün vazifesidir. Çünkü مِنْكُمْ "sizden" buyurulmuştur. Buradaki «مِنْ» in tecrîdî (soyutlayıcı) veya teb'îzî (ayırıcı) olmak üzere iki mânâya ihtimali vardır. Tecridî olduğuna göre her müslüman bununla görevlidir. Teb'îzî olduğuna göre de genelde müslümanların vazifeleri, içlerinden bunu yapacak belli, özel bir topluluk meydana getirmek, onlara yardım ederek ve uyarak o vasıta ile bu görevi yerine getirtmektir. Bunlar tayin ve görevlendirildikten sonra emretmek ve yasaklamak bizzat onlar üzerine farz-ı ayın olur. Ve fakat bunlar görevlerini yerine getirmezlerse, sorumluluk önce bunlara, ikinci olarak herkese teveccüh eder. Tevhid nizamı bozulduğu zaman, ortaya çıkacak şer ve bela da yalnız zalimlere isabet edip kalmaz, herkese bulaşır.

Hayra davet (çağırma), dine ve dünyaya ait bir iyiliği içeren herhangi bir şeye davettir ki, birliğin ve İslâm'ın esasıdır. İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak da bunun önemli bir kısımdır. Maruf (iyilik), İslâm'ın gereği olan Allah'a itaat; münker (kötülük) de İslâm'ın gereğine uymayıp, Allah'a karşı gelmek demektir. İyiliği ve kötülüğü Allah'ın ipinden başka ölçü ile ölçmeye kalkmak, isteklere ve nefse ait arzulara uymaktır ki, bu da ayrıcalık yapmaktır. Bu noktayı daha çok açıklamak için buyuruluyor ki:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ

وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ
بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ
ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾
تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ
﴿١٠٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

105- Kendilerine apaçık delilller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.

106- O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara: "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın" (denecektir).

107- Yüzleri ağaranlara gelince, (onlar) Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.

108- Bunlar Allah'ın, sana gerçek olarak okuyageldiğimiz, âyetleridir. Allah âlemlere hiçbir haksızlık etmek istemez.

109- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Ey Muhammed ümmeti!

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًىۜ
وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾ ضُرِبَتْ
عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُٓوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَٓاؤُ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا
يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا
وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerifi

110- Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeğe çalışır ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de inansaydı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler de var, ama pek çoğu yoldan çıkmışlardır.

111- Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

112- Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine alçaklık damgası vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve insanlar (müminler)ın ahdine sığınmış olsunlar. Onlar Allah'ın hışmına uğradılar ve üzerlerine de miskinlik damgası vuruldu. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmiş olmaları ve haksız yere peygamberleri öldürmeleridir. Ayrıca isyan etmiş ve haddi de aşmışlardı.

Burada ümmet-i Muhammed'in esas mümeyyiz (ayırıcı) özelliği, tevhid imanı ile iyiliği emir ve kötülükten alıkoyma olduğu ve bilhassa bu vasıf altında insanlar için en hayırlı bir ümmet oldukları ve bu vazife esas itibariyle yalnız ulu'l-emr (müslümanların yetkili amirlerin)e ait olmayıp bütün müminlerin biz-

zat veya bilvasıta (aracı ile) bununla ilgili olmaları gerekeceği ve bir ümmetin hayırlı oluşu da çoğunluğunun iyiliğiyle olabileceği ve nitekim diğer kitap ehlinin bu haslete sahip olamamaları, içlerinde Allah'a itaattan çıkmış sapıkların çoğunluğu oluşturmalarından doğduğu ve müslümanların çoğunluğu bu seçkin hasleti muhafaza ettikçe kendilerine diğer kâfirlerin, sapıkların netice itibariyle bir eziyetten başka zararları dokunamayacağı hatırlatılıyor ki, burada إِلاَّ بِحَبْلٍ مِنَ اللهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ *"ancak Allah'ın ipine ve insanların ahdine sığınanlar hariç"* kısmı da dikkate değerdir. Kendilerini her şey zannedip Allah'a itaatten dışarı çıkanlar az çok zillet (alçaklık)ten kurtulurlarsa, yine Allah'ın veya Allah'ın kullarının ahd (söz verme) ve emanı sayesinde kurtulabilirler.

Evet, Kitap ehlinin mümin olanları da yok değildir:

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ
يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ
فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

113- Hepsi bir değildirler. Kitap ehli içinde doğruluk üzere bulunan bir ümmet (topluluk) vardır ki, gecenin saatlerinde onlar secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar.

114- Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar iyi insanlardandır.

115- Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kendisinden gereği gibi sakınanları bilir.

Ümmet-i kâime, hakşinas (hak tanıyan), doğru, doğrulan veya Allah için kalkan, müstakîm (doğru), âdil (adaletli) topluluk mânâlarına gelir.

Tefsir bilginlerinin çoğunun tercihine göre burada kitap ehlinden maksat, Musa ve İsa aleyhisselâma iman etmiş olanlardır. Ve bu âyetin iniş sebebi hakkında birkaç rivayet vardır:

1- Abdullah b. Selam, Sa'leb b. Said ve Üseyd b. Ubeyd gibi zatlar müslüman oldukları zaman diğer yahudiler bunların aleyhinde bulunmuşlar küfür ve hüsranlarından bahsetmişlerdi. Bunlara karşı, onların faziletlerini açıklamak hakkında bu âyet inmiştir.

2- Necranlılardan kırk, Habeşten otuziki, Rumdan üç kişi ki toplamları yetmiş beş zat İsa'nın dini üzereyken Muhammed (s.a.v.)'i tasdik ederek iman etmişlerdi. Âyet bunlar hakkında inmiştir.

3- Peygamberimizin Medine'ye gelmesinden önce Ensar arasında Esad b. Zürare, Berar b. Ma'rur, Muhammed b. Mesleme ve Ebu Kays b. Sırme b. Enes muvahhidîn (Allah'ı bir tanıyanlar)den idiler. Cünüb oldukları zaman guslederler ve bildikleri kadar hanif dini ile amel ederlerdi. Resulullah gelince derhal tasdik edip, ona yardım ettiler.

4- Yukarıdaki âyetlerde kitap ehli yerildikten sonra hepsinin böyle olmayıp, içlerinde iyi sıfat ve hoş huya sahip olanların da bulunduğunun açıklanması için indiği de söylenmiştir.

Bazı tefsircilerin açıklamasına göre de burada kitap ehli deyimi, müslümanları da kapsayan genel bir mânâda kullanılmıştır. Ve her halde âyetin siyâk (geliş şekli), وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ cümlesindeki müminleri açıklama olduğu ortadadır.

Kitap ehlinin iman edenleri böyle. Genel olarak kâfirlere gelince; müminler, bunların servetlerinden ve dünya hayatı uğrunda çok harcamalarından endişe etmemelidirler. Çünkü:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَٰذِهِ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا
أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

Meâl-i Şerifi

116- O inkâr edenler (var ya), onların ne malları, ne de evlatları, onlara Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar, ateş halkıdır; orada ebedi kalacaklardır.

117- Onların bu dünya hayatında harcadıklarının durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup da mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın hali gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat kendileri, kendilerine zulmediyorlar.

Ancak:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ
خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي
صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾
هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ

وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۗ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِۜ
قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾
اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۘ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَاۜ
وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ
مُحٖيطٌ ﴿١٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

118- Ey iman edenler! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve düşmanlıkları ağızlarından taşmaktadır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık.

119- İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler, siz kitap(lar)ın hepsine inanırsınız, onlarsa sizinle buluştukları zaman "inandık" derler. Başbaşa kaldıkları zaman da kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: "kininizle geberin!". Şüphesiz ki Allah göğüslerin (gönüllerin) özünü bilir.

120- Size bir iyilik dokunsa fenalarına gider, başınıza bir kötülük gelse onunla sevinirler. Eğer sabreder ve Allah'dan gereğince korkarsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez; çünkü Allah onları kendi amelleriyle kuşatmıştır.

Bitâne (البِطَانَةُ) esasında elbisenin iç yüzündeki astar demektir. Bundan bir kimsenin sırlarına vakıf olan pek sıkı dostuna da "bitâne denilir. Müminler, milletlerinin ehlinden başkasını, yani gerek kâfirleri ve gerekse münafıkları (iki yüzlüleri) iç yüzlerine vakıf olacak özel işlerinde ve muamelelerinde kullan-

maktan yasaklanmıştır ki, bu yasaklamanın özel hususlara da şümulü bulunmakla beraber âyetin siyâkı (gelişi) -daha çok- genel işlere bakmaktadır. Bunun gerekçesi de her iki tarafın ruhî durumları izah olunarak anlatılmıştır.

Evvela لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا **size fesat ve zarar yapmakta hiç kusur etmezler.** وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ **Size meşakkat ve zahmet veren şeylerden memnun olurlar.** قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ **Buğuzları ağızlarından taşmış, aleyhinize devamlı propaganda yapmaktadırlar.** وَمَا تُخْفِى صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ **Halbuki sîne (göğüs, kalp)lerinde gizledikleri öfkeler, kinler daha büyüktür.** İkincisi: Bunların sebebi هَا اَنْتُمْ اُولَٓاءِ **ey müminler! Siz öyle kimselersiniz ki,** تُحِبُّونَهُمْ **onları, yani kendinizden başkasını da seversiniz.** Müslümanın şiarı budur. Herkesin iyiliğini ister, herkese hayırhah (iyiliksever) olur, sevgi gözüyle bakar, haklarını korur, fesattan sakınır, kimseyi belaya sokmak istemez. Fakat وَلَا يُحِبُّونَكُمْ mümin ve müslüman olmayanlar size karşı öyle değildir. **Onlar sizi sevmezler.** Bunun böyle olmasının sebebi de وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ **siz müslümanlar bütün kitaplara iman edersiniz ve tamamen iman edersiniz.** Onun için herhangi bir kitaba mensub olanların ve hatta mensubluk iddiasında bulunanların kendilerine iyi nazar (bakış)ları kadar sizin de onlara iyi nazar (bakış)ınız bulunur. Çünkü imanın gereği budur. Fakat böyle olduğunuz halde onlar öyle değildirler. Sizin kitabınıza inanmazlar, küfrederler; inandıkları kitaba da -yukarda görüldüğü üzere- hepsi tamamıyla inanmış değildir. Buna göre müslümanların, müslüman olmayanlara karşı bakışları ve muameleleri mümine yakışır olduğu halde; müslüman olmayanların müslümanlara bakış ve muameleleri -inançları gereğince- daima ve zorunlu olarak kâfirce olur. Bundan dolayıdır ki hakiki bir müslüman, herkesin işlerinin sırdaşı olmaya layık olduğu halde; müslüman olmayanların müslümanlara sırdaş olması hem kendilerine, hem müslümanlara zarardır. Netice olarak müslümanın vicdanı temiz ve geniş, diğerleri ise dar ve bulaşıktır. Üçüncü olarak, **münafıklar yüze karşı gelince "biz müminiz" derler;** وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا اٰمَنَّا **fakat tenha kaldılar, meydanı boş buldular mı iman ehline kinlerinden parmaklarını ısırırlar, daima diş gıcırdatır dururlar.** وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ . Bunun için اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ **siz müminlere bir güzellik dokunursa fenalarına gider.** Mesela müslümanların bedenlerinin sıhhati, ucuzluk ve ferahları, düşmanlarına zaferleri, aralarındaki anlaşma ve sevgileri onları memnun etmez وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا **ve fakat size bir kötülük isabet ederse onunla sevinirler.** Mesela müslü-manlara bir hastalık, fakirlik, mağlubiyet, ayrıcalık, yağma ve çapulculuk gibi bir musibet oldu mu keyiflenir ve sevinirler. İşte bütün bunlara karşı müslümanların görevi sabredip korunmak,

faziletler kazanmak ile onları hasetlerinden çatlatmaktır. Eğer müslümanlar Allah'a itaat etmede sabrederler ve yasaklarından kaçınmakla iyice korunurlarsa, o kâfirlerin ve o münafıkların hilelerinin ve entrikalarının hiçbir zararını görmezler. Çok olsa biraz eziyet çekmiş olurlar. Fakat sonunda hepsine galip gelirler ki, İslâm tarihi bunun misalleriyle doludur.

Sabredenlere ve Allah'tan gereği gibi korkanlara Cenab-ı Allah'ın yardım ve imdadı nasıl cereyan edip de düşmanların zararlarını defettiğini, sabredilmediği ve korunulmadığı zaman da nasıl zararlara düşüldüğünü açıkça anlatmak için de özellikle şu örnekleri an ey Muhammed:

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

121- Hani sen sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işiten ve bilendir.

122- O zaman içinizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. İnananlar, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

Bu iki âyette Uhud gazası (harbi) hatırlatılmıştır. Şöyle rivayet edilir ki, bir Çarşamba günü müşrikler Ebu Süfyan komutasında olarak Medine civarında Uhud dağına inmişlerdi. Resulullah (s.a.v.), ashabıyla istişare etti. Abdullah b. Übeyy b. Selul'ü de çağırmıştı. Bundan önce onu çağırmazken, bu defa onu da davet etti. İstişare esnasında Abdullah ve Ensar'ın çoğunluğu: "Ey Allah'ın elçisi Medine'de dur, çıkma, biz şimdiye kadar herhangi bir düşmana çıktıksa musibete (kötülüğe) uğradık ve fakat herhangi bir düşman da üzerimize geldiyse biz de onları musibete düşürdük. Sen içimizde iken daha neler olur? Şu halde bırak onları, şayet kalırlarsa kötü bir yerde kalmış olurlar ve eğer üzerimize gelirlerse

erkekler yüzyüze savaşır; kadınlar, çocuklar da taşa tutarlar, geri dönerlerse fena halde ümitsiz ve şaşkın olarak dönerler, giderler." demişlerdi. Diğer bazıları da: "Şu köpeklere karşı çıkalım, kendilerinden korktuk zannetmesinler." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz buyurdu ki: "Ben rüyamda gördüm, etrafımda bir sığır boğazlanıyordu. Bunu hayra yordum. Kılıcımın ucunda bir gedik gördüm, bunu da bir hezimet (yenilgiy)e yordum ve gördüm ki, sanki ben sağlam bir zırhlı gömleğe sokuldum, bunu da Medine diye yordum. Reyiniz (kanaatiniz bu şekilde) olursa Medine'de kalır ve onları bırakırsınız". Buna karşı müslümanlardan "Bedir savaşı"na yetişememiş olan ve Uhud günü şehit olmaları takdir edilmiş bulunan birtakım kimseler: "Herhalde bizi düşmanlarımıza çıkar." dediler ve bunda ısrar ettiler. Buna göre Peygamberimiz de zırhını giyindi. Giyinince de ısrar edenler: "Biz ne kötü şey yaptık, Resulullah'a vahy gelirken ona karşı fikrimizde ısrara kalkıştık." diye pişman oldular. Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Resulu ne fikirdeysen öyle yap." dediler. Resulullah da: "Bir peygamber zırhını giyince, artık savaşmadan onu çıkarması yaraşmaz." buyurdu ve cuma günü cuma namazından sonra bin kişi ile çıkıp hareket etti. Cumartesi günü sabahleyin Uhud'da Şi'b adlı yere vardılar. Resulullah piyade (yaya) olarak yürüyordu. Ashabını harb için mevzilere yerleştiriyordu ve safları o kadar tanzim ediyordu ki, biraz çıkmış bir göğüs görse, "geri çekil" diyordu. Vadinin bir yanına kondu. Gerek kendisini ve gerek askerinin arkasını Uhud'a verdi. Abdullah b. Cübeyr'i okçulara komutan yaptı. "Oklarla bizi müdafaa ediniz, arkamızdan gelmesinler." diye ona emretti. Ve ashabına da: "Bu yerde iyi durunuz, düşman sizi görünce dönecektir. Sakın dönenleri takip etmeyiniz ve bu mevziden çıkmayınız." buyurdu. İşte تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ bunları hatırlatmaktır. مِنْ أَهْلِكَ kısmı da Hz. Aişe'dir. O gün Resulullah onun yanından hareket etmişti. Sonra Abdullah b. Übeyy, görüşüne muhalefet edildiğinden dolayı, "Çocukların sözlerini dinledi de benimkini dinlemedi." diye içerlemişti. Kendi adamlarına: "Muhammed, düşmana ancak sizinle galip gelir, ashabına, 'Düşman sizleri görünce bozulacak' diye vadetti. Şu halde düşmanlarını gördüğünüz zaman siz bozulunuz, arkanızdan onlar da bozulur, iş Muhammed'in dediğinin tersine olur." dedi. İki taraf karşılaşınca Abdullah emrindeki üçyüz kadar münafıkla beraber bozuluverdiler. Düşman üçbin kadardı. Bunlara karşı yediyüz müslüman kaldı. Allah'ın yardımıyla müşrikleri yenilgiye uğrattılar. Resulullah'ın buyurduğu ortaya çıkmıştı. Fakat müminler bu suretle onların bozulduklarını görünce, Bedir olayı gibi olmasını arzu ederek sabredemediler, geriye kaçanları takibe koyuldular ve Resulullah'ın emrine uymayıp, gösterdiği yeri terkediverdiler. Sırf

bu muhalefet yüzünden Cenab-ı Allah müşriklerin kalplerinden korkuyu alıverdi. Tekrar döndüler hücum ettiler. Asker, Resulullah'ın etrafından dağıldı. Beraberinde Hz. Ebu Bekir, Ali, Abbas, Talha, Sa'd gibi birkaç zattan başka kimse kalmadı. O sırada Resulullah'ın mübarek yüzü yaralandı, mübarek rubâ'iyye (kesici) dişi kırıldı. Asker içinde: "Muhammed öldürüldü" diye bir sayha (çığlık) çıktı. Ensar-ı kiramdan künyesi Ebu Süfyan olan bir zat da: "İşte Allah'ın Resulu burada" diye bağırmaya başladı. Muhacirler ve Ensar döndüler, Resulullah'ın etrafına geldi-ler. İçlerinden yetmiş kişi şehid olmuş, birçoğu da yaralanmıştı. Resulullah, رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلاً ذَبَّ عَنْ اِخْوَانِهِ "Kardeşlerini müdafaa eden erkeğe Allah rahmet etsin".(1) buyurup, beraberindekilerle müşriklere hücum etti, onlar da bir hayli ölü ve yaralı vererek, Allah'ın yardımıyla hepsini defetti.

İşte Uhud olayının özeti budur ki, üçbin düşmana karşı, binden az ve üçyüz münafıkın da geri dönmeleri üzerine yediyüz kadar müslüman askeri galip olmuşken sırf Resulullah'ın emrine uymamaktan ve ganimet arzusuna düşülmekten dolayı böyle bir bozgunluk vuku buldu ve olanlar oldu ki, bütün bunlar, وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا *"Eğer siz sabırlı olur ve iyi korunursanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez."* (Âl-i İmran, 3/120) anlamını gösteren olayın şahitleridir. Bu olayda Abdullah b. Übeyy b. Selul'ün bozgunluğu esnasında Resulullah'ın taraflarını teşkil eden iki taife ki, Hazrec'den Beni Seleme (Seleme oğulları) ile Evs'ten Beni Harise (Harise oğulları) de kalp zayıflığına düşüp az daha dönecek gibi olmuşlar; fakat وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا âyeti delaletince Allah saklamış, kalplerini toplamışlar, niyetlerini doğrultmuşlar ki اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلاَ âyetinin de bunlara işaret olduğu beyan edilmiştir. Bunda bir münafığı bitâne (sırdaş) edinip istişareye karıştırmaktan çıkan zarara da büyük bir misal vardır. Şu halde müslümanlar sabır ve korunma ile görevlerini bilmeli ve ancak Allah'a tevekkül ve itimat etmelidirler. Kalplere kuvvet veren O, zayıflık veren yine O'dur. İkbal (düşmanı karşılamak) ondan, idbâr (geri çekilmek) de ondandır. Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından sakınanlar herhalde galip ve muzaffer olurlar.

وَلَقَدْ

نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., VIII, 225.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ
آلَافٍ مِنَ الْمَلَٓائِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ
مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَٓائِكَةِ
مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ
بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ
طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَٓائِبِينَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ
مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ
مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

123- Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah size Bedir'de yardını etmişti. Allah'tan sakının ki, O'na şükretmiş olasınız.

124- O zaman sen müminlere: "Rabbinizin size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun.

125- Evet, sabreder ve (Allah'tan) korkarsanız, onlar ansızın üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı nişanlı beş bin melekle yardım eder.

126- Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım, yalnız daima galip ve hikmet sahibi olan Allah katındandır.

127- (Allah bu yardımı) inkâr edenlerden bir kısmını kessin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler (diye yaptı).

128- Bu işten sana hiçbir şey düşmez. (Allah), ya onların tevbesini kabul eder, yahut onlara, zalim olduklarından dolayı azab eder.

129- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

"Bedr", Mekke ile Medine arasında bir kuyu suyunun ismidir ki, sahibi Bedr b. Kelde'nin adıyle veya ay gibi parlak ve yuvarlak olduğundan dolayı Bedr diye isimlendirilmiştir. O yere veyahut vadiye Bedr denildiği de rivayet edilmiştir. İkrime'den nakledildiğine göre burası cahiliyye devrinde bir ticaret yeriymiş. Peygamberimizin, müşriklerle ilk savaşı olan Bedir gazası burada olmuştu ki, hicretin ikinci senesi Ramazan ayının yirmi yedinci cuma gününe rastlıyordu. O gün, وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ *"sizler güçsüz olduğunuz halde"* âyetinden anlaşıldığına göre müslümanlar gayet az, fakir ve maddî bakımdan son derece zayıf durumda idiler. Toplamı üç yüz on kişiden ibaret bir mücahid toplumu idi. Yetmiş yedisi Muhacir (Mekke'den Medine'ye göç eden)lerden ve sancaktarları Hz. Ali idi. İki yüz otuz altısı Ensar (Medine'nin yerlisin)dan ve sancaktarları Sa'd b. Ubade idi. Üç-beş kişiye ancak bir deve düşebiliyordu. Bütün askerde yalnız bir at, diğer bir rivayete göre biri Mikdad'ın, bir de Mersed'in olmak üzere iki at, doksan deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna karşılık düşman, bin kadar savaşçı idi. Yüz atları vardı. Silah ve kuvvetleri tamdı. İşte Bedir günü böyle bir halde bulunan müminlere Cenab-ı Allah yardım ihsan etti. Bilindiği ve görüldüğü üzere Ebu Cehil gibi Kureyş'in ileri gelenleri o gün hep öldürüldüler. Ve o günden itibaren imanın gücü ortaya çıktı. Bedir günü, İslâm'ın binası oldu. Bunu Allah'dan başka kim yapabilir? Şimdi aklı olanlar, böyle bir yardımı yapan Allah'a dayanmaz ve itimad etmez mi? Nasıl olur da sabır ve korunmayı bırakır, feşele (yani korkaklığa) ve kalp zayıflığına düşer? Şu halde ey müminler فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **bundan böyle hep Allah'dan gereği gibi korkunuz ki, yardımına erişip şükredesiniz.** Bedir harbindeki ilâhî yardım اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ **o sırada idi ki ya Muhammed, sen müminlere şöyle diyordun:** ... اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ مِنَ الْمَلٰئِكَةِ مُسَوِّمِينَ *"İndirilmekte olan üç bin melekle Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi? Evet siz sabır ve sebat eder, itaatsizlikten sakınırsanız, onlar da şu anda üzerinize geliverirlerse Rabbiniz, beş bin nişanlı melekle size yardım eder."* Rivayet edildiğine göre o sıra, "Kürz b. Cabir el-Muharibî

müşriklere yardım etmek istiyormuş" diye müslümanlara bir haber gelmiş ve endişelenmelerine sebep olmuştu. Buna karşı, bu şekilde iki derece ilâhî yardım bildirilmiş ve müşrikler dağılmış, bunu haber alan Kürz de yardımdan vazgeçmiş idi. Cenab-ı Allah Bedir savaşında müminlere başlangıçta bin melaike ile yardım etmişti. إذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ *"Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz, O da: "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim" diye dualarınızı kabul etmişti."* (Enfal, 8/9) Bundan sonra Kürz haberleri üzerine inmiş olan üç bin melek yardımı ile müşriklerin dağılmasını çabuklaştırdı. Ve şayet düşmanlara adı geçen Kürz'ün yardımı hemen geliverecek olursa, müminlerin -sabır ve korunmaları şartıyla- مُسَوِّمِينَ yani alâmetli, nişanlı, simaları belli beş bin melaike daha göndereceğini de vaad etti. Şu halde düşmana yardım gelmemiş ve zafer tamam olmuş bulunduğundan, bu beş bine ihtiyaç kalmadığı anlaşılıyor. Bununla beraber işbu beş bin nişanlı meleklerin de savaşa katılmamış olmakla beraber, indikleri ve hazır oldukları hakkında rivayetler de mevcuttur. Ve bazı rivayette bu nişanlı melekler "Uhud"da inmiş ve fakat çarpışmaya iştirak etmemişlerdir. Bu meleklerin simaları, çoğu rivayetlerde kır atlar üzerinde sarı veya beyaz veya siyah sarıklı olmak üzere nakledilmiştir. Bütün tefsir ve siyer bilginlerinin ittifakı vardır ki, Bedir harbinde melekler inmiş ve kâfirlerle harbetmişlerdir. Bedir harbinin dışında meleklerin bizzat harbe katılmayıp ancak çok sayı ile yardım halinde bulunmuş oldukları da İbni Abbas'dan rivayet edilmiştir. Allah'ın bir meleğinin, yerin altını üstüne girmeye gücü yettiği halde, böyle birçok melek ile yardım, kulların fiillerine olan ilâhî yardımının bir tecellisidir. Ve bilinmektedir ki, bu gibi durumlarda insanların gözünde kemmiyyet (mikdar)in de özel bir önemi vardır. Şu halde meleklerin çoğaltılması, en az bir mücahit zümresinin, keyfiyyet (nitelik) bakımından, kuvvetlerinin artmasını ifade eder. Bunun için buyuruluyor ki: وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ **Vuku bulan ve vaad edilen bu yardımı Allah, sırf müminlere bir müjde olmak ve kalplerini yatıştırmak için yapmıştır.** وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ **Böyle bir yardım ve hatta genelde gerçek yardım ise, ancak aziz (üstün) ve hakim (hikmetli) olan Allah katındandır. Allah'ın bu yardımı da şu hikmetler içindir:** لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Kâfirlerin bir tarafını bölmek, öldürmek veya esir etmek** أَوْ يَكْبِتَهُمْ **veya onları perişan edip ciğerlerini hûn (kan) eylemek için** فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ **ki maksatlarına eremeyip perişan ve ümitsiz olarak dönsünler.**

Ey Muhammed! لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ **Başkaları şöyle dursun, sen bile bizzat hiçbir emre, hiçbir hükme sahip değilsin.** Ancak memur bir kulsun. Allah'ın

emri olmayınca, o kâfirlere ve muhalif (karşıt)lere hiçbir şey yapamazsın, hatta aleyhlerine dua bile edemezsin. Nitekim rivayet edildiğine göre Uhud olayında Resulullah kâfirlere beddua etmek istemişti ki bu âyet inmiştir. Netice olarak emir, ancak Allah'ındır. Allah'ın hikmeti de, ya onları Bedir'de yaptığı gibi kesmek veya perişan etmekle ümitsiz bırakmak, اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ **veya onlara tevbe nasip etmek,** اَوْ يُعَذِّبَهُمْ **veyahut onları şiddetli bir şekilde azaplandırmaktır.** Bu azaplandırmanın sebebi de فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ **zira onlar zalimdirler.** وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ *"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder."* bununla beraber وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ *"Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir".* Şu halde bunu iyi bilmeli ve yalnız Allah'ın emir ve hakimiyetine iman ve ancak onun yardımına dayanıp ona göre sabır ve ittika (gereğince sakınmak) ile ilâhî afv ve rahmet yoluna girmeli ve Uhud vakası (olayı)nda olduğu gibi zarar görmemek için küçük cihaddan önce müminler büyük cihad olan nefis mücadelesi ile ahlâklarını, toplumlarını, işlerini ve iç durumlarını ıslah ve terbiye etmelidirler.

Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافاً مُضَاعَفَةًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَۚ ﴿١٣١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۚ ﴿١٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

130- Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.

131- Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.

132- Allah ve Peygambere itaat edin ki, size de merhamet edilsin.

Demek ki şimdi içe ait ıslahat (düzeltme) hususunda dikkat nazarına alınacak mesele, ittika (gereğince sakınma) ile ilgili olan iktisadî meseledir. Ve bunun en önemlisi de faizden kaçınmaktır (Bakara, 2/275, 276, 278, 279. âyetlerin tefsirine bkz.). Bunda da ilk iş "ad'at-ı müdaafe" (kat kat artırılmış) ribâ (faiz)nın kaldırılmasıdır. Faizin kat kat artırılması da, bir borca geçmişi eklene eklene faizin ana para kadar veya daha çok bir mikdarı bulması demektir. Tefsirciler, kat kat olma şartının, ihtirâzî olmayıp o zamanki durumun cereyanına göre vaki olmuş olduğunu ve buna göre yasaklamanın aslının mutlaka faizi haram kılmaya yönelmiş olduğunu açıklamaktadırlar. Bu âyetin Uhud vakasını hatırlatması konusunda inmesi, bunun ilk nazil olan ribâ (faiz)yı yasaklama âyeti olduğunu göstermekten uzak değildir. Fıkha ait incelemelere göre Bakara sûresinin âyetleri nüzul bakımından bundan sonradır. Ve hatta sonra inmiş olmasa bile, herhalde, mukaddem (daha önce) de olmadığından, en azından beraber olduklarının düşünülmesi gerekir. Ve bundan dolayı ribâ (faiz) hakkında hakim olan nass (mânâsı açık âyet), وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"Allah alışverişi helal, ribâ (faiz)yı haram kıldı."* (Bakara, 2/275) mutlak haram kılma âyetidir. Şu halde Bakara sûresinde açıklandığı üzere فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Eğer (faizle ilgili söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulu ile savaşa girdiğinizi bilin."* (Bakara, 2/279) tehlikesini düşünüp وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ * وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ emirlerini tutun. Bu ittika (korunma) ve itaat ile:

وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا

أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
اِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ اُولٰٓئِكَ
جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

Meâl-i Şerifi

133- Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun!

134- O (Allah'tan hakkıyla korka)nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.

135- Ve onlar çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Bir de onlar, bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmezler.

136- İşte onların mükafatı (ödülleri) Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlerdir. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

وَسَارِعُوا kelimesi, Nâfi' ve İbni Âmir kırâetlerinde "vav"sız olarak سَارِعُوا şeklinde okunur.

"Müsaraat", اَلْمُسَارَعَةُ, konuşmak, sürat yarışı yapmaktır. Mağfiret (afv)e koşmak da, sebeplere ve mağfiretin yoluna koşmak demektir. "Cennet", dâr-ı saadet (saadet evi) olan ebedî vatan, o gizli bahçe ki جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ *"altından ırmaklar akan cennetler"* den birisi veya hepsi. "Arz"; tûl (uzunluk) karşılığı "en" veya vüs'at (genişlik) veya karşılık ve bedel mânâsınadır ki, birşey satın almak için arz olunur. Diğer bir âyette وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ *"Genişliği, gökle yerin genişliği gibi olan cennete koşuşun."* (Hadid, 57/21) buyurulduğun-dan, burada da عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ teşbih (benzetme) "kaf"ın hazfi

(düşmesi)yle عَرْضُهَا عَرْضُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Onun eni, göklerin ve yerin enidir."* mânâsı gözetilmiştir. Ve bu teşbihin hakikî veya genişliğin büyüklüğünden kinaye olduğu da bahis konusu edilmiştir. İbnü Abbas ve Said b. Cübeyr ve cumhûr (çoğunluk) demişlerdir ki: "Gökler ve yer, kumaş gibi yayılıp birbirine ulanınca cennetin enine bir ölçü olur. Uzunluğunu ise Allah'tan başka kimse bilmez". Bu görüşe göre cennet, semalardan daha büyük demektir. Bazı nebevî hadislerde de cennet, Arş-ı âzam (büyük Arş)ın altında ve semaların üstünde bulunduğu şeklinde varid olmuştur. Bunun için وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ "bir kişiye düşen cennet" diye de açıklanmıştır. Bununla beraber bu âyetin zahiri, bu alemin semaları ve yeri, aynen cennetin eni, عَرْضُهَا كَعَرْضِ âyeti de teşbihen (benzetilerek) böyle olduğunu gösteriyor. Bunların birini bedel, birini "en" mânâsına alarak tevfik (birbirine uydurmak) mümkün olduğu gibi, وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ *"Rabbının (hüküm ve adalet) makamından korkan kimseye iki cennet vardır."* (Rahman, 55/46) âyeti de, her iki âyetteki cennetleri başka başka olarak almaya müsaittir. رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً *"Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver."* (Bakara, 2/201).

Râzî tefsirinde nakledildiği üzere Herakl'in (yani Rum kralının) elçisi Peygamberimize: "Sen عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ *'müttekîler için hazırlanmış ve genişliği yer ve gökler kadar'* olan bir cennete davet ediyorsun? O halde nâr (cehennem) nerede?" diye sormuş. Resulullah (s.a.v.): سُبْحَانَ اللّٰهِ فَاَيْنَ اللَّيْلُ اِذَا جَاءَ النَّهَارُ "Sübhanallah (Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim), gündüz olduğu zaman gece nerede olur?"[1] buyurmuş olduğu rivayet edilmiştir.

Bu cennetin müttakî (Allah'tan gereğince korkan)ler için hazırlanmış olduğu gösteriliyor. Ve bu korunmanın sadece şirkten sakınmak mânâsına genel bir korunma olmadığı anlatılmak için bu müttakîler, özel vasıflarla vasıflandırılıyor ki, birinci olarak اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ "serra", sürûr (sevinç) veren durum; "darrâ", zarar ve sıkıntı veren durum demektir ki, hâl-i yüsur ve hâl-i usür, (sürûr hali ve gam hali); hayat ve vasiyyet hali suretiyle ölüm hali; evlat ve akrabaya harcama gibi sevinç veren infak; düşmanlara karşı masraf gibi zarar ve sıkıntı veren harcama halleri; kolaylaştırıcı kimselere ziyafet ve hediye; sıkıntıda olan fakirlere sadaka mânâlarından her biriyle tefsir edilmiştir. Buna göre açık olan genellemedir. وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ Gayz, hoşlanmadık bir şeye karşı tabiatın heyecanı öfke demektir ki, gadab (kızgınlığ)ın aslıdır. Ve ondan farkı vardır. Deniliyor ki, her halde gadabın arkasında intikam alma isteği vardır.

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 6.

Veyahut gadab (kızgınlık), istemeden yüzde ve uzuvlarda görünür. Gayz ise yalnız kalpte kalabilir. Bir de Allah'a gazab isnat edilir de, gayz isnat edilmez. "Kezm = الْكَظْمُ " dolu bir kırbanın (deriden yapılmış su kabı) ağzını bağlamaktır ki, burada öfkesini yutup tutmak, zarar gördüğü kimselere karşı kudreti bulunduğu halde intikama kalkışmamak ve hatta hoş olmayan bir hâl göstermeyip hazmetmek ve sabretmektir. وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ **Kötülük edenlere karşı afv ile muamele edenler.** Affetmek hakkında birçok nebevî hadis varid olmuştur. Bu cümleden olarak buyurulmuştur ki: "Kıyamet günü, nerede ecir (sevab)leri Allah üzerinde olanlar, cennete girsinler."(1) diye bir çağırıcı bağıracak. "Ecri Allah üzerinde olan kim?" denilecek. Bunun üzerine, affetmiş olanlardan başka kimse kalkamayacaktır. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ İşinde iyilik yapan bütün iyilikseverleri kapsayıcıdır. (İhsanın mânâsı için Bakara sûresi 112. âyetine bakınız).

İkinci olarak وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ *"Onlar fâhişe işledikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman..."* Fahişe, zina gibi çok çirkin olan fiil; nefse zulüm de herhangi bir günah. Yahut fahişe, başkasıyla ilgisi olan günah. Nefse zulüm de başkasıyla ilgisi olmayan günah demektir. Müttakilerin ikinci kısmı insanlık hali böyle bir kötülük yaptıkları veya herhangi bir günah işledikleri zaman, hemen Allah'ı hatırlarlar da haya ve korkularından فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ **günahlarına hemen istiğfar ederler.** Yaptığına nedamet edip kalbiyle ve diliyle affedilmesini diler ve o günahı örttürecek iyiliklere koşuşurlar. Gerçekte وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ **günahları da gafûr (affedici), rahim olan Allah'dan başka kim bağışlar?** Öyle ya, affedenleri, iyilik yapanları seven şânı büyük Allah'dan çok affetmeye ve bağışlamaya gücü yeten kim düşünülebilir? İşte herhangi bir günah sonunda derhal Allah'dan utanıp da hemen tevbe ve istiğfar edenler, وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ **ve yaptıkları günahlarda, bile bile, ısrar etmeyenler,** اُولٰئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ **bunlar yok mu, Allah tarafından mükafatları bağışlanma,** « و » **günahları yokmuş gibi** جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا **altından ırmaklar akan, içinde ebedî olarak kalacakları cennetlerdir.** Bunlar Allah'ın göze görünmeyen ebedî (sonsuz) nimetleridir. وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ **Ne de güzeldir ecri iş yapanların, çalışanların.** Esas itibarıyla amelin gereği değil, sırf Allah'ın lütfu olan bu bağışlama ve cennet, ilâhî vaad gereğince, güzel amel sahiblerinin haklarıdır. Amel etmeyen, tevbe etmeyen isyankârların kurtuluş ve selametleri ise böyle hak etmek şeklinde bir ahd ve vaad ile garanti edilmiş değildir. Sırf Allah'ın dilemesi ve yardımına kalmış bir şeydir. Bununla beraber onların bağışlanması da imkansız değil, caizdir. Çünkü لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 58.

يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا *"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, muhakkak Allah bütün günahları affeder."* (Zümer, 39/53) buyurulmuştur. Ancak şuna dikkat edilmesi gerekir: İkisinde de esasen hakim olan ilâhî lütuf ve büyüklük olmakla beraber, Kur'ân dilinde biri çalışmış namuslu bir ecir, biri de ecir olmak üzere yazılan ve fakat namusuyla çalışmayıp ücret zamanı sadaka uman bir dilenci durumunda anlatılmıştır. Şu halde kendini beğenmiş, küstah bir işçinin kovulmak tehlikesi bulunduğu gibi, tembel bir dilencinin de iman cilvesi ile ihsana mazhar oluvermesi mümkündür.

Burada açıklanan iki kısım müttakilerin hali, kıyasın gelişine tatbik olununca birincilerin genel olarak Bedir ashabının, ikincilerin de Uhud ashabının vasıflarına işaret ettiği anlaşılır. Bundan dolayı, bu kıssa (olay)ya sözü nakletmek için buyuruluyor ki:

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

137- Muhakkak ki sizden önce birçok olaylar, şeriatler gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin, dolaşın da yalancıların sonunun nasıl olduğunu bir görün.

138- Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, Allah'dan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir öğüttür.

سُنَنٌ kelimesi burada vaka (olay)lar mânâsınadır. Yani ey müminler, Uhud vakasında kâfirler size karşı bir gösteride bulundularsa da bundan dolayı üzülmeyiniz. Sizden önce milletlerin tarihinde böyle nice olaylar geçmiştir. Fakat güzel sonuç Allah'dan korkanlara kalmıştır. فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ **Yer yüzünde gezin de gözünüz ve basiretinizle bakıp inceleyiniz,**

gerçeği yalanlayanların sonu nasıl olmuş? Tefsirciler: "Burada, ibret almak için yeryüzünün her yerini gezip onun içine aldığı Allah'ın acaip yaratıklarını seyretmenin, salih kişileri ve büyük yapıları ziyaret etmenin ve tarih kitaplarını okuyup incelemenin caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü bunlar, âlemin seyrini ve geçmiş milletler üzerinde cereyan eden işkenceleri bilmek için bir yoldur." diyorlar ki bunda, hak ile batılın akışını incelemek suretiyle ibret almak için eski eserlerin de dahil olacağı unutulmaması gerekir. Biz de şunu eklemek isteriz ki, bu konuda سِيرُوا "geziniz" emri, mücerred (yalnız) izin ve mubah olmaktan çok, en az nedb (mendûb, müstehab) gibi bir hüküm ifade eder.

هٰذَا **İşbu** قَدْ خَلَتْ *"gelip geçmiştir."* hatırlatması ve gerisi, بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ **bütün insanlara bir çeşit açıklama ve fakat yalnız Allah'dan hakkıyla korkanlara doğru yolu gösterme ve öğüttür.** Gereğince korunmak karakterine uymayanlar, akıllarını başlarına alamazlar. Mev'ıza (öğüt), din yolunda layık olmayan şeylerden yasaklamayı ifade eden söz demektir.

Şöyle ki:

وَلَا تَهِنُوا

وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

Meâl-i Şerifi

139- Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer hakikaten inanıyorsanız, muhakkak üstün olan sizsinizdir.

140- Eğer size (Uhud savaşında) bir yara değmişse, (Bedir harbinde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar

arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

141- Bir de bu, Allah'ın iman edenleri tertemiz seçip, kâfirleri yok etmesi içindir.

وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer hakikaten inanıyorsanız muhakkak üstün olan sizsinizdir."* Uhud harbinde müminlerin bir kısmı bozulunca, o zaman düşman komutanlarından olan Hâlid b. Velid dağı tutmak istemiş, Resulullah da: لاَ يَعْلُنَّ عَلَيْنَا اللّٰهُمَّ لاَ قُوَّةَ لَنَا اِلاَّ بِكَ "Sakın üzerimize yükselmesinler. Ya Allah, bizim kuvvetimiz ancak seninledir."(1) demişti. Bu âyet de o zaman indi diye rivayet edilmiştir. Kurtubî tefsirinde anlatıldığı üzere gerçekten Uhud'dan sonra Peygamberimiz zamanında Muhammed ümmeti hangi seferde bulundularsa muhakkak başarılı olmuşlar, ondan sonra da sahabeden bir kişi bile bulunan her İslâm ordusu da öyle olmuştur.

اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ *"Eğer size bir yara dokunmuşsa, o topluma da benzeri bir yara dokunmuştur."* "Karh قَرْحٌ " yara demektir. Uhud savaşında Muhacirlerden beş kişi (yani Peygamberimizin amcası Hz. Hamza b. Abdülmüttalib, Resulullah'ın sancakdarı Mus'ab b. Umeyr, Peygamberimizin amcaoğlu Abdullah b. Cahş, Osman b. Şemmas, Utbe'nin kölesi Sa'd), Ensar'dan da yetmiş kişi şehid olmuşlardı. (Allah hepsinden razı olsun). Başlangıçta Bedir harbinde kâfirler ordusundan yetmiş kişi öldürülmüştü. Uhud'da İslâm ordusu bine yakın olduğu gibi, Bedir'de kâfirler ordusu da bin kadardı. Bundan başka Uhud savaşında müslümanlar Resulullah'ın emrine muhalefet olmazdan önce düşmandan bayraktarlarıyla beraber yirmi küsür kişiyi öldürmüşler ve birçoklarını yaralamışlar ve oklarıyla bir hayli hayvanlarını da tepelemişlerdi. Bazı tefsirciler bu mukayeseyi yalnız Uhud harbine tahsis etmişlerse de, tefsircilerin çoğunluğunun açıkladığı üzere âyet Uhud ile Bedir'in karşılaştırılması hakkındadır. Yani düşmanlar Bedir savaşında verdikleri ölü, gördükleri yenilgiden dolayı gevşekliğe ve güçsüzlüğe düşmeyip Uhud saldırısına hazırlanmış oldukları halde, siz onlardan daha yüksek iken nasıl olur da gevşekliğe ve güçsüzlüğe düşer, üzülürsünüz ve bundan sonra da cihada hazırlanmazsınız?

وَتِلْكَ الْاَيَّامُ **O günler, o zafer ve üstün gelme günleri yok mu?** نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ **Biz onları insanlar arasında tedavül ettirir, döndürür, dolaştırırız.** Kâh filanların lehine çeviririz, kâh da filanların. Nitekim:

فَيَوْمًا عَلَيْنَا وَيَوْمًا لَنَا * وَيَوْمًا نُسَاءُ وَيَوْمًا نُسَرُّ

(1) Suyûtî, a.g.e., II, 330; Âlûsî, a.g.e., II, 66.

"Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizedir. Bir gün kadınlar, bir gün de kartallar"[1] denilmiştir. "Devlet" ve "devle" isimlendirmesi de işbu müdavele (döndürüp dolaştırma) mânâsı itibariyledir. Ve bu günleri döndürüp dolaştırmanın birçok gizli hikmetleri vardır. Bu cümleden olarak وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ **Allah sizden iman edenleri bilsin ve sizden şehidler alsın ve şahitler tutsun diyedir ki böyle yapar.** وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ **Ve malum ya Allah zalimleri sevmez.** Eğer bu döndürüp dolaştırmak olmamış ve kâfirler hep sıkıntı ve şiddet içinde kalmış olsaydı, imanın ihtiyarî (isteğe bağlı olmasının) kıymeti kalmaz, zorunlu bir iş olur. Teklifin, sevap ve cezanın mânâsı olmaz, her şekilde ilâhî cebir (zorlama) ve kudret, hükmünü icra eder. Ve çalışma ve seçime, isteğe bağlı olan sayısız terakkî (ilerleme) ve ıstıfa (seçme) kanunu bulunmazdı. Görünüşte kâfirlerin çıkarına gibi görünen bazı şüpheler bulunmalı ve mükellef gaybe ait delilleri iman gözüyle keşf ve tetkik ederek o şüpheleri defetmeli ve o sayede bulunduğu halden geleceğe aşk ile hamle ettirecek heyecanlar duyabilmelidir ki, gerçek iman sahibi ile küfür sahibi ortaya çıksın ve küfür ehli geçici şeylerle aldanırken iman ehli ebedîlik ile en son saadete ulaşsın. Bunun için buyuruluyor ki: وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ **Bir de Allah iman edenleri seçsin ve günahlardan temizlesin ve o kâfirleri eksiltip körletsin.** Demek olur ki, insanlar arasında günlerin döndürülüp dolaştırılması, iman ile küfür arasında bir ıstıfâ (seçim) ile, işin sonunda müminleri yükseltme hikmetine dayanmaktadır. Herhangi bir zamanda kâfirlerin bir zafer günü görmüş olmaları bile bir çeşit iman ile ilgilidir. Mesela kâfirlerin batıla inanmalarının kuvveti, müminlerin hakka inanmalarının kuvveti ile karşılaştırıldığı zaman, kâfirin batıla olan imanında daha çok bir şiddet ve kuvvet varsa; o kâfirler o müminlere galip gelebilirler ki, bu galibiyet batılın hakka üstün gelmesi değil, inanılan şeyi bir tarafa bırakmak, bir imanın, diğer imana galip gelmesi demektir. Çünkü, ilgilendiği şeye bakmaksızın mutlak iman, mutlak küfre muhakkak galiptir. Buna göre müminlerin Allah'a öyle kuvvetli bir imanları bulunması gerekir ki, kâfirlerin, esasında bir küfür ve şirk olan dünyaya ait imanları onunla ölçüldüğü zaman, ahiret karşısında dünya, hâlik (yaratıcı) karşısında mahluk (yaratık) kadar zayıf ve hükümsüz kalsın. Bu noktada فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ *"Kim zerre kadar hayır yapmışsa onu görür."* (Zilzal, 99/7) ifadesinin de bir tecellisi vardır. Ve

---

(1) Müellif merhum, bu beyti her ne kadar böyle terceme etmiş ise de bu, onun dalgınlıkla «نُسَاءُ» kelimesini «نِسَاءٌ», «نُسَرُّ» kelimesini de «نَسْرٌ» şeklinde okumasından kaynaklanmıştır.

Beytin doğru tercemesinin şöyle olması gerekir: "Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizedir, Bir gün kötülük görürüz, bir gün sevindiriliriz." (Mütercimler)

herhalde sonuçta şurası kuşkusuz sabittir ki, yaratılış mutlak bir seçime yöneliktir. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً *"Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın."* (Âl-i İmrân, 3/191) Bunun için kâfirlerin başarıya ulaşması da netice itibariyle, kendi zararlarınadır.

Mesela işbu وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا "Allah iman edenleri bilsin.", وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ *"Yoksa siz, Allah, içinizden cihad edenleri bilmeden, sabredenleri bilmeden..."* (Âl-i İmrân, 3/142), فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ *"Elbette Allah doğruları bilecek, yalancıları bilecektir."* (Ankebut, 29/3), لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوا اَمَدًا *"İki zümreden hangisinin, kaldıkları süreyi daha iyi hesab edeceğini bilelim."* (Kehf, 18/12), وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ *"Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri bilelim."* (Muhammed, 47/31), لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً *"Allah hanginizin daha güzel iş yaptığınızı denesin."* (Hûd, 11/7) ve yukarda Bakara sûresinde geçen اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ *"Biz Peygamber'e uyanı bilelim."* (Bakara, 2/143) âyetlerindeki ilâhî ilmin mânâsı dikkate değer görülmüştür. Hatta Mu'tezile mezhebinden olan Hişam b. Hakem bu âyetlerin zahiriyle delil getirerek: "Allah Teâlâ hadiselerin meydana gelişini ancak olduğu anında bilir, zira bu âyetler Allah Teâlâ'nın bu şeyleri ancak oluşları sırasında bildiğini ifade ediyor." demiştir. Halbuki Allah'ın ilminin ezelî oluşu, aklî ve naklî kesin deliller ile sabit ve ilâhî ilimde değişme, mümkün olmayacağı için tefsirciler bu âyetlerdeki ilme birkaç şekilde mânâ vermişlerdir:

1- Temsille yorumlanmıştır ki, iman üzere sabit olan ihlas sahiplerini görüp bilmek isteyen şefkatli bir sevgili muamelesi yapmak demektir.

2- Burada ilim, sebebiyyet (sebep olma) ve müsebbebiyyet ilgisiyle temyizden mecazdır ki, imanları kuvvetli ve sabit olanları diğerlerinden ayırd etmek demek olur. Nitekim: مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *"Allah müminleri, şu üzerinde bulunduğunuz halde bırakacak değildir, pisi temizden ayrılacaktır."* (Âl-i İmrân, 3/179) buyurulmuştur.

3- İlim, kendi hakiki mânâsıyladır. Fakat bilinenle ilgi durumlarını ayırt etmek gerekir. Bir şeyle varlığından önce bilginin ilgisi durumuyla, bizzat varlığından sonraki ilgisinin durumu arasında fark vardır. Bunun için kelamcılar demişlerdir ki, Allah'ın ilmi kadîm (ezelî) olduğu halde tealluku (ilgisi) hâdis (sonradan olma) olabilir. Ve Allah'ın ilminin olaylara iki ilgisi vardır: Biri, var olmadan önceki ilgidir ki, ezelidir. Allah Teâlâ ezelde بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"her şeyi bilen"* dir. İkincisi, varlığından sonra lâyezal (zevalsiz, sonsuz) da ilgisidir ki, Allah Teâlâ sonsuzda her şeyi varlığından sonra, mevcut veya fânî olarak da olduğu

gibi bilir. Ve bu fark, Allah'ın ilminde bir değişme değil, bilinenin halinde bir değişme ifade eder. Ve bununla Allah'ın ilminin tahakkuk (gerçekleşme) ve sabit olması ortaya çıkar. Şu halde bu mânâca ilim, tahakkuk ve icat (yaratma) mânâsıyla yakından ilgilidir.

4- İlim, lâziminden mecazdır ki, ceza veya mükafat mânâsınadır. Nitekim dilimizde: "İyiliği et, denize at, balık bilmezse Hâlik (yaratıcı) bilir." atasözünde, "Halik bilir" demek, "o takdir eder, mükafatını verir" demektir ki, O'nun mükafatı, en büyük rızadır. Birçok âyetlerde ilmin bu mânâya geldiği de olmuştur. Nitekim وَمَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ *"Allah için yaptığınız her harcamayı, yahut adadığınız her adağı Allah bilir."* (Bakara, 2/270) bu kabildendir. Üçüncü mânâ çok ince ve pek felsefî olduğu için, ikinci ve dördüncü mânâlardan birisi, genel bir bakışla, daha açıktır.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا den buraya kadar olan âyetlerin meâllerinin özeti şu oluyor ki: "Allah Teâlâ bu dine yardım vaad etmiştir. Eğer siz gerçekten müminler toplumundan iseniz, biliniz ki, Uhud vakası bu hâl üzere kalmıyacaktır. Devlet, müslümanların olacak ve onlar sonunda düşmanları istila edeceklerdir. Zaten dünyanın acıları ve tatlıları sonsuz ve halleri devamsızdır. Ebedî saadet ahirettedir. Ebu Hayyan tefsirinde nakledilir ki, hafızın birisi, وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ âyetini okurken, dili fasih Araplardan birisi dinlemiş, o herhalde نُدَاوِلُهَا بَيْنَ الْعَرَبِ *"O günleri Araplar arasında döndürüp dolaştırırız."* olacak demiş. Kendisine: "Hayır نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ dir", denilince, اِنَّا لِلّٰهِ ذَهَبَ مُلْكُ الْعَرَبِ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ "Yani biz Allah içiniz ve O'na dönücüyüz, Ka'be'nin Rabbine yemin olsun ki Arabın devleti elden gitti."(1) demiş ve bu âyetten İslâm devletinin sırf Araba mahsus olmadığını ve bütün toplumlar arasında bir tedavül (döndürülmey)e namzed bulunduğunu lisan kuvveti ile anlamıştır.

Bu öğüt, müjde ve teselliden sonra, Uhud savaşındaki hataları tenkid ve kusur edenleri de tevbih (kınama) ve terbiye sadedinde buyuruluyor ki:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e III, 63.

أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ وَمَا مُحَمَّدٌ
إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ
عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا
وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ
اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ
ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَكَأَيِّنْ
مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾
وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا
فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾
فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا
يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ
وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾ سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ
مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ
حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَيكُمْ
مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ
صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

142- Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız?

143- Andolsun ki siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz.

144- Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır.

145- Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. (Ölüm) belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükafatlandıracağız.

146- Nice peygamberler vardı ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostları çarpıştılar; Allah yolunda başlarına gelenlerden yılgınlık göstermediler, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.

147- Onların sözleri ancak: "Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işlerimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı diret, Kâfirler güruhuna karşı da bize yardım et!" demekten ibaretti.

148- Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel davrananları sever.

149- Ey iman edenler! Siz eğer kâfir olanlara uyarsanız, sizi topuklarınız üstünde gerisin geriye çevirirler. O zaman büsbütün kaybedersiniz.

150- Hayır! Sizin mevlanız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151- Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmalarından dolayı, inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Onların yurtları ateştir. Zalimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!

152- Siz Allah'ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken, Allah, size olan vaadini yerine getirmiştir. Allah size sevdiğiniz (galibiyeti) gösterdikten sonra zaafa düştünüz. (Peygamber'in verdiği) emir hakkında tartışmaya kalkıştınız ve isyan ettiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz ahireti istiyordu. Sonra Allah sizi, denemek için onlardan geri çevirdi ve sizi bağışladı. Allah müminlere karşı çok lütufkârdır.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ *"Andolsun ki siz ölümü istiyordunuz..."* Bu hitab müminlerden bir kısmı hakkındadır ki, yukarda anıldığı üzere, Resulullah (s.a.v.) Bedir harbine ansızın çıktığı için, harb olacağını zannetmemişler ve bundan dolayı Bedir gazvesinde bulunamamışlardı. Bedir ashabı hakkındaki ilâhî ikramları anladıkları zaman gitmediklerine pişman olarak: "Ah keşke biz de Bedir ashabı gibi öldürülüp şehit olsaydık." diye düşmanla çarpışmak için arzu beslemeye başlamışlardı. Ve hatta Medine'de savunmaya razı olmayıp, Uhud'a çıkmak için teşvik edenler de bunlardı. Fakat harbe çıkıp anılan olay olunca birçokları sebat edemediler. Bu âyet bunlar hakkında inmiş ve önceden harbi arzu ederek ölümü temenni ettikleri halde, onu görünce bakıp kalmalarından dolayı azarlanmışlardır. Bazı tefsirciler diyorlar ki burada ölümden kastedilen harbdir. Çünkü savaş, çoğu zaman ölümü içine alır. Bu itibar ile kendi şahsında ölüme razı olmayan, harbi de temenni etmez. İşte harb ile ölüm arasındaki bu ilgiden dolayı, çıkıp düşmanla çarpışmak arzusundan ölümü temenni etmekle tabir buyurulmuştur. Yoksa kastedilen, bizzat ölümü temenni etmek değildir. Çünkü bir müslüman için ölümü istemek meşru (dine uygun) değildir. Hatta savaşta şehid olmayı temenni etmenin bile caiz olamıyacağına ve çünkü bunda kâfirlerin galip gelmesini temenni mânâsı bulunacağını kabul edenler olmuştur.

Fakat doğrusu, şehit olmayı istemekte sakınca yoktur. Ve bu âyette ölümü istemekte, şehid olmayı isteme mânâsı açıktır. Ancak iyi anlaşılmak gerekir ki, şehit olmayı istemek, düşmanın üstün gelmesini temenni eder gibi, bizzat ölümü temenni etmek şeklinde olmamalıdır. Asıl maksad, Hak yolunda şehitlik rütbesine erişmek ve Allah katında vaad edilmiş olan gerçek hayata ermektir ki; bunda ölümü isteme bir vesile olmak bakımından zımnî (örtülü) kalır. Kısaca, ölmek için yaşamakla, ahirette gerçekten yaşamak için ölmek arasında pek büyük bir fark vardır. Savaşacak olanlar, sırf bu maksatla hareket etmeli ve ölümle karşılaştıkları zaman da ondan kaçınmamalı ve bu imandan ayrılmamalıdır. Uhud savaşı, her mânâsıyla müdafaa harbi olduğu gibi, tecavüz eden düşmana karşı meydan muharebesine çıkmak arzusunu besleyen bu müslümanların istek ve arzuları da yapmacık bir gösteri olmayıp, samimi bir iman eseri olduğunda hiç şüphe yoktu. Fakat لَيْسَ الْخَبَرُ كَا لعِيَانِ *"haber (ağızdan ağıza dolaşan söz), görülen şey gibi değildir."* ifadesi gereğince bugünkü arzu ile yarınki olacak olay arasında büyük bir fark bulunduğundan kalp ile sözün fiile uygunluğu önemli bir mesele teşkil eder ki, asıl imanın doğruluğu (sadakatı) bundadır. رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ *"Öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular."* (Ahzab, 33/23). Şu halde herhangi bir harbe karar vermek için tam bir ciddiyetle iyice düşünmeli ve bir kere harbe başladıktan sonra, artık dönmeyi hatıra getirmemeli, ölmek de gerekirse onu sabır ve sebat ile seve seve karşılamalıdır. Yoksa kanını son damlasına kadar akıtmaya yeminler ederek harbi kızıştırıp da selameti kaçmakta arayanlar hiçbir zaman selamet bulamazlar ve işi perişan ederler, hem de kendileri dünya ve ahirette çöküntüye uğramış olurlar. وَمَا مُحَمَّدٌ اِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ ""*Muhammed ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz gerisin geriye mi döneceksiniz?"* Rivayet olunuyor ki Uhud günü iki ordu çarpışmaya başlayıp harp kızışınca, Peygamberimiz: "Şu kılıcımı hakkıyla kim alır da bükülünceye kadar düşmana çalar?" buyurmuş ve onu Ebu Dücane Simak b. Harşet el-Ensarî almış ve başına da kırmızı sarık sarıp salınarak ve:

اَنَا الَّذِى عَاهَدَنِى خَلِيلِى * وَنَحْنُ بِالسَّفْحِ لَدَى النَّخِيلِ

اَنْ لاَ اَقُومَ الدَّهْرَ فِى الْكَيُّولِ * اَضْرِبُ بِسَيْفِ اللّٰهِ وَالرَّسُولِ

"Ben, dostumla, hurmalıkların yanındaki dağın eteğinde bulunduğum sırada, hiçbir zaman harp saflarının gerisinde kalmamak üzere antlaştım. Allah ve Resulünün kılıcıyla vuruyorum." diyerek beraberindeki birkaç müslüman ile birlikte harbe dalmıştı. Resulullah: "Bu azametli (kibirlenerek) yürüyüşü Allah

ve Peygamberi sevmez ama, bu makam müstesna" buyurdu. O da karşısına kim gelirse vurup öldürüyordu. Hz. Ali, Hz. Hamza ve Sa'd b. Ebi Vakkas düşman saflarına dalarak kahramanca savaşmışlar ve Hz. Ali kılıcı bükülünceye kadar çarpışmıştı. Bu şekilde Allah, müslümanlara başarı ihsan etmiş, müşrikler hayli kayıp vermiş ve bozulmuştu da ganimet toplanmaya başlanmıştı. Bunu gören okçuların çoğu ganimete iştirak etmek için komutanları Abdullah b. Cübeyr'in engellemesine rağmen mevkilerini bırakıp koştular. Onun yanında ve Resulullah'ın korunmasını emrettiği o mevkide ancak sekiz kişi kaldı. Düşmanın sağ cenah (taraf) komutanı olup, ilk önce Hz. Zübeyr'in karşısında geri çekilmiş olan Halid b. Velid, kalan okçuların azlığını ve arka tarafın boş kaldığını görünce, derhal ikiyüz elli kadar süvari ile Şı'b tarafından şiddetli bir hücum yaparak, kalan okçuları şehit edip İslâm askerini arkadan vurdu ve yarıp dağıttı, bütün kuvvetleriyle Resulullah'a doğru hücum etti. Ashab-ı kiram şiddetle çarpıştılar, içlerinden otuz kişi yaralandı, Abdullah b. Kamia sokulup Resulullah'a bir taş atarak mübarek rubâıyye (ön dişlerle azı dişi arasındaki) dişini kırdı ve güzel yüzünü yaraladı, öldürmek maksadıyla atıldı. (Bir rivayete göre taşı atan Utbe b. Ebi Vakkas idi). Mus'ab b. Umeyr müdafaya koştu. Fakat İbnü Kamia bunu şehit etmiş ve Resulullah'ı öldürdüğü zannıyla dönmüş, "Muhammed'i öldürdüm." demişti. O zaman kim olduğu belli olmayan birisi: الا انّ محمّدا قد قُتل "Bilmiş olunuz ki Muhammed öldürüldü." diye acı bir haykırış haykırmış ve bu ses hemen dağılıvermekle, her taraftan halk dönüp kaçmaya başlamışlardı ki, hatta bu bağıranın İblis olduğu söylenmiştir. Resulullah ise: اليّ عبادَ الله "Allah'ın kulları bana doğru (gelin)." diye çağırıyordu. Bu sırada ashabdan ilk önce Ka'b b. Malik, kendi tabiriyle, miğferin altında parlayan gözlerinden Resulullah'ı tanımış, en yüksek sesiyle: "Ey müslüman toplumu! Müjde Allah'm Resulü işte!" diye alabildiğine bağırmış, Resulullah da ona "sus" işareti vermiş, hemen otuz kadar sahabi Resulullah'ın yanına toplanmışlar, onu korumuşlar ve nihayet müşrikleri uzaklaştırmışlar, geri kalanları dağılmışlardı.

"Muhammed öldürüldü" yaygarası üzerine çok sarsılmışlar ve perişan olmuşlardı. Bir kısmı, "savaşı bırakalım" demiş, ellerini salıp oturmuşlar; bazıları: "Abdullah b. Übeyye gidecek bir adamımız olsa da bize Ebu Süfyan'dan bir eman (güven) alıverse." diye söylenirmiş. Bir kısım münafıklar da: "Muhammed peygamber olsaydı öldürülmezdi, artık eski dininize dönünüz ve kardeşlerinize başvurunuz." diye ikiyüzlülüklerini açığa çıkarırlarmış. Bundan dolayı, bütün bunlara karşı Enes b. Nadr hazretleri (Enes b. Malik hazretlerinin amcasıdır) kalkmış: "Ey topluluk! Eğer Muhammed öldürüldüyse, Mu-

hammed'in Rabbi canlı ve ölmemiştir. Resulullah'dan sonra sağ kalıp da ne yapacaksınız? Onun savaştığı uğurda savaşın da ve onun öldüğü uğurda şeref ve şan ile ölün." demiş, bundan sonra: "Allah'ım şunların dediklerinden sana özür beyan ederim ve şunların (münafıkların) yaptıklarından yüz çeviririm." diye dua ettikten sonra, kılıcını çekip muharebeye atılmış ve şehid oluncaya kadar harp etmiş ki, yetmiş yara aldığı rivayet olunmuştur. Ve birtakım insanlar da aynı şekilde şehit olmuşlardır ki, Sa'd b. Rebî' ve kanlar içinde yuvarlanan Ensarî bu cümleden idi. Kaçanlardan bazıları Medine'ye kadar gitmişler ve çoğu dağda kalmışlar, sonra toplanmışlar ve düşman açıldıktan sonra Peygamberimiz de yanındakilerle beraber oraya çıkmış ve birleşmişlerdi. İşte bu âyet, bu öldürme yaygarası üzerine görevlerini terkedenleri terbiye ve makam-ı sıddîkîn (doğruların makamın)e irşad için inmiştir. Olay öldürme şayiasının yayılması üzerine olduğu halde âyette ölümün öne alınması, Resulullah hakkında öldürülmesinin vaki olmadığı ve olmayacağı, fakat ölümün muhakkak vuku bulacağı için, özellikle Peygamber'in vefatı sırasında ortaya çıkacak olaylara dikkati çekmek ve o bakış açısından dinî terbiyeyi kuvvetlendirme hikmetini içine almaktadır. وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ *"Allah seni insanlardan korur."* (Maide, 5/67) buyurulmuş olduğu halde, birtakım ashabın öldürülme söylentisine nasıl ihtimal verebildikleri meselesine gelince: Birinci olarak, bunun o zaman nazil olmuş bulunduğu malum değildir. Ve öldürülmüş peygamberler de vardır. İkinci olarak, her âyet herkesin bilgisi altında olmayabilir. Üçüncüsü, herkes için her bildiğini, her zaman ve her yerde hatırlamak mümkün olmaz. Özellikle böyle dehşetli korkular karşısında şiddetli üzüntü ile bildiğini unutmak beşerî arızalardandır. Nitekim Hz. Ömer, Peygamberimizin vefat ettiği gün, işbu وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ âyetini ancak Hz. Ebu Bekir'in hatırlatmasıyla hatırlamıştı.

"İnkılâb alâ'l-akıb = الاِنْقِلَابُ عَلَى الْعَقِبَيْنِ " esas olarak, "ökçeler üzerine dönmek" demektir ki, asker yürüyüşünde olduğu gibi tam sağdan veya soldan geri dönmektir. İki ökçeyi birden yerinde çevirmek suretiyle الاِنْقِلَابُ عَلَى الْعَقِبَيْنِ ayakları çaprazlaştırdığından yürümeyi imkansız bırakır, Kur'ân'da bu tabir, ya harpte kaçmaktan kinaye veya dinden irtidad (dinden dönme)den mecaz olmak üzere iki mânâya ihtimali vardır. Burada açık olan "dinden dönme" mânâsıdır ki, harpten kaçmak dolayısıyla inkârî istifham (soru) ile "irtidad mı edeceksiniz?" (dinden mi döneceksiniz?) diye bir tevbîh (azarlama) ifade eder. Ve Peygamberimizin vefatından sonra müslümanların görevlerini hatırlatır. Ve bu azarlama ve hatırlatmanın mahsulü de şu olur: "Muhammed ancak bir Resuldür. Ondan önceki bütün peygamberler ise gelmiş geçmişlerdir. Şu halde Mu-

hammed de onlar gibi gidecektir. Bu yönden O'nun diğer peygamberlerden bir farkı yoktur. Peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriat (din)lerin bâkî kalması için de kendilerinin bâkî kalmaları şart değildir. Önceki peygamberlerin hepsi vefat etti. İman eden tabileri sebat edip dinlerini muhafaza ve müdafaa ettiler. Risaletin hükmü budur. Muhammed aleyhisselama ait elçiliğin hükmü de başka değildir. Bu böyle iken eğer Muhammed vefat eder veya öldürülürse, siz onun dininden dönüverecek veya onu müdafaa etmiyecek misiniz ki, bir öldürülme söylentisi üzerine kaçmaya kalkıştınız? Hayır, Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra sizin hayır ve menfaat (çıkar)ınız dönmekte değil, sebattadır. O zaman bu görev tamamen size kalacak ve siz sözünüzde durup onu yerine getirirseniz şükredenlerden olacaksınız ve muhakkak Cenab-ı Allah'ın mükafatına ereceksiniz. Nitekim geçmiş peygamberlerin ümmetleri de ancak böyle mesut olagelmişlerdir".

Burada قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ yüksek nazmı, Resul'den hâl veya sıfat veya bir isti'nafiyye cümlesi olarak bir kübra (önerme) yerindedir. Ve bütün peygamberlere genel olduğu açık bir şekilde anlaşıldığından Hz. İsa da bunda dahil olmuş olur. Ve bu genel nassın, mütevatir olmayan hadislerle tahsisi caiz olmamak gerekir. وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ *"Onu (İsa'yı) öldürmediler ve asmadılar, fakat (öldürdükleri) kendilerine (İsa'ya) benzer gösterildi."* (Nisa, 4/157) âyeti de öldürme ve asmanın reddinde kat'î ise de, genelde ölümü reddetmede kat'î olmadığından bunu tahsis edici olamaz. Şu halde Hz. İsa'nın ölmediği ve ahir zamanda ineceği hakkında varid olan sahih hadislerin mânâsını, bilinen ölümden başka bir yöne yormak gerekecektir. Çünkü قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ genel nassın, genelliği üzere cereyan etmediği farzedilecek olursa, âyetin takribinin (1) tamamlığı işkâl yeri olacaktır. Çünkü kazıyye (önerme), genel olmadığı takdirde, bazı peygamberlerde geçmiş misal ile ölümün caiz görülmesi sabit olsa bile, hepsinde bir hükmü isbat edecek olan ölümün tahkiki sabit olmayacaktır.

وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ *"Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır."* Burada "şâkirin"den maksad, İslâm'da sebat ederek vazife yapanlardır. Bunun için "sâbitîn = sebat edenler" veya "tâiîn = itaat edenler" diye tefsir edilmiştir. Hz. Ali, "sâbitîn" (sebat edenler) ile tefsir eder ve dermiş ki: "Bunlar, Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır. Ve Ebu Bekir şâkirîn (şükredenler)in başıdır". Buna göre âyet, öldürülme söylentisi üzerine dönme ve kaçmanın, dinden dönme değilse de, ona yakın büyük bir günah olduğunu anlatmakla bir azarlama ve inananları sıddîkîn (güvenilir kimseler)in makamına yükseltecek bir terbiyeyi içermiş olduğu gibi, bilhassa Peygamber'in vefatı sırasındaki dinden dönme (irtidad) olaylarının ve Hz. Ebu Bekir'in bunlara karşı doğruluk metanetiyle güzel

(1) Takrib: Bir delilin, istenilen şeyi gerektirecek şekilde getirilmesidir (Müellif).

başarısına bir işareti içine almaktadır. Ve bu şükretmenin dünyada mükafatı de İslâm devletinin kuruluşu olmuştur.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ Öldürülme söylentisi üzerine perişan olanlar üzerinde iki duygudan biri veya her ikisi etken olduğu anlaşılıyor ki, birisi Peygamber'in vefatından son derece müteessir olarak her şeyden vazgeçmek; diğeri de düşman karşısında ölümden korkup can derdine düşmektir. وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ birinciye cevap olduğu gibi, işbu ... وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ de ikinciye veya her ikisine karşı teselli ve irşadı içine almış olarak metanet (dayanma) ile cihada sevk ve bu konuda bu iki endişenin bile bir mazeret olamayacağını açıklamaktır. Gerçekten Allah Teâlâ'nın izni ve iradesi olmaksızın hiçbir kimsenin ölmesi ihtimali yoktur. Gerek döşekte olsun, gerek öldürmekle olsun, mutlak ölüm böyle olunca, Allah'ın iradesi erişmeden ne düşmanın saldırısıyla, ne de kendi arzusuyla kimse ölmez. Demek ki Muhammed vefat eder veya öldürülürse düşmanın saldırmasıyla değil, Allah'ın izniyle olacaktır. Aynı şekilde her hangi bir şahıs da ölecek veya öldürülecek olursa, o da düşmanın saldırmasıyla değil, Allah'ın emriyledir. Ve bunun böyle olduğu da Uhud olayının tecrübî (deneysel) sonuçlarından biri olmak üzere sabittir. Eğer böyle olmasaydı, o gün hiçbir kimse kurtulamazdı. Buna göre her iki takdirde Allah'ı unutmamak ve Allah'ın iradesine, tam bir rıza ile itaat edip görev yapmak gerekir. Harp meydanında vazife ise kâfirlere karşı koymak ve i'lây-ı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltmek) uğrunda hiçbir şeyden çekinmemektir. İyi bilinmelidir ki, korkunun ecele faydası yoktur. Kâfirlere mağlub olanlar, bir müddet hayatta kalsalar bile, dinden dönme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Allah'ın izniyle ölüm ise كِتَابًا مُؤَجَّلًا tayin edilmiş bir şekilde yazılır. Yani Allah katında bilinen bir vakit ile takdir edilmiştir ki; ne ileri gider, ne geri kalır. Bir insan, gerçekte nasıl bir şekilde ölecekse öyle ölür. Ve onun dünyada iki ömrü yoktur. Şu halde iki eceli de yoktur. Bazı kimseler ecel-i müsemmâ (eceliyle gelen, normal ölüm) ve ecel-i kaza (kaza ile gelen ölüm) diye iki ecel tasavvur ederler. Ve, "Zavallı eceli gelmeden kazaya uğradı." derler. Bilmezler ki, olay ne ise ömür, ecel odur. Ve o kimsenin Allah katında bilinen vakti ondan ibarettir. Bundan başkası gerçekten değil, zâtî ve aklî imkan üzerine kurulmuş varsayımlar ve ihtimallerdir. Herkesin gerçekte ömrünün, ecelinin birliği, inkâr imkanı bulunmayan apaçık bir gerçek olduğu halde, birtakım kimselerin bunu karmaşık bir mesele imiş gibi "ecel bir mi, iki mi?" diye konuşmaya kalkışmaları, konuyu kavrayamamalarından doğar. Evet, kaderin sırrı belli olmaz ve yaşayan bir kimsenin ne vakit ve ne şekilde öleceğini de Allah'tan başka kimse bilmez. İlâhî kanunda ölümün sebepleri ola-

rak tanınmış birçok şeyler de vardır. İnsan, ecelinin ne olduğunu bilmediği için bunlardan sakınmalıdır. Ve fakat muhakkak şu bilinmelidir ki bu sakınma ne ilâhî iradeyi değiştirir, ne de Allah katında bilinen ve takdir edilmiş olan eceli değiştirir. Şu halde ölüm endişesi, hayatla ilgili kayıtlanmalar, Allah'a karşı olan mühim vazifeleri unutturmamalıdır. Çünkü hayat ve ölümün bizzat dayanağı sırf Allah'ın dilemesidir. Ve bunda kimsenin tesiri yoktur. Fakat hayattan istifade ve hayatın meyvelerini toplayabilme, devşirebilme hususu böyle değildir. Bu cihet (yön) beşer iradesiyle ilgilidir. Bunun için buyuruluyor ki, وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا **ve her kim dünya sevabı isterse, ona dünya sevabından veririz;** وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا **her kim de ahiret sevabı isterse, ona da ahiret sevabından veririz.** مِنْهَا Kayıtları gösteriyor ki istenilenin hepsi verilmezse de, her halde biraz olsun verilir. Ve kulun iradesi büsbütün hükümsüz kalmaz. Burada "dünya sevabı" kısmı, ganimet arzusuyla koşanlara bir ta'riz (taşlamay)i içermektedir. وَسَنَجْزِى الشَّاكِرِينَ O şükredenler ki, İslâm nimetinde sebat edip, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kudret ve kuvveti, yaratılış gayesi olan itaate sarfederek şükrünü eda ederler ve hiçbir engel karşısında bundan dönmezler. Bu şükredenlerden maksat ya lâm-ı ahd (ahid lâmı) ile şehidler ve diğer bilinen mücahidler bunda ilk girenlere dahildirler. Burada şükrün cezasından kastedilenin de, ahirete ait sevab olduğu, sözün gelişinden açıkça anlaşılmaktadır. وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِىٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ "Ribbiyyûn" kelimesi, رِبِّى nin çoğuludur ki, "rabbânî" gibi rabbe nisbettir. Rabbe kulluk eden demektir. « ر » nın esresi, Basra-Bısriyyûn gibi ism-i mensûbun değişimlerindendir. Rabbânî, mürebbî (terbiyeci) demek olan "rabbe"ye nisbet olarak düşünülebildiği gibi, "ribbî" de cemaat demek olan "ribbe"ye nisbet olarak da tahlil edilmiştir ki, esasında sosyal anlamı düşüncesiyle "cemaat" (toplum) diye tefsir edilmiştir. Bunlardan başka Vâhidî'nin Ferrâ'dan naklettiği üzere رِبِّيُّونَ "evvelûn" (yani evvelkiler, öncekiler) mânâsına da gelir. Bazıları, "rabbânî" ile "ribbî" arasında bir mânâ farkı bulunduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak İbnü Zeyd demiştir ki: "Rabbânî, veli imamlar, رِبِّى de halkdır ki, ribbe bağlıdırlar. Buna göre "rabbânî" ve "ribbî" ikisi de "rabbe intisab" mânâsını içermekle beraber, رِبِّيُّونَ ribbe bağlanmakla terbiye ve öğrenim görmüş topluluk; rabbânî de rabbe bağlanmakla diğerlerine öğretim ve eğitim yaptırabilecek yüksek seviyede bulunanlar diye ayırım yapılması en uygun mânâ olacaktır. Bununla beraber bunların anlamdaş veya "ribbiyyûn"un, "rabbâniyyûn"dan daha şümullü olarak da kullanılması caiz olur. Yukarda, Allah tarafından peygamberliğe, kitaba, hüküm ve hükumete nail olmuş bir beşerin insanlara karşı, "bana kul olunuz" diye

rubûbiyyet (tanrılık) iddiasına hakkı olmadığı ve وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ *"Fakat Rabb'e halis kullar olun."* (Âl-i İmran, 3/79) âyeti gereğince bunların görevi öğretim ve eğitim ile rabbâniyyûn yetiştirmek olduğu açıklanmakla, Muhammed aleyhisselâmın gönderilmesinin hikmetlerinden birisi de rabbâniyyûn yetiştirmek olduğu anlaşılmış ve bundan sonra كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz."* (Âl-i İmran, 3/110) ilâhî fermanıyla Muhammed ümmetinin, ümmetlerin en hayırlısı olacağı da anlatılmış idi. İşte burada, Uhud olayı dolayısıyla Muhammed aleyhisselâma ait sebepler yüksek bir mânâ ile terbiye edilmek üzere, "Siz öyle ümmetlerin en hayırlısı olarak rabbânîler olmaya namzedken, geçmiş peygamberlerin ümmetleri kadar da olamayacak mısınız ki, öldürülme söylentisi karşısında perişan oluverdiniz." meâlinde büyük ve ince bir azarlama ortamında, وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ buyurulmuştur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطٖيعُوا الَّذٖينَ كَفَرُوا... *"Ey iman edenler! Eğer siz kâfirlere itaat ederseniz..."* Peygamberlerin yardımcılarına uymayı özendirdikten sonra, bu âyetler de "Eski dininize dönünüz." diyen münafıkların sözleri sebebiyle inmiştir. Bununla birlikte bütün kâfirlere uymaktan sakındırılmıştır. Bu sakındırma hitabı özellikle şu mânâyı içeriyor ki, cihaddan kaçmak, kâfirlere uymak ve mağlub olmaya, bu da neticesiyle dünya ve ahirette zarar doğuran dinden dönmeye götürecek bir felakettir. سَنُلْقٖى فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا *"Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmalarından dolayı inkâr edenlerin kalblerine korku salacağız."* "er-Ru'b الرُّعْبُ ", kalbi dolduran korku; "sultan", hüccet ve bürhan ve delil demektir. Dikkate değer ki, müslümanlara büyük bir vaadi içeren bu âyet, kâfirlerin hepsinde Allah'a bir şirk bulunduğunu ve şirkin hiçbir ilmî esasa dayanmayan bir zulüm, bir haksızlık olduğunu ve korkunun sebebi de bu şirk olacağına işaret etmekte ve bu şekilde müslümanları tam bir ihlas (samimiyet)a sevketmektedir. Buna göre geniş mânâsıyla "müşrikler" deyimi, "kâfirler" deyimiyle müradif (eşanlamlı) demektir.

Şimdi, "Allah Teâlâ inananlara böyle vaadlerde bulunuyor da Uhud olayında niye bu musibetler oldu?" gibi bir soru akla gelirse, وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ **şurası muhakkak ki Allah size olan va'dini yerine getirmiş, doğruluğunu göstermiş idi. O sıradaki** اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖ **siz düşmanları, Allah'ın izniyle, doğruyordunuz.** "Hass = حَسّ ", öldürmek suretiyle hissi ibtal etmek mânâsına olup, çok öldürmek ve kökünü kesmek mânâlarına gelir. Yani düşmanınızı Allah'ın yardımıyla bozmuş, önünüze katmış devamlı kesiyordunuz ve kesecektiniz. Fakat siz bu yardımın tamam olması için sabır, korunma ve emre uymak gibi gerekli şartlara riayet etmediniz. Onun için vaadin tahakkuku o zamana

kadar devam edebildi ki حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ **nihayet kalb zayıflığına düştünüz,** sabredemeyip ganimete hırs ettiniz, وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ **emir ve kumandada münakaşa ettiniz ve isyan eylediniz.** Çünkü okçular, Hz. Peygamber'in tertip ettiği ve "her ne olursa olsun buradan ayrılmayınız" dediği mevkiden kendi kanaatlarıyla ayrılmışlar ve komutanları Abdullah b. Cübeyr'in emrini dinlememişlerdi. **Bütün bunlar da** مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ **Allah'ın, size sevdiğiniz zafer ve ganimeti, düşmanın bozulmasını göstermesinden sonra oldu. O halde ki,** مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا **kiminiz dünyayı arzu ediyordu, ganimete koştu,** وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ **ki-miniz de ahireti istiyordu, yerinde kaldı, şehid düştü.** ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ **Allah onu gösterdikten sonra o kalb zayıflığınız, münakaşa ve isyanınız üzerine sizi o musibetlerle denemek ve imtihan etmek için düşmanlardan yüzünüzü çevirdi,** وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ **bununla beraber şurası muhakkak ki pişmanlığınız nedeniyle sizi affetti de.** وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ **Allah Teâlâ bu müminlere böyle büyük bir lütuf ve ihsan sahibidir.** Ve o affetme, sizin pişmanlık ve imanınız dolayısıyla bu ilâhî lütfun eseridir. Yoksa bütün bütün mahvolmanız hiçbir şey değildi.

Allah'ın sizi denemesi o zaman idi ki veya hatırınıza getirin o zamanı ki:

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ
فٖٓى اُخْرٰيكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ
وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً
نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ
بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ
قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فٖٓى اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ

يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فٖي بُيُوتِكُمْ
لَبَرَزَ الَّذٖينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا
فٖي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾
اِنَّ الَّذٖينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ
بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ﴿١٥٥﴾
يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَقَالُوا
لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا
مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فٖي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ
يُحْيٖي وَيُمٖيتُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ
اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾
وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ
لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلٖيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلٖينَ ﴿١٥٩﴾ اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ
فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذٖي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهٖ

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ
يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ
وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ
بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

153- Peygamber sizi arkanızdan çağırıp dururken, siz boyuna uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size gam üstüne gam verdi ki, ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

154- Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki, o, içinizden bir zümreyi örtüp bürüyordu. Bir zümre de canları sevdasına düşmüştü. Allah'a karşı, cahiliyet zannı gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlar ve "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "Bütün iş Allah'ındır". Onlar sana açıklamayacaklarını içlerinde saklıyorlar (ve) diyorlar ki: "Bize bu işten bir şey olsaydı burada öldürülmezdik". Onlara şöyle söyle: "Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar yine muhakkak yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gidecekti. Allah (bunu) göğüslerinizin içindekini denemek ve yüreklerinizdekini temizlemek için yaptı. Allah göğüslerin içinde olanı bilir.

155- İki toplumun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenler var ya, şeytan onların kazandıkları bazı şeylerden dolayı ayaklarını kaydırmak istedi. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halim(çok yumuşak)dir.

156- Ey iman edenler! Sizler inkâr edenler ve yeryüzünde sefere veya savaşa çıkan kardeşleri için: "Eğer bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi." diyenler gibi olmayın. Allah bunu, onların kalplerine bir

hasret (yarası) olarak koydu. Allah, diriltir ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

157- Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, (sizin için) onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.

158- Andolsun, ölseniz de, öldürülseniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.

159- Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları sen bağışla, onlar için Allah'dan mağfiret dile. (Yapacağın) işlerde onlara da danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan. Muhakkak ki Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.

160- Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, artık ondan sonra size kim yardım edebilir? Müminler ancak Allah'a güvenip dayansınlar.

161- Hiçbir peygambere ganimet malını gizlemesi (devlet-millet malını aşırması) yaraşmaz. Kim böyle bir aşırma ve ihanette bulunursa kıyamet günü aşırdığını boynuna yüklenerek getirir. Sonra da herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir, onlar haksızlığa da uğramazlar.

162- Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın hışmına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? Varış yeri olarak ne kötüdür orası!

163- Onlar (insanlar) Allah katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir.

اِذْ تُصْعِدُونَ **O sırada uzak uzak gidiyordunuz,** yahut dağlara çıkıyordunuz وَلَا تَلْوُنَ عَلٰى اَحَدٍ **ve hiç bir kimseye dönüp bakmıyordunuz** (yani alabildiğine kaçıyordunuz), وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِى اُخْرٰيكُمْ **Peygamber ise gerinizde (yani ordunun arkasındaki kuvvetler içinde) sizi çağırıp duruyordu.** Yukarıda nakledildiği üzere اِلَىَّ عِبَادَ اللّٰهِ ، اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ *"Bana doğru gelin ey Allah'ın kulları."* **diye** çağırıyordu. Demek ki kaçışın şiddetinden merkez, artçılar halinde (yani artçılar gibi) kalmıştı. Böyle oldu da فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ **Allah sizi, gam üstüne gam ile cezalandırdı.** O ganimet kayboldu. Öldürülüyor, yaralanıyordunuz. Düşmanın zaferinden dolayı çok üzülüyordunuz. Peygamber'i öldürmek için yapılan hücum ile

içi kan ağlar ve perişan durumda kaldınız. Yahut, Allah sizi gama karşı gam ile cezalandırdı. Siz isyanınızla Peygamber'i üzdünüz, Allah da buna karşılık sizi bu gamlarla gamlandırdı. Diğer bir mânâ ile, Peygamber sizin başınıza gelen felaketlerin acısını yüklenerek size gam ortağı oldu ki لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **ne kaybettiğiniz fırsat ve üstünlük, ne de uğradığınız musibet (kötülük)lere üzülmeyesiniz.** Dünya olaylarına karşı metin ve tecrübeli olarak Allah'a sığınıp geleceğe hazırlanasınız. Zira bu şekilde deneyle görülmüş oldu ki, acı acıyı unutturur. En büyük zannedilen gamları unutturacak gamlar olur. Ve bir lahza içinde Allah yenilenleri galip, üzülenleri memnun edebilir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan ve yapacaklarınızdan haberlidir. ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ **O gamdan sonra Allah size bir emniyet, bir uyku verdi ki, içinizden bir kısmını bu uyku basıyor, sarıyordu.** Malumdur ki, insanı şiddetli korku içinde uyku tutmaz, uykusuzluk devam ettikçe de perişanlık artar. Buna göre, böyle bir hâl içinde uyuyabilen, korkuyu unutmuş, bir emniyet duymuş, kalbinde bir sükûnet (sakinlik) bulmuş demektir. Rivayet ediliyor ki, müşrikler olayın cereyanından sonra Uhud'dan açılırken, "yine geleceğiz" diye tehdid savurarak açılmışlardı. Müslümanlar da duruma bakarak emin olamıyorlardı. Düşmanın sahte bir dönüşle, aldatarak tekrar hücum etmesinden veya giderken Medine'ye bir baskın yapmasından çok fazla endişe ediyorlardı. Ve hatta düşman dönüp şiddetle bir hücum daha yapacak olursa bütün bütün yok olmak tehlikesinin bile baş göstereceğinden korkanlar bulunuyordu. Bunun için kalkanlarının altında çarpışmaya hazır bir halde duruyorlardı. İşte bu korku ve keder içinde bulundukları bir sırada idi ki, Allah bir emniyet verdi. Uyuklamaya başladılar. Hazreti Zübeyr demiştir ki: "Korkunun şiddetlendiği sırada ben Peygamber'le beraberdim. Allah bize bir uyku verdi ki, beni uyku basıyordu ve uykum arasında rüya gibi Muattib b. Kureyş'in, لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا *"Bize bu işten bir şey olsaydı burada öldürülmezdik."* dediğini vallahi işitiyordum". Ebu Talha hazretleri de demiştir ki: "Uhud günü başımı kaldırdım, kimi gördümse kalkanının altında uykudan eğilmiş idi. O gün ben de uyku basanlardan idim, elimden kılıcım düşerdi alırdım. Sonra kamçım düşerdi alırdım". Böyle bir emniyet duygusu Bedir'de de vâki olmuştur. اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ *"O zaman sizi, Allah'dan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu."* (Enfal, 8/11) ki bunlar, Allah'dan gelen feyz ve ilhamlar ve ilâhî sükûnet cümlesindendir. Bu uyku, normal bir uyku olmayıp, fevkalade ilâhî bir yardım olmuş ve müslümanlar bundan çeşitli şekillerde istifade etmişler. يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ sözünden anlaşılıyor ki, orada bütün müminlere inen bu uyku, hepsini

birden bastırmamıştır. Sözün kısası bu askerde iki zümre vardı. Müminler, münafıklar. Müminler, Muhammed aleyhissalatü vesselamın Allah tarafından hak peygamber olduğuna ve sözleri kendi arzusundan olmayıp hak vahiy bulunduğuna kesin şekilde inanmış ve Allah'ın bu dine yardım edeceğini ve bütün dinlere üstün getireceğini de Peygamber'den dinlemiş bulunduğundan, bu kötü olayın, köklerini kesecek bir yok etmeye kadar varamayacağına imanları gereğine kesin ümitleri vardı. Bu sayede o korkulara rağmen emniyetleri yok edilmemiş لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَافَاتَكُمْ وَلَا مَا اَصَابَكُمْ *"Ne kaybettiğiniz fırsat ve üstünlüklere, ne de uğradığınız musîbetlere üzülmeyesiniz."* sırrı da tecelli etmiş bulunduğundan, kendilerini uyku tutabilmiş ve bununla bütün bütün sükunet bularak korkuları tamamen kalkmış ve kendilerini toplamışlardı.

وَ طَائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ **Diğer bir topluluk da nefislerinin derdine düşmüş, kendilerinden başka bir şey düşünmüyor.** Dine, Peygamber'e önem vermiyor, nefislerine ait istekleriyle uğraşıyorlardı ki, onlar münafıklar idi. Muhammed aleyhisselamın peygamberliği hakkında şüphe üzerinde bulunuyorlar ve harbe ganimet hevesiyle veya ihtilal fikriyle gelmişlerdi. Çokları daha başlangıçta Abdullah b. Übey ile beraber savuşup gitmiş, bir kısmı da kaçamamış kalmıştır. Olay bu duruma dönüşünce, başlangıçta gönüllerinde intikam almış gibi bir sevinç hissettiler; sonra da her iki taraf için şüpheli mevkide bulunduklarından dolayı, korkuları şiddetlendikçe şiddetlendi. Gözlerine uyku girmedi. يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ **Cahiliyye (İslâm öncesi) kafasıyla Allah'a sû-i zanda bulunuyorlar,** "Artık Peygamber'in işi bitti, yok oldu." batıl zannında bulunuyorlardı. "Muhammed hak peygamber olsaydı, Allah ona böyle kafirleri musallat etmezdi." diyorlar, Allah'ın يَفْعَلُ مَا يَشَاۤءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ *"Dilediğini yapar, dilediğine hükmeder."* bir fail-i muhtar, dilediğini yapmakta serbest olduğunu bilmiyorlardı. يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ Allah'ın Resulü'ne güya danışıyorlarmış, emir bekliyorlarmış gibi, "**gözetilen o zafer işinden bizim için az bir pay var mı?**" Diğer bir mânâ ile, "**bize bir iş, bir tedbir var mı?" diyorlardı ki;** bu deyim, "Nasıl, bundan sonra hakimiyet işinden bize de bir hisse var mı?" gibi, bir siyasi (politik) maksadı veyahut, "Nasıl, bu işlerde biz bir dolap çevirebiliyor muyuz? Senin vaad ettiğin zaferi neticesiz bırakacak bir rol oynayabiliyor muymuşuz?" gibi bir kinciliği içine alabilir.

قُلْ **Ey Muhammed! De ki:** اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ **Bütün iş Allah'ındır.** Şu halde neticede bütün galibiyet (üstünlük) O'nun ve O'nun dostlarınındır. فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ *"Şüphesiz ki Allah'tan yana olanlar üstündürler."* (Maide, 5/56). Yahut

bütün Bedir onundur. Ezelde ilâhî takdirinde ne hükmetmiş ise o olacaktır. Ey Muhammed! O münafıklar يُخْفُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ مَا لاَ يُبْدُونَ لَكَ **nefislerinde (yani gönüllerinde veya kendi aralarında) bir şey, bir bozuk fikir, bir küfür gizliyorlar ki, onu sana açmazlar.** Denilmiş ki, müslümanlarla beraber bu savaşa geldiklerine pişman oluyorlardı. Aralarında يَقُولُونَ لَوْكَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَىْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا **"Bizim için o vadolunan işten bir şey olsaydı (yani Muhammed'in vaadi doğru olsaydı), yahut bizim fikir ve tedbirden hissemiz olsaydı, fikrimizle hareket edilseydi, burada böyle öldürülmeye maruz olmaz, içimizden bu kadar ölü vermezdik."** diyorlar. Ecelin iki olduğunu söylüyorlar, normal sebeplerin, ilâhî iradenin tersine etki edebileceğini sanıyorlar. "Emr" kelimesi ya "umûr" kelimesinin veya "evamir" kelimesinin müfred (tekil)i olduğuna göre, bu söz birkaç mânâya gelebilir. Bir yandan Hz. Peygamber'in belli şartlarla Allah tarafından vaad etmiş olduğu zafer işini yalanlamak maksadıyla peygamberliğe bir itiraz; diğer yönden yukarda açıklandığı üzere Abdullah b. Übeyy'in Medine'den çıkılmaması hakkındaki reyi kabul edilmemiş olduğundan dolayı, Peygamber'in emir ve isteğini hatalı bulma ve bunun altında istişareden daha kuvvetli bir şekilde hükümet işine iştirak etmek ve işe karışmak, bu niyetle Peygamber'in idare şeklini istibdatkâr (keyfi idareye yakışır şekilde) görmek isteyen bir ihtilal fikri vardır. Bu münafıklar هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَىْءٌ derken bu niyetleri besliyorlar ve tabiatıyla açıklıyamıyorlardı. Halbuki önce Resulullah, münafıkların başı olan Abdullah b. Übeyy'i istişareye davet etmişti. İkinci olarak kendisi de rüyasını anlatmış ve aynı görüşte bulunmuş ve fakat şûrâ (danışma kurulu)nın çoğunluğu, çıkmak görüşünde ısrar ettiklerinden dolayı, o görüş hakim olmuştu. Buna göre bu durum karşısında Resul-i Ekrem'e münafıkların bir çeşit istibdad isnat edercesine لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَىْءٌ *"eğer bu işten bize bir şey olsaydı..."* demeleri, iftira edercesine bir gerçeğin tahrifi (bozulması) idi. Üçüncü olarak, bu olay ile tecrübe göstermişti ki, münafıkların istişare içine alınması bile hikmete uygun değildir. Çünkü Abdullah b. Übey, kibir ve gururundan fikrinin kabul edilmemesine tahammül edemeyerek kırgınlığını artırmış, savaşla ilgili tedbirlerin akışını yakından öğrenerek ona göre orduda ihtilal çıkarmaya çalışmıştır. Bu sebepleydi ki yukarda açıklandığı üzere يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ *"Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin."* (Âli İmran, 3/118) ayeti inmiş ve قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ *"De ki: Bütün işler Allah'a aittir."* ilâhî emri ile bu bakış açısından da gerçek gösterilmiştir. Ve bunlara rağmen İslâm ile ilgili işlerde istibdad (zorbalık) olmadığını ayrıca açıklamak için de وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ *"İşte onlarla istişare et."* (âyet: 159) emri gelecektir. Şimdi böyle ölü vermezdik id-

dialarına da قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلَى مَضَاجِعِهِمْ *"Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar, yine öldürülüp yatacakları yere çıkıp gideceklerdi."* diye cevap, emir buyurulmuştur. Yani, "Ey Muhammed de ki, Uhud'a çıkmayıp da evlerinizde (yani Medine'de) bulunsaydınız, öldürülmeleri yazılmış olanlar, herhalde, devrildikleri yerlere çıkacaklar, yine öldürüleceklerdi". Zira Allah'ın takdirini geri çevirmek ve değiştirmek mümkün değildir. Ve bundan dolayı Allah'a su-i zan (kötü zan) da bulunmamalıdır. وَلِيَبْتَلِىَ اللّٰهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ **Allah bunları inananlara yardımı olmadığından değil, nice nice hikmet ve iyi şeyler için ve özellikle içinizdeki ihlas (samimiyet) ve nifak(bozgunculuk)ı tecrübe âleminde imtihana çekmek ve kalblerinizdeki gizli şeyleri, vesveseleri, şüpheleri günahları tasfiye ve temizlemek için böyle yapmıştır.** Şunu da bilmeli ki وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Allah sinelere arkadaş olan ve onlardan ayrılmayan sırları ve gizlilikleri tamamen bilir.** Şu halde öyle imtihanlara çekmesi de bilmediğinden değildir. Bunda, Rabb olmanın gerektirdiği bir seçme sırrı vardır ki, bununla müminler alışkanlık kazanır, münafıkların da durumları ortaya çıkar.

اِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ **Şüphe yok ki iki ordunun çatıştığı gün içinizden yüz çevirenler** (yani düşmandan dönen veya Medine'ye kadar kaçanlar), اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا **herhalde kazanmış oldukları bazı hatalar sebebiyle şeytan onların ayaklarını kaydırmak istedi.** O bazı günahlar ne idi? Onu ancak Allah bilir ve burada gizlemiştir. Anlaşılıyor ki itaat, itaate sevkettiği gibi, günah da günaha sevkeder. Ve insanın şeytana kapılmak kabiliyetini artırır. Bununla beraber وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ **muhakkak ki Allah onların günahlarını affetti.** Çünkü اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ *"Allah çok bağışlayıcı ve halim"* dir. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ *"Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı yaratık bırakmazdı".* (Fâtır, 35/45) Artık ümitsiz olmak, kötü zanna düşmek caiz değildir.

O gün sebat eden veya kaçanların sayısı ve kimlikleri hakkındaki haberler çeşitlidir. Muhammed b. İshak'ın nakline göre üçte birisi yaralı, üçte biri bozguna uğramış, üçte biri de sebat etmiş. Bozguna uğrayanlar hakkında da ihtilaf vardır. Denilmiş ki bir kısmı Medine'ye kadar vardı ve Resulullah'ın öldürüldüğünü haber verdi. Bu, Sa'd b. Osman idi. Ondan sonra daha bazıları gelmiş, kadınlarının yanlarına girmişlerdi. Kadınlar bunlara: "Demek Peygamber'den kaçıyorsunuz ha!" diyorlar ve yüzlerine toprak saçıyorlar, "Burada öreke var, al da iplik bük." diye hakaret ediyorlardı. Diğer taraftan denilmiştir ki, müslümanlar dağdan ileri geçmediler. "Keffal Tefsiri"nin açıklamasına göre bu

konudaki bütün haberlerden özetle anlaşılabilen şudur ki: Bazıları dönmüş ve uzaklaşmış. Bunların kimisi Medine'ye, kimisi de diğer tarafa gitmiştir. Fakat çoğu dağ tarafında kalmışlar ve orada toplanmışlar, bunların yanında Hazreti Ömer de vardı. Ancak bunun başlangıçlarda olmadığı, bir de uzağa gitmeyip dağın üzerinde Resulullah'ın oraya çıkmasına kadar kaldığı muhakkaktır. Ebu Hayyan Tefsiri'nde nakledilmiştir ki, Hazreti Ömer, bir cuma günü hutbeye çıkmış, Âl-i İmran sûresini okumuştu ve ismi geçen (Hz. Ömer) hutbesinde Âl-i İmran sûresini okumaktan hoşlanırdı. İşbu اِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ *"Sizden yüz çevirenler..."* âyetine gelince demiştir ki: "Uhud günü biz bozulduk, ben geçtim dağa çıktım, kendimi görüyordum ki, dağ keçileri gibi sıçrıyordum, insanlar da, 'Muhammed öldürüldü' diyorlardı. Ben de, 'Muhammed öldürüldü diyen bir kimse bulursam her halde öldürürüm' dedim. Nihayet dağın üzerinde toplandık. Bunun üzerine bu ayetin tamamı indi." Yine Keffal Tefsiri'nde ve Razî Tefsiri'nde yazılmıştır ki, Hazreti Osman da Ensar'dan Sa'da ve Ukbe adında iki kişi ile beraber bozulmuşlar, hatta uzak bir yere kadar gitmişler, üç gün sonra dönmüşler, Hz. Peygamber (s.a.v.) de, لَقَدْ ذَهَبْتُمْ فِيهَا عَرِيضَةً "uzakça gittiniz" buyurmuştur. Bir gün Hz. Fatıma, Hz. Ali'ye: "Osman ne yaptı?" diye sormuş, o da ismi geçen (Osman'ı) eksiklemiş, Peygamber'imiz (s.a.v.) de, يَا عَلِيُّ اَعْيَانِى اَزْوَاجُ الْاَخَوَاتِ اَنْ يَتَحَابُّوا "Ey Ali, kız kardeşlerin kocaları birbirlerini sevme hususunda beni yordular."[1] hitabıyla karşılamıştır. Sebat edenlere gelince: Bunlar nihayet ondört kişi idiler ki, Muhacirler'den Ebu Bekir, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Zübeyr b. el-Avvam. Ensar'dan Hubab b. el-Münzir, Ebu Ducane, Âsım b. Sâbit, Hâris b. es-Sımma, Sehl b. Huneyf, Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muaz'dır. Söyleniyor ki, o gün bunlardan sekizi Resulullah ile ölüm üzerine andlaşmışlardı. Üçü Muhacirlerden: Ali, Talha, Zübeyr. Beşi de Ensar'dan: Ebu Dücane, Haris b. es-Sımma; Hubab b. el-Münzir, Asım b. Sabit, Sehl b. Huneyf idi. Allah'ın izniyle hiç biri öldürülmemiştir.

Şu halde يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِى الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى **Ey müminler, o küfredenler ve sefere çıktıkları veya gazi olmaya gittikleri zaman kardeşleri için** لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا **bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi, diyenler gibi olmayınız,** kâfirlere benzemekten sakınınız, onların sefer ve savaşı, gerçekten ölüm sebebi kabul edip de böyle söylemeleri, لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ **Allah'ın, o telakki (kabullenme)yi kalblerinde büyük bir hasret kılması içindir.** Yani o inanışın neticesi kalplerin,

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 52.

sonsuza dek hasrette kalmasıdır. Bir kerre ölüm ve öldürülmeyi bu gibi sebeplere bağlayanlar ve daha ilerisini düşünmeyenler için teselliye imkan yoktur. Artık olan olmuş ve "ah keşke göndermeseydik" diye hasret çekmekten başka bir şey kalmamıştır. Bunlara, onu yasaklamadıklarından dolayı kendilerini ölüme sebep olmuş bir katil gibi düşünerek (farzederek) pişmanlıktan başka bir şey düşmez. İkinci olarak, bu inanış, sefer ve harpten yılmaya ve onların büyük faydalarından mahrum kalmaya ve düşmanın istilasına uğrayıp her felakete baş eğmeye sebep olur ki, bu da ebedî büyük bir hasrettir. وَاللّٰهُ يُحْيٖي وَيُمٖيتُ **Halbuki hayatı da, ölümü de veren Allah'tır.** Allah öldüreceği zaman seferde de öldürür, hazarda da; harpte de öldürür, sulhte de. Nice sefere çıkanlar vardır ki, büyük büyük kârlar, istifadelerle sağ ve salim dönerler gelirler. Nice savaşa gidenler vardır ki, büyük zaferlerle dönerler. Allah öldürmeyince kimse ölmez, hem de وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ **Allah yaptıklarınızı görür.** Müminler bunu bilmeli ve kâfirlere benzememelidirler. وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ **Şayet Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz hiç şüphe etmeyiniz ki** لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ **Allah'tan bir mağfiret (affetme) ve rahmet herhalde** خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ **o kâfirlerin ömürleri boyunca toplayacakları şeylerden hayırlıdır.** وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ **Başkasına değil, ancak Allah'a haşrolunacaksınız. Ona sevkolunup, onun huzurunda toplanacaksınız, mükafatınızı ve cezanızı ondan alacaksınız.**

Müminlere vaki olan bu hatırlatmadan sonra Resulullah'ın şanına, haklarına ve görevlerine ilişkin olarak hitap renklendirilerek şu ayet irad buyuruluyor:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ **Şimdi ey Muhammed! Şu ilâhî nimete özellikle şükretmelidir ki, Allah katından büyük bir rahmet ile yaratılmış olduğun güzel ahlak gereğince sen onlara yumuşak, nazik bulundun,** azarlamayı hak ettikleri halde kusurlarını yüzlerine vurup da sert muamele etmedin. **Yoksa** وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلٖيظَ الْقَلْبِ **sen huysuz, katı kalpli biri olsaydın** لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ **hiç şüphesiz etrafından darmadağın olurlar, seni bırakıp kaçtıktan sonra bir daha başına toplanmazlardı.** Bu ise en büyük bir felaket olurdu. Bundan dolayı فَاعْفُ عَنْهُمْ **peygamberlik haklarıyla ilgili kusurlarını affet,** وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ **ve Allah haklarını Allah affettiğinden, onlar için istiğfar et** وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ **ve işde onlarla istişare et.** Yani vahy gelmeyip rey ve ictihada dayanan, savaş gibi, genel işlere ilişkin durumlarda onların oyunu al ki emir, iyiliği emir olsun. فَاِذَا عَزَمْتَ **Müşavereden sonra karar verip azmettiğin zaman da** فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Allah'a dayan ve itimad et, icrada gevşeklik etme.** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلٖينَ **Muhakkak Allah tevekkül edenleri sever.**

"Müşavere", şivar, meşvüre, meşvere, meşure, danışıp işaret almak, yani

rey (oy) almak demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de شُورٰى "şûrâ" denilir ki, bu da esas itibarıyla öbürleri gibi masdardır. Arap dilinde "işaret" اَشَارَ اِلَيْهِ diye «اِلٰى» ile sılalandığı (kullanıldığı) zaman, dilimizde meşhur olduğu üzere el veya göz, kaş ile îmâ (işaret etme) mânâsına geldiği gibi, اَشَارَ عَلَيْهِ diye «عَلٰى» ile sılalandığı zaman da emretmek, oy vermek mânâsına gelir. Müşavere işte bu mânâda işaret almak içindir. İştikak (türeme) bakımından iş bu müşavere ve işaret, arı kovanından bal almak mânâsından veya satılık hayvanı göstermek veya anlamak için at pazarında binip koşturmak mânâsından alınmıştır.

"Afv" ve "istiğfar" emirlerinden olan وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ *"İşte onlarla istişare et."* buyurulmasında dikkati çeken bir takım nükteler ve hikmetler vardır:

1- Peygamber'in onlarla müşaveresi, şanlarının yüksekliğini ve payelerinin terfiini (yükseltilmesini) gerektirir. Bu da onların sevgilerinin artmasına sebep olur. Müşavereye tenezzül edilmemesi ise bir çeşit hakareti içerir ki, bundan da kötü huy ve huysuzluk meydana gelir. Bunun sonucu ise, لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ *"etrafından dağılırlardı"* sözüyle açıklanmıştır. Bu açıdan Peygamber'e ait müşavere, bir kalp hatırı almayı içerir.

2- كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ (Âl-i imran, 3/79), وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ (Âl-i İmran, 3/104), كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (Âl-i İmran, 3/110) emirleri işaretince Muhammed aleyhisselamın gönderilmesi bütün insanlar için uyulacak, örnek alınacak bir ümmet teşkilini hedef aldığından, Hz. Muhammed'in ashabının en yüksek bir siyasî terbiye kazanması Allah'ın isteği idi. Böyle bir terbiye ise فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ *"Allah tarafından bir rahmet ile"* âyetinin delaletince sıf ilâhî rahmet olan Hz. Muhammed'in müşavere mektebinde alınabilirdi. Hz. Muhammed'in terbiye ve talim görmüş ashabı, başkalarını terbiye edebilecek şekilde yetişecekler, sonra da اَصْحَابِى كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اهْتَدَيْتُمْ *"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz"* (1) nebevî hadisi mânâsınca, Allah'ın emriyle nice toplumlar ve Allah'a layıkıyla kulluk etmeye çalışanlar yetiştireceklerdi. Buna ise her şeyden önce pek büyük bir cömertlik ve nezaketi içeren bir ahlakî kemal ve rabbânî irfan gerekli idi ki; işte esası, ilâhî bir vergi ve meyveleri ve inkişafları beşere ait çalışma, kazanma olan bu ahlâkın başlangıcı فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ teşekkür hitabıyla ve gelişmeleri فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ iyiliksever emriyle gösterildikten sonra, o irfan (anlayış)ın öğretim ve temrin (alıştırması)i için de وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ buyurulmuştur. Bu bakımdan da Peygamber'in müşaveresi bir terbiye sırrını ve uyma hikmetini içine alır.

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 147 (381).

3- Esasen Peygamber'imiz, Uhud olayının başlangıcında müşavere etmişti. Peygamber'imiz, Medine'den çıkılmaması tarafına meylettiği halde, onlar çıkılması reyinde bulunmuşlardı. Çıkılınca da olanlar oldu. Şu halde bundan sonra Peygamber onlarla müşavereyi terk ederse, o müşavereden dolayı kalbinde bir üzüntü bulunduğuna delalet ederdi. Bunun için, bu olaydan sonra müşavere emri açıkça belirtilmiştir ki, Peygamber'in kalbinde bu olaydan böyle bir eser bulunmadığı ve müşavere hususunda üzüntü caiz olmayıp, tam bir emniyet ile hareket edilmesi gerektiği ve iyi niyetle vaki olan ictihadî reyden dolayı, sonunda hata ortaya çıksa bile, başında mesuliyet olmayacağı anlaşılmış olsun.

4- Münafıkların başı Abdullah b. Übeyy müşavereye sokulmuş olduğu halde, müşavere ahlâkını tanımıyarak ve tahakküm fikrine kapılarak en müşkül (zor, kritik) bir zamanda işe karışma ve müdahele hırsıyla, هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ ، لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ *"Bize işten bir hisse var mı?", "Bize bu işten birşey olsaydı..."* dediklerinden dolayı, قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ cevabından sonra وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ buyurulmasında; hem İslâm siyasetinin tehakküm ve istibdad fikrinden uzak bir iyiliksever ruh ve ahlâka dayandığını, hem de bu iyilikseverliğin, tevhid esasına ve ihlas fikrine aykırı açık veya gizli bir şirk ve işrak (Allah'a ortak koşmay)a varan bir işe katılma durumunda olmamasının gereğini ayrıca bir hatırlatmadır. Şu halde وَاَشْرِكْهُمْ فِي الْاَمْرِ "onları işe ortak et" buyurulmayıp da وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ buyurulması, münafıklara bir reddi ve müşaverenin اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ metnindeki emir birliğini bozmaya değil, düşünme ve açıklamaya yönelmiş olması gerektiğini de içerir ve âyetin başında فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ sonunda فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ yüksek hükmüyle bütün işlerin Allah'a döndürülmesi de bu tevhid noktasını bildirir. Bundan ise şu neticeyi alırız ki, İslâm şurası (danışma kurulu)nın görevi, yalnız kendi arzu ve isteklerini ifade eden reylerini göstermek değil, olaylarda Allah'ın kullarının genel çıkarları açısından hakkı araştırmakla o konuda aklî ve naklî delillerden amel edilir olması gereken Allah'ın hükmünü tayin etmektir. Bu şekildedir ki ortaya çıkacak olan irade, tatbikte hiçbir kıymeti olmayan yalnız beşerî istekler değil, vaki'de gerçekleşecek olan ilâhî iradeyi temsil ve ona uyarak faydalı bir şekilde hüküm icra edebilir. Burada insan iradesinin hiç hükmü yok denemez. Fakat ilmin iradeye tabi olmasıyla, iradenin ilme tabi olması arasında büyük bir fark bulunduğunu unutmamak gerekir. Şu halde şûrâ, her şeyden önce, ilmî bir fikir ile hakkı araştırmak ve ilâhî iradenin tecellilerine uymak ve cüz'î iradeleri, kendi temennilerini ortaya çıkarmaya değil, Hakk'ın hükmünü açıklamak ve tayine sarf etmek gerekir. Yoksa ortada müşavere değil, çeşitli iradelerin çekiş-

me ve mücadelesi cereyan eder ve bu münakaşa, hak ve hayır fikri ile Allah'ın hükmüne döndürülmedikçe çeşitli fırkaların çarpışması, batması gerekli olur.

İşbu müşavere emrinin vücub (farz)mu, yoksa nedb (mendub)mi ifade ettiği hakkında âlimlerin ihtilafı vardır. İmam Şafiî hazretleri mendub olduğunu kabul etmişse de, zahir olan farzdır. Fakat tefsircilerin ve bilginlerin ittifakı vardır ki, Allah katından vahy inmiş olan hususlarda Peygamber'in ümmeti ile müşavere etmesi caiz değildi. Çünkü nass karşısında rey ve kıyas batıldır; mevrid-i nass (nassın geldiği yer)de ictihada mesağ (izin, ruhsat) olmadığı malumdur. Nass olmayan hususlara gelince, her şeyde müşavere caiz midir, değil midir? Birçok bilginler ve tefsirciler işbu وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ emrinin, harbe mahsus olduğu fikrindedir. Çünkü vahiy bulunan hususlarda müşavere caiz olmadığı kesinlikle bilindiğinden فِى الْاَمْرِ deki الْاَمْرُ "el-Emru" kelimesinin "elif-lâm"ının istiğrak (genelleme) için olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla ahd için olduğu ortaya çıkar. Bu âyette geçmiş olan bilinen emir ise, harp ve düşmanla karşı karşıya gelmektir. Şu halde emirin de buna tahsis edilmesi olması gerekir. Fakat diğer âlimler ise, el-emr'in âmm (genel) olduğu ve ancak nass (kesin dini delil)'ın geldiği hususlara tahsis edilmiş ve buna göre geri kalanlarda genel bir şekilde hüccet (delil) olarak kalmış olduğu fikrindedir. Gerçekte اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ emri, harbe mahsus olmadığı gibi, buradaki فِى الْاَمْرِ de öyle olması gerekir. Delillerin gelmesinden sonra ihtilaf edenler ve Allah'ın kitabına iman etmeyenler aleyhinde gelen âyetlerin, nassın geldiği yerde ictihadın caiz olmadığını gösterdikleri ve daha açıkçası nass karşısında ictihad, Allah'ın emri karşısında rey ve kıyas ile isyan eden mel'ûn (lanetlenmiş) İblis'in hali olduğu malumdur. Şu halde meselenin ruhu, vahye mazhar olan Resulullah'ın din içinde ictihadla da görevli olup olmadığı meselesidir. Peygamber için ictihadı caiz görmeyenler, müşaverenin harp işi gibi sırf dünya ile ilgili olan hususlara ait olduğuna inanmışlardır. Halbuki Usul İlmi'nde sahih olan şudur ki, Resulullah vahyi bekler ve vahy gelmeyen hususlarda rey ve ictihadıyla amel ederdi. Ve bu ictihadda başlangıçta hata da düşünülebilir, ancak hata olursa vahy ile düzeltilir, devam etmezdi. Peygamber'in ictihadının, diğer ictihadlardan farkı bu idi. Yoksa Cenab-ı Allah لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"İçlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi."* (Nisâ, 4/83) diye müctehid âlimleri öğmüş ve فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ *"Ey akıl sahipleri ibret alın."* (Haşr, 59/2) diye basiret kullanmak ile istibar (ibret alma) ve kıyası da emretmişken, basiret sahiplerinin efendisi olan, akıl ve zekası herkesin üstünde bulunan Resulullah'ın bu naslardan hariç olamayacağı açıktır. Şu halde Resulullah, vahy inmeyince ictihadla görevliydi. İctihad

ise mübahase (karşılıklı konuşma) ve münazara (ilmî tartışma) ile kuvvet bulacağı için, vahyin gelmesinin dışında müşavere ile de görevli olmuştur. Rivayet edilmiştir ki işbu وَشَاوِرْهُمْ فِى الْأَمْرِ indiği zaman Resulullah şöyle buyurmuştur: اَمَا اَنَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَغَنِيَّانِ عَنْهَا وَلٰكِنْ جَعَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى رَحْمَةً لِأُمَّتِى فَمَنِ اسْتَشَارَ مِنْهُمْ لَمْ يَعْدَمْ رُشْدًا وَمَنْ تَرَكَهَا لَمْ يَعْدَمْ غَيًّا "Biliniz ki, Allah ve Resulü müşavereden herhalde müstağnidirler ve fakat Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişare ederse doğru yoldan mahrum kalmaz. Her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz".(1) Diğer bir hadis-i şerifte de: مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ قَطُّ اِلَّا هَدَوْا لِأَرْشَدِ اَمْرِهِمْ "Müşavere eden bir toplum, herhalde işlerinin en doğrusuna muvaffak olur." (2) buyurulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılır ki, burada Peygamber'e hitap olarak gelen "veşâvirhüm" (onlarla müşavere et) emri, yukarda açıklandığı üzere, bir çok faydaları içermekle beraber, bunun sebebi ve asıl hikmeti, ümmetini öğretim ve terbiyesi için gelmiş olmasıdır. Şu halde Peygamber için müşavere mendub da olsa, ümmet için vacibtir. Nitekim diğer bir âyette وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ *"İşleri, aralarında danışma iledir."* (Şûrâ, 42/38) buyurulmuştur. Bu noktada Resulullah'a hitabdan müminlere sözü çevirerek buyuruluyor ki: اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِى يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ *"Eğer Allah size yardım ederse size galip gelecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa ondan sonra size yardım edecek olan kimdir?"* "Hizlân" muhtacı, tam ihtiyacı sırasında bırakıvermektir. Bedir vakası birinci fırkanın, Uhud vakası da ikinci fırkanın misalleridir. Gerçi Uhud'da Cenab-ı Allah müminleri perişan bırakmamıştır. Fakat Bedir gibi tam yardım da bahşetmemiş ve bu şekilde Allah'ın yardımsız bırakmanın dehşetini takdir ettirecek bir imtihan yapmış olduğundan, bu da ikinci fırkayı tecrübeyle takdir etmek için yeterli örnek olmuştur. وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ **Şu halde müminler de ancak Allah'a tevekkül etsinler, yalnız ona dayansınlar.**

İmam Fahruddin Râzî der ki: "Tevekkül bazı cahillerin zannettiği gibi, insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsaydı müşavere emri, tevekküle engel olurdu. Tevekkül insanın zahirî (görünür) sebeplere uyması ve fakat kalbini onlara bağlamayıp Hak Teâlâ'nın, korumasına dayanması demektir..."(3) Okçular, merkezi terkedip ganimete koşmalarına sebep olarak, "Resulullah herkesin aldığı kendisinin olsun der de ganimetleri taksim etmez diye korktuk, nitekim Bedir'de taksim etmemişti." demişler, Resul-i Ekrem de:

---

(1) Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, II, 106.

(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 68; el-Kurtubî, a.g.e., IV, 251.

(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 69-70.

"Demek ki ganimetleri size taksim etmeyeceğiz de hainlik yapacağız zannettiniz." buyurmuştu. Bu sebeple Peygamber'in şânını tenzih ve hainliğin Allah'ın gazabını çeken büyük bir günah olduğunu ve cezasız kalmayacağını açıklamak için şu âyetler inmiştir: مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ . Gulûl = الْغُلُول ", ganimet malından gizli bir şey aşırmak, emanete hiyanet etmektir ki, genelde devlet mallarında su-i istimal (kötüye kullanma) de bu türdendir. Resulullah, gulûl (hainliğ)i büyük günahlardan saymıştır ve bu konuda bir çok hadisi şerif vardır. Bu cümleden olarak: مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ "Her kim üç şeyden uzak olarak ruhu cesedinden ayrılırsa cennete girer. Kibir, gurur, borç"(1) اَدُّوا الْخَيْطَ وَالْمِخْيَطَ فَاِنَّهُ عَارٌ وَنَارٌ وَشَنَارٌ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ "İpliği, iğneyi de eda ediniz (veriniz), çünkü kıyamet gününde âr (utanma), nâr (ateş) büyük ayıptır. " (2) buyurulmuştur.

اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ **Şimdi Peygamber gibi Allah'ın rızası ardında giden zat** كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ **Allah'dan bir dehşetli gazap (kızgınlık) ile dönen ve varacağı yer cehennem olan haine benzer mi?** وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ **O cehennem ne fena varış yeridir.** Hayır onlar eşit olamazlar. هُمْ **O sevilen gurup ile o istenmeyen gurup** دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah katında tabaka tabaka çeşitlidirler,** biri cennette, biri cehennemdedir وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **ve Allah onların amellerinin derecelerini bilir, ona göre sevap ve ceza verir.**

Şimdi bu sevilen gurup ile sevilmeyen gurubun durumlarını biraz açıklama ve Uhud olayından üzgün olan müminleri teselli etme ve kalplerini takviye (kuvvetlendirme) konusunda önce Resulullah'dan başlayarak buyuruluyor ki:

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ اِذْ بَعَثَ فٖيهِمْ
رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿١٦٤﴾
اَوَلَمَّٓا اَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ قُلْ هُوَ

---

(1) Tirmizî, Siyer, 21; İbn Mâce, Sadekât, 12; Dârimî, Büyu', 52; Ahmed b. Hanbel, V, 276, 277, 281.

(2) İbn Mâce, Cihad, 34; Nesaî, Hibe, 1; Muvatta, Cihad, 22; Ahmed b. Hanbel, II, 184, IV, 128.

مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَٓا اَصَابَكُمْ

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ

نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُوا قَالُوا

لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِ

يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

اَلَّذِينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا

عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ

قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَٓاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾

فَرِحِينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ

مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ

بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ اَلَّذِينَ

اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ

اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ

اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ

لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ

﴿١٧٤﴾ اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ

وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ

فِي الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا يُرِيدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ

حَظًّا فِي الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا

الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا

نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ

الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ

اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَٓاءُ

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ

بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

Meâl-i Şerifi

164- Andolsun ki Allah, müminlere kendilerinden, onlara kendi âyetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitab ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.

165- (Bedir'de düşmanı) iki katına uğrattığınız bir musibet (Uhud'da) size çarpınca mı: "Bu nereden" dediniz? De ki: "Bu başınıza gelen kendinizdendir". Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.

166-167- İki topluluğun karşılaştığı günde başınıza gelen musibet de Allah'ın izniyledir. Bu da müminleri belirlemesi ve hem de münafıklık yapanları ayırt etmesi içindir. Ve onlara: "Geliniz, Allah yolunda savaşınız veya (hiç olmazsa) savunmaya geçiniz." denilmişti. Onlar ise: "Biz savaşmasını (veya savaş olacağını) bilseydik arkanızdan gelirdik." demişlerdi. Onlar, o gün, imandan çok küfre yakındılar. kalblerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah neyi gizlediklerini daha iyi bilendir.

168- Kendileri oturup kaldıkları halde kardeşleri için: "Eğer bize uysalardı öldürülmezlerdi" dediler. Onlara de ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, kendinizden ölümü uzaklaştırınız".

169- Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadırlar.

170- Allah'ın lütfundan verdiği nimetle sevinçlidirler. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere de hiç bir korku olmayacağını ve üzülmeyeceklerini müjdelemek isterler.

171- Onlar, Allah'ın nimetini, keremini ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceğini müjdelerler.

172- Kendilerine yara dokunduktan sonra da Allah ve Peygamberi'nin davetine uydular. Hele onlardan iyilik edenlere ve gereğince Allah'tan korkanlara büyük bir mükafat vardır.

173- İnsanlar onlara: "Düşmanlarınız size karşı ordu topladı, onlardan korkun." dediklerinde, bu, onların imanını artırdı ve şöyle dediler: "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir".

174- Bunun üzerine kendilerine hiç bir kötülük dokunmadan Allah'ın

nimeti ve lütfuyla geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütuf sahibidir.

175- (Size o haberi getiren) ancak şeytandır, (sadece) kendi dostlarını korkutabilir. Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz benden korkun.

176- Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah'a hiç bir şekilde zarar veremezler. Allah onlara ahirette bir pay vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

177- İman karşılığında inkarı satın alanlar Allah'a hiç bir zarar veremezler. Onlar için acı bir azap vardır.

178- Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin, şahısları için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara bu mühleti, ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

179- Allah, müminleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir, pisi temizden ayıracaktır. Ve Allah sizi gayba vakıf kılacak da değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçip (gaybı bildirir). O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve günahlardan korunursanız, sizin için büyük bir mükafat vardır.

180- Allah'ın, kendilerine lütfundan verdiği nimetlere karşı cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır o, kendileri için şerdir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'a aittir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ *"Andolsun ki Allah, müminlere, kendilerinden bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur."* Bu, ne büyük bir ilâhî lütuftur. Bütün insanlık âlemine bir hidayet tarihi açan ve âlemlere halis ilâhî rahmet olan böyle yüksek şanlı bir Peygamber'in ümmeti olan ve özellikle sohbet ve arkadaşlık şerefiyle şereflenmiş bulunan müminlere ne mutlu! Öyle bir Resul ki يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه **onlara vahyi anlatarak Allah'ın âyetlerini okur,** ilâhî bilgilere ulaştırır ve bakış güçlerini terbiye eder. وَيُزَكِّيهِمْ **Onları ıslah ve tasfiye eder de** amelî kuvvetlerini, ahlâklarını tamamlatır (kemale erdirir), وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **onlara kitabı ve hikmeti öğreterek Allah'a adamaya yükseltir.** Kitap, şeriatin zahir durumlarına, hikmet de onun güzelliklerine ve Allah bilgilerine, sırlarına, hedeflerine ve faydalarına işarettir. **Halbuki** وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ **bundan önce açık bir sapıklık içinde bulu-**

nuyorlardı. O cahiliyyet ve sapıklık birkaç sene içinde birden bire bu yüksek hidayet ve hikmete dönüşüverdi. Ve bu şekilde geçmiş asırlar tarihi kapanıverdi. Şu halde buna ümmet olan müminlere gevşeklik yakışır mı? Bu böyle iken أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا **sizin iki katını isabet ettirdiğiniz bir musibet size isabet edince,** (yani sizin musibetiniz düşmanınızınkinin yarısı iken) قُلْتُمْ أَنَّى هٰذَا **"bu başımıza gelen musibet nereden?" dediniz.** Bedir savaşında düşman yetmiş ölü ve yetmiş esir vermişti. Uhud'da da müslümanlar hiçbir esir vermeyerek yetmiş kadar şehit verdiler. Bu ölçü ile müslümanların Uhud'daki kaybı, müşriklerin Bedir'deki kayıplarının yarısı kadardı. Bir de müslümanlar, müşrikleri bir Bedir'de, bir de Uhud'un başlangıcında olmak üzere iki kere bozguna uğratmışlar, müslümanlar ise bir kerecik bozulmuşlardı. Bu itibarla da müşriklerin uğradıkları musibete bakarak müslümanların musibeti ikiye karşı bir demekti. Hem müşriklerin musibetleri, müslümanların Bedir başarıları olduğu halde; müslümanların musibeti, müşriklerin bir başarısı değildi. Bu ise müslümanların fazlaca üzüntü ve hayretini gerektirmiş ve bunu büyüterek: "Bu nereden?" diye bir endişeye dalmışlardı. Bu soru, hadisenin ilmî bir bakışla tetkik ve tenkidi için mesele ortaya atma kabilinden olabilirse de, diğer taraftan münafıkların: "Muhammed'in vaadi tahakkuk etmedi, peygamber olsaydı bu musibetler olur muydu?" gibi şüpheler ortaya atmaya çalıştıklarından, burada mümin halkın fikirlerinin bozulma ihtimali de vardı. Buna göre Cenab-ı Allah, olayın haddinden fazla büyütülmüş olduğunu karşılaştırmak suretiyle göstererek أَنَّى هٰذَا sorusunun haksız ve yersiz olduğunu soru üslubuyla hatırlatmak için وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ (Âli İmran, 3/140) mazmununa işaret ederek, sevinci gibi kederleri de değişen bu âlemde, bu halin şaşılacak ve üzülecek bir şey olmadığı tarzında bir teselli etme cevabına işaretle beraber, meselenin gerçek cevabını da açıklamak için buyuruyor ki: Ey Muhammed قُلْ **cevap olarak şöyle de:** هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ **O sizin kendinizden oldu.** Bunun sebebini ilk önce dışarda değil, kendinizde, emre uymamak, merkezi terkedip ganimet hırsına düşmek gibi kötü irade ve hareketinizde aramalısınız. Şu halde "bu nereden?" diye şaşıp ve üzüleceğinize, nefsinizi ıslah edip, gelecek için hazırlanmalısınız. **Çünkü** إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Allah her şeye kâdirdir.** Kudret cümlesinden olmak üzere yolunda bulunanlara başarı ihsan ettiği gibi, tersine gidenleri sefil de edebilir. Hatta gizli hikmetlerinden dolayı, lütfunu kahr, kahrını lütuf şeklinde gösterebilir. Bunun için üzüntülü ve müteessir olmakta mânâ yoktur. Burada önce olayın sebep ve kaynağı kendileri olduğu ve bu şekilde kulların fiillerinin kendi iradelerine dayalı bulunduğu tebliğ olunmakla beraber; bundan insan iradesinin, ilâhî iradenin tersine olarak

olaylarda müstakil (bağımsız) olduğunun zannedilmemesi, sebeplerin ve kulların iradesinin tesirinin, Allah'ın kudretine ve iradesinin ilgisine borçlu ve bağlı bulunduğunun iyice anlaşılması için اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ilavesinden sonra, doğrudan doğruya müminlere hitabı çevirmekle sorunun cevabı şu şekilde açıklanıyor ki:

Ey müminler, وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ iki ordunun (yani müslümanların ordusuyla, müşriklerin ordusunun) çatıştıkları o gün her ne felaket isabet ettiyse, kendinizden olmakla beraber Allah'ın izniyledir. Çünkü ilâhî izin ve iradenin dışında herhangi bir olayın olmasına imkan yoktur. Demek ki, ilâhî irade iki şekilde ortaya çıkar: Birisi cebrî (zorlayıcı) olan ilâhî iradedir ki, hiç bir sebep ve şart ile bağlı olmayarak ilk defa ve doğrudan doğruya ortaya çıkar. Ve bu irade, rızayı da gerektirir. Bunda Cebbar (zorlayıcı) ism-i şerifi hakimdir ve kulların fiilleri ıztırarî (zorunlu)dir. Biri de sebep, şart ve kulun iradesi altında hükmünü yürütme şeklinde ortaya çıkan ilâhî iradedir ki, bu irade rızayı gerektirmez. Ancak sorumluluk kullara ait olmak üzere fiille ilgili bir izni ifade eder. Buna ve özellikle bunun zıddı rıza olanına Kelâm bilginleri tahliye (serbest bırakma) de tabir etmişlerdir. Kur'ân'da çoğunlukla bu çeşit icraya ait irade izin kelimesiyle ifade olunmuştur. Yasağın kalkması demek olan izin de rızayı gerektirmez. Ve bundan dolayı sorumluluğa zıt olmaz. İşte burada مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ karinesiyle فَبِاِذْنِ اللّٰهِ buyurulması da bu kabildendir. Bunun için bazı tefsirciler bu izni, irade ile; bazıları da tahliye ile tefsir etmişlerdir ki maksad, bu iznin rıza demek olmadığını da anlatmaktır.

Sözün kısası vaad olunan ilâhî zafer, mutlak ve zorunlu değildi. Sabır ve günahlardan sakınma gibi, kulun iradesi ile ilgili olan şartlarla kayıtlı idi. Müminler buna uymayıp, iradelerini kötüye kullandıklarından dolayı musibet vaki oldu. Bununla beraber her şeye kâdir olan Allah zıddını isteseydi, müminlerin kötü iradelerini ve müşriklerin bundan istifade eden hareketlerini infaz etmez, musibeti, ilâhî zorlaması ile menedebilirdi; fakat etmedi, izin verdi ve böylece musibet olayı da olağanüstü sûrette değil de, normal bir şekilde vuku buldu ki, bu âdet, kulların iradesini izin ile yerine getirme ve sorumluluk, ilâhî sünnetidir. O halde buna "nereden?" diye şaşıp ve hayret edecek bir taraf yoktur. Tersine teşekkür etmek gerekir ki, rızaya tabi olan Resulullah'ın ve beraberindeki bir kaç zatın sabır ve takvaları hürmetine müşriklerin saldırıları durduruldu da yok olma tehlikesi önlenmiş oldu.

Şunu da bilmeli ki musibet, Allah'ın birtakım hikmetleri ile de beraber bu-

lunan Allah'ın izniyle beraber, bir de وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ **müminleri bilmesi,** (yani halk arasında ayırıp ortaya çıkarması), وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا **ve münafık olanları bilmesi, ayırt etmesi** ve her ikisinin ona göre ecir ve cezalarını vermesi içindir. Bunda, böyle müminleri seçmek ve münafıkları ayırmak hikmetleri de vardır. O münafıklar ki, وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا **kendilerine geliniz Allah yolunda çarpışınız veya kendinizi ve vatanınızı müdafaa ediniz,** yahut bizzat savaşmazsanız, bari çok kalabalık görünerek düşmana göz dağı veriniz de koğulmasına hizmet ediniz, **denildi de.** İbnü Abbas (r.a.) demiştir ki: "Bunlar Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarıdır." Çünkü Uhud savaşında bırakıp gitmişlerdi. Abdullah b. Amr b. Haram da bunlara: "Size Allah'ı hatırlatırım, Peygamberimizi ve kavminizi terkedip gitmeyiniz." demiş ve vuruşmaya davet etmişti. Buna karşı قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ **biz savaş olacağını bilseydik, yahut savaşmasını bilseydik elbette size uyardık dediler** ve bununla fesat (bozgunculuk) çıkarmak ve alay etmek istediler. Doğrusu هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ **o gün onlar, imandan çok küfre yakın idiler.** يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ **Zaten bunlar, ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylerler,** (yani içleri dışlarına uymaz). Söyledikleri kalplerinden gelmez. Bu onların her zamanki halleridir. O gün de ağızlarından iki şey açıkladılar ki, kalplerinde yoktu. "Savaş olacağını bilmiyoruz, bilseydik uyardık." dediler. Kalplerinde ise bunların ikisi de böyle değildi. وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ **Onların kalplerinde ne sakladıklarını Allah daha iyi bilir.**

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا **O münafıklar ki, harpten savuşup oturarak kardeşleri (yani akrabaları) için:** لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا **"Bizi dinlemiş olsalardı öldürülmezler, bizim gibi kurtulurlardı." dediler.** Bunu diyenin de Abdullah b. Übeyy olduğu nakledilmiştir. Bu sözde, önce savaştan kaçırmak için teşviklerde bulunduklarını ikrar; ikinci olarak teşvikleri dinlenilmediği için gücendiklerini açıklama; üçüncü olarak öldürülenleri aşağılama ve "oh olsun" diye öç alma; dördüncü olarak da eceli inkar vardır. Ta yukarda إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا (Âli İmran, 3/122) âyet-i kerimesindeki iki grup münafıkların yüzünden az daha kalp zayıflığına düşüyorlardı, Allah korudu. قُلْ **Ey Muhammed, bunları susturmak için de ki:** فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ **"Öyleyse haydi kendinizden ölümü uzaklaştırın bakalım?"** إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Sizin kurtulmanızın sebebi savaştan savuşup oturmanız olduğu ve size uyanların kurtulacağı iddiasında doğru iseniz, bunu yapabilmeniz gerekir.** Gelelim öldürülenlere:

Ey hitap mümkün olan herhangi bir kimse, yahut Ey Muhammed! وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ ... *"Allah yolunda öldürülen kimseleri ölüler zannetme"* . İmam Ahmed b.

Hanbel'in ve daha birçoklarının İbnü Abbas hazretlerinden rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Allah'ın Resulü buyurmuştur ki: "Uhud'da kardeşleriniz şehid oldukça Allah Teâlâ onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu ki, cennetin ırmaklarından sulanırlar, meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde asılmış altın kandillere giderler, istirahat ederler. Ne zaman ki yiyecek ve içecek yerlerinin hoşluğunu ve uyuyacak yerlerinin güzel letafetini taddılar, 'Nolaydı Allah'ın bize neler verdiğini kardeşlerimiz bilselerdi de cihaddan çekinmeseler, savaştan gocunmasalardı.' dediler. Allah Teâlâ da: 'Tarafınızdan ben onlara bunu tebliğ ederim.' buyurdu ve bu âyetleri indirdi.(1) Tirmizî'nin "hasen", Hakim ve diğerlerinin "sahih" olarak Cabir b. Abdullah hazretlerinden tahric ettikleri bir hadis-i şerifte de şöyle rivayet edilmiştir: "Cabir (r.a.) dedi ki: Resulullah (s.a.v.) bana rastgeldi, 'Ey Cabir, seni üzgün görüyorum, niye?' dedi. 'Ey Allah'ın Resulü, dedim, babam şehit oldu, çoluk-çocuk ve borç bıraktı.' Buyurdu ki: 'Allah Teâlâ babanı ne şekilde kabul buyurdu sana müjde edeyim mi?' 'Evet' dedim. Buyurdu ki: 'Allah Teâlâ hiç kimseye perde arkasından başka bir şekilde kelâm söylemedi. Babanı ise diriltti de yüzüne karşı ona, 'Ey kulum, dile benden, vereyim sana.' dedi. O da: 'Ey Rabbim, bana hayat verirsin de senin yolunda ikinci defa öldürülürüm' dedi. Rabbi Teâlâ: أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ 'Benden onlar bir daha dönmezler.' diye söyledi buyurdu. O da: 'Ey Rabbim, arkamdan tebliğ et.' dedi, Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi."(2) İkisinin de vukuu mümkün olduğu gibi bu, bir âyet; diğeri bir kaç âyet hakkında olması yönünden iki rivayet arasında zıtlık yoktur. Ve bu âyetlerin Uhud şehidleri sebebiyle inmiş olduğu hakkında haberler açıktır. Nitekim Bakara Sûresindeki وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ (Bakara, 2/154) âyeti Bedir şehidleri sebebiyle inmiştir.

وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَنْ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **O şehitler, arkalarından kendilerine katılmayan (yani şehit olmayıp hayatta kalan) bütün müminlerin sonunda korku ve üzüntüden kurtulup mesut olmalarıyla müjdelenir, sevinir ve neşeli olurlar.** Bu şekilde demek ki kalanların din ve dünya selamet ve saadetiyle devamlı oluşu, şehitlerin rızıklandıkları refah ve sevincin sebeplerinden birini teşkil eder. Diğer bir mânâ ile, arkalarında mücahede eden ve henüz şehit olmak suretiyle kendilerine katılmamış bulunan gelecekteki şehitlerin, bugün çektikleri acı ve zahmete rağmen neticede şehit olarak, dünya ve ahiretin korku ve hüznünden bütün bütün kurtulacaklarını ve kendileri gibi

(1) Müslim, İmare, 121; Ebu Davud, Cihad, 25; Tirmizî, Tefsiru Sureti 3/19; İbn Mâce, Cenaiz, 4; Dârimî, Cihad, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 266, 6/386.

(2) Tirmizî, Tefsîru Sureti, 3/18; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

mesut olacakları müjdesini alırlar da sevinirler. Şu halde geride savaşı kaybeden ve şehid olmaktan mahrum kalan ve düşman işgali altında inleyen ve özellikle dinlerinin yok olması tehlikesiyle karşı karşıya bulunanların halinden haberdar olurlarsa şehitlerin de üzgün olmaları gerekecektir. Demek oluyor ki, Allah Teâlâ şehitlere bunların durumlarını ya bildirmeyecek, ilgilendirmeyecek veya bildirdiği şekilde onları o üzüntüden koruyacak, lutfunun nimetiyle memnun edecektir. Çünkü Allah yolunda şehit olanlar لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ *"kendilerine hiçbir korku olmayanlar ve üzülmeyecek olanlar"* dır. Şehitler يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لاَ يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ***"Allah'ın nimetini, keremini ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceğini müjdelerler."*** Hele o müminler ki, اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِمَا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ ***"Onlar, kendilerine yara dokunduktan sonra da Allah ve peygamberinin davetine uydular. Hele onlardan iyilik edenlere ve Allah'tan korkanlara büyük bir mükafat vardır."*** Bu âyet de Uhud'un arkası sıra Hamra-i Esed Gazvesi hakkında inmiştir. Rivayet olunuyor ki, Ebu Süfyan ve arkadaşları Uhud'dan çekilip Revha denilen yere vardıklarında pişman olmuşlar: "Çoğunu öldürdük, azı kalmıştı, neye bıraktık geldik, herhalde dönmeli ve köklerini kesmeliyiz." diyerek, dönüp müslümanlara tekrar hücum etmek istemişlerdi. Hazreti Peygamber de bunu derhal haber almış ve onları yıldırmak, kendinin ve ashabının kuvvetini göstermek için, Ebu Süfyan'ı takip etmek üzere ashabını teşvik etmiş ve: "Bugün bizimle beraber ancak dünkü günümüzde hazır bulunanlar çıksın." buyurmuş idi. Şu halde Peygamber'le beraber bir cemaat hareket ettiler ki, yetmiş kişi oldukları söylenmiştir. Medine'den sekiz mil mesafede bulunan Hamra-i Esed isimli yere kadar vardılar. Ashab yaralı idiler, çok zahmet çekiyorlardı, sevaplarını kaçırmamak için katlanıyorlardı. İçlerinde öyle yaralılar vardı ki sırayla birbirlerini sırtlarında taşıyorlardı. Biraz birisi yükleniyor, biraz sonra binen inip altındakini yükleniyordu. Yine içlerinde saatlerce birbirlerine dayanarak gidenler bulunuyordu ki, hep bunlar yaraların ıztırabından idi. Fakat Cenab-ı Allah müşriklerin kalblerine korku koydu da kaçtılar, gittiler. İşte bu âyet, bu hal içinde Resulullah'ın davetine katılan bu müminler hakkındadır.

Aynı şekilde o müminlerden bahseden اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ .... اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (3/ 173-175) âyetleri de Küçük Bedir Gazvesi hakkında inmiştir. Rivayet olunuyor ki, Ebu Süfyan Uhud'dan Mekke'ye gitmeye karar verdiği zaman: "Ey Muhammed, sözleşme zamanımız Küçük Bedir mevsimi olsun, orada çarpışırız istersen." diye bağırmıştı. Hazreti Peygamber de Hz. Ömer'e: بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ ذٰلِكَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ *"Bu, bizimle senin aranda inşaallah"* diye cevap vermesini emretmişti.[1] Vakit

(1) Âlûsî, a.g.e, II, 126.

gelince Ebu Süfyan emri altındakileri alıp çıktı. مَرُّ الظَّهْرَانِ "Merru'z Zahran" isimli yere kondu. Fakat Allah kalbine bir korku verdi, cayıp dönmek istedi. O sırada Nuaym b. Mes'ud Eşceî'ye rastgeldi ki bu Nuaym, umre yapmış geliyordu. Buna: "Ey Nuaym, ben Muhammed'le Bedir mevsiminde çarpışmaya anlaşmıştım. Bu sene ise kurak, bize herhalde ağaçlarda hayvan yayacağımız ve süt içeceğimiz bir sene yaraşır. Bunun için dönmek istiyorum. Fakat Muhammed çıkar da, ben çıkmamış bulunursam cür'et (cesaret)i artar. Medine'ye git onları oyala, geciktir, sana on deve vereyim." demişti. Nuaym yola çıktı, geldi gördü ki, müslümanlar hazırlanıyorlar. "Bu dedi, doğru bir fikir değil; onlar memleketinize geldiler, bir çoğunuzu öldürdüler, siz üzerlerine giderseniz, hiç biriniz geri gelmez". Ve bu söz, bir takımları üzerinde tesir icra etti. Resulullah, bunu anlayınca: "Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben yalnızca çıkarım." buyurdu ve beraberinde yetmiş kişi kadar zevat ile hareket etti ki, İbnü Mes'ud hazretleri de içlerinde idi. Gittiler, Küçük Bedir'e vardılar. Küçük Bedir, Kinane Oğulları'na ait bir sudur ki, bir pazar yeri idi. Burda her sene sekiz gün toplanırlardı. Hazreti Peygamber ve ashabı, müşriklerden kimseye rastlamadılar. Pazara gittiler, yanlarında nafaka (geçimlik)ları ve ticaret malları da vardı. Alış-veriş ettiler, bire iki kazandılar ve Medine'ye sağ salim ve zengin olarak geldiler ki, bu âyet bunlar hakkındadır. Ebû Süfyan da Mekke'ye dönmüştü. Mekke halkı onun askerini جَيْشُ السَّوِيقِ (Kavut askeri) diye isimlendirdiler, "Siz sevik (kavut) içmeye çıkmışsınız." dediler.

اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ **Sizi o alıkoymak isteyen şeytan, yahut o şeytan** يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ **sizi dostlarından korkutuyor.** Burada şeytan, müslümanları alıkoymak isteyen o herif veya onu sevkeden; dostları da Ebu Süfyan ve arkadaşları olduğunu ve mânâ يُخَوِّفُكُمْ اَوْلِيَٓاءَهُ takdirinde bulunduğunu tefsirciler açıklıyorlar. فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Şu halde ey müslümanlar, şeytanın dostlarından korkmayınız, benden korkunuz, siz halis (samimi) mümin iseniz, böyle olmanız gerekir.**

Şimdi bütün bu olaylar üzerine Resulullah'ı teselli hususunda, hitab değiştirilerek buyuruluyor ki:

Ey Muhammed! وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ *"Küfürde yarışanlar seni üzmesin."* Bu âyetin nüzul sebebi hakkında bir kaç rivayet vardır:

1- Kureyş kâfirleri hakkında inmiş, Allah Teâlâ onların harp için asker toplayıp durmak gibi küfürde yarışmalarına karşı Peygamber'ine teminat vermiştir.

2- Münafıklar hakkında inmiştir. Bunların küfürde yarışmaları da şu şekilde

özetlenmiştir: Münafıklar Uhud olayı üzerine müminleri devamlı olarak korkutmaya, başarı ve zaferden ümitlerin kesip ümitsizlendirmeye çalışıyorlar ve özellikle, "Muhammed, melik (kral)lik için uğraşan ve sırf siyasi maksadla hareket eden bir inkılabçı, onun için işler bazan iyiliğine ve bazan kötülüğüne oluyor. Eğer Allah tarafından peygamber olsaydı hiç yenilmezdi." diye propaganda yapıyorlar. Bunlar, müslümanların fikirlerini bulandırıyor ve bu sebeple Resul-i Ekrem de üzülüyordu.

3- Bazıları demişlerdir ki, kâfirlerden bir kavim müslüman olmuşlardı. Sonra Kureyş'lilerden korkarak dinden döndüler. Bundan dolayı Resulullah merak etmiş ve bunların dinden dönüşleri yüzünden bir zarar gelebilme ihtimalini düşünmüş.

4- Yahudiler hakkında inmişti. Çünkü bunlar da Uhud vakasından sonra küfürlerini daha çok kızıştırmışlar ve müslümanları aldatmak için çalışmaya başlamışlardı.

İşte bu âyetler, bunların bir veya hepsi dolayısıyla inmiştir. Zahiri amm (genel)dır.

Bunlar لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا Allah'a zarar namına bir şey yapamazlar. Bunda iki mânânın hatıra geldiği gösterilmiştir. Birisi: "İlâhî mülk ve saltanattan hiç bir şey noksanlaştıramazlar" demektir. Nitekim Ebu Zerr (r.a.) in rivâyet ettiği üzere Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ buyuruyor ki, evveliniz (öncekileriniz) ve ahiriniz (sonrakileriniz), cinleriniz ve insanlarınız içinizde en çok Allah'dan korkan adamın kalbi üzerine olsaydı, bu benim mülküme bir şey ilave etmezdi. Tersine öncekileriniz ve sonrakileriniz, cinleriniz, insanlarınız içinizden en kötü olan adamın kalbi üzerine olsaydı, bu da benim mülkümden bir şey eksiltmezdi."(1) Birisi de, "Allah'ın velî kullarına hiç bir zarar yapamazlar" demektir ki, velilere zarar vermeye kalkışmak, Allah'a zarar vermeye kalkışmak hükmünde tutulmak suretiyle mubalağa ifade eden bir mecazdır. Beyan makamı, Peygamber'i teselli etme yeri olmasına bakarak tefsircilerin çoğu bu mânâyı tercih etmişlerdir.

اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ *"İman karşılığında küfrü satın alanlar..."* Bu âyetin de mürted (dinden dönen)leri ve yahudileri hedef aldığı açıklanıyor. Dinden dönenler hakkında olması açıktır. Yahudilere gelince: Bunlar Bakara sûresinde açıklandığı üzere peygamber olarak gönderilmeden önce Peygamber'i tanıyorlar

---

(1) Tirmizî, Kıyamet, 48.

ve iman ediyorlar ve onunla düşmanlarına karşı istinsar (yardım istemin)de bulunuyorlardı. Böyle iken Peygamber olarak gelince küfrettiler, fikirlerini değiştirdiler. Buna göre imanını vermiş, küfrü satın almış mürted (dinden dönmüş) durumunda demektirler. Bununla beraber bu âyetin, münafıklarla ilgisinin ihtimali de yok denemez. Zira açıklamaya göre birinci âyet dolayısıyla küfürde yarış edenler, münafık ve diğer bütün kâfirlerin önlerinde giden önderlerine; ikinci âyet dolayısıyla imanı verip küfrü satın alanlar da onların arkalarında gidenlere yormak uygun olacaktır ki, dinden dönenler daha çok ikincide bulunurlar.

Kâfirlerin gururlarına gelince وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ ***"Küfredenler, kendilerine mühlet verişimizi (hayır) sanmasınlar."*** Burada "imla", imhal (mühlet verme) ve müsaade etme mânâsınadır.

Şimdi Uhud olayının yöneltilmiş olduğu sonuca gelelim:

Ey Muhammed ümmeti مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ **Allah Teâlâ, halis müminleri o bulunduğunuz karışık hal üzere bırakmazdı.** Öyle sebepler tertip edecekti ki, حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ **sonuçta pisi temizden, münafığı müminden ayıracak, farkettirecekti.** Bu ayırmayı yapmak için وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ **Allah hepinizi gaybden haberdar kılacak değildi.** Yani sizin hepinizi münafıkların kalblerinden haberdar etmek suretiyle onları ayırt ettirecek değildi. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ **Ve fakat Allah Peygamberlerinden her kimi dilerse seçer, ona onu bildirir.** Öteden beri ilâhî sünnet (âdet) budur. Muhammed Mustafa da böyle yapmıştır. Şu halde فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ***"Allah'a ve peygamberlerine inanın. Eğer inanır ve sakınırsanız, sizin için büyük bir mükâfat vardır."*** bundan önceki âyetlerde müminlere ahirete ait cezalar ile va'id (korkutma) gösterildiği gibi, bu âyette de münafıkların bozgunculukları meydana çıkarılıp rezil edilmek gibi dünyaya ait cezalarla va'd (müjde) leri gösterilmiş ve aynı zamanda müminlere büyük ecir müjdelenmiş ve İslâmi heyetin ıslahına ait mukaddimeler (prensipler) hazırlanmıştır ki, ahlak ve iktisad ile ilgili şu âyet de bu mukaddimelerdendir.

«وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ» . وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ... **Göklerin ve yerin mirası yani selef (geçmiş)den halef (yerine geçen)e intikal edegelen mal ve diğerleri gibi gökler ve yerle ilgili miraslar yalnız Allah'ındır.** Tek başına onun mülküdür. Bunlara miras yoluyla sahip olanların, gerçek mülkleri yoktur, o geçici, iğreti bir şeydir. Hepsi yok olur. Ancak gerçek sahip olan Allah'ın mülkü kalır. Şu halde bunları Allah'dan kıskanıp da Allah yolunda sarfetmek

hususunda cimrilik edenler bunu düşünmeli ve ne büyük günah yaptıklarını anlamalıdırlar. Semâvî (göklere ait) miras, nübüvvet (peygamberlik), ilim... gibi yüksektir. Bundan şu anlaşılır ki, önce miras ilâhî bir kanundur. İkinci olarak مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه *"Allah'ın onlara lütfundan verdiği"* yalnız mallara tahsis edilmiş değildir. Bir de burada bu süreyi takip edecek olan Nisâ Sûresi'nde gelecek miras âyetlerine bir çeşit hazırlık vardır.

Allah habîr (her şeyden haberdar) olduğu içindir ki:

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ

قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا

وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿١٨١﴾

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿١٨٢﴾ اَلَّذ۪ينَ

قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ

تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي

قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ

رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَٓاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿١٨٤﴾

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ

عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ

الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

Meâl-i Şerifi:

181- Allah, "Şüphesiz Allah fakirdir, biz zenginiz." diyenlerin lafını elbette duymuştur. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve şöyle diyeceğiz: "Tadın o yakıcı azabı!".

182- "Bu, kendi ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır". Allah kullar(ın)a asla zulmetmez.

183- "Ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiç bir peygambere iman etmeyeceğimize dair Allah bize ahidde bulundu." diyenlere de ki: "Benden önce size bazı peygamberler açık belgelerle ve sizin dediğiniz şeyle geldi. Eğer doğru insanlarsanız, ya onları niçin öldürdünüz?"

184- Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sayfalar ve aydınlatıcı kitap getiren peygamberler de yalanlanmıştı.

185- Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka birşey değildir.

Burada Muhammed aleyhisselam'ın peygamberliği hakkında kâfirler tarafından münasebetsizce söylenen bazı şüphelerin ve itirazların nakil ve reddine başlanıyor:

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ *"Andolsun ki Allah, 'Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü işitmiştir."* Rivayet olunuyor ki Hz. Ebu Bekir (r.a.) bir gün yahudilerin dersanelerine gitmişti. Baktı ki bir takım yahudiler Fenhas'ın başına toplanmışlardı. Ve bu Fenhas, yahudilerin âlim ve din adamlarından idi. Ebu Bekir: "Yazık ey Fenhas Allah'dan kork ve müslüman ol, vallahi sen şüphesiz bilirsin ki Muhammed Allah'ın resulüdür, siz onu yanınızdaki Tevrat'da yazılmış bulursunuz." dedi. Fenhas: "Vallahi ey Ebu Bekir bizim Allah'a ihtiyacımız yok, o bize muhtaç. Ve biz ona, onun bize yalvardığı kadar yalvarmıyoruz, herhalde biz ondan müstağni (tok gözlü), daha zenginiz. O zengin olsaydı, arkadaşınızın sandığı gibi bizden borç almaya tenezzül etmezdi. O bizi faizden yasaklıyor ve bize ribâ vaad ediyor. Zengin olsaydı bize ribâ vermezdi." diye münasebetsizlikte bulundu. Bunun üzerine Ebu Bekir öfkelendi ve Fenhas'ın yüzüne şiddetli bir tokat vurdu ve dedi ki: "Nefsim yed (kudret)inde olan yüksek zata (Allah'a) kasem ederim ki, bizimle senin arandaki anlaşma ol-

masaydı boynunu vururdum ey Allah'ın düşmanı!". Bunun üzerine Fenhas Resulullah'a gidip: "Ey Muhammed bak arkadaşın bana ne yaptı?" diye şikâyet etti. Resulullah (s.a.v.) Hazreti Ebu Bekir'e: "Bu yaptığına sevkeden nedir?" diye sordu. O da: "Ey Allah'ın Resulü, büyük bir edepsizlikte bulundu, öyle sanıyor ki, Allah Teâlâ fakir ve bunlar daha zengin imişler. Bunu söyleyince Allah için kızdım ve yüzüne bir tokat vurdum." dedi. Fenhas: "ben böyle bir şey söylemedim." diye inkar etti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Ebu Bekir'i tasdik ederek bu âyeti indirdi. Bu rivayet İbnü Abbas, İkrime, Suddi, Mukatil ve İbnü İshak'tandır. Şu halde söyleyen bir iken, bu lakırtının الَّذِينَ قَالُوا diye topluluğa isnadı, onların da razı olmaları sebebiyledir.

Yahudi reislerinden Huvey b. Ahtab'ın, aynı şekilde İlyas b. Ömer'in: "Fakir zenginden borç para ister." dedikleri ve bazı yahudilerin Peygamberimizin huzuruna gelip: "Ey Muhammed Rabbin fakir mi ki kullarından borç istiyor?" sözünü söyledikleri de bir çok rivâyetlerle nakledilmiştir ki, hepsi aynı mânâya döner. Kur'an'ın edebî nezahetine uygun olamayacağından dolayı âyet söyleyeni tayin etmemiş ise de, anlattığı öldürme meselesinin yahudilere ait olduğu bilindiğinden, bunun da onlar tarafından söylendiği anlaşılmış olmaktadır.

سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا **Bu dediklerini yazacağız.** Bu yazma, ya hakikati üzerinedir ki, iki şekilde düşünülebilir. Birisi: Amel pusulalarına, amellerinin sayfalarına kaydedeceğiz, defterlerine geçireceğiz demek olur. Ve gerçekten tartıya konacak olan amellerin sayfaları yazısını ifade eder. Çünkü bu yazı bildiğimiz bir yazı olmamakla beraber, hakikaten bir yazıdır. Nitekim gramofon plaklarına ve telsizler aracılıklarıyla seslerin tesbiti ve nakli bir yazıdır. Ve bugün fen ilimleri bakımından bilinmiştir ki, ses titreşimleri açıkta görüldüğü gibi hemen kayboluvermiyor. Fezada her tarafa yayılıp yazılıyor. Nerede bir alıcı bulunursa, hemen alınabiliyor. Bunların kâinatta genel elektrik cereyanları içinde nerelere kadar gittiği ve İlâhî Arş'ın altında daha ne şekiller kazanacağını bilemeyiz. İkincisi: Kur'ân'da yazacağız, tarihe geçireceğiz, göstereceğiz demek olur. Veyahut burada yazmak, cezası verilmek üzere ilâhî ilimde saklı kalıp unutulmamak ve ihmal olunmamak mânâsına mecaz veya kinayedir ki, bu mânâ dilimizde de meşhurdur. "Bunu yaz" deriz ki, "unutma, cezasını göreceksin" demektir. Şu halde "yazacağız" demek, "ihmal etmeyeceğiz, bunu unutmasınlar, cezalarını hükmedeceğiz" demek olur. İstikbal (gelecek zaman) sigası bu mânâda açıktır. Birinci mânâya göre de, gelecek zaman sigasiyle söylenmesi, tevbeye imkan bırakmak gibi bir nükteyi içine alır.

وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Haksız yere peygamberleri öldürmeleri"* "Mef'ûl-i maah" yerindedir ki, sözlerini bu fiilleriyle beraber, yani bu cinâyetin başına yazacağız mânâsını ifade ve çok büyük bir vaid ve tehdidi içine alır. Bu katl (öldürmey)i, bunların ecdad (dedeler)ı yapmış olduğu halde bunlara isnad edilmesi, bunların da bugün ona razı olarak cezasına iştirak etmekte bulunduklarından dolayıdır. Yani Hz. Yahya, Zekeriya ve diğerleri gibi peygamberlerin böyle haksız olarak öldürülmesinin suçu şahıslara değil, Yahudiliğin mahiyetine yüklenmiştir. Ve işte bu rıza ve bu izafet (yükleme) dolayısıyladır ki, bu âyet bunlar hakkında yalnız bir va'id ve tehditten ibaret olmayıp, Muhammed aleyhisselamın peygamberliğine karşı gösterdikleri küfrün ve öne sürdükleri şüphelerin ciddi olmadığını isbat ile kökünden kaldıran bir cevabı da içerir ki, bu cihet devamında ayrıca açıklanacaktır da. Çünkü yahudiler yalnız Hz. İsa gibi inkar ettikleri peygamberi öldürmeye kalkışmakla kalmamış, Hz. Zekeriya gibi vaktiyle peygamberliğini itiraf ve tasdik etmiş bulundukları peygamberleri de öldürmüşlerdir. Ve bir peygamberin öldürülmesi ise her halde haksız yeredir ve bir küfürdür. Demek olur ki, onlarca peygamberlik sabit olduktan sonra bile öldürme ve küfür gibi cinâyetleri onaylayanların ve Allah Teâlâya karşı, isterse şaka ve alay şeklinde olsun, اِنَّ اللّٰهَ فَقٖيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ *"Allah fakirdir, biz zenginiz"* demek cüretinde bulunanların, bir peygambere karşı ortaya atmaya uğraştıkları şüphelerin ve itirazların gerçekten kalblerini meşgul eden ilmî bir şüphe değil; sırf değişmez hakikatlara karşı inad ve kibirlenme yoluyla, zorbalık ve düşmanlık hissiyle ortaya atılmış bir ahlâksızlıktan ibarettir. Ve bunların gerçek cevabı, nasihat dinlemeyip kendilerini ateşe atmakta ısrar edenleri bırakıvermek gibi, söz ve fiillerinin korkunç sonuçlarına fiilî olarak atıvermek ve ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ deyivermektir. Bunun için buyuruluyor ki, yazacağız وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ **ve yakıcı azabı tadınız diyeceğiz.** Harîk «حَرٖيقِ» "mü'lim" mânâsında "elîm" gibi, "müf'il" mânâsında "feîl" olarak مُحْرِق "muhrik" mânâsına gelir ki, yakıcı cehennem azabı demek olur. "el-Harîk", cehennem tabakalarından bir tabaka diye de açıklanmıştır. Bununla birlikte harîk, dilimizde olduğu gibi ihtirak, yanış ve yangın mânâsına da geldiği için ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ haydi yakmak istediğiniz fitne ve ihtilal yangınının azabını kendiniz tadınız bakalım demek de olabilir. Bu emrin hesap zamanında mı, yoksa ölüm zamanında mı verileceği hakkında iki rivâyet vardır. Bu emir verilirken ilâhî adalet anlatılmak için şu da eklenecektir: ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ **Bu azab, önce kendi elinizle, yani kazanma gücünüzle yaptığınız sözlü, fiilî, i'tikâdî günahlar; bir de Allah Teâlâ'nın kullarına zulmedici olmaması sebebiyle ilâhî bir adalettir.**

... اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ Bu, yukardaki اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا ya sıfat olarak merbut (bağlı)tur. Zemm (kınama) üzere nasb veya ref veya bedel olması da caiz görülmüştür. Bu âyetin iniş sebebinde rivâyet edilir ki, yahudi reislerinden Ka'b b. Eşref, Malik b. Sayf, Vehb b. Yahuza, Zeyd b. Manuh, Fenhas b. Azura ve Hüyey b. Ahtab gelmişler, Resulullah'a: "Sen, Allah Teâlâ'nın seni bize bir peygamber olarak gönderdiğini ve sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah Teâlâ bize, Allah tarafından gönderildiğini iddia eden bir peygamber ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe kendisine iman etmememize dair ahid vermiş, yani böyle emir ve tavsiye etmiştir. Şu halde sen bu mucizeyi gösterirsen seni tasdik ederiz." demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi. Bu ateşten maksad, gökten bir fışıltı ile inen bir nâr-ı beyza (beyaz bir ateş), kurbanı yemesi de yakıp ateş haline çevirmesi demek olduğu ve kurbanın kabulüne işaret olmak üzere böyle bir ateş ile yakması geçmiş peygamberler zamanında yaygın bulunduğu da naklediliyor. Fakat bu mucize olmadıkça bir peygamberin tasdik olunmaması, diğer deliller ve mucizelerin dikkat nazarına alınmaması hakkında yahudilere ilâhî bir ahdin bulunduğu iddiası, Hz. Peygamber'e iman etmemek için uydurulmuş bir yalan ve iftiradan başka bir şey olmadığı da muhakkaktır. Çünkü bunun gayesi, bir mucizesi olmasıdır. Ve Allah Teâlâ'nın sonsuz mucizeler yaratmaya kudreti de malumdur. Şu halde buna diğer mucizelerden fazla bir kıymet verilmesi ve bunun iman için ilk şart sayılması tam iftira olur. Bununla beraber bu kurban meselesinin bir müddet cereyan edip İsa'nın dili ile nesholunduğu (kaldırıldığı)da söylenmiştir. İşte Allah Teâlâ onların yalan, iftira ve fikirlerinin iman etmek maksadıyla bir mucize isteği olmayıp, sırf kibirlenme olduğunu çok belagatlı ve ince bir şekilde açıklamakla onları ilzam (susturmak) için buyuruyor ki: قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ **Ey Muhammed, sen onlara şöyle söyle: "Benden önce size bir çok peygamber açık açık deliller, mucizelerle ve o söylediğiniz kurban ve ateş mucizesiyle geldilerdi."** Zekeriya, Yahya ve diğer İsrailoğulları peygamberleri gelmişler ve İsrailoğulları peygamberleri olmaları bakımından mucizeler arasında bu söylenen mucizeyi de elbet göstermişlerdi. فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ **Siz sözünüzün delaleti üzere, bu kurban mucizesi gösterilirse iman edeceğiz demekte doğru ve ciddi iseniz o peygamberleri niçin öldürdünüz ya?** Yani sizin dedeleriniz onları öldürdükleri gibi, siz de bugün onların fikir ve yolunda bulunuyor ve onların öldürülmesine razı oluyor, doğru buluyor ve kıymet veriyorsunuz. Hâlâ inat ediyor, o peygamberlere iman etmiyor ve o öldürmelerden dolayı tevbekâr olmuyorsunuz. Halbuki Muhammed Resulullah'a iman etmek için bütün bu peygamberlere iman etmek şarttır. Siz onları tasdik etmeden ve o günahlara tevbe

etmeden Muhammed'i tasdik etmiş olamazsınız. Ve mademki onlar kurban mucizesini de gösterdikleri halde hâlâ iman etmiyorsunuz, o halde çok açıktır ki, bugün istediğiniz bu mucizeye yine iman etmiyeceksiniz. Buna göre ahid (anlaşma) davanız iftira olduğu gibi, bu isteğiniz de yalandır. Bu iftirayı tasdik mânâsını içine alacak bir mucize olamaz. Bugün böyle bir şey gösterilmiş olsa, iddia edilen anlaşmanın varlığını tasdik demek olur. Allah Teâlâ bu iftirayı tasdik etmez ve siz gerçekte o peygamberlerin peygamber olduğunu bildiğiniz halde, yakinen (kesin bir şekilde) iman etmediğiniz gibi, bugün de öylesiniz. İşte Ey Muhammed, sen onları Kur'ân'ın bu i'cazkâr cevabıyla sükuta zorla ve sustur, sakın üzülme, çünkü:

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاؤُا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ***"Eğer seni yalanlamışlarsa, senden önce de peygamberler yalanlanmışlardı ki, onlar da açık deliller, sahifeler ve aydınlatıcı kitaplarla gelmişlerdi."*** Beyyinat, açık mucizeler. Zübür, sahifeleri de içine almak üzere genelde kitab demek olan «زَبْرَةٌ» nin veya «زَبُورٌ» un çoğuludur. Kitab-ı münir (aydınlatıcı kitap)in buna atfı, atfü'l-hâss ale'l-âmm (hassın, âmma atfı) kabilindendir. Bundan da maksad, Tevrat ve İncil denilmiştir. Fakat Kur'ân âdetinde kitab, şeriatleri ve hükümleri içermiş olandır. Bunun için çoğunlukla hikmet ile birlikte anılır. Yalanlanmaya maruz kalmak, doğruların pek çok gücüne gideceği için Resulullah da bundan dolayı kederli olurdu. Burada öteden beri bu denemenin bütün peygamberler hakkında ilâhî bir kanun olduğu açıklanarak Resulullah'ın kalbi tatmin buyurulmuş ve bundan sonra doğrulara va'd (müjde) ve yalancılara vaîd (tehdit) olmak üzere de şu hatırlatılmıştır:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır.** (Yani herkes ölecektir) Nefs, zat ve ruh mânâlarına geldiği için, bundan bazı kimseler ruhun ebedî olduğu mânâsını anlamışlardır. Çünkü tatmak, bir hayat eseridir. Ve zevk anında tadıcının bakî (ebedî) olduğunu anlatır, yoksa zevk tasavvur olunamaz. O halde mânâ: "Her nefis bedeninin ölümünü tadacaktır" demek olur. Bu da nefsin, bedenden başka olduğunu ve bedenin ölümüyle onun ölmeyeceğini anlatır. Şu halde ölüm zorunluluğu cismânî hayata mahsus olup, mücerred (soyut) ruhların yok olmadığını söylerler. Ve ahiret meselesini bu şekilde ruhun ebedî oluşuna dayanan ruhanî (ruhlara ait) bir hayat tasavvur etmişlerdir. Fakat diğer taraftan bir çok tefsirciler ve bilginler demişlerdir ki, bu şekil yorum, bir zorlamadır. Zaikatü'l-mevt demek ölecektir demek olduğu açıktır. Belli ki tadan kim ise, ölen o olacaktır. Evet bedenin ölmesiyle nefis ve ruhun büsbütün yok oluvermeyip bir müddet kalabileceği diğer delillerden açıkça anlaşılıyor ise de, ge-

nelde ruhların ölmedikleri davası ne aklen, ne de naklen zorunlu olarak sabit değildir. Önce "zaikatü'l-mevt", herhalde, tadan nefsin ölümünü ifade etmektedir. Rivâyetler de bu mânâyı göstermektedir. Rivâyet olunuyor ki, ne zaman كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ *"Yeryüzündeki her canlı yok olacak."* (Rahman, 55/26) âyeti indi melekler, yeryüzündekiler öldü dediler. Sonra كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ indiği zaman biz de öldük dediler. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ Ruhların ölümünü de ifade etmeseydi, meleklerin ölümünü de anlatmazdı ve melekler için ölüm ve yok olma düşünülünce, beşer ruhları için de düşünülmesi gerekir. Ancak كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ genel hükmünün de umumi üzere cereyan edemeyeceği de hatırlatmaya değer görülmüştür. Çünkü فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ *"Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacak."* (Zümer, 39/68) âyetinde Allah Teâlâ'nın diledikleri, bu genelden hariç tutulmuşlardır. Buna göre göklere ait olsun, yere ait olsun, gerek melekler ve gerek bütün nefisler yanında ebediyete kadar ölmeyecek olanlar da bulunabilecektir. İşte İslâm âlimlerinin çoğunluğunun görüşleri budur. Özetle ruhun ebedî oluşu inkar edilemez. Ve fakat umum için zorunlu değildir. Dinin ve ahiretin imkanının, mutlak olarak, ruhların ebedîliği nazariye (teori)sine dayanması da zorunlu değildir. "Kıyamet" kelimesi de tamamen yok oluşu ve ondan sonra kıyam (öldükten sonra dirilme), neşr ve haşr (dağılıp, toplanmay)ı ifade eder ki, ölüm ve öldükten sonra dirilme, özetle ahiret inancı, bir ebedî olma inancıdır. Fakat bu ebedîlik, ilk oluşum değil, ikinci oluşumdur.

Evet her nefis ölümü tadacak; dünyanın ne üzüntüsü, ne sevinci hiç biri kalmayacak, وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **ve sevaplarınızın size tam olarak ödenmesi de ancak kıyamette olacaktır.** Dünyada iyi veya kötü bütün çalışmaların sevap veya cezasını yine dünyada elde etmek mümkün değildir. Mesela şehidlerin kanlarıyla kazanılan savaşların başarı meyvelerinden o şehidlerin dünyada istifade etmelerini düşünmek tenakuz (çelişki) olur ki, bütün faziletler de böyledir. Gerçi dünyada hiçbir ücret verilmez de değildir. Burada da bazı çalışmaların karşılığının alındığı da vardır. Fakat bu dünyada sonuç, ölüm ve yok olmak muhakkak bulunduğu için; gelen herhangi bir menfaat ve tad, kesilme ve sona erme korkusuyla karışık ve muhakkak gam ve kederle sarılıdır. Gamsız sevinç, korkusuz eminlik, ıztırapsız lezzet, kesintisiz ebedi saadet kıyamet gününde hasıl olur. Mizan (tartı) ve hesabın temizlenmesi oradadır. Bunun için فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ **cehennem ateşinden uzaklaştırılıp cennete sokulan her kim ise, işte o kendini kurtarmış ve her muradına ermiştir. Yoksa** وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ **dünya denilen o fani hayat, müşterisini aldatan gurur sermayesin-**

den başka hiç bir şey değildir. Serap gibi parıldar, bulut gibi geçer gider. "Meta' الْمَتَاعُ " satılık kumaş ve kullanacak aletler ve avadanlıklar veya gerek aletler ve avadanlıklar, gerek mallar ve diğer genel faydalanmaya yarayan az-çok lüzumlu şey mânâlarına gelir ki, dilimizde "matah" dediğimiz zaman bu üçüncü mânâyı kastederiz. "Gurûr الْغُرُورِ " aldanmak demek olduğu gibi, الْغَارّ ın çoğulu olarak aldatıcılar demek de olabilir. Meta-ı gurur (gurur metaı), müşteriyi kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan meta (sermaye, mal) demektir. İşte dünya hayatı budur. Bunun alıcısı olanlar, bütün nazar (bakış) ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse bunda görülecek sananlar aldanmış olurlar.

Burada, bu gurur metaına aldanıp da küfür, yalanlama, aldatma ve bozmanın arkasında koşan düşmanların rahatsız etmelerine karşı Resulullah'a ve ona tabi olan müminlere bir teselli ve nasihat vardır. Şimdi bu düşmanların saldırılarının daha kesilmeyeceğini ve bundan böyle bu kâfirlerin daha bir çok eziyetlerde bulunacaklarını anlatmak ve bu şekilde müminleri gaflet ve aldanmadan korumak, ilim ve bilgi üzere tam bir güçle hareket etmelerini, olaylar karşısında zayıflık ve telaşa düşmemelerini hatırlatarak geleceğe hazırlayıp Bakara sûresinin sonundaki فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Kâfir kavimlere karşı bize yardım et"* (Bakara, 2/286) duasının kabul olma yolunu tam olarak göstermek üzere buyuruluyor ki:

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (١٨٦) وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ (١٨٧)

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا

فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلَّهِ

مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

﴿١٩٠﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا

بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ

النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّنَا

سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا

فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي

لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي

وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ

جنات تجري من تحتها الانهار ثوابا من عند الله والله
عنده حسن الثواب (١٩٥) لا يغرنك تقلب الذين كفروا
في البلاد (١٩٦) متاع قليل ثم ماويهم جهنم وبئس المهاد (١٩٧)
لكن الذين اتقوا ربهم لهم جنات تجري من تحتها الانهار
خالدين فيها نزلا من عند الله وما عند الله خير للابرار (١٩٨)
وان من اهل الكتاب لمن يؤمن بالله وما انزل اليكم
وما انزل اليهم خاشعين لله لا يشترون بايات الله ثمنا قليلا
اولئك لهم اجرهم عند ربهم ان الله سريع الحساب (١٩٩)
يا ايها الذين امنوا اصبروا وصابروا ورابطوا
واتقوا الله لعلكم تفلحون (٢٠٠)

Meâl-i Şerifi

186- Muhakkak siz, mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan size eziyet verici bir çok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'dan gereği gibi korkarsanız, şüphesiz işte bu azmi gerektiren işlerdendir.

187- Bir zaman Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemiyeceksiniz." diye söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler ve onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları bu

alışveriş ne kadar kötüdür.

188- O yaptıklarına sevinen ve yapmadıkları şeylerle de övülmek isteyenlerin (onacaklarını) sanma! Onların azaptan kurtulacaklarını da sanma! Onlar için can yakıcı bir azap vardır.

189- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kâdirdir.

190- Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için gerçekten açık, ibretli deliller vardır.

191- Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Ve "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateşin azabından koru." derler.

192- "Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur".

193- "Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin' diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, bizleri sana ermiş kullarınla beraber yanına al".

194- "Rabbimiz! bize peygamberlerine vaad ettiğini ver, kıyamet günü bizi rezil etme. Muhakkak sen verdiğin sözden dönmezsin".

195- Rableri onlara şu karşılığı verdi: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden, hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet edilenler, savaşanlar ve öldürülenler... Onların günahlarını elbette örteceğim ve Allah katından bir mükafat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de koyacağım. En güzel mükafat Allah katındadır".

196- Kâfirlerin diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın.

197- Bu, az bir geçimliktir. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir yataktır orası!

198- Fakat Rablerinden gereğince korkanlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklar, Allah katından ağırlanacaklardır. İyiler için Allah katındakiler daha hayırlıdır.

199- Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a boyun eğerek- inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere değişmezler. Onların mükafatı da Allah katındadır. Şüphesiz

Allah, hesabı çabuk görendir.

200- Ey iman edenler! Sabredin, düşmanlarınıza karşı sebat gösterin, nöbet bekleşin, Allah'dan gereğince korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

Siz o gurur metâı (aldanma metâı)na sakın aldanmayınız ve biliniz ki: لَتُبْلَوُنَّ فِى اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ **mallarınızdan ve canlarınızdan muhakkak imtihan ve tecrübe olunacaksınız.** Mallarınızda yok edici bazı afetler, nefislerinizde öldürülme ve yaralanma veya esir düşme veya diğer bazı zahmetler, meşakkatler, korkular ve diğerleri gibi takdir edilmiş şeylerle deneneceksiniz.

İbtilâ'nın, külfet ve zahmet ile sınama ve tecrübe demek olduğu yukarda geçmişti. Allah Teâlâ'nın tecrübe ile ilim kazanmaktan münezzeh ve müstağni bulunduğu bilindiği için, bu gibi âyetlerde بَلَوا ve اِبْتِلاَء imtihan muamelesi yapmak mânâsına bir istiaredir ki, nüktesi ilmi deneyin önemine ve hareketlerde deneyin esas alınmasına kulları bir irşaddır.

Bu âyetin de, لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ de söylendiği üzere Fenhas olayı veya şiirleriyle müşrikleri Resul-i Ekrem aleyhine teşvik eden ve heyecan veren Ka'b b. Eşref veya Resulûllah'ın şeref verip Kur'ân okuduğu bir mecliste اِنْ كَانَ حَقًّا فَلاَ تُؤْذِنَا بِهِ فِى مَجَالِسِنَا *"Eğer bu doğru ise, meclislerimizde onunla bizi rahatsız etme."* diye küstahlık eden Abdullah b. Übeyy sebebiyle indiği hakkında üç rivâyet vardır.

وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا **Ve eğer bunlara karşı sabreder ve başkalarından uzaklaşıp bütün varlığınızla Allah'ın korumasına girerek korunursanız,** فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ **işte bu sabır ve korunma ise azmi gerektiren işlerdendir.** Yani azmedilmesi gerekli olan şerefli, meziyetli, önemli işlerdendir. İmtihanda başarı bununla olacaktır. Şu halde bunda yarış etmeli ve gurur malına aldanan ahlâksızlar gibi olmamalıdır.

Ey Muhammed, bunu tebliğ et, وَ **şunu hatırla ve hatırlat** اِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ **hani Allah kendilerine kitap verilmiş okur yazar olanların** لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ **o kitabı, yahut o kitapta peygamberliğinin doğruluğu sabit olan o peygamberlerin sonuncusu şanlı Peygamber'i, insanlara hakkıyla açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemiyeceksiniz diye tekit ve kasem ile misak almış ve bunu onlara teahhüt ettirmiş idi.** Bu kitap verilmiş olanlardan maksad, kitap ehli olan yahudi ve hıristiyan bilginleridir. Bunların, iş bu اُوتُوا الْكِتَابَ adıyla anılmaları, kendilerine Kur'ân verilmiş olan müslümanların da böyle ahitleri alınmış bulunduğunu delalet yoluyla hatırlatır. Buna göre

müslümanların sözleşmesi, bu isimde açık bir şekilde dahil olmamakla beraber, delalet bakımından dahildirler. Bunun için bazı tefsirciler, burada أُوتُوا الْكِتَابَ da müslümanlar dahildir diye göstermişlerdir. Fakat bunun ibare (metin) ile olmayıp, delaletle olacağının unutulmaması gerekir.

Bu sözleşme ne zaman ve nasıl alınmıştır? Malumdur ki, kitabın mahiyeti, neşr, beyan ve hakikatleri ve hükümleri tebliğ içindir. Buna göre bir kitaba sahip olmuş bulunmak, kitap ehli ve okur yazar olmak, o kitabın neşr ve beyanını üzerine almaktır. Bundan başka Allah'dan gelen kitapların hepsinde, bunların hakkıyla neşr ve beyanı emir, teklif ve irâdî delillerle isbat olunmuştur. Sonra Tevrat ve İncil'in içeriği meyanında o peygamberin, yani en son Peygamber hazretlerinin vasıfları ve peygamberliğinin doğruluğu müjdelenmiş ve açıklanmış ve buna iman, o kitaplara iman cümlesinden olmuştur. Ve bilhassa bu ahir zaman Peygamberi'nin, bu istikbal Peygamberi'nin müjdelenmesi o kitapların ve kitap ehlinin takip ettiği ve beklediği en büyük bir müjde bulunuyordu. Şu halde Tevrat ve İncil'in neşr (yayma) ve beyanını üzerine almış bulunan kitap ehli bilginlerinin en büyük görevi, ilâhî kitaplardaki hak ve hakikatin hiç birini gizlemeyerek neşir ve beyan olduğu gibi, bunun yanında özellikle son Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu da hiç bir şekilde saklamayıp neşr ve beyan etmek, hem genel ve hem özel şekilde üzerine alınmış bir görev idi. İşte bu âyetin açıklama hedefi de budur. Genel görüşe göre لَتُبَيِّنُنَّهُ nün zamiri, kinaye, özel görüşe göre de o Peygamber'e racidir. Bunun için Said b. Cübeyr ve Süddi rivâyetlerinde zamir, Muhammed'e; Hasen ve Katade rivayetlerinde kitaba irca edilmiş (gönderilmiş)tir. (Bakara sûresindeki 40, 134 ve 146 ncı âyetlere bkz.)

İşte bunlar, böyle üzerlerine alıp antlaşma yaptılar فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ da **o kitabı arkalarına attılar, antlaşmalarını yerine getirmediler,** hakkı (gerçeği) gizlediler de Peygamber'e ve müslümanlara eziyet verip rahatsız etmeye kalkıştılar. (Bakara sûresindeki 101. âyete bkz.) Bunu önce yahudiler yapmış, sonra hıristiyanlar da o yola gitmiş olduğundan, burada da hatırlatılmıştır. Bunlar böyle yaptılar, وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا **ve karşılığında az bir bedel aldılar.** Aldanma metâı olan dünya hayatına aldanarak az bir para veya menfaat karşılığında susarak veya tevil ederek ve bozarak veya görmemezlikten gelerek hakkı (doğruyu, gerçeği) gizlediler. Bu semen (bedel), gerçekte ne kadar çok olursa olsun, bitici ve fânî olduğu için, ebedî ve sonsuz olan ahiret sevabına göre pek az bir şey olduğundan "semen-i kalil" (az bir bedel) buyurulmuştur. Böyle olmakla birlikte bununla, bunların esasında az bir dünya menfaati için kitaplarını unutuverdikle-

rine ve onu süfli (aşağı) bir şekilde beş on para için bile kötüye kullandıklarına da işaret buyurulmuştur. Ve üzüntüyle (kaydedelim ki) hayli zamandan beri bu hale müslümanlar da düşmüştür. Âlimlerden hakkı aramayıp, gönlüne göre yanlış bir "uygun" cevabı almak için teşvik veya tehdit eden bir çok cahil, ahlâksız müslümanlar bulunduğu gibi; böyle bayağı menfaatleri yolunda dolaşan ve ilmi, dini, bir aldatma tuzağı kabul eden ulema taklitleri de ortaya çıkmıştır. İşte Cenab-ı Allah, müslümanları özellikle bu hallerden sakındırıp sabır ve takva, sebat ve azimle söz verdiğini yerine getirmeye sadakat ve cid-diyet göstermek, yüksek himmet ile söz ve fiil olarak hakkı açıklamak, ilâhî emirlerin neşr ve genelleştirilmesiyle Allah kelamını yüceltmek (i'lay-ı kelime-tullah) için sevk etmek ve kitap ehlinin durumunu kötü görmekle فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ *"yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür."* buyurmuştur.

Şimdi bunun yalnız bir kınamaktan ibaret kalmayacağını ve genel şekliyle ahlâkta ciddilik ve tevazu (alçak gönüllülük) tersine hareket edenlerin sonlarının acıklı olduğunu açıklamak için de münafıklar dolayısıyle şu âyet inmiştir. لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا **Yaptıkları herhangi bir iş ile sevinen, dilimiz tabiriyle böbürlenen** وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا **ve yapmadıkları bir şeyle öğülmelerinden hoşlanan kimseleri** فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ **sakın azaptan kurtulacak bir yer-de zannetme, asla zannetme,** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **hem bunlar için elim (acıklı) bir azab hazırlanmıştır.** Bu âyet, münafıklar sebebiyle inmiş olmakla beraber, hükmü, gerek diğer kafirler ve müşriklerden ve gerek müslümanlardan bu dav-ranışta bulunan gurur sahiplerinin hepsini içerir. Gururlanmak, gelecekten gaflet etmek ve vazifenin kabul edilip güzel bulunmasının kendine ait olmadığını bilmemek, yaptığı işi büyüksünüp kendine onu büyük görmek gibi bir küçüklüktür. Ve yapmadığını yapmış gibi gösterip öğünülmekten hoşlanmak ise hakkı, doğruyu bozmaktan zevk almak ve Allah'ı unutmaktır. Önceki buna sevk eder. Bu ikisi bir yere gelince, de acıklı azabı hak etmiş olur. Üzüntüyle beraber bu halde bulunanlar ne kadar çoktur.

"Yek beyza vü sad hezar gıdgıdak"

"Tek yumurta ve yüz bin gıdgıdak".

Burada Cenab-ı Allah, müslümanlara bütün başarıyı temin edecek olan kul-luk kemali ile yüksek ahlâkları telkin için ruhları yaratılıştan hakka ve kalpleri gurur âleminden affedici Allah tarafına çekerek sabır, Allah korkusu ve azmin bütün hedefini ve geçmiş beyanların gerekli sebeplerini özetleyerek buyuruyor ki:

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Bütün gökler ve yer devlet ve memleketi, bağımsız olarak Allah'ın mülküdür.** Bunun idaresinde ancak onun emirleri ve onun kudreti hüküm sürer. Bunlar içinde Hakk'ın hükümlerinin tersine hareket etmek istiyenler, elbette cezaya mahkûm olurlar. Onun kudretine hiçbir şey karşı gelemez, Allah'ın kudreti sonsuzdur. Herkes, O'nun için çalışmalı ve her görevi bu mülkü idare eden hükümler ve emirlerine, cereyan eden sünnetine uyarak ve ancak onun adına yapmalıdır.

Bunu nasıl anlamalı? Bu noktada gönülleri Hakk'ı bilmeye çekmek ve yönlendirmek suretiyle aydınlatma ve ilâhî saltanatın şekil ve tecellilerinin sırlarını, Allah Teâlâ'nın tam kudret ve hikmetiyle mülkünün sanatındaki tasarruf hükümlerini, sır ve yaratılış gayesini keşfettirecek olan hak âyetlerini gösterme ve bütün bilgilerin usûl (metod)unu öğretme ve dinin kemalinin gayesini anlatmak için buyurulmuştur ki: اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ **Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde sayılamayacak nice alâmetler ve deliller vardır ki,** bütün kâinatın O'na mahsus olduğuna ve Allah'ın kâmil kudretine, büyüklük ve azametine delalet ederler. Fakat bu âyet (alâmet)ler herkes ve her akıl için değil, **temiz ve tam akıl sahipleri demek olan** اُولُو الْاَلْبَابِ **içindir.** Öyle ûlü'l-elbâb (tam akıl sahipleri) ki ... اَلَّذِينَ "Semavat" (gökler) ve "arz" (yer): Mekân kavramının içine aldığı bütün yükseklik ve alçaklıklarıyla mekanlı varlıklar, "Halk اَلْخَلْقُ" (yaratma): Bunların zat ve sıfatlarıyla bulundukları şekil ve nitelikleri üzere var edilmelerini ve yok edilmelerini ifade eden gerçek sebep anlayışının özü, "İhtilafu leyl ü nehâr" (gece ve gündüzün değişmesi): Zaman anlayışını veren ve hareketlerle ilgili olup, bu varlıkların yaratılmışlıklarını ve düzenlerini gösteren devamlılık ve değişimdir. İşte hak (gerçek) ilimlerin keşif yolları, işbu, "gökler ve yer, gece ve gündüz, yaratma ve değişim, akıl" olaylar ve anlaşılmaları üzerindeki düşünmedir.

Abdullah b. Ömer (r.a.) hazretleri demiştir ki: "Hz. Âişe'ye, Resulullah'dan gördüğün şeylerin en şaşırtıcısını bana haber ver." dedim. Bunun üzerine ağladı ve uzun bir müddet ağladı da sonra dedi ki: "Onun her işi şaşırtıcı idi. Bir gün bana geldi, yorganıma girdi, hatta cildini cildime dokundurdu, sonra da buyurdu ki, 'Ey Âişe, bu gece bana Rabbıma ibadet etmek için izin verir misin?' Ben de, 'Ey Allah'ın Resulü, ben senin yakınlığını severim, isteklerini de severim, izinlisin.' dedim. Kalktı, odadaki su ibriğine vardı, abdest aldı, suyu çok da dökmedi, sonra namaza durdu, Kur'ân okudu ve ağlıyordu. Sonra iki elini kaldırdı yine ağlıyordu. Hatta gözyaşlarının yeri ıslattığını gördüm. Sonra Bilâl geldi, kendi-

sine sabah namazını bildiriyordu. Baktı ki ağlıyor, 'Ey Allah'ın Resulü, dedi, Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahını affetmiş olduğu halde ağlıyor musun?' 'Ey Bilâl, buyurdu, أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا şu halde ben şükreden bir kul olmayayım mı?' Bundan sonra buyurdu ki, 'Nasıl ağlamıyayım, Allah Teâlâ bu gece şunu indirdi: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ Resulullah bunu söyledi, sonra da وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا 'Vay bunu okuyup da, bu babda düşünmeyene!.' Diğer bir rivâyette, وَيْلٌ لِمَنْ لَاكَهَا بَيْنَ فَكَّيْهِ وَلَمْ يَتَأَمَّلْ فِيهَا 'Vay bunu çeneleri arasında çiğneyip de bunda düşünmeyenlere!' buyurdu."(1)

Bakara Sûresi'nde Allah'ın birliğini isbat ve açıklama esnasında bu âyetin bir benzeri geçmişti. O daha geniş ve sekiz çeşit delili içermiş olduğu halde, bunda o esasın bir özetiyle beraber, siyak (söz gelişi) ve istenilen açısından çok ince bir gelişmesi vardır. Bunun için onun sonunda لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *Düşünen bir kavim için nice deliller vardır.* (Bakara, 2/164), bunda da لَاٰيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ temiz akıl sahipleri için nice deliller vardır. buyurulmuştur. Resulullah da bu ayetle, diğerinden daha derin bir aşk ile ilgilenmiştir. Demek olur ki, önceki bahiste genel olarak akıl yetebileceği halde, burada temiz ve halis akıl demek olan "لُبّ lübb" gereklidir. Çünkü orada, Allah'ın birliğinin isbatıyla, Allah'ı bilmenin mebde' (prensip)leri bahis konusu idi. Burada ise o bilgide terakki (yükselme) bahis konusudur ki, kendisinden sonraki âyette geçen الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ ... وَيَتَفَكَّرُونَ ifâdeleri, bu vasıflara işaret etmektedir. Fahruddin Râzî hazretleri bu terakki açısından der ki: "Allah yoluna girene, ilk önce delilleri çoğaltmak gerekir. Fakat kalb bir kerre Allah bilgisinin nuruyla aydınlandı mı, onun artık o deliller ile meşgul olması, kalbin Allah bilgisinde garkolmasına perde gibi olur. Zira aklın çeşitli düşüncelere iltifatı ile meşguliyeti, düşünme ve idraklerinde derinleşme ve sonuca erişmeye engel olur. Bunun için salik (yola giren) işin başlangıcında derinleşme ve istiksa (inceden inceye araştırma) ile değil, basit bir seyir ile hareket edeceğinden, delilleri çoğaltmayı isterse de, bilginin nuru bir defa kalbe düştükten sonra, o delillerin azalmasını ve mümkün olduğu kadar kısa ve özetini arzu eder ki, kalbin Allah'tan başkasıyla meşgul olmasından doğan zulmet (karanlık) kalksın da Allah bilgisinin nurlarının tecellisi tamam olsun. Nitekim, فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *"Ayakkabılarını çıkar. Şüphesiz ki sen, mukaddes bir vadide, Tuvâ'dasın."* (Tâhâ, 20/12) fermanında buna işaret vardır. İşte Bakara âyetindeki sekiz çeşit delil ve alâmet açıklandığı halde, burada hepsinin esası olan خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Göklerin ve yerin yaratılması, gece ve*

---

(1) Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Münafikûn, 79-81; Tirmizî, Salat, 187; Nesaî, Kıyamü'l-Leyl, 17; İbn Mâce, İkâme, 200; Ahmed b. Hanbel, IV, 251, 255, VI, 155; Kenzü'l-Ummâl, I, (2576 no'lu hadis).

gündüzün değişmesi" ile yetinilmiş olunması, bu terakki (yükselme) hikmetiyle ilgilidir.(1) Özetle orada سَيْرٌ اِلَى اللّٰهِ (Allah'a seyr) isteniyordu, burada ise سَيْرٌ بِاللّٰهِ (Allah'da seyr) istenmiştir. Bakara Sûresi âyeti, وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, çok merhametli ve bağışlayıcıdır."* (Bakara, 2/163) âyetini takip ediyor. Ve buna göre ilk önce vücud (varolma) ve Allah'ın birliğine ait âyetleri bildirerek şirkten tevhide götürüyordu, buna akıl yeterli idi. Buradaki âyet ise وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ âyetini takip ediyor. Ve buna göre iman sahiplerine Allah'ın saltanatının suret (şekil) ve tecelli sırlarını, Allah Teâlâ'nın mülkündeki tasarrufunun hükümlerini, sır ve yaratılışın gayesini isbat eden alâmetleri anlatmanın akışı içinde geliyor. Bu da aklî ve naklî bilgiler ile süslenmiş ve Allah'ın birliğine iman ile kulluk ve bilgide merhale katetmiş olgun akıl ve inanmış kalb sahiplerinin karı olabileceğinden, aralarındaki farka işaret buyuruluyor ki: اَلَّذ۪ينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ **Öyle tam akıl sahipleri ki, ayaktayken, otururken, yatarken, yani gerek meşguliyet ve gerekse dinlenme hallerinin hepsinde Allah'ı zikrederler, dillerinden bırakmazlar".** Bu üç hal, insanın bütün hallerini içine alır. Hatta bedene ait hareketleri içine aldığı gibi, yükselme, ortada durma, düşme gibi halleri de içerir. Demek ki bu tam akıl sahipleri, her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar, kalpleri Allah'ı zikir (anmak)den başka bir şey ile itmi'nan (tam güven) zevkini bulamadığından, Allah'ı zikirden gaflet etmezler, gönülleri ilâhî murakabe (kendi içine dönme)ye müstağrak (dalmış)tır. Burada zikirden maksad, gerek zat, gerek sıfat ve fiiller haysiyetiyle zikirden, aynı şekilde lisanî (dile ait) zikre eşit olup olmamaktan daha genel olarak, mutlak zikirdir. Abdullah b. Mesud hazretlerinin açıklamasına göre bu zikirden maksad namazdır ki, kudretleri yettikçe ayakta, yoksa oturarak, yoksa yattığı yerde namaz kılanlar demektir. Bununla beraber namaz, zikirler cümlesinden sayılırsa da, bütün zikirler namazdan ibarettir de denemez, namazdan e'am (daha genel)dır. "Ûlü'l-elbâb" (tam akıllılar)ın böyle Allah'ın zikrine devam etmeleri ile vasfedilişleri, dinî terbiyede terakki etmiş halis kullar olduklarına işaret eder ki, bu vasıf burada bahis konusu olan tefekkür (düşünme) sûretiyle keşf ve müşahede edecekleri ilimlerin fenlerinin geçmiş bir şartı demek olur. Bununla beraber وَاوْ, tertibe delalet etmeyeceği için, bunun bir geçmiş şart olmayıp, düşüncenin bir ayrılmaz gereği olması da mümkün görünür. Şuhud (görünür)dan, gıyabı (görünmezi) okuyabilen, vehim şüphelerinden uzak, nefse ait ilgiler ve karanlık engellerden sıyrılmış halis, tam akıl sahibleri olan, gidişatın gerçeklerini ve sıfatların

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 139.

hükümlerini düşünen, mülkün tavırlarını ve gayb âleminin sırlarını gözeterek, melik, yaratıcı olan Allah Teâlâ'nın sanatının inceliklerini ve kudretinin alâmetlerini görebilen bu tam akıl sahipleri, bütün hallerde Allah sevgisi ile dopdolu olarak Allah'ı anarlar.

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Ve göklerin, yerin aklı hayrette bırakan durunı ve yaratılışının hikmeti hakkında düşünceye girişir,** her meselede Hakk'ın emrini anlamak ve gereği üzere amel ederek görevi yerine getirmede başarılı olmak için hükümler ve ilâhî tasarrufların cereyan şeklini gösteren sır ve yaratılış nizamını telakkiye ve keşfe çalışırlar. Bu yaratılmadan, gökler ve yer toplamının hem bütün, hem parça bakımından, hiçbiri hariç kalmaz. Gökler ve yer şekiller, keyfiyetler ve ayan (varlıkların Allah katındaki şekiller)ı; yaratma mefhumu da illiyyet (nedensellik) tesirinin hakikatini ifade ettiği için, bu düşüncenin ilgilendiği şey, varlıkların şekillerini ve durumlarını temaşa (seyir), tasvir, vasıflandırma, analiz, sentez ile sınırladıktan ve sebeplerini araştırmakla hepsini müşterek oldukları yaratma mefhûmunda kısaca toplayıp ve tasnif ederek, hepsini yüce yaratıcının yaratma sanatına bağladıktan sonra ilâhî saltanatı müşahede (seyretme) ve ondan gelecek ve ahirete doğru ilme ve hikmete ait sonuçları anlama ve telakki, bu şekilde vazife hakkındaki ilâhî hükmü keşf ve tayin ederek, gereğini yerine getirme ve gayeye isabet için yine yüce yaratıcının yardım ve yaratmasına sığınmak ve iltica etmek ve böyle ahiret miad (sözleşme)ı ile ilâhî rızaya yürümektir. Şu halde bu konu ve taleb edilen şey, bizzat ilâhî hikmet ve rabbânî siyaset ilminin konusu ve isteği olduğunda şüphe olmamakla beraber, bunda gerek Astronomi ve gerek diğer kevnî (evrene ait) ilimler, beşere ait ilimlerin konularının hepsi birer mukaddime (başlangıç) ve yol olarak dahil bulunduğunda dahi şüphe edilmemelidir. Ve bundan dolayıdır ki, Peygamberimiz أُوتِيتُ عُلُومَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ "Geçmişlerin ve geleceklerin ilimleri bana verildi." buyurmuştur. Ancak burada, çeşitli konuları, ilimlerin küçük olan sınırları ve nazariyelerini, şirk ve çokluk arzeden simalarını alıp, hepsinin yönelmiş olduğu tek küllî (tümel) ilme yönelmek vardır. Bunun için bu konuda tefekkür bütün eşyanın ve beşere ait bilgilerin halk (yaratma) mefhumu altında düzenlenmesi, tanzimi ve tevhid (birleştirilmes)iyle Allah Teâlâ'ya dayandığını yakînen anlayan ve ancak Allah sevgisi ve Allah'ı zikretmekle gönlü kanan tam akıl sahiplerinin şiarı olduğu ve diğer konulardaki tefekkür, eşyadan Allah'a dönmüş olup, nihâyet Allah'a dayanmakla mütenâhî (bitecek) olabildiği halde, bu konuda düşünmenin namütenâhî (bitmez), devamlı olacağı ve bunun Evvel ve Zâhir (tecelli eden hak) isimleriyle Allah'dan başlayıp, yine Ahir (son) ve Bâtın (gizli,

derûn) isimleriyle Allah'a dönmüş olacağı anlatılmıştır. Demek olur ki, bunda yaratmanın görünüş ve tecellisinin yolunu tesbite çalışan tasvir ve tahdide ait Tabiat ve Astronomi ilimlerinin araştırılmasına da büyük bir teşvik vardır. Bütün gökler ve yer Allah'ın mülkü olduğu için, bu âlem kitabından okunabilen her hadise, her nizam, Hak Teâlâ'nın hükümlerini ve tasarrufunun şekillerini okumaktır. Onu okuyanlar ve gereğince hareket edenler, herhalde Hakk'ın nimetinden nimetlenmiş ve istifade etmiş olurlar. Fakat bunun iki şekli vardır: Birisi nimetin sahibi olan Hâlik Teâla'dan gaflet etmek, görmezlikten gelmek ve ona tabii şekilde şükrünü eda etmekten kaçınıp küfür karanlığına sapmaktır ki, bunun asıl mahiyeti Allah'ın mülkü içinde eşkiyalık ederek geçinmeye çalışmak olduğundan, sonucu felaket ve pişmanlıktır. Ve bu türlü ilim ve fenlerden nimetlenenlerin başı İblis ve şeytanlardır. Diğeri hakiki, gerçek nimet vereni tanıyarak, ona şuur ve iman ile tabi olduğunu ve uyduğunu arzederek, şükrünü yerine getirmeye çalışmak ve bütün hareketlerini Allah'ın mülkü içinde, Allah'ın hükümlerinin tatbikine sarfetmektir ki, bunun önderleri de melekler, peygamberler, sıddıklar, şehidler gibi halis kullardır. الْحَمْدُ لِلّٰهِ ، اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ budur. Bunlar göklere çıkınca düşmemek üzere çıkarlar. Öbürleri ise düşüp helak olmak için çıkmaya uğraşırlar. Yukardan beri tesbit olunagelen bu mânâlarla bu âyet, yaratılışın tefekkürüne sevkederken; hem Tabiat ilimlerinin incelenmesini teşvik ediyor, hem de bu araştırmada bulunanlara büyük bir ders veriyor ki, bu ders şu iki noktada özetlenebilir: Birincisi, gökler ve yer mefhumlarının ifade ettiği varlık tabakaları içinde birbirinden bazı değerlerle ayrılmış çeşitli konular etrafında toplanacak bilgiler ve kaideleri, birbirinden her yönden ayrı ve tamamen müstakil birer yüksek ilim kabul etmeyip, bu bilgilerin üst bir ilmî nizamda birleştiklerini ve o konuların yüksek bir ilim konusuna dayanmış bulunduğunu unutmamak. İkincisi, çeşitli tabiî sebeplerin tesirleri altında mahkum kalmayıp, olayları ve olayların nizamını, eşyanın tabiatı namına değil; Hâlık Teâlâ'nın tek yüksek kudreti namına kaydetmek, yani gerçek sebebine dayamanın gereğidir. İşte bu marifet (bilgi) noktasına yükselmiş olan ûlü'l-elbâb (tam akıl sahiplerin)ın zikri ve fikri Allah'ın ihsanları olur da, seyr-i billah (Hak'da yürümek)la kesilmeyen ilâhî sanatın eşsiz güzelliklerini, göklerin ve yerin sırlarını ve ilâhî hikmetleri düşünürler. Ve düşünürken ... رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ... اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"Ey Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın..."* diyerek bu hüküm ve akide (inanç), bu rûh hali ve bu neşe, iltica ve ümit ile hareket ederler. "Batıl" üzerine hiçbir hüküm ve hikmet, fayda ve maslahat (menfaat) gerekmeyen demektir ki, aşağı, faydasız, gidici ve kaybolucu, beyhude ve abes olabilir.

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً **Ey Rabbimiz, sen bu mahlûku (yani gökler ve yer toplamı olan şu âlemi), batıl, hüküm ve hikmetten, fayda ve menfaatten uzak, mânâsız olarak yaratmadın.** Gece ve gündüz değişiklik içinde, yokluktan yokluğa devam edip giden şu değişken olayların manzaraları; ne sadece yokluk, ne hiçbir fayda sağlayıcı olmaksızın geçip sonsuz yokluğa giden yalnız devamsızlık, ne de hiçbir hikmet ve faydayı içermeyen lüzumsuz bir şeydir. Bu ne yalandır, ne oyundur, ne de nizamsız, sonsuz, semeresiz, hikmetsiz, boş, dipsiz bir şeydir. Bunda her ilk oluş, bir ikinci oluşun başlangıcı; her hadise sonsuz olayların yoludur. Eğer bunların gerek mekan ve gerek zaman itibariyle aralarında gerekli bir nizam bulunmasaydı ve eğer şu olayların kıymetleri yalnızca ilk oluşlarıyla ölçülmek gerekseydi ve eğer bu şekilde bir aldatıcı mal olan dünya hayatı üzerine gelecekte hiçbir hüküm gerekmeseydi, bu yaratılmışlar da batıl ve yersiz demek olurdu ve hatta bu gurur metâı bile mümkün olmazdı. Şu halde her anında yok olucu ve aceleci olan şu olaylar silsilesi, ilâhî saltanatta genel bir düzen üzere cereyan etmekte ve nice nice hikmet ve menfaatleri içine alarak sonsuz gelecekte bir ikinci oluşa doğru yürümektedir ki, bunun bir metâ olabilmesi o yöndendir. Ve batılın bir aldatma metâı olmaktan çıkması da ancak o yöne dönmesindedir.

سُبْحَانَكَ **Sübhansın yâ Râb, seni tenzih ederiz,** sana lâyık olmayan vasıflardan, fiillerden ve bu cümleden olarak hikmetsiz bir şey yaratmaktan mülkünü, irade ve sanatını batıla yönelmiş olmaktan uzak tanırız. Gerçi sen bunları istediğin irade ve sanatınla icad eder ve yaratırsın. Fakat irade ve sanatın hikmetten uzak olmaz, o hikmetin ve nizamın kendisidir. فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ **O halde sen bizi batıl inanç ve amellerin, hikmet gereği sebep oldukları ateş azabından koru. Çünkü** رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ **sen kimi cehenneme koyarsan onu rezil etmişsindir.** Öyle ise bizi böyle olmaktan muhafaza et. رَبَّنَا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِى لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ **Ey Rabbimiz, bir münadi, bir davetçi işittik ve dinledik ki, "Rabbinize iman ediniz" diye çağırıyordu.** (Bu çağıran Resulullah veya Kur'an'dır). Bu "nida" (çağrı), bizim kulaklarımızda, vicdanımızda tesirini gösterdi, çınladı. Âlemin yaratılışı nizamsız, hikmetsiz olmadığı içindir ki, bu nida (çağrı), bizde tesirini gösterdi, iman ve sağlam bilgi edinmemize sebep oldu, فَاٰمَنَّا biz de iman ettik. رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا Burada "zünub", kebâir (büyük günahlar); seyyiât (günahlar), sağair (küçük günahlar) ile tefsir edilmiştir ki, اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ *"Eğer büyük günahlardan kaçınırsanız kusurlarınızı örteriz."* (Nisa, 4/31) âyeti de bunu teyid edicidir. وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ Ve bizim ruhlarımızı ebrar (Allah'a yakın olanlar) ile beraber olarak

al, yani bizi onlardan say, onlarla beraber haşret. رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ **Ey Rabbimiz bütün peygamberlerine karşı bize vaad etiğin vaadlerini de bize ver,** biz bu çağırıcıya iman ederken peygamberlerin hepsine iman ettik, hiçbirini ayırmadık. وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبٖي مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظٖيمٌ (Âli İmran, 3/179) buyurulmamış mı idi? Günahlarımızı affet, kusurlarımızı örtecek itaatlar nasip eylede vaad edilen yardımları, ecir, sevab ve saadeti ihsan eyle. وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمٖيعَادَ *"Bizi kıyamet günü rüsvay etme. Şüphesiz Sen vaadinden caymazsın."* İşte رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا dan buraya kadar devam eden bu duaları tekrar ederek düşünürler, kendilerinin halis kullar olduklarını anlatan bu dualar, onların düşünce anındaki halleri ve düşüncelerinin hakim başlangıçlarıdır. Bazı tefsirciler bunları hal yapmıyarak düşüncelerinin sonucu gibi göstermek istemişlerse de, çoğunluğun açıklamasına göre bunlar يَتَفَكَّرُونَ kelimesinin zamirinden haldir ki, o tam akıl sahiplerinin düşünce esnasındaki hallerini anlatır. Doğrusu da budur. Çünkü bilhassa hükmü, tefekkürün sonucu olsaydı düşünme mümkün olmazdı. Çünkü düşünmek, esasen mutlak bir hikmet inancının sonucudur. Bu inancın kaynağına bu da, diğer ilk fikrî prensipler gibi bir fıtrî (doğuştan) veya talîmî (öğretime ait) veya terbiyevî (eğitimle ilgili) hüküm olabilir. Asıl netice ise "fâ-i netice" ile başlayan şu rabbânî (ilâhî) iltifattır. فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ *"Rabları de dualarına şöyle karşılık verdi: 'Ben içinizden erkek ve kadın hiçbir hayır işleyenin işlediğini boşa çıkarmam..."* Müminlerden bazısı müşriklerin veya yahudilerin ticaret ve refah içinde oluşlarını, ferah, fehûr seyahatler ederek refah içinde yaşadıklarını görerek, "Allah'ın düşmanları böyle ferah içinde dolaşıyor, biz ise açlıktan, sıkıntıdan helak oluyoruz." demişlerdi. Bunun üzerine şu âyetler inmiştir:

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ * مَتَاعٌ قَلٖيلٌ ثُمَّ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ * لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ
ki ne kadar dikkate şâyândır!

نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **Nuzül**, bir misafire ilk geldiği sırada ikram edilmek üzere hazırlanan yiyecek, içecek ve diğer ikramiye ki, Türkçe konukluk tabir olunur.

Bununla beraber o kâfirler içinde hüsn-i hatime (güzel sonuç)ye nail olup müminler topluluğuna girecek olanlar da bulunduğu unutulmamalıdır. Şöyle ki: وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ *"Şüphesiz kitap ehli içinde kimi de vardır ki, Allah'a iman ettikleri gibi, kendilerine indirilene de, size indirilene de iman ederler."* Bu son kayıtlar gösterir ki, bunlar ciddi olarak müslüman olacaklardır. Ve nitekim bu ana kadar olagelmişler ve yine olacaklardır. Bu âyet, ta yukardaki لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ (Âli İmran, 3/137) âyetinin de bir izahı gibidir.

Onun gibi bunun da Musevî (yahudi) iken müslüman olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının veya İsevî (hıristiyan) iken müslüman olan Necrân ehlinden kırk, Habeş'den otuz, Rum'dan sekiz ve toplam olarak seksen kişinin müslüman olmaları dolayısıyla indiği rivayet edilmiştir. Fakat İbnü Abbas, Câbîr ve Katade demişlerdir ki: Habeş hükümdarı Necaşî Asâme vefat ettiği zaman Resulullah onun üzerine gıyaben cenaze namazı kılmıştı. Bunu gören münafıklar: "Hiç görmediği bir hıristiyan üzerine namaz kılıyor." demiş olduklarından Necâşî hakkında inmiştir. Rivâyet bakımından en yaygın olan budur. Necâşî'nin ölümü de hicretin dokuzuncu senesinde olmuştur. Bunlardan başka bu âyetin bütün kitap ehlinden imana gelenler hakkında inmiş olduğu da rivayet edilmiş ve Mücahid bunu söylemiştir ki, âyetin mefhumuna bu daha uygun görülmüştür. Çünkü لَمَنْ يُؤْمِنُ herhalde iman ederler mânâsına, gelecek zaman da açıktır.

Sözün kısası يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا **ey iman edenler, siz telaş etmeyiniz, sabırlı olunuz,** (haberde geldiğine göre sabır üç derecedir: Musibet (ansızın gelen bela)e sabır, itaat etmekte sabır, isyandan sabır), وَصَابِرُوا **ve sabırda Allah düşmanlarıyla yarışıp onların üstüne çıkınız,** yani imtihan ve mücahede mevkilerinde düşmanların sabrının üstüne çıkmaya ve nefsinizin arzularını yenmeğe çalışınız ki, sabırlı olmaya alışırsanız bunu yapabilirsiniz. وَرَابِطُوا Ve murabata edi (nöbetleşi)niz, ribat yapı (sağlam yürekli olu)nız, imam ardında cemaatle namaz gibi birbirinize bağlanıp vazifeye dikkatli olunuz ve özellikle savaşa düşmanlarınızdan çok hazırlıklı bulunarak atlarınızı bağlayıp hududlarda ve mevzilerde karakol bekleyiniz. "Ribat", Allah yolunda devam etmektir. Bu aslında "rabt-ı hayl" yani at bağlamaktan alınmıştır ki, düşmana karşı atını bağlayıp gözetlemek ve beklemek demektir. Sonra İslâm hudud (sınır) şehirlerinden birinde bekleyenlere, gerek süvari ve gerekse piyade olsun, genelde murabıt (nöbet bekleyen, nöbetçi) adı verilmiştir. Fakihlerin ıstılahlarında murabıt, hudud şehirlerinden birine bir müddet beklemek için gidendir. Aile ve efradıyla beraber oralarda oturan ve hayatını kazanarak yaşayan hudud sakinlerine murabıt denilmez. Zamanımız terimine göre murabıt, Allah yolunda silah altında bulunan, kışla ve karakollarda duran ve nöbet bekleyen askerler demek olur. Buhârî ve Müslim'de Sehl b. Sa'd'den rivayet olunduğu üzere Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki, رِبَاطُ يَوْمٍ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا "Allah yolunda bir gün karakol beklemek, dünya ve mafiha (onda olanlar)dan hayırlıdır".(1) İbnü Mâce sahih senedle Ebü Hureyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah

(1) Buharî, Cihad, 73; Müslim, İmare, 163; Nesaî, Cihad 39; İbn Mâce, Cihad, 7; Dârimî, Cihad, 31; Ahmed b. Hanbel, I, 62, 65, 66, 75, II, 177, III, 468, 539, 440, 441.

buyurmuştur ki: "Her kim Allah yolunda murabıt olarak, yani karakol beklerken ölürse, işleyegeldiği iyi amel üzerine icra edilir, rızkı da üzerine gönderilir durur, fitnecilerden emin olur ve Allah Teâlâ onu korkudan emin olarak diriltir."(1) Ebu'ş-Şeyh'ın Hazreti Enes'den merfû olarak tahric ettiği bir hadiste: الصَّلَاةُ بِأَرْضِ الرِّبَاطِ بِأَلْفِ أَلْفِ صَلَاةٍ "Karakol yerinde namaz, iki milyon namaza eşittir".(2) Abdullah b. Ömer (r.a.)den rivayet edilmiştir ki: "Ribat (nöbet bekleme), cihaddan daha faziletlidir. Zira ribat, müslümanların kanını muhafazadır. Cihat ise müşriklerin kanını dökmektir".(3)

Bunları yapınız وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan gereği gibi korkunuz,** mutlak olarak emirlerine karşı gelmekten sakınınız, korumasına koşunuz **ki,** لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **felah bulasınız (kurtulasınız),** isteklerinize nail, temennilerinizde başarılı olasınız, dualarınızın kabul olduğunu göresiniz. İşte Bakara Sûresinin sonundaki فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"kâfirler toplumuna karşı bize yardım eyle!"* duasının da tam cevabı.

Burada Âli İmran Sûresi son bularak Zehraveyn (iki zehra) bir kavuşma noktasında buluşmuş ve bunun özel bir inkişafı olmak üzere rabbânî terbiye, insan yaratılışı ve kardeşliğinden tutarak, sosyal hayata ait oluşum ve ilişkilerin bir aslı olan aile hayatıyla ilgili haklar ve vazifelerin açıklanması ve din eğitiminin tamamlanması yolunda, aşağıda geleceği şekilde, Nisâ Sûresi başlamıştır:

---

(1) Nesaî, Cihad, 39; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihad, 2; İbn Mâce, Cihad, 7; Dârimî, Cihad, 32; Ahmed b. Hanbel, II, 404, 5/269.

(2) el-Münzirî, et-Tergîb ve't-Terhîb, II, 246 (No: 17)

(3) Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, II, 420.

Nisâ Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 176

Çoğunluğun açıklamasına göre bu büyük sûre de Medine'de inmiştir. اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا *"Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor"* âyetinden başkaları hicretten sonra inmiştir. Ancak Nahhas Mekke'de indiğini; Nakkaş da Mekke'de, Medine'ye hicret sırasında indiğini söylemişlerdir. Bununla beraber bunda Medine dönemine ait âyetler bulunduğunda hiç ihtilaf yoktur. En son inen âyetinin sonundaki يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِى الْكَلَالَةِ *"Senden fetva istiyorlar. De ki; Allah size kelale (babasız ve çocuksuz kişi) hakkında hükmünü şöyle açıklıyor."* âyeti olduğu da Buhârî'de yazılmıştır.

Âyetleri: Kûfe'lilere göre yüz yetmiş beş; Basra'lılara göre yüz yetmiş altı, Şam'lılara göre de yüz yetmiş yedidir.

İhtilaflı olanlar: اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ، عَذَابًا اَلِيمًا dır.

Fâsılaları: ن ، م ، ل ، ا harfleri olmak üzere dörttür ki ملنا terkibinde toplanmıştır. "Lâm=ل " bir سَبِيل de, "ن = nûn" bir مُهِينٌ de, "mîm" beş yerdedir. Diğerleri " ا elif"dir.

Kelimeleri: Üç bin yedi yüz kırk beştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ
وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءً
وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ
رَق۪يبًا ﴿١﴾ وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ
بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَب۪يرًا ﴿٢﴾
وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ
مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً
اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾ وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ
صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـًٔا
مَر۪ٓيـًٔا ﴿٤﴾ وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ
قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾
وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا
فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ

غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ
إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾ لِلرِّجَالِ
نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾ وَإِذَا
حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ
وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً
ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ
نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir.

2- Öksüzlere mallarını verin ve kötüsünü (onlara vererek) iyisiyle değiştirmeyin. Onların mallarını, kendi mallarınıza karıştırıp yemeyin. Zira bu, büyük bir günahtır.

3- Eğer öksüz kızlarla evlendiğinizde onlara karşı adaletli davranamamaktan korkarsanız, hoşunuza giden diğer kadınlardan iki, üç ve dörde

kadar evlenebilirsiniz. Eğer adaleti gözetmemekten korkarsanız, o zaman bir tane ile veya elinizin altındakiyle (sahip olduğunuz câriye ile) yetinin. Doğruluktan ayrılmamak için bu daha elverişlidir.

4- Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğuyla verin. Eğer onlar gönül rızasıyla size bir şey bağışlarlarsa onu afiyetle yiyin.

5- Allah'ın, sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

6- Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri gözetip deneyin. Onların akılca olgunlaştıklarını görürseniz, mallarını kendilerine teslim edin. "Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar" endişesiyle onları israf ederek, tez elden yemeyin. Zengin olan, onların malını yemekten çekinsin. Fakir olan ise, meşrû sûrette yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman, bunu şahitler karşısında yapın. Hesap görücü olarak Allah yeter.

7- Ana, baba ve akrabaların miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır. Kadınların da ana, baba ve akrabaların bıraktıklarında hisseleri vardır. Bunlar, az olsun çok olsun, farz kılınmış bir hissedir.

8- Paylaşma sırasında akrabalar, öksüzler, yoksullar hazır bulunurlarsa, onlara da bir şey verin ve onlara güzelce sözler söyleyerek gönüllerini alın.

9- Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onların geleceğinden endişe duyacak olanlar, (yetimler hakkında da aynı) endişeyi duysunlar, Allah'dan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.

10- Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, muhakkak ki karınlarını ateşle doldurmuş olurlar ve cehennemi boylarlar.

Bu sûre de birçok şer'î hükümleri ve teklifleri kapsamaktadır. Baş tarafında Allah'ın hakları, bütün insanlığın kardeşliği, çocuklara, kadınlara, yetimlere acıma, şefkat gösterme ve haklarının verilmesi, mallarının korunması, evlenme ve miras gibi hususlarla ilgili emirler ve hükümler ile başlamış, sûrenin sonu da bu konularla bitmiştir. Orta kısmında da aile terbiyesinden başlaması lazım gelen temizlik, namaz, cihad, amirlere itaat gibi emirleri ve yükümlülükleri kapsamıştır. Bütün bunlar, insanın yaratılışı ile ilgili ve terbiye esasına dayalı bulunduğundan dolayı sûre: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ *"Ey insanlar! Rabbinize karşı*

gelmekten sakının..." hitabı ile başlamış ve bu konularda kadının ve kadınlığın pek önemli bir yeri bulunmasından dolayı da ilk âyetinden itibaren kadının yaratılışına ve şerefine dikkat çekilmiş, ismine de سُورَةُ النِّسَاءِ "Kadınlar Sûresi" denilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ İnsanlık unvanıyla başlayan bu genel hitap, Bakara sûresinin başındaki ilk genel hitabı hatırlatıyor. O genel hitap günahlardan sakınmak gayesiyle اعْبُدُوا رَبَّكُمْ *"Rabbinize ibadet ediniz"* (Bakara, 2/21) emrini vermiş ve bunu insanların yaratılış delilleri ile aydınlatarak şimdiki zamandan başlangıca doğru götürmüş ve özellikle Hz. Ademin yaratılış bahsini hatırlatmıştı. Burada ise bu hitabı doğrudan doğruya günahlardan sakınma emri takip ediyor. Bunu da özellikle kadınların yaratılışı ile beraber yaratılış delili takip ediyor ki; bunda "Ey insanlar! Artık büsbütün sakınma dönemine girmeniz ve aşağıda gelecek tarzda tekliflerin (yükümlülüklerin) zevk ve hikmetinin manevi hazzını anlamanızın sırası geldi ve sakınma konularının en önemlilerinden birisi de kadınlar konusudur." gibi düzgün ve edebî bir anlatım vardır. Dikkat etmeye değerdir ki, Kur'ân'da يَا أَيُّهَا النَّاسُ ey insanlar! hitabıyla başlayan iki sûre vardır; birisi bu sûre, diğeri Hacc sûresidir. Bu sûre, Kur'ân'ın ilk yarısından dördüncü sûre olduğu gibi, Hacc sûresi de Kur'ân'ın ikinci yarısından dördüncü sûredir. Bu sûrenin başında sakınmanın sebebi, yaratılışın başlangıcına dikkat çekmekle belirtilmiş olduğu gibi, o sûrede de yaratılışın sonu ve dönülecek yerin tanıtılmasıyla belirtilmiş, اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ *"Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir."* (Hacc, 22/1) buyurulmuştur. Bu şekilde iki sûrenin başları tertipli olarak başlangıç ve dönülüp gidilecek yeri (ahireti) tanıtmış ve bununla her bir sûrede hakim olan şer'î hükümlerin kayıt yönlerini de göstermiştir. Fahreddin er-Razî der ki: "Bu konunun altında bir çok sırlar vardır..."(1) اتَّقُوا رَبَّكُمْ **Rabbinizin terbiye ile ilgili emri ve koruması altına giriniz,** emrine karşı çıkmaktan sakınıp genellikle asayişe uyunuz, **O'nun şiddetli cezasından korununuz.** الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **O Rabbiniz ki sizi tek bir candan, bir şahıstan yarattı.** Bundan dolayı, aslında hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir yaratıcının yaratıklarısınız. Bu prensipler üzerinde, hukukla ilgili esasları insanlık gerçeği-ne ve terbiye esasına dayandırarak kardeşlik haklarına riayet etmeli ve Rabbinizin emrine aykırı hareket etmekten sakınmalısınız. Evet Rabbiniz bir can yarattı ve وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا *"O bir candan eşini de yarattı"* (Nisâ, 4/1). Böyle bir nimet ihsân etti. Biri diğerinin canından kopmuş bir çift meydana getirdi. ... سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا *"Bütün çiftleri yaratan Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir".* (Yâsin, 36/36) Ondan dolayı bu nimet ve gücün değerini ve

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e, IX, 167.

büyüklüğünü takdir etmeli ve yaratılışın, eşyanın tabiatının eseri değil, eşyanın yaratıcısı olan Allah'ın kuvvetinin eseri olduğunu bilmeli, ona itâat etmeli ve azabından korkmalıdır.

Gözlem ve deneyle biliniyor ki, bir babadan erkek çocuk olabildiği gibi dişi de olabilir. Halbuki yaratıcı kuvvet, eşyanın tabiatında olsaydı; ne topraktan insan meydana çıkabilirdi, ne de bir erkekten bir kız çocuk olabilirdi. Çünkü tabiat, düzenli ve uyumlu demek değil ise hiçbir şey değildir. Halbuki ne erkek dişinin bir uyumu, ne de dişi erkeğin bir uyumudur. Hiç kimse erkeğe dişi, dişiye erkek diyemez. Bunlar, iki çenekliler gibi bir kökten yarılmış, özellikleri ayrı, vazifeleri birbirini tamamlayıcı değişik tabiatlı bir çifttirler. Ve aynı zamanda bir kökün değişik çeşitleridirler. Bundan dolayı, diğer arızalardan soyutlanarak, yalnız fen ve ilim tabiatı adına düşünen ve konuşan tabiat ilimleri bilginleri de tam olarak itiraf ediyorlar ki; her şeyi sırf tabiata isnad etmek iddiası ile eşyanın çeşitliliğinin sebebini açıklamak mümkün değildir. Ve yaratıcı kuvvet, tabiatın üstünde terbiye ile ilgili bir etki yapan ve eserlerini yaratmak ve seçmekle meydana getiren yüce bir Rabb'dir. O halde tam manasıyla tabiat yoktur. Ve tabiat fikri, ilmî bir prensip olamaz. Çünkü bugün kabul edilen bir tabiat, yarın değişik şekillere girebilir. Ve onun içindir ki, sırf ilmî bir mukayese her zaman için ilmin ölçüsü olamıyor. Olayların meydana gelişi akılları durduruyor. Çünkü İblis de انَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ *"Ben ondan (Hz. Adem'den) daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın. Onu ise balçıktan yarattın."* (Sâd, 38/76) diye ateşin tabiatına göre yaptığı mukayese ile aldanmıştır. Gerçekten iş tabiatta olsaydı, akla göre tabiat hiçbir zaman erkekten dişi, dişiden erkek çıkma sonucuna varmazdı. Gerçek durum ise böyle değildir. Bütün insanlığın yaratılışının başlangıcına çıkıldığı zaman ise mesele daha fazla açığa çıkmaktadır. Akıllar, etkinin başlangıç noktasını ne kendilerinde ne de eşyanın tabiatında görmemelidir. Hepsinin üstünde yaratıcı Allah Teâlâ'da görmelidir. O Yüce yaratıcı ki bir kişiden eşini de yaratmak şeklinde ilâhî kuvvetini gösterdi وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً **ve bu ikisinden bir çok erkekler ve kadınları yeryüzüne yaydı.** Ve bugün var olan insanlar böyle meydana geldi. Bundan dolayı hiç yokken topraktan seçmek suretiyle insan yaratan ve o insandan eşini yaratan ve iki insandan, birbirlerinden doğmaları suretiyle erkek dişi birçok çocuklar ve torunlar yaratıp dünyaya yayan yüce yaratıcının ilâhlığının, bir şahıstan ordular, milletler yetiştirebildiğini bilmeli ve ona göre tam bir iman ile vazifesini yerine getirmeli, Allah yolunda hiç bir fedakarlıktan çekinmemeli ve evlenme kuralına uymakla nüfusun çoğalmasına önem vermeli ve bunların ilâhî bir terbiye ile yetişmesine çok dikkat etmeli ve evlenmeye sevk eden, yaratılıştan gelen meyilleri, kötüye

kullanmaktan sakınmalıdır. İşte bu şekilde bu günkü bir kaç insan yarın dünyaları fetheden ve İslâmiyeti yükselten büyük bir ümmet olabilir. Ve ahirette en büyük mutluluğu elde eder. Bu gerçekten dolayıdır ki, Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا فَاِنِّى اُبَاهِى بِكُمُ الْاُمَمَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَوْ بِالسِّقْطِ *"Evleniniz ki üreyip çoğalasınız. Çünkü ben kıyamet günü düşük çocuk bile olsa diğer ümmetlere karşı sizinle iftihar ederim."* (1)

Bu bir kişiden maksat, Hz. Âdem, eşinden maksat da Hz. Havva olduğunda fikir ve görüş birliği vardır. Hz. Âdem اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ *"Şüphesiz Allah Âdem'i seçerek üstün kıldı"* (Âli İmran, 3/33). Ve خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Allah Âdemi topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi ve o da oluverdi"* (Âli İmran, 3/59) ayetlerinden anlaşıldığı üzere, topraktan seçilerek yaratılmıştır. Hz. Havva da, Âdem'in kendisinden ayrılarak yaratılmıştır. Bu mânâ hadislerde "Havva, Âdem'in bir kaburga kemiğinden yaratıldı".(2) diye nakledilmiştir ki, bir yarılma mânâsına gelir. Ve bu mânâ eşlik ilişkisinin temeli demektir. Bir sahih hadiste, "Kadın bir kaburga kemiği gibidir. Kadın bir kaburga kemiğinden, bir eğri kaburga kemiğinden yaratıldı, onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, kırılması da boşanmasıdır."(3) buyurulmuştur.

Burada eğri kaburga kemiği, bu yarılmaya işaret etmekle beraber erkekle kadın arasındaki tabiat uyumsuzluğuna ve kadınların erkekleştirilmeye kalkışılması, onları kırıp atmak demek olduğuna dair uyarıyı içeren bir misaldir. Bundan başka bu kısımlara ayrılmanın, cennetteki yaratılış başlangıcında meydana geldiği de hadislerde yer almıştır. اُسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın."* (Bakara, 2/35; A'raf, 7/19) âyeti de buna delalet etmekte bulunmuş olduğundan cennetten yeryüzüne atılmaları, yani dünyaya gelişleri, bu dallanmadan sonra demek olur. Bununla birlikte şunu da hatırlatalım ki bir can Âdem, eşi de Havva olduğunda şüphe olmamakla âyet bunu genel bir mânâ ile anlatmıştır. Çünkü âyet, bu anlamı, sırf haber olarak değil, Allah'ın kuvvetinin delili olmak üzere şimdiki zamanda bilinen ve görünen yaratılışın meydana gelişini delil göstererek anlattığına göre işin başında şöyle ilmî bir tanıtımı kapsamaktadır: Görülüyor ki bugün var olan insanların hepsinin yaratılışı önce birer babadan başlıyor. Anneler, aşılamayı babalardan alıyor. Fakat hayret edilecek şey odur ki erkek olan babadan gelen çocuklar hep erkek olmuyor. Bunda tabi-

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 380; Kenzü'l-Ummâl, XVI, No: 44442; el-Mekâsidü'l-Hasene, s.268 (No: 350)

(2) İbn Mâce, Taharet, 77.

(3) Buhari, Nikah 79; Müslim, Redâ 65; Tirmizî, Talâk 12; Dârimî, Nikah 45; Ahmed b. Hanbel, II, 428,449,530, V, 164.

atın uyum kuralı vuku bulmuyor. Bilakis erkek cinsinin eşi olan dişi cinsi de tabiata aykırı olarak erkekten yaratılıyor. Ve erkekle dişinin evlenmesinden bu sayede erkek ve kadın bir çok çocuklar meydana geliyor. Ve bu şekilde dünkü bir Âdem, bir müddet sonra büyük bir ailenin, bir kabilenin, bir ırkın babası oluyor, babalar kadınsız çocuk yapamıyorlar. Fakat bu hususta aşılamayı yapan erkek ve alan kadın olmasından dolayı erkek önce, kadın sonra geliyor. Bundan dolayı erkeklerin kadınlardan dallanması (ayrılması)da beklenilmeyen bir iş olmakla beraber daha önce hepsi erkekten dallanıyor, türemenin başlangıcı erkek oluyor. Şu halde genel olarak erkek cinsi ile, genel olarak kadın cinsi karşılaştırılarak üzerinde düşünüldüğü zaman; insanlığın yaratılışının her kuşağındaki başlangıcına göre erkek birinci, kadın ikinci temel bulunduğundan dolayı, herşeyden önce kadının her zaman erkekten ayrılmış olduğu bir analiz şeklinde meydana çıkıyor. Bundan dolayı şimdiki zamandan başlangıca göz atıldığı zaman, türemenin ikiden dört ve dörtten sekiz gibi bir matematiksel oran takip etmesinden dolayı bugünkü milyarlarca insanların kökü ele alınınca matematiksel bir şekilde sabit olur ki, insanlığın başlangıcı, Âdem ve Havva diye anılan bir çifte, yani bir erkekle bir kadına döner. Ve bunlar arasında kök birliğini ifade eden bir nefis ilişkisi vardır. Ve bu ilişkide erkek öncedir, kadın ondan sonradır. Ve bundan dolayı o kadın, erkeğin canından ayrılmıştır, onun ruhundan kopmuştur. Ancak bu dallanmada hayret uyandıran durum, daha fazladır. Çünkü artık zaruri olarak onlardan önce anne ve babaları yoktur ve o kadının o erkekten ayrılması da bir evlad ayrılması gibi değildir. İki cinsi taşıyan bir kök dalından çatallanan ve ileride birbirleriyle karşılaşmak üzere karşılıklı bir çekim besleyen ve tek bir gayeye hizmet eden değişik özellikli etkileyici ve bu etkiyi kabul edici bir çift küçük yaprakçığın ayrılması gibidir. Bu ise topraktan insanı seçmek gibi bizzat Allah'ın yaratması ile açıklanır. Gösterilen bu delilin tamam olması için, dünyanın sonradan yaratılmış olduğu düşüncesini unutmamak gerekir ki, bu konu daha önce açıklanmıştı. İşte âyet-i kerime, Adem ve Havva'nın yaratılışını haber verirken şimdiki zamandan geçmişe giden böyle bir delil ile sonuca varmayı da kapsayan bir beyan uslubu ile anlatmıştır. Bundan dolayı âyetin mânâsı hem nakle, hem akle dayanır.

خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا " مِنْهَا Minhâ" (o nefisten) kaydı ile erkeğin kadından önde bulunduğunu anlatırken aynı zamanda "زَوْجَهَا eşini" ifadesiyle de kadının yaratılışının, erkeği yalnızlıktan ve kısırlıktan kurtaran büyük bir nimet olduğunu ve bu nimetin kötüye kullanılmamasının ve şükrünün yerine getirilmesinin gerekli olduğunu da bildirir. Nitekim bir hadiste Resulullah (s.a.v.), "Dünya bir

eşyadır. Ve dünya eşyasının en hayırlısı saliha kadındır."(1) buyurmuştur. İnsanlar, bu nimeti kötüye kullanmaya hazır bulunduklarından dolayı ilk önce sakınmaları emredilmiş ve bu sakınma şu şekilde pekiştirilmiştir: وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖى تَسَٓاءَلُونَ بِهٖ وَالْاَرْحَامَ "تَسَّاءَلُونَ" Asım ve Hamza ve Kisâî kırâetlerinde şeddesiz, diğer kırâetlerde şeddeli okunur. Mânâ birdir. وَالْاَرْحَامَ Hamza kırâetinde «م» esre, diğerlerinde üstün okunur. Bundan dolayı, bunda iki ayrı tefsir şekli vardır. Birine göre, "**Birbirinizden bir şey rica ederken Allah aşkına, Allah için senden şunu rica ederim, diye adına yemin verdiğimiz Allah'a isyan etmekten ve o akrabaların haklarını ve itibarlarını gözetmemekten korkunuz**" demektir. Diğeri de, "O Allah'a isyan etmekten korkunuz. Öyle ilâhî ve rahmânî bir ahlâk ile hareket ediniz, ki siz o Allah'a ve akrabalara and vererek birbirinizden karşılıklı dilekleşmede bulunursunuz." demek olur. Araplar, akrabalıktan dolayı önemli bir yalvarmada bulunacakları zaman اَسْاَلُكَ بِاللّٰهِ وَالرَّحِمِ derlermiş ki, "Allah ve akrabalık hakkı için rica ederim" mânâsınadır. Bu ikinci mânâ her iki kırâete göre de mümkündür. Fakat birinci mânâ, Hamza kırâeti dışındaki diğer kırâetlerdedir. Birincisinde hukuk yönü açıkça, ahlâk yönü kapalı olarak bildirilmiştir. İkincisi de bunun tam aksinedir.

ERHÂM: Rahimin çoğulu, rahim «ح» nın kesresi ile bilindiği gibi kadında çocuk yatağı olan özel organıdır. Fakat yakınlık ve akrabalık sebeplerine de denilir. Nitekim sıla-i rahim, arkabaya iyilik; kat'-i rahim, yakınlık ilişkisini kesmek demektir. Burada da yakınlık sebepleri mânâsınadır. Her zaman rahim kelimesinin sevgi, merhamet, şefkat ve acıma mânâsını anlattığı ve bunlar, kadınlığın yaratılışının gereği bulunduğundan dolayı kadınlara acımak ve şefkat ile muamele etmek, şeref ve haysiyetlerini yaratılışları gereğince korumak, tecavüzden ve kötüye kullanmaktan ve evlenme gayesini bozacak yakışıksız şeylerden korumak ve aile fertleri, çoluk çocukları, genel olarak akraba ve hısımlar hakkında da akrabalık inceliğine yaraşan nazik ve çekici bir sevgi beslemek ve bütün bunlarda Allah sevgisi ile Allah korkusunun özü demek olan Allah korkusu esas kabul edilip iyi ve kötüyü bu açıdan düşünmek ve bundan dolayı bu ilişkilerde ne erkeğin ne kadının yaratılış hikmetine ve türeme gayesine aykırı olan hırs ve nefse ait kibri, ne de akrabaların Allahın emrine aykırı arzu ve meyilleri gözönüne alınmayıp, her hususta Allah'ın hükmünün yerine getirilmesi lüzumu gösterilmiştir. Bu konuda birçok hadis-i şerifler de vardır. Bazıları şunlardır:

1- اَلرَّحِمُ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ تَقُولُ مَنْ وَصَلَنٖى وَصَلَهُ اللّٰهُ وَمَنْ قَطَعَنٖى قَطَعَهُ اللّٰهُ "Rahim (akrabalarla

(1) Müslim, Redâ 64; Nesâî, Nikah 15; Ahmed b. Hanbel, II, 168.

ilişkiyi sürdürmek) Arşa asılıp şöyle der: Beni gözeteni Allah gözetsin, beni terkedeni Allah terketsin. "[1]

2- يَقُولُ اللّٰهُ : اَنَا الرَّحْمٰنُ وَهِيَ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَه اِسْمًا مِنْ اِسْمِي فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ "Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ben, Rahmanım, o rahimdir. Ben, ona ismimden bir isim türettim. Bundan dolayı onunla ilgilenen, akrabalarla ilişki sürdüren ve iyilik yapana ihsanda bulunurum, akrabalarla ilişkisini keseni de mahrum ederim." (2)

3- مَا مِنْ شَيْءٍ أُطِيعَ اللّٰهُ فِيهِ اَعْجَلُ ثَوَابًا مِنْ صِلَةِ الرَّحِمِ وَمِنْ عَمَلٍ عُصِيَ اللّٰهُ بِهِ اَعْجَلُ عُقُوبَةً مِنَ الْبَغْيِ وَالْيَمِينِ الْفَاجِرَةِ "Allah'a itaat edilen şeylerde akrabalık ilişkilerini sürdürmekten daha çabuk sevabı verilen hiç bir şey yoktur. Allah'a isyan edilen amellerde de cezası, zinadan ve yalan yere yeminden daha çabuk verilen hiçbir amel yoktur."[3]

4- "Sadaka ve akrabalık ilişkilerini sürdürmek, Allah bunlarla ömrü uzatır. Ve kötü ölümü defeder. Sakıncalı ve tiksindirici şeyleri de defeder."[4]

5- اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ "Sadakanın en faziletlisi, düşman olan akrabalara verilendir."[5]

Özetle "Rabbinizden korkan" ifadesi, genel olarak insanlar arasındaki umumi kardeşliğin bozulmasından ve erkekle kadın arasındaki cinsel meyillerin kötüye kullanılmasından, وَاتَّقُوا اللّٰهَ "Allah'tan korkun" ifadesi de aile ve akraba haklarının ve ilişkilerinin bozulmasından sakınmayı kapsamaktadır.

Yani gerek genel ilişkilerde ve gerekse özel ilişkilerinizde Allah'a isyan etmekten korkunuz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا **her zaman Allah üzerinizde gözcüdür.** Bütün hareketleriniz Allah'ın kontrolü altındadır. Fiillerinizden, sözlerinizden, niyetlerinizden hiç biri O'ndan gizli kalamaz. Görülüyor ki, bu âyet-i kerime, derin bir belagatla sûrenin esas muhtevasına işaret etmiş ve Âl-i İmran sûresinden sonra gelmesinden dolayı da savaş kayıplarını telafi etme vasıtalarına dikkati çekmiştir. Şimdi emr olunan sakınmanın tatbik yerlerinin açıklanmasına başlanıyor. Ve ilk önce akrabalara acımâ ile en çok ilgisi bulunmak üzere yetimlerin haklarından başlanıyor. Şöyle ki: Akrabaları gözetiniz وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ ... **ve yetimlere mallarını veriniz.** Rivâyet ediliyor ki, Gatafan oğullarından bir adamın yanında yetim bir kardeş oğlunun (yeğeninin) çokça bir

(1) Müslim, Birr, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 163, 190, 193, 209.

(2) Ebû Davud, Zekat, 45; Tirmizî, Birr, 9; Ahmed b. Hanbel, I, 191, 194, II, 498, VI, 62.

(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 172.

(4) Feyzü'l-Kadir, IV, 237 (5146).

(5) Dârimî, Zekat, 38; Ahmed b. Hanbel, III, 402, V, 416.

malı varmış, buluğ çağına erince malını istemiş, amcası engel olmuş. Bunun üzerine bu âyet inmiş. O da Allah ve Resulüne itaat eder ve büyük günahtan Allah'a sığınırız demiş ve malı teslim etmiştir. Hz. Peygamber de, "Böyle nefsin cimriliğinden sakınıp Rabbine itaat eden, onun cennetine girer."(1) buyurmuştur. Çocuk da malını alınca Allah yolunda harcamış. Resulullah da, "Sevab sabit oldu, fakat günah ebedî kaldı."(2) buyurmuş. "Ey Allah'ın Resulü! Sevabın sabit olduğunu anladık, günah nasıl ebedî kaldı? Allah yolunda harcıyor." dediklerinde, "Çocuğun sevabı sabit, fakat babasının günahı ebedî (kaldı)."(3) buyurdu. Bilindiği gibi âyetin iniş sebebinin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Ve birkaç âyet sonra da bunun ne zaman verileceği açıklanacaktır. Bundan dolayı burada "veriniz" demek "onlara göz dikmeyiniz ve sırası gelince hiç zorluk çıkarmadan tam olarak veriniz ve vermek için iyi koruyunuz" demek olur. Bunun için buyuruluyor ki وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ "Hem de pisi temiz ile değiştirmeye kalkmayınız". Bundan şu mânâlar anlaşılır:

1- Ey veliler veya vasiler! Elinizde bulunan yetimin temiz, hoş bir malını kendinizin aşağılık kötü bir malınızla değişmeye kalkışmayınız.

2- Yetim malı size haram ve pistir. Kendi malınız ise helal ve hoştur. Bundan dolayı kendi helal olan malınızla, yetimin haram olan malından bir değiştirme, bir alışveriş yapmaya kalkmayınız. Yetimin mallarını olduğu gibi koruyunuz. Korunması için satılması gerekli olanları bile değerlerine satınız ki töhmet (suç) altında kalmayasınız, bu noktada yetimin taşınmaz malları ile taşınır malları ve taşınır mallarından çabuk bozulan ve çabuk bozulmayan malları hakkındaki hükümler içinde bulunmaktadır.

3- Kendi mallarınıza güzel güzel bakıp da yetimin malını kötü bir durumda bırakmayın, ona kendi malınıza bakar gibi ve hatta ondan daha fazla bir özenle bakın.

4- Yetimin malına saldırarak almayınız ki, elinizde güzel mallarınızın ona karşılık yok olmasına sebep olup da felakete düşmeyin.

5- Nihâyet kendi helal rızkınızı beklemeyerek sabırsızlanıp yetimin malını haram haram yemek için pis boğazlığa kalkışmayınız.

Gerçekten bu mânâlardan her birini müfessirler anlatmışlardır.

Kısacası her şekilde yetimlerin mallarını koruyunuz. وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلَى اَمْوَالِكُمْ

---

(1) el-Kurtubî, a.g.e., V, 8.

(2) el-Kurtubî, a.g.e., V, 8.

(3) el-Kurtubî, a.g.e., V, 8.

Ve onların mallarını kendi mallarınıza katıp ekleyerek yemeyiniz, yani boş yere harcamayınız ve ondan faydalanmayınız. Çünkü اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا **bunların her biri büyük bir günah olmuştur.**

YETÂMÂ: "Nedîm ve nedâmâ" gibi yetîmin çoğuludur. Veya çoğulunun çoğuludur. "Yetîm" yalnız kalma mânâsına "yetem" den alınmıştır. Nitekim eşsiz inciye "dürr-i yetim" (sedefinde tek olan inci) denilir. İşte bu yalnız kalma mânâsı düşüncesi ile babası vefat etmiş olana yetim denilmiştir ki böyle yetim kalmağa da «يا» nın ötresi ile "yütm" denilir. Bundan dolayı, lugat bakımından bu ismin hakkı gerek küçüğe ve gerek büyüğe denilebilmesidir. Çünkü babadan yalnız kalma mânâsı kalıcıdır. Fakat örfe göre henüz kendini kurtaracak çağa ermemiş bulunanlara aittir. Bu yönden "yetim" kelimesi bir zayıflık ve özellikle akıl zayıflığı ve fikir noksanlığı mânâsı ile de ilgilidir. Ve bundan dolayı erginlikten sonra bile rüşdünü bulamayanlar üzerinde yetim ismi, lügat ve örf açısından kalıcı olabileceği gibi, kocasından yalnız kalan kadınlara da yetim denilir. Nitekim Resulullah bu mânâda تُسْتَامَرُ الْيَتِيمَةُ فِى نَفْسِهَا *"Yetim kadın (dul kadın)dan kendi nefsi için izin istenir."*(1) buyurmuştur ki, bu izin istemenin küçük çocuğa ait olamıyacağı bellidir. Diğer bir hadis-i şerifte de اتَّقُوا اللّٰهَ فِى الضَّعِيفَيْنِ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ *"Yetim ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'dan korkunuz."* (2) buyurulmakla yetimin zayıflık mânâsı gösterilmiştir. Bununla beraber yaşlılık ve olgunluk devrinde bulunan erkek, aklı zayıf ve noksan fikirli dahi olsa ona yetim denilmediği de bilindiğinden dolayı erkeğe yetim denilmesi, ancak çocukluk durumunda veya henüz ona yakın bir çağda bulunması itibarıyla olduğu halde, kadına babasından ayrılması itibarıyla aynı mânâda ve kocasından ayrılması itibarıyla büyük iken bile kendisine yetim denilmiştir. لَا يُتْمَ بَعْدَ الْحُلُمِ "İhtilamdan (ergenlikten) sonra yetimlik yoktur."(3) hadis-i şerifiyle de yetimin sözlük ve örfteki mânâsının değil, şer'î hükmün, yani ergenlikten itibaren yetimlik hükmünün kalkabildiğinin açıklandığı anlaşılıyor ki, bununla da yetimin şer'î mânâsı yerleşmiş olur. Şu halde sözlük örfü bakımından يَتَامٰى ve اَيْتَامٌ yetimler denilince babaları vefat etmiş oğlan veya kız, küçükler ve çocuklar anlaşılabileceği gibi, kocasız kalmış kadınlar da anlaşılabilecektir. Ve bunların hepsi acımaya değer ve haklarında Allah'tan korkulmalıdır.

Genellikle yetimlerin mallarından başka, nefisleri ve ırzları ve özellikle her

---

(1) Ebû Davud, Nikah 23, 25; Tirmizî, Nikah 18; Nesâî, Nikah 31, 36; Dârimî, Nikah 12; Ahmed b. Hanbel, I, 261, 334, II, 259, 475, IV, 394, 408, 411.

(2) Münâvî, Feyzü'l-Kadir, I, 128. (No: 126) Kenzü'l-Ummâl, IX, No: 25004.

(3) Ebû Dâvud, Vasâyâ, 9; Münâvî, Feyzü'l-Kadir VI, 444 (No: 9947).

iki mânâdan biri ile yetim olan kadınların nefisleri ve ırzları da en fazla korunması lazım gelen sakınma yerlerindendir. Bunun için وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى **ve eğer yetimler hakkında onların haklarını gözetmeyeceğinizden korkarsanız,** yani gerek canları, gerek ırzları ve gerek malları itibarıyla her yönden adalete ve doğruluğa riâyet edemiyeceğinizden korkarsanız -ki böyle büyük günahtan elbette korkarsınız ve korkmanız gerekir- o halde فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ **durumunuza göre kadınlardan ikişer, üçer, dörder size helal ve hoşunuza gidenler ile evleniniz.** Hem onları zarar ve tehlikeden korumada, hem de kendinizi zulüm ve tecavüzden korumaya vesile olur. Genellikle kadınlar kimsesizlikten ve ortaya düşmekten kurtulur. Siz de zina ve diğer günahlara, haksızlıklara düşmezsiniz. Ancak bunda da birden fazla kadınlar arasında adaleti korumak, birine diğerinden fazla muamele etmemek gerekir. Bunun için فَاِنْ خِفْتُمْ اَنْ لَا تَعْدِلُوا **ve eğer birden fazla kadınlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız** -ki bundan da korkmalısınız- o **halde** فَوَاحِدَةً **ancak bir kadınla evleniniz.**- Ca'fer kıraâetinde ötre ile okunduğuna göre - **bir kadın yeter.** اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **Yahut da sahip olacağınız cariyeler alırsınız.** ذٰلِكَ **O, yani bir kadınla evlenme** اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا **adaletsizlik yapmamanız ve haksızlık etmemenize daha elverişlidir.** Yalnız bir kadının hakkını gözetmek elbette daha kolaydır. Bunda sıkıntıya düşmemek ihtimali daha yakındır. Bu cümleden fakirlik ve çaresizliğe düşmemenize, yani iktisadınıza daha elverişlidir mânâsı da anlaşılmıştır ki, bunda تَعُولُوا ، تَعِيلُوا gibi düşünülmüş veya bu mânâ, konunun bir gereği olmak üzere gösterilmiştir. İlk önce görülüyor ki burada وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى *"Yetimler hakkında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız"* diye bir şart vardır. فَانْكِحُوا hitabı ile nikah (evlenme) emri buna bağlanmıştır. Bundan dolayı, bu şartın mânâsını ve bu emrin meydana geliş şeklini iyi anlamak için bu konuda rivâyet yoluyla gelen tefsir şekillerini bilmek gerekir. Şöyle ki:

1- Buhari ve Müslimde de rivâyet olunduğu üzere Urve b. Zübeyr (r.a.) demiştir ki: "Ben, Hz. Âişe (r.a.)den وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى ilâhî kelâmının mânâsını sordum. Hz. Âişe dedi ki: "Kızkardeşimin oğlu! Bu o yetimdir ki velisinin gözetimi altında bulunur ve mal hususunda ortak da bulunurlar. Malı ve güzelliği velisinin hoşuna gider, mehrinde adalet yapmıyarak onunla evlenmek ister. Başkalarının vereceği mehir kadar mehir vermez. İşte bu âyette bu gibi velilerin hakk ve adalete riâyet edip, mehirlerini özellikle en yüksek miktarına eriştirmedikçe gözetimleri altında bulunan yetim kızlarla evlenmeleri yasaklanmış ve hoşlarına giden diğer kadınlarla evlenmeleri emredilmiştir. "Hz. Âişe

devamla şöyle demiştir: Bu âyetten sonra insanlar bunlar hakkında Resulullah'tan fetva sordular, Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ da: يَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَآءِ ۚ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ فِى يَتَامَى النِّسَآءِ اللَّاتِى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ *"Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: O kadınlar hakkında size fetvayı Allah veriyor. Yazılan haklarını vermediğiniz ve kendileriyle evlenmek istediğiniz yetim kadınların, zayıf düşürülen çocukların hakkındaki ve yetimlere adaletli davranmanız hususundaki hükümleri, Kur'ân'da size okunan âyetler açıklar. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz ki Allah onu bilir"*. (Nisâ, 4/127) âyeti indirildi. Bu مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ *"Kur'ân'da size okunan"* önceki وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى فَانْكِحُوا âyetidir. وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ âyeti de herhangi birinizin, himayesi altında bulunan yetim kıza, mal ve güzelliği az olduğu zaman rağbet göstermemesidir. Bundan dolayı, bunlara rağbet edilmediğinden dolayı mal ve güzelliğine rağbet ettikleri yetim kızları hak ve adaleti gözetmedikçe onlarla evlenmekten men edildiler."(1)

Yine Sahih-i Müslim'de Hz. Âişe'den Urve, Urve'den oğlu Hişam yoluyla rivâyet edilmiştir. Hazreti Âişe demiştir ki: "وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى âyeti şunun hakkında indi ki, bir erkeğin yanında yetim bir kız olur ve bu erkek onun velisi ve mirasçısı bulunur. Yetim kızın malı var, fakat o erkekten başka onu koruyacak ve evlenmesi için yol gösterecek bir velisi de yoktur. İşte biricik velisi olan bu erkek, malına tamah ederek, malına ortak olmak için onu kimse ile evlendirmez, evlenmesine engel olur, zarar verir ve birlikte yaşayıp hoş geçinmez. Bundan dolayı Allah Teâlâ, وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ buyurdu ki: "Size neler helal kıldım bak ve kendisine zarar vereceğin şu yetim kızı bırak" diyor.

"Yetimlerin mallarını veriniz ve malları dolayısıyla onlara zarar da vermeyiniz" mânâsıyla bu tefsirin bir önceki âyetle bağlantısı pek açıktır. Zuhrî ve Rebi de bu şekilde tefsir etmişlerdir. Ebu Bekir er-Razî de Ahkamu'l-Kur'ân'da bunu tercih etmiş ve bunun İbnü Abbas'tan da rivâyet edildiğini zikretmiştir. Böylece evlenmesi düşünülebilen velilerde amca çocukları gibi nikah düşen akrabalar olabilir.

2- İbnü Abbas hazretlerinden şu iki cümle rivâyet edilmiştir: "Erkekler, yetimlerin mallarından dolayı dört kadınla sınırlandırıldılar. وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامَى Çünkü bir adam, yetimlerin malları ile dilediği kadar kadınla evlenebiliyordu, Allah Teâlâ bunu yasakladı."(2) Buna yakın olmak üzere tabiîn müfessirlerinden Hasan b. el-Hasan hazretleri de demiştir ki: Veliler, velâyetleri altında

(1) Buharî, Vasiyet, 21; Tefsîru Sûreti, 4/1; Müslim, Tefsir, 6.

(2) Süyûtî, a.g.e., II, 427.

bulunan yetim kızlardan nikahı halil olanlarla evlenirlerdi. Fakat kendilerine rağbetlerinden değil, mallarına rağbet ettiklerinden dolayı evlenirlerdi. Ve bundan dolayı onlarla iyi geçinmiyorlardı, miraslarını yemek için ölümlerini gözlerlerdi, bundan men edildiler.

3- Bundan önceki وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ âyeti inince veliler, yetimlerin haklarında adalet yapamayıp günaha gireceklerinden korkarak onlara vasilikten çekinmeye başlamışlar. Ve halbuki o zaman nikahları altında on veya daha fazla veya daha az kadın bulunabiliyor ve bunların haklarını gözetemiyorlardı, adalet yapamıyorlardı. Bundan dolayı bu âyetle onlara şöyle denilmiş oluyor: "Eğer yetimlerin haklarında adalet yapamamaktan korkuyor ve bundan dolayı onlara velilikten çekiniyorsanız, genel olarak kadınlar hakkında da adaletsizlikten korkunuz da haklarını yerine getirebileceğiniz miktarda kadınlar alınız ki bu da en son dört tane olabilir."[1] İbnü Abbas'tan naklen Katâde ve Sûddi böyle söylemişlerdir. Fakat bu rivâyet şöyle şarta bağlanıyor: Buna göre önceki âyetin bundan önce inmiş ve yaygın olması gerekiyor. Halbuki onun hükmünün ortaya çıkması bundan sonraki وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ ... وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا (Nisâ, 4/5-6) âyetlerine bağlı bulunuyor. Bu ise beraber inmelerini gerektirir. Onun için bu mânâ açısından sebeb, zikredilen âyet değildir; cahiliyye devrinde bile Arapların yetimlerin işlerini günah sayıp da kadın işini günah saymamaları olduğu zikrolunuyor ki, İbnü Cerir Taberi de Süddi'den ve Katede'den bu şekilde rivâyet etmiştir. Sa'id b. Cübeyr hazretleri de demiştir ki: "İnsanlar o zaman bir emir veya yasak söylenmedikçe cahiliyle dönemi gelenekleri üzere bulunuyorlardı. Resulullah'a yetimler hakkında soru sordular. Allah Teâlâ'da bunu indirdi وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا **ki yetimler hakkında adaletsizlikten korktuğunuz gibi kadınlar hakkında da korkunuz da adalet yapabilecek kadar evleniniz."** demektir.

4- İkrime'den de şöyle rivâyet edilmiştir: "Kureyşten bir adamın bir çok kadınları bulunur, yanında yetimler de bulunurdu. Derken kendi malı tükenir, yetimlerin malına meylederdi. Bundan dolayı bu âyet indi: ... وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا Bir adam dört, beş, altı ve on kadınla evlenirdi, diğer biri de ben de falan gibi niçin evlenmiyeyim der, yetimin malını alır, bu mal ile evlenirdi. Bundan dolayı dörtten fazla kadınla evlenmekten men edildi."[2] Fahreddin Razi de: Bu görüş, gerçeğe en yakın görüştür. Çok sayıda kadınla evlenilince o oranda çok harcama

---

(1) Süyûtî, a.g.e., II, 428.
(2) Süyûtî, a.g.e., II, 427.

ve masrafa ihtiyaç ortaya çıkacağından bu ihtiyacın sevkiyle (iticiliğiyle) yetim velilerinin, yetim malına tecavüz etmesinin gerçekleşmesi ihtimali üzerine Yüce Allah, fazla kadınla evlenmekten insanları korkutmuş gibidir."[1] diyerek bunu tercih etmiştir. Fakat bu tercih, tenkide değer. Çünkü yasak sebebinin yalnız yetimin malına tecavüz endişesine bağlanması ve gerek yetimlerin nefsinin ve gerek diğer taraftan kadınlara adaletli davranma meselesinin asıl sebepte düşünülmemesi ve bunların nihâyet bir delalet (yol gösterme) mevkiinde tutulmaları âyetin derin ve çeşitli olan iniş hikmetinin hakkını vermemektir. Sonra cariye meselesinde aynı sakıncanın söz konusu olmayacağı da kabul edilemez. Bundan başka âyetin burada bulunması doğrudan doğruya kadın sayısını azaltmayı hedef edindiği, ilk önce ve bizzat dörtten fazlasını yasaklamaya yönelik bulunduğu da herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Gerçi bu âyet ile birden fazla kadınla evlenmenin en fazla dört kadınla sınırlandırılması vaki bir emir ve bundan dolayı fazlasının yasaklanması da ister istemez sabit ve bu şekilde cahiliye geleneğine göre sayının aşağı indirilmesi de kesin olmakla beraber Kur'ân âyetinin, dörde indirmesi tarzında bir azaltma mânâsı ile değil, birden dörde kadar müsaade ile yine bir çeşit çoğaltma üslubunda bulunduğu ve Hz. Aişe'nin dediği gibi, "Bakınız ben size neler helal ettim" mânâsını bildirdiği de apaçıkça anlaşılır. Bundan dolayı azaltma ve çoğaltmayı yasaklama, ibare ile değil, işaret iledir. Yukarda nakledilen İbnü Abbas'ın sözü de olsa olsa bu sayıyı azaltmanın ve fazlasını yasak etmenin ancak sabit olduğunu ifade eder.

5- Bazı müfessirler de demişlerdir ki, bir adam, mal sahibi ve güzel bir yetim kız buldu mu başkasından esirgeyip kıskanarak onunla hemen evleniyordu ve bu şekilde bazen yanında haklarını gözetemeyeceği kadar birçok yetim kızlar toplanırdı, وَإِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى âyeti bunlar hakkındadır ve şöyle demektir: "Ve eğer o yetim kızlar ve kadınlarla evlendiğiniz zaman haklarında adalet yapamamaktan korkarsanız, diğer kadınlardan hoşunuza gidenlerle evleniniz". Kadı Beydâvî de bunu tercih etmiştir. Fakat Ebu's-Suud'un haklı olarak tenkid ettiği şekilde buna nazım (Kur'ân'ın ibaresi) müsaid değildir.

Çünkü bu şekilde; "diğer kadınlarla evleniniz" diye emir ve teşvik anlamsız olur. مِنَ النِّسَاءِ yerine مِنْهُنَّ denilmesi gerekirdi.

6- Mücahid demiştir ki, bunun mânâsı: "Yetimler hakkında adalet yapamamaktan korkuyorsanız zinadan korkunuz da size helal ve hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder alınız ki harama düşmek tehlikesine maruz ol-

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 178.

mayınız."

Bu tefsir, büyük bir hakikatı kapsamaktadır ki, yetimlerin hakları ve kadınlara adaletle davranma mânâsı içinde zinadan sakınma mânâsının önemli bir esas teşkil ettiğini ve birden fazla kadınla evlenme müsaadesinin bu hikmet ile ilgili olduğunu ve bunda fuhuş ve zina sefaletlerine (aşağılıklarına) karşı köklü bir mücadele bulunduğunu gösterir. Bu şekilde görülüyor ki, bu rivâyetlerin bazıları âyetin iniş sebebini, bazıları da iniş hikmet ve faydalarını göstermektedir.

Buna göre her biri bir görüş açısından önem arzetmektedir. Ve bu rivâyetlerin toplamı, âyetin muhtemel olan veya içine aldığı mânâları da göstermektedir. İniş sebebini en açık olarak gösteren, Hz. Âişe rivâyetidir. Yetimlerin veliler tarafından mal veya güzelliğine tamah edilerek başkaları ile evlenmelerine engel olunup, uygun olmayan bir mehir ile kendilerine zorla nikah ve can ve mal açısından zarara uğratılmaları ve bu şekilde mal ve güzelliği az olan yetimlere hiç rağbet edilmeyerek tamamen sefilliğe düşürülmeleri âyetin inmesinin esas sebebi olmuş ve bunun için âyet, emirden önce yasağı kapsamış ve bütün kadınlara adaletle davranma gayesi de inmesinin hikmeti olmuştur. Ve işte birden fazla kadınla evlenmeyi sınırlandırma, bu hikmetlerin ve faydaların bazıları olduğu gibi, birden fazla kadınla evlenmeye müsaade etmek de kadınların sefaletine meydan vermemek ve tarlayı (çocuk verecek anaları) artırma hikmet ve faydasını kapsamıştır.

Yukarıda dul kadınlara bile yetim denildiğini açıklamıştık. Âyetin inme sebebi gerek yalnızca küçük yetimler olsun ve gerekse kayıtsız olarak kendileri ile evlenilmiş kadınlarla da ilgili bulunsun, her şekilde âyetin mutlak surette kadınlara adaletli davranma hikmet ve gayesi ile ilgili bulunduğu da açıkça bellidir. Bundan dolayı âyetin iniş sebebinin özel oluşu, mânâ ve hükmünün de özel olmasını gerektirmeyeceğinden, وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى da yetimler, delalet yolu ile olsa bile, dul kadınları da kapsayan genel bir mânâ ile ele alınırsa, âyetin hükmü ve hikmeti daha fazla bir açıklık ile düşünülebilecektir. Demek ki, âyetin iniş sebebi bakımından velilerle ve kocalarla ve bir dereceye kadar özel menfaatlerle ilgili olan bu âyet, hüküm ve hikmet ve iniş gayesi açısından onlarla beraber kamuyu ve kamu yararını ilgilendiriyor. Ve bunun için evlenme ile ilgili meseleler, kul haklarından başka bir de Allah hakkını ve kamu hakkını kapsamaktadır. Bundan dolayıdır ki, evlenme, bir bakımdan hak ve bir bakımdan vazifedir. Hem muamele, hem de ibadettir. Allah Teâlâ, en açık şekilde acıma

ve şefkata müstahak olan yakınlara ve yetimlere dikkati çektikten sonra, her iki ince duygunun heyecanının etkisi altında adalet duygusunu tahrik ederek hayat ve insanlığın mutluluğunun gelişme kanunu olan ve malî meseleler ile de ilgisi bulunan evlenme işinin, hem hak ve hem vazife yönlerine sahip, bir bakımdan genişlemeyi ve bir bakımdan sınırlamayı kapsayan ve kadınla erkek arasındaki yaratılışta var olan ilişkinin bütün inceliklerini içerecek bir şekilde tesbit etmiş ve genel olarak erkekleri teşvik ile kadınları korumaya sevketmiş ve cefa ve haksızlıktan, ahlâksızlıktan, fuhuştan men etmiş ve iğrendirmiştir. Yetimlerin ve kadınların haklarının ve bu hakları korumanın genel vazifeler arasında bulunduğunu ve bu konuda evlenmenin önemli bir esas meydana getirdiğini ve akla uygun olan birden fazla kadınla evlenmenin, kadınların hakları ve kadın cinsinin şerefinin gereklerinden olduğunu ve fakat bunun kadınlara adaletle davranma gayesini bozmayacak bir adalet ve nöbet taksimi ile tatbik edilmesinin gerektiğini ve bu şekilde birden fazla kadınla evlenmenin erkeklere ağır yük ve vazifeler yüklediğinden dolayı hakka riâyet edemeyip adaletsizlikten korkanların bir kadınla veya cariyelerle yetinmeleri lazım geleceğini anlatmış ve siz Allah'ın sakındırma emirlerine karşı yetimlerin ve kadınların haklarını gözetmemekten korkan insanlarsınız, durumunuza göre bu etraflı açıklama çerçevesinde hareket etmeniz gerekir, buyurmuştur ki, işte وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى *"Yetimler hakkında adalet yapmamaktan korkarsanız."* şartının mânâsı bu oluyor. Burada önce şu soru akla gelebilir: Bu şart bulunmazsa ne olacak? Burada korkunun gerçek mânâsına göre böyle bir soru mümkün değildir. Çünkü yetimler hakkında adaletsizlikten korkmamak bir küfür demek olur. Bundan dolayı herhangi bir mümin için bu, وَاِنْ خِفْتُمْ şartının bulunmamasını düşünmek bir çelişki meydana getirir. Bu şart bulunmayınca cezasının küfür olacağı bellidir. Bu açıdan bu şart, فَانْكِحُوا emrini kayıt ve şarta bağlamaz, onu destekleme mânâsındadır. Fakat "korkarsanız" demek فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا de olduğu gibi mecaz olarak "bilirseniz, bir haksızlık olacağını zannederseniz," mânâsına olduğu takdirde durum böyle değildir. Bu şartın bulunmadığını farzetmek mümkündür. Bu şekilde yetimler hakkında haksızlık olmayacağı, onların ne mallarına, ne canlarına, ne ırzlarına bir tecavüz edilmeyeceği bilinir. Haksızlık düşünülmezse ne olacağını belirlemek âyetin mefhûm-ı muhalifine ait bir hüküm olacağından dolayı bunu belirtmek bir ictihad meselesi olur. Hz. Âişe de iniş sebebine göre bunun bir çözüm şeklini göstermiştir. Mantığa göre bir şart önermesinde önde bulunan cümlenin gerçekleşmemesinden, sonra gelen cümlenin gerçekleşmemesi lazım gelmeyeceğinden dolayı yukarıda zikredilen korku bulunmadığı takdirde de gerek bir ve gerek birden fazla kadınla evlenme akdi yapılamayacağı anlaşılmaz. Bu-

nun için müctehid imamlardan ve tefsircilerden hiç biri, bu şartın Hz. Âişe'nin söylediği küçük kızların mehrinden başka yargı açısından bir hükmü anlattığını söylememiştir. Her iki mânâ ile korku şartı, kalble ilgili işlerden olduğu için yargı açısından değil, ancak dindarlık açısından bir hüküm ifade eder. Çünkü adalet yapamayacağını bilen bir adam, birden fazla kadınla evlenirse haksızlıktan sakınmadığı için günahkar olur. Fakat evlenmede, dörtten fazla kadınla evlenmiş gibi bu evlenme hükümsüz ve bozulmuş olmaz. Nafaka, soy gibi yargı ile ilgili hükümler gerçekleşir. Ve evlenmeden sonra haksızlıktan sakınabilirse yine sevab kazanmış olur.

Şu halde فَانْكِحُوا emrinin anlamı nedir? Emir zahiren vacib mânâsına geldiği için, Zahiriyye (mezhebine mensup olanlar), bu emrin vacib mânâsına geldiğini ve bundan dolayı birleşmeye ve harcama yapmaya gücü yeten her kişi için evlenmenin farz-ı ayn olduğunu söylemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu da nefsin coşması ve zina yapma korkusu durumunda, aile için harcama yapmaya gücü yetenler için farz-ı ayn olduğunda görüş birliği halinde iseler de genel olarak evlenmenin vacib olduğunu söylemiyorlar. Hanefîlere göre kişisel açıdan cinsel arzunun coşması halinde vacib, normal durumda اَلنِّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Nikah benim sünnetimdir. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."* (1) hadisi şerifi gereğince müekked bir sünnettir. Kadına haksızlık etme korkusu durumunda ise mekruhtur. Bundan başka yine Hanefilere göre farz-ı kifaye olduğunu açıkça belirtenler de vardır ki, her kişiye değil ise de ümmetin hepsine göre farzdır. Bütün ümmet, evlenmeyi terkederse günahkar olurlar, demek olur. Biz de âyetten bunu anlıyoruz. Gerçekten bütün ümmetin birden evlenmeyi terkettiği varsayımı karşısında hepsinin ibadetle meşgul olduğu bile düşünülse bütün ümmetin yok olacağı bir gerçektir. Ve hiç birinin İslâm'ın devam etmesine karşı kötü niyette bulunma cezasından kurtulamıyacağı apaçıktır. Bundan dolayı evlenenlere her yönden yardım etmek de bir vazifedir. Evlenme muameleleri de güçleştirilmeyip daima kolaylaştırılmalıdır. Çünkü evlenmeyi güçleştirmek, zinayı kolaylaştırmak demektir.

Sözün özü فَانْكِحُوا emri bağlı olduğu şartlara göre bazı durumlarda vaciblik, bazı durumlarda mendubluk delillerine yakın olduğundan en genel mânâsı mendub olmasıdır. Evlenme, nafile ibadet ile meşgul olmak için bekar kalmaktan daha iyidir. İmam Şafiî hazretleri ise nikahın mübah olduğunu söylemiş. İbadet için bekar kalmanın nikahtan daha faziletli ve hayırlı olduğuna hükmetmiştir ki,

(1) Buhari, Nikah 1; Müslim, Nikah 5; Nesâî, Nikah 4; Dârimî, Nikah 3; Ahmed b. Hanbel, II, 158, III, 241, 259, 285, V, 409.

bunların uzun uzadıya açıklaması fıkıh ilmine aittir.

Birden fazla kadınla evlenmeye gelince: Bu esas itibariyle yalnız bir müsade ve mübah kılmak olduğunda ve haksızlık etme endişesi bulunduğu takdirde mekruh olduğu hususunda söylenecek bir söz yoktur. Bununla beraber âyet, birden fazla kadınla evlenmenin bazı durumlarda mendub olduğunu ve hatta vacib olduğunu bildirmekten de uzak değildir ki, bunu da en fazla gerek erkekler ve gerek kadınlar için fuhuş ve zina tehlikesinin yüz göstereceği durumlarda aramak gerekir. مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ ifadesi gereğince bu müsadenin en fazlası dört (kadın) olmuştur. Çünkü dile göre, "Şu elmaları şu cemaate ikişer ve üçer ve dörder paylaştır." denildiği zaman bir kısmına yalnız iki, bir kısmına yalnız üç ve bir kısmına yalnız dört elma düşeceği anlaşılır. Fakat Zahiriyye mezhebinden bazıları bu sayıların üleştirme sayıları olduğunu «او» i düşünmeyerek aradaki «و» ye bakıp bundan bu sayıların bir şahısta toplanması gerektiği hayaline kapılmış ve toplamını iki, artı üç, artı dört gibi dokuz saymıştır. Bunlar (zahiriler), fikir yürütmeyi kabul etmedikleri gibi, icmaı da kabul etmediklerinden Hz. Peygamberin asrından beri gelen İslâm geleneğine, din imamlarına ve bütün müçtehid fakihlerin icmalarına (görüş birliğine) aykırı hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber âyetin hitabına girmemekle beraber buradaki dokuz (kadın) kuruntusunu Hz. Peygamberin kendine ait bir özelliğine yorumlasalardı belki doğru bir görüş olurdu. Yoksa iki defa iki, iki defa üç, iki defa dört demek olduğundan bu hesaba göre dokuza değil, on sekize çıkmaları gerekirdi.

Diğer taraftan Râfızî şiîlerden bir kısmı bu sayıların hiçbir sınırlandırma anlatmadığını ve مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ ifadesinin genel mânâsı üzere kaldığını, bu sayıların ikişer, üçer, dörder v.d. gibi bu genel mânâyı pekiştirmiş olduğunu iddia etmeye kadar varmışlar. Ve sırf nefsanî arzu ve heveslerine uymuşlardır. الْعِيَاذُ بِاللّٰهِ *"Allah korusun."*

Âyetin iniş sebebi hakkında Hz. Âişe rivâyetinin doğruluğunu destekleyen bir nokta da şudur: وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً **Kadınlara mehirlerini de bir dindarlık farizası olarak** -başka bir ifade ile- **Allah'ın bir bağışı olarak veriniz, seve seve ve bütün gönül hoşluğu ile veriniz.** Yani siz erkekler kadının malına göz dikmek ve evlenmek için kadından mal gözetmek şöyle dursun, mutlaka uygun bir mehir ile onlarla evleniniz ve mehirlerini kıskanarak değil, cömertlik ve el açıklığı ile seve seve veriniz. Bu size bir kanun olsun da. وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ *"Erkekler kadınlardan bir derece daha üstündür"* (Bakara, 2/228) âyetinin sırrı tecelli etsin. «ص» ın üstünlü olması ve «د» ın ötreli olması ile, «صَدُقَات» «ص» ın

ötreli ve «د» in harekesiz olması ile cümle vezninde «صُدُقَة» nin çoğuludur ki mehir mânâsınadır. «نِحْلَة» Kelimesi, millet, şeriat ve dindarlık mânâsına, bir de bağış, armağan ve iyilik mânâsına gelir. Dilimizde "gıybet" denilen peşin ödenen mehir geleneğinin aslı da bu emirdir. Bu hitapta eşlerden başka (kadınların) velilerine de bir pay vardır. Eğer kadınların mehirlerini velileri, hepsini veya bir kısmını teslim almış olurlarsa, ondan faydalanma hakları yoktur. Kadınların ellerine teslim etmeleri gerekir.

Ey kocalar veya veliler! Siz böyle veriniz de فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا **o kadınlar gönül hoşluğu ile, kendi rızaları ile size o verilen mehirden bir şey bağışlarlarsa** فَكُلُوهُ هَنِيٓئًا مَرِيٓئًا **onu da boğazınızda durmadan afiyetle yeyiniz. Fakat** وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ **aklı zayıf olanlara da mallarınızı vermeyiniz.**

SEFİH: Aklı veya dini noksan olan, akla aykırı veya dine aykırı hareketlerde bulunan ahmak veya günah işleyen kimse demektir ki, birinde Allah'a isyan etmek mânâsı var, birinde yoktur. Yani mallarınızı böyle eksik akıllı veya günah işleyen kimselere teslim edip te yok etmeyiniz ve günahkarlık ve sefahata geçerlilik vermeyiniz ki, bu da bir ahmaklık ve akılsızlıktır. الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا **O mallar ki Allah size yaşayışınızın sebebi kılmış, hayatınızı onunla devam ettirmiş, tedbir ve idaresine sizi görevli kılmıştır.** Bundan dolayı o malları çoluk çocuklarınızdan bile olsa sefihlere (aklı zayıf olanlara) teslim etmeyiniz. Bunda iki mânâ vardır: Birisi kendi mülkünüz olan mallar demektir. Birisi de gerek mülkünüz olsun ve gerek olmasın, genel olarak velâyet ve idareniz altında bulunan mallar demektir ki, bunun en başlıcasını yetimlerin malları meydana getirir. Bu şekilde mallarınız buyurulması, şahsî malların korunmasının da kamu haklarını ilgilendirdiğini gösterir. Ve bundan dolayı âyet gerek kamu malları ve gerekse özel malların idaresine aklı zayıf olan kimselerin musallat edilmemesinin gerekli olduğunu bildirir. Bu mânâ itibarıyladır ki, bu âyette, büluğ çağına ermiş aklı zayıf olan kimsenin tasarruftan alıkonmasına da bir işaret olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber İmam-ı Âzam bu tasarruf kısıtlamasına izin vermemiştir.

Evet açıklandığı şekilde aklı zayıf olanlara mallarınızı vermeyiniz, **fakat** onları sefil (yoksul ve çok sıkıntı içinde) de bırakmayınız. وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ **O malların içinden rızıklarını veriniz ve onları giydiriniz.** وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا **Ve onlara akla ve İslâm'a uygun güzel sözler söyleyiniz.** Yukarda وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ *"Yetimlere mallarını veriniz."* buyurulmuştu. Şimdi de وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ *"Aklı zayıf olanlara vermeyiniz."* buyurulduğuna ve çocukların tam akıllı olmadıkları

ve bundan dolayı bu kavramın içine girdikleri de bilindiğine göre yetimler hakkında ne yapacağız derseniz وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى **yetimleri de deneyiniz, tecrübe ile tâlim ve terbiye ediniz,** güzel idare etmeye alıştırınız حَتّٰى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ **nihâyet evlenme çağına geldikleri, yani baliğ oldukları vakit** فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا **kendilerinden rüşd hisseder, akıllarının ve dini terbiyelerinin tamam olduğunu ve kendilerini güzel şekilde idare edebileceklerini yakından anlarsanız** فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ **derhal mallarını kendilerine teslim ediniz.** Şu halde erginlik zamanında rüşdünü ortaya koymazsa biraz beklenecek demek olur. Fakat bu durum devam ederse ne olacak? Bunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam-ı Âzam, yirmi beş yaşına kadar beklenir. O zaman mutlaka malı teslim edilir. Çünkü yirmi beş yaşı bir insanın dede olması mümkün olan bir yaştır demiş ve ondan sonra tasarruftan alıkoymayı kabul etmemiştir. وَلَا تَأْكُلُوهَا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا **Ve bu malları büyüyecekler de elimizden alacaklar diye bol bol harcayıp israf ederek yemeyiniz.** وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ **Zengin olan veli veya vasi tamamen sakınsın,** kendi malıyla kanaat etsin. وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ **Fakir olan veli veya vasi de meşru şekilde çalışma ve hizmetinin ücreti ve zorunlu ihtiyacı kadar yesin.** Bu meşru miktar لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ *"Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin"* (Bakara, 2/188), اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler..."* (Nisâ, 4/10), وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ *"... ve yetimlere adaletli davranmanız..."* (Nisâ, 4/127) âyetleri ile belli olur. فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ **O yetimlerin mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da onlara karşı şahid tutunuz, şahid huzurunda veriniz.** وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا **Allah da bütün hesaplarınızı görmeye yeter.** Onun emirlerine, yasaklarına dikkat ederseniz başka muhasibin (hesap görücünün) sorumluluğundan korkmaya gerek kalmaz. Fakat Allah'ın emirlerine aykırı hareket ederseniz, başka hiçbir muhasip de sizi kurtaramaz. Rifâa vefat etmiş ve oğlu Sabit'i küçük olarak geride bırakmıştı. Velisi, "Gözetimim altında yeğenim (kardeşimin oğlu) var. Bunun malından bana ne kadar helal olur ve malını ne zaman teslim edeyim?" diye Resulullah'a (s.a.v.) sormuştu. Bu âyet de bunun üzerine inmiştir. Şimdi de mirasla ilgili hükümlere geçiliyor. لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ **Anne ve babanın ve yakın akrabalarına miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır.** وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ **Kadınların da ana, baba ve akrabaların bıraktıklarında hisseleri vardır.** مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ **Azında da vardır çoğunda da.** نَصِيبًا مَفْرُوضًا **Bu hisseler mefruz yani Allah tarafından farz edilmiş ve belirlenmiş, kesinlikle vacib bir pay ve hisse olarak sabittirler.** Rivayet ediliyor ki, cahiliyye devrinde Araplar, "Mızrakları ile çarpışmayan ve yurdunu savunmayan mirasçı ola-

maz." derler ve bundan dolayı kadınları ve ister erkek, ister kız çocukları mirasçı olarak tanımazlarmış. Ensar'dan Evs b. Sabit (r.a.) vefat etmiş, hanımı Ümmü Kahle أُمّ كُحْلَة ile üç kızı kalmıştı. Vasileri olan amcazadeleri Süveyd ve Urfuta yahut Katude ve Arfece adında iki adam gelmişler. Cahiliyye âdeti üzere vefat eden şahsın mirasını kendilerine almışlar. Hanımına ve kızlarına hiçbir şey vermemişler. Bunun üzerine kadın Ümmü Kahle Resulullah (s.a.v.)'a şikâyet etmiş, Peygamberimiz (s.a.v.), "Haydi evine git! Bakayım Allah ne ortaya koyacak." buyurmuş idi ki, işte bu âyet bunun üzerine indi.[1] Bu âyet, mirasın yalnız erkeklere ait olmayıp ana ve babanın ve bütün akrabaların mirasından, bütün erkekler ve kadınların yakınlıklarına göre bir miras hakkının sabit bulunduğuna genel bir şekilde işaret etmiş ve bundan dolayı bundan gerek asabeler ve gerek zevi'l-erham hepsinin mirasçı olabileceği anlaşılmış olmakla beraber bunda henüz farz olan payın miktarı açıklanmamış. Bu yönü kapalı kalmıştı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) vasilere haber gönderip: "Evs'in malından hiç bir şeye yaklaşmayınız."[2] buyurdu. Ondan sonra يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي أَوْلَادِكُمْ âyeti indi. Koca ve karının farzları (payları) ile ilgili âyet de indi. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) vasilere hanımın sekizde bir payını vermelerini ve kızların paylarını da ayırmalarını emretti. Sonradan kızların paylarını da vermeleri için haber gönderdi, onlar da verdiler. Bu yönüyle bu olay, miras hükümlerinin ilk olarak inmesinin sebebi olmuş. Ve bununla bu konudaki eski hükümler ve gelenekler hükümsüz olup pek esaslı bir inkılab meydana gelmiş ve fakat bu hükümler bir defada inmemiştir. İlk önce kısaca, ikinci olarak etraflıca açıklanarak bir aşama takip etmiştir ki, bu gibi aşamaların sağlamlaştırma ve sakındırma açısından ruhlar üzerinde terbiyeyle alâkalı çok büyük etkileri vardır. Bu etkilerin bir kısmından olmak üzere mirasçı olmayan akrabalar da bulunabileceğine işaret edilerek önce şöyle bir dinî edeb telkin olunuyor. وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبٰى **Mal paylaşılırken mirasçı olmayan büyük küçük akrabalar** وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ **ve akrabalardan olmayan yetimler ve fakirler de orada hazır bulundukları takdirde** فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ **bunları da o paylaşılan maldan rızıklandırınız, biraz bir şey veriniz** وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا **ve kendilerine gönül alacak söz söyleyiniz.** Bu âyetteki emirler müstahaba yorumlanmıştır. Bazıları, bu emirlerin vaciblik ifade ettiğini söylemişlerdir. وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ **Bir de o kimseler ki arkalarında zayıf zayıf, güçleri kuvvetleri yetmez, birtakım çocuklar bırakmış olsalardı üzerlerine korkup titreyeceklerdi, bunların**

---

(1) Âlûsî, a.g.e., II, 439.

(2) Süyûtî, a.g.e., II, 439; Âlûsî, a.g.e., II, 210.

yürekleri sızlasın da فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'tan korksunlar** وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا **ve doğru söz söylesinler.** Bu gibi işlerde kendilerine söz düşenler, kendilerini o vefat eden ölü ve onun yetim çocuklarını da kendi çocukları yerine koyup düşünsünler de sözlerini ona göre dosdoğru söylesinler. Yetimler hakkında kendi çocukları gibi hareket etsinler. Çünkü ölüm herkesin başına gelecek, herkesi bu köprüden geçirecektir. Ve bir hadis-i şerifte rivâyet edildiği üzere: لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتّٰى يُحِبَّ لِاَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ "Kul kendisi için neyi seviyorsa kardeşi için de onu sevmedikçe mümin olamaz."(1) Şurası muhakkak ki: اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فٖى بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعٖيرًا **Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına sadece ateş tıkamışlardır. Ve onlar ilerde alev alev yanan bir ateşe sokulacaklardır.**

O ateş bilinen ateşlerden hiç birine benzemez ve şiddetinin derecesini Allah'tan başka kimse bilmez. Rivayet olunuyor ki, bu âyetin inmesi üzerine halk korkularından yetimler ile bir arada bulunmaktan kaçınmaya başlamışlar. Bundan dolayı vazifenin yetimlerden böyle kaçınmak olmadığını anlatmak için Bakara sûresindeki قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ *"De ki: Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza alırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir."* (Bakara, 2/220) âyeti inmiştir.

Kalblere, bu edeb ve terbiye, bu insaf, bu adalet ve hak duygusu, bu sakınma ruhu telkin edildikten sonra, şimdi yukarıda zikredilen farz hisselerin miktarını açıklama ve sahiplerini belirlemekle miras hükümlerinin etraflıca açıklamasına gelelim:

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فٖى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ
مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا
مَا تَرَكَ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ

(1) Buhari, İman 7; Müslim, İman, 71, 72; Tirmizî, Kıyame 59; Nesâî, İman 19, 33; İbn Mace, Mukaddime 9, Cenâiz 1; Dârimî, İstizân, 5, Rikak, 29; Ahmed b. Hanbel, I, 89, III, 176, 206, 251, 272, 278, 289.

مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ

اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ

وَصِيَّةٍ يُوصٖى بِهَا اَوْ دَيْنٍ اٰبَاۤؤُكُمْ وَاَبْنَاۤؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ

نَفْعًا فَرٖيضَةً مِنَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿١١﴾ وَلَكُمْ

نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ

الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا

تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ

وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ

ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاۤءُ فِى الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَاۤرٍّ

وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَلٖيمٌ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

11- Allah size evlatlarınızın miras taksimini şöyle emrediyor: Çocuklarınızda, erkeğe iki kadın payı kadar, eğer hepsi kadın olmak üzere ikiden de fazla iseler, bunlara mirasın üçte ikisi ve eğer bir tek kadın ise o zaman ona malın yarısı vardır. Eğer ölen, ana ve baba ile birlikte çocuklar da bırakmışsa ana babanın her birine ölenin terekesinden altıda bir; şâyet ölenin çocuğu yok da, mirasçı olarak ana ve babası kalmışsa, ananın payı

üçte birdir. Eğer ölenin kardeşleri varsa terekenin altıda biri ananındır. Bu paylar, ölenin borçları ödenip, vasiyeti de yerine getirildikten sonra hak sahiplerine verilir. Baba ve çocuklardan, hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu, siz bilmezsiniz. Bütün bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah alîmdir, hakîmdir.

12- Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın yarısı sizindir. Şâyet bir çocukları varsa o zaman mirasın dörtte biri sizindir. Bu paylar, ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa, borcu ödendikten sonra verilir. Eğer siz çocuk bırakmadan ölürseniz, geriye bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızındır. Şâyet çocuklarınız varsa o zaman bıraktığınız mirasın sekizde biri hanımlarınızındır. Bu paylar, yaptığınız vasiyetler yerine getirilip ve varsa borcunuz ödendikten sonra verilir. Eğer ölen bir erkek veya kadının çocuğu ve babası bulunmadığı halde kelâle olarak (yan koldan) mirasına konuluyor ve kendisinin bir erkek veya kızkardeşi bulunuyorsa, bunlardan herbirinin miras payı terekenin altıda biridir. Eğer mevcut olan kardeşler bundan daha çok iseler, bu takdirde kardeşler mirasın üçte birini zarara uğratılmaksızın aralarında eşit olarak taksim ederler. Bu paylar ölenin vasiyeti yerine getirilip ve varsa borcu ödendikten sonra verilir. Bunlar, Allah tarafından bir emirdir. Allah her şeyi bilen ve yarattıklarına çok yumuşak davranandır.

Bu iki âyetten birincisi doğum ilişkileri üzerinde durup ölüden itibaren yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru fürû ve usul denilen iki tarafı bulunan soy direği yakınlığına bağlıdır ki, çocuklar ve ebeveyn (ana ve baba) bu direğin ölüye vasıtasız bağlı olan başlangıçlarıdır. İkincisi, önce vasıtalı bağlantı ifade eden evlenme ilişkisine, ikinci olarak soyda, soy direğinin dışında olup onun etrafında bulunan ve ona göre zayıf olduğundan dolayı kelale (uzak akraba) denilen yakınlık yönü ile ilgilidir ki, ancak vasıtalı bağlantı ifade eder.

Fahreddin Razî burada şöyle bir tarihî özet yapmıştır. Cahiliyye halkı iki şey ile birbirinden miras alıyorlardı: Biri neseb, diğeri anlaşma. Neseb yönünden ne çocukları ne de kadınları mirasçı yapmazlardı. Ancak akrabalardan at üzerinde savaşmaya ve düşmana vurmaya ve ganimet almaya gücü yeten erkekleri mirasçı kılarlardı[1]. Antlaşmaya gelince: Bu iki şekilde olurdu ki, birincisi

(1) Bunu şöyle anlamak gerekir: Yani çocuklara ve kadınlara bir miras hakkı tanımazlar. Öbürlerinin cömertlik ve isteğine bırakırlar. Onlar da dilerlerse bir şey verirler, dilerlerse vermezlerdi. Çünkü kız çocukları içinde bile malı olanlar bulunduğuna dair rivayetler vardır. (Müellif)

hilf (sözleşme) idi. Bir adam, diğerine: "kanım senin kanın ve yıkılmam senin yıkılmandır. Sen bana mirasçı olursun, ben sana; sen benimle aranırsın ben de seninle" der. Bu şekilde anlaşma yaptılar mı hangisi arkadaşından önce ölürse sağ kalanın, şart gereğince ölenin malında hakkı olurdu. İkincisi de evlat edinme idi. Bir adam başkasının oğlunu oğul edinir. Ondan sonra bu oğlanın nesebi babasına değil, bu adama nisbet edilir ve mirasçısı olurdu ki, bu evlat edinme de antlaşma çeşitlerinden bir çeşittir. Allah Teâlâ, Muhammed Mustafa (s.a.v.) hazretlerini peygamber olarak gönderdiği zaman her şeyden önce bunları cahiliyyedeki durum üzere bıraktı. Hatta bazı âlimler demişlerdir ki, hayır yalnız terk değil, onaylamıştır ki; وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِىَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ *"ana, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin ettik."* âyeti neseb ile mirasçı olmayı; وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"Yemin akdiyle (antlaşma ile) mirasçı kıldıklarınızın paylarını da verin."* (Nisâ, 4/33) âyeti, antlaşma ile mirasçı olmayı onaylamaktır. Cahiliyede mirasçı olmanın sebepleri böyle idi. İslâm'daki mirasçı olma sebeplerine gelince, anlatıldığı üzere antlaşma ve evlat edinme onaylanmış ve bunlara iki şey daha eklenmiş idi ki; biri hicret, diğeri kardeşlik bağları idi. Hicret, bir Muhacirin diğer Muhacir'le fazla düşüp kalkması ve birbirine içten dostluk bağlantısı bulunduğu zaman akrabalığı olmasa bile mirasçılığı sabit oluyor. Ve Muhacir olmayan kimse, akrabasından dahi olsa o Muhacir'e mirasçı olamıyordu. Kardeşlik edinme, Hz. Peygamber (s.a.v.) bunlardan her iki kişi arasında bir kardeşlik akdi yaptırıyor, bu da karşılıklı varis olma sebebi oluyordu. Sonra Yüce Allah, وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ *"Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre birbirlerine daha yakındırlar..."* (Enfal, 8/75) âyetinin hükmü ile bunların hepsini hükümsüz kıldı ve İslâm'da yerleşen miras sebepleri şu üçü oldu: Neseb, evlenme, ve velâ (köle azadı veya anlaşma ile meydana gelen varislik).(1)

Bu açıklamayı, miras âyetinin iniş sebebinde de Ata, şöyle rivâyet etmiştir: "Sâd b. Rabi' (r.a.) şehid olmuş, iki kızı, bir hanımı, bir de kardeşi kalmıştı. Kardeşi, malın hepsini alıverdi. Kadın da Hz. Peygambere gelip, "Ey Allah'ın Resulü! İşte Sâd'ın kızları, Sâd öldürüldü, bunların amcası da mallarını aldı." diye durumu arz etti. Peygamber (s.a.v.) de, "Haydi şimdilik git, umarım ki, Allah bu konuda hükmünü yakında verecektir." buyurmuştu. Bir süre sonra kadın yine geldi ve ağladı ve bunun üzerine bu âyet indi. Bundan dolayı Peygamberimiz kızın amcasını çağırdı, "Sâd'ın iki kızına üçte iki ve bunların annesine sekizde bir ver! Kalanı da senin." buyurdu. Ve işte bu âyet gereğince

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., IX, 210.

İslâm'da ilk paylaşılan miras bu oldu. Demek ki bu öbüründen önce sonuçlanmıştır. Demek ki âyetin iniş hikmetinin en önemli yönü, kadınların ve çocukların mirasçılığa hakkıyla katılması ve evlenmenin ister koca ve ister hanım için miras sebepleri içine konması büyük inkılabı ile nicelik ve niteliği mirasçılığın kesin bir şekilde belirlenmesi ve bundan önceki geleneklerin ve hükümlerin hükümsüz kılınması ve yürürlükten kaldırılmasıdır. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ *"Haklı olmanız müstesna Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Allah aklınızı kullanasınız diye size bunları emretti."* (En'am, 6/151) gibi âyetlerden anlaşıldığı üzere "Allah'ın vasiyeti" deyimi, "emr" kelimesinden daha kuvvetli kesin bir vaciblik ifade eder. Bu, öyle beliğ bir emirdir ki bunda, bir hakkın bildirilmesi ile infazının gerekli olduğunu ve infaz edilmemesi durumunda sorumluluğun ağırlığını ve bu ağır sorumluluğun büsbütün emredilen kimseye yüklenmiş bulunduğuna dikkati çekmiş ve aynı zamanda kendisine emredilene sevgi ve güveni bildirerek bir velilik ve vekilliğin verilişini kapsayan bir sözleşme ve iyilikle gönül alma vardır. Çünkü vasiyyet, ölümden sonrası ile ilgili olup değiştirilmesi caiz olmayan ve geri alınması ihtimali kalmayan, yapılması gerekli olan bir emrin yerine getirilmesi için güven ve itimad ile başkası yerine veli olmayı içeren bir açıklama ve antlaşmadır. Bundan dolayı يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ şöyle demek olur: **Allah Teâlâ vefatınızdan sonra çocuklarınızın haklarını güven altına almak için, hak sahiplerine ulaştırılması gerekli olan farz paylarını açıklayarak size şöyle emrediyor ve söz veriyor:** لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **Erkeğin hakkı, iki kadının payı kadar, bir erkeğin hakkı iki dişi hissesi kadardır.** İşte önce erkek ve kadının yaratılışının mahiyetinde bulunan bir esas kural vardır ki, mirasla ilgili hükümlerin bir çoğu bu esas üzerine halledilir(çözümlenir). Belli hisselerin değerlendirilmesinde de bu kuralın bir tatbiki hissedilir. Bu kuralın anlatılmasında erkek ve kadın denilmeyip de zeker (erkek) ve ünsa (dişi) denilmesi küçük ve büyüklerin hak etmede eşit olduğunu ve bu konuda erginlik ve büyüklüğün hiç etkisi olmadığını şer'î delile dayandırmak ve cahiliyyede yapıldığı gibi çocukların mirastan mahrum edilmesine meydan vermemek içindir ki, yetimler âyetinden hemen sonra gelmesi de özellikle bu noktaya dikkat çekmiştir. Bu şekilde başlangıçta miras, çocuklar ile, çocuklar içinde erkek ile başlamış ve bununla velâyet ilişkisinin diğer ilişkilerden kuvvetli bulunduğu anlatılmıştır. Demek ki, en fazla payı çocuklar, çocuklar içinde de erkek çocuklar alacaktır.

Burada şöyle bir soru pek tabii olarak hatıra gelebilir. Dişi, erkekten daha zayıf ve daha yufka yürekli daha muhtaç bir yaratılışta olduğuna göre mirastan

hissesi erkekten daha fazla olması, hiç olmazsa eşit gözetilmesi gerekmez mi? Bundan dolayı erkeğin payının iki kat olmasında hikmet nedir? Zamanımızdaki insanların kafalarını meşgul eden bu soruyu müfesirler ve fakihler söz konusu ederek hikmetini açıklamışlardır. Şöyleki:

İlk önce: Sûrenin başından beri de anlaşıldığı üzere genel olarak erkek ile dişinin aile hayatına girmeleri istenmektedir. Miras da buna göre düzenlenmiştir. Halbuki aile hayatında harcama sorumluluğu erkeğe yüklenmiştir. Erkek bir kendisi, bir de eşi olmak üzere en az iki kişiyi besleyecektir. Bundan dolayı erkeğin masrafı çok, kadının ki ondan az olacaktır, masrafın ise gelir ile orantılı olması gerekir. Masraf, erkeğe yüklenirken gelir dağıtımında kadına fazla veya eşit verilmesi hem iktisat kanununa, hem de adalet ve hakka aykırı bir zulüm olur. Ve aslında o zaman, hukuki eşitlik esası bozulmuş olur.

Bundan dolayı mirastaki bu fazlalık, kadınların faydası ve ihtiyaçlarına eşit olarak nafakalardaki yükümlülük farkının denkleştiricisi olmak üzere böyle bir hukuki ve iktisadi dengeyi temin ederek adalet ve eşitlik kanunlarının ince bir tatbikatını kapsamaktadır. Ganimet, herkesin yaptığı hizmete uygun verilir. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Erkeğe iki kadının payı kadar miras düşer"* kuralı اَنْفِقُوا emri ile bir hukuki denkliktir ki, bunu bozmak "haddini tecavüz eden, zıddına dönüşür" kuralı gereğince devamlı kadınların zararına sonuçlanarak mirastan tamamen mahrum edilmesine veya aile hayatında masrafa katılmak ile beraber mallarında dilediği gibi tasarruf (harcama) hakkının kısıtlanmasına ve elinden alınmasına sebeb olmuştur.

İkinci olarak: Kadın, erkekte bulunmayan veya noksan olan bazı özelliklere sahip olduğu gibi, erkek de kadında bulunmayan veya noksan olan bazı özelliklere sahiptir. Bunun içindir ki dişi, erkeğin aynı veya benzeri değil, karşıtı, dengi ve eşidir. Öyle bir eş ki, yaratılış ve doğuştan olan vazifelerini yapmasında erkekten sonra gelir. Erkeğin verdiği sermaye (anapara) üzerinde çalışır, onu çoğaltır. İşte erkek ile dişi arasındaki doğuştan var olan bu farkın sonuçlarından biri de aralarında ki mali değer ve iktisadi güç farkı olmuştur. Özel şekilde kişiyi kişiye değil, genel bir şekilde dişi dişi, erkek erkek fıtratı üzere düşünülerek dişi türü erkek türü ile mukayese edildikleri zaman, dişinin kazanç ve malları idare etme hususundaki kuvvetinin, başka bir ifade ile mali yönden kuvvetinin, erkekten noksan olduğu kesin bir gerçek olarak görülür. Bu fark, İslâm hukukunda en azından üçte iki veya ikide bir olmak üzere tesbit edilmiştir. Denebilir ki, genel bir şekilde bir kadının gündeliği elli kuruş varsayılırsa erkeğin gündeliği en az yetmiş beş veya yüz kuruş olarak belirlenmesi

gerekir. Bir erkeğin diyetinin (kan bedelinin) iki kadın diyetine eşit tutulması da bu hikmete dayanır. Çünkü can ödenmez, yok olan mali değer ödenebilir. Ve ne zaman mali bir itibar ve hak söz konusu olursa bu esas düşünülmelidir. Bundan ise burada şu iki sonuç ortaya çıkar: Birincisi genel iktisat kuralları açısından hayatın devam etmesinin dayanağı olan malların, iktisadi gücü fazla olan erkeklerin eliyle idare edilmesi, hem kadın ve hem erkek olmak üzere genel menfaat ve hakların gereğidir.

Şu kadar var ki kadını tamamen iktisadi güçten mahrum sayarak hakkı olan mali itibardan tamamen düşürmek de umumun yararına aykırıdır. Çünkü yarım kuvvetin inkar edilmesi ve itibardan düşürülmesi hukuk ve iktisat açısından bir zarardır. Ve özellikle kadınlar için zarardır. Yarımın bir tama eklenmesi ile birbiriyle birleşen ve yardımlaşan bir şeyin imal edilmesi ise her iki taraf için faydanın ta kendisidir. Bundan dolayı esas sermayeyi meydana getiren mirasta erkek ve dişiden her birine iktisadi kuvvetlerine uygun mal taksim etmek, Allah'ın hakkı olan umumun (kamunun) menfaatleri ve haklarının gereklerindendir ki yukarıda وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتٖى جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا âyetinde bu esasa bir işaret geçmişti. İkincisi de mali sorumluluğun kadınlardan daha fazla erkeğe yöneltilmesi ve ailenin sosyal hayatında harcama vazifelerinin özellikle erkeklere yüklenmesi gereğidir ki, hem bir insaflılık, hem de kadınların menfaatleri ve hakları ile beraber kamu menfaatının gereğindendir. Çünkü yükümlülüğün güç ve kuvvet ile orantılı olması gerekir. Kadın ise erkekten fazla muhtaç olmakla beraber mali ehliyeti aynı seviyede ortaklık etmeye dayanamaz. Bunun için kadının malı kendine kalmalı, erkek Allah'ın kendisine bağışladığı kuvvet üstünlüğünden harcama vazifesini almalıdır. Çünkü vergi, ganimet ile orantılıdır.

Üçüncü olarak: Rivâyet ediliyor ki Cafer-i Sadık hazretlerinden bu konu sorulduğu zaman, "Havva yasaklanmış ağaçtan bir avuç buğday aldı yedi, bir avuç daha aldı sakladı, sonra bir avuç daha aldı Âdem'e verdi. O kendi payını erkeğin iki katı yapmaya kalkıştığı için Allah Teâlâ bunu değiştirdi, kadının payını erkeğin yarısı kadar yaptı."(1) diye bir cevap vermiştir ki, anlayabilenler için işaret ve örnek şeklinde pek derin gerçekleri içermektedir. Bu açıklama tefsirlerin ve bunlardan biri olan Fahr-i Razî'nin açıklamasından alınmıştır. Ancak onların ilmî dilleri, bazı tasarruflarla (değişikliklerle) tarafımızdan açıklanmıştır. Bundan özellikle şu sonuca geliriz ki: لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Erkeğe iki kadının payı*

---

(1) Âlusî, a.g.e., II, 217.

kadar miras düşer." gerçeği ileride erkekleri harcama zahmetinden kurtarmak için erkekle dişi arasında miras eşitliğini hazırlamaya yönelik bir inkılabın başlangıcı olmak üzere değil, ortada yaratılış hikmetine aykırı olarak bulunan bir hukuki ve sosyal ihtilafı ortadan kaldırmakla adalet ve hak dengesini tesbit eden ve anlatan ezelî bir hak kanununun ifadesi olmak üzere indirilmiştir. اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Zaman, Yüce Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı gündeki şekliyle dönüp dolaşmaktadır."* (1) لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ Düsturu gereğince oğlan çocuk, yanında başka bir mirasçı bulunmazsa mirasın hepsini alabilecektir. Bir derecede akrabalık yön ve kuvvetleri aynı olan mirasçılarda da bu kural geçerli olacaktır. Fakat çocuklar, yalnız kadın veya kadınlar olduğu takdirde فَاِنْ كُنَّ نِسَٓاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ **eğer çocuklar ikiden fazla dişiler iseler** فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ **hepsinin hakkı mirasın üçte ikisidir.** وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ **Ve eğer bir kız ise ona mirasın yarısı düşer.** Acaba iki kız olursa ne olacak? Bu açıkça anlatılmamış görünüyorsa da bunun da üçte iki olduğu sözün mânâsından değişik yönlerle anlaşılıyor. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ Kuralının bir ile iki mukayesesindeki anlatma şekli, aynı şekilde bu iki şart cümlesinin tam karşılığı gibi anlatım ipuçları ile birinci şart cümlesi iki ve daha fazla dişiler iseler, demek olduğunu değişik yönler ile isbat etmişlerdir. Ancak burada İbnü Abbas hazretleri yalnız başına muhalif olarak kalmış iki dişinin payı da mirasın yarısı olmalıdır demiştir. وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ **Çocuk erkek olursa anne ve babasının herbirine altıda bir miras düşer.** Geriye kalan mirasın tamamını erkek çocuk alır. Geride kalanlar erkek ve dişi karışık olursa لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"erkekler iki dişinin payı kadar alırlar."* İki veya daha fazla kız iseler kalan miras üçte ikiye denk olduğundan tamamını alırlar. Bir kız ise mirasın yarısını alacağından altıda bir pay geri kalır ki o da yine babaya ait alacaktır. Çünkü ileride göreceğiz ki baba hisselerden artan mirası alabilen asabelerdendir. وَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٓ اَبَوَاهُ **Çocuğu bulunmadığı ve anne ve babası kaldığı takdirde hem baba ve hem annenin mirasçı oldukları zaman** فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ **annenin hakkı üçte birdir.** Bundan dolayı kalan kısmın babaya ait olduğu zaruri olarak bellidir. Ayrıca açıklamaya gerek yoktur. Şu halde baba yalnız kalacak olursa bütün malı alabilecektir. Ne zaman hisselerden artan bulunursa onu da alacaktır. Görülüyor ki, babaya karşı anneye üçte birinin belirlenmesi de لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ kuralının bir uygulaması demektir. Çocuklar, bulunmayınca anne ile baba çocuklardan bir oğlan ile bir kız karşılığında bulunmuş oluyorlar. Buradan çocuklar bulunduğu zaman baba ile anne-babanın eşit olarak neden birer altıda bir aldıklarını çıkarabiliriz. Bilindiği gibi iki altıda bir üçte bire eşittir. Bir üçte bir ise babaya karşı bir annenin

(1) Buharî, Tefsiru Sûreti 9/8, Bed'ü'l-halk, 2, Megâzî, 77, Edâhî, 5, Tevhîd, 243; Müslim, Kasâme, 29; Ebu Davud, Menâsik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37, 73.

payıdır. Demek oluyor ki çocukların yakınlık derecesine göre çocuklar karşısında anne-baba, baba karşısında bir anne hükmünde tutulmuş ve ona göre üçte bire eşit olmak üzere eşit olarak birer altıda bir verilmiş ve artık babanın anneye karşı erkekliği nazar-ı itibara alınmıştır. Ve bu nokta kıyâs-ı celiye (açık kıyasa) aykırı görünürse de kıyâs-ı hafiye (kapalı kıyasa) uygundur ki, erkeklik hakkının çocuklar tarafından bulunmasının gerekli bir sonucudur. Ve ikisine ortak olarak bir üçte bir takdir edilmeyip de birer altıda bir diye tahsis edilmesi de bu hikmetle ilgili olsa gerektir. Bunun için çocuk, bir kız olduğu taktirde çocuklar tarafındaki erkeklik hakkını tamamlayamadığından bunu baba tamamlar da, iki altıda birle bir yarımdan kalan kısmı yine baba doğrudan doğruya bir erkek olarak alır ki, buna asebelik ile birlikte hisse alma denilir. Bu şekil üzere koca ve karı kelale (akrabalığı uzaktan olma) miraslarında da لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ kuralının uygulanması bellidir.

وَاِنْ كَانَ لَهُٓ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ **Ve eğer ölen kimsenin çocuğu bulunmadığı halde iki veya daha fazla kardeşleri bulunursa, işter anne baba bir veya baba bir veya anneleri bir nasıl kardeş olursa olsunlar bu durumda annenin hakkı altıda birdir.** Kardeşler, annenin payını üçte birden altıda bire düşürürler. Gerçi kardeşlerin akrabalığı anneden uzaktır. Fakat iki veya daha fazla oldukları zaman erkeklikleri dolayısıyla anneye karşı bir çocuk etkisini yaparlar. Üçte bir, anne payının yarısını kendilerine çekmek için annenin payını altıda bire indirirler. Gerçi baba varsa bunları mirastan düşürüp ellerinden alacaksa da anneye de engel olmuş olurlar. Bir kardeş ise bunu yapamaz.

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍ **Bütün bu mirasla ilgili haklar, İslâm'a göre yapabileceği, yani yapması geçerli ve uygun olan bir vasiyetten veya borçtan sonra sabit olur.** Terikeye miras hakkının etkisi derece itibarıyla vasiyetten veya borçtan sonradır. Mirasın vasiyetten sonra olması, borcun da vasiyetten sonra zikredilmesi, gösterir ki, öncelik sırasına göre başlayan tertip; önce borç, ikinci olarak vasiyyet, üçüncü olarak mirastır. Sıralamada mirasçı vasiyyeti, vasiyet de şâyet bulunursa borcu takip edecektir. Bunu hatırlatmak için Hz. Ali, "Allah, vasiyyeti önce zikretti. Fakat Allah'ın elçisi ilk önce borcun ödenmesine hükmetti." demiştir. Bazı tefsirler bu tertibin Kur'ân'dan anlaşılmadığı zannında bulunarak bu konuda bir çok deliller ileri sürmüşlerse de hiçbirine lüzum yoktur. Çünkü مِنْ بَعْدِ kelimesinin mânâsına göre zikredilen şeyin tertibi sonuncudan başta bulunana doğru tabiî olarak cereyan ettiği düşünüldüğü zaman, sözde sonda bulunan kelimenin mânâ açısından önde geleceği apaçıktır. مِنْ بَعْدِ دَيْنٍ اَوْ وَصِيَّةٍ denilseydi o zaman vasiyyetin, borçtan önce olması lazım gelirdi. اَوْ دَيْنٍ Te-

teddüdü her terikede borç veya vasiyetin birleşmesi zaruri olmadığından ileri gelir. Bir de görülüyor ki, vasiyet يُوصَى بِهَا "vasiyyet ettiği" diye kayıtlı, borç kayıtsızdır. Demek ki, her vasiyyet, mirastan önce değildir.

Vasiyet edebileceği geçerli bir vasiyyet veya İbnü Kesir, İbnü Âmir, Ebu Bekr kırâetlerinde «ص» ın üstün harekesi ile يُوصَى بِهَا okunduğuna göre tavsiye olunur mendub bir vasiyyet önceliklidir. Bu ise kısa olduğundan Hz. Peygamberin açıklaması ile üçte bir olmak ve varislerinden birine olmamak üzere tefsir edilmiştir. Bundan başka مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ kaydı, vasiyyetin mirastan önce gerçekleştirilme gereğini bildirdiği gibi, kaydı meşru bir vasiyyet yapmaya teşvik mânâsını da ifade eder. (Bakara sûresindeki, كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ *"Sizden birinize ölüm alâmetleri belirdiği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa, babasına, anasına ve akrabasına malının üçte birinden çok olmayacak şekilde vasiyyet etmek farz kılındı."* (2/180 âyetine bkz.). Fakat borç, kayıtsız olduğundan ikrar etmekle veya şahit ile sabit olan herhangi bir borç bütün terekeyi kapsasa bile, yine miras ve vasiyetten önce verilmesi lazım gelir. Bununla beraber ikinci âyetinde bunun da bir kaydını göreceğiz.

اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا **Babalarınız ve oğullarınız, bunların hangisi fayda açısından size daha yakındır, bunu bilmezsiniz.** Bu bölüm, bir taraftan yapılan vasiyyetin yerine getirilmesinin gerekli olduğunu, bir taraftan da varislerin bir kısmını üstün tutma ve tercih etme ve bir kısmını, kısmen veya tamamen mahrum edecek bir vasiyyet yapılmamasını hatırlatır ve aynı zamanda çocuklara göre anne ve babaya az pay verilmesinin, şanlarının noksanlığından meydana gelmediği ve bundan dolayı onlara saygı göstermede kusur edilmemesini tavsiye etmekle anne ve babayı taltiftir(ödüllendirmektir). İlk önce vasiyyetin yerine getirilmesini hatırlatır. Yani vefat eden anne ve babanız olsun, zürriyetiniz olsun, vasiyyet yapmayıp size fazla mal bırakanı mı, yoksa vasiyyet yapıp malı azaltmakla beraber sevaba sebep olanı mı? Hangisi hakkınızda size daha faydalıdır? Bunu siz belirleyemezsiniz, onu Allah bilir ve bildiği için vasiyyet yapanın faydasının, daha yakın olduğunu anlatıyor ve yerine getirilmesini tavsiye ediyor. İkinci olarak miras bırakanlara vasiyyet yapmalarını hatırlatmaktır. Yani ölüme aday olup miras bırakacak olanlar! Size varis olacak atalar ve çocuklarınızın hangisinin dünya ve ahirette size daha faydalı olacağını bilemezsiniz. Onun için varislerinizin bazısını tercih ve bazısını mahrum etmek için varise vasiyyet fikrinde bulunmayınız da Allah Teâlâ'nın tavsiye ettiği şekil üzere bırakınız. Ne bilirsiniz mahrum etmek istediğiniz kimse belki sonunda si-

zin için daha faydalı olacaktır. Bu mânâ "Varise vasiyyet yoktur."[1] hadis-i şerifi ile açıklanmıştır ki, ikinci âyette غَيْرَ مُضَارٍّ ile gösterilecektir. فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ **Bütün bunlar Allah tarafından fariza olarak takdir ve tavsiye olunmuştur.** Bu kayıt da başta يُوصِيكُمُ اللّٰهُ fiiline bağlı olarak aradaki açıklamaların hepsini kapsar. Bununla farz oluşu bir defa daha pekiştirilmiştir. نَصِيبًا مَفْرُوضًا ، يُوصِيكُمُ اللّٰهُ ، فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ Miras taksimi ilmi, işte bu farizaların ilmidir. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا **Şüphe yok ki bu farizaları belirleyen ve size tavsiye eden Allah, ta ezelden beri âlim ve hakimdir.** Bundan dolayı bunların hepsini, Allah Teâlâ'nın, ilim ve hikmeti ile farz ve takdir buyurmuş olduğunda dünya ve ahiret fayda ve menfaatinize uygun bulunduğunda hiç şüphe etmeyiniz. Bu paylaşmanın doğru olduğunu, noksan aklınız kavramaz da "kadınlara hiç verilmeseydi veya eşit verilseydi, yahut şu yönü şöyle olsaydı" gibi düşüncelere saplanacak olursa, onu Allah'ın ilmine havale ediniz ve gereği ile amel ediniz.

... فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ *"Sizin terekenizden o kadınlara sekizde bir hisse vardır..."* Kocası vefat eden kadınlara bu şekilde terekeden miras ayırmakla Bakara sûresindeki وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ *"İçinizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, kadınlarının, evlerinden çıkarılmayarak, bir yıla kadar bakılmasını vasiyet etsinler... "* (Bakara 2/240) âyetindeki iddet nafakasının hükmü kaldırılmıştır. (Bu âyetin tefsirine bkz.)

... وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ **Eğer ölen bir erkek veya kadının usul ve furuû olmayıp, kendisine zayıf bir derece ile Kelale olarak varis olunuyor da kendisinin bir erkek veya kızkardeşi bulunuyorsa, bunlardan her birinin miras payı terekenin altıda biridir. Eğer mevcut olan kardeşler bundan daha çok iseler, bu durumda kardeşler mirasın üçte birini aralarında eşit olarak taksim ederler** لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"erkeğe iki kadın payı kadar"* değil, çünkü buradaki erkek ve kız kardeşten maksat, âlimlerin ittifakı ile anne bir kardeşlerdir. Bunun için vasıflarında erkeklik hükmü yoktur. En yüksek paylarının üçte bir olması da anne yerini tuttuklarını gösterir. Diğer kardeşlerle ilgili hükümler, sûrenin sonunda gelecektir. (Oraya bakınız)

KELÂLE: Baba, anne ve çocuk yönlerinden başka olan, yani ata ve çocuk zincirini oluşturan soy direğinin dışında bulunan akrabalık demektir. Bu kelime, aslında yorulup kuvvetten düşmek veya etraftan kuşatılmak mânâlarına bir masdar olup birincisinde kelal (zayıflık), ikincide iklil (taç) ile aralarında ilişki

---

(1) Buhari, Vasâyâ 6; Ebu Davud, Vasâyâ, 6; Buyû', 88; Tirmizî, Vasâyâ, 5; Nesâî, Vasâyâ 5; İbn Mâce, Vasâyâ, 6; Dârimî, Vasâyâ, 28; Ahmed b. Hanbel, IV, 186, 187, 238, 239, V, 267.

vardır. Bu yakınlık baba ve çocuk yakınlığına oranla zayıf veya onun başını yahut etrafını sarmış bulunduğundan bu isim ile adlandırılmıştır. Karabet, yakınlık sahibi mânâsına geldiği gibi, kelale de kelale sahibi mânâsına olarak ne çocuk ne de baba ve anne bırakmamış olan mûrise (kendisine varis olunan kimseye); bir de ne çocuk, ne baba ve ne de anne olmayarak kalan mirasçıya da (kelale) denilir. Mesela: Kardeşlik bir kelale, usul ve fürûdan bir şey bırakmadan ölen kardeş bir kelale, onun arkasında kalan kardeş, amca, hala ve diğerleri de hep kelaledir. Bu âyetteki de birinci mânâ ile temyiz, kelâle sahibi mânâsına göre de hal veya كَانَ nin haberi olur. Birincisinde miras yönünü, ikincide ise varis veya miras bırakanın durumunu gösterir ki, netice olarak hüküm birdir. Kelalenin tefsirinde sahabenin söylediği sözler ve münakaşaları çoktur. Hz. Ebu Bekir es-Sıddık (r.a.)'ın benimsediği görüşe göre kelale, anne ve baba ve çocuklardan başkasıdır. En seçkin ve sahih söz de budur. Hz. Ömer (r.a.) "Kelale, çocuklardan başkasıdır." dermiş. Ve sorulduğu zaman: "Ben kelale, çocukları olmayandır görüşünde bulunuyorum, bu konuda Ebu Bekir'e karşı gelmekten utanıyorum. Kelale baba ve çocuklardan başkasıdır." dediği de rivayet edilmiştir. Kelale, mirası bir burada, bir de sûrenin sonunda vardır. Hz. Ömer, oradaki "onun çocuğu yoktur" kaydını kelalenin tanımlamasına bir işaret gibi düşünürmüş.

غَيْرَ مُضَارٍّ Hem vasiyyetin ve hem borcun kaydıdır. Yani vasiyyet veya borç ki varislere zarar vermeye kalkışılmayarak yapılmış olsun. Bu bakımdan önce varislerden hiçbirine vasiyyet geçerli olmaz, zararlı olur. Bunun diğerlerine zarar olduğu ve hak ettikleri miras payını bozacağı açıktır. Demek ki bu kayıt ile bu miras âyetleri كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ âyetindeki vasiyet hükmünü, kaldırmıştır. اَلَا لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ "Dikkat ediniz, hiçbir varise vasiyyet yoktur."(1) hadis-i şerifi de bu hükmün kaldırıldığını açıklamıştır. Aynı şekilde yabancıya veya varis olmayan akrabalara da malın üçte birinden fazla vasiyyet geçerli olmaz, varislerin müsadelerine bağlı olur. Çünkü peygamber tarafından يُوصٰى بِهَا yapılmış olan vasiyyet, malın üçte biri olarak açıklanmıştır. Fazlası, varislere zarar vermektir. Vasiyyet, ne kadar olmalıdır? Sorusuna karşı Hz. Peygamber (s.a.v.) bir meşhur hadiste: "Üçte bir, üçte bir de çoktur. Varislerini zengin olarak bırakman, onları fakirlik ve ihtiyaç içinde bırakmandan hayırlıdır."(2) Bundan dolayı malı az olanların üçte birini vasiyyet etmeleri

(1) Buharî, Vasâyâ, 6; Ebu Davud, Vasâyâ, 6; Büyû' 88; Tirmizî, Vasâyâ, 5; Nesâî, Vasâyâ, 5; İbn Mâce, Vasâyâ, 6; Dârimî, Vasâyâ, 28; Ahmed b. Hanbel, IV, 186, 187, 238.

(2) Müslim, Vasîyyet, 5; Buharî, Vasâyâ, 2, Cenâiz, 37; Ebu Davud, Vasâyâ, 2; Tirmizî, Vasâyâ, 1; Nesâî, Vasâyâ, 3; İbn Mâce, Vasâyâ, 5; Muvatta, Vasiyyet, 1.

bile hoş karşılanmıyor. Vasiyyetin böyle malın üçte birinden geçerli olması da, ölüm hastalığındaki bir kimsenin varislerine karşı hukuki durumunun, miras açısından bir erkeğe karşı bir kadının durumuna benzediğini anlatır. لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ kuralı hüküm açısından bunda da geçerlidir. Terekenin üçte bire ölü için vasiyyet hakkı, üçte ikisi varislere miras hakkı oluyor. Borcun varislere zarar verme kasdı ile olmasına gelince, bu da ölüm hastalığında yalan yere borç ikrar etmesi ile olur. Bunun için, ölüm yatağında yalnız ikrar ile sabit olan borç, mirastan önce ödenmez, varisin iznine bağlı olur. İşte bu zarar verme kaydının burada zikredilmesi, kelale varislerine zarar vermesi kasdı çoğunlukla mümkün olmasından ileri gelir.

وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ **Allah Teâlâ bunları, kendi tarafından bir vasiyyet olarak emir ve tavsiye ediyor.** Bu da öbür âyetteki فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ gibidir. Ve bununla hem mânâ bakımından iki durumun farklı olmasına uygun birer pekiştirme yapılmış, hem de bu âyetin sonundan, önceki âyetin başına bir رَدُّ الْعَجُزِ عَلَى الصَّدْرِ *"son tarafı baş tarafa geri çevirmek"* güzel edebî sanatı gösterilmiştir. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ **Allah her şeyi bilendir. Zarar verme kasdında bulunanları bilir, fakat hâlim (sabırlı) olduğundan ceza vermede acele etmez.** Bundan dolayı bu hilme (yumuşak muameleye) aldanıp zarar vermeye kalkışmamalı, yapılacak olan vasiyyeti Allah rızası için yapmalı, Allah'ın vasiyyetlerine uygun hareket etmelidir.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يُطِعِ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ
يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾ اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَاُولٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

13- İşte bütün bu hükümler, Allah'ın koyduğu hükümler ve çizdiği sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itâat ederse Allah onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur.

14- Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa Allah onu da ebedî kalacağı cehennem ateşine koyar. Onun için alçaltıcı bir azab vardır.

15- Kadınlarınızdan zina edenlere karşı, içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar, şahitlik yaparlarsa, bu kadınları, ölüm alıp götürünceye kadar

veya Allah onlara bir çıkış yolu açıncaya kadar evlerde hapsedin.

16- Sizlerden zina edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer onlar tevbe edip kendilerini ıslah ederlerse onlardan vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve çok merhamet edendir.

17- Ancak Allah'ın kabul etmesini vaad buyurduğu tevbe, o kimseler içindir ki, bilmeyerek günah işleyip hemen tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbelerini kabul eder. Allah alîmdir hakîmdir. (Her şeyi bilendir, hikmet sahibidir).

18- Yoksa günah işleyip de kendisine ölüm gelince: "İşte ben şimdi tevbe ettim." diyen kimselerin tevbesi kabul edilmez. Kâfir olarak ölenlerin de tevbeleri kabul edilmez. İşte bunlara ahirette can yakıcı bir azap hazırlamışızdır.

FAHİŞE: Haddini aşmış, pek çirkin, aşırı edepsizlik demektir. "El-Fahişe" de zinanın bir ismidir.

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ **Kadınlarınızdan yani müslüman kadınlarından zina yapanlar,** Allah'ın çizdiği nikah hududunu aşıp onun zıddı olan, o bilinen çok kötü işi kendi isteği ile yapanlar oldu mu فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ **siz erkeklerden şahitlik etmeye ehil dört şahidin o kadınlara karşı şahitlik etmeleriyle ispatlamayı isteyiniz** فَاِنْ شَهِدُوا **olaydan sonra zaman aşımı olmadan derhal şahitlik ederlerse** -ki bunda zaman aşımı şehirlerde bir ay, biraz uzak köylerde dört ve en fazla altı ay olmak üzere belirlenmiştir.- **Kadınların bu şekilde suçlulukları sabit olduktan sonra** فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا **o kadınları, ölüm canlarını alıncaya veya Allah kendilerine bir yol açıncaya kadar evlerde hepsediniz.** Bununla zina eden kadının cezası, Allah'ın diğer bir hükmü ininceye kadar bir müddet için "ölünceye kadar ebedî hapis cezası" olmak üzere belirlenmiştir. Bundan dolayı Nûr sûresindeki: اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا ... *"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun."* (Nûr 24/2) âyetleri indirilince bu ebedî hapis cezası hükümsüz olmuştur ki اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا kaydının gereği de budur. Şahitlik hakkındaki hüküm ise, zinanın tesbit edilmesi hususunda sağlam bir esas olarak kalmaktadır.

Erkeklerden zina edenlere gelince: وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ **Sizden onu (zinayı) yapanların ikisine de** فَاٰذُوهُمَا **eziyet ediniz.** Yani miktarı size bırakılmış olmak üzere sözlü veya fiili azarlama ile terbiye ediniz. Burada وَالَّذَانِ diye ikil kipi ile

ifade edilmesi karışıklığa sebep olmuştur. Müfessirlerin çoğu bundan kasdedilenin, zina eden erkek ile zina eden kadın olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu şekilde erkeğin cezasının, kadından hafif olması, kadının müebbet hapsinden başka diğer bir azarlama ile de cezalandırılması ve eziyetin hapsi de kapsadığı düşünüldüğü takdirde de anlatımda tekrar bulunması lazım geleceğinden dolayı uygulamasında âlimler ihtilaf da etmişlerdir. Bazıları, bu âyetin indirilmesi daha sonra olup önce kadın hakkında أَوْيَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا âyetinden anlaşılan mânâ üzere müebbed hapsin hükmünü kaldırmış ve daha sonra Nûr sûresindeki âyet ile de burada kapalı olarak anlatılan azarlama, açıklanarak şer'î cezaya çevrilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, en uygun olan da bu olsa gerektir. Diğer taraftan Mücahid'den bu âyetin zina hakkında değil, erkekler arasındaki cinsel sapıklık hakkında olduğu ve bundan dolayı iki erkekten ibaret bulunduğunu nakletmiş. İsfahanlı Ebu Müslim de bunu tercih etmiştir. اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ **Allah Teâlâ'nın kesin olarak kabul edilmesini söz verdiği ve taahhüd ettiği tevbe, ancak** لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ **bir cahillikle bilmeyerek günah işleyip de** ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ **sonra çok geçmeden tevbe eden, günahında ısrar etmeyen kimselere aittir.** وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ **Yoksa günahları işleyip işleyip de** حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ **nihâyet her birine ölüm gelip çattığı zaman** قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْاٰنَ **ben şimdi tevbe ettim, diyenlere** وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ **bir de kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur.** Şu halde bu ikisi arasında bulunan, yani bilerek günah işleyen, çok geçmeden tevbe etmeyip günah işlemeyi alışkanlık haline getiren ve böyle iken can çekişme haline gelip hayattan ümidini kesmeden önce tevbe edenlerin tevbelerinin kabul edilmesi kesin değildir. Allah'ın iradesine kalmıştır. Bu konudaki araştırmanın sonucu şudur: Can çekişme durumundan önce henüz hayattan ümitsiz olmadığı halde küfürden tevbe ile iman etmek geçerlidir. Fakat can çekişme halinde hayattan ümit kesme durumunda küfürden tevbe etmek ve iman etmek geçerli değildir. İman ettikten sonra iyi amel yapabilecek bir zaman bulunmalıdır. Fakat günah işlemiş müminin son nefesindeki tevbesi de geçerli olabilir. لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ *"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz..."* (Zümer, 39/53) Şu kadar varki, tevbenin kabul edileceği de kesin olarak vaad edilmiş değildir. Bu âyetler işte bunu anlatmıştır. Günahların akibeti, böyle acıklı azab, tevbenin hükmü de öyle olduğu için, evlenmekle ilgili haramlara aşağıdaki şekilde çok dikkat etmek gerekir:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا

النِّسَٓاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ

يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ

فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾ وَاِنْ اَرَدْتُمُ

اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا

مِنْهُ شَيْـًٔا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ

وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهُ كَانَ

فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَٓاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ

وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ

الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰتِٓي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ

وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰتِي

دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ

اَبْنَٓائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا

قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

19- Ey iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir. Verdiğiniz mehrin bir kısmını kurtaracaksınız diye, onları sıkıştırmanız da helal değildir. Ancak açık bir hayasızlık yapmış olurlarsa başka. Onlarla iyi geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmadınızsa, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmasanız da Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur.

20- Eğer bir eşi bırakıp da yerine diğer bir eş almak isterseniz, öncekine yüklerle mehir vermiş de bulunsanız, ondan bir şey geri almayın. O malı bir iftira ve açık bir günah isnadı yaparak geri alır mısınız?

21- Birbirinizle kaynaşıp başbaşa kalmışken ve onlar sizden kuvvetli bir teminat almışken verdiğinizi nasıl geri alabilirsiniz?

22- Cahiliye devrinde geçenler müstesna, babalarınızın nikahladığı kadınlarla evlenmeyiniz. Şüphe yok ki o, pek çirkindi, iğrenç idi, o ne fena bir âdetti.

23- Size şunları nikahlamak haram kılındı: Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kızkardeşleriniz ve karılarınızın anneleri, ve kendileri ile zifafa girdiğiniz kadınlarınızdan olan ve evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer üvey kızlarınızın anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Sulbünüzden gelen (öz) oğullarınızın hanımları ile evlenmeniz ve iki kız kardeşi birlikte nikahlamanız da haramdır. Ancak cahiliyyet devrinde geçen geçmiştir. Şüphesiz ki Allah gafur (çok bağışlayıcı) ve çok merhamet edicidir.

لا يَحِلُّ لكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَآءَ كَرْهًا *"istemedikleri halde kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir."* Cahiliyyede bir gelenek varmış: Bir adam yakınlarından biri vefat ettiği zaman, kalan karısının veya çadırının üstüne elbisesini atıp, "kendisine varis olduğum gibi karısına da varis olacağım" dermiş ve böyle dedi mi, o kadına herkesten daha fazla hak sahibi olurmuş; dilerse onu eski mehirden başka bir mehir olmaksızın evlenirmiş, dilerse başkası ile evlendirir, mehrini alır ve kadına ondan bir şey vermezmiş. Ve isterse ölen kocasından alacağı olan mehirden vazgeçirmek için " عَضْل = adıl" yapar, yani kendisi onunla evlenmez, başkası ile evlenmesine de engel olurmuş. Eğer kimse onun üzerine abayı (elbiseyi) atmadan kadın kendi akrabalarının yanına gidebilirse kendine sahip

olabilirmiş. Bazıları da hanımından hoşlanmaz ve bununla beraber kadının malı bulunduğundan dolayı, mirasına konmak için zorla onu yanında tutar, ölümünü gözler, iyi geçinmezlermiş. İşte bu âyet ya önceki sebep veya bu sebepten dolayı indirilmiştir. Şu halde önceki sebebe göre helal olmayan mirastan maksat, kadınların kendilerine mirasçı olmaktır. Kadın mirasçı olmaz. İkinciye göre de mallarına mirasçı olmaktır. Yani zorla kadını tutup malına konmak da helal olmaz. Diğer taraftan bazıları da kadına ihtiyacı bulunmadığı halde onunla evlenir, iyi geçinemez, bırakmak da ister. Fakat mehrini, nafakasını vermemek ve hulu' (belirli bir miktar para karşılığında kadını boşanmaya) mecbur etmek için kadını sıkıştırırdı. Bunlara karşı da şöyle buyurulmuştur: وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ **Kadınlara verdiğinizin bir kısmını bile almak için kendilerine baskı yapmayınız, evlilik haklarından men etmeyiniz,** اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **ancak pek açık bir şekilde, karı-koca arasını bozacak aşırı bir edepsizlik veya bir zina yapmış olurlarsa başka.** Ancak o zaman ayrılmaya onlar sebep olacaklarından hulu' (boşamaya karşılık bir mal) isteğinde mazeretli olabilirsiniz, yoksa yapmayınız. وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ **Kadınlarınızla İslâm'ın inkar etmeyeceği uygun şekilde iyi geçininiz.** Burada maruftan maksat, yatak ve harcama hususlarında insaflı, sözde, sohbette tatlı bulunmak gibi özelliklerdir. فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ **Eğer kadınlar hoşunuza gitmez ve sohbetlerinden bıkarsanız** فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا **olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda bir çok hayırlar yaratmış bulunur.** Bundan dolayı onları yukarda olduğu gibi, kadınlar tarafından bir gerek olmaksızın yalnız nefsinizin hoşlanmamasından dolayı onlardan ayrılmaya kalkışmayınız, geçimlerine sabrediniz وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ **ve eğer bir hanımı boşayıp yerine diğer bir hanımla evlenmek isterseniz** وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا **o hanımlardan birine yüklerle, yani çok miktarda mal da vermiş olsanız** فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا **o verdiğiniz maldan hiçbir şey almayınız.** اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا **Siz o malı kadına iftira ederek veya açık bir vebal yükleyerek mi alacaksınız?** Ne çirkindir, hiç bu yapılır mı? وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ **Hem nasıl alabilirsiniz ki** وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ **siz bundan önce birbirinizle birleştiniz, başbaşa kaldınız.** Bununla mehir kesinlik kazandı, karşılığı alındı, size hizmet hakları sabit oldu ve daha birçok şey yapıldı وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا **ve onlar sizden bundan önce pek kuvvetli bir söz ve anlaşma da aldılar.** Bu anlaşma, Allah'ın emri ve Peygamberin sünneti üzere yapılan nikah akdi ve hükümleridir ki, bununla فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ *"Ondan sonra ya kadınları iyilikle tutmak, ya güzellikle salmak vardır."* (Bakara, 2/229) âyetinin mânâsına göre hayat devam ettiği müddetçe güzel bir şekilde arkadaşlık ve iyi geçinme o-

lamadığı takdirde güzellikle memnun ederek boşama sözü verilmiştir. Halbuki Allah'ın koyduğu sınırlara tecavüz edenler zâlimler, söz verdikten sonra anlaşmalarını bozanlar ise zarar edenlerdir. فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى *"Kim sünnetimi terkederse o benim ümmetimden değildir."* (1) buyuran Hz. Peygamber de "Siz onları Allah'ın emanetiyle aldınız ve Allah'ın kelimesi ile helallandınız"(2) yüksek açıklaması ile bu anlaşmanın ağırlığına işaret etmiştir.

Bundan sonra nikahı helal olmayıp haram olan kadınlarla helal olanların açıklanmasına başlanıyor, şöyle ki وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاۤءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ **bir de atalarınızın, yani baba ve dedelerinizin nikah etmiş olduğu kadınların ölmüş gitmiş olanlardan başka hiç birini nikah etmeyiniz, atanızın el sürdüğü kadına el sürmeyiniz.**Cahiliyye devrinde yaşayanlar, kadınlara varis olma meselesinden de anlaşıldığı üzere ölümünden sonra babalarının hanımları ile evlenirlermiş. Bu âyet ile bu kötü gelenek kayıtsız ve şartsız yasaklanmıştır. Ve yaygın bir cahiliye geleneği olduğundan dolayı haram kılınan diğer şeylerden önce özel bir şekilde yasaklanmıştır. Bundan dolayı İslâm dininde baba ve dedelerin sahih nikah ile yalnız evlenme akdini yaptıkları, el sürmedikleri veya fasit (geçersiz) nikah ile nikah akdini yapıp el sürdükleri, yahut nikah akdi olmadan sözleşme yaptıkları kadınlardan hiçbiri ile oğulları ve torunları evlenemezler. Çünkü nikah kelimesi, lügatta birleşme mânâsına olmasından ötürü, kucağa çekmek mânâsında kullanılabileceğinden nikahlı kadında bu da düşünülebilir.

اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ İstisnası şu iki mânâyı gösteriyor: Birincisi, ölmüş gitmiş olan kadınların nikah edilmelerine imkan olmadığından dolayı حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ *"Deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar"* (A'raf, 7/40) cinsinden imkansız bir şeye bağlı tutmak ile mübah olma kapısını tamamen kapamaktadır. İkincisi de her nasılsa geçmişte olan olmuş, geçen geçmiş, bundan sonra sakın yapmayınız; bir kerre olmuş oldu, artık vaz geçilmez, tevbe edilmez sanıp da ısrar etmeyiniz, hemen ayrılınız. Çünkü اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً **bu durum, yani oğulların, torunların atalarının nikahlı karıları ile evlenmeleri pek çirkin bir şey, bir fuhuş** وَمَقْتًا **nefret edilen ve buğzedilen** وَسَاۤءَ سَبِيلًا **ve pek kötü bir yoldur.** Geçmişte de böyle idi, bugün ve yarın da böyledir. Cahiliyye devrinde bile şeref ve itibarını bilenler bundan nefret ederlerdi.

---

(1) Buharî, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5; Nesâî, Nikah, 4; Dârimî, Nikah, 3; Ahmed b. Hanbel, III, 241, 259, 285, V, 409.

(2) Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Menasik, 56; İbn Mâce, Menasik, 84; Dârimî, Menasik, 34; Ahmed b. Hanbel, V, 73.

Şimdi bundan başka diğer haram kılınmış hanımları dinleyiniz: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ **Ey müminler! Size şunların nikahı haram kılındı:**

1- أُمَّهَاتُكُمْ **Anneleriniz,** kendi anneleriniz, babanızın ve annenizin anneleri ve onların anneleri, nineleriniz. Ataların hanımlarını nikah etmek kayıtsız şartsız haram olunca, annelerin ve ninelerin haram olduğu da öncelikle anlaşılmış ise de önemine binaen özellikle açıkça belirtilmiştir.

2- وَبَنَاتُكُمْ **Kızlarınız ki** ,gerek bizzat kendi çocuklarınız olan kızlar, gerek oğullarınız veya kızlarınızın kızları olan torunlarınız, gerekse torunların torunları kızlar...

3- وَأَخَوَاتُكُمْ **Kız kardeşleriniz ki,** gerek anne-baba bir, gerek baba bir, gerek anne bir bütün kızkardeşleriniz.

4- وَعَمَّاتُكُمْ **Halalarınız** yani babalarınızın, dedelerinizin kızkardeşleri olan genel olarak bütün halalarınız, bibileriniz.

5- وَخَالَاتُكُمْ **Teyzeleriniz,** yani annelerinizin ve ninelerinizin kızkardeşleri olan büyük küçük bütün teyzeleriniz.

6- وَبَنَاتُ الْأَخِ **Ve kardeşinizin kızları,** gerek çocukları ve gerek torunu olsun yeğenleriniz.

7- وَبَنَاتُ الْأُخْتِ **Ve kızkardeşlerinizin kızları,** aynı şekilde bütün yeğenleriniz.

Buraya kadar açıklanan yedi mahrem (nikah düşmeyen yakın akraba) neseb yönünden yakın olan akrabalardır.

8- وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ **Sizi emzirmiş olan anneleriniz,** yani süt anneleriniz ve nineleriniz...

9- وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ **Sütten kız kardeşleriniz,** yani süt kızkardeşleriniz.

Çünkü süt emzirenlere anne, emenlere kardeş denilmiş olması, bunlarda neseb vasıfları ve hükümlerinin geçerliliğini gerektirir. Süt anneler, süt kızkardeşleri bulununca süt babalar, süt kızlar, süt halalar, süt teyzeler, süt kardeş ve kızları hep var demektir. Bundan dolayı süt emmeden dolayı haram olanların da bu kıyas üzere yukarda olduğu gibi yediye ulaşacağı ve bu ikisinin söylenmesi ile yetinilmiş olup geri kalanların zikredilmediği anlaşılır. Gerçi birşeyin bildirildiği yerde bazı şeyleri zikretmemek hasr (daraltma) ifade ederse de delalet-i iltizamiyye (Bir lafzın vaz olunduğu mânânın lazımına yani o mânâ ile beraber bulunması zaruri olan diğer bir mânâya delaleti) ile işaret bulununca diğer mânâların düşmesi söz konusu olamaz.

Gerçekten Hz. Peygamber (s.a.v.)bu işareti açıklamak veya bu kapalılığı açıklamak için كُلُّ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ "Nesebden haram olanların hepsi,

süt emmeden de haram olur."(1) buyurmuştur.

10 - 14- Bundan dolayı burada وَقِسْ عَلَيْهِمَا "o ikisine mukayese et" mealinde bir işaret ve icaz (kısaltma) bulunduğu ve bu şekilde buraya kadar neseb ile yedi,süt emmeden de yedi olmak üzere toplam olarak on dört nikahı düşmeyen kadın sayılmış olduğu unutulmamalıdır. Bundan sonra da evlenme ile meydana gelen akrabalıktan haram olanlara geliyoruz.

15- وَاُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ **Kayıtsız şartsız kadınlarınızın, yani ister kendisiyle zifafa girmiş olduğunuz ve ister zifafa girmediğiniz nikahlı hanımlarınızın anneleri, kaynanalarınız.**

16- وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِى فِى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ **Kendisiyle birleştiğiniz kadınlarınızdan doğmuş karılarınızdan olma umumiyetle himayenizdeki üvey kızlarınız.** فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ **Eğer anneleri ile cinsi temasta bulunmamış iseniz üvey kızlarınızla evlenmenizde bir mahzur yoktur.** Demek ki anneleriyle birleşmek kızları haram kılar. Kızları yalnız nikah etmek de annelerini haram kılar.

17- وَحَلاَئِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلاَبِكُمْ **Sulbunüzden bizzat ve dolaylı olarak gelen oğullarınızın eşleri olan gelinleriniz ki,** bütün torunların eşlerini de kapsar. مِنْ اَصْلاَبِكُمْ "sülbünüzden" kaydı ile, üvey oğullar ve oğulluklar (evlatlıklar) bu hükümden çıkarılmıştır.

18- وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ **İki kızkardeşle bir arada evlenmeniz,** aynı şekilde biri erkek sayıldığı takdirde diğeri ile evlenmesi caiz olmayan iki kadının, mesela bir kızla halasının veya teyzesinin birlikte nikah edilmesi de iki kızkardeşin bir arada nikah edilmesi gibi haramdır. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.) meşhur bir hadisinde buyurmuştur ki: لاَ تُنْكَحُ الْمَرْاَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلاَ عَلَى خَالَتِهَا وَلاَ عَلَى ابْنَةِ اَخِيهَا وَلاَ عَلَى ابْنَةِ اُخْتِهَا "Bir kadın ne halasının, ne teyzesinin ne kardeşin kızının ne kızkardeşinin kızının üzerine nikah olunmaz"(2), اِلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ **ancak eski devirlerde geçmiş olanlar başka.** Onlardan dolayı sorumluluk yoktur. Çünkü bu şekilde evlenme Yakub (a.s.) şeriatında vardı. اِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Şüphesiz ki Allah gafur (çok bağışlayan), rahim (çok merhamet eden)dir.** Fakat şimdi ve gelecekte bunlar yasak ve haramdırlar.

---

(1) Buharî, Şehâdât, 7, Nikah, 20, 27, 117, Humus, 4; Müslim, Redâ, 1, 2, 9, 12; Ebu Davud, Nikah, 6; İbn Mâce, Nikah, 34; Dârimî, Nikah, 48; Muvatta, Redâ, 1, 2, 16; Ahmed b. Hanbel, I, 275, 290, 329, 339, IV, 4, 5, VI/44, 51, 66, 72, 102, 178.

(2) Buharî, Nikah, 27; Müslim, Nikah, 37, 39; Ebu Davud, Nikah, 12; Tirmizî, Nikah, 30; Nesâî, Nikah, 47, 48; İbn Mâce, Nikah, 31; Dârimî, Nikah, 8; Ahmed b. Hanbel, I, 78, 372, II, 179, 229, 423, 426, 432, 474, 489, 508, 516, III, 338.

19- وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ Evli hür kadınlar...

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ
النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ
مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

24- Bir de harb esiri olarak sahibi bulunduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz de size haram kılındı. Bütün bunlar Allah'ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunların dışında kalanlar ise iffetli olarak zina etmeksizin mallarınızla mehir vermek suretiyle evlenmek istemeniz size helal kılındı. O halde onlardan nikah ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır. O mehri takdir edip kesinleştirdikten sonra birbirinizi razı etmenizde bir mahzur yoktur. Şüphesiz ki Allah her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ **Harp esiri olarak sahip olduğunuz cariyeler müstesna olmak üzere bütün evli hür kadınların hepsi de size haram kılındı.** Bununla وَلَا تَنْكِحُوا dan buraya kadar özet olarak on beş, uzun uzadıya açıklandığında, yirmi, yirmi bir çeşit kadınla evlenmek haram edilmiş oldu. Demek ki gerek müslümanların, gerek zımmilerin ve gerek kendileri ile savaş halinde bulunulan kimselerin nikahı altında bulunan ve hür olan bütün

kadınların da genel olarak nikahları haramdır. Ancak savaşta esir olup hürriyetlerini kaybetmiş bulunan cariyelerin nikahı genel olarak haram değildir.

Buradaki اَلْمُحْصَنَاتُ on kırâetin hepsinde (ص) dın fethasiyle, bundan başka yerlerde ise gerek اَلْمُحْصَنَاتُ ve gerek مُحْصَنَاتٌ Kisâî kırâetinde (ص) ın esresi ile, diğer kırâetlerde yine fetha ile okunur. Biri اِحْصَانْ dan ism-i meful (edilgen ortaç), biri de ism-i fail (etken ortaç) kipidir. İhsan, lugatte sarplık ve sağlamlık demek olan «حَصَنَةٌ» "hasenet"ten türemiş olup bir yeri kale gibi sağlam yapmak ve kocanın karısını, nikahı düşen kimselerden korumak mânâlarına müteaddi (geçişli), ırzını koruyup iffetli olmak veya evlenmek mânâlarına lazım (geçişsiz) olur. Kur'ânda da evlenme, veya hürriyet veya İslâm veya iffet olmak üzere dört mânâ ile ilgili olup yerine göre kendisine uygun düşen mânâya yorumlanır. Bundan dolayı burada مُحْصَنَاتٌ muhsanât evli yani kocası olan ve اِلاَّ مَا مَلَكَتْ istisnası ipucu ile de hür olan kadınlar demek olduğu apaçıktır. وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ Yemin, aslında sağ el mânâsına olduğundan milk-i yemininiz demek ellerinizle meşru bir şekilde hakkıyla kazandığınız mülkleriniz demektir ki, en fazla köle ve cariyelerde kullanılır. Burada söz konusu, kadınlar olduğu için bundan maksat hakkıyla sahip olduğunuz köle kadınlar demek olduğu da apaçık bellidir. Bunlar, kadınlardan istisna edilince geride yalnız hür olanlar kalır. Ve genel şekilde nikahları haram kılınan muhsanatın da hür olan kocalı kadınlar, demek olduğu anlaşılır. Demek olur ki, hür olmayan kadınlar evlenmiş olsalar da hür kadınlar gibi genel şekilde haram değildirler. Bunlar, özel hükümlere tabidirler. Bunların haram olanları bulunabileceği gibi helal olanları da bulunabilecektir. Çünkü dârü'l-harbdeki (İslâmın elinde olmayan, her zaman savaş yeri olabilecek yer) karılığın ilk tutsaklık sırasında hükmü kalkabilir de sahiplerine helal olurlar. Yoksa bundan, evlendirilmiş köle kadınlarla, nikah altında iken kayıtsız şartsız sahiplerine helal olacağı gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır. Yani istisna, kayıtsız şartsız haram olmaktan değil, genel olarak haram olmaktan çıkarmaktır. Olumsuzluğun kapsamı yolu ile köle kadınların helal olduklarını genelleştirmek için değil, kapsamı olumsuz kılmak yolu ile haramlığın, hepsini içine almasını önlemek içindir. Diğer taraftan bu istisna bundan sonraki ikinci âyette açıklanacak mânâya bir çeşit işareti de içerir.

كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ Bu ibare yukarıda ki حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ *"size haram kılındı..."* hükmüne bağlıdır. Yani yukarıda olduğu gibi **anlatılan kadınların haram kılınması üzerinize kesin şekilde yazılmış bir Allah yazısıdır.** Bunların nikahının haram kılınması insana ait bir padişah buyruğu değil, bir Allah buyruğu gereğidir. Nikah bağı ve muamelesinin şahsa ait olan bir takım sosyal, hukuki

ve ahlâki gerekleri vardır. Bu şekli ile soydan ileri gelen evlenme yasağı, yakın akrabalıktan ileri gelen evlenme yasağı, sütten ileri gelen evlenme yasağı ve nikahla meydana gelen akrabalıktan ileri gelen evlenme yasağı ve evli olmaktan ileri gelen evlenme yasağı, evlenmenin ve aile meydana getirmenin mahiyetinin gereği ve ilâhî kanun ile çizilmiş sınırlar ve temel haklardır.

Bunlarla evlenmek haram kılındı وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ **ve bunların dışında kalan kadınlar size helal kılındı ki** اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ **siz erkekler muhsin kendisini haramdan saklayıp zina yapmadan,** yani iffetinizi koruyarak ve zinadan sakınarak- **mehir veya para olacak mallarınızla nikahlarını veya mülkiyyetlerini isteyesiniz.** Muhsin olmak, iffetini korumaktır ki buna ihsan veya nefsi tahsin etmek (kale gibi sağlamlaştırmak) da denilir. مُسَافَحَة Müsafaha, "sefh" kökünden türetilmiş müfaale babıdır. Sefh, aslında kan ve su kategorisi sıvıları döküp akıtmak demek olduğundan müsafeha veya sifah, sırf suyunu boşaltmak, yani her iki tarafın (kadın ve erkeğin) üreme ve türeme maksadında bulunmayıp yalnız su akıtarak cinsel arzularını gidermek mânâsını ifade eder. Ve bunun için zinaya sifah denilir. Demek olur ki, yukarıda olduğu gibi kadınların helal kılınmasından esas maksat, yani nikahın ve odalık almanın meşru olmasının hikmeti, nefsi tahsin (kale gibi sağlamlaştırmak) ve üremedir. Nefsani arzuları gidermek de buna bağlıdır. Yoksa yalnız şehveti gidermek maksadı ile nikah veya cariye edinmek caiz değildir. Bu maksat da ya gizli veya açıkça olur. Gizli olur, yani yalnız kalbde kalırsa nikah akdi görünürde sahih olsa da dini yönden helal olmaz. Fakat görünürde kapalı ve belirsiz olursa, mesela evlenme akdinin yalnız faydalanma maksadı ile olduğu açıkça söylenir veya geçici bir müddet ile sınırlandırılırsa, bu şekilde nikah hem dini açıdan, hem de hukuki açıdan geçersiz olur. Bundan dolayı غَيْرَ مُسَافِحِينَ kaydından tamamen anlarız ki, müt'a nikahı, başka bir ifade ile metres tutmak helal değildir, bir zinadır. Erkekle kadın arasındaki doğuştan var olan ilişkinin yaratılış hikmeti, hayatın akıcı suyunun, yalnız kısır bir zevk için yok edilmesi değil, وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَٓاءً *"Ondan eşini yaratan ve her ikisinden de birçok erkek ve kadın türetip yeryüzüne yayan."* (Nisâ, 4/1) hükmünün tecellisidir. Bakara sûresinde نِسَٓاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır."* (Bakara, 2/223) buyurulmuştur. Burada, نِسَٓاؤُكُمْ لَهْوٌ لَكُمْ *"Kadınlarınız sizin eğlenceniz."* denilmemiştir. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا *"Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın."* (Âli İmran 3/191), daha esasında هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا *"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 2/29) âyetinden anlaşıldığı üzere insanların nefislerinde ve ırzlarında aslolan mübah olmak değil, haram olmaktır. Ve bunun için

burada da önce haram kılınmış kadınlar sayılmış, daha sonra zina yapmaktan sakınmak ve evlenme gayesi üzerine ve mallar karşılığında evlenmek istemeye müsaade olunarak evlenmenin helal olduğu açıklanmıştır. Kısaca nikah, zinanın zıddıdır. Zina batıl olup meşru değildir. Yaratılış gayesini değiştirmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Nikahın, iyi niyetle ve geçici olmamak üzere akdedilmesi lazımdır. Bir de اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ kaydı şunu gösteriyor ki, mehir nikahın gereklerindendir. Nikah denildi mi karşılığında bir mal söylenmemiş olsa bile mutlaka bir mehirden uzak olmayacaktır. Bundan dolayı bu şartlar altında فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ **o helâl kadınlardan herhangi birisinden faydalanmak isterseniz** فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً **onların ücretlerini, yani namuslarının karşılığı olan mehirlerini bir farz olarak veriniz.** Zifaf ile mehrin tamamı kocanın boynunun borcu olur. Bakara sûresinde zifaftan önce boşanma gerçekleşmiş ise فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ *"Belirlediğiniz mehrin yarısını kendilerine verin."* (Bakara, 2/237) buyurulmuştu. Öyle olmakla beraber وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ **mehir farz edilip belirlenip, adlandırıldıktan sonra her ikinizin karşılıklı rızası ile yaptığınız indirim veya borçtan kurtulmada günah yoktur.** Çünkü yukarda وَاٰتُوا النِّسَاۤءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيۤـًٔا مَرِيۤـًٔا *"Kadınların mehirlerini gönül hoşluğu ile verin. Eğer kendi istekleriyle mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu afiyetle yeyin."* (Nisâ, 4/4) buyurulmuştu. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا **Şüphesiz ki, bunları böyle emreden Allah alîm (çok iyi bilen) hakîm (hüküm ve hikmet sahibi)dir.** Şimdi özellikle köle kadınların nikahına gelelim:

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ
وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ
اَخْدَانٍ فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى

الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

25- Sizden her kim hür mümin kadınları nikah edecek bir zenginliğe gücü yetmiyorsa, ona da ellerinizin altındaki mümin cariyelerinizden efendilerinin rızası ile nikahlamak var. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Siz birbirinizdensiniz. O halde sahiplerinin izni ile ve mehirlerini örfe göre vermek suretiyle cariyelerden iffetli olan, zina etmeyen, dost da edinmeyenlerle evlenin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, o vakit hür kadınlar hakkında gerekli bulunan cezanın yarısı kendilerine lazım gelir. Bu hükümler, içinizden günah işlemekten korkanlaradır. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah Gafûrdur, Rahimdir (çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir).

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ Burada muhsenat, sahip olma karşılığı olduğundan hür kadınlar mânâsınadır. Yani **içinizden her kim hür kadın ve imanlı olan kadınlarla evlenecek fazla bir mali güce sahip değil ise** فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **sahip olduğunuz** مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ **genç ve imanlı cariyelerinizden nikah etsin.** Hür bir kadını yoksa veya hür kadın almaya mali gücü yetmiyorsa mümin cariye ile evlensin. Çünkü cariyenin masrafı azdır. Fakat her zaman mümin kadını tercih etmelidir. Mümin kadın ve cariye nikahını mutlak surette bir alçaklık saymasın, çünkü وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ **Allah imanınızı en iyi bilendir** بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ **siz birbirinizdensiniz;** müminlerin hür olanları ile olmayanlarınız bir dinden, bir cinstensiniz. İyi niyetle onlarla evlenmek, gerektiğinde bir erkek için alçaklık değildir. Zina tehlikesi, daha büyük bir alçaklıktır. Şu kadar var ki, cariyeleri hür kadınlara tercih etmek de hür kadınların haklarına tecavüz etmektir. Bunun için nikahı altında bir hür mümin kadın bulunan bir adamın, onun üzerine cariye ile evlenmesi asla caiz olmayacağı gibi, bir mümin hür kadınla evlenebilme gücüne sahip hür bir erkeğin de cariye ile evlenmesi mekruh veya haramdır. Ve o zaman cariye nikahı bir aşağılıktır. İmam eş-Şafiî haz-

retleri âyetin mefhum-i muhalifini göz önünde bulundurarak buna haram demiş ise de İmam-ı Âzam mekruh olduğunu söylemiş, haram olanın yalnız hür kadın üzerine köle kadınla evlenmeye kalkışmak olduğunu açıklamıştır.

Köle kadınla evlenmenin sahih olmasının şartına, hükmüne ve gayesine gelince فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ **cariyeleri sahiplerinin izni ile nikah ediniz** وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ **ve mehirlerini veya nafakalarını kendilerine iyi şekilde güzelce veriniz ve bunları** مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ *"Fuhuşta bulunmayarak, gizli dost da edinmeyerek namuslu yaşadıkları halde..."* vasıfları ile vasıflanmış olmaları üzere, bu durumları yaşamaları maksadı ile onlarla evleniniz.

اَخْدَانٍ "Haden"in çoğuludur. Yani gizli dost tutmak demektir. Cahiliyye devrinde iki çeşit zina vardı. Birisi herkesin gözü önünde açıktan genelev işletmek, diğeri de birini dost tutarak özel bir şekilde gizlice zina etmekti. Ve bu şekildeki zinalar, çoğunlukla cariyelerle yapılırdı. İslâmda bunların ikisi de yasaklanmıştır. Dikkate değerdir ki, hür kadınlara aid olan âyette, erkeklerin zinası, burada da kadınların zinası açık olarak yasaklanmıştır. Bu ise büyük bir edeb ve belagati içermektedir.

İlk önce hür olan kadınların zinaya tenezzül etmeyecekleri ve onlar hakkında fuhuş ve zina ihtimalini düşünmek bile uygun olmadığını ve böyle bir ihtimal olsa olsa erkekler yüzünden ve erkeklerin iffetsizliği dolayısıyla tasarlanabileceği, cariyelere gelince bunların zarurete binaen zina aşağılığına düşebilmeleri pek düşünülebilen ve hatta cahiliyye devrinde âdet olduğu ve bununla beraber bunun da yine erkeklerin ahlâksızlığından meydana geldiği ve bu sefaleti (alçaklığı) kaldırmak da erkeklerin elinde bulunduğu, erkekler iyi niyetle hareket edip vazifelerini yerine getirdikleri takdirde bunların da bu sefaletten kurtulacağı ve bundan dolayı müslümanların hep bu iffet ve iyiliğinin gayesini takip etmelerinin gereği anlatılmıştır.

Bundan dolayı, فَاِذَا اُحْصِنَّ **cariyeler evlenmekle iffetleri güven altına alındıktan sonra** فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ **fuhuş yoluna girerler ve zina yaparlarsa** فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ **o vakit bunlara da hür kadınlara uygulanması vacib olan cezanın yarısı vacib olur.** Çünkü bu şartlar altında mazeretleri kalmaz ve bununla beraber esir oldukları müddetçe hür kadınlar seviyesinde de tutulamazlar. Bunun için ذٰلِكَ **cariye ile evlenmek** لِمَنْ خَشِىَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ **içinden şehvetin üstün gelmesi ile bozulmak, günaha girmek, zina tehlikesine düşmek korkusu bulunanlar hakkındadır. Yoksa** وَاَنْ تَصْبِرُوا **sabretmeniz** خَيْرٌ لَكُمْ **hakkınızda daha hayırlıdır.** İmam eş-Şafiî hazretleri buradan ne hür kadın ne cariye, **hiç**

evlenmemeniz daha hayırlıdır, ibadet nikahtan daha faziletlidir, mânâsını anlamış ise de Hanefî imamlarının dediği gibi bunun cariye hakkında olduğu açıktır. Demek ki, mehir ve harcamaya gücü yetenler için şehvetin coşması durumunda nikah vacibdir. Ve böyle bir durumda hür kadının mehir ve nafakasına gücü yetmiyecek olanlara bir cariye ile olsun evlenmesi vacibdir ve mümin cariyeyi tercih etmesi de en azından mendubdur. Çünkü cariyelerin de sefaletten kurtulmaları istenen bir husustur. Buna ise mümin cariye hepsinden daha fazla layıktır. Bundan dolayı evlenmenin vacib olması da ancak zina korkusu bulunanlar hakkındadır. Bu korku olmadığı takdirde cariye ile evlenmek, vacib olmak şöyle dursun mendub bile değildir. Çünkü bu evlilikte bir taraftan hür kadınların (itibardan) düşmelerine sebebiyyet vermek, diğer taraftan neseb soyluluğunu ve çocukların seçimini bozmak gibi sakıncaları da vardır. Bunun için Hz. Ömer (r.a.) "Cariye ile evlenen her hangi bir hür, hürriyetinin yarısını kaybetmiş olur." demiştir. Fakat bütün bu sakıncalar zina tehlikesine karşı hiçtir. Çünkü zina doğrudan doğruya spermasını yoketmek ve genel bir şekilde gerek erkek ve gerek kadınlar için pis bir alçaklık ve insan türü için pek büyük aşağılıktır. Ve insandan başka hayvanlar içinde hiçbiri dişisini yalnız suyunu telef etmek için takip etmez. İnsanlar, elinde hapsedilen erkek hayvanlar istisna edilirse kediler, köpekler bile dahil olmak üzere, hiçbir hayvan kösnümiyen dişisine zorla saldırmaz ve işini yalnız aşılama için yapar. Hatta develerin dişi sidiğini koklaması aşılanmış olup olmadığını farketmek için olduğu bilinmektedir. Özetle hayvanların bile hayvanca birleşmelerinde zina mahiyeti yoktur. Yaratılış ve fıtratları, başka bir ifade ile iç güdüleri buna fırsat vermez. Bu rezillik, bu kısırlık sevdası insanlığı hayvanlardan daha alçak bir duruma düşüren bir beladır. Bu musibete düşmektense cariye ile olsun evlenmelidir. Bununla birlikte bu korku yoksa sabır daha hayırlıdır. Her ne kadar evlenmemede de üreme ve türemeden mahrum olmak varsa da وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* Halbuki zina edenler için acıklı azab vardır. Bu açıklamadan sonra Allah'ın rahmeti gereğince kanun koyma hikmet ve maksadına bağlı olarak buyuruluyor ki:

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ

سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

وَاللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُر۪يدُ الَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَم۪يلُوا مَيْلاً عَظ۪يماً ﴿٢٧﴾ يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَع۪يفاً ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

26- Allah, sizlere bilmediklerinizi bildirmek, sizden öncekilerin yollarını size göstermek ve tevbenizi kabul etmek istiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

27- Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Halbuki şehvetlerine uyanlar ise, sizin doğru yoldan büyük bir meyl ile sapmanızı istiyorlar.

28- Allah, din hususundaki ağır teklifleri sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır.

يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ Allah'ın bu kanunu koymasından maksadı, size helal ve haramı fark ettirip açıkça anlatmak, وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ sizi sizden öncekilerin sünnetlerine, yani tutup nimet ve mutluluğa erdikleri yollara hidâyetle yol göstermek وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ve cahiliyye devrinde sizden şefkatle bakışını ve rahmetini çekmiş iken sizi İslâm ile böyle doğru yola çevirip günahla-rınızdan tevbe ettirerek üzerinize rahmet ve nimetlerini ardarda vermektir. Yani burada, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ ۞ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ *"Sen, bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil."* (Fatiha, 1/6-7) duasına özel bir cevap vardır. Bu açıklanan helal ve haram hükümleri tamamen yeni teşri olunmuş (kanun olarak vazedilmiş) ve hiç denenmemiş bir yol değil, aslında yaratılış ve fıtratın gereği olup sizden öncekilerin nimet ve mutluluğa ermelerine sebep olmuş denenmiş ve sağlam yollardır. Bundan önce nimetten faydalanan peygamberler ve salihlerin mutlulukları özellikle bu yolda olmuştur. Bundan

dolayı burada önceki şeriatların pek güzel bir gelişme ile yerleştirilmesi vardır. Bundan sapanların üzerinden Allah'ın gözetimi çekilir ve tekrar bu yola girenlere de Allah'ın gözetimi yeniden döner. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ *"Şüphesiz ki, bir millet, kendisini değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez."* (R'ad, 13/11), وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekilerin yollarını size göstermek (istiyor)."* yüce âyeti önceki şeriatlardan bazı hükümlerin onaylanmasına delalet ettiği yönüyle usul ilmindeki شَرَائِعُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا اِذَا قَصَّهَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ *"Allah ve Resulü anlattığı takdirde bizden öncekilerin şeriatı, bizim için de şeriattır."* kuralını açıkça belirtmiş olduğunda şüphe yoktur. Ve yine şüphe yoktur ki, burada bu onaylama yukarda olduğu gibi vahiy ve Allah'ın açıklaması ile olmuştur. Bununla beraber biz şunda da şüphe etmiyoruz ki, burada vahy ile onaylamadan başka; özellikle peygamberlik devrinden sonrası için, hükümlerin illetlerini (sebeplerini) çıkarmada tecrübenin de büyük bir önemi bulunduğuna özel bir işaret vardır. Mutlaka teşriî (kanun koyma) içtihatlarında yalnız kelimelerin delalet ettikleri mânâ ile yetinilmeyip tecrübe ile hayatın dış ve hikmete ait akışının da göz önünde bulundurulması lazım gelecektir. فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِى الْاَبْصَارِ *"Ey akıl sahipleri ibret alınız."* (Haşr, 59/2) emrinde bu nokta pek önemli bir yer işgal etmiştir. Şu şartla ki, her hususta olduğu gibi bunda da şehvetten ve hırsla istemeden iyice sakınmanın ve olaylara şehvet maksadı ile bakmamanın da bir şart olduğu şimdi anlaşılacaktır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Allah, âlimdir, hakimdir."* Kanun koyma, bir irade eseri olmakla beraber Allah'ın kanun koyması ilim ve hikmet ile beraber bulunuyor. Allah'ın Rahmân olması, sebeplerden önce ise de Allah'ın Rahim olması, sebeplerin düzeni üzerinde olur. وَاللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ **O gafur (günahları bağışlayan) ve Rahim (merhamet eden) ve herşeyi bilen hikmet sahibi olan Allah, sizin tevbe ve durumunuzun düzelmesini görüp üzerinizden devamlı olarak rahmet gözüyle bakmak ve mutlu etmek istiyor.** وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا **O şehvetler (arzular) arkasında koşup zevklerine tabi olanlar da büyük bir sapma ile doğru yoldan sapmanızı, kendilerine uyup haram, helal tanımıyarak kötülük yollarında dolaşmanızı ve uçurumlara sürüklenmenizi istiyorlar.** Bundan dolayı siz böyle günah işleyenlerin isteklerine uymayınız. İctihatlarınızda davranış ve hareketlerinizde şehvete değil, hikmete ve Allah'ın açıklamalarına ve önünüzde bulunan doğru yolda gidenlerin ahlâk ve davranışlarına uyunuz ve İslâmın teşrî ilminde (kanun koyma ilminde) pek büyük bir esas olan şu âyete bakınız: يُرِيدُ اللّٰهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا **Allah Teâlâ sizden ağır yükümlülükleri kaldırıp sorumluluğunuzu hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır.** Bundan dolayı kanun koyma konusunda nefsani arzulara uymak caiz olmadığı

gibi şiddet ve baskı da caiz değildir. Burada رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا *"Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme!"* (Bakara, 2/286) dualarının bir kabul olma işareti vardır ki, وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ *"Onların üzerindeki ağır yükleri ve kendilerini bağlayan bağları kaldırır."* (A'raf, 7/157), يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ *"Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez."* (Bakara, 2/185) وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ *"Dinde size bir güçlük yüklemedi."* (Hac, 22/78) âyetleri, aynı şekilde جِئْتُكُمْ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben size kolay ,toleranslı hanif dinini getirdim."* (1) nebevî hadisi de hep bu kolaylaştırma ve hafifletme düsturunu ifade ediyor. İnsanlar, zannettikleri gibi kuvvetli bir yaratık değildirler. Şiddete dayanamazlar, hafifletmeye muhtaçtırlar ve İslâm dini, onlara bu hafifliği bağışlamak için gelmiştir. Bu esaslardan dolayı nikah hususunda da sertlik ve zorluklar gösterilmemeli, zinaya ve suistimale (kötüye kullanmaya) meydan vermemek için hükümler ve nikah muameleleri kolaylaştırılmalıdır. İbnü Abbas hazretlerinden rivâyet edilmiştir ki, o şöyle demiştir:

Nisa sûresinde sekiz âyet bu ümmet için güneşin üzerine doğduğu ve battığı şeylerin hepsinden hayırlıdır.(2)

1- يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ (Nisa, 4/26)

2- وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ (Nisa, 4/27)

3- يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ (Nisa, 4/28)

4- اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ (Nisa, 4/31)

5- اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ (Nisa, 4/48-116)

6- اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (Nisa, 4/40)

7- وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ (Nisa, 4/110)

8- مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ (Nisa, 4/147)

Kanun koymakla ilgili bu esaslar, anlaşıldıktan sonra, nikahın mali güç ile özel bir ilişkisi bulunmasından dolayı malların kazanılması ve tasarruf edilmesi ile ilgili olmak üzere ayrıca bir hitap ile buyuruluyor ki:

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 340; Ahmed b. Hanbel V, 266, VI, 116, 233; Feyzü'l-Kadir, III, 203 (No: 3150).

(2) Süyûtî, a.g.e., II, 493; Âlûsî, a.g.e., III, 15.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ

بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا

اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً

وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَاراً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيراً ﴿٣٠﴾ اِنْ تَجْتَنِبُوا

كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً

كَرِيماً ﴿٣١﴾ وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ

نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَٓاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ

مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً ﴿٣٢﴾ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ

مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ

نَصِيبَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً ﴿٣٣﴾ اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ

عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ

فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ وَالّٰتِي

تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ

فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيّاً كَبِيراً

﴿٣٤﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا
مِنْ اَهْلِهَا اِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا
خَبِيرًا ﴿٣٥﴾ وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى
وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ
اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾ اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ
وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ
اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ
رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَكُنِ
الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ
عَلِيمًا ﴿٣٩﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ
بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

29- Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaretle yemeniz helaldir. Birbirinizin canına kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.

30- Kim, zulüm ve tecavüz yolu ile bu yasakları işlerse, yakında onu cehennem ateşine atacağız. Onu ateşe atmak da Allah'a pek kolaydır.

31- Eğer siz, yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı örter, sizi güzel bir makama koyarız.

32- Bir de Allah'ın bazınıza, diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin. Erkeklere hak ettiklerinden bir pay vardır. Kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay vardır. İsteklerinizi Allah'ın fazlından ve kereminden isteyin. Gerçekten Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

33- Anne, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin ettik. Yemin akdiyle mirasçı kıldıklarınızın paylarını da verin. Şüphesiz Allah, her şeye şahittir.

34- Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini (cihad, imamet, miras gibi işlerde) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (aile fertlerine) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkar olanlar ve Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri kocalarının bulunmadığı zamanlarda da koruyanlardır. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlar da fayda vermezse dövün. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.

35- Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem erkeğin tarafından, bir hakem de kadının ailesinden kendilerine gönderin. Bu arabulucu hakemler gerçekten barıştırmak isterlerse, Allah karı-koca arasındaki dargınlık yerine geçim verir. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir, her şeyin aslından haberdardır.

36- Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşa, yolda kalanlara, sahip olduğunuz kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.

37- Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem de herkese cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimeti gizlerler. Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık.

38- Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etmedikleri halde mallarını, insanlara gösteriş yapmak için harcarlar. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır!

39- Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan gösterişsiz harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah onların söz ve işlerini çok iyi bilendir.

40- Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye zerre kadar zulüm etmez. Eğer yapılan iyilik zerre kadar da olsa, onun sevabını kat kat artırır. Ve kendi katından büyük bir mükafat verir.

41- Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman bakalım kâfirlerin hali ne olacak!..

42- Allah'ı, inkar edip peygambere isyan edenler, o kıyamet günü yerle bir olmayı isterler. Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler.

لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ **Mallarınızı kendi aranızda** -yani ister genel olarak ve ister karı-koca ve akraba arasında- **haksız, meşru olmayan bir şekilde boşu boşuna yemeyiniz.** Ayrıca birbirinizin malını haklı ve meşru bir sebep olmaksızın almayınız. Hem de o malları boş yere harcamayınız. Bakara sûresindeki وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ *"Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere aktarmayın."* (Bakara, 2/188) âyetine bakınız.

Batıl بَاطِل: Hırsızlık, hainlik, gasbetmek, kumar, faiz, geçersiz (haksız) değiştirmeler ve sefihlik, israf ve bütün meşru olmayan sebepler ve maksatların hepsini, yani hem kazanma sebebini ve hem harcama şeklini kapsar.

اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ **Ancak o malların aranızdaki karşılıklı rızadan elde edilen bir ticaret olması müstesna.** Yahut «تِجَارَةٌ» Asım, Hamza, Kisâi, Halef-i Âşir kırâetlerinden başka kırâetlerde ötreli okunduğuna göre, ancak aranızda karşılıklı rızadan meydana gelen bir ticaretin bulunması başka, bundan ve bunu yemekten nehyedilmiş değilsiniz. Bu istisnanın kendinden önceki hükümsüz muamelelere mânâ açısından dahil olmadığından dolayı istisna-i

munkati (önceki cümle ile ilişisi olmayan istisna) olduğu ve bundan dolayı sınırlama mânâsına gelmediği ve şu ticaretten başka, bağış, sadaka, temlik (birine mülk kazandırma), mübah kılma ve miras gibi diğer meşru sebeplerin varlığına engel olmayacağı açıklanıyor. Ticaretin özellikle zikredilmesine gelince: Bunun hikmeti olarak deniliyor ki: Bununla ticaretin mülkiyet sebepleri içinde en önemli ve en fazla vuku bulan bir esas ve şeref sahipleri için en uygun bir kazanç yolu olduğu anlaşılmıştır. Biz buna şunu da ilave edeceğiz: Birincisi, bunlar yalnız hukuki açıdan anlaşılan hususlardır. Halbuki âyetin gelişi, evlenme ve harcama için mali hazırlıklarla da ilgili olduğundan daha fazla iktisadi yönü de vardır. Yani malların elde edilmesi, meşru vasıtalarla olsa dahi harcamalarında iktisatlı davranmak ve hazır mal yemek sevdasında bulunulmayıp eldeki malların çoğaltılması ve zaruri bir sebep olmadıkça sermayeye dokunmayıp gelirinden ve kârından yenilmesi, ve bu arada özellikle ticarete özen gösterme, ticaret esnasında da karşılıklı rıza esasına iyi riâyet etmek ve bu durumda başkalarının malları şöyle dursun, kendi mallarının bile boşu boşuna yenip yedirilmemesinin gerekli olduğu hatırlatılmıştır.

İkinci olarak, istisna-i münkati bu kuruntunun ortadan kaldırılması için önceki cümlenin hükmünden ayırmak yerinde bulunacağından burada hukuki ve şer'î açıdan önemli bir problemin halledilmesi de vardır. Çünkü yalnız akıl yoluyla yapılan mukayese ile düşünüldüğü zaman, ticaret kazanç maksadıyla mal değişimi demek olduğuna, mal değişiminin mânâsı ise tam bir eşitlik mânâsını kapsadığına göre, herhangi bir mal değişiminde bir tarafın bir kâr elde etmesi, bu mal değişimi ve eşitlik esasına aykırıdır. Bundan dolayı faiz gibi bir haksız ve haram kazanca benzemesi ihtimali celî kıyas (açık kıyas) ile devamlı söz konusu olur. Hatta mali muamelelerde mal değişimi (trampa) ve mübadele pek önemli bir esas olmakla beraber bu muamele bizzat açıkça uygun bile değildir.

Çünkü akla göre, bir malın diğer bir malın karşılığı olması akla uygun ise mal değişimi anlamsız, değil ise bir yalan demek olur. Zorunlu olan bazı ihtiyaçlardan dolayı وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ *"Allah alışverişi helal kıldı."* (Bakara, 2/275) diye karşılıklı mal değişimi esasına müsade buyurulmuş ise de bunun zaruretten ileri gelen bir müsade olmasından dolayı, buna ticaret kasdı eklendiği takdirde bu ticaretin bir çeşit haksızlığı kapsamış olması ve bundan dolayı takva duygusu ile hareket edecek olanların bunda bir haram şüphesi kuruntusuna düşebilmelerinin ihtimali gerçekten vardır. Yalnız ihtimalle kalmaz aksine bir gerçektir. İşte bu kuruntuyu ortadan kaldırmak için kıyasa aykırı görünen ticaretin, يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا *"Allah sizin sırtınızdaki (ağır yükleri) hafifletmek istiyor;*

çünkü insan, zayıf ve güçsüz yaratılmıştır" âyetinin mânâsı gereğince insanların ihtiyaçlarından dolayı meşru kılınmış olduğu ve aslında karşılıklı mal değişimi mahiyetindeki adalet ve eşitlik konusunda alış-veriş akdini yapan iki tarafın karşılıklı olana ihtiyaçlarına ve onu değerlendirecek olan hoşnutluklarına göre düşünmenin lazım geldiği ve karşılıklı rıza olmayınca yalnız ticaretin değil, genel olarak mal değişmelerinden ve muamelelerinden hiçbirinin yapılamayacağını ve bu durumda karşılıklı rızayı bozan ticaretlerin de meşru olmayacağını anlatmak için اِلاَّ اَنْ تَكُونَ buyurulmuş ve bu şekilde takva sahiplerinin ticaretten kaçınmaları şöyle dursun, aksine boşu boşuna mal yememek için ticaret ile meşgul olmalarının, en uygun bir iktisat yolu olduğu anlatılmış ve ondan sonra buyurulmuştur ki وَلاَ تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ **ve kendi nefislerinizi veya kendinizden sayılan nefislerinizi hiç bir şekilde öldürmeyiniz.** Nefsi telef etmeye sebep olmayınız. Olumsuz edattan sonraki öldürme (yani öldürmemek), kasıtlı veya hata ederek, bizzat kendisinin veya sebep olacağı öldürmeyi kapsadığı gibi, «اَنْفُس» kelimesi de kişisel nefsi ve milli nefsi kapsadığından dolayı bu yasak birçok mânâlara gelir:

1- İlk önce, doğrudan doğruya insanın kendini öldürmesini yani kasıtlı olarak intihar etmesini yasaklamıştır ki, bu mânâ açıkça anlaşılmakla beraber âyetin gelişine uygun değildir. İkincisi, insanın kendini öldürmesine sebep olmasını yasaklamaktır ki, bu husus başlıca üç yönden açıklanmıştır:

Birincisi, bazı cahillerin yaptığı gibi zühd ve ibadet adı altında devamlı sıkıntıya düşüp kendi nefsini son derece sıkıştırmakla ezmektir ki, Kâdı Beydâvî buna, "Hind cahillerinin yaptıkları gibi" diye misal vermiştir [1]. Karşılıklı rıza ile yapılan ticareti, hileli bozuk muameleler gibi zühd ve takvaya muhalif sayarak bu yolda mal kazanmaktan sakınıp, kendi nefsini yok etmeye sebep olacak şekilde fakirlik ve zuraretle karşı karşıya bırakmak da bu türden olacağı için bu mânâ özellikle istisnanın gelişine uygundur. İkincisi, öldürmeye sebep olan cinâyetler işleyerek kendini öldürmeye sebep olmaktır ki, şunun bunun malına haksız yere musallat olmak da bu örneklerden biridir. Üçüncüsü, iyilik adına olsa dahi herhangi bir şekilde kendini boşuna tehlikeye atmaktır ki, ticaret yapacağım diye kendisini tehlikelere atmak da bu cinstendir. Rivâyet edildiğine göre, Amr b. Âs bu âyetten delil getirerek soğuktan sakınmak için soğuk su ile yıkanmaktan çekinip teyemmüm etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunu tenkid etmemiştir.[2]

---

(1) el-Beydâvî, a.g.e., I, 271.

(2) Buharî, Teyemmüm, 7; Ebu Davud, Taharet, 124; Ahmed b. Hanbel, III/203.,

2- Kendi nefislerinizi, diğer bir ifade ile birbirinizi hiçbir şekilde öldürmeyiniz demek olur. Bunun da âyetin gelişine uygun olan yönü, haksız ve boş bir şekilde birbirinizin malını yemenin; aynı şekilde ticaret konusunda iyi şekilde karşılıklı rıza gözetilmeyip herkesi sıkıntıya sevketmek için karaborsacılık yollarına sapmanın, insanları öldürmeye ve yok etmeye sebep olmasıdır. Kısacası mallarınızı aranızda haksız ve boşu boşuna yemeyin, karşılıklı rıza ile ticaret yapın, böyle yapmazsanız yok olur ve birbirinizi yok edersiniz. Bundan dolayı hiçbir şekilde insanı öldürmeye ve insanları yoketmeye sebep olmayınız. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يمًا **Şüphe yok ki, Allah size karşı çok merhametlidir.** Bunun için haramı yemeye ve canı yok etmeye müsaade etmez, karşılıklı rıza ile ticaret yapmaya müsaade eder. Ve birbirinizden karşılıklı razı olarak güzelce yaşamanızı ister. Bunun için وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **kim insanı öldürmeyi veya haram yemeyi veya surenin başından beri yasaklanan günahları işleyip** عُدْوَانًا وَظُلْمًا **haddini aşar, başkalarına zulmedip veya nefsine zulm ederek bunları kasıtlı olarak yaparsa** فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَارًا **biz onu ilerde muhakkak bir ateşe sokacağız.** Gerçi bu nasıl olur diye bunu imkansız görenler bulunabilir. Fakat وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا **bunu yapmak da Allah'a göre çok kolaydır.** "Haksızlık ve zulüm ederek" kayıtları gösteriyor ki, cehennem ateşini hak etmede en fazla göz önünde bulundurulacak yönler bunlardır. Bununla beraber Allah'ın rahmetinin tecellilerine bakınız ki اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ **eğer size yasaklanan günahlardan, büyük günah denilen günahlardan sakınır, kasıtlı olarak haksızlık ve zulüm ile günah yapmaktan sakınırsanız** نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ **küçük günahlar denilen diğer kusurlarınızı, tarafınızdan örteriz, bağışlarız.** وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَر۪يمًا **Ve sizi, saygı gösterilen yer olan hoş bir yere koyarız,** Yahut -Nâfi' ve Ebu Cafer kırâetlerinde mimin üstün harekesi ile مَدْخَلًا okunduğuna göre-"sizi ikramla ağırlanacağınız hoş bir yere koyacağız." Evlerinizin kapılarından ikram edilmiş olarak girer, mezarlarınıza ikram edilmiş olarak gider ve en son cennette ağırlanmış olarak kalırsınız, Fakat bu noktada ahlâkla ilgili pek önemli bir konu vardır ki, o da genel bir şekilde ve özellikle erkeklerle kadınlar arasında birbirinizin makamına göz dikerek hased ve kin taşımamak, yarışma ve rekabet davalarına girişmemektir. Çünkü haset ve kin, bir çok büyük günahlara sevk eden huylardır. وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِه۪ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ **Bunun için Allah'ın bazınıza diğer bazınızdan fazla olarak bağışladığı şeyleri temenni etmeye de kalkışmayınız,** birbirinizin malına, makamına ve sahip olduğu Allah tarafından verilmiş veya çalışmakla elde edilen nimetlerine göz dikmeyiniz. Çünkü bu gibi temenniler, ilkönce hased, kin ve düşmanlık uyandırır. İkinci olarak Allah'ın tak-

dir ve taksimine razı olmamayı bildirir. Üçüncü olarak, kendi hakkında takdir edilmeyen bir şeyi temenni etmek, kaderdeki hikmete karşı gelmek ve boş bir ızdıraptır. Başkasının hakkında çalışmakta takdir edileni, kuru kuru temenni etmek bir işsizlik ve avarelik ve zamanı boşa harcamaktır. Çalışmadan takdir edileni, temenni etmek de gerçekleşmesi imkansız olan boş bir temennidir. لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا **Erkekler için kendi kazandıkları şeylerden bir payları** وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ **kadınlar için de kazandıkları şeylerden bir payları vardır.** Hiç birinin çalışması ve kazancı boşa gitmez, mutlaka kendisine bir pay verilir. Fakat yaratılıştan birinin kabiliyeti, kazancı fazla, diğerinin eksik olması, aynı şekilde birine kazancına uygun olarak verildiği halde, diğer birine kazancından fazla verilmesi gibi yalnız Allah'ın vergisi olan özellikler, başlıbaşına Allah'ın iradesinin eseri olan bir ihsandır ki, bunda kimsenin etkisi ve müdahele hakkı yoktur. Bunun için gerek erkek ve gerek dişiye yakışan başkalarının payını temenni etmek değil, Allah'ın kendisine bağışladığı kabiliyet ve yeteneğe uygun olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Bundan dolayı çalışınız, وَاسْئَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ **ve Allah'tan, Allah'ın lutuf ve ihsanından isteyiniz de herkesin elindeki şeyleri temenni etmeyiniz. Allah her şeyi bilendir, herkesin hak ettiğini bilir ve üstün kılmayı bilerek yapar.** Demek ki yasağın esas hedefi hasedden, işsizlikten, Allah'ın hükümlerine ve takdir ettiği şeylere itiraz etmekten menedip, üstünlük ve ihsanın ve girilecek kıymetli yerin hased ve temenni ile değil, çalışma ile istenmesinin lazım geldiğini hatırlatmaktır.

Bu âyetin inmesi, miras âyetlerinden dolayı kadınlar tarafından ortaya konan bazı temenniler ile ilgilidir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamberin hanımlarından Hz. Ümmü Seleme'nin, "Ey Allah'ın elçisi! Erkekler, din uğruna savaşıyorlar, biz savaşmıyoruz ve bizim mirastan hakkımız erkeğin yarısı oluyor. Ne olurdu biz de erkek olsaydık." diye bir temennide bulunduğu ve bunun üzerine bu âyetin indirildiği rivâyet edilmiştir.[1] Bunun için yukarıda لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ *"Erkeğe, iki kadının payı kadar miras verilir."* (Nisa, 4/11) kuralının hikmetlerine bağlı olmak üzere; yaratılıştan var olan, hukuki ve iktisadi açılardan zikredilmiş olan açıklamaların kaynaklarını burada ve bundan sonraki bir iki âyette bir ahlâki kuralı telkin etmek ve erkek, kadın çekememezliğinin düzeltilmesi ve ortadan kaldırılması ve aile hayatının takviye ve düzenlenmesi mahiyetinde tamamen göstermiş bulunuyoruz ki; üstün kılmak ve fazilet ve keremde yarışma, yaratılıştan var olan kabiliyetlere; kazanma ve kazanma payı, çalışma ve iktisatla ilgili değerlere; aşağıda gelecek olan وَبِمَا أَنْفَقُوا harcama

(1) Âlûsî, a.g.e., III, 20; Tirmizî, Tefsiru Sureti 4/7; Süyûtî, a.g.e., II, 507.

eşitliğine işaret etmiştir. Şimdi mirasın kazanma ile ilgili olmayıp yalnız Allah'ın lutuf ve ihsanı olduğunu ve bundan da gerek erkek ve gerek dişi her birine kazanma gibi derecelerine göre bir pay verilmiş bulunduğunu anlatmak için, miras hükümlerini bazı ilavelerle özetleyerek buyuruluyor ki: Erkeklere ve kadınlara kazançlarına göre birer pay verildikten başka وَلِكُلٍّ **bir de erkek ve dişiden her biri için** جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ **anne baba ve akrabaların ve yeminlerinizle akit** yapıp veyahut عَاقَدَتْ kırâetine göre yeminlerinizle karşılıklı anlaşma akdi **yaptığınız kimselerin,** yani nikah akdi ile koca veya karının veya koruma akdi ile kölenin efendisinin **terekelerinden miras alır mirasçılar yaptık,** herkesi yalnız kendi kazancıyla bırakmayıp mirası da hak yaptık ve bunu yalnız erkeklere veya kadınlara ait kılmayıp ikisine de verdik. Bir de yalnız anne, baba veya çocukların terekesinden değil, genel olarak bütün akrabaların terekelerinden derecelerine göre genelleştirdik. Akrabalıkla da kalmayıp akitlerle de miras verdik ki bütün bunlar yalnız Allah'ın lutuf ve ihsanıdır. Çünkü Allah vermezse kimsenin mirasa konması mümkün değildir. Bundan dolayı birbirinizin paylarına göz dikmeyiniz de فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ **bütün o mirasçılara paylarını veriniz.** Ve aranızda mallarınızı bu şekilde de haksız olarak yemeyiniz. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا *"Çünkü Allah, her şeye şahittir."* Erkeklerin mirasta hak ettikleri paylarının fazla olmasının hikmeti اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ **erkekler ve özellikle tam erkek olan erkekler, kadınlar üzerinde hakimdirler, onların üstlerinde dururlar, işlerine bakarlar, dikkatle gözetir, muhafaza ederler; kahyaları, müdürleri, koruyucuları, amirleridirler.** Küçükler de buna adaydırlar.

KAVVAM; قَائِمٌ "kâim"in mübalağası olup قِيَامٌ بِالْاَمْرِ den alınmıştır. Bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare edene قَيِّمُ الْمَرْاَةِ "Kayyimü'l-mer'eti" ve daha kuvvetli olarak قَوَّامُ الْمَرْاَةِ "Kavvâmü'l-mer'eti" denilir. Bu deyim, erkeğin kadına hakimiyyetini ve fakat rastgele değil سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ *"Milletin efendisi, onlara hizmet edendir."*(1) mânâsı üzere hizmetçilikle karışık bir hakimiyetini ifade eder. Bundan dolayı bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir. Ve bu ayırım içinde eşitlik iddiasını kaldırarak karşılıklı olarak farklı bir eşitlik metoduyla öyle bir birlik sağlar ki, bu durum sultan ile ümmet arasındaki karşılıklı haklara benzeyecek ve bu şekilde aile terbiyesi, toplum terbiyesi ve siyasi terbiyenin bir başlangıcı olacaktır. Bunun için Kadı Beydâvî قَوَّامُونَ un tefsirinde der ki, يَقُومُونَ عَلَيْهِنَّ قِيَامَ الْوُلَاةِ عَلَى الرَّعِيَّةِ *"Valiler, halkı idare ettikleri gibi onlar da kadınları öyle idare ederler."* (2) Şimdi bu esas da biri Allah tarafından veri-

---

(1) Feyzü'l-Kadir, IV, 122; Keşfü'l-Hafâ, I, 261 (No: 1515).

(2) el-Beydâvî, a.g.e., I, 273.

len, diğeri çalışmakla kazanılan iki sebebe bağlanarak buyuruluyor ki: بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ **Çünkü erkekler ve kadınların bir kısmını diğerine yaratılış açısından üstün kılmıştır.** هُمْ zamirinin delalet ettiği mânâ ile bundan erkeklerin kadınlara üstünlüğü ve tercihleri anlaşılmakla beraber âyetin öyle güzel bir açıklaması vardır ki, bu üstünlük ve değeri, بِمَا فَضَّلَهُمُ اللّٰهُ عَلَيْهِنَّ *"Allah o erkekleri kadınlara üstün kılmıştır."* diye mutlak surette erkeklere tahsis etmemiş, kapalı olarak bazısının diğer bazısına üstünlüğünü ifade etmiştir. Bu ise, erkeğin kadında bulunmayan, yaratılıştan var olan bir takım üstünlüklere sahip olduğu gibi, aynı zamanda kadının da erkekte bulunmayan yaratılıştan var olan bazı üstün vasıflara sahip olduğunu ve bundan dolayı her ikisinin birbirine değişik yönlerden muhtaç olduklarını ve bu şekilde erkekle kadının yaratılıştan farklı ve karşılıklı olarak birbirlerinden üstünlükleri olduğu gibi, her erkeğin ve aynı şekilde her kadının da seviyelerinin bir olmadığını ve bundan dolayı her erkeğin, her kadın ile tek olarak mukayese edilemeyeceğini ve bununla birlikte bütün bunlar toptan karşılaştırılınca kadınların erkeklere ihtiyacının, erkeklerin kadınlara ihtiyacından daha fazla olduğunu ifade eder. Ve açıklandığı üzere esas üstünlük ölçüsü olan kazanma ve mal edinme açısından erkek, faaliyet gösterme yeteneğine sahip; kadın ise itaat duygusu ve kabiliyet yönünden ince ruhlu ve çekici bir yaratılışa sahip olup bunun için erkeklerin kuvveti ile korunmaya ve muhafaza edilmeye daha fazla muhtaçtır. Ve bundan dolayı sonuç olarak genel bir şekilde üstünlük ve faziletin erkek tarafında bulunduğunu, amirlik ve idarecilik yetkisinin, hakkıyla erkek olan erkeklere verilmesi ve kadınların onlara itaat etmesi, hem bir hak ve hem de kadınların menfaatlerinin gereği olduğunu pek beliğ özlü bir ifade ile anlatır. Ve işte erkeklerin peygamberlik, imamet (imamlık, devlet başkanlığı, valilik, şeair-i İslâm, yani İslâm'ın önemli prensiplerini gerçekleştirmek), kısas cezalarında şahitlik etmek, cihadın kendilerine vacib olması, cumanın vacib olması, ezan, hutbe, itikaf, asabelik (mirasın tamamını alan kimse), hata ile ve kasame öldürmelerinde kan bedelini yüklenmesi, ricat boşanmasında bağımsız hareket etmesi gibi bir takım özellikler, haklar ve vazifeler ile üstün olmaları da bu örneklerden bazılarıdır. قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاۤءِ *"kadınlar üzerine hakimler."* olarak ailede başkanlık hakkına sahip olmalarının bir sebebi, bu yaratılıştan olan üstünlük; biri de وَبِمَاۤ اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ **erkeklerin mallarından bir kısmını mehir ve nafakaya harcamaları meselesidir.**

Çalışılarak elde edilen bu sebeb de öncekine bağlıdır. Ve kadınların mirastan paylarının yarım olması özellikle bu sebeple ilgilidir. Ve bunda kadınların faydası, mirasta erkeklere eşit olmalarından çok fazladır. Şu halde hanımının

hakkını vermeyen, kadının malına göz diken ve aile için harcama vazifesini yapmayan ve ailesinin ırz ve namusunu korumayan erkekler erkeklerden sayılmazlar. Şüphesiz ki, bu vazifelerini yapan erkeklerin de kadınlar üzerinde hakimiyyet sahibi olmaları ve onlardan itaat ve bağlılık beklemeleri meşru bir haklarıdır. Bundan dolayı فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ **saliha olan kadınlar da Allah'a itaat ederler. Kocalarının huzurunda hazır olarak bekleyip haklarına riâyet ederler.** حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ Kocalarının gıyabında can, mal, namus, itibar (onur) ve aile sırları gibi korunması lazım gelen hususları بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ **Allah'ın korumasına dayanarak korurlar.** Çünkü Allah bunun korunmasını emretmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet edilmiştir ki: "Kadınların hayırlısı o kadındır ki, baktığın zaman seni sevindirir, emredersen itaat eder, gıyabında bulunduğun zaman da seni malında ve nefsinde korur."(1) buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Bu âyetin de yukarda açıklanan Hz. Ümmü Seleme'nin sözü üzerine indirildiği söylenmiş ise de bunun asıl iniş sebebi şu şekilde rivayet olunur: "Ensar'ın ileri gelenlerinden Sâd b. Rebia'ya karşı hanımı Habibe binti Zeyd b. Züheyr ve bir rivâyete göre Habibe binti Muhammed b. Seleme isyan etmiş, o da bir tokat vurmuş, bunun üzerine babası kızını almış, Hz. Peygambere gidip şikayet etmiş. Hz. Peygamber de لَنَقْتَصَّ مِنْهُ "Mutlaka ondan kısasını (öcünü) alırız."(2) buyurmuştu. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Peygamber (s.a.v.) de: "Biz bir şeyi yapmak istedik, Allah'da diğer bir şeyi irade etti ve şüphe yok ki, iyilik Allah'ın irade ettiği şeydedir."(3) dedi. Bu sebeple salih kadınları açıkladıktan sonra kocalarına karşı gelen kadınlar hakkında buyuruluyor ki: وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ **Ey hakim olan ve hanımlarının haklarını veren kocalar! Kafa tutup, itaatsizlik etmelerinden korktuğunuz, korkacak bir belirti hissettiğiniz karılara gelince:**

NÜŞÛZ: Aslında lugatte yükseklik ve tümseklik mânâsından alınarak kadının kocasına kafa tutup baş kaldıracak bir durum almasıdır ki, sözde kendisini yüksek sayıp itaatını ortadan kaldırmış olur. Bunu açıklamak için büyük müfessirlerden şu açıklamalar yapılmıştır: Kadının nüşûzu kocasına isyan etmesi (İbnü Abbas), koku sürünmemesi, kocasını birleşmekten men etmesi, önceleri kocasına yaptığı muameleyi değiştirmesi (Ata), kocasından hoşlanmaması (Ebu Mensur), kocasının şer'î mesken olarak belirlediği konutta beraber oturmaktan kaçınıp onun istemediği bir yerde oturmasıdır (denilir) ki, bu mânâlar az çok birbirlerine yakındırlar.

---

(1) Ebu Davud, Zekat 32; İbn Mâce, Nikah 5.
(2) İbn Kesir, a.g.e., I, 385.
(3) el-Hindî, a.g.e., II, 4327; İbn Kesîr, Muhtasar, I, 385.

Böyle bir durum karşısında فَعِظُوهُنَّ **önce bunlara vaaz ve nasihat ediniz.** وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ **İkinci olarak onların yataklarından ayrılın.** وَاضْرِبُوهُنَّ **Üçüncü olarak onları hafifçe ve kusur bırakmayacak bir şekilde biraz dövünüz.**(1)

Bunun üzerine فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا **size itaat ederlerse artık onlara saldırmak için aleyhlerine başka bir yol aramayınız,** ve meydana gelmiş kusurlarını olmamış gibi sayınız. اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ *"Çünkü günahtan tevbe eden günahı olmayan gibidir."* (2) Mutlaka şunu kesinlikle bilmeliyiz ki اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا **Allah Teâlâ pek yüksek ve pek büyüktür.** Bundan dolayı Allah'tan korkunuz da kadınlara karşı size vermiş olduğu kuvveti kötüye kullanmayınız. Allah'ın size karşı gücü, sizin kadınlara karşı gücünüzden çok fazladır. Ve sizin Allah'a karşı günahlarınız, kadınların size karşı işledikleri suçlarından daha çok ve daha küstahçasına olduğu halde, Allah sizin tevbelerinizi kabul ve günahlarınızı affederken size itaat eden hanımlarınızın meydana gelen kusurlarını nasıl affetmezsiniz ve nasıl olur da onlara saldırmak için bahane arar durursunuz? Diğer bir mânâsı şöyledir: Allah zulümden ve haksızlıktan yüce bir ululuk sahibidir. Bundan dolayı onun şanının yüceliği ve ululuğu karşısında zulümden, haksızlıktan, sadakatsizlikten, terbiyesizlikten vazifelerinizi kötüye kullanmaktan son derece sakınmalısınız.

Kadın itaat etmezse ne olacak? O zaman iş yargılamaya (duruşmaya) düşer. Bundan dolayı ey müslümanlar topluluğu ve özellikle ey hakimler! وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا **Koca ile karı arasında bir geçimsizlikten endişe ederseniz.** Şayet bunlar arasında bir geçimsizliğin meydana gelmesinden korkar, yani evlilik devam ettiği halde aralarının açıldığını anlarsanız فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا **biri ko-**

---

(1) Burada kadın dövülür mü diye bir husus akla gelebilir. Evet dövülmez, fakat bu ifadede kadın demenin inatçı, asi karı demek olmadığının da unutulmaması gerekir. Sırasına göre insanca olmak üzere birkaç tokat, isyan hissi ile alçalmaya doğru giden hırçın bir karıya kadınlık şeref ve terbiyesini bağışlamak için güzel bir ders olabilir. Merhum Şair Ziya Paşa:

Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.

demiştir. (Yani, nasihat ve öğüt ile yola gelmeyeni azarlamak gerekir. Azarlamakla uslanmayanın hakkı dayaktır.) Zamanımızda Kur'ân'ın bu وَاضْرِبُوهُنَّ emrini kötü bir şekilde yorumlayarak dillerine dolamak isteyen bazı Avrupalılar görüyoruz. Fakat ne garib bir tesadüftür ki, biz bu âyetin tefsiriyle meşgul olduğumuz sırada bir Fransız mahkemesinin, kocası tarafından dövülmüş olan bir Fransız karısının açtığı davaya karşı, "hırçınlık edip kocasını öfkelendiren bir kadının, yediği dayaktan dolayı boşama davası açmasına hakkı olmadığına" hükmettiğini gazeteler ilan ediyordu. (Müellif)

(2) İbn Mâce, Zühd, 30; Keşfü'l-Hafâ, I, 351 (No: 944); Feyzü'l-Kadir, III, 276 (No: 3358).

canın akrabasından, biri de karının akrabasından olmak üzere iki hakem gönderiniz. Çünkü akrabaları onların iç yüzlerini daha iyi bilirler ve faydalarını daha fazla arzu ederler. Bununla beraber akrabalardan olmaları müstahabdır. Yoksa yabancılardan da hakem tayin etmenin caiz olabileceği açıklanmıştır. Hakemi seçme hakkı, ilk önce koca ve karıya aittir. Ve bunun her iki taraftan akrabalarının istişaresiyle yapılmasının müstahab olacağı da مِنْ اَهْلِه ve مِنْ اَهْلِهَا kayıtlarının işaretlerinden anlaşılıyor. O halde akrabaları bulunmadığı veya yabancılardan olmaları kendilerince uygun bulunduğu takdirde şüphesiz caiz olması gerekir.

Bu hakemlerin yetki dereceleri ne olacaktır? Barıştırma veya birbirinden ayırmanın her ikisini de yapabilirler mi? Bu konuda müctehidler ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı eşleri birbirinden ayırabilirler ve bu durumda bir talak-ı bain ile kadın boşanmış olur demişler ki, bu görüş Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir. Bir kısmı da bunlara eşleri barıştırmak emredilmiştir, onları birbirinden ayıramazlar demiştir. Bu da Hasan'dan rivâyet edilmiştir. Ve bu İmam-ı Âzam'ın görüşüdür. Gerçi eşleri birbirinden ayırma yetkisi açıkça ifade edildiği, koca da bunu kabul edip ve onlara bıraktığı takdirde bu konuda ihtilaf yoktur. Ancak koca, ayırma yetkisini vermediği takdirde mahkeme kendiliğinden zorla iki hakemi mutlak yetki ile seçebilir mi seçemez mi? Sözün kısası iki hakem karı-kocanın vekilleri yerinde midir? Yoksa mahkemenin hükmetmeye izin verdiği vekilleri makamında mıdırlar? Ve mahkemenin bizzat eşleri ayırma yetkisi var mıdır, yok mudur? İşte ihtilaf bu hususlardadır. Şüphe yok ki, âyetin gelişi, eşleri barıştırma üzerindedir. Onları birbirinden ayırmaktan bahsetmek uygun görülmeyip bu konuda açıklama yapılmamıştır. Ve bunun için bir içtihad konusu olmuştur.

Bu iki hakem اِنْ يُرِيدَٓا اِصْلَاحًا **gerçekten iyi niyetle arabuluculuk kasdederler, aralarını düzeltmek isterlerse** يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا **Allah iki tarafın arasını bulur ve onları barıştırır.** Koca ve karının kalblerine sevgi ve dostluk hislerini kor. Bunu nasıl yapar? اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا **Muhakkak Allah her şeyi hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.** Nasıl yapacağını bilir ve şüphe yok ki, alîm (çok bilen) ve habir (herşeyden haberdar olan) Allah'ın burada eşleri birbirinden ayırma yönünden bahsetmemesi de gâyet anlamlıdır. Demek ki Allah'ın rızası geçimsizlikte değil, arabuluculuktadır. Esas istenen iyi geçinmedir. Görülüyor ki bu hükümler, kadınların itaatsizliği üzerinde yürümüştür. Acaba erkekler tarafından itaatsizlik olmaz mı? Kadın ne olursa olsun itaat etmeye mecbur mudur, gibi bir soru akla gelebilir. Evet erkekler tarafından da itaatsizlik olabilir.

İleri de وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا *"Bir kadın eğer kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, karı kocanın aralarında anlaşarak sulh yapmalarında bir sakınca yoktur."* (Nisâ, 4/128) âyetinde bununla ilgili hükümler gelecek, ayrılmak konusu da orada zikredilecektir. Fakat burada söz konusu olan, erkeklerin hakimiyeti ve onun gereğince bütün vazifelerinin yapılması ve bundan dolayı erkek tarafından hiçbir kusur ve suç bulunmadığı varsayımı üzerine olduğundan, bu şartlar altında erkeğin geçimsizliğini düşünmek aslında geçmediği gibi, açıklama gayesi de aile hayatının yalnız düzelme ve terbiyesine bağlı bulunduğundan dolayı, burada kadınların itaatsizliğinden dolaylı olarak bahsedilmiş ve erkeklerin geçimsizliği konusu daha sonra başlıbaşına açıklanması için sonraya bırakılmıştır. Böylece aile hayatının iyiliği temin edildikten sonra, aile terbiyesinde herkesin bilmesi, genel ve temel bilgiler olarak öğrenilmesi ve uygulanması gerekli olan güzel ahlâklara geçilerek her şeyden önce şu on vazife emrediliyor:

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ... Birincisi, **Allah'a ibadet ve kulluk ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayıp samimiyet ile ibadet etmek.** **İkincisi, anneye babaya iyilikle muamele etmek.** Üçüncüsü, وَبِذِى الْقُرْبٰى **akrabalara iyilik.** Dördüncüsü, وَالْيَتَامٰى **yetimlere iyilik.** Beşincisi, وَالْمَسَاكِينِ **yoksullara iyilik.** Altıncısı, وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى **yakın komşuya iyilik ki evi yakın olan veya akrabadan olan komşu.** Yedincisi, وَالْجَارِ الْجُنُبِ **uzak komşuya iyilik ki** ya evi uzak olan veya akrabadan olmayan komşu veya müslüman olmayan komşu. Hz. Peygamberin bir hadisinde buyurulmuştur ki: "Komşu üç kısma ayrılır. Birisinin üç hakkı vardır; komşuluk hakkı, yakınlık hakkı ve İslâmiyet hakkı. İkincisinin iki hakkı vardır; komşuluk hakkı ve İslâmiyet hakkı. Üçüncüsünün bir hakkı vardır; komşuluk hakkı ki bu kitap ehlinden ve Allah'a şirk koşan komşudur."(1) Sekizincisi, وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ **yanındaki arkadaşa iyilik.** Bu da öğrencilik, sanatkarlık, yolculuk gibi herhangi bir faydalı işte beraber bulunan arkadaş ve yoldaş demektir. Bu mânâ koca ve karıyı da kapsar. Dokuzuncusu, وَابْنِ السَّبِيلِ **yolculuktan gelen misafire veyahut herhangi bir misafire iyilik.** Onuncusu, وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ **ve elinizin altındaki köle ve cariyelere iyilik.** اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا *"Allah böbürlenen ve öğünenleri sevmez."* مُخْتَالٌ "MUHTAL" kibirlenen فَخُورٌ "FEHUR" öğünen, böbürlenen demektir ki, Allah bunları sevmez. Bilhassa o cimri kibirlenenler ki ... اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ **hem kendileri cimrilik ederler, hem de insanlara cimriliği emrederler.** Bazı yahudilerin Ensar'a karşı mallarınızı muha-

(1) el-Münâvî, et-Teysîr, I, 492; Kenzü'l-Ummâl, IX, (No: 24891).

cirler için harcamayınız, fakir düşmenizden endişe ediyoruz, diye nasihat etmeye kalkışmaları bu âyetin indirilmesine sebep olmuştur. وَيَكْتُمُونَ مَا آتَيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه **Bir de Allah'ın sırf lütuf ve kereminden kendilerine vermiş olduğu malı ve ilmi gizleyenler (وَ) hele o gösteriş için harcama yapan böbürlenenlerdir ki,** .. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ... فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا Burada شَهِيدًا Hz. İsa hakkındaki وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ *"Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit oldum."* (Maide, 5/117) hitabı ile tanık olarak getirilen şahid mânâsına geldiği ve her ümmetten şahid de o ümmetin peygamberi olduğu müfessirler tarafından açıklanmıştır. Yani bilir misin her ümmetten bir şahid getirdiğimiz, Ey Muhammed! Seni de o şahidler üzerine şahid getirdiğimiz vakit, o kıyamet günü o kâfirlerin hali ne olacak? İşte cevabı: يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ **O gün, inkar edip Peygambere isyan eden kâfirler** لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْاَرْضُ **keşke yere geçmişler, üzerleri düzlenmiş kendilerinden hiçbir iz kalmamış olsa idi, diye isteyecekler** وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا **ve Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler.** Çünkü "Yâsîn" sûresinde geleceği üzere ağızları mühürlenecek, elleri ve ayakları konuşacaktır. İbnü Mesud hazretlerinden şöyle rivâyet olunmuştur ki: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bana bir Kur'ân oku" diye emretti. Ben de "Ey Allah'ın elçisi! Bana Kur'ân'ı öğreten sensin" dedim. "Başkasından dinlemeyi severim" buyurdu. Bunun üzerine Nisâ sûresinden başladım, فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا âyetine geldiğimde, Resulullah ağladı, ben de okumayı kestim demiştir.(1)

Burada iç temizliği ile dış temizliği اُعْبُدُوا اللّٰهَ emrinin manevî bir sırrını ortaya koymak ve imandan sonra ibadetin en önde geleni namaz ve namazın ilk şartı da maddî ve manevî pislikten temizlenmek olduğu ve büyük abdest olan guslün de nikah ve aile hükümleri ile ilgisinin pek fazla bulunduğu, bunların yerine getirilmesinin ise her şeyden önce ve idraki korumakla olacağı anlatılmak üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى
حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا

---

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 4/9.

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ
اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi:

43- Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. Cünüb iken de yolcu olanlar müstesna gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur, veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince veya cinsî münasebette bulunup, su da bulamazsanız o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin. Niyetle yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz ki Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

Bu âyetin indirilmesinin sebebi Abdurrahman b. Avf hazretlerinin ziyafeti olayı olduğu rivâyet edilmiştir. Geniş bilgi Bakara sûresinin, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ... *"Ey Muhammed, sana içki ve kumar hakkında soruyorlar..."* (Bakara, 2/219) âyetinde geçmiştir. (Oraya bakınız.) Sarhoşluğun cünüplük ile ve ondan sakınmanın da abdest ve gusül ile beraber söz konusu edilmesi ve bu durumda müminin namaza yaklaşmaktan men edilmesi, sarhoş edici maddelerin haram olduğunu ve pisliğini anlatmak için ne kadar beliğ ve edebîdir. Bu mânâ, Maide sûresinde رِجْسٌ فَاجْتَنِبُوهُ *"Pisliktir, ondan sakınınız."* (Maide, 5/90) diye açıkça anlatılacaktır.

لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın."* Burada bazı müfessirler, salattan maksat cami ve namazgahtır. Bununla sarhoşlar camilere girmekten men edilmişlerdir, demişler ise de bu mânâyı anlamak için salatı, esas mânâsından çıkarmaya gerek yoktur. Bu yasak, söylediğini bilmeyen sarhoşun namazının sahih olmadığına ve bundan dolayı sarhoşluğun haram olduğuna delalet ettiği gibi, sarhoşun ve cünübün camiye girmesinin ve ona

yaklaşmasının yasak olduğuna da işaret yoluyla delalet edebilir. Bundan dolayı sarhoşun ve cünubun camiye girmeleri ve hatta yakınında bulunmaları caiz değildir. وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا **Yolculuk durumu müstesna cünüb iken de yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın ve dolayısıyla camiye de girmeyin.**

جنب **CÜNÜB:** Cenabet olan, yani menisi gelen kimsedir ki, masdar gibi hem bir kişiye hem çoğula denilir.

اغتسال **İĞTİSAL:** Gusletmek, yani tepeden tırnağa yıkanmaktır.

عَابِرِى سَبِيلٍ **ÂBİRÎ SEBİL:** Yolculuk edenler, sefer halinde bulunanlar demektir. Bunların önceki hükümden ayrılmasının, teyemmüm meselesinden dolayı olduğu şimdi anlaşılacaktır. Bununla beraber âyetin mânâsı, genel olarak yoldan geçme durumuna da gelebilir. Bu itibarla da cünübün namaz kılınan camiden değil, fakat yanındaki yoldan geçmesinin caiz olduğuna bir işaret olur. Bu istisna kaydının, cünüb ile yıkanma arasında bulunduğu için sarhoşlarla ilgili yönü yoktur. Demek ki söylediğini bilmeyen sarhoşların cami yakınından geçmelerine de izin yoktur. Çünkü aslında sarhoşluğa izin yoktur.

اَوْجَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ **GAİT:** Engin, çukur yer demek olup helaya işarettir. Heladan gelmek de kinaye yoluyla hades ve abdest bozmak demektir. اَوْلَامَسْتُمُ النِّسَاءَ Kisâî ve Halef-i Âşir kırâetlerinde elifsiz olarak «اَوْلَمَسْتُمُ النِّسَاءَ» okunur. Bu «لَمْسٌ» den, önceki «مُلَامَسَةٌ» dendir. İkisi de kadınlara dokunmak demektir. Bunun da özel şekilde bir dokunmak demek olan iki tenasül uzvunun birbirine değmesi mânâsını ifade ettiğinde ittifak vardır. Ve boy abdesti gerekir. Fakat bunda, el veya diğer şeylerle yalnız vücudun vücuda dokunması mânâsına da gelmesi kasdedilmiş mi kasdedilmemiş midir? Burada âlimler ihtilafa düşmüşler. Biz Hanefilere göre bu mânâ kasdedilmemiştir. Bundan dolayı kadının bir tarafına yalnız dokunmakla abdest bozulmaz. Fakat Zâhirî ve Şâfiî mezhebine göre bozulur, boy abdesti değil, yalnız abdest almak gerekir. Ancak Zâhiriler, مُلَامَسَةٌ kelimesinin dış görünüşüne bakarak dokunanın abdesti bozulur, dokunulanınki bozulmaz demişlerdir. İmam eş-Şafiî ise, ikisinin de abdestinin bozulacağını söylemiştir. Hanefiler hafifletmeye, Şafiîler de işi sağlama bağlamaya ve ihtiyata riâyet etmişlerdir. Kısaca cünüb iken hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya ister yolculukta, isterse evde abdest bozar veya kadınlara dokunur, boy abdesti veya abdest gerekir de فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً **bir su bulamazsanız** – ki hastalıktan dolayı su bulamamak gerçekten veya hükmen su bulamamaktan daha genel olmuş oluyor – böyle su bulamadığınız taktirde فَتَيَمَّمُوا

صَعِيدًا طَيِّبًا temiz toprakla teyemmüm ediniz de فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ yüzlerinize ve ellerinize meshediniz.

TEYEMMÜM: Lugatte, kasdetmek demektir. Bundan dolayı niyetsiz teyemmüm olmaz, niyet teyemmümün aslına dahildir. صَعِيدٌ "Saîd" de yer yüzü demektir ki, taşı toprağı kapsar. Bundan dolayı eline hiç toprak bulaşmasa bile bir taş ile teyemmüm etmek caiz olur. Fakat İmam eş-Şâfiî birazcık olsun toprak bulaşmalı demiştir. طَيِّبٌ "Tayyib" de tertemiz demektir. Bundan dolayı pis veya şüpheli olmamalıdır. Demek olur ki, İslâm'da maddi ve manevi temizlenme meselesinin o kadar önemi vardır ki, su bulamadığı zaman hiç olmazsa boy abdesti veya abdest yerine temizlenmeye niyet ve kalbini temizliğe bağlayıp maddi yönden de tertemiz bir toprağı abdest uzuvlarının yarısı demek olan yüzüne ve dirseklerine kadar ellerine dokundurmalıdır. Yani ellerini bir defa toprağa vurup mesh etmeli, bir defa da vurup dirseklerine kadar ellerini mesh etmelidir. İmanı olmayanlar bundan ne çıkar, diyebilirler. Fakat aklın bundan en az alacağı ders şudur ki, insan hem dış ve hem de iç temizliğini bırakmamalıdır. Kalb temizliği esasdır. Kalbi pis olan ne yapsa temizlenmez ve fakat yalnız kalb temizliği de yetmez. Maddi olarak dışını da temizlemelidir. Su bulamayınca zaruret durumunda teyemmüm etmek, aslında kalble ilgili bir temizlik işi olmakla beraber maddi şartın ve zahiri şeklin de مَالَا يُدْرَكُ كُلُّهُ لَا يُتْرَكُ كُلُّهُ *"tamamı elde edilemeyen şeyin hepsi terkedilmez"* (1) düsturunun ifadesi üzere en güzel şekilde korunmasıdır. اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ***"Şüphesiz ki Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."*** Bunun için teyemmüme ruhsat verir. Fakat sarhoşluğa ve cünüp durmaya müsaade etmez.

Burada konu, akıl ve şuuru korumaya ve maddi manevi temizliğe ermekle özellikle akıl ve düşünce ile ilgili terbiyeye parlaklık ve ahlâk ile dindarlığa kuvvet verilmek ve bu şekilde aile terbiyesinden genel terbiyeye ve herkesin düzelmesine doğru gidilmek, savaşmak ve din uğrunda savaşa girişmek için dost ve düşmanı, mümin ve kafiri, hak ve batılı, düzen ve bozukluğu ayırt etmek ve karşılaştırmak üzere sarhoş durumunda bulunan sapıkların ve düşmanların durumuna dikkat çekilerek buyuruluyor ki:

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, II, 256 (No: 2258).

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا
السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ
نَصِيرًا ﴿٤٥﴾ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا
فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

44- Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar, sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan sapmanızı istiyorlar.

45- Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter. Ve yardımcı olarak da Allah yeter.

46- Yahudilerden bir kısmı, (Allah'ın kitabındaki) kelimeleri esas mânâsından kaydırıp; dillerini eğerek ve dine saldırarak, "Sözünü işittik, emirlerine isyan ettik, dinle, dinlemez olası ve râinâ (bizi gözet)" diyorlar. Halbuki onlar, "İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize de bak" deselerdi bu, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lanetlemiştir. Artık onlar, pek azı müstesna, iman etmezler.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"Yahudi olanlardan"* ifadesi, kendilerine dikkat çekilen الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *"Kendilerine kitaptan bir nasib verilenler"* âyetinin açıklamasıdır. Yani burada söz konusu olan yahudilerdir. Bunlar يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ

kelimeleri yerlerinden kaldırıp değiştirirler, dillerini eğerler bükerler. Tahrif (bozma) şekli hakkında üç suret rivâyet edilmiştir:

1- Bir kelimeyi diğer kelime ile değiştirirler. Mesela Tevrat'ta, Hz.Peygamberin vasıfları ile ilgili olan "reb'a" kelimesini "uzun olmayan" terimine, aynı şekilde "recm" kelimesini "had(şer'î ceza)" deyimi ile değiştirmeleri gibi ki, yazıdaki değiştirmedir. Buna karşı her tarafta meşhur olan bir kitap böyle nasıl değiştirilebilir, bu mümkün müdür, denemez. Çünkü bu gibi değişiklikler en fazla bir dilden diğer dile nakletme ve tercüme sırasında meydana gelir. Bunun için tercüme işi hem bir yetenek, hem bir doğruluk işidir. Bundan başka yazanların pek az ve iyi hafızlar olmaması veya az olduğu zamanlarda bunun kopya etmeler esnasında yapılması da mümkün olur. Daha sonra bu gibi değiştirmeler aslını bilenleri aldatmamakla beraber diğerlerini kolaylıkla aldatabilir.

2- Ortaya şüphe atma ve yanlış yorumlarla bir kelimeyi öteye beriye çekerek mânâsını haktan batıla çevirmektir ki, bu da tefsir ve açıklamada yapılan bir manevi tahrif (bozma)dir. Fahreddin Razi "Nitekim zamanımızdaki bidat ehli de görüşlerine aykırı olan âyetlerde böyle yapıyorlar." (1) demiş ve tahrifin tefsirinde bu ikinci şeklin asıl olduğunu da kaydetmiştir.

3- Yalnız kitap değil, bir söz söyledikleri zaman duydukları ve kalblerinde bildikleri gibi dosdoğru söylemeyip değiştirerek söylemeleridir. Çünkü yahudiler Hz. Peygamberin huzuruna gelirler, bazı şeyler sorarlar, yanından çıktıkları zaman Peygamberin sözlerini değiştirerek yaymaya çalışırlardı. İşte Kur'ân bunların değiştirme şekillerini şu misallerle anlatıyor: Değiştirirler وَيَقُولُونَ **ve derler ki** سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"işittik ve isyan ettik"* bu bir, وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ *"işit, işitmez olası"* bu iki, وَرَاعِنَا *"râinâ" (bizi gözet)* bu da üç. Yani Peygambere karşı ilk önce سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا diyecek yerde سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا derler, hep tersini yaparlar. İkinci olarak اِسْمَعْ "dinle" diyecek yerde غَيْرَ مُسْمَعٍ diye bir de cinas ilave ederler ki, bu kelime bir taraftan övgü ve saygıya, bir taraftan ihanet ve sövmeye delalet eder. Çünkü غَيْرَ مُسْمَعٍ işittirilmiş olmayarak demek olduğundan bir yönden lütfen ve tenezzül ederek dinle, çünkü sana karşı söz söylemek ve zorla dinletmek haddimiz değildir, mânâsına bir saygı ifadesi olabileceği gibi, öte yandan bir kaç yönüyle de küçümseme ifade eder. İlk olarak; "dinle ha söz dinlemez", ikinci olarak; "dinle ha dinlenmiyesice?" Üçüncü olarak; "dinle ha iyi haber işitmiyesice." mânâlarına da gelebilir ki, bunlar hep sövmek ve küçümsemektir. Dördüncü olarak; "dinle fakat benden işitmiş olmayarak dinle" demek de olabilir ki, bu da bir sırrı emanet bırakma gibi olmakla beraber yalancılık teklifini kapsayan bir

(1) el-Fahrü'r-Râzî, a.g.e., X, 121.

münafıklığı da içerir. «رَاعِنَا» Kelimesi de böyle iki yönlüdür. Bakara sûresinde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا (Bakara, 2/104) âyetinde geçmişti. (Oraya bakınız.) İşte bunlar böyle derler ve kelimeleri yerlerinden böyle tahrif ederler (bozarlar). Ve bunları söylerken لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ **dillerini burarak,** sarhoş gibi ağızlarını eğerek söylerler, وَطَعْنًا فِى الدِّينِ **hem de dini kötülemek için söylerler.** وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **Halbuki bunlar Peygambere** سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"işittik ve isyan ettik"* diyeceklerine سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا *"işittik ve itaat ettik"* وَاسْمَعْ ve اِسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ *"dinle işitmez olası"* diyeceklerine yalnız اِسْمَعْ ***"dinle";*** وَانْظُرْنَا ve رَاعِنَا *"bizi gözet"* diyeceklerine اُنْظُرْنَا ***"bize bak"*** demiş olsalardı لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ **kendileri için elbette daha hayırlı olurdu.** وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا **Fakat inkarlarından dolayı Allah onları lanetledi, onun için bunlar iman etmezler, etseler de pek az ederler.** Ya pek az bir şeye iman ederler, veya faydası olmayacak az bir zamanda, mesela can çekişme durumunda iman ederler veya içlerinde iman edenleri pek az bulunur. Fakat bulunur.

Bundan dolayı bunlara ve hatta bütün kitap ehline bir nasihat ve davet olmak üzere şöyle değişik bir hitap yapılıyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰى اَدْبَارِهَا اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

47- Ey kendilerine kitap verilenler! Gelin yanınızda bulunan (Tevrat)ı tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz birtakım yüzleri

silip de enselerine çevirmeden yahut cumartesi halkını (yahudileri) lanetlediğimiz gibi onları lanetlemeden önce iman edin. Yoksa Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

48- Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez. Ondan başkasını (diğer günahları) ise, dilediği kimseler için bağışlar ve mağfiret buyurur. Her kim Allah'a şirk koşarsa gerçekten pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur.

مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَا Nice yüzleri veya yüze gelenleri silip belirsiz yaparak arkalarına çevirmeden اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّٓا اَصْحَابَ السَّبْتِ veya onları, sebt (cumartesi) ehlini lanetlediğimiz gibi lanetlemeden önce iman ediniz.

TAMS: طمس Aslında bir şeyin izlerini yoketmek ve alâmetlerini gidermek mânâsına olmakla, burada yüzlerin kılığından çıkıp yüz denecek durumları kalmamak mânâsını ifade eder. İbnü Abbas (r.a.) deve tabanı, hayvan tırnağı gibi olması ile, Katade ve Dahhâk لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ *"Eğer dileseydik o kâfirlerin gözlerini silme kör ederdik..."* (Yâsin, 36/66.) mânâsı üzere gözlerin görmez olması ile, bazı müfessirler de suratlarının maymun yüzü gibi çirkin ve perişan olması ile misal vermişler ve açıklamışlardır.

Bu şiddetli bir uyarmadır ki, hem dünya ile ilgili, hem ahiretle ilgili felaketleri hatırlatır. Bununla birlikte dünya ile ilgili olması daha açıktır. Cumartesi ehli, Bakara suresinde geçmişti.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ *"Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz."* Burada şirk, kayıtsız olduğundan mutlak surette kâfirlik demek olduğu unutulmamalıdır. Bunun kitap ehline iman teklif etme yerinde gelmiş olması da bu konuda özel bir ipucu teşkil eder.

Bu âyetin inmesi üzerine yahudiler, biz müşrik değiliz, Allah'ın özel ve ileri gelen kullarındanız, demişlerdi. Nasıl ki, لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ *"Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız."* (Maide, 5/18.) dediler. نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ *"Ateş bize sadece sayılı günler dokunacaktır."* (Bakara, 2/80) da diyorlardı. Bir de bazı yahudiler bir gün çocuklarını alıp Hz. Peygamberin huzuruna gelmişler "Ey Muhammed! bunların günahı var mıdır?" demişler. "Hayır" buyurulmuş. Bunun üzerine "İşte biz de tıpkı bunlar gibiyiz, gece yaptığımız günahlar gündüz, gündüz yaptığımız günahlar gece örtülür." diye kendi nefislerini tezkiye etmişlerdi. Bunun üzerine bunlar hakkında şu âyetler nazil oldu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ
بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾ انْظُرْ كَيْفَ
يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

49- Kendi nefislerini temize çıkaranları görmüyor musun? Hayır! Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Onlara kıl kadar zulmedilmez.

50- Bak nasıl da Allah'a yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah ola bu yeter.

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم